

کشف الباری

عَمَّا فِي

صَحِيحِ الْبَخَّارِيِّ

تصنيف

حضرت مولانا سلیمان اللہ خاں

عالم دینی، مدرسہ اسلامیہ، کراچی

مترجم

مولانا شاہ فیصل قاضی استاد الفنون

وخاصی بنیالامام علیؑ

کتاب خانہ
مولانا شاہ فیصل قاضی

کشف الباری

عمافی

صحیح البخاری

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان شیخ الحدیث

جامعہ فاروقیہ کراچی

کتاب بدء الخلق

خصوصیات

جلد ۲۱

- ◀ د احادیثو تخریج
- ◀ د تعلیقات بخاری تخریج
- ◀ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ◀ د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ◀ ماقبل باب سرہ د ربط پورہ تحقیق
- ◀ د شرحی دہری خبری لاندی پہ حاشیہ کنبی حوالہ
- ◀ د ترجمہ الباب مقصد بیانولو کنبی پورہ تحقیق
- ◀ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان اویا د مذہب حنفی ترجیح
- ◀ د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پینور

موبائل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵..... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د کتاب ټول حقوق د ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف الباری عما فی صحیح البخاری
شارح: - صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

د ملاویدو پتی: د فیصل کتب خانہ پینور خفه علاوہ

- رحیمی کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانہ خوست --
- دیوبند کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانہ جلال آباد
- دعوت کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیہ جدید کتب خانہ کابل
- انتشارات نعمانیہ کابل
- انتشارات علامہ تفتازانی کابل -- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانہ کابل --
- واحدی کتب خانہ خوست
- صداقت کتب خانہ کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبۃ القرآن والسنة کابل
- مکتبہ صدیقیہ غزنی
- مکتبہ فریدیہ خوست
- مسلم کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانہ غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونگی: ← فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پینور

موبائل: - ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د مرتب عرض

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وصحبه
اجمعين، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

اللهم لك الحمد لا أحصى ثناء عليك كما أثنيت على نفسك، اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك وعظيم سلطانك
د رب رحيم او كريم ډير زيات احسانات او كرم او د هغه ډير لطف، مهرباني او انعام دې چې صرف په خپل
فضل او كرم سره ئې احقر ته دا توفيق وركړو چې ستاسو په لاسونو كښې د عظيم الشانې شرح كشف
الباري د يو بل جلد وړاندې كولو سعادت ورته حاصلېږي.

دا جلد د صحيح بخاري د ، بدء الخلق ، په مباحثو باندې مشتمل دې د كوم ځانې څخه چې د صحيح
بخاري د تاريخونو حصه شروع كيږي په دې جلد كښې ټول ١١٧ بابونه د تشریح تعلیق تحقیق او
ترتیب سره راغلي دي. دا خبره دې ياده وي چې په دې جلد په اردو ژبه كښې غالباً په دې موضوع باندې دا
اولنې مرتب شوي كار دي.

په دې جلد كښې هم د الله تعالی په فضل و كرم د هغه ټولو خبرو التزام شوي دې د كومو اهتمام چې په
كتاب الايمان، كتاب العلم، او كتاب الوضوء كښې شوي دي. دغه شان د كتاب الجهاد په دواړو جلدونو
كښې شوي دي. او د ترتیب او تعلیق په دوران كښې د هغه نهج او انداز برقرار پاتې كولو كوشش شوي
دې د كوم اهتمام چې په پورته ذكر شوو جلدونو كښې شوي دي.

د احاديثو په تشریح كښې چې په كومو ځايونو كښې عربي عباراتونه نقل كړي شوي دي نو د هغې
ترجمه هم شوي ده چې د پښتنو د پاره هم د دې څخه فائده اخستل آسان وي.

د دې څخه علاوه په تراجم رجال كښې په سند كښې د راويانو حالاتو ذكر كولو اهتمام شوي دي. چونكه
كتاب بدء الخلق د صحيح بخاري د جلد اول تقريباً په آخر كښې دې او د كتاب د اول څخه تر كتاب
الجهاد پورې د ډيرو كتابونو د كشف الباري كار لا تراوسه پورې چهپ شوي نه دي. د دې وجې چې په
كوم ځانې كښې هم په حاشيه كښې ليكلي شوي وي مثلاً د دوی د حالاتو د پاره او گورئ كتاب الوضوء،
باب يا د دوی د حالاتو د پاره او گورئ كتاب الصوم باب نو د دې څخه به مراد د صحيح بخاري
ذكر شوي كتاب او باب وي او كه د يو راوي يا شخصيت نوم په اول ځل په كتاب بدء الخلق كښې راغلي
وي نو هلته د هغه تذكره ليكلې شوې ده او كه د كشف الباري په اولنو جلدونو كښې يا د كتاب الجهاد په
درې جلدونو كښې د هغوی تذكره وي نو د صفحې او كتاب د حوالي سره هغه په گوته كړي شوي ده.

احقر ته د خپل علم د كمی او د تحقیق په میدان كښې د خپلې ناتجربه كاری نه يوازې دا چې احساس دې
بلکه د دې پوره اقرار دې خو صرف په الله تعالی باندې بهر وسه كولو او د حضرت شيخ الحدیث صاحب
دامت برکاتهم د حکم او د دوی د عاگانو او توجوهاتو او د دوی د قبول شوو دعاگانو په طفیل مې دې
عظیم الشان خدمت ته غاړه كيخوده ده كه په دې كښې بغير د څه قصد او ارادې څه غلطیاني شوي وي نو

د اهل علم حضراتو په خدمت کښې په ادب سره خواست دې که په کتاب کښې ئې په څه غلطۍ باندې نظر پروزی نواحقردې د هغې څخه خبر کړی

د دې کتاب د اول څخه تر آخره پورې د ترتیب او تحقیق په دوران کښې چې احقر ته د کومو حضراتو راهنمائی حاصله وه په هغو ټولو کښې د ټولو څخه لوړ حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم نه پس استاذ مکرم حضرت نور البشر صاحب حفظهم الله دې د دوی راهنمائی بنده ته قدم په قدم حاصله وه الله تعالی دې دوی ته د دې بهترینې بدلې ورکړی

او د دې شعبې د پاره د خپل وس مطابق خپل صلاحیتونه خرچ کوی نوالله تعالی دی دوی ته د دې بهترینه بدله او جزاء خیر او د نورو توفیق ورکړی

د کتاب پروف ریډنگ (تصحیح) احقر په خپله کړې ده. خو په څو ځایونو کښې د بعضو دوستانو تعاون راته حاصل ووالله تعالی دې ټولو مدد کونکو ته د دې غوره بدله ورکړی او علمی او عملی ترقیانی دې ورکړی او په دنیا او آخرت کښې دې کامیاب کړی دغه شان بنده د هغه ټولو استاذانو مخلصینو او محبینو هم ډیر زیات شکر گزار دې د چا حوصله افزایانې او دعاگانې چې د احقر سره وې.

په آخر کښې ټولو لوستونکو څخه د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت معالیهم د پاره د خصوصی دعاگانو خواست دې چې الله تعالی دې د حضرت د مهربانې سیورې تر ډیره وخته پورې په عافیت سره قائم او دائم اوساتی او په ملک (پاکستان) کښې دننه او بهر چې د علمی افاداتو کومه سلسله (خاص کرد جامعه فاروقیه کراچئ په صورت کښې) تقریباً د نیمې صدئ راسې جاری ده دا دې ترقیامته پورې جاری اوسباتی او د هغوی د پاره دې صدقه جاریه او گرځوی الله آمین

دغه شان د احقر مرتب د پاره هم د خصوصی دعاگانو درخواست دې چې الله تعالی باقی کار آسان کړی زر ترزره د پوره کولو توفیق ورته ورکړی او په خپل دربار کښې ورته قبولیت ورکړی او زمونږ د پاره ، او زمونږ د استاذانو مشائخو والدينو او متعلقینو د پاره ئې د آخرت ذخیره او د نجات ذریعه او گرځوی .
وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وصحبه اجمعین.

حبیب الله زکریا

رفیق شعبه تصنیف و تالیف

د فقه اسلامی او ادب عربی استاذ جامعه فاروقیه کراچئ

اولنې د صفرې میاشت کال ۱۴۳۷ هجری

فهرست مضامین

صفحه	موضوعات
۳۲	۶۳ کتاب بدء الخلق
۳۲	د بدء الخلق او سيرت ابتدائی مؤلفات
۳۲	راجع قول
۳۷	د نسخو اختلاف او راجع قول
۳۷	لفظ بدء
۳۸	ما قبل کتاب سره مناسبت
۳۸	۱ رب: ما جاء في قول الله تعالى: وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ
۳۸	د ترجمه الباب مقصد
۳۸	مکمل آیت شریف او دهغی مختصر توضیح
۳۹	ترجمه
۳۹	قوله: وقال الربيع بن خثيم والحسن: كل علمين
۳۹	د مذکورہ اثر مطلب او مقصد
۴۰	قوله: خُيِّنَ، وَهَيِّنَ، امْتَلَأَ، لَبِنَ، وَلَبِنَ، وَمُهَيْتَ وَمُهَيْتَ، وَضَمِقَ وَضَمِقَ:
۴۰	الربيع بن خثيم
۴۲	د دواړو آثارو تخريج
۴۳	قوله: ﴿أَفَعَبْنَا﴾: أَفَاعِمَا عَلَيْنَا جِئِنَ أَنْفَاكُمْ وَأَنَا خَلَقَكُمْ
۴۳	يو سوال او دهغی دوه جوابونه
۴۴	قوله: ﴿لَغُوبٌ﴾: الْغُوبُ
۴۴	د آیت مبارک شان نزول
۴۴	د يهوديانو مقصد
۴۵	د آیت مبارک ترجمه سره مناسبت
۴۵	د لغوب معنی
۴۵	د مذکورہ تعليق تخريج
۴۵	قوله: ﴿رَوَّاهُ وَأَطْوَارًا﴾: ظَوْرًا كَذَا وَظَوْرًا كَذَا:
۴۲	ترجمه الباب سره د آیت مناسبت
۴۲	قوله: عَدَا ظَوْرَهُ: أَي قَدْرَهُ
۴۲	دا لفظ په دي معنی کسې چرته راغلي دي؟
۴۲	د حضرت مولانا گنگوہی راني
۴۷	الحديث الاول
۴۷	تراجم رجال
۴۷	قوله: قال: جاء نفر من بني تميم الى النبي صلى الله عليه وسلم

صفحة	عنوانات
٤٧	د بنو تميم د وفد راتگ
٤٨	قوله: فقال: يا بني تميم، ائتمروا
٤٨	د بشارت نه څه مراد دي؟
٤٨	قوله: قالوا: بشرتنا فأعطنا
٤٨	قوله: فتغير وجهه:
٤٨	د مخ مبارك متغير كيد ووجه
٤٨	قوله: فجاءه أهل اليمن
٤٨	د أهل اليمن نه څو ك مراد دي؟
٤٩	د اول احتمال د غير راجح كيد ووجه
٤٩	قوله: فقال: يا أهل اليمن، اقبلوا البشري، إذ لم يقبلها بنو تميم
٥٠	قوله: فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم يحدث بدء الخلق والعرش
٥٠	رسول الله ﷺ هم دغه موضوع ولي خوينه كره؟
٥٠	قوله: فجاء رجل، فقال: يا عمران، راحلتك تفلنت، ليتنى لم أقم
٥٠	قوله: ليتنى لم أقم:
٥١	الحديث الثاني
٥١	تراجم رجال
٥١	قوله: قال: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم، وعقلت ناقتي بالباب، فأثارة ناس من بني نعيم، فقال: اقبلوا البشري يا بني تميم. قالوا: قد بشرتنا فأعطنا (مرتين)
٥٢	قوله: قالوا: جنناك نألك عن هذا الأمر
٥٢	د هذا الأمر نه څه مراد دي؟
٥٢	قوله: قال: كان الله، ولم يكن شيء غيره
٥٢	قوله: وكان عرشه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء، وخلق السموات والأرض
٥٢	د رواياتو اختلاف او راجح قول
٥٢	يو اهم تنبيه
٥٢	د امام اخفش يو استدلال
٥٤	په ازل كښي صرف د الله تعالى ذات وو
٥٤	د عماء معنی او مراد
٥٥	په سوال او جواب كښي مطابقت
٥٥	اول المخلوقات څه دي؟
٥٧	يو اهم تنبيه
٥٧	قوله: فنادي مناد: ذهب ناقتك يا ابن الحصين. فأنطلقت، فإذا هي بقطعة دونها السراب، فوالله لو ددت أني كنت تركتها
٥٧	شرح حديث
٥٧	د حديث نه مستنبط فوائد

صفحة	مَنَوَات
٥٨	المحدث الثالث
٢١	يو اهد تنبيه
٢١	قوله: سمعت عمر رضي الله عنه يقول: قام فينا النبي صلى الله عليه وسلم مقاما
٢١	د خطبي مقام او دهغي دورانيه
٢٢	قوله: فأخبرنا عن بدء الخلق، حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم
٢٢	د سياق نه د عدول وجه
٢٢	د رسول الله ﷺ بنكارة معجزه
٢٢	د حديث باب يوبل مثال
٢٣	يوبل خصوصيت
٢٣	قوله: حفظ ذلكم حفظه، ونسبه من نسيه
٢٣	دمذكوره تعليق تخريج
٢٣	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٤	تراجم رجال
٢٤	قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال الله تعالى: يشتمني ابن آدم، وما ينفي له أن يشتمني، وكذبني، وما ينفي له، أمأشتمه، فقله: إن لي والدا
٢٥	قوله: وأمأ تكذبه، فقله: ليس يعيدني كما بداني
٢٥	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٥	المحدث الخامس
٢٥	تراجم رجال
٢٥	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما ألقى الله الخلق
٢٦	د قضا مختلف معاني
٢٦	قوله: كتب في كتابه
٢٦	قوله: فهو عنده فوق العرش
٢٦	د دي جملي مختلف مطالب
٢٧	راجع قول
٢٧	د تخصيص بالذكر وجه
٢٨	قوله: أن رحمتي غلبت غضبي
٢٨	د الله تعالى د پاره د غضب معني
٢٨	يو اشكال او دهغي جواب
٢٨	د حديث شريف يو بله توجيه
٢٩	بغيرد استحقاق د الله تعالى د رحمت حصول
٢٩	يوه اهد فائده
٢٩	ترجمة الباب سره مناسبت
٢٩	د ابليس او شيخ تشرى مناظره

صفحه	عنوانات
۷۰	۲- ما جاء في سبع أراضين
۷۰	ما قبل سره مناسبت
۷۰	د ترجمه الباب مقصد
۷۱	وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى
۷۱	اووه زمکې بسکته پورته یا خپل مینځ کښې ملاؤشوی دی؟
۷۲	داووه زمکوسره متعلق روایت د ابن عباس تحقیق
۷۲	تاویل نمبر ①
۷۳	تاویل نمبر ②
۷۴	تاویل نمبر ③
۷۴	د جدید فلاسفه نظریه
۷۴	د مغالطه مذکورہ جواب
۷۵	آسمان غوره دې که زمکه؟
۷۶	یواشکال او دهغې جواب
۷۶	پوه اهم فائده
۷۷	د آیت ترجمه الباب سره مناسبت
۷۷	د مذکورہ تعلیق تخریج
۷۷	د مذکورہ تعلیق تخریج
۷۸	د مذکورہ تعلیق تخریج
۷۹	ترجمه سره د آیات مناسبت
۷۹	الحديث الاول
۷۹	ترجمه:
۷۹	تراجم رجال
۸۰	الحديث الثاني
۸۰	تراجم رجال
۸۱	الحديث الثالث
۸۱	ترجمه
۸۱	تراجم رجال
۸۲	قوله: الزمان قد استدار كهيئة يوم خلق
۸۲	الحديث الرابع
۸۲	تراجم رجال
۸۲	په حدیث کښې ذکر شوي واقعي خلاصه
۸۳	قوله: قال أبو الزناد: عن هشام بن عمار عن أبيه، قال: قال لي سعيد بن زيد: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم
۸۳	د مذکورہ تعلیق مقصد او تخریج

صفحة	عنوانات
٨٣	جوابات.....
٨٤	٣-بَاب: فِي النُّجُومِ.....
٨٤	ما قبل سره مناسبت.....
٨٤	دَنجُوم لغوی او اصطلاحی تحقیق.....
٨٥	ستوری متحرک دی که ساکن؟.....
٨٥	یوا اعتراض او دهنفی جواب.....
٨٢	په شیاطین باندي کوم یو خیز ورغور زولې شی؟.....
٨٢	د ترجمه الباب مقصد.....
٨٧	د قتاده د اثر مقصد.....
٨٨	د مذکورہ اثر تخریج.....
٨٨	د مذکورہ اثر ترجمه الباب سره مناسبت.....
٨٨	د داؤدی اعتراض او د حافظ صاحب جواب.....
٨٨	د علم نجوم باره کنبی احادیث.....
٨٩	قوله: وقال ابن عباس:.....
٨٩	د مذکورہ اثر تخریج.....
٨٩	قوله: والاب: ما يأكل الأنعام.....
٨٩	د مذکورہ اثر تخریج.....
٨٩	قوله: والآنأما الخلق.....
٩٠	د مذکورہ اثر تخریج.....
٩٠	د مذکورہ اثر تخریج.....
٩٠	د الفاف تحقیق.....
٩٠	قوله: والغلب: الملتفة.....
٩١	د دوارو آثارو تخریج.....
٩١	د آیت مبارک مفهوم.....
٩١	د مذکورہ اثر تخریج.....
٩٢	د رباغ لاله روید.....
٩٢	د مذکورہ اثر تخریج.....
٩٣	ترجمه الباب سره د آیاتونو مناسبت.....
٩٣	٤-بَاب: صِفَةُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ مُحَمَّدَان.....
٩٣	ما قبل سره مناسبت.....
٩٤	د ترجمه الباب مقصد.....
٩٤	قوله: حبان جماعة حساب، مثل شهاب وشهبان.....
٩٤	د مجاهد د اثر تخریج.....
٩٤	د ابن عباس، د اثر تخریج.....

صفحة	عنوانات
٩٥	د مذكوره اثر تخريج
٩٥	د مذكوره اثر تخريج
٩٥	يوه اهم فائده
٩٦	يو اشكال او دهغي جوابات
٩٧	ذ اول تخريج تفسير
٩٧	قوله: وقال الحسن:
٩٧	د مذكوره اثر تخريج
٩٨	د مذكوره اثر تخريج
٩٨	د مذكوره اثر تخريج
٩٩	د مذكوره اثر تخريج
٩٩	قوله: المحرود بالنهار مع الشمس
٩٩	قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرَوَى: المحرود بالليل، والمحموم بالتراب
٩٩	د مذكوره اثر تخريج
٩٩	رؤبه بن عجاج
١٠١	ترجمة الباب سره د آيات مناسبت
١٠١	المحدث الاول
١٠٢	تراجم رجال
١٠٢	مستقر مكاني مراد دي كه زماني؟
١٠٣	برجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٠٣	المحدث الثاني
١٠٣	تراجم رجال
١٠٤	قوله: قال: الشمس والقمر مكوران يوم القيامة
١٠٤	ذ حديث نور تفصيل
١٠٥	ذ حضرت حسن بصرى m ذ حيران تيا وجه
١٠٥	د مذكوره اشكال مختلف جوابات
١٠٧	ذ بحث خلاصه
١٠٧	ذ ثوران عفيران معني
١٠٨	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٠٨	المحدث الثالث
١٠٨	ترجمه
١٠٩	المحدث الرابع
١٠٩	تراجم رجال
١٠٩	المحدث الخامس
١١٠	تراجم رجال

صفحة	مَنَوَات
١١٠	الحديث السادس
١١٠	تراجم رجال
١١١	دَاحِدِيثٌ دَ مَسْنَدِ عَقْبِهِ نَه دِي
١١١	تَرْجَمَةُ البَابِ سِرِهِ دَ أَحَادِيثُهُ مَطَابَقَت
١١١	٥-بَاب: مَا جَاءَ فِي قَوْلِهِ:
١١١	((وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّانَ تُشْرَابِينَ بِيَدِي رَحْمَتِهِ))
١١١	مَا قَبِلَ سِرِهِ مَنَاسِبَت
١١٢	دَ تَرْجَمَةُ البَابِ مَقْصَد
١١٢	قَوْلُهُ: الرِّيحُ القَاصِف
١١٢	أَنَّهُ قَسَمَهُ هُوَ المَكانِي
١١٣	دَ أَمَامَ بَخَارِي مَقْصَد
١١٣	دَ أَبُو عَيْبَةَ أَوْ ابْنَ إِسْحَاقَ رَائي
١١٤	دَ آيَتِ تَرْجَمَةُ البَابِ سِرِهِ مَنَاسِبَت
١١٥	الحديث الاول
١١٥	تَرْجَمَةُ:
١١٥	تراجم رجال
١١٥	تَرْجَمَةُ البَابِ سِرِهِ دَ حَدِيثِ مَنَاسِبَت
١١٥	الحديث الثاني
١١٢	تراجم رجال
١١٢	قَوْلُهُ: قَالَت: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَى مَخِيلَةَ فِي السَّمَاءِ
١١٢	قَوْلُهُ: مَخِيلَةٌ
١١٢	قَوْلُهُ: أَقْبَلَ وَأَدْبَرَ، وَدَخَلَ وَخَرَجَ، وَتَغَيَّرَ وَجْهَهُ
١١٢	دَ اضْطَرَّابِ أَوْ بِرِيشَانَتِي وَجْه
١١٧	قَوْلُهُ: فَإِذَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ سِرِي عِنْدَهُ
١١٧	قَوْلُهُ: فَعَرَفْتَهُ عَائِثَةَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَدْرِي لَعَلَّهُ كَمَا قَالَ قَوْمٌ
١١٧	قَوْلُهُ: عَرَفْتَهُ
١١٧	تَرْجَمَةُ البَابِ سِرِهِ دَ حَدِيثِ مَنَاسِبَت
١١٨	٦-بَاب: ذِكْرُ المَلَأِيكَةِ
١١٨	مَا قَبِلَ سِرِهِ مَنَاسِبَت
١١٨	دَ تَرْجَمَةُ البَابِ مَقْصَد
١١٨	مَلَأِيكَةُ لِعَوَى تَحْقِيق
١١٩	دَ مَلَأِيكَةُ اصْطِلَاحِي تَعْرِيف
١١٩	دَ فَرَبَسْتُو دَوَهُ قَسْمُونَهُ

صفحة	عنوانات
١٢٠	د سابقه اجمال تفصيل
١٢٠	دَمَلَانَكه باره كنبی د ملاحده موقف
١٢٠	فرستی خوراك خُشَاك نه كوی
١٢١	په مَلَانَكه او انبیاء كرامو كنبی خوك افضل دی؟
١٢١	د تعلیق مقصد او باب سره مناسبت
١٢٢	دَمذ كوره تعلیق تخریج
١٢٢	دَمذ كوره اثر تخریج
١٢٢	ترجمة الباب سره مناسبت
١٢٢	الحديث الاول
١٢٤	تراجم رجال
١٢٥	قوله: وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه
١٢٥	دا تعلیق نه دی
١٢٦	ترجمة الباب سره مناسبت
١٢٦	الحديث الثاني
١٢٧	تراجم رجال
١٢٨	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٢٨	الحديث الثالث
١٢٨	تراجم رجال
١٢٨	محمد بن سلام
١٢٩	قوله: وتابعه أبو عاصم عن ابن جريح
١٢٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٢٩	الحديث الرابع
١٣٠	تراجم رجال
١٣٠	دی محمد نه خوك مراد دی؟
١٣٠	د حافظ رانی
١٣٠	د علامه عینی رانی او راجح قول
١٣٠	دَمذ كوره صنیع وجه
١٣١	د سند خصوصیت
١٣١	تنبيه
١٣١	الحديث الخامس
١٣٢	تراجم رجال
١٣٢	ترجمة الباب سره مناسبت
١٣٢	الحديث السادس
١٣٣	ترجمه

صفحة	عنوانات
١٤٢	تراجم رجال
١٤٢	الحديث السابع
١٤٤	تراجم رجال
١٤٤	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٤	يوه اهم فائده
١٤٤	الحديث الثامن
١٤٥	ترجمه
١٤٥	تراجم رجال
١٤٥	د مختلف كلماتو وضاحت
١٤٥	غبار ساطع
١٤٥	موكب جبريل
١٤٥	زاد موسى: موكب جبريل
١٤٥	دمذكوره تعليق مقصد
١٤٢	دمذكوره تعليق تخريج
١٤٢	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٢	تنبيه
١٤٢	الحديث التاسع
١٤٧	د ترجمة الباب مناسبت
١٤٧	الحديث العاشر
١٤٧	تراجم رجال
١٤٨	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٨	تراجم رجال
١٤٩	ترجمة الباب سره مطابقت
١٤٩	الحديث الثاني
١٤٩	تراجم رجال
١٤٢	مونتر، په خپله مرضى نه راخو
١٤٢	الحديث الثالث
١٤٣	تراجم رجال
١٤٣	تنبيه
١٤٣	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٣	الحديث الرابع
١٤٤	تراجم رجال
١٤٤	د عبارت وضاحت
١٤٤	ترجمة الباب سره مناسبت

صفحة	عنوانات
١٤٤	ذو وارو تعليقات تخريج.....
١٤٥	ذو وارو تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٤٥	الحديث الخامس.....
١٤٥	تراجم رجال.....
١٤٦	ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٤٦	الحديث السادس.....
١٤٦	تراجم رجال.....
١٤٧	ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٤٧	الحديث السابع.....
١٤٧	ترجمه.....
١٤٧	تراجم رجال.....
١٤٨	ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٤٨	٧-باب: إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ: آمِينَ،
١٤٨	د ترجمه مقصد او د نسخ اختلاف.....
١٤٩	الحديث الاول.....
١٤٩	تراجم رجال.....
١٥٠	الحديث الثاني.....
١٥١	تراجم رجال.....
١٥١	الحديث الثالث.....
١٥٢	تراجم رجال.....
١٥٢	الحديث الرابع.....
١٥٢	تراجم رجال.....
١٥٢	يوه اهم تنبيه.....
١٥٤	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
١٥٤	الحديث الخامس.....
١٥٤	تراجم رجال.....
١٥٥	الحديث السادس.....
١٥٥	ترجمة الباب سره مناسبت.....
١٥٦	الحديث السادس.....
١٥٦	ترجمه.....
١٥٦	صفوان بن يعلى.....
١٥٦	ايه.....

صفحة	عنوانات
١٥٧	ترجمة الباب سره مناسبت
١٥٧	الحديث السابع
١٥٧	تراجم رجال
١٥٨	دَعْبُهُ نَهْ خُهُ مَرَادِ دِي؟
١٥٨	قوله: اذ عرضت نفسي على ابن عبدالميل بن عبدكلال، فلم يجني إلى ما أردت:
١٥٨	داد كوم وخت واقعه ده؟
١٥٩	ابن عبدياليل بن عبدكلال
١٥٩	قوله: فانطلقت وأنا مهموم على وجهي
١٦٠	قوله: فلم أستغق الا وأنا بقرن الثعالب
١٦٠	قوله: قرن الثعالب
١٦١	او دعا قبوله شوه
١٦١	قوله: فناداني ملك الجبال، فلم على، ثم قال: يا محمد، فقال: ذلك فيما شئت. إن شئت أطبق عليهم
١٦١	قوله: الاخشبان
١٦٢	قوله: فقال النبي ﷺ: بل أرجوان يخرج الله من أصلابهم من يعبد الله وحده، لا يشرك به شيئا
١٦٢	ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت
١٦٣	الحديث الثامن
١٦٣	ترجمه
١٦٣	تراجم رجال
١٦٥	الحديث التاسع
١٦٦	دَ رفرر معنى
١٦٦	دَ نسخو اختلاف
١٦٦	ترجمة الباب سره مناسبت
١٦٧	ترجمه:
١٦٧	تراجم رجال
١٦٨	تنبيه
١٦٨	تراجم رجال
١٦٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٦٩	تراجم رجال
١٦٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٠	تراجم رجال
١٧٠	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٠	قوله: تابعه شعبة وأبو حمزة وابن داؤد وأبو معاوية عن الأعمش

صفحة	عنوانات
١٧١	د متابعات مذكوره موصولا تخريج
١٧١	تراجم رجال
١٧٢	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٢	ترجمه
١٧٣	تراجم رجال
١٧٣	تنبيه (يواهم فائده)
١٧٤	يوه بله تنبيه
١٧٤	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٤	د تعليقاتو مقصد
١٧٤	د وارو تعليقاتو تخريج
١٧٤	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٤	٨-باب: مَا جَاءَ فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ
١٧٤	ما قبل سرد مناسبت
١٧٤	د ترجمة الباب مقصد
١٧٥	د جنت او جهنم په وجود باندي صريح دليل
١٧٥	د ابن العربي راني
١٧٦	د مذكوره تعليق مقصد او تخريج
١٧٧	د تعليق مناسبت ترجمه سره
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٨	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٩	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٩	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٩	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	تسنيم خه خيز دي؟
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	قوله: ﴿تَضَاخَرْنَ﴾
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨١	قوله: ﴿مَوْضُونَهُ﴾: مَوْضُوعَةٌ مِنْهُ وَضِيْنُ النَّاقَةِ
١٨١	

صفحة	مَنَوَات
١٨١	د مذ كوره تعليق تخريج
١٨١	قوله: ﴿وَالْكُؤُوبُ: مَا لَا أُذُنَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِقُ: ذَوَاتُ الْأَذَانِ وَالْعُرَا:﴾
١٨٢	قوله: ﴿وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿رَوْحٌ﴾: جَنَّةٌ وَرِجَاءٌ، وَالرَّبْحَانُ الرِّزْقُ:﴾
١٨٢	د مذ كوره تعليق تخريج
١٨٢	د شرح كرام مختلف راني
١٨٢	د مذ كوره تعليق تخريج
١٨٢	قوله: ﴿وَالْعَرَبُ: الْمُحَبِّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ:﴾
١٨٢	د مذ كوره تعليق تخريج
١٨٢	قوله: ﴿وَيُقَالُ: ﴿مَسْكُوبٌ﴾: جَارٍ:﴾
١٨٤	د دوارو تعليقاتو تخريج
١٨٤	قوله: ﴿﴾
١٨٤	د مذ كوره تعليق تخريج
١٨٤	قوله: ﴿﴿أَقْتَابٌ﴾: أَعْصَانٌ:﴾
١٨٥	قوله: ﴿﴿وَجِنَا الْجُنَيْنِ دَانٍ﴾﴾
١٨٥	قوله: ﴿﴿مُذَهَّبٌ أَمْتَرٌ﴾﴾
١٨٥	د مذ كوره تعليق تخريج
١٨٥	ترجمة الباب سره د آياتونو مناسبت
١٨٥	الحديث الاول
١٨٥	ترجمه
١٨٦	تراجم رجال
١٨٦	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٨٦	الحديث الثاني
١٨٦	تراجم رجال
١٨٨	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت
١٨٨	الحديث الثالث
١٨٩	تراجم رجال
١٨٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٩٠	الحديث الرابع
١٩٠	تراجم رجال
١٩٠	قوله: ﴿عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الجنة ذرة مجوفة﴾
١٩١	قوله: ﴿طولهافي السماء ثلاثون ميلا، في كل زاوية منها للمؤمن أهل لا يراهم الآخرون﴾

صفحة	مَنَوَات
١٩١	قوله: قال أبو عبد الصمد والمحدث بن عبيد، عن أبي عمران: نبتون ميلا
١٩١	حارث بن عبيد
١٩٢	يوه أهم تنبيه
١٩٣	ذمذ كوره طرق تخريج
١٩٣	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٩٣	الحديث الخامس
١٩٣	تراجم رجال
١٩٤	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٩٤	الحديث السادس
١٩٤	تراجم رجال
١٩٥	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله: أول زمرة تلج الجنة صورهم على صورة القمر ليلة البدر
١٩٥	قوله: صورهم على صورة القمر
١٩٦	قوله: لا يبصقون فيها، ولا يمشطون، ولا يتغوطون
١٩٧	قوله: أنبتهم فيها الذهب، أمشاطهم من الذهب والفضة
١٩٧	قوله: مجازهم الأثوة
١٩٧	يوتعارض او ذهغف لري كول
١٩٧	يواشكال او ذهغف جوابات
١٩٧	يوسوال او ذهغف جواب
١٩٨	قوله: ورشجرهم السمك
١٩٨	قوله: ولكل واحد منهم زوجتان
١٩٩	كومي بنسخي مراد دي؟
١٩٩	زوجه صحيح ده كه زوج؟
١٩٩	قوله: يري مغسوقهيا من وراء اللحم من الحسن
١٩٩	دمذ كوره جملي نور وضاحت
٢٠٠	قوله: لا اختلاف بينهم ولا تباغض
٢٠٠	قوله: قلوبهم قلب واحد
٢٠٠	قوله: يسبحون الله بكرة وعشما
٢٠٠	دبكرة وعشيا معني
٢٠١	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٠١	الحديث السابع
٢٠١	تراجم رجال
٢٠١	دمذ كوره تعليق مقصد
٢٠٢	

صفحة	عنوانات
٢٠٢	د تعليق تخريج
٢٠٢	الحديث الثامن
٢٠٢	تراجم رجال
٢٠٣	تنبيه
٢٠٣	يوه بله تنبيه
٢٠٣	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٠٣	الحديث التاسع
٢٠٤	ترجمه
٢٠٤	الحديث العاشر
٢٠٥	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٠٦	تراجم رجال
٢٠٦	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٠٦	الحديث الثاني
٢٠٦	تراجم رجال
٢٠٧	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن في الجنة لشجرة يُسبِرُ الراكب في ظلها مائة عام لا يقطعها
٢٠٨	الحديث الثالث
٢٠٨	تراجم رجال
٢٠٨	دپورته ذكرشوي ونې نوم
٢٠٩	دكعب اجبار تصديق
٢٠٩	قوله: واقرعوا إن شئتم:
٢٠٩	ترجمة الباب سره مطابقت
٢٠٩	الحديث الرابع
٢١٠	تراجم رجال
٢١٠	تراجم رجال
٢١٠	قوله: قال: لبامات ابراهيم، قال: إن له مرضعا في الجنة
٢١١	د حياة الانبياء عليهم السلام ثبوت
٢١١	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢١١	الحديث السادس
٢١٢	قوله: عن صفوان بن سليم
٢١٢	قوله: عن ابي سعيد
٢١٢	قوله: عن النبي ﷺ قال: إن أهل الجنة يتراءون أهل الغرف من فوقهم كما يتراءون الكوكب الدرّي
٢١٣	د لفظ دري تحقيق
٢١٣	د الغابر تحقيق

صفحة	موضوعات
٢١٢	قوله: قالوا: يا رسول الله، تلك منازل الأنبياء، لا يبلغها غيرهم
٢١٢	قوله: قال: بلي، والذي نفسي بيده، رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلين
٢١٣	بلي صحيح دي يا بل؟
٢١٤	د بلي ايجابيه توجيه:
٢١٤	د بالآخانو استحقاق به خنكه كيڤري؟
٢١٤	دا بالآخاني به كوم امت ته ملاويري؟
٢١٥	راجع قول:
٢١٥	يوه اهم تنبيه:
٢١٥	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:
٢١٥	٩- باب: صِفَةُ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ
٢١٥	ماقبل سره مناسبت:
٢١٥	د ترجمة الباب مقصد:
٢١٦	د جنت د دروازو صفت
٢١٦	د رواياتو په مينخ كني تطبيق:
٢١٦	د جنت د دروازو شمير:
٢١٧	د مذ كوره تعليق تخريج:
٢١٧	د مذ كوره تعليق تخريج:
٢١٧	د دواړو تعليقاتو مقصد او مناسبت:
٢١٧	الحديث الاول
٢١٨	تراجم رجال
٢١٨	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت:
٢١٨	١٠- باب: صِفَةُ النَّارِ، وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ
٢١٨	ماقبل سره مناسبت
٢١٨	د ترجمة الباب مقصد:
٢١٩	د غساق ضبط
٢٢٠	د مذ كوره عبارت وضاحت
٢٢٠	يواشكال او دهغي جوابات:
٢٢١	د مذ كوره تعليق تخريج
٢٢٢	د خبت تحقيق او مختلف معاني محتمله:
٢٢٣	متعدد تفسيرى اقوال
٢٢٣	د مذ كوره تعليق تخريج
٢٢٢	د بخرين نه خه مراد دي؟
٢٢٧	د شهبى نه خالى دليل:

صفحة	عنوانات
٢٢٧	ترجمة الباب سره د آيات مناسبت
٢٢٨	الحديث الاول
٢٢٨	ترجمه
٢٢٨	تراجم رجال
٢٢٨	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:
٢٢٩	الحديث الثاني
٢٢٩	تراجم رجال
٢٣٠	الحديث الثالث
٢٣٠	تراجم رجال
٢٣٠	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٣١	الحديث الرابع
٢٣١	ترجمه
٢٣١	تراجم رجال
٢٣١	الحديث الخامس
٢٣٢	ترجمه
٢٣٢	تراجم رجال
٢٣٢	الحديث السادس
٢٣٢	تراجم رجال
٢٣٢	مالك بن اسماعيل
٢٣٢	زهير
Error! Bookmark not defined	هشام
٢٣٣	عروه
٢٣٣	عائشة رضي الله عنها
٢٣٣	الحديث السابع
٢٣٣	تراجم رجال
٢٣٤	تنبيه
٢٣٤	د احاديث اربعة مناسبت باب سره
٢٣٥	الحديث الثامن
٢٣٥	تراجم رجال
٢٣٥	قوله: ان رسول الله ﷺ قال: ناركم جزء من سبعين جزءا من نار جهنم
٢٣٥	د حديث شريف دوه مطلب
٢٣٦	په رواياتو كښي تعارض او د هغې حل
٢٣٦	قوله: قيل: يا رسول الله! ان كانت لكافية

قوله: قال: فضلت عليهن بتسعة وستين جزءاً، كلهن مثل حرامها..... ٢٣٦

صفحة	عنوانات
٢٣٦	د مختلف روایاتو خلاصه
٢٣٧	د جواب د تکرار مقصد
٢٣٧	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٣٧	الحديث التاسع
٢٣٧	تراجم رجال
٢٣٨	ترجمة الباب سره مناسبت
٢٣٨	الحديث العاشر
٢٣٨	ترجمه
٢٣٩	تراجم رجال
٢٣٩	قوله: قيل لأسامة: لو أتيت فلاناً فكلمته؟ قال: إنكم لترون أني لا أكلية إلا سمعكم
٢٤٠	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٤٠	قوله: رواه غندر عن شعبة عن الأعمش
٢٤٠	١١- باب: صِفَةُ إبْلِيسَ وَجُنُودِهِ
٢٤٠	ما قبل سره مناسبت
٢٤٠	د ترجمة الباب مقصد
٢٤٠	آيا ابليس اسم مشتق د
٢٤١	ابليس د ملانك نه وو كه نه؟
٢٤٢	آيا الله تعالي نيغ په نيغه د ابليس سره كلام كړې وو؟
٢٤٣	ابليس خد فرضي كردار نه دي:
٢٤٣	د ابليس صفات
٢٤٤	د ابلسي اولاد او د هغه لښكر:
٢٤٥	د مذ كوره تعليق مقصد
٢٤٥	د مذ كوره تعليق موصولاً تخريج
٢٤٥	ترجمة الباب سره مناسبت
٢٤٦	د مذ كوره تعلق موصولاً تخريج
٢٤٧	د مذ كوره تعليق تخريج او مطابقت
٢٤٧	الحديث الاول
٢٤٨	تراجم رجال
٢٤٨	قوله: قالت: سحر النبي صلى الله عليه وسلم
٢٤٨	د تعليق تخريج
٢٤٨	ترجمة الباب سره مناسبت
٢٤٩	الحديث الثاني
٢٤٩	تراجم رجال

ترجمة الباب سره مطابقت ٢٥٠

صفحة	عنوانات
٢٥٠	الحديث الثالث
٢٥٠	ترجمه
٢٥٠	تراجم رجال
٢٥١	ذوي حديث ترجمة الباب سره مناسبت
٢٥١	الحديث الرابع
٢٥١	تراجم رجال
٢٥١	منصور
٢٥٢	سالم بن ابي الجعد
٢٥٢	كريب
٢٥٢	ابن عباس
٢٥٢	(تنبیه) اود حديث خلاصه
٢٥٢	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٥٢	الحديث الخامس
٢٥٢	تراجم رجال
٢٥٣	قوله: لا أدري أي ذلك قال هشام؟
٢٥٣	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٥٣	الحديث السادس
٢٥٤	تراجم رجال
٢٥٤	خلاصه حديث
٢٥٤	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٥٤	يوأهم تنبيه
٢٥٥	الحديث السابع
٢٥٥	تراجم رجال
٢٥٥	ذمذ كوره تعليق موصولاً تخريج
٢٥٦	د حديث خلاصه
٢٥٦	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٥٦	الحديث الثامن
٢٥٦	تراجم رجال
٢٥٧	قوله: قال أبو هريرة: قال رسول الله ﷺ: هُتِيَ الشيطان أحدكم، فيقول: من خلق كذا؟ من خلق كذا؟
٢٥٧	قوله: حتى يقول: من خلق ربك؟ فإذا بلغه فليستعذ بالله، وليسته
٢٥٧	شيطانى وسوسى اود هغى علاج
٢٥٨	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٥٨	الحديث التاسع
٢٥٨	ترجمه

٢٥٨.....تراجم رجال

صفحة	مناوات
٢٥٨.....	① يحيى بن بكير ② ليث ③ عقيل او ④ ابن شهاب
٢٥٩.....	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٥٩.....	الحديث العاشر
٢٥٩.....	تراجم رجال
٢٦٠.....	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٦٠.....	تراجم رجال
٢٦١.....	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٦١.....	الحديث الثاني
٢٦١.....	ترجمه
٢٦٢.....	تراجم رجال
٢٦٢.....	يحيى بن جعفر
٢٦٢.....	محمد بن عبد الله الانصاري
٢٦٢.....	ابن جريج
٢٦٢.....	عطاء
٢٦٢.....	جابر
٢٦٢.....	قوله: ولو تعرض عليه شيئا:
٢٦٢.....	د رواياتو اختلاف او په هغه كښې تطبيق:
٢٦٣.....	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت
٢٦٣.....	الحديث الثالث
٢٦٣.....	تراجم رجال
٢٦٤.....	صفيه بنت حبي
٢٦٤.....	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٦٤.....	انبيا، كرام سره بدگماني دهلاكت موجب ده:
٢٦٤.....	الحديث الرابع
٢٦٤.....	ترجمه
٢٦٥.....	تراجم رجال
٢٦٥.....	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٦٥.....	د غصي ختمولو دپاره د استعاذه افاديت
٢٦٦.....	الحديث الخامس
٢٦٦.....	تراجم رجال
٢٦٦.....	قوله: قال: وحدثنا الأعمش
٢٦٧.....	الحديث السادس
٢٦٧.....	تراجم رجال
٢٦٧.....	ابوهريره

صفحة	موضوعات
٢٢٧	آيات دهنوي په خپل اصل شکل کښي ليدل ممکن دي؟
٢٢٨	ذجنات مختلف شکلونو اختيارولو حقيقت
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	الحديث السابع
٢٢٩	تراجم رجال
٢٧٠	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٧٠	الحديث الثامن
٢٧٠	تراجم رجال
٢٧٠	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال النبي ﷺ: كل بني آدم طعن الشيطان في جنبه بإصبعه حين يولد
٢٧١	د حديث لغوي او صرفي تحليل: طعن:
٢٧١	جنبه
٢٧١	بإصبعه
٢٧١	قوله: غير عيسى بن مريم ذهب ليطعن، فطعن في الحجاب
٢٧١	د حديث شريف شرح
٢٧٢	د نن نه د بتانود عبادت نه نا اميده شي
٢٧٢	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٧٢	الحديث التاسع
٢٧٢	تراجم رجال
٢٧٣	قوله: قال: قدمت الشام، فقلت: من ههنا؟
٢٧٣	تفصيلي روايت او دهغي ترجمه:
٢٧٤	تراجم رجال
٢٧٤	حضرت علي رضي الله عنه به حق باندي وو:
٢٧٤	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٧٥	تراجم رجال
٢٧٥	د مذكوره تعليق تخريج
٢٧٦	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٧٦	تراجم رجال
٢٧٧	قوله: قال: التناؤب من الشيطان
٢٧٧	اسويلي د شيطان د خورشحالي سبب
٢٧٧	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٧٧	الحديث الثاني
٢٧٨	تراجم رجال
٢٧٨	قوله: قالت: لما كان يوم أحد هزم المشركون، فصاح أبلس
٢٧٨	قوله: أي عباد الله، أخراكم

صفحه	عنوانات
٢٧٩	قوله: فرجعت اولاهم، فاجتلدت هي واخراهم.....
٢٧٩	قوله: فنظر حذيفة، فاذا هو بابيه اليمان، فقال: اي عبد الله، ايس، ايس، فوالله ما احتجزوا حتى قتلوه،.....
٢٨٠	حضرت يمان <small>رضي الله عنه</small> (حسيل بن جابر).....
٢٨٠	ذ وعدي ذ پوره كولو يو عظيم مثال:.....
٢٨٠	قوله: قال عروة: فما زالت في حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله.....
٢٨١	ذ دي جملي دوه مطلبه:.....
٢٨١	الحديث الثالث.....
٢٨١	تراجم رجال.....
٢٨٢	ترجمة الباب سره ذ حديث مطابقت.....
٢٨٢	الحديث الرابع.....
٢٨٢	تراجم رجال.....
٢٨٤	اعتراض او ذهني جوابات:.....
٢٨٥	بيدائش او وفات.....
٢٨٥	ابو الوليد.....
٢٨٥	حديث به دوو طرق سره ذ روايت كولو وجه.....
٢٨٥	بنه او يد خويونه.....
٢٨٥	ذخر ابو خويونو علاج.....
٢٨٦	تول خويونه ذ الله تعالي ذ طرف نه وي.....
٢٨٦	ترجمة الباب سره ذ حديث مطابقت.....
٢٨٦	الحديث الخامس.....
٢٨٦	ترجمه.....
٢٨٧	تراجم رجال.....
٢٨٧	ذ حديث ذ بعض كلماتو توضيح.....
٢٨٨	ترجمة الباب سره ذ حديث مطابقت.....
٢٨٨	الحديث السادس.....
٢٨٨	ترجمه.....
٢٨٩	تراجم رجال.....
٢٨٩	عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد.....
٢٩٠	محمد بن سعد بن ابي وقاص.....
٢٩٠	سعد بن ابي وقاص.....
٢٩٠	ترجمة الباب سره ذ حديث مطابقت.....
٢٩٠	الحديث السابع.....
٢٩١	تراجم رجال.....
٢٩١	ابو هريره.....

صفحه	عنوانات
۲۹۱	قوله: نال: إذا استيقظ
۲۹۱	به استنثار او استنشاق کبني فرق
۲۹۱	قوله: فإن الشيطان يبيت على خيشومه
۲۹۱	دلفظ خيشوم تحقيق او ضبط
۲۹۲	به پوزه کبني د شپي تيرولو معني:
۲۹۲	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
۲۹۲	۱۲- باب: ذِكْرِ الْجَنِّ وَتَوَابِهِمْ وَعِقَابِهِمْ
۲۹۲	سابق باب سره مناسبت
۲۹۳	د ترجمة الباب مقصد
۲۹۳	د جنات وجود برحق دي:
۲۹۳	اصول ثلاثه او سر سيد احمد خان
۲۹۴	عقل سليم او عقل سقيم
۲۹۵	جنات مکلف دي
۲۹۶	شیطانانو او جناتو ته به ثواب يا عقاب کيږي؟
۲۹۶	دمومن جنات حکم
۲۹۷	دمخلوقاتو خلور قسمونه:
۲۹۷	به انعام او عذاب دواړو کبني حصه دار:
۲۹۷	د جنات به په آخرت کبني کوم خاني تکانه وي:
۲۹۸	يوه اهم تنبيه
۲۹۹	مکمل آيات مبارکه
۲۹۹	د آيات مبارکه نه د امام بخاري استدلال:
۲۹۹	حضور ياک ﷺ رسول الثقلين دي:
۳۰۰	آيا د رسول الله ﷺ نه وړاندې په جنات کبني نبي تير شوي دي؟
۳۰۱	د جمهورو مذهب
۳۰۲	د آيت مبارک شرح او تفسير
۳۰۳	د مذکوره تعليق شرح
۳۰۳	د آيت مبارک نور تفسير
۳۰۴	قوله: مستعصر للحساب
۳۰۴	د مذکوره تعليق مقصد
۳۰۴	د مذکوره تعليق تخريج
۳۰۵	د مذکوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت
۳۰۵	الحديث الاول
۳۰۵	ترجمه
۳۰۵	ترجمه:

٣٠٥..... تراجم رجال.....

صفحة	عنوانات
------	---------

٣٠٦..... ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....

٣٠٦..... ١٣- باب: قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: وَأُدْصَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِبْتِ -

٣٠٦..... دترجمة الباب مقصد.....

٣٠٦..... مڪمل آيات كريمه اود هغه ترجمه.....

٣٠٧..... دباب مناسبت سره يو بل حديث اود هغه ترجمه.....

٣٠٨..... ١٤- باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَبَيْنَ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

٣٠٨..... دترجمة الباب مقصد.....

٣٠٩..... دحضرت گنگوهي راني.....

٣١٠..... لفظ دابه اود امام بخاري حسن ترتيب.....

٣١٠..... دمذكوره تعليق تخريج.....

٣١١..... قوله: جان.....

٣١١..... قرآن كريم اود موسي عليه السلام همسا.....

٣١١..... قوله: والأفعى.....

٣١١..... قوله: الأسود.....

٣١٢..... دمارانو شه عجيبه عادتونه.....

٣١٢..... ترجمة الباب سره د آيات مناسبت.....

٣١٢..... الحديث الاول

٣١٢..... تراجم رجال.....

٣١٢..... سالم.....

٣١٤..... ابن عمر.....

٣١٤..... قوله: أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يخطب على المنبر، يقول: اقتلوا الحمات، واقتلوا ذا الطفتين والأبتر

٣١٤..... دطفيتين معني.....

٣١٤..... دالابتر معني.....

٣١٤..... قوله: فإبهما بطنان البصر.....

٣١٥..... قوله: ويستقطان الحمل.....

٣١٥..... ددوارو انواعو د تخصيص وجه.....

٣١٦..... حضرت لبابه انصاري رحمه.....

٣١٧..... قتل حيات سره متعلق مختلف روايات.....

٣١٨..... دجنان البيوت د وژلو معانعت ولي دي؟.....

٣١٩..... كورني ماران به خنگه ويروي؟.....

٣٢٠..... خوسره ورخي انذار دي او كهي.....

٣٢٠..... كه د انذار نه باوجود هم هغه منع نه شو.....

٣٢٠..... آيا د انذار حكم مديني منوري سره خاص دي؟.....

٣٢١ به مانخه كنبی د مار وژلو حکم:

صفحه	عنوانات
------	---------

٣٢١	قوله: وهو العوامر
٣٢٢	د انسانانو اومارانود د بنمثنی سبب
٣٢٢	قوله: وقال عبدالرزاق
٣٢٢	حضرت زید بن الخطاب
٣٢٣	دمذ کوره تعلیق مقصد
٣٢٣	د پورته ذکرشوی تعلیق موصولاً تخريج:
٣٢٤	قوله: وتابعه یونس وابن عیینة والکلبی والزبیدی
٣٢٤	دمذ کوره متابعت مقصد
٣٢٤	دمتابعاتو مذ کوره موصولاً تخريج
٣٢٤	دمذ کوره تعلیق مقصد
٣٢٥	دمذ کوره تعلیقاتو موصولاً تخريج
٣٢٥	د بحث خلاصه
٣٢٦	راجح څه دی؟
٣٢٦	ابن مجمع
٣٢٧	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت
٣٢٧	١٥-باب: خَيْرَ مَا لِلْمُسْلِمِ غَيْرُ مَا يَتَّبِعُ بِمَا شَعَفَ الْجِبَالِ
٣٢٧	اختلاف نسخ
٣٢٧	الحديث الاول
٣٢٧	ترجمه
٣٢٨	تراجم رجال
٣٢٨	تنبيه
٣٢٨	الحديث الثاني
٣٢٨	ترجمه
٣٢٩	تراجم رجال
٣٢٩	تنبيه
٣٢٩	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت
٣٢٩	الحديث الثالث
٣٣٠	تراجم رجال
٣٣٠	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت
٣٣٠	الحديث الرابع
٣٣١	تراجم رجال
٣٣١	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا سمعتم صياح الديكة
٣٣١	د لفظ ديكه تحقيق

د چرگ يو خصوصيت: ٣٣١

صفحه	عنوانات
٣٣٢	قوله: فاسألوا الله من فضله، فإنم آرات ملكا.....
٣٣٢	چرگ ته بدې ردې نه دي ونيل پکار.....
٣٣٣	قوله: واذا سمعتم نهيق الحمار فتعوذوا بالله من الشيطان، فإنه رأي شيطانا.....
٣٣٣	آيا خرد شيطان ته هم په کتو سره هينر پېرې؟.....
٣٣٣	يوه اهم فائده.....
٣٣٤	د خرساتلو حکم.....
٣٣٤	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٣٣٤	الحديث الخامس
٣٣٤	تراجم رجال.....
٣٣٥	باب سره د حديث مطابقت.....
٣٣٥	قوله: وأخبرني عمرو بن دينار سمع جابر.....
٣٣٥	د مذکور عبارت مقصد:.....
٣٣٥	الحديث السادس
٣٣٦	تراجم رجال.....
٣٣٦	قوله: عن النبي ﷺ قال: فقدت أمة من بنى إسرائيل، ولا يدري ما فعلت، وإنى لأراها إلا الفار.....
٣٣٦	قوله: إذا وضع لها ألبان الإبل لم تشرب، وإذا وضع لها ألبان الشاء شربت.....
٣٣٧	يواشكال او دهغي جواب:.....
٣٣٨	قوله: فحدثتكم بما، فقال أنت سمعت النبي ﷺ يقول: قلت: نعم، قال لي مرارا، فقلت: أفأقرأ التوراة؟.....
٣٣٨	قوله: أفأقرأ التوراة؟.....
٣٣٨	حضرت كعب ؓ.....
٣٤٠	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٣٤٠	الحديث السابع.....
٣٤١	تراجم رجال.....
٣٤١	عائشه.....
٣٤١	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للوزع: الفوق.....
٣٤١	دوزغ لغوي او صرفي تحقيق.....
٣٤١	قوله: ولم أسمعها أمر بقتله.....
٣٤٢	قوله: وزعم سعد بن أبي وقاص أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتله.....
٣٤٣	وجه د ترجيح.....
٣٤٣	يوه اهم تنبيه.....
٣٤٣	د چمچور کني د وړلو حکم.....
٣٤٣	د چمچور کني د وړلو علت:.....
٣٤٤	الحديث الثامن.....

٢٤٤ تراجم رجال

صفحة	موضوعات
------	---------

٢٤٤ صدقه بن الفضل

٢٤٤ ابن عيينه

٢٤٥ قوله: أن أمر شريك أخبرتته أن النبي صلى الله عليه وسلم أمرها بقتل الأوزاع:

٢٤٥ ترجمة الباب سره د حديث مطابقت

٢٤٥ الحديث التاسع

٢٤٥ تراجم رجال

٢٤٥ عائشه

٢٤٢ قوله: قالت: قال النبي صلى الله عليه وسلم: اقتلوا أسس ذا الطفتين، فإنه يطمس البصر، ويصيب العجل

٢٤٢ قوله: تابعه حماد بن سلمة:

٢٤٢ د مذكوره متابعت تخريج

٢٤٢ الحديث العاشر

٢٤٢ تراجم رجال

٢٤٢ يوه اهم فائده

٢٤٧ ترجمة الباب سره د حديث مناسبت

٢٤٧ تراجم رجال

٢٤٧ عمرو بن علي

٢٤٧ ابن ابي عدي

٢٤٧ ابويونس قشيري

٢٤٨ ابن عمر

٢٤٨ قوله: لا تقتلوا الجنان إلا كل أهد ذي طفتين

٢٤٨ يواشكال او د هغهي جواب:

٢٤٩ الحديث الثاني

٢٤٩ تراجم رجال

٢٤٩ ترجمة الباب سره مناسبت

٢٤٩ ١٦- باب: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ قَوَّاسِقٌ، يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ

٢٤٩ د ترجمة الباب تحليل لغوي، صرفي او نحوي:

٢٥٠ د ترجمة الباب مقصد

٢٥٠ الحديث الاول

٢٥١ ترجمه

٢٥١ تراجم رجال

٢٥١ الحديث الثاني

٢٥١ ترجمه

٢٥٢ تراجم رجال

٣٥٢..... الحديث الثالث

صفحة	عنوانات
٣٥٢	ترجمه.....
٣٥٢	تراجم رجال.....
٣٥٤	قوله: فصل.....
٣٥٤	يوه اهم فائده.....
٣٥٤	عطاء.....
٣٥٥	جابر بن عبد الله الانتصاري.....
٣٥٥	قوله: عن جابر بن عبد الله رضى الله عنهما رفعه.....
٣٥٥	قوله: قال ابن جريج وحبيب عن عطاء: فإن الشيطان.....
٣٥٥	دَمَتَابِعْتِ مَقْصِد.....
٣٥٢	دَمَذْكَوْرِهِ مَتَابِعَاتُو مَوْصُولًا تَخْرِيج.....
٣٥٢	ترجمة الباب سره دَحْدِيثِ مَنَاسِبَت.....
٣٥٢	الحديث الرابع.....
٣٥٢	تراجم رجال.....
٣٥٢	عبدة بن عبد الله.....
٣٥٧	قوله: قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غار، فنزلت.....
٣٥٧	قوله: فإننا لتلقاها من فيه، إذ خرجت حية من حجرها.....
٣٥٧	قوله: لتلقاها:.....
٣٥٧	قوله: فابتدرناها، لنقلها، فبهتتنا، فدخلت حجرها، فقال رسول الله ﷺ: وقيت شركم، كما وقيتم شرنا.....
٣٥٨	يواشكال اودهنفي جواب.....
٣٥٨	قوله: وعن إسرائيل عن الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله..... مثله.....
٣٥٨	دَمَذْكَوْرِهِ تَعْلِيْقِ مَقْصِد.....
٣٥٨	دَمَذْكَوْرِهِ تَعْلِيْقِ تَخْرِيج.....
٣٥٨	قوله: قال: وإننا لتلقاها من فيه رطبة.....
٣٥٩	قوله: وتابعه أبو عوانة عن مقبرة.....
٣٥٩	دَمَذْكَوْرِهِ مَتَابِعْتِ مَقْصِد.....
٣٥٩	دَمَذْكَوْرِهِ مَتَابِعْتِ تَخْرِيج.....
٣٥٩	قوله: وقال حفص وأبو معاوية وسليمان بن قمر عن الأعمش عن إبراهيم عن الأسود عن عبد الله.....
٣٥٩	دَمَذْكَوْرِهِ بِالَتَعْلِيْقِ مَقْصِد.....
٣٥٩	دَمَذْكَوْرِهِ تَعْلِيْقَاتُو مَوْصُولًا تَخْرِيج.....
٣٢٠	دَبْحَتْ خِلاصَه.....
٣٢٠	تراجم رجال.....
٣٢١	يو شخصيت اودوه نومونه.....
٣٢١	مغالطه چاته شوي ده؟.....

حقيقت ڄڻه دي؟ ٣٦٢

صفحه	مناوات
٣٦٢	دا مغلطه ولي اوشوه؟
٣٦٢	د بحث خلاصه
٣٦٣	د حديث نه مستنبط بعض فوائد
٣٦٣	د حديث ترجمه الباب سره مطابقت
٣٦٣	الحديث الخامس
٣٦٣	تراجم رجال
٣٦٣	نصرين علي
٣٦٤	د قضايشگش اود نصرين علي ڇه رد عمل
٣٦٥	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: دخلت امرأة النار في هرة
٣٦٥	قوله: امرأة
٣٦٥	دغه بنڄه مؤمنه وه كه كافر ه؟
٣٦٦	راجح ڄڻه دي؟
٣٦٦	قوله: ربطتها، فلم تطعمها، ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض
٣٦٧	د حديث نه مستنبط فوائد
٣٦٧	ترجمه الباب سره د حديث مناسبت
٣٦٨	قوله: قال: وحدثننا عبد الله عن سعيد المقبري عن أبي هريرة
٣٦٨	د عبارت مطلب اود حديث تخريج
٣٦٨	الحديث السادس
٣٦٨	ترجمه
٣٦٨	تراجم رجال
٣٦٩	د ميري عجيبه او حيرانونكي عادتونه
٣٦٩	د ٽول كال خوراك ٽي يوه دانه د غنم
٣٦٩	د كمزورو په ذريعه د رزق رسول
٣٧٠	د عربي ٽيبي د وسعت يو مثال
٣٧٠	ترجمه الباب سره د حديث مطابقت
٣٧٠	١٦-باب: إِذَا وَقَعَ الدُّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِئْهُ،
٣٧٠	اختلاف نسخ
٣٧١	د ترجمه الباب مقصد
٣٧١	الحديث الاول
٣٧١	ترجمه
٣٧١	تراجم رجال
٣٧٢	تنبيه (د امام بخاري يو وهم)
٣٧٢	عبيد بن حنين

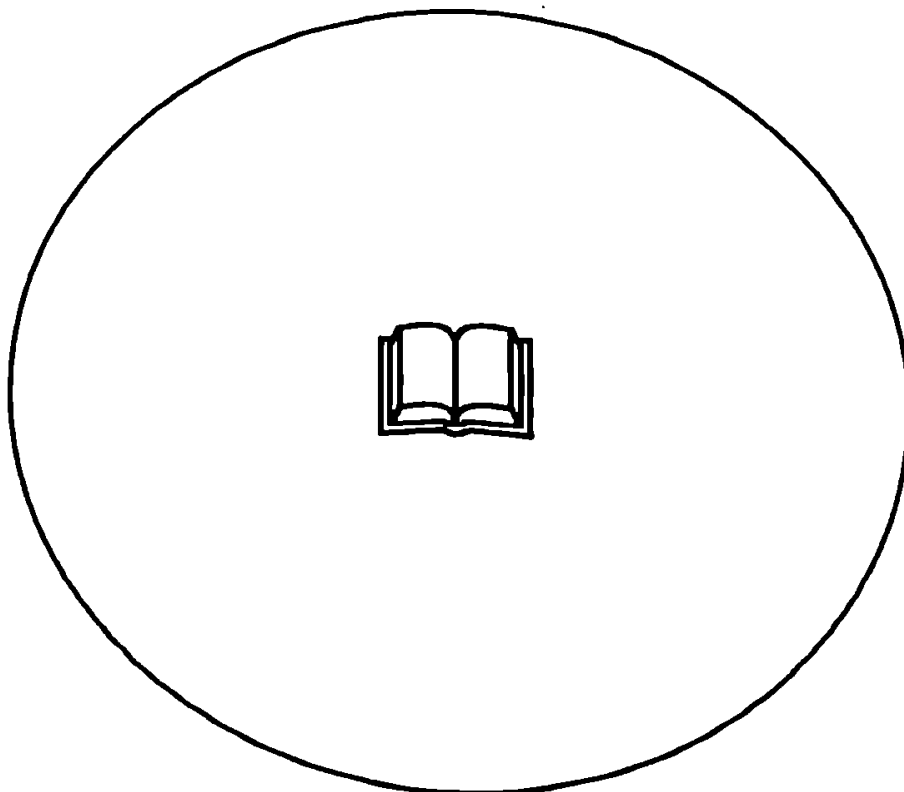
٣٧٢ أبو هريرة

صفحة	عنوانات
------	---------

٣٧٢	يوه بله تنبيهه
٣٧٢	قوله: قال النبي ﷺ: إذا وقع الذباب في شراب أحدكم، فليغمسه، ثم لينزعه، فإن في إحدى جناحيه داء، والأخرى شفاء
٣٧٢	د الذباب تحقيق
٣٧٢	د شراب نه مراد
٣٧٢	قوله: فليغمسه
٣٧٢	خومره غويبي وركول پكاردي يو يا دري؟
٣٧٤	قوله: فإن في إحدى جناحيه داء
٣٧٤	داء نه خه مراد دي؟
٣٧٤	د زهرو والاوزر كوم يو وي؟
٣٧٥	حديث به حقيقت باندي محمول دي كه به مجاز:
٣٧٥	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٣٧٥	الحديث الثاني
٣٧٥	تراجم رجال
	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ قال: غفرا لمرأة مؤمنة مرت بكلب على رأس ركي يلهث قال:
٣٧٦	كاديقتله العطش
٣٧٦	د مومسه معني اوماده د اشتقاق
٣٧٧	د ركي معني او ضبط
٣٧٧	د يلهث معني لغوي او صرفي تحقيق
٣٧٧	قوله: فنزعت خفيها، فأوثقته بخمارها، فنزعت له من الماء، فغفر لها بذلك
٣٧٧	خناورو سره بنه سلوك
٣٧٧	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٣٧٧	الحديث الثالث
٣٧٨	تراجم رجال
٣٧٨	د كما أنك ههنا معني
٣٧٨	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٣٧٩	الحديث الرابع
٣٧٩	تراجم رجال
٣٧٩	الحديث الخامس
٣٨٠	تراجم رجال
٣٨٠	أبو هريرة
٣٨٠	الحديث السادس
٣٨٠	تراجم رجال
٣٨١	قوله: أنه سمع رسول الله ﷺ يقول: من اقتنى كلبا، لا يفتني عنه زرعاً، ولا ضرعاً، نقص من عمله كل يوم قيراط

د قيراط معني او مراد ٣٨١

صفحه	عنوانات
٣٨١	رواياتو کښې اختلاف او په هغې کښې تطبيق
٣٨٢	د اجر نقصان به دکوم ځاني نه کيږي؟
٣٨٢	د اجر د نقصان سبب څه دي؟
٣٨٣	دا ممانعت تنزيهي دي که تحريمي؟
٣٨٣	د کورونو او مکانونو د حفاظت د پاره د سپي ساتلو حکم
٣٨٤	د سپو ساتلو د ممانعت حکمتونه
٣٨٤	قوله: فقال السائب: أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: إي، ورب هذه القلعة
٣٨٤	قوله: كلمه إي حرف ايجاب
٣٨٥	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب
٣٨٥	د سپو د وژلو حکم
٣٨٥	دآنمه اربعة مذاهب
٣٨٦	د ملاحده يو اعتراض او دهغې جواب
٣٨٧	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٣٨٧	تمه (خلاصه كتاب بدء الخلق)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۶۳- کتاب بدء الخلق

دلته نه امام بخاری رحمته الله کتاب بدء الخلق شروع کوی د امام بخاری رحمته الله دا کتاب جامع الصحيح دې او جامع هغه کتاب ته وانی په کوم کنبې چه په قول د عبدالعزیز محدث دهلوی رحمته الله (۱) د حدیث اته واره ابواب موجود وی. اود بعض محققینو خیال دې چه هغه عام مضامین ته جامع وی هم په دغه مضامینو کنبې یو مضمون د تاریخ هم دې (۲)

امام بخاری رحمته الله ددې خانی نه د تاریخ مضمون شروع کوی اود کتاب المغازی پورې هم دغه د تاریخ مضمون روان دې. د تاریخ دوه حصې دی د یوتعلق د تخلیق د دنیا سره دې اود دویم تعلق سرور کائنات سردار دو عالم رحمته الله سره دې. حضرات علماؤ په دواړو اجزاؤ او دواړو قسمونو باندې مستقل کتابونه لیکلی دی. حضرت شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمته الله فرمانی د تاریخ اوسیر د احادیثو دوه قسمونه کړې شوی دی. ① هغه احادیث چه د آسمان، زمکې، حیوانات، شیاطین، د فریبتو پیدائش د تیرو شوو انبیاء علیهم السلام اود پخوانو امتونو سره متعلق دی. دا قسم احادیث بدء الخلق په نوم سره یادولې شی. ② هغه احادیث کوم چه زمونږ د پیغمبر رحمته الله وجود بامسعود اود صحابه کرامو رحمته الله اود رسول الله رحمته الله د عظیم آل اولاد سره متعلق دی اود سرور دو عالم رحمته الله د پیدائش نه د وفات په حالاتو باندې مشتمل دی هغه د سیر په نوم باندې موسوم دی لکه سیرت ابن اسحاق، سیرت ابن هشام، سیرت ملا عمر دې نه علاوه په دې موضوع باندې نور ډیر زیات کتابونه لیکلی شوی دی. (۳)

د بدء الخلق اوسیرت ابتدائی مؤلفات: د دنیا د شروع کیدو په موضوع باندې د حضرت امام بخاری رحمته الله هم یو مستقل تالیف دې د کوم نوم چه کتاب بدء المخلوقات دې بل البدء والتاریخ په نوم سره د ابوزید احمد بن سهل بلخی رحمته الله د کتاب تذکره هم ملاویری (۴) او سیرت نبویه علی صاحبها الف الف تحیه په سلسله کنبې خو بلامبالغه په سوونو زرگونو کتابونو لیکلی شوی دی چه هغه شمیرلې هم نه شی. د حاجی خلیفه وینا ده چه په سیرت باندې د ټولو نه اول محمد بن اسحاق رحمته الله کتاب لیکلی دې او ابوالقاسم عبدالرحمن سهیلی رحمته الله تحقیق دادې چه د سیرت په موضوع باندې د ټولو نه اول امام ابن شهاب زهري رحمته الله قلم اوچت کړې دې. (۵)

(۱) مجاله ناله قاری، مطبوعه نوکر جامه، ص: ۷۸، اقسام کتب حدیث.

(۲) د تفصیل دپاره اوگورنی کشف الباری: ۱۵/۱-۱۶ اووم بحث د مقدمه.

(۳) مجاله ناله اردو، ص: ۲۳۵-۲۳۴.

(۴) فوائد جامعه شرح عجاله نافع: ۲۳۴.

(۵) کشف الظنون ۱۲/۲ و الروض الأنف للسهیلی: ۱۲۲/۱.

راجح قول: لیکن صحیح خبره داده چه د سیرت نگارنی شروع حضرت ابان بن عثمان بن عفان رضی الله عنه نه شوی ده. بیا عروه بن زبیر رضی الله عنه په دې موضوع باندې قلم اوچت کرو. بیا د شرحبیل بن سعد رضی الله عنه نوم راخی اوبیا د امام زهري رضی الله عنه (۱) واقدی رضی الله عنه او ابن سعد رضی الله عنه وغیره هم په دې موضوع باندې کتابونه لیکلی دی. ابن سعد رضی الله عنه الطبقات الکبری لیکلې دي. دې خوداد طبقات کتاب لیکن په هغې کښې هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله مکمل سیرت لیکلې دي. د امت بعض علماء داسې دی چاچه مستقل تاریخ لیکلې دي اود تاریخ دغه دواړه جزونه یعنی د دنیا د آبادیدو شروع او د سیرت نبویه علی صاحبها الف الف تحیه ذکر کړې دي. لکه امام ابن جریر طبری رضی الله عنه او حافظ ابن کثیر دمشقی رضی الله عنه. او امام بخاری رضی الله عنه هم دا دواړه زمانې په خپل جامع صحیح کښې جمع کړې دي.

چنانچه مصنف علام رضی الله عنه اوس دلته بدء الخلق ذکر کوی او حضرات انبیاء عظام علیهم السلام چونکه دالله تعالی په مخلوق کښې د ټولو نه زیات اعلی او اکمل، اشرف او اوچت دی. لهذا ددوی ذکر اول دي او په انبیاء کرام علیهم السلام کښې اشرف او اکمل سید المرسلین خاتم النبیین حضرت محمد صلی الله علیه و آله دي. لهذا د حضور پاک سیرت تذکره هم امام بخاری رضی الله عنه کړې ده اود حضور پاک د سیرت یو ښکلې باب صحابه کرام رضی الله عنهم دی. نودهغوی مناقب او محاسن نی هم ذکر کړې دي. دغه شان د رسول الله صلی الله علیه و آله د سیرت طیبه یو وسیع او زړه راښکونکې باب مغازی هم دي په دې وجه امام بخاری رضی الله عنه د مغازی هم اهتمام سره ذکر کړې دي چه دمغازی په ذریعه عروج او ترقی اسلام ته حاصله شوه هغه دنیا پیژنی. (۲)

د نسخواختلاف او راجح قول: اکثر د بخاری شریف رواة دلته بهمله ذکر کړې ده سواد ابوذر نه چه دهغه په نسخه کښې بهمله نشته دي. بل د اکثر په نیز عنوان د کتاب سره معنون دي خود نسفی په نسخه کښې عنوان «أبواب بدء الخلق» سره معنون دي (۳) خو راجح د اکثر ناسخینو نسخې دی ځکه چه مؤلف علام رضی الله عنه د دې ځانې نه بالکل یونوې بحث شروع کوی ځکه دهغوی دعادت موافق دلته بهمله هم کیدل پکار دی او عنوان هم په لفظ کتاب سره معنون کیدل پکار دی.

(۱) د مصر نامور متکلم شیخ الاسلام مصطفى صری رضی الله عنه لیکي: إن المؤلفين كثيرون، وليس ابن هشام المتوفى: ۲۱۸ هجری أقدمهم، والتأليف يبتدئ من أبان بن عثمان رضی الله عنه، المولود: ۲۰ هجری، ثم عروة بن الزبير، المولود بعد أبان بقليل، ثم شرحبيل بن سعد، ثم الزهري، المولود: ۵۰ هجری، وهو أستاذ أستاذ البخاري، وإمام كبير في الحديث، لقى عبدالملك بن مروان، وعمر بن عبدالعزيز، ويحتمل أن يكون تأليفه في المغازی بإشارة الأخير. "موقف العقل والعلم واعمال من رب العالمين: ۴۷/۱ بحواله فوائد جامعه بر عجاله نافع: ۲۳۵.

ابومعشر نجیح سندهي رضی الله عنه دا نجیح بن عبدالرحمن دي ابو معشر ددوي کښت دي، د سند سره تعلق لرلو په وجه ورته سندهي وائی. او چونکه د بنی هاشم آزاد کړې شوې غلام وو په دې وجه د ولاء هاشمی نسبت لری دي د دویمې صدنی د نصف آخر یونوموړې سیرت نگارونه دي خو په علم روایت حدیث کښې ضعیف او کمزورې شمیرلې کیری او گورنی خلاصه الخزر جی: ۴۰۶ فصل التفاریق حرف النون، والکئی والأسماء لمسلم بن الحجاج وتعليقاته ۶: ۱۲/۲ رقم: ۳۲۸۶.

(۲) تعليقات الامع ۳۳۱/۷ والکنز المتواری: ۱۱۶/۱۳-۱۱۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵، فتح الباری: ۲۸۷/۶ وشرح الفسطانی: ۲۴۸/۵.

لفظ بدء: به فتح د باء سکون د دال او په آخره کښې همزه - د فعل په وزن باندې مصدر دې بدء الشيء، د بدأ معنی ده ابتدأت به، چه ما دا کار شروع کړو. د باب افعال نه هم ددې دغه معنی ده. او فظ خلق په معنی د مخلوق یعنی مصدر په معنی د مفعول دې او د بدء الخلق نه مراد خلق المخلوق دې. په دې کتاب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د الله تعالی د مخلوقاتو په شروع کیدو باندې بحث کوی. (۱) ما قبل کتاب سره مناسبت: د کتاب بدء الخلق د ما قبل بحثونو جهاد، خمس وجزیه سره دوه مناسبتونه بیان کړې شوی دی. ① حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه په جهاد کښې د خان نه هم بعض وخت لاس وینخلې کیږی. چنانچه ددې مضمون ذکر کولو نه پس بدء الخلق ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره کړې شوې ده چه مخلوقات حادث دی آخر دوی به یوه ورځ فنا کیږی او دالله تعالی لم یزل نه علاوه هیچاته هم همیشه والې او دوام حاصل نه دې. په هدی الساری کښې حافظ رحمته الله علیه لیکي: «..... إنما ذکر بدء الخلق عقب کتاب الجهاد، لما أن الجهاد يشمل على إزهاق النفس، فأراد أن يذكر أن هذه المخلوقات محدثات، وأن ما لها إلى الفناء، وأنه لا خلود لأحد» (۲)

② خود حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه په خیال کښې دا احتمال هم لرې نه دې چه د نبی صلی الله علیه و آله وسلم دمغازی تذکره د کتاب الجهاد تکمله ده چه مغازی د جهاد په ډیرو مسائلو کښې اسوه او مقتدا دې. چنانچه مقصود هم دغه ذکر د مغازی وو هم دغه وجه ده چه حضرت مصنف رحمته الله علیه اباحت مغازی په ډیر تفصیل سره ذکر کړې دی او کله چه هغوی مغازی ذکر کړو اودې ته نی دومره حیثیت او اهمیت ورکړو نو مناسب دا وو چه د نبی صلی الله علیه و آله وسلم احوال هم ذکر کولې شو چه د حضور پاک تذکره هم دمقاصد نه ده. چنانچه ددې احوالو هم ښه وضاحت او کړې شو. بیا د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د صحابه کرامو رضی الله عنهم تذکره او کړې شوه چه دهغوی په مغازی کښې هم دغه مجاهد او مقاتل وو. دې نه علاوه د نبی پاک صلی الله علیه و آله وسلم په تذکره مبارکه باندې دحضرات انبیاء کرام علیهم السلام تذکره په تمهید کښې مقدم کړه په دوی کښې دتولو نه اول حضرت آدم علیه السلام دې. چنانچه دهغوی تذکره او کړې شوه اودهغوی د پیدائش او تخلیق تذکره او کړې شوه. دې نه وړاندې تمهیداً بدء الخلق بیان کړې شو چه راتلونکی اباحت تعلق هم دې بدء الخلق سره دې. فتامل. (۳)

۱- باب: ما جاء في قول الله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾ / الروم: ۲۷

قَالَ الرَّبُّ بِنُ خَيْمٍ وَالْحَسَنُ: كُلُّ عَلَيْهِ هَيِّنٌ. وَهَيِّنٌ وَهَيِّنٌ مِثْلُ لَيْنٍ وَلَيْنٌ، وَمَيْبٌ وَمَيْبٌ، وَضَيْقٌ وَضَيْقٌ. (وَأَقْعَيْتَا) / ق: ۱۵: / أَقْعَبَا عَلَيْنَا حِينَ الشَّاكُمُ وَأَلْشَاخَلَقَكُم. (لُغُوبٌ) / فاطر: ۳۵ / و/ق: ۳۸: / النَّصْبُ. (وَأَطْوَاراً) / نوم: ۱۴: / طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا، عَدَا طَوْرَةٌ أَيْ قَدْرَةٌ.

دترجمة الباب مقصد: ددې باب مقصود دادې چه دالله تبارك وتعالی نه علاوه څومره څیزونه دی هغه ټول په ټول مخلوق دې. هم هغه یوقدیم ذات دې. حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی: «والمقصود من هذا

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۷ فتح الباری: ۶/۲۸۷.

(۲) هدی الساری: ۶۵۵ ذکر مناسبه الترتیب المذکور.....

(۳) الأبواب والتراجم للکانهلوی: ۱/۲۰۹ والکنز المتواری: ۱/۳۲۹ المقدمة الفائده الثالثة عشرة.

الباب إثبات أنه ليس شيء سواه تبارك وتعالى قد يماهله، بل الكل محدث ومخلوق، (۱) نور تفصيل به وړاندې په خپل مقام باندې راځي ان شاء الله.

مکمل آیت شریف او ذهني مختصر توضیح: امام بخاری رحمته الله دلته د ترجمه الباب لاندې چه کم آیت ذکر کړې دې هغه مکمل داسې دي:

(وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ۗ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥٠﴾)

ترجمه: او هم هغه دي چه په اول ځل باندې جوړول کوي، بيا به هغه دوباره کوي اودا آسان دي په هغه باندې اود هغه شان د ټولو نه اوچت دي په زمکه او آسمان کښې او هم هغه دي د زبردست حکمتونو والا (۲) شيخ الاسلام شبير احمد عثمانی رحمته الله ددې آیت لاندې ليکي: يعنې د الله تعالی د قدرت په وړاندې خو ټول برابر دي ليکن ستاسو د محسوساتو په اعتبار سره د اول ځل پيدا کولو په نسبت سره په دويم دوباره پيدا کول آسان کيدل پکار دي. بيا دا عجيبه خبره ده چه په اول ځل پيدا کولو باندې هغه قادر مني او په دويم ځل راپيدا کول مستبعد او گټورني. يعنې د اعلي نه اعلي صفات اود اوچت نه اوچت شان هم دهغه دي د آسمان اوزمکې يوشی په خپل حسن او ښکلا کښې د هغه د شان او صفت سره لگاؤ نه شی ساتلي مساوی کيدل خو لري خبره ده. هغه خوددي نه هم اوچت او بالادي. ترکومي چه مخلوق دهغه د جمال او جلال تصور کولې شی بلکه کومه خوبي چه چرته موجود ده دغه دهغه د کمالاتو يوه ادنی نمونه ده..... (۳)

قوله: وقال الربيع بن خثيم والحسن: كل عليين. او حضرت ربيع بن خثيم رحمته الله او حسن بصری رحمته الله دواړه فرماني چه دا ټول دهغه دپاره آسان دي.

د مذکورې اثر مطلب او مقصد: په دې اثر کښې "کل" نه مراد بدء او اعاده ده. او مطلب دادې چه مخلوق پيدا کول، بيا دا واپس راگرځول دادواړه کارونه دالله تعالی دپاره آسان دي. دالله تعالی د قدرت کامله په وړاندې ټول برابر دي. اود امام بخاری رحمته الله مقصد ددې اثر ذکر کولو نه دلته دا خبره ده چه په آیت مبارک کښې کوم لفظ (أَهْوَنُ) راغلي دي هغه اگر چه اسم تفضيل دي ليکن مراد دي نه صفت محضه دي. دا خبره داسې او گټورني چه اسم تفضيل د فعل نه مشتق داسې صفت ته واني چه په دوو څيزونو کښې مثلاً مشترک وي ليکن په دې کښې په يو کښې هغه صفت څه زيات موندلې شی لکه خلیل اعلم من سعيد په دې مثال کښې خلیل اوسعيد دواړه د علم په صفت کښې مشترک دي خو دا صفت د سعيد په مقابله کښې په خلیل کښې زيات دي دا خو شو د اسم تفضيل اصل مطلب او مفهوم ليکن اسم تفضيل کله کله د تفضيل د معنی نه خالی او عاری هم استعمالیږي لکه چه الله اکبر، دغه شان د مشهور شاعر فرزدق دا شعر:

(۱) الأبواب والتراجم للکانه هلوی: ۲۰۹/۱ ولامع الدراری: ۳۳۴/۷ والکنز المتواری: ۱۲۲/۱۳.

(۲) ترجمه شيخ الهند مطبوعه مع تفسير عثمانی: ۵۴۱.

(۳) حواله بالا. قال الإمام کشمیری رحمه الله: فیض الباری: ۱/۴ اتی بصیفة التفضیل رعایة لعال المخاطبین و مجاراة لهم، فان

الإعادة عندهم أسهل من الإبداع، وإلا فالكل سواء بالنسبة إلى قدرته، فإن الله تعالى لا مکره له.

إن الذي سمك السماء بني لنا بيتاً دعائه أعز وأطول (١)

که چرې د آیت مبارک لفظ (أَهْوَنُ) په تفضیل باندې محمول کړې شی نو مطلب به داسې چه د خلق په مقابله کښې اعاده د الله تعالی دپاره آسانه ده کوم چه خلاف مقصود دې. مقصود خود الله تعالی د قدرت کامله بیان دې په دې وجه (أَهْوَنُ) دلته د هین په معنی کښې دې کوم چه صفت محضه دې چه دالله تعالی د پاره دواړه فعل آسان دی. چنانچه اسم تفضیل دلته په خپل اصل مفهوم باندې نه دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني «و غرضه أن أهون بمعنى هين، أي: لا تفاوت عند الله بين الإبداء والإعادة، كلاهما على السواء في السهولة» (٢) دا خو شود حضرت ربیع حضرت حسن او حضرت امام بخاری رحمهم الله وغيره رانې. صحابه کرامو رضی الله عنہم کښې د حضرت ابن عباس او ابن مسعود رضی الله عنہم هم دغه قول دې بلکه د حضرت ابن مسعود رضی الله عنہ خو قراءت (وَهُوَ عَلَيْهِ هَيْئٌ) دې (٣) خو ډیر مفسرین په کوم کښې چه حضرت مجاهد رضی الله عنہ هم شامل دې لفظ (أَهْوَنُ) په معنی د تفضیل باندې محمول کوی. هم دا شیخ الاسلام شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه هم په خپل مفسر کښې اختیار کړې دې او د آیت مبارک محمل محسوسات انسانی دې چه په عام توگه د خلقو په نیز په اول خل یوشی جوړول مشکل وی. یوخل چه کله شی تیار شو نودهغې په شان جوړول بیا گران نه وی. اوس دا څومره عجیبه خبره ده چه الله تعالی خو خالق منی خو ولې معید دې اونه منلې شی؟ (٤) بهر حال دواړه تفسیرونه په خپل خپل ځانې صحیح دی. لیکن امام بخاری رحمته الله علیه اولنې تفسیر اختیار کړې دې (٥)

قوله: هَيْنٌ، وَهَيْئٌ، مِثْلُ: لَيْئِنٌ وَلَيْئِنٌ، وَمِئْتٌ وَمِئْتٌ، وَضَيْقٌ وَضَيْقٌ: په دې ټولو کلماتو کښې اولنې لفظ تخفیف سره او دویم تشدید سره دې. په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله علیه دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه دلته په دې کلماتو کښې دوه لغتونه دی. (٦) امام ابو عبیده رضی الله عنہ دسورة الفرقان آیت (لَيْئِنٍ بِهِ بَلْدَةٌ مَّيْتَةٌ) (٧) په تفسیر کښې فرماني: «هي تخفة مماثلة هين وليئن وضيق بالتخفيف فيها والتشديد» (٨) دې سره متعلق څه اباحت کتاب التفسیر کښې مونږ بیان کړی دی (٩)

(١) انظر هداية النحو: ٢٧٢ وجامع الدروس العربية: ١٤٩ الباب الثاني... (أفعل) لغير التفضيل. وديوان الفزدق وروح المعاني: ٢٢١/٢٢٠ الروم: ٢٧.

(٢) شرح الكرمانی: ١٣/١٥٠ وعمدة القاری: ١٥/١٠٧.

(٣) فتح الباری: ٢٨٧/٦ وتفسیر الإمام ابن کثیر: ٥/٨٤ وروح المعانی: ٢١/٥٢١-٢٣/٤٦٢-٤٦١.

(٤) حواله جات بالا، آیت مبارک کښې نور احتمالات هم دی دهغې دپاره او گورنی محوله بالا کتب او نور کتابونه د تفسیر.

(٥) قال الإمام السندی رحمه الله: ((كل عليه هين))؛ يريد أن أهون مجرد عن معنى التفضيل لا استواء الكل. وغالب العلماء حملوه على التفضيل بالنسبة إلى قياس العباد، أي هو أسهل عليه بالنظر إلى قياسكم، فيكف تنكرونه مع إثبات البدء. حاشية السندی على البخاری المطبوع مع صحيح البخاری: ١/٤٥٣ (قدیمی).

(٦) عمدة القاری: ١٥/١٠٧ وشرح الكرمانی: ١٣/١٥٠.

(٧) سورة الفرقان: ٤٩.

(٨) فتح الباری: ٢٨٧/٦ ومجاز القرآن: ٢/٧٦ سورة الفرقان.

الربیع بن خثیم: دا کبیر تابعی حضرت ربیع بن خثیم^(۱) عانذ بن عبدالله بن موهبة بن منقذ ثوری کوفی رضی اللہ عنہ دی^(۲)، ابویزید د دوی کنیت دی^(۳)، دی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه مرسلأ روایت کوی۔ بل حضرت ابن مسعود، ابویوب انصاری، یوانصاری بنخه، عمرو بن میمون اودی او عبدالرحمن بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ وغیره نه د حدیث روایت کوی۔ ددوی نه د حدیث روایت کونکو کنبی دهغوی خامن عبدالله، نیز منذر ثوری شعبی هلال بن یساف ابراهیم نخعی او بکر بن ماعز رحمهم الله وغیره شامل دی^(۴)۔

هغوی رضی اللہ عنہ د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ د اجل او محبوب تلامذه نه وواکثر به هغوی سره اوسیدو۔ د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ خونی ابو عبیده رضی اللہ عنہ فرمائی چه د ابن مسعود رضی اللہ عنہ په مجلس کنبی به نی چه کله تشریف راورو نودواړه به په افاده و استفاده کنبی مشغول کیدل۔ د مجلس والونه به چاته تر هغه وخته پورې د پاسیدو اجازت نه وو ترکومې چه به دا دواړه فارغ شوی نه وو۔ او حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ به ربیع رضی اللہ عنہ ته وئیل ابویزید! که رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم تاته کتلې نوضرور به نی تاسره محبت کولو اوزه چه کله هم تاته گورم نوماته مخبتین رایا دیږی^(۱)۔ دی مخضرم تابعی دی هغه د نبوت زمانه خولیدلې ده لیکن د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم زیارت نی نه دی کړې په دی وجه به د ده د نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت مرسل شمیرلې شی^(۲)۔ د دوی فضائل او محاسن بې شمیره دی د څه مونږ دلته تذکره کوو یحیی بن معین رضی اللہ عنہ فرمائی: «(لا يسأل عن مثله)»^(۳) حضرت شعبی رضی اللہ عنہ فرمائی: «(كان من معادن الصدق)»^(۴) د مشهور تابعی ابورائل شقیق بن سلمه رضی اللہ عنہ نه تپوس او کړې شو «(أما أكبر؟ أنت أوالرهبين ختم؟)» ونی فرمائیل: «(أنا أكبر منه سناً، وهو أكبر مني عقلاً)»^(۵) یعنی په عمر کنبی خوزه لونی یم لیکن په عقل اوفهم کنبی هغه لونی دی۔ امام عجلی رضی اللہ عنہ فرمائی: «(تابعی ثقة، وكان خیاراً)»^(۶) حافظ ذهبی رضی اللہ عنہ

^(۱) کشف الباری کتاب التفسیر، اول سورة النحل ص: ۳۵۱۔

^(۲) د دی لفظ مشهور ضبط خاء معجمه ضمه او ثاء مثلثه فتحه ده۔ یعنی تصغیر سره۔ خودا د خاء فتحه سره هم لوستلې شوی دی اویا په مینخ کنبی ده یعنی خثیم لیکن رومیې ضبط راجح دی چه مصفر دی تعلیقات تهذیب ابن حجر: ۲۴۲/۳ والتقریب له: ۱/۲۹۴ رقم: ۱۸۹۳ وحلیة الأولیاء: ۲/۱۰۵ وخلاصة الخزر ج۱: ۱۱۵، من اسه ربیع۔

^(۳) تهذیب الکمال: ۷۱/۹-۷۰ وسیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸ واکمال مغلطای: ۴/۳۳۳۔

^(۴) حواله جات بالا وطبقات ابن سعد: ۶/۱۸۲۔

^(۵) د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۷۱/۹۔

^(۶) د آیت مبارک جزء (وَيَتِيمِ الْمُؤْمِنِينَ) [الحج: ۳۴] طرف ته اشاره ده، د مخبت دوه معانی خودلې شوی دی: ① المظمن ② المتواضع، الخاشع لربه، وتعلیقات سیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸۔ تهذیب الکمال: ۷۳-۷۴/۹ و تهذیب ابن حجر: ۳/۲۴۲ وحلیة الأولیاء: ۱۰۷/۲ وسیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸ و الطبقات ابن سعد: ۲/۱۸۲۔

^(۷) تقریب ابن حجر: ۱/۲۹۴ رقم: ۱۸۹۳ وسیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸۔

^(۸) تهذیب الکمال: ۷۲/۹ و تهذیب ابن حجر: ۳/۲۴۲ والجرح والتعديل: ۳/۴۲۲۔

^(۹) حواله جات بالا، دغه شان شمعی رضی اللہ عنہ فرمائی: «(كان الربیع أروع أصحاب عبدالله)» سیر اعلام النبلاء: ۴/۲۶۱۔

^(۱۰) تهذیب الکمال: ۷۲/۹۔

^(۱۱) تهذیب ابن حجر: ۳/۲۴۲۔

فرمانی: «(الإمام، القدوة، العابد،.... أحد الأعلام)» (۱) حضرت شعبی رضی اللہ عنہ وانی چه حضرت ربیع رضی اللہ عنہ د بلوغت نه پس کله هم چرته په یومجلس کښې کینه ناستو. فرمانیل به نی چه زه په دغه مجالسو کښې ځکه نه کینم چه په چا باندي ظلم کونکې اووینم اود هغه نصرت او امداد نه شم کولې یا یو سړې په بل سړی باندي د دروغو الزام اولگوی نوبیا خو به معامله چونکه زما په وړاندي وی په دې وجه به د شهادت د پاره مجبور کولې شم یا د نظر حفاظت اونه کړې شم، یا یو مسافرته لاز اونه خودلې شم، یا د چا نه څه شی پریوخی اوزه هغه اوچتولوسره هغه ته ورته کړې شم. (۲)

حضرت ابورائل رضی اللہ عنہ فرمانی یوخل مونږ حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ سره سیل دپاره لاړو ربیع هم مونږ سره وو. په تلو تلو کښې مونږ په یولوهار تیریدو حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ اوسپنه په اور کښې سوزیدلوسره اولیدله. ربیع هم هغه اور اولیدلو اوچکر خورلوسره راپریوتلو. حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ وړاندي تیرشو تردې چه مونږ ټول د دریا، فرات په غاړه یوې بهتښی ته اورسیدو کله چه حضرت عبدالله رضی اللہ عنہ په هغه بهتښی کښې دننه اور اولیدلو نو دا آیت نی اولوستلو «إِذَا رَأَوْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَزَفِيرًا وَإِذَا أَلْقَا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقْرَنَيْنِ دَعَا هُنَالِكَ لُبُورًا لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ نُبُورًا وَاجِدًا وَأَدْعُوا نُبُورًا كَثِيرًا» (۳)

نوحضرت ربیع رضی اللہ عنہ بې هوشه شو نومونږ هغه راوچت کړو اودهغه کورته مو اورسولو هغه سحر بی هوشه شوې وو او گذاره نی د ما بنام نه پس اوشوه. (۴) فرمانیل به نی چه په هریو کار کښې چه دالله تعالی رضا شامل نه وی هغه ختمیرې. «کل ما لا یرا دبه وجه الله یضمحل» (۵) د شپې به نی خوب نه کولو یوخل ورته لور عرض اوکړو پلاره تاسو ولې نه اوده کیږنی؟ ونی فرمانیل چه داسې کس به ولې اوده کیدلو په چا چه دحملې کولو خطر د وی؟ (۶)

د حضرت ربیع رضی اللہ عنہ د وفات په وخت دهغه لور ژړل نوونې فرمانیل لورې دا ژاړې ولې؟ بلکه داسې واید چه زما خوش نصیبی چه زما پلار ته خیر ملاؤ شو. (۷) د عبیدالله بن زیاد د حکومت په زمانه کښې ۶۲ هجری کښې وفات شوې. (۸)

د انعمه سته په نیز د هغوی روایات دی خو امام ابوداؤد د سنن په خانی خپل کتاب القدر کښې د هغوی نه روایت اخستی دې. (۹) اود حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإیمان باب «وَأَنَّ طَائِفَتَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا.....» لاندې تیر شوی دی (۱۰)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۲۵۸/۴ نورفرمانی ((وكان يعد من عقلاء الرجال)).

(۲) تهذيب الكمال: ۷۵/۹ وحلیة الأولیاء: ۱۱۶/۲ والطبقات الکبری لابن سعد: ۱۸۳/۶.

(۳) سورت الفرقان آیت: ۱۴-۱۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۷۵/۹ وحلیة الأولیاء: ۱۱۰/۲.

(۵) تهذيب الكمال: ۷۲/۹ وسیر اعلام النبلاء: ۲۵۹/۴ والطبقات الکبری لابن سعد: ۱۸۶/۶.

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۲۶۰/۴ وحلیة الأولیاء: ۱۱۵/۲-۱۱۴.

(۷) تهذيب الكمال: ۷۶/۹ وحلیة الأولیاء: ۱۱۴/۲.

(۸) تهذيب الكمال: ۷۶/۹ والطبقات الکبری لابن سعد: ۱۹۳/۶ وخلاصة الخزر ج۱: ۱۱۵. ابن قانع دهغوی دوفات کال ۶۱ هجری

لیکلې دې

(۹) تهذيب الكمال: ۷۶/۹ وخلاصة الخزر ج۱: ۱۱۵ واکمال مغلطانی: ۳۳۳/۴.

دودارو آثارو تخريج: د حضرت ربیع رضی اللہ عنہ اثر امام طبری رضی اللہ عنہ په خپل تفسیر کنبی ابن وکیع، عن یحیی، عن سفیان، عن منذر په سند سره د حضرت ربیع رضی اللہ عنہ نه موصولاً نقل کړې دي. (۱) او د حضرت حسن رضی اللہ عنہ اثر هم طبری رضی اللہ عنہ د قتاده رضی اللہ عنہ په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. په دې کنبی سره د دې چه د حضرت حسن رضی اللہ عنہ تصریح نشته دې خوبیا هم د حافظ رضی اللہ عنہ خیال هم دغه دې چه قتاده د حسن نه روایت کوی بیاد دې الفاظ هم مختلف دي. والله اعلم. (۲)

قوله: ﴿أَفَعِينَا﴾: أَفَاعِيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ: په دې کنبی امام بخاری رضی اللہ عنہ د

یوبل آیت مبارک طرف ته اشاره کړې ده. ارشاد باری تعالی ﴿أَفَعِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبِيسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ (۳) د آیت ترجمه داده: ولې مونږ سترې شو په اول ځل جوړولو سره؟ هیڅ نه! دوی ته د هوکه شوي ده په یو نوی جوړولو کنبی. حضرت شبیر احمد عثمانی رضی اللہ عنہ د دې آیت په تفسیر کنبی لیکي: یعنی دوباره د نوی سر نه پیدا کولو کنبی دوی ته فضول د هوکه لگیدلې ده. چا چه په اول ځل پیدا کړل په دویم ځل پیدا کول څه گران دي؟ ولې دوی گمان کوی چه (معاذ الله) هغه په اول ځل دنیا جوړولو سره به سترې شوي وی؟ د هغه قادر مطلق په نسبت داسې داسې توهمات قائم کول سخت جهالت او گستاخی ده. (۴)

د دې آیت مفهوم چونکه د سابقه آیت موافق د بدء او اعاده حامل دي په دې وجه امام بخاری رضی اللہ عنہ دا دلته ذکر کړې دي. بیا په دې خبره باندې ځان پوهه کړنې چه په قرآن کنبی لفظ عینا راغلي دي عینی (عینی) په معنی د عاجزنی نه مشتق دي. (۵) او ﴿بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ کنبی باء سببیه ده یا د عن په معنی کنبی ده. په رومبی صورت کنبی به مطلب داسی شی چه مونږ د اول ځل تخلیق سره سترې شوی نه یو چه په دویم ځل اعاده او تخلیق کولونه به عاجز او ستومانه شو. او په دویم صورت کنبی به مطلب داسی چونکه مونږ په اول ځل تخلیق سره عاجز شوی نه یو په دې وجه په دویم ځل اعاده کولو سره به هم نه عاجز کیږو. بل ﴿أَفَعِينَا﴾ کنبی همزه استفهام انکاری په معنی د نفی دپاره ده. علامه سلیمان الجمل رضی اللہ عنہ فر مانی:

«الباء سببية أو معنی عن، والاستفهام إنكاري معنی النفي، قال الكازروني: معناها: لم نعجز عن الإبداء، فلان تعجز عن الإعادة، لأن الظاهر أن معنی قوله: ﴿أَفَعِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ لم نعجز بسبب الخلق الأول».

دا خو شو د آیت مبارک وضاحت لیکن مؤلف همام رضی اللہ عنہ دلته یو عبارت بل هم ذکر کړې دي یعنی: «(حين أنشأكم وأنشأ خلقكم)، نو دا التفات دي په دې کنبی د تکلم نه د غیبت طرف ته التفات کړې شوي دي. په ظاهر په دې عبارت کنبی امام بخاری رضی اللہ عنہ د یوبل آیت ﴿هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ

(۱) کشف الباری: ۲۲۳/۲-۲۲۰.

(۲) رواه الطبري في تفسيره: ۲۴/۲۱.

(۳) فتح الباری: ۲۸۷/۶ و عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵ او تفلين التعلیق: ۴۸۶/۳.

(۴) سورت ق آیت: ۱۵.

(۵) تفسير عثمانی سورت ق: ۶۸۹.

(۶) فتح الباری: ۲۸۷/۴ والقاموس الوحید، مادة: عینی.

اَنْتُمْ اَجْنَةٌ فِي بَطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ» (۱) اوددې د تفسیر طرف ته اشاره کړې ده. چنانچه امام بخاری رضی الله عنه دلته دوه کارونه کړي دي. اول خودا چه عبارت «حین اناکم» په ذریعه د مذکورہ بالا آیت طرف ته نی اشاره او کړه او عبارت «اذا خلقکم» سره نی ددې تفسیر واضح کړو چه د اناکم نه مراد انا خلقکم دې (۲)

یوسوال اود هغې دوه جوابونه: خودلته سوال دا پیدا کیرې چه په آیت مبارک کنبې «اذا اناکم» دې لیکن مصنف رضی الله عنه چه کوم عبارت ذکر کړې دې په هغې کنبې «حین اناکم» دې دا فرق ولې دې؟ ددې سوال علامه کرمانی رضی الله عنه دوه جوابونه ورکړي دي. ① امام بخاری رضی الله عنه عبارت بالمعنی ذکر کړې دې او چونکه دحین او اذ دواړو معنی یوه ده په دې وجه د اذ په خانی د حین لفظ اولیکلو ② اذ محذوف فی اللفظ دې. چونکه دحین په ذریعه په دې باندي دلالت کیدلو په دې وجه اذ حذف کړې شو اود مفسر د پاره مفسر باندي اکتفاء او کړه. (۳)

امام بخاری رضی الله عنه د آیت مبارک «اَفَعَبِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ» چه کوم تفسیر دلته اختیار کړې دې دا د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه هم مروی دې کوم چه طبری رضی الله عنه موصولاً روایت کړې دې فرماني: «اَفَاعَى عَلَيْنَا حِينَ اَنَا اَنَاكُمْ خَلْقًا جَدِيدًا فَمَتَرُوا بِالْبَعثِ؟» (۴)

قوله: «لُغُوبٌ»: النَّصْبُ: دلته د یوبل آیت مبارک طرف ته اشاره کیرې. د الله تعالی ارشاد دې: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ۗ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ» (۵) اود لغوب وضاحت کولی شی.

د آیت مبارک شان نزول: د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه روایت دې چه یهودیان نبی اکرم صلی الله علیه و آله له راغله ونی ونیل ای محمد صلی الله علیه و آله په دې شپږو ورځو کنبې الله تعالی کوم کوم خیزونه پیدا کړي دي؟ حضور پاک او فرمائیل الله تعالی د اتوار او پیر په ورځ زمکې، د نهې په ورځ غرونه، چارشنبې په ورځ بناړونه، خوراکونه، آبادنی او بیابانونه د زیارت په ورځ آسمانونه او فرښتې پیدا کړي او د جمعې په دريو ساعاتو کنبې درې خیزونه تخلیق کړل، په اول ساعت کنبې مرگونه، دویم کنبې آفتونه مصیبتونه او په دریمه گهرنی کنبې حضرت آدم علیه السلام پیدا کړو. یهودو او ونیل که چرې تاسو خبره پوره کړې وه نورښتوني به وې. حضور پاک دهغوی په مقصد باندي پوهه شو نو ډیر زیات خفه شو د هغې نه پس الله تعالی دا آیت نازل کړو چه مونږ خو هیڅ سترې شوی نه یو تاسو ددوی په فضولیاتو باندي صبر او کړنی..... (۶)

(۱) سورت النجم آیت: ۳۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵ او شرح الکرماني: ۱۳/۱۵۰ وفتح الباری: ۲۸۸/۶-۲۸۷.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵ او شرح الکرماني: ۱۳/۱۵۰.

(۴) تفسیر الطبری: ۱۱/۹۸، ۲۶-سورة ق. وفتح الباری: ۲۸۸/۶ و تعلقبات الاسبغ: ۳۲۲/۷ والکنز المتوارى: ۱۳/۱۱۸ و عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵.

(۵) سورت ق: آیت: ۳۸.

(۶) جامع البیان (طبری): ۱۱/۱۱، ۲۶.

ذ یهودیانو مقصد: دهغوی مقصد شه وو؟ دهغی دپاره د قتاده رضی الله عنه دا روایت اولولنی: «قالت اليهود: إن الله خلق السماوات والأرض في ستة أيام، ففرغ من الخلق يوم الجمعة، واستراح يوم السبت؟ فأكذبهم الله، وقال: ﴿وَمَا مَسْنَانٍ لُغُوبٍ﴾»^(١)

یعنی یهودیانو او وئیل چه الله تعالی زمکي او آسمانونه په شپږو ورځو کښې پیدا کړل، د جمعه په ورځ د تخلیق نه فارغ شو او د هفتې په ورځ نی آرام او کړو... نواله تعالی هغوی دروغژن او گړخول او ونی فرمائیل چه مونږ ته د هیخ قسم ستر یوالې نه دې شوې چه د آرام ضرورت پښې شی. هم د حضرت قتاده رضی الله عنه په یو روایت کښې راغلی دی چه یهود د هفتې ورځ ته یوم الراحة یعنی د آرام ورځ وئیله. «بهمونه یوم الراحة»^(٢)

ذ آیت مبارک ترجمه سره مناسبت: په دې آیت مبارک کښې چونکه د تخلیق کائنات ذکر دې په دې وجه دا دلته ذکر کړې شوې دې چه کوم ذات په تخلیق اول باندې قادر وی هغه به لازماً اویقینا په اعاده باندې هم قدرت لری. او چه کله حقیقی ذات ته په اول خل تخلیق کولو سره دځه قسم ستوماتیا او ستر یوالې او پریشانی نه وه شوې په دې وجه په اعاده کښې به هم دځه قسم مشکل نه وی. «لأن الإعادة أهون من الإبداء عادة».

چنانچه حافظ ابن کثیر رضی الله عنه د دې آیت مبارک لاندې لیکي: «فيه تقرير للمعاد، لأن من قدر على خلق السماوات والأرض، ولم يعي مخلقه، قادر على أن يعي الموتى بطريق الأولى والأحرى»^(٣)

ذ لغوب معنی: امام بخاری د لغوب معنی نصب بیان کړې ده او نصب، وزنا او معنی د تعب په شان دې معنی ددې دواړو وزن هم یو دې او معنی نی هم یوه. علامه زمخشری د لغوب معنی الاعباء بیان کړې ده. هم دا ابن جریر طبری هم اختیار کړې ده^(٤) خوبیا هم په دواړو معانی کښې ځه خاص تعارض نشته. الباعیا معنی عاجزی ده او د نصب معنی ستر یوالې، مگر مصنف رضی الله عنه د نصب اختیار کړې دې د مذکورہ تعلیق تخریج: امام بخاری رضی الله عنه چه دا للغوب کوم تفسیر نصب سره کړې دې هغه د مجاهد رضی الله عنه د اختیار کړې شوی تفسیر نه ماخوډ دې. کوم چه ابن ابی حاتم رضی الله عنه په خپل تفسیر کښې موصولاً نقل کړې دې.^(٥)

قوله: ﴿وَاطْوَارًا﴾: طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا: په دې عبارت کښې امام بخاری رضی الله عنه د یو بل آیت مبارک ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾^(٦) د لفظ اطوارا تفسیر نی ذکر کړې دې. دا لفظ د طور جمع ده د هیئت او حالت په معنی کښې دې. اوس د اطوار معنی شوه احوال مختلفه.^(٧)

(١) جامع البيان في تفسير القرآن: ١١١، ٢٦/١١ وفتح الباری: ٢٨٨/٦.

(٢) حواله جالات بالا.

(٣) تفسير ابن كثير الدمشقي: ٥/٨٢٦ سورة ق، والكنز التنويري: ١١٨/١٣.

(٤) جامع البيان الطبري: ١١٦، ٢٦/١١ وفتح الباری: ٢٨٨/٦ وعمدة القاري: ١٥/١٠٨ وشرح الكرماني: ١٣/١٥١ والكشاف عن

حقائق غوامض التنزيل: ٤/٣٩٢.

(٥) جامع البيان للطبري: ١١٦، ٢٦/١١ وفتح الباری: ٢٨٨/٦ وعمدة القاري: ١٥/١٠٨ و تفسير مجاهد: ١/١٥١ سورة ق.

(٦) سورة نوح آيت: ١٤.

حضرات مفسرینو د اطوار ډیر مطلبونه بیان کړي دي: ① د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه ددې معنی دا نقل ده چه د انسانانو مختلف حالات دی کله صحت دي نو کله بیماری (١)

② د انسانانو مختلف قسم رنگ، څوک سپین، او څوک تور وغیره، دغه شان د انسانانو مختلف خبرې د چا ژبه عربی ده نو د چا اردو ده وغیره. (٢)

③ اکثر مفسرین حضرت لکه عکرمه قتاده یحیی سدی رحمهم الله اوبه یور وایت کښې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه ددې په تفسیر کښې دا نقل دی چه الله تعالی تاسو اول د نطفه، بیا علقه او بیامضغه .. نه پیدا کړنی. (٣)

④ ابن الاثیر جزری رحمته اللہ علیہ ددې په تفسیر کښې فرماتیلی دی چه مراد دادې انسان کله د تر قنسی منازل سر کوی نو کله ښکته راپریوخی، کله په پریشانو کښې وی نو کله په نعمت او خوشحالو کښې وی. (٥)
ترجمه الباب سره د آیت مناسبت: ددې آیت مضمون هم هغه دي کوم چه د ترجمه الباب د مقصد وو چه په دي کښې هم د الله تعالی د قدرت قاهره شامله عامه اثبات وو چه کوم ذات انسان په مختلف مدارج کښې پیدا کولې شی دهغې نه پس د هغه پالنه کولې شی نو د مرگ نه پس هم هغه زایید کولې شی. علامه آلوسی رحمته اللہ علیہ ددې آیت لاندې فرمائی: «(وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا)» أي: والحال أنكم على حال منافية لما أنتم عليه بالكلية، وهو: أنكم تعلمون أنه عز وجل خلقكم مدرجا لكم في حالات عناصر، ثم أغذية، ثم أخلاطا، ثم نطفًا، ثم علقًا، ثم مضغًا، ثم عظامًا ولحومًا، ثم خلقًا آخر، فإن التقصير في توفير من هذا شأنه في القدرة القاهرة والإحسان التام مع العلم بذلك، مما لا يكاد يصدر عن العاقل.....» (٦)

قوله: عَدَا طَوْرَةً: أَي قَدْرَةٌ. دعدا طوره معنی ده چه هغه د خپل حد او مرتبې نه تجاوز او کړو. امام بخاری رحمته اللہ علیہ په دي جمله کښې د لفظ طور یوه بله معنی بیان کړې ده. دراصل د طور ډیرې معانی دی مثلاً: ① کله ② حد ③ هغه شی، چه د څه شی مقابل وی ④ هیئت او حالت وغیره. (٧)
دا لفظ په دي معنی کښې چرته راغلي دي؟ غالباً ددې لفظ د ذکر او ددې دمعنی د بیان باره کښې امام بخاری رحمته اللہ علیہ د یو حدیث طرف ته اشاره کړې ده. چرته چه دا لفظ طور د قدر او حد په معنی کښې استعمال شوي دي. په حدیث نبیذ کښې راغلی دی: «(تعدي طوره)» (٨) والله اعلم.

١) القاموس الوحيد مادة: طور وفتح الباری: ٢٨٨/٦ وعمدة القاری: ١٠٨/١٥ قال الجزری فی النهایة: ١٢٨/٣ الأطوار: الحالات المختلفة، والتارات والحدود، واحدا طور.

٢) فتح الباری: ٢٨٨/٦ وعمدة القاری: ١٠٨/١٥.

٣) فتح الباری: ٢٨٨/٦ وعمدة القاری: ١٠٨/١٥.

٤) تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر: ٣١٥/٦ سورة نوح، وفتح الباری: ٢٨٨/٦ وعمدة القاری: ١٠٨/١٥ والكشاف للزمخشری: ٦١٨/٤

٥) النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ١٢٨/٣ باب الطاء مع الواو، مادة: طور. وعمدة القاری: ١٠٨/١٥ وتعلیقات اللامع = ٣٣٣/٧ والکنز المتوارى: ١١٩-١١٨.

٦) روح المعانی: ٢/١٥ سورة نوح.

٧) القاموس الوحيد مادة: طور وعمدة القاری: ١٠٨/١٥.

٨) په دي وجه نی ضمناً ددې هم ذکر کړې دي چه دا لفظ په یو بله معنی کښې هم مستعمل دي.

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرمائی: «واعلم أن عادة البخاري إذا ذكر آية أو حديثاً في الترجمة ونحوها يذكر أيضاً بالنسبة على سبيل الاستطراد ماله أدنى ملاحظة، تكثر الفائدة»^(١)

حضرت مولانا کنکوہی رحمته اللہ علیہ رائی: حضرت گنگوہی رحمته اللہ علیہ دا جملہ دلتہ د ذکر کولو وجہ دا خود لہی دہ چہ طور پہ اصل کنبی مطلقاً قدر (حد) دپارہ موضوع دہ لیکن روستو دا د خپلی معنی موضوع لہ نہ تجاوز او کرو او پہ نورو معانو کنبی ہم استعمال بدل شروع شو. ہم ددغہ خود لو دپارہ مصنف رحمته اللہ علیہ دا عبارت دلتہ ذکر کرے دہ. لامع الدراری کنبی دی «قوله: (طوره أي قدرة) یعنی بذلك أنه في الأصل للقدر، ثم صار معناه قدراً من الزمان أو غيره»^(٢)

دی نہ پس دا او گورنی چہ امام بخاری رحمته اللہ علیہ ددی باب لاندی خلور احادیث ذکر کرے دی. پہ کوم کنبی چہ اولہی حدیث د حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الاول

[٣٠١٩/٣٠١٨] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ صَقَّانَ بْنِ مَخْرَزٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جَاءَ تَقْرِمِينَ بِنْتِ تَمِيمِ بْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «يَا بِنْتِ تَمِيمِ ابْشُرُوا» قَالُوا: بَشَرْتَنَا فَأَعْطِنَا، فَتَغَيَّرَ وَجْهُ، فَجَاءَهُ أَهْلُ الْيَمَنِ، فَقَالَ: «يَا أَهْلَ الْيَمَنِ، اقْبَلُوا الْبَشْرِي إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَبَلْنَا، فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَ بَدْءِ الخَلْقِ وَالْعَرْشِ، فَجَاءَ عَجَلٌ فَقَالَ: يَا عِمْرَانُ رَأَيْتَكَ تَقَلَّتْ، لَيْتَنِي لَمْ أَقْمُرْ^(٣)

تراجم رجال

محمد بن كثير: دامحمد بن كثير عبدي بصرى رحمته اللہ علیہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعليم..... لاندی تیرہ شوی دہ.^(٤)

سفيان: دامشهور امام محدث سفيان بن ثوري رحمته اللہ علیہ دی. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم»، لاندی بیان کرے شوی دی.^(٥)

جامع بن شداد: دا ابو صخر جامع بن شداد رحمته اللہ علیہ دی. ددوی مختصر حالات کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم به ذیل کنبی تیر شوی دی.^(٦)

(١) شرح الكرماني: ١٥١/١٣.

(٢) لامع الدراری: ٣٣٢/٧ والأبواب والتراجم: ٢١٠/١ والكنز المنواری: ١٨/١٣ نو او گورنی كشف الباری كتاب التفسير: ٦٩٧

(٣) قوله: عن عمران بن حصين رضي الله عنهما: الحديث. أخرجه البخاري في نفس هذا الباب رقم الحديث ٣١٩١ وأيضاً كتاب

الغازي باب وقد بنى تميم، رقم: ٤٣٦٥ وباب قدوم الأشعريين رقم: ٤٣٨٦ وكتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم الحديث: ٧٤١٨ والترمذی أبواب المناقب، باب فی ثقیف وبنی حنیفا. رقم: ٣٩٥١.

(٤) كشف الباری: ٥٣٦/٣

(٥) او گورنی كشف الباری: ٢٧٨/٢.

(٦) كشف الباری: ١٤١/٤.

صفوان بن محرز: دا صفوان بن محرز بن زیاد المازنی بصری رضی الله عنه دی. (۱)
 عمران بن حصین رضی الله عنه: دامشهور صحابی حضرت عمران بن حصین بن عبید خزاعی رضی الله عنه دی. ددوی
 حالات کتاب التهم باب الصعید الطیب و ضوء المسلم... لاندی تیرشوی دی. (۲)

قوله: قال: جاء نفر من بنی تمیم الی النبی صلی الله علیه وسلم: حضرت عمران بن
 حصین رضی الله عنه فرمائی چه د بنو تمیم خه خلق د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کنبی حاضر شو.
 د بنو تمیم د وفد راتکا: دا سنة الوفود، یعنی د ۹ هجری واقعه ده. په دې کال د بنو تمیم وفد د نبی صلی الله علیه و آله
 په خدمت کنبی حاضریدو سره فیضیاب شوی وو. (۳) ابن اسحاق رضی الله عنه لیکلی دی چه په وفد کنبی د
 بنو تمیم دا اشراف خلق حاضر شوی وو: عطارد بن حاجب دارمی، اقرع بن حابس لملمی، زبرقان بن
 بدر سعدی، عمرو بن الاهتم منقری، حباب بن یزید مجاشعی، نعیم بن یزید بن قیس، عیینه بن
 حصین او قیس بن عام منقری رضی الله عنه. (۴)

قوله: فقال: یا بنی تمیم، اهدروا: نبی کریم صلی الله علیه و آله هغوی ته او فرمائیل ای بنو تمیم زیری قبول
 کرنی. اهدروا: همزه قطعیه سره د بشاره نه صیغه د امر ده. (۵)
 د بشارت نه شه مراد دی؟ د نبی کریم د بشارت نه مراد دادی چه رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته د دین د
 اصولو تلقین او کړو په کوم باندی چه عمل کولو سره هغوی د جنت حقدار کیدی شی. مثلاً مبداء او
 معاد باندی یقین، بل د دین پوهه او په هغی باندی عمل وغیره. (۶)

قوله: قالوا: بشرتنا فأعطنا.....: هغوی او و نیل چه تاسو بشارت راکړې دې نو اوس خه مال
 وغیره هم راکړه. ابن جوزی رضی الله عنه لیکلی دی چه دا جمله ویونکې حضرت اقرع بن حابس رضی الله عنه وو په
 هغه کنبی کلی وال خوږونه خه زیات وو. (۷)

قوله: فتغیر وجهه: چنانچه د رسول الله صلی الله علیه و آله مخ مبارک متغیر شو.
 دمخ مبارک متغیر کیدو وجه: شراح حضراتو د مخ مبارک متغیر کیدو دوه وجوهات لیکلی دی ① د
 افسوس د وجې نه چه زه خودوی ته د آخرت د کامیابنی چل ورنیسایم اودوی د دنیا د طلب په
 فکر کنبی لگیدلی دی. ② یا هغه وخت چونکه نبی پاک صلی الله علیه و آله سره خه نه وو په کوم سره چه حضور پاک
 دهغوی د زره تسلی کړې وې په دې وجه په مخ مبارک باندی د افسوس آثار ښکاره شو. ددې نه یوه

(۱) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب المظالم.....، باب قوله تعالی: (أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ۵).

(۲) کشف الباری کتاب التیمم: ۴۱۰.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۸۲/۸ کتاب المغازی والسیرة النبویة: ۵۶۲/۴-۵۶۰ قدم وفد بنی تمیم.....

(۵) فتح الباری: ۸۲/۸ عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵ و شرح الکرمانی: ۱۵۱/۱۳.

(۶) حواله جات بالا.

(۷) فتح الباری: ۸۲/۸ عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵.

وجه هم کیدی شی اودواره هم حافظ رضی الله عنه فرمائی: «إما للأسف عليهم كيف آثروا الدنيا؟ وإما لكونه لم يحضروه ما يعطيهم، فيتألفهم به، أولكل منهما» (۱)

حافظ رضی الله عنه کتاب التوحید کنبی ددی روایت ٲول طرق جمع کولونه ٲس کوم ٲه چه د متقدمین شرح نه نقل کری دی دهغی نه رومی وجه راجح معلومیبری هغوی فرمائی: «وسبب غضبه صلى الله عليه وسلم استشارة بقلة علمهم، لكونهم علقوا أمالهم بعاجل الدنيا الفانية، وقد موأ ذلك على التفقه في الدين الذي يحصل لهم ثواب الآخرة الباقية» (۲)

قوله: «فجاءه أهل اليمن: بيا حضورياك له اهل يمن راغلل

د اهل اليمن نه ٲوگ مراددی؟ بعض شرح رحمنم الله د اهل يمن نه مراد دلته اشعریین اخستی دی علامه عینی رضی الله عنه فرمائی: «هم الأشعريون، قوم أبي موسى الأشعري» (۳) او حافظ صاحب رضی الله عنه فرمائی ٲه ظاهره هم دهغه صحیح معلومیبری چه اشعریین مراد دی لیکن روستود غور او فکر نه ٲس دا واضحه شوه چه د اهل يمن نه مراد دلته اشعریین نه دی بلکه حضرت نافع بن حمیر رضی الله عنه ٲه مشرنی کنبی، د قبيله حمیر چه کوم وفد راغلی وو هغه مراددی.

ددی امر نور تفصیل دادی چه امام بخاری رضی الله عنه ٲه کتاب المغازی کنبی یویاب قائم کری دی «باب قدوم الأشعريين وأهل اليمن» (۴) ٲه ظاهره خوددی عبارت نه دا متبادر کیبری چه عطف العام علی الخاص د قبیل نه دی چه اشعریین نی اول ذکر کری دی بیانی اهل يمن ذکر کری دی حالانکه اشعریین ٲه اهل يمن کنبی د اول نه داخل وو لیکن دا عطف العام علی الخاص د قبیل نه نه دی بلکه د اهل يمن نه مراد وفد حمیر دی، اشعریین نه دی، دهغه شان دا جدا جدا وفود شو د ابن شاهین رضی الله عنه کتاب الصحابة کنبی ایاس بن عمیر حمیری ٲه واسطه سره دا روایت نقل دی: «قدموا فدا على رسول الله صلى الله عليه وسلم في نفر من حمير، فقالوا: أتيناك لتتفقه في الدين» (۵) چه هغه د قبيله حمیر یو جماعت سره د وفد ٲه صورت کنبی د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم ٲه خدمت کنبی حاضر شو اود راتلو غرض نی دا بیان کرو چه مونږ تاسوله د دین تفقه ٲهوه، حاصلو لود ٲار د راغلی یو.

د اول احتمال دغیر راجح کیدو وجه: علامه عینی رضی الله عنه وغیره چه کوم احتمال ذکر کرو چه د اهل يمن نه اشعریین مراد دی، نوددی غیر راجح کیدو او صحیح نه کیدو وجه داده چه که چری اشعریین ٲه حدیث باب کنبی اهل يمن او گر ٲولې شی نودا ٲه تاریخی اعتبار سره هم صحیح نه دی هغه داسی چه د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حاضر دی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ٲه دربار کنبی ۷ هجری کنبی شوی وه (۶) خو ٲه حدیث باب کنبی ذکر کری شوی واقعه سنة الوفود ۹ هجری ده. کما مرانفا. او هغه د حمیر وفد هم

(۱) فتح الباری: ۸/۳۷۸ عمدة القاری: ۱۵/۱۰۸ شرح القسطلانی: ۲۴۸/۵.

(۲) فتح الباری: ۱۲/۴۰۹ تحت رقم: ۷۴۱۸.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۸ شرح القسطلانی: ۲۴۸/۵.

(۴) صحیح بخاری: ۲/۲۷۹ قدیمی.

(۵) فتح الباری کتاب المغازی: ۸/۹۷.

(۶) د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ذ هجرت د واقعی ٲٲاره او گورنی کشف الباری کتاب الجزیه: ۲۴۸.

٩ هجری کنبی را غلې وو. کما صرح به ابن سعد فی طبقاته (١) هم دغه وجه وه چه بنو تمیم او بنو حمیر اجتماع اوشوه او په حدیث باب کنبی ذکر کړې شوي واقعہ پینښه شوه چه د بنو تمیم د رسول الله ﷺ د پیشکش په بدله کنبی د مال غوښتنه ښکاره کړه او بنو حمیر کوم چه د یمن نه وو هغوی دا بشارت قبول کړو. (٢)

قوله: فقال: يا أهل اليمن، اقبلوا البشرى، إذ لم يقبلها بنو تميم رد قالوا: قبلنا: نوبني کریم ﷺ او فرمائیل ای د یمن والوزیرې قبول کړئی ځکه چه بنو تمیم خودا قبول کړې نه دي. حمیری قبیلې او وئیل مونږ ستاسو زیرې قبول کړو. قاضی عیاض رحمته الله فرمائیل دی چه د اصیلی په نسخه کنبی البشری په ځانی باندې الیسری دي د کوم معنی چه آسانی ده. خو صحیح هم هغه اولنې دي. ((الصواب الأول)) (٣) إذ کلمه ظرفیه ده اودلته د حین په معنی کنبی استعمال شوي دي. (٤) او په یو روایت کنبی د إذ په ځانی آن دي. یعنی آن لم يقبلها مطلب دادې چه هغوی خو بشارت قبول نه کړو په دي وجه ئی هم تاسو قبول کړئی. (٥)

قوله: فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم يحدث بدء الخلق والعرش: چنانچه نبی کریم ﷺ د مخلوقاتو ابتداء اود عرش باره کنبی خبرې کولې. دلته تقدیری عبارت داسې دي: ((يحدث عن بدء الخلق وعن حال العرش)) چه د مخلوقاتو ابتداء او د عرش په احوالو باندې ئی خبرې کولې لکه چه يحدث د یذکر په معنی کنبی دي. (٦)

رسول الله ﷺ هم دغه موضوع ولې خوښه کړه؟: نبی کریم ﷺ دلته بدء الخلق اود عرش د ابتداء کیفیت او حالات دخپلو خبرو موضوع جوړه کړې ده. غالباً ددې وجه داده چه اهل یمن زمونږ ددې موجوده کائنات باره کنبی استفسار کړې وو. دحافظ رحمته الله په قول دا احتمال زیات واضحه او ظاهر دي. په دې صورت کنبی د سیاق مقتضا داده چه نبی کریم ﷺ هغوی ته او خودل چه زمونږ په دې کائنات کنبی کوم څیز د ټولو نه اول په وجود کنبی راغلي دي هغه زمکه او آسمان دي. دویم احتمال دادې چه د اهل یمن پوښتنه کول په جنس مخلوقات کنبی چه د ټولو نه اول کوم څیز په وجود کنبی راغلي باره کنبی وو. په دې صورت کنبی به مقتضا د سیاق دا شی چه د زمکې او آسمان نه وړاندې

(١) قال الإمام ابن سعد رحمته الله (انظر الطبقات الكبرى: ١/٢٥٦ ذكر وفادات العرب.....): قدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم مالك بن مرارة الرهاوي رسول ملوك حمير بكتابهم وإسلامهم. وذلك في شهر رمضان سنة نبع فأمر بلالا أن ينزله. ويكرمه. ويضيفه. كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الحارث بن عبد كلال وإلى نعيم بن عبد كلال وإلى النعمان قَيْل ذِي رَعِين ومعاذ وهمدان: أما بعد ذلك، فإني أحمد الله الذي لا إله إلا هو. أما بعد، فإنه قد وفد بنا رسولكم مقلنا من أرض الروم. فبلغ ما أرسلتم، وخبر عما قبلكم، وأنبأنا بإسلامكم، وقتلكم مشركين فإن الله تبارك وتعالى قد هداكم بهداه إن أصلحتم، وأطعمتم الله ورسوله وأقمتم الصلاة وأنتمم الزكوة وأعطيتم من المغنم خمس الله نبيه وصفيه، وما كتب على المؤمنين من الصدقة.

(٢) فتح الباری: ٩٧/٨ کتاب المغازی رقم: ٤٣٨٤ و ٢٨٨/٦.

(٣) فتح الباری: ٢٨٨/٦ عمدة القاری: ١٠٨/١٥.

(٤) عمدة القاری: ١٠٨/١٥.

(٥) فتح الباری: ٢٨٨/٦.

(٦) حواله بالا. وقال القسطلانی: ((يحدث بدء الخلق)): نصب بنزع الخافض. إرشاد الساری: ٢٤٨/٥.

عرش او ماء (اوبو) تخليق شوي وو. چنانچه داد نافع بن زيد حميري رضي الله عنه به قصه كني دا الفاظ ذكر دى: «نألك عن أول هذا الأمر»^(١)

قوله: فجا عرجل، فقال: يا عمران، راحلتك تفلتت، ليتنى لم أقم هم دغه دوران كني يو سري راغلو او ونى و نيل عمران استا سورلى و رانه شوه. افسوس چه زه د نبى عليه السلام د مجلس نه (سورلى پسې) نه وې پاسيدلې. دلته د رجل نه خوك مراد دې؟ د دې تعيين اونه كړې شو.^(٢)

تفلتت: صيغه د ماضى واحد مؤنث غائب ده. ضمير د مستتر راحلة طرف ته راجع دې. د دې معنى ده د قبضې نه وتل، شراح د دې معنى تشردت سره كړې ده. يعنى ستا اوښه ستاد قبضې نه او وتله او او تختيدله. راحلتك كني دوه اعراب دى مرفوع يا منصوب. مرفوع خود مبتداء، كيدو په وجه دې اود نصب وجه فعل محذوف دې. يعنى ادرك، په دې صورت كني د تفلتت جمله حال واقع كيږي. دې نه علاوه ابن عساكر او ابوالوقت په نسخو كني «ان راحلتك» دې. دلته خو نصب واضح دې.

قوله: ليتنى لم أقم: دا د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه مقوله ده. په دې كني هغه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د مجلس مبارك نه د پاسيدو او د يوې اوښې په لتون كني په تلو باندي د افسوس اظهار كړې دې چه كاش زه دهغه خاني نه نه وې پاسيدلې. دهغې د وجې نه چه ما كوم كلام د نبى صلى الله عليه وسلم نه اوريدلې شو د هغې نه محروم شوم افسوس چه ما داسې نه وې كړې.^(٣)

د دې جملې نه دهغه حرص على العلم معلوم كيږي چه هغوى رضي الله عنه د علم خومره حريص او طالب وو (٤)

الحديث الثاني

[٣٠١٩] - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَقَلْتُ نَأْتِي بِالْبَابِ، فَأَنَاءَهُ نَاسٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَقَالَ: «اقْبَلُوا الْبَشَرِي يَا بَنِي تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ بَشَرْتَنَا فَأَعْطِنَا، مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ، فَقَالَ: «اقْبَلُوا الْبَشَرِي يَا أَهْلَ الْيَمَنِ، إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالُوا: جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ [ص: ١٠٦] عَنْ هَذَا الْأَمْرِ؟ قَالَ: «كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ، وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ

(١) فتح الباري: ٢٨٨/٦.

(٢) إرشاد الساري: ٢٤٩/٥.

(٣) حواله بالا. و عمدة القاري: ١٠٨/١٥ و شرح كرماني: ١٥١/١٣.

(٤) وقال الحافظ في الفتح: ٢٩٠/٦: وفيه ما كان (عمران) عليه من الحرص على تحصيل العلم وقد كنت كثير التطلب لتحصيل ما ظن عمران أنه فاتته من هذه القصة، إلى أن وقعت على قصة نافع بن زيد الحميري، فقوى في ظني أنه لم يفقه شيء من هذه القصة بخصوصها، لخلو قصة نافع بن زيد عن قدر زائد على حديث عمران، إلا أن في آخره بعد قوله: وما فيهن، واستوى على عرشه عز وجل.

وَالْأَرْضَ «فَتَأْدِي مُنَادٍ: ذَهَبَتْ نَاقَتُكَ يَا ابْنَ الْحَصِينِ، فَأَنْطَلَقْتُ، فَإِذَا هِيَ يَقْطَعُ دُونَهَا السَّرَابَ، قَوْلَ اللَّهِ لَوْ دِدْتُ أَبِي كُنْتُ تَرَكْتُهَا» [۱، ۱۰۷، ۴۱۲۵، ۱۶۹۸۲] (۱)

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث: دا شيخ بخارى عمر بن حفص بن غياث نخعی کوفی رضی اللہ عنہ دی.
ابی: اب نه مراد حفص بن غياث بن طلق نخعی کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددی دواړو حضراتو حالات کتاب الفل
باب المضمضة والاستنساخ فی الجنابة کبني تيرشوی دی. (۲)

الاعمش دامشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران اسدى الاعمش دی. ددوی حالات «کتاب الإيمان
باب ظلم دون ظلمی لاندې تيرشوی دی» (۳) دسند د نورو رواتو دپاره دباب سابقه حدیث او گورنی.

قوله: قال: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم، وعقلت ناقتي بالباب، فأناها ناس

من بني تميم، فقال: اقبلوا البشري يا بني تميم. قالوا: قد بشرتنا فأعطنا (مرتين).

حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ فرمائی چه زه نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم کړه داخل شوم او خپله اوښه مې په دروازه
کبني او تر له. چنانچه حضور پاک له د بنو تميم څه خلق راغلل نو حضور پاک هغوی ته او فرمائیل بشارت
قبول کړئې. هغوی او وئیل تاسو مونږ ته بشارت را کړو لیکن مونږ ته مال را کړئې «هغوی دا د مال د
غوښتلو خبره دوه ځل او کړه». دا د حدیث عمران رضی اللہ عنہ دویم طرق دی. په کوم کبني چه د سابقه طریق په
نسبت څه زیاتې فائدي دی.

قوله: قالوا: جئناك نسألک عن هذا الأمر: اهل اليمن وئیل مونږ ددې معاملې په بابت تاسو نه د

پوښتنې دپاره راغلي یو. دلته په روایت کبني «جئناك نسألک» راغلي دي. خود کتاب التوحيد په
روایت کبني عبارت داسې دی: «جئناك لتفتقه في الدين، ولنسألک عن هذا الأمر» (۴)

د هذا الامر نه څه مراد دي؟ د الامر نه مراد دلته موجوده کائنات دي کوم چه مشاهد او ښکاری
بعض وخت د امر نه مراد مامور وي. غالباً هغوی د دغه کائنات باره کبني تپوس کړې وو. تفصیل په
تيرشوی حدیث کبني راغلي دي (۵)

قوله: قال: كان الله، ولم يكن شيء غيره: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل الله تعالى په ازل

کبني منفرد وو د هغه نه علاوه بل هيڅ څيز نه وو. د حدیث باب الفاظ ستاسو په وړاندې دی او په
کتاب التوحيد کبني «ولم يكن شيء قبله» وارد شوي دي. (۶)

(۱) قوله: أنه حدثه عمران.....: الحديث، مرتخر بجه أنفا في الحديث السابق.

(۲) كشف الباري كتاب الفل: ۴۶۷-۴۶۴.

(۳) او گورنی: كشف الباري: ۲۵۱/۲.

(۴) صحيح البخارى كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْمَلُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.

(۵) فتح الباري: ۶/۲۸۸ وعمدة القارى: ۱۵/۱۰۹ ارشاد السارى: ۵/۲۴۹.

(۶) صحيح البخارى كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْمَلُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.

دې نه علاوه ددې روایت یو طریق کښې «ولم یکن شیء معه» (۱) الفاظ دی. قصه چونکه هم پوره ده په دې وجه به دا منلې کیږي چه دا روایت بالمعنی وارد شوې دې. د دې ټولو طرق مفهوم تقریباً متحد دې خو روایت باب په عدم کښې زیات صریح دې. (۲)

دې نه علاوه د باب په روایت کښې په دې خبره باندې دلالت دې چه دالله تعالی نه علاوه بل هیڅ شی نه وو نه اوبه او نه عرش او نه ددې دواړو نه علاوه بل څه څیز «لأن کل ذلك غیر الله تعالی» په دې صورت کښې راتلونکې جملې «وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» معنی به دا شی چه خالق لم یزل اول اوبه پیدا کړې بیانی په دغه اوبو باندې عرش پیدا کړو. دې نه پس څه ترتیب وو؟ نو په دې سلسله کښې د حضرت نافع بن زید حمیری رضی الله عنه په قصه کښې الفاظ څه داسې دی:

«وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، ثُمَّ خَلَقَ الْقَلَمَ، فَقَالَ: اَكْتُبْ مَا هُوَ كَائِنٌ، ثُمَّ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، وَمَا فِيهِنَّ».

او د هغه عرش په اوبو باندې وو بیا هغه قلم پیدا کړو او وونی فرمائیل چه راتلونکې وخت کښې څه کیدونکې دی هغه اولیکه. بیا ئی آسمانونه او زمکه او څه چه په هغې کښې دی پیدا کړل. په دې روایت کښې د اوبو او د عرش د تخلیق نه پس د نورو مخلوقاتو د پیدا کولو ترتیب بیان کړې شوې دې. (۳)

قوله: «وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَكُتِبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ، وَخُلِقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضُ:

او د الله تعالی عرش په اوبو باندې قائم وو او هغه هر یو څیز (محل) په ذکر کښې اولیکلو او آسمانونه اوزمکې ئی پیدا کړې. په حدیث کښې د ذکر نه مراد محل ذکر یعنی لوح محفوظ دې په کوم کښې چه د مخلوقاتو احوال لیکلې شوی دی. (۴)

د روایاتو اختلاف او راجح قول: بیا داسې او گنړنی چه دلته د الله تعالی د دريو مخلوقاتو ذکر راغلې دې. عرش، لوح محفوظ او آسمانونو او زمکو، دريواره په واؤ عاطفه سره ذکر کړې شوی دی. خو د کتاب التوحید په روایت کښې «ثُمَّ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» (۵) لفظ ثم سره دې کوم چه دال علی الترتیب دې. مطلب دا چه د عرش اوبو وغیره تخلیق اول شوې وو بیا آسمانونه اوزمکې پیدا کړې. ددې مفهوم تائید د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه د مسلم شریف حدیث نه هم کیږي، فرمائی «سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم يقول: كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة، قال: وعرشه

(۱) لم أجد في كتب الحديث بعد نبي الكبير، والله أعلم. وانظر كذلك تعليقات حسن أحمد أسبر على نقد مراتب الإجماع لابن تيمية: ۳۰۴/۱.

(۲) فتح الباری: ۲۸۹/۶ عمدة القاری: ۱۰۹/۵.

(۳) فتح الباری: ۲۸۹/۲.

(۴) فتح الباری: ۲۹۰/۶ وعمدة القاری: ۱۰۹/۱۵ إرشاد الساری: ۲۴۹/۵ والکرماني: ص ۱۳/۱۵۲.

(۵) صحيح البخاری كتاب التوحيد باب «وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» رقم: ۷۴۱۸.

على الماء،^(١) چنانچه معلومه شوه چه د زمکې او آسمان د تخليق نه پنخوس زره کاله مخکې د مخلوقاتو تقدیرونه لیکلې شوي وو. په دې وجه راجح روایت د ثمر والادې. کما فی التوحید.^(٢) یو اهم تنبیه: بعض خایونو کبې په دې روایت کبې دا الفاظ ذکر کړې شوي دي: «کان الله، ولاشیء، معه، وهوالآن علی ماعلمه کان»، امام تقی الدین ابن تیمیه رحمته الله علیه ددې الفاظونه انکار کړې دي اودانی غیر ثابت خودلی دي.^(٣) لیکن حافظ رحمته الله علیه فرماني چه د امام ابن تیمیه رحمته الله علیه دا خبره «وهوالآن علی ماعلمه کان»، کبې خو مسلم ده لیکن ددې نه وړاندې چه کومه جمله ده «کان الله، ولاشیء معه»، کبې صحیح نه ده. ځکه چه د حدیث باب الفاظ اوددې الفاظو معنی کبې هیڅ فرق نشته دي. صرف د الفاظو فرق دي اودا روایت بالمعنی دي. دې نه علاوه نافع بن زید حمیری رحمته الله علیه الفاظ هم ددې په شان دي: «کان الله، ولاشیء غیره»، البته دومره فرق شته چه په دې روایت کبې واو نشته.^(٤) دلته څه نور مباحث هم شته کوم چه به ان شاء الله وړاندې ذکر کولې شی.

د امام اخفش رحمته الله علیه یو استدلال: د نحو مشهور امام اخفش رحمته الله علیه د حدیث باب نه په دې امر باندي استدلال کړې دي چه «کان وأخواتها»، په خبر باندي واو داخلول جائز دي. چنانچه د حدیث باب الفاظ «ولم یکن شیء غیره» دهغوی د مذهب مطابق دی کوم چه په کان الله کبې د کان خبر دي. ددې نحوی مثال «کان یبوی وأبوه قائم»، دي چه وابوه قائم پوره جمله واو سره د کان خبر دي.

د جمهورو په نیز هم دا دویم ترکیب راجح دي. هغه واو چه د کان په خبر داخل وی هغه ته: «الواو الداخلة علی غیر الناس»، ونیلی شی او امام اخفش رحمته الله علیه چه کوم استدلال کړې دي هغه کالقیل النادر دي. وهو کالمعدوم.^(٥) جمهوره دي صورت کبې چه خبر کان وغیره باندي واو سره داخل شی نو دوه ترکیبونو بنائی. ① جمله حال او کان تامه. ② محذوف الخبر دي د ضرورت د وجې نه او کان ناقصه دي.^(٦)

ددې جملې یوبل ترکیب هم کیدی شی چه «ولم یکن...» پوره جمله حال او گر خولې شی یعنی «کان الله حال کونه لم یکن شیء غیره».^(٧)

^(١) صحیح مسلم کتاب القدر باب حجاج آدم وموسی علیهما السلام: رقم: ٢٤٥٣.

^(٢) فتح الباری: ٢٨٩/٦.

^(٣) فتح الباری: ٢٨٩/٦ وعمدة القاری: ١٠٩/٥ وشرح القسطلانی: ٢٤٩/٥ مجموع فتاوی شیخ الاسلام ابن تیمیه: ١٤٤/٢-١٤٢. ملا علی قاری رحمته الله علیه لیکلی دي چه و (هو) الآن علی ما علیه کان " دا اضافه د صوفیازو ده. مرقاة المفاتیح: ٣٤٦/١٠ کتاب احوال القیامة باب بدء الخلق... رقم: ٥٦٩٨. (٢) جاری

^(٤) فتح الباری: ٢٨٩/٦ نور اوگورنی الأسرار المرفوعة فی الأخبار الموضوعة: ٢٦١/١ رقم: ٣٣٦.

^(٥) النحو الوافی: ٤٩٣/١ المسألة: ٤٢ نواسخ الابتداء زیادة والتفصیل.

^(٦) حواله بالا.

^(٧) إرشاد الساری: ٢٤٩/٥.

په ازل كښې صرف دالله تعالی ذات وو: د ټولو نه اول خو په دې خبره باندې خان پوهه كړنې چه په ازل كښې صرف د الله تعالی ذات وو باقی هیڅ هم نه وو. نه عرش نه اوبونه نه دا زمكه نه آسمان اونه مشاهده او غیر مشاهد دا مخلوقات د الله تعالی رب العزت.

اوس دا سوال پیدا کيږي چه کله هیڅ هم نه وو الله تعالی څه مخلوق هم نه وو پیدا کړې نو هغه وخت ذات باری تعالی چرته وو؟

ددې جواب دترمذی شریف په یوروایت کښې راغلي دي کوم چه د حضرت ابورزین عقيلي رضي الله عنه نه مروی دي فرماني: «قلت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم، أين كان ربنا قبل أن يخلق خلقه؟ قال: كان في عماء، ما تحتها هواء، ولا فوقه، وخلق عرشه على الماء، وقال يزيد بن هارون: العماء: أي ليس معه شيء» (١) يعني ما او ونيل اي د الله تعالی رسول صلى الله عليه وسلم زمونږ رب دخپلو مخلوقاتو د پيدائش نه وړاندې چرته وو؟ ونی فرمانيل چه هغه په عماء کښې ونه دهغې لاندې هوا وه نه دهغې د پاسه اوهغه عرش د اوبود پاسه پیدا کړو. شيخ ترمذی يزيد بن هارون رضي الله عنه فرماني چه د العماء معنی ده چه رب سره بل څه څيز نه وو.

دعماء معنی او مراد: په دې حديث کښې راغلي دي چه رب تعالی په عماء کښې وو. نو اوس دا لفظ عماء معمه جوړ شو. مختلف شراح ددې مختلف معانی بیان کړي دي. چا د دې مطلب نرنی شان اوريڅ خودلې نو چا کثيف او قط په قط اوريڅ. بعض فرمانيلی چه ددې معنی ده هغه لوگي «دهوند» کوم چه د اوچتو غرونو په څو کو بنکاري او په قاموس کښې دي: «هو السحاب المرتفع أو الكثيف أو المطر الرقيق أو الأسود أو الأبيض، أو هو الذي هراق ماؤه» (٢) په دې کښې هیڅ شك او شبه نشته دي چه دا ټولې معانی او مطالب ذات باری تعالی دمقام او مرتبت سره بالکل مناسب اولائق نه دي. په دې وجه ابو عبید قاسم بن سلام رضي الله عنه فرماني: «لا يدري أحد من العلماء كيف كان ذلك العماء» (٣) بعض روایاتو

کښې دا لفظ مقصور یعنی عمی وارد شوي دي دکوم معنی چه د نظر دتللو ده یعنی ذهاب البصر. ابوالهيثم رضي الله عنه ددې تفسير کولو سره فرماني چه: «هو كل أمر لا يدركه عقول بني آدم، ولا يبلغ كنهه الوصف، ولا يدركه الفطن» (٤) علامه تورپشتي رحمته الله فرماني چه روايت ممدود وي يا مقصور دواړو صورتونو کښې معنی يو ده. ځکه چه دممدو کيدو په صورت کښې هم ددې مطلب هم دغه دي چه هغه شی د کوم په ذریعه چه الله تعالی دعقول نه حجاب اختيار کړو چه د هغوی د دې پورې رسائی ممکن نه وي... خلاصه دا شوه چه د عماء معنی حجاب ده (٥) همدا ملا علی قاری اختيار کړي دي فرماني: «إن

(١) جامع الترمذی کتاب التفسیر سورة هود، رقم: ٣١٠٩ وابن ماجه کتاب السنة باب فيما أنكرت الجهمية: رقم: ١٨٢ و کتاب

السنة لابن أبي عاصم: ٢٧١/١ رقم: ٤١٢

(٢) القاموس المحيط للفيروز آبادي: ٣٦٨/٤ باب الواو فصل العين.

(٣) الميسر للتوربشتي: ١٢٤١/٤ والطبيبي: ٢٣٦/١٠ والمرقا: ١٠٥/١ وغريب الحديث: ٢/٩ باب عمي.

(٤) حواله جات بالا.

(٥) كتاب الميسر: ١٢٤١/٤ رقم: ٤٣٢٤.

السحاب كناية عن حجاب الجلال، وهو عبارة عن حجاب الذات، الباعث على سر الصفات المتعلقة بالعلويات والفلوات»^(١)

په سوال او جواب کښې مطابقت: د رسول الله ﷺ دا جواب د اوریدونکي د فهم په اعتبار سره وو چه د حضرت ابورزین رضی اللہ عنہ د پوهولو په غرض سره حضور پاک جواب ورکړو چه «کان فی عمامة.....» خکه چه عمامه و نیلو سره دلته خلاء مراد اخستی شوې ده کوم چه عبارت دې د عدم بدن نه بنکاره خبره ده چه که چرې عمامه په خپل حقیقت باندې محمول کړې شی نو په دې سره تجسیم لازم راځی. بل دې نه مکان هم لازم راځی حالانکه ذات باری تعالی تجسیم مکان او زمان ټولونه منزّه او بری دې نه دي نه علاوه که چرې عمامه موجود وي نو لازماً به مخلوق هم وو خکه چه د هغه ذات جل جلاله نه علاوه هر شیء مخلوق دې کوم چه هغه پیدا کړې دې. گنی سوال خو «أین کان ریثاً قبل أن یخلق خلقه؟» وو. دغه شان به په سوال او جواب کښې مطابقت نه کیږی. په دې وجه حضور پاک د جواب دپاره دا طریقه اختیار کړه ونی فرمائیل گنی د حقیقت پورې د چا رسیدل ممکن نه دی. حضرت قاضی ناصر الدین رحمته اللہ علیہ فرمائی: «المراد بالعمامة ما لا تقبله الأوهام، ولا تدركه العقول والأفهام، عبر عن عدم المكان بما لا يدرك ولا يتوهم وعن عدم ما يحويه ويحيط به الهواء، فإنه يطلق ويراد به الخلاء الذي هو: عبارة عن عدم الجسم، ليكون أقرب إلى فهم السامع، ويدل عليه أن السؤال عما خلق قبل أن يخلق خلقه، فلو كان العمامة أمراً موجوداً لكان مخلوقاً، إذ ما من شيء عسواء إلا وهو مخلوق، خلقه وأبدعه، فلم يكن الجواب طبق السؤال»^(٢) خلاصه دا شوه چه ذات باری تعالی و عز اسمه تجسیم مکان او زمان وغیره ټولونه منزّه اویاک دې اودا چه د مخلوقاتو د تخلیق نه وړاندې صرف د الله تعالی خانله والې او یوازي ذات وو نور هیڅ هم نه وو.

اول المخلوقات څه دي؟ د الله تعالی نه علاوه چه څومره هم څیزونه دي هغه ټول مخلوق دي. په دې کښې د اهل حق هیڅ اختلاف نشته ټول هم دغه وانې چه هغه مخلوق او حادث دی. د ټول ادیان سماوی هم دغه عقیده ده. حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ فرمائی: «..... ساثر العالم بنقيرة وقطيرة حادث.....، ثم ان هذه عقيدة الأديان السماوية كلها، وما من دين حق إلا ويعتقد بحدوث الأكوان (إلا الله)»^(٣) البته په دې کښې اختلاف دې چه اول المخلوقات څه دي؟ او خالق لم یزل د خپل صفت خلق اظهار د ټولو نه اول کوم یو څیز پیدا کولو سره کړې دې؟ په دې کښې مختلف اقوال دي:

① امام ابن جریر طبری، امام ابن الجوزی، تابعین نه حضرت حسن بصری، حضرت عطاء بن ابی رباح او حضرت مجاهد رحمهم الله وغیره ددې خبرې قائل دي چه د ټولو نه اولنې مخلوق قلم دې. ددې حضراتو استدلال د حضرت عباده بن صامت رضی اللہ عنہ دا مرفوع حدیث دې «ان أول ما خلق الله القلم، ثم قال له: اكتب، فحري في تلك الساعة عما هو كائن إلى يوم القيامة». (اللفظ لأحمد)^(٤) یعنی الله تعالی و تبارک د

^(١) مرقاة المفاتيح: ٤٠٥/١ الفصل الثاني من كتاب احوال القيامة..... باب بدء الخلق.....

^(٢) انظر مرقاة المفاتيح: ٤٠٥/١٠ كتاب احوال القيامة باب بدء الخلق الفصل الثاني وشرح الإمام الطيبي: ٣٢٦/١٠ باب بدء الخلق رقم: ٥٧٢٦

^(٣) فيض الباري: ٢٩٩/٤

^(٤) رواه الإمام أحمد في مسنده: ٤٧/٧ رقم: ٢٣٠٨١، أبو داود الطيالسي: ٣٠٥/١ رقم: ٥٧٨ والترمذي كتاب القدر باب إعظام أمر الإيمان بالقدر رقم: ٢١٥٥.

یواهم تنبيه: بعض خلقو یوحیث نقل کرې دې «أول ما خلق الله العقل». (۱) چه الله تعالی د ټولو نه اول د عقل تخلیق فرمائیلې دې.

حافظ رحمته الله علیه ددې حدیث په جواب کښې دافرمانیلې دې:

① ددې حدیث هیڅ یو طریق دثبوت درجې ته نه رسی. (۲)

② او که چرې دا حدیث صحیح اومنلې هم شی نو مطلب به داشی چه په جنس عقل کښې د ټولو نه اول د عقل تخلیق الله تعالی کرې دې. چنانچه اولیت اضافیه مراد دې. (۳)

قوله: فنادی منادی: ذهب ناقتك يا ابن الحصين. فانطلقت، فإذا هي يقطع دونها

السراب، فوالله لو ددت أني كنت تركتها: په دې دوران کښې یو آواز کونکی اواز او کړو ابن الحصین ستا اوبنه لاره، نوزه دهغې په لټون کښې لارم، چه اومې کتل نوزما د اود هغې په مینځ کښې خود بیابان پرقیدونکی سراب حائل دې. په الله تعالی قسم زما دا خواهش پیدا شو چه افسوس ما هغه پریخودې وه.

شرح حدیث: یقطع کښې دوه احتمالات دی، که یاه سره وی نودا دمجرد نه به دمضارع صیغه وی. که تاء سره وی نو په هغه صورت کښې دباب تفعیل نه د ماضی صیغه ده. اوددې جملې مطلب دادې چه هغه اوبنه په بیابان کښې دومره لرې وتلې وه چه د شگونه علاوه به هیڅ نه ښکاریدل یعنی اوبنه ډیره لرې وتلوسره د سترگونه غائبه شوې وه. (۴) لفظ السراب مرفوع دې چه هغه د یقطع فاعل دې. (۵)

د حدیث نه مستنبط فوائد: علامه مهلب رحمته الله علیه فرماني چه د شیانو مبادی دهغې حقیقت اود هغې باره کښې بحث اومباحثه کول جائز دی اود عالم دین ذمه واری ده چه د خپل علم مطابق دهغې جواب ورکړی اوسائل مطمئن کړی. او که د سائل باره کښې دا شک وی چه د هغې په وجه د سائل عقائد متزلزل کیدې شی اوهغه د شبهاتو ښکار کیدې شی نوجواب دې نه ورکوی بلکه دا شان معاملاتو کښې د نه پریوتلو تلقین دې اوکړی. (۶)

بل د حدیث نه داهم معلومه شوه چه جنس زمان اود هغې لاندې راتلونکی ټول انواع حادث دی اودا چه هم الله تعالی د دې ټولو مخلوقاتو موجود دې. حالانکه دا ټول معدوم وو په دې وجه نه چه هغه د دې د پیدا کولونه اول عاجز وو اوس قادر شو. داسې نه ده بلکه د قدرت باوجود ئی نه وو پیدا کړی. (۷)

(۱) أخرجه الديلمی فی الفردوس: ۱۳/۱ رقم: ۴ وأبونیم فی الحلیة: ۳۱۸/۷.

(۲) دې حدیث نه بعض محدثینو موضوع اوبعض ضعیف و نیلې دې ځکه چه ددې دارومدار په قول د دې حضراتو، داؤد بن المجبر دې چه کذاب یا کم نه کم ضعیف ضرور دې اوگورنی المقاصد الحسنه: ۹۹/۱ رقم: ۲۳۳ موضوعات الصناعی: ۲/۱ ومجموع الفتاوی: ۳۳۶/۱۸ وغیره.

(۳) فتح الباری: ۲۸۹/۶.

(۴) قال الإمام الکشمیری رحمته الله علیه: معناه أنها بعدت بعدا لا یظهر دونه السراب، مع أنه یلمع من البعد، فإذا لم یظهر السراب أيضاً، دل علی قطعها بعدا بعيدا، والفرض بیان بعدها فقط. فیض الباری علی صحیح البخاری: ۳۰۰/۴.

(۵) الفتح: ۲۹۰/۶ والعمدة: ۱۰۹/۱۵ وإرشاد الساری: ۲۴۹/۵ وشرح الکرمانی: ۱۵۲/۱۳.

(۶) عمدة القاری: ۱۰۹/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۰/۶.

(۷) فتح الباری: ۲۹۰/۶.

بعض حضراتو حدیث باب کنبی د کائنات باره کنبی ذکر شوې د اشعریین د هغه سوالاتو نه په دې امر باندي استنباط کړې دې چه اصول دین او حدوث عالم باندي خبرې اتري او په دغه دواړو امورو کنبی شوق ساتل دهغوی اولاد ته هم منتقل شو. لکه چه دهغوی په گهوتی (خمیر) او وینه کنبی شامل دی. چنانچه هم د دوی نه امام ابوالحسن اشعری رحمته الله هم دې د چاچه په نامه کلام کنبی لونی شان دې. أشارالی ذلك ابن عساکر. (۱).

د باب دویم حدیث د حضرت عمر بن الخطاب په شکل د تعلیق دې.

الحديث الثالث

[۳۰۲۰] - وَدَوَى عَيْسَى، عَنْ رَقَبَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شَهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَامَ فِينَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، فَأَخْبَرَنَا عَنْ بَدْءِ الْخَلْقِ، حَتَّى دَخَلَ أَهْلَ الْجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ، وَأَهْلَ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ، حَفِظَ ذَلِكَ مَنْ حَفِظَهُ، وَنَسِيَهِ مَنْ نَسِيَهِ

تراجم رجال

عيسى: دا ابو احمد عيسى بن موسى الزرق بخارى رحمته الله دې. د بنو تميم طرف ته په اعتبار د ولاه منسوب كيدوسره تيمى ياديرى. او بعض ورته تيمى ونيلى دې. د مخ د سور والى د وچي نه غنجار (۲) سره ملقب وو. المعروف بفنجان، لقب بذلك لحرمة لونه. (۳)

دې د عبدالله بن كيسان مروزي، سفيان ثوري، زهير بن معاوية، طلحة بن زيد شامي، حفص بن ميسره، ابراهيم بن طهمان، عبيده بن بلال تيمى، عتاب بن ابراهيم، نوح بن ابى مريم، ياسين الزيات، ابو حمزه سكري رحمهم الله وغيره نه علاوه يولونى جماعت نه د حدیث روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كنبى يعقوب بن اسحاق حضرمى، وهومن اقرانه، اسحاق بن حمزه بن فروخ ازدي، ابو احمد بحير بن نصر بخارى، محمد بن اميه ساوى، محمد بن سلام بيكندى رحمهم الله وغيره شامل دى. (۴)

امام حاكم رحمته الله فرمانى ((هو ثقة....)) (۵) مسلم بن قاسم رحمته الله فرمانى: ((كان ثقة جليلا مشهورا بخراسان)) (۶)

خليلى رحمته الله فرمانى ((زاهد ثقة....)) (۷) حافظ ذهبى رحمته الله او ابن حجر رحمته الله هغه ته صدوق ونيلى دې. (۸)

(۱) حواله بالا

(۲) بضم المعجمة وسكون النون، بعدها جيم. تقريب التهذيب: ۱/۲۷۵ رقم الترجمة: ۵۳۴۷.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۳/۳۷ رقم الترجمة: ۴۶۶۲ وتهذيب التهذيب: ۲۳۲/۸.

(۴) ذ شيوخ او تلامذه د باره او گورنى تهذيب الكمال: ۲۳/۳۹-۳۸.

(۵) تهذيب الكمال: ۲۳/۴۱ وتهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸.

(۶) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ وتعليقات تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳.

(۷) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ وتعليقات تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳.

(۸) ميزان الاعتدال: ۳/۳۲۵ الترجمة: ۶۱۴ وتقریب التهذيب: ۱/۲۷۵ لترجمة: ۵۳۴۷.

بل طرف ته دارقطنی رضی اللہ عنہ وغیره په هغه باندې سخت تنقید کړې دې. او هغه ته نبي لاشي، ونیلې دې. خو امام بیهقی رضی اللہ عنہ فيه ضعف فرمائیلې دې. (١) چنانچه عیسی بن موسی رضی اللہ عنہ د بخاری شریف د رواة نه دې کوم چه مختلف فيه دې. او دده د وجې نه امام بخاری رضی اللہ عنہ ته مطعون ونیلې شوې دې. (٢) په عیسی بن موسی رضی اللہ عنہ باندې مختلف قسم جرحې شوی دی لکه د ثقات مخالفت، د مناکیبر روایت، د مجاهیل نه تحدیث، تردې چه امام حاکم رضی اللہ عنہ وغیره لیکلی دی چه دې د سلو نه زیاتو مجاهیل نه روایت کوی، بل دا چه تدلیس نی هم کولو. خوددې ټولو اتهاماتو دفاع کولوسره امام حاکم نیستابوری رضی اللہ عنہ لیکلی دی چه دې دخپلې زمانې مقتداء وو. د ده جمات او دده مسکن په بخارا کښې مشهو دې. ما د هغه په جمات کښې مونخ هم کړې دې. د علم په طلب کښې د بوډا والی په حالت کښې وتلې. د حجاز، شام، عراق او خراسان سفرونه نی کړې. دخپل ذات په اعتبار سره صدوق او رښتونې وو. په بخاری شریف کښې د هغه نه احتجاج او استدلال هم کړې شوې دې. خو چه کله دې د مجاهیل نه روایت کوی نود هغه روایتونه د مناکیبر نه ډک وی په کوم کښې چه د هغه هیخ قصور نشته. ما د ثقات نه د هغه د مرویات تتبع کړې ده او هغه ټول مې صحیح او مستقیم موندلې دی. (٣) په یو بل مقام کښې فرمائی: «ثقة، مقبول، غیر أنه بروي عن أكثر من مئة شیخ من المجهولین، لا يعرفون، أحادیث مناکیبر، ورماتوهم طالب هذا العلم أنه جرح فيه، وليس كذلك»، (٤) هم دغه خبره خلیلی رضی اللہ عنہ هم لیکلی ده فرمائی: «رما روی عن الضعفاء، فالحمل على شیوخه، لاعلیه، والبخاری قد حجب به فی أحادیث، ولا یضعفه، وإنما یقم الاضطراب من تلامذته، وضعف شیوخه، لامنه»، (٥) کله کله د ضعیف راویانونه روایت کوی. په کوم کښې چه قصور دهغوی د شیوخ دې، نه چه د عیسی بن موسی، امام بخاری رضی اللہ عنہ په څه احادیثو کښې د هغه نه احتجاج کړې دې او هغه ضعیف نه گرځوی. د هغه په مرویات کښې اضطراب د هغه د تلامذه او شیوخ د طرف نه کیږی نه چه دهغوی د طرف نه.

ابن حبان رضی اللہ عنہ دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې او دهغوی تدلیس کړې شوی روایاتو بابت فرمائیلې دی چه که چرې عیسی رضی اللہ عنہ د شیخ نه د سماع تصریح او کړی نو د ثقات نه روایت کړې شوی روایاتو کښې دا د احتجاج قابل دې او که چرې تصریح اونه کړی نو هغه روایات قابل احتجاج نه دی. لیکي: «والاحتياط في أمره: الاحتجاج بما روی عن الثقات إذا بین السماع عنهم، لأنه كان يدل على عن الثقات ما سمع من الضعفاء عنهم، وترك الاحتجاج بما روی عن الثقات إذا لم یبین السماع في روايته عنهم»، (٦)

ددې ټول تفصیل نه واضحه شوه چه د عیسی بن موسی رضی اللہ عنہ د وجې نه امام بخاری رضی اللہ عنہ مطعون کول صحیح نه دی چه هغه ثقه او قابل احتجاج دې. بیا امام بخاری رضی اللہ عنہ په بخاری شریف کښې د هغه

(١) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ وتعليقات تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣ وموسوعة أقوال أبي الحسن الدارقطني في رجال الحديث وعلله:

٥٠٩/٢ رقم: ٢٧١٥ الطبعة الأولى.

(٢) هدى السارى: ٤٥٥

(٣) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣-٣٩.

(٤) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣.

(٥) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨.

(٦) كتاب الثقات لابن حبان: ٤٩٣/٨-٤٩٢.

صرف هم دغه یو روایت اخستی دې او هغه هم د تعلیق په توگه (۱) دامام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه امام ابن ماجه رحمته الله علیه هم دهغه نه په خپل سنن کنبی روایت اخستی دې (۲)
عبیدالله بن واصل بخاری رحمته الله علیه فرماني چې د ۱۸۵ یا ۱۸۶ هجری او آخر یا ۱۸۷ هجری په اوائل کنبی د عیسی بن موسی رحمته الله علیه انتقال شوي (۳) ابن حبان رحمته الله علیه او امام بخاری رحمته الله علیه ۱۸۶ هجری تاریخ وفات خودلې دې (۴)

رقبه: دا ابو عبد الله رقبه براء و قاف مفتوحین (۵) بن مصقله عبدی کوفی رحمته الله علیه دې. بعض حضراتو پوره نسب داسې لیکلې دې. رقبه بن مصقله بن عبد الله بن خوته بن صبره (۶) د یو قول مطابق دې د حضرت انس رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوی. بل دې د یزید بن ابی مریم، ابواسحاق، عطاء بن ابی رباح، قیس بن مسلم، مجزأة بن زاهر، عبدالعزیز بن صهیب، طلحه بن معرف، ثابت بنانی، د خپل پلار مصقله او نافع مولی ابن عمر رحمهم الله غوندې اساطین علم حدیث نه روایت کوی.
د هغوی نه روایت کونکو کنبی سلیمان تیمی، وهومن أقرانه، ابراهیم بن عبد الحمید بن ذی حمایه، جریر بن عبد الحمید، ابو عوانه، ابن عیینه او محمد بن فضیل رحمهم الله وغیره شامل دی (۷)
امام احمد رحمته الله علیه فرماني: ((شمخ، ثقة من الثقات، مأمون)) (۸) امام عجلې رحمته الله علیه فرماني: ((ثقة، وكان مغوها، بعد من رجالات العرب، وكان صديقا لسلیمان التیمی)) (۹) یعنی دې ثقة دې لونی قادر الکلام، بلیغ خطیب وو په رجال العرب کنبی دهغوی شمیر کیری بل دا چې د سلیمان تیمی رحمته الله علیه دوست وو. حافظ ذهبی رحمته الله علیه فرماني: ((الإمام، الثبت، العالم)) (۱۰) دارقطنی رحمته الله علیه هم هغه ته ثقة و نیلې دې (۱۱) یحیی بن معین رحمته الله علیه فرماني ثقة (۱۲) ابن حبان رحمته الله علیه د هغوی ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دې (۱۳) دا د انمه سته راوی

(۱) تهذیب الکمال: ۴۰/۲۳، وهدی الساری: ۶۴۵ و تحفة الأشراف: ۳۱/۸ رقم: ۱۰۴۷۰.

(۲) تهذیب التهذیب: ۲۳۳/۸ تهذیب الکمال: ۴۱/۲۳ - ۴۰.

(۳) تهذیب الکمال: ۴۰/۲۳.

(۴) الثقات: ۴۹۲/۸ و تاریخ الكبير: ۳۹۴/۶ رقم الترجمة: ۲۷۵۱.

(۵) تعلیقات تهذیب ابن حجر: ۲۸۶/۳.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۱۹/۹ و تهذیب ابن حجر: ۲۸۶/۳ و سیر اعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۷) شیوخ او تلامذه دپاره او گورنی تهذیب الکمال: ۲۲۰/۹ - ۲۱۹ رقم الترجمة: ۱۹۲۳.

(۸) تهذیب الکمال: ۲۱۹/۹ و تهذیب ابن حجر: ۲۸۶/۳ و سیر اعلام النبلاء: ۱۵۶/۶ و کتاب العلل لابنه: ۱/۱۸۴ و کتاب الثقات لابن

شاهین الترجمة: ۳۷۳

(۹) تهذیب الکمال: ۲۱۹/۹ تهذیب ابن حجر: ۲۸۶/۳ سیر اعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۱۰) سیر اعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۱۱) تهذیب ابن حجر: ۲۸۷/۳ رقم: ۵۴۱.

(۱۲) تهذیب الکمال: ۲۲۰/۹ تهذیب ابن حجر: ۳/۲۸۷.

(۱۳) ۶/۳۱۱

دې البته ابن ماجه رضي الله عنه د سنن په ځاني خپل تفسير کښي دهغه نه روايت اخستي دي. (۱) ابن الاثير رضي الله عنه دهغوی تاريخ وفات ۱۲۹ هجري بيان کړې دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (۲)
قيس بن مسلم: دا قيس بن مسلم جدلی ابو عمرو کوفي رضي الله عنه دي.
طارق بن شهاب: دا طارق بن شهاب احمسی کوفي رضي الله عنه دي.

عمر بن الخطاب: دا خليفه ثاني امير المؤمنين حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه دي. ددې دريو اړو بزرگانو تذکره کتاب الايمان بأب زيادة الايمان ونقصانه کښي راغلي ده. (۳)

يواهمه تنبيه: اکثر ناسخين حضرات دا سند داسې بيان کړې دي عيسى عن رقية مگر په دې سند کښي سقط واقع شوي دي. ابو علي جیاني رضي الله عنه فرماني چه دلته عيسى بن موسى اور رقية بن مصقلة په مينځ کښي يور اوی پريوتلي دي چه ابو حمزة سکري دي. د کوم نوم چه محمد بن ميمون دي. ددې اضافې نه بغير به سند متصل نه وي. په دې باندي ابونعيم رضي الله عنه هم جزم کړې دي. هم دغه خبره ابو مسعود دمشقي رضي الله عنه هم فرمانيلي ده چه دا حديث عيسى عن ابی حمزة عن رقية په طريق سره نقل کړې دي. ددې دليل دادې چه طبراني کښي دا روايت عيسى عن ابی حمزه عن رقيه په طريق سره موجود دي. دې نه علاوه عيسى په دې معامله کښي متفرد هم نه دي. چنانچه حافظ ابونعيم رضي الله عنه هم دا حديث د علي بن حسين عن ابی حمزة په طريق سره ذکر کړې دي سره ددې چه ددې سند ضعيف دي. بيا دا خبره هم چه عيسى بن رقيه نه روايت خوځه؟ ملاقات هم ثابت نه دي هغه خود رقيه د شاگردانو نه روايت کوي. (۴)

قوله: سمعت عمر رضي الله عنه يقول: قام فينا النبي صلى الله عليه وسلم مقاماً طارق

بن شهاب رضي الله عنه واني چه ما حضرت عمر رضي الله عنه فرمانيلو سره واوريدو چه يوځل حضور نبی اکرم صلى الله عليه وسلم مونږ ته د خطاب کولو دپاره اودريدو.

د خطبي مقام او دهغي دورانيه: دمقام نه مراد منبر دي. چنانچه مسلم او مسند احمد وغيره کښي د حضرت ابوزيد بن اخطب رضي الله عنه د روايت نه دا مستفاد کيږي چه په حديث باب کښي ذکر شوي خطبه حضور پاك د سحر نه د نمر د دوبيدو پورې په منبر باندي په ولاړه ورکړې وه. دهغه روايت الفاظ دا دي: «صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة الصبح، وصعد المنبر، فخطبنا، حتى حضرت الصلاة، ثم نزل فصلي بنا الظهر، ثم صعد المنبر، فخطبنا، ثم العصر كذلك، حتى غابت الشمس، فحدثنا عما كان، وما هو كائن، فأعلمنا أحفظنا» (۵)

(۱) تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹ سير اعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۲) الكامل في التاريخ: ۳۷۷/۵ وتعليقات تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹ وتهذيب التهذيب: ۲۸۷/۳ وإكمال مغلطاي: ۳۹۹/۴ رقم: ۱۶۰۸.

(۳) كشف الباري: ۴۷۴-۴۷۱/۲ حضرت عمر رضي الله عنه دپاره نور اوگورني ۱/۲۳۹.

(۴) تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳ عمدة القاري: ۱۱۰/۱۵ فتح الباري: ۲۹۰/۶ والتوضيح: ۱۷/۱۹ وتقييد المهمل للجواني: ۴۵/۲ عوفى تعليقات تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳ ذكر البخاري في الرواة عنه، وهو وهم، فإنه لن يدركه، إنما روى عن أصحابه.

(۵) صحيح الإمام مسلم كتاب الفتن باب اخبار النبي صلى الله عليه وسلم فيما يكون إلى قيام الساعة، رقم: ۲۸۹۳/۷۲۶۷ ومسند الإمام أحمد: ۰۱/۷ رقم: ۲۳۲۷۶.

حافظ صاحب رحمته و غیره د حضرت ابو زید رضی اللہ عنہ دا حدیث نقل کولو سره لیکمی: «وَأَفَادَ حَدِيثَ أَبِي زَيْدٍ بَيَانَ الْمَقَامِ الْمَذْكُورِ زَمَانًا وَمَكَانًا فِي حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ مَرْثَدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَأَنَّهُ كَانَ عَلَى الْمَنِيرِ، مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ إِلَى أَنْ غَابَتِ الشَّمْسُ»^(۱)

قوله: «فأخبرنا عن بدء الخلق، حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم»

نورسول الله ﷺ مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء باره کښې ارشاد او فرمائيلو تردې چه اهل جنت خپلو خپلو خايونو کښې او دوزخيان خپل خپل خاني ته او انجام ته اورسيدل. «حتى دخل أهل الجنة» داد خبرنا دپاره غايت دي. مطلب دادې چه حضور پاك مونږ ته د مخلوقات عالم د ابتداء باره کښې لږ لږ شان خودل تردې چه کله جنتيان جنت کښې او دوزخيان دوزخ کښې داخل شي ددې باره کښې نې هم او خودل.^(۲)

د سياق نه د عدول وجه: د سياق حدیث وجه خودا وده چه «مدخل» (مضارع) نې فرمائيلې مگر صيغه

دماضي «دخل» نې استعمال کړه چه ددې خبرې طرف ته اشاره ده چه دا خبرې د مخبر صادق د طرف نه دي. لکه چه دا هرڅه شوي دي جنتيان په جنت کښې او دوزخيان دوزخ ته تللي دي.^(۳)

د رسول الله ﷺ معجزه: د پورته دغه تفصيل نه معلومه شوه چه هم په يو مجلس کښې د ټولو مخلوقاتو د عالم د شروع نه واخله تر انجام پورې حالات نې بيان کړل چنانچه په دې کښې مبداء، معاش او معاد دريو اړو په لازمي ذکر شوې وي. دا معجزه نه ده نوڅه دي؟ هم په يو مجلس کښې دومره تفصيلات خودل خارق عادت امر دي او هم دي ته معجزه واني.

د حدیث باب يوبل مثال: حدیث باب سرد يوشان يوه واقعه امام ترمذي رحمته هم نقل کړې ده. حضرت عبدالله بن عمرو رضی اللہ عنہما فرماني چه رسول الله ﷺ مونږ له راغلو دهغوی په لاس کښې دوه کتابونه «رجسټري» وې. بيا په خپل بڼي لاس کښې موجود کتاب طرف ته اشاره کولو سره او فرمائيل چه دا د رب العالمين د طرف نه يو کتاب دي په کوم کښې چه د جنتيانو نومونه قبيلې او غيره درج دي اوس په دې کښې زياتوالي کيدې شي نه کمې واقع کيدې شي بيا حضور پاك په خپل کس لاس کښې موجود کتاب طرف ته اشاره کولو سره د جهنميانو باره کښې هم دغه شان او فرمائيل روستو هغه دواړه کتابونه حضور پاك لري او غوزول او وني فرمائيل «فرغ ربکم من العباد، فربق في الجنة و فربق في السعير»^(۴) يعنی ستاسو خلقو رب د بنديگانو د فيصلو نه فارغ شو يو ډله به جنت کښې وي نو دويمه به دوزخ کښې وي.

په دې دواړو احاديثو کښې د شك وجه داده چه روميې حدیث (حدیث باب) کښې په لږ شان وخت کښې د ډير مضمونونو او ارشادات عاليه په آسانشي سره بيان دي نو په دويم حدیث کښې په تنگ شان طرف (کتاب) کښې ډير زيات مواد د خاني کولو ذکر دي چه په يو کتاب کښې د ټولو جنتيانو ذکر وو او په بل کتاب کښې د ټولو دوزخيانو ذکر. ښکاره خبره ده چه دا معمولی خبره نه ده بلکه ډيره غير معمولی

^(۱) فتح الباری: ۲۹۱/۶ عمدة القاری: ۱۱۰/۱۵ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵.

^(۲) شرح الطیبی: ۲۹۷/۱۰ رقم: ۵۶۹۹ عمدة القاری: ۱۱۰/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۰/۶ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵.

^(۳) حواله جات بلا، والکنز المتواری: ۱۲۰/۱۳.

^(۴) جامع الترمذي أبواب القدر باب ماجاء أن الله كتب كتاباً لأهل الجنة..... رقم: ۲۱۴۱.

خبره ده. (۱) اود حدیث ترمذی الفاظ «فمنذهما» نه هم دغه متبادر کیږی چه هغه دواړه کتابونه صحابه کرامو رضی الله عنہم ته باقاعده ښکاریدل هم. والله اعلم. (۲)

یوبل خصوصیت: د معجزې د اثبات سره دا هم ثابت شو چه نبی پاک صلی الله علیه و آله که یو طرف ته په ډیرو زیاتو خصوصیاتو سره مشرف کړې شوي وو نوبل طرف ته نی ورته جوامع الکلم هم ورکړې وو. دا حدیث د دې واضحه مثال دي. حافظ صاحب رحمته الله علیه فرماني: «ودل ذلك على أنه أخبرني المجلس الواحد بجميع أحوال المخلوقات، منذ ابتدأت إلى أن تفتني، إلى أن تبعث، فشمل ذلك الإخبار عن المبدأ والمعاش والمعاد، وفي تبصير برأيه ذلك كله في مجلس واحد، من خوارق العادة، أمر عظيم»، (۳)

قوله: حفظ ذلك من حفظه، ونسيه من نسيه: چاچه یاد ساتل هغه دغه ټول یاد اوساتل او چاله چه هیروول وو هغه ټول هیر کړل. مطلب دادې چه د حضور پاک دغه پورته بیان کړې شوي بیان یقینا خو به اوریدلې ډیرو زیاتو صحابه کرامو مگر چا ته یاد پاتې شو په کوم کښې چه زه هم شامل ووم چه الله تعالی ماته دهغه ټولو خبرو د یاد ساتلو توفیق رانصیب کړو. امام ترمذی رحمته الله علیه لیکلی دی چه په دې باب کښې (حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنہ نه علاوه) د ډیرو صحابه کرامو نه روایات دی لکه حضرت حذیفه بن یمان، حضرت زید بن اخطب، حضرت ابو مریم او حضرت مغیره بن شعبه (د حضرت عمر د حدیث باب تذکره هغوی اونه کړه) رضی الله عنہم ټول حضراتو ته هغه خبرې یادې وې. (۴)

دمذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق امام طبرانی رحمته الله علیه المعجم الکبیر کښې او ابن منذر رحمته الله علیه په خپل امالی کښې موصولاً نقل کړې دي. (۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د حضرت عمر رضی الله عنہ د دې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت بالکل واضح دي چه په دې کښې دمخلوقاتو د ابتداء وغیره ذکر دي. د باب دریم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنہ دې کوم چه حدیث قدسی هم دي:

الحديث الرابع

[۳۰۲] - حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، عَنْ أَبِي أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَرَأَيْتُمْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَسْمَعُنِ ابْنُ آدَمَ، وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَسْمَعَنِي، وَيُكْذِبُنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ، أَمَا سَمِعْتُمْ قَوْلَهُ: إِنَّ لِي وَلَدًا، وَأَمَا تَكْذِبِيهِ قَوْلُهُ: لَيْسَ يُعِيدُنِي كَمَا بَدَأُنِي [٤٦٩٠، ٤٦٩١] (١)

(۱) فتح الباری: ۲۹۱/۶.

(۲) حواله بالا.

(۳) فتح الباری: ۲۹۰/۶ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵ والکنز المتواری: ۱۲۰/۱۳.

(۴) جامع الترمذی أبواب الفتن، باب ما أخبر النبی صلی الله علیه وسلم أصحابه بما هو کائن إلى یوم القیامة، رقم: ۲۱۹۱ وفتح الباری: ۲۹۱/۶.

(۵) هدی الساری: ۴۸ الفصل الرابع کتاب بدء الخلق والتغلیق التعلیق: ۴۸۷/۳.

تراجم رجال

عبدالله بن ابی شیبہ: دا عبدالله بن محمد بن ابی شیبہ عبسی کوفی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

ابواحمد: دا ابواحمد محمد بن عبدالله زبیری ازدی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

سفیان: دامشهور امام محدث سفیان بن سعید بن مسروق ثوری رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب علامة المنافق»، لاتدی بیان کری شوی دی. (۳)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رضی اللہ عنہ دی.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددی دواړو محدثینو حضراتو تذکره کتاب

الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان لاتدی تیره شوې ده. (۴)

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کبني تیر شوی دی. (۵)

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال الله تعالى: يثمنني ابن آدم، وما

ينبغي له أن يثمنني، وكذبني، وما ينبغي له، أما شتمه، فقوله: إن لي ولدا: حضرت

ابوهريره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیلې دی چه الله تعالی عزوجل فرمائی چه بنیادم ماته بدې ردې وانی حالانکه دهغه د پاره دا بالکل مناسب نه ده چه ماته دې بدې ردې او وانی. او هغه ماته دروغژن کوی دا هم هغه سره بڼه نه لگی. تر کومې چه دهغه د بدو ردو و نیلو تعلق دی نودهغه زما باره کبني دا وینا کول چه زما خوئی دی (یعنی زما هم اولاد دی).

یثمنني باب ضرب نه دی شتما ددی مصدر دی چاته کنخلې کول تنقیص کول اوبدې ردې و نیل وغیره. د الله تعالی د پاره اولاد ثابتولوسره لویه گستاخی اوتنقیص د الله تعالی په شان کبني نور څه کیدی شی؟ ځکه چه داد حدوث امکان ته مستلزم دی اوداد الله تعالی په شان اقدس کبني ډیره لویه گستاخی دد په دی وجه دا په شتم سره تعبیر کری شوې ده. (۶)

قوله: وأما تكذيبه، فقوله: ليس يعيدني كما بدأني: او تر کومې چه د بنیادم زما دروغژن

کولو تعلق دی نودهغه دا وینا کول لکه چه څنگه زه الله تعالی په شروع کبني پیدا کړم دوباره نه شی پیدا کولی. «ليس يعيدني كما بدأني...» دا په ورځ د قیامت د بت پرستو مقوله ده څوک چه په حیات

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، كتاب التفسير سورة قل (هُوَ اللَّهُ أَخَذَهُ) باب ۱، رقم: ۴۹۷۴ وباب قوله: (أَلَّهُ الصَّدِيدُ) رقم: ۴۹۷۵ والنسائي كتاب الجنائز باب أرواح المؤمنين رقم: ۲۰۸۰.

(۲) كتاب العمل في الصلاة باب لا يرد السلام في الصلاة.

(۳) كتاب الأذان باب المكث بين السجدين.

(۴) اوگورنی کشف الباری: ۲/۲۷۸.

(۵) کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

(۶) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۷) فتح الباری: ۶/۲۹۱.

بعد الممات باندي يقين نه لري اود قيامت انكار كوي. الله عزوجل دهغوي دا مقوله د خپل قدرت كامله دروغ گرځولو سره فرماني چه څومره لويه زياتي ده چه كومه شروع بغيرد څه سبب ظاهري يوڅيز پيدا كولي شي نو په دويم ځل يا په دريم ځل ولي نه شي كولي؟ حالته په عقلي اعتبار سره اعاده كول هم آسان دي. سبحان الله ومحمده سبحان الله العظيم. (١)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د دي حديث مناسبت په دي دويمه جمله كښي دي: «ليس بعدني كما بداني» چه اول هم الله تعالى مخلوقات عالم پيدا كړي دي او دوباره هم هغه په دي قدرت لري، دهرڅيز خالق هم هغه دي. (٢)
د باب څلورم او آخري حديث هم د ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دي:

الحديث الخامس

٣١٩٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مَغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا قَضَى اللَّهُ الْخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فَمَوْعِنَةً فَوْقَ الْعَرِيشِ إِنَّ رَحْمَتِي غَلَبَتْ غَضَبِي» [٦٩٦٩، ٦٩٨٦، ٧٠١٥، ٧١١٤، ٧١١٥] (٣)

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابو الرجا، قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفى رضي الله عنه دي. د دوى تذكره كتاب الايمان باب افساء السلام من الايمان لاندې تيره شوې ده. (٤)

مغيره بن عبد الرحمن قرشي: دا مغيره بن عبد الرحمن بن عبد الله اسدي مدني رضي الله عنه دي. د دوى د حالاتو د پاره اوگورنى: (٥)

قوله: «عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما

قصى الله الخلق: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلى دي چه كله الله تعالى مخلوقات را پيدا كړل.....

د قضا مختلف معانى: د قضا معنى د خلق دي. لكه چه بل خانى كښي ارشاد رباني دي: (فَقَضَاهُنَّ سِمَ سَمَوَاتٍ) (١)

(١) عمدة القارى: ١١٠/١٥ وفتح البارى: ٢٩١/٦ وارشاد السارى: ٢٨٥/٥.

(٢) حواله جات بالا.

(٣) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى أيضاً، فى التوحيد باب قول الله (وَمَحَدِّرَكُمْ اللَّهُ تَفْسَةً) رقم: ٧٤٠٤ وباب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ٧٤٢٢ وباب قول الله تعالى (وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْإِنْسَانِ) رقم: ٧٤٥٣ وباب قول الله تعالى (فِي نُوحٍ مُّخْفُوظَةً) رقم: ٧٥٥٤-٧٥٥٣ وابن ماجه فى الزهد باب ما برجى من رحمة الله يوم القيامة: رقم: ٦٩٢٦-٦٩٢٤.

(٤) كشف البارى: ١٨٩/٢.

(٥) كتاب الاستسقاء باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم.....

او او جد جنسه معنی کنبی هم کیدی شی. چنانچه د قضا اطلاق په ډیرو څیزونو او معانی باندې کیری لکه حکم جاری کول د یوکار نه فارغ کیدل، فیصله نافذ کول او پوخوالې او مضبوطوالې وغیره. دا ټولې معانی دلته چلیدی شی. قاضی ته هم په دې وجه قاضی ونیلی شی چه هغه خپل حکم نافذ او جاری کولو سره د فریقین د معاملې نه فارغ کیری. (۱)

قوله: کتب فی کتابه: خپل کتاب کنبی نی اولیکل. کتب..... د امر القلم په معنی کنبی دې چه الله تعالی قلم ته حکم او کړو چه لوح محفوظ اولیکه. اوس نیزدې د حضرت عبادة بن صامت رضی الله عنه حدیث تیر شوی دې چه «فقال للقلم: اکتب، فجزی عما هو کائن»، په دې اعتبار سره د کتاب نه مراد لوح محفوظ دې.

خو دویم احتمال دادې چه د کتاب نه مراد هغه الفاظ دی د کوم د لیکلو چه فیصله کړې شوي وه یعنی دا جمله «ان رحمته سبقت غضبی»، دغه شان به د مکتوب معنی شی، ددې مثال دا ارشاد ربانی دې: «کَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبِينَ أَنَا وَرُسُلِي» (۲)، دلته مکتوب مراد دې یعنی «لَأَعْلَبِينَ أَنَا وَرُسُلِي» په دې کنبی د کتب معنی ده. «قضى وأوجب» (۴)

قوله: فربو عنده فوق العرش: اوس دغه هغه سره د عرش د پاسه لیکلې شوی دی. یعنی هغه مکتوب یا کتاب د عرش د پاسه دې.

ددې جملې مختلف مطالب: بعض حضراتو (۵) فوق د دون (بشکته) معنی کنبی اختلو سره دا مطلب بیان کړې دې چه هغه څیز د عرش نه لاندې دې لکه چه د الله تعالی ارشاد «بِعُوضَةٍ فَمَا وَقَفْنَا» (۶) کنبی د فوق نه دون مراد دې یعنی د میچ نه هم وړوکې څیز. ددې مطلب او مفهوم خیال دادې چه یو څیز د عرش د پاسه څنگه کیدی شی؟ په دې وجه قوف د دون په معنی کنبی اختلې شوي دې. خو که فوق په خپل ظاهر باندې کیخودې شی نوبیا څه حرج نشته دې. ځکه چه عرش هم بهر حال مخلوق دې. (۷)

دا هم احتمال دې چه د عند نه مراد ذکر یا هلم وی نوبیا به عنده مکانیه نه وی یعنی په یو مخصوص طرف کنبی به اشاره نه وی بلکه هغه طرف ته به اشاره وی چه هغه څیز په پوره توگه د خلقو نه پټ وی اود هغوی د ادراک او شعور نه ماورا وی. دې نه علاوه بعض حضراتو دلته فوق زانده گرځولې دې

(۱) سورت فصلت آیت: ۱۲.

(۲) العمدۃ: ۱۱۰/۱۵ والفتح: ۲۹۰/۶ وارشاد الساری: ۲۵۱/۵ وأعلام الحدیث للخطابی: ۱۴۷۱/۲.

(۳) سورت المجادلة: ۲۱.

(۴) العمدۃ: ۱۱۰/۱۵ والفتح: ۲۹۱/۶ وارشاد الساری: ۲۵۱/۵ والتوضیح: ۱۹/۱۹.

(۵) قاله أبو عبیدة فی مجاز القرآن: ۳۵/۱.

(۶) سورة البقرة: ۲۶.

(۷) ذکر ابن الأنباری أن فوق من الأضداد. فهي بمعنى أعظم كقولك: هذا فوق فلان في العلم وتأتي بمعنى دون. كقولك أن فلانا

لتصير وفوق التصير انظر الأضداد ص: ۲۵۰ رقم: ۱۵۳.

او نیلی دی چه بعض وخت په کلام کښې ددې اضافه کولې شی مگر هغه لغوی دی. ددې مثال په کلام الله کښې دا دوه آیاتونه دی: (فَأَضْرِبُوا قُورُوقَ الْأَعْنَاقِ) (۱) او (فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ الْأَنْثَيْنِ) (۲) په دې دواړو مقاماتو باندې کلمه فوق زانده ده چونکه د فوق نه بغير د هم دلته معنی او مطلب صحیح دی.

مگر دا احتمال دلته بالکل صحیح نه دی. په آیت ذکر کړې شوی کښې که چرې فوق حذف کړې شی نو بیا هم (الْأَنْثَيْنِ) د آیت د مفهوم واضح کولو دپاره کافی دي خو که په حدیث باب کښې داسې او کړې شی نو عبارت به داسې شی «فَهُوَ عِنْدَ الْعَرْشِ» ددې فساد محتاج بیان نه دی. (۳)

راجح قول: په دې دواړو اقوالو کښې راجح قول دا دویم قول دی. هم دا عینی، ابن حجر، ابن الملتن او کرمانی رحمهم الله وغیره اختیار کړې دي. ددریم قول فساد مونږ بیان کړې دي. ترکومې چه د اول قول تعلق دي چه د عرش دپاسه یو څیز څنگه کیدی شی؟ نو په دې کښې هیڅ استبعاد نشته ځکه چه عرش بهر حال مخلوق دي په دې کښې هیڅ استحاله نشته چه یو کتاب مخلوق هغې سره اولگی یا دهغې دپاسه پاتې شی. په روایاتو کښې راځی چه فرشتو عرش په خپلو اوږو باندې اوچت کړې دي. ښکاره خبره ده چه د اوچتولو دپاره ورسره لاس لگول یا مس کول ضروری دی او په دې کښې څه حرج نشته دي نو د یو کتاب عرش سره لگیدل او دهغې دپاسه کیدو کښې هم څه حرج نه دی کیدل پکار. (۴)

اوس به ددې جملې مطلب داشی ددې علم د عرش د پاسه الله تعالی سره دي په کوم کښې چه نسخ ممکن ده نه بدلون، یا داسې او ایښی چه ددې جملې ذکر د عرش دپاسه الله تعالی سره دي. لفظ علم یا لفظ ذکر به مقدر مگر خولې شی. (۵)

د تخصیص بالذکر وجه: دلته دا جمله مخصص بالذکر کولو څه وجه ده؟ حالاتکه شاته تیر شوی دی چه قلم په لوح محفوظ باندې ټول هر څه لیکلونه فارغ شوي. دخلقو عمرو نه نی هم لیکلی دهغوی رزق نی هم لیکلی دهغوی انجام نی هم اولیکلو نو دا جمله نی ولې مخصص بالذکر کړې ده؟ ددې جواب دادې په دې کښې رجاء کامل ده د امید لمن ده دي سره به دا امید لگیدلې وی چه الله تعالی به معافی او کړی، د آسانشی معامله به او کړی. بل دي سره ددې امر هم اظهار کیری چه دهغه رحمت هر څیز ته محیط دي. ابن الملتن رضی الله عنه فرمائی: «وَالْمَا اخْتَصَّ هَذَا بِالذِّكْرِ، وَإِنْ كَانَ الْقَلَمُ كَتَبَ كُلَّ شَيْءٍ لِمَافِيهِ مِنَ الرَّجَاءِ، فَمِنْ عِلْمِ أَنَّهُ نَقَبِلَ هِدَاةَ دَخَلَ فِي هَذَا، وَمِنْ أُنَى عَاقِبَهُ، وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ» (۶)

(۱) سورت الأنفال: ۱۲.

(۲) سورت النساء: ۱۱.

(۳) فتح الباری: ۲۹۱/۶ وعمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والتوضیح: ۲۰/۱۹-۱۹.

(۴) حواله جات بالا. ابن الملتن رضی الله عنه لیکي: ((....علی أن العرش مخلوق، ولا يستحيل أن يمسه كتاب مخلوق، فإن الملائكة حمله العرش. روى أن العرش على كواهلهم، وليس بمستحيل أن يمسه إذا حملوه....)) التوضیح: ۲۰/۱۹ وكذا انظر الأسماء والصفات للبيهقي: ۲۷۹/۲ باب ماجاء في العرش والكروسي.....

(۵) فتح الباری: ۲۹۱/۶ وعمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والتوضیح: ۲۰/۱۹.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والتوضیح: ۲۰/۱۹.

قوله: «أن رحمتي غلبت غضبي»: زما رحمت زما په غصه او غضب باندې غالب دي. آن یا خو مفتوحه دي چه کتب سره بدل دي یا مکسوره دي د ابتداء د وجې نه چه د کتاب د مضمون حکایت کوي. (۱) د کتاب التوحيد شعيب عن ابني الزناد روایت کښې غلبت په خانی سبقت دي. (۲) د الله تعالی د پاره د غضب معنی: غیظ او غضب کوم چه مونږ په غصه سره تعبیر کوو دا ټول د قوت شهوانیه د هیجان په شکل کښې وقوع پذیر کیږي. داد مخلوقات صفت دي د الله تعالی اوچت شان د دي امور شنیعه او قبیحه نه منزّه او بالادی.

د الله تعالی د غضب معنی ددي لازمه ده یعنی کوم چه د غصي سبب جوړ دي هغې ته عذاب رسول هغه نه بدلې اخستلو اراده کول ځکه چه سبقت او غلبه دواړه په اعتبار د تعلق دي. مطلب دا چه د رحمت تعلق غالب او سابق دي په تعلق د غضب باندې. ځکه چه رحمت د هغه د مقدس ذات مقتضا دي لیکن غضب د عبد حادث د یو خراب او بد حرکت نتیجه وي.

یواشکال اود هغې جواب: دي تقریر سره هغه اشکال هم ختم شو کوم چه بعض حضراتو دلته کړي وو چه دا څنگه رحمت دي د کوم ظهور چه بعض مقاماتو کښې نه کیږي لکه موحدین (عصاة مومنین) چه هغوی به په اول ځل باندې دوزخ کښې اچولې شی بیا به د انبیاء کرام علیهم السلام وغیره په شفاعت باندې هغوی د هغه خانی نه راویستلو سره جنت ته منتقل کولې شی. د هغوی په حق کښې خو هم د دغه رحمت ظهور کیدل پکاروو؟

خود پورته تقریر سره دا اشکال اوس لرې شو ځکه شروع د دغه عصاة مومنین نه شوي ده، که ددوی نه د گناهونو او بدو صدور نه کیدلو نودهغوی به دا انجام هم نه کیدلو. بیا به هم د الله تعالی رحمت په جوش کښې راځي اود الله تعالی د طرف نه به د سفارش اجازت ملاویږي د کوم په نتیجه کښې چه به دهغوی سزا ختمیږي گني هلته د چا څه مجال چه رف او وهلی شی. (۳)

د بعض حضراتو یو قول داهم دي چه د غلبه معنی کثرت او شمول هم ده. چنانچه ونیلی شی «غلب علی فلان الکرم»، د کوم معنی چه هم دغه ده چه دهغه نه اکثر وختونو کښې هم کرم اوسخاوت صادر کیږي. د حدیث شریف یو بله توجیه: پورتنې ټول تفصیل په دي اعتبار سره دي چه رحمت او غضب ته د ذات صفتونه او ونیلی شی خو بیا هم بعض علماء کرامو فرمایلی دي چه رحمت او غضب د صفات افعال نه دي نه چه د صفات ذات نه. بل د بعض افعالو په بعض باندې د تقدم سره څه شی مانع نه وي. نو اوس به داسې ونیلی شی چه د رحمت په ذریعه د پیدا کیدو نه پس حضرت آدم عليه السلام په جنت کښې د حصاریدلو طرف ته اشاره کړې شوي ده اود دي په مقابله کښې د جنت نه دهغه ویستل اود دنیا طرف ته رالیکل دي. (۴)

هم دغه حال د ټولو امتونو پاتې دي. الله تعالی د رحمت د صفت مظاهره کولو سره هرامت او قوم ته ښه

(۱) فتح الباری: ۲۹۱/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵.

(۲) صحیح البخاری کتاب التوحيد، باب «وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» رقم: ۷۴۲۲.

(۳) فتح الباری: ۲۹۲/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ و ارشاد الساری: ۲۵۱/۵.

(۴) فتح الباری: ۲۹۲/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ و ارشاد الساری: ۲۵۱/۵ و شرح ابن بطال: ۳۹۵/۱۰ کتاب التوحيد رقم:

۳۹۱۸ و شرح النووی علی صحیح مسلم: ۶۷/۱۷.

ورکړه او کړه، ترقی ورکړه په رزق کښې فراخی او وسعت ورکړه بیاچه کله هغوی په کفر باندې ملا او ترله اود الله تعالی ناشکری کول شروع کړه نودهغه عذاب په هغوی باندې راغلو. چنانچه د رحمت نزول او مظاهره همیشه شروع شوې بیا په ناشکرني باندې رانیول اوشو. عصاة مومنین په دوزخ کښې اچول اوبیاچه د راوستلو ترکومې پورې تعلق دې دا هم د ډیر زیات رحمت مظهر دې که چرې دا دومره ډیر رحمت نه وي نو هغوی به همیشه په دوزخ کښې پراته وي. (۱)

بغیر د استحقاق د الله تعالی د رحمت حصول: علامه طیبی رحمته فرماني چې د رحمت په سبقت کښې دې امر طرف ته اشاره ده چې په مخلوق کښې د هغه حصه په نسبت د حصې د غضب زیاته ده: بل ددې خبرې طرف ته هم اشاره ده چې د الله تعالی رحمت بغیر د استحقاق هم حاصلیدې شي بلکه کیرې د روز مره مشاهده په دې باندې شاهد عدل دې. مگر غضب بغیر د استحقاق نه نه کیرې. چنانچه د الله تعالی رحمت هغه وخت هم بنده سره شامل حال وي کوم وخت چې هغه د مور په خیته کښې وي. بیا چې کله د پینو څکلو زمانه راځي. بیا چې کله هغه په مزه مزه ترقی کوی لونیږي. حالانکه تردغه وخته پورې هغه د نینکني څه کار نه وي کړې. اود الله عز وجله غضب هغه وخت نازلیري کوم وخت چې دهغه نه د گناهونو صادر کیدل کیرې. هم ددغه گناهونوپه وجه هغه د الله عز وجله د عذاب مستحق کیرې ددې نه وړاندې هیڅ کله نه کیرې. چنانچه لیکي (في سبق الرحمة إشارة إلى أن قسط الخلق منها أكثر من قسطهم من الغضب، وأنها تنالهم من غير استحقاق، وأن الغضب لا ينالهم إلا باستحقاق، فالرحمة تشمل الشخص جنباً، ورضعاً، وفضلاً، وبأشواق قبل أن يصدر منه شيء من الطاعة، ولا يلحقه الغضب إلا بعد أن يصدر عنه من الذنوب ما يستحق معه ذلك). (۲)

یوه اهمه فائده: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دا حدیث، حدیث قدسی دې کوم چې الهیات سره هم تعبیر کولې شي. علامه کوراني حنفی رحمته فرماني چې دې قسم احادیثوته احادیث قدسیه ونیلی شي ځکه چې په دې کښې الفاظ د الله تعالی رب العزت د طرف نه القاء کولې شي لیکن هغه الفاظ د قرآن کریم په شان معجز نه وي. کوم خلق چې دا وائی چې حدیث قدسی هغه حدیث ته وائی کوم چې الله تعالی دخپل نبی په زړه کښې الهام کوی او هغه دا په خپلو الفاظو کښې تعبیر کولو سره بیانوی نو دا تعریف صحیح نه دې ځکه چې په دې صورت کښې حدیث قدسی د تخصیص څه وجه نشته دې. چونکه د نبی هریو کلام الهام من الله وی نو د حدیث قدسی څه خاصیت نه معلومیږي. (۳)

ترجمه الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې: «لما قضی الله الخلق» (۴) په دې کښې د تخلیقات د ابتداء طرف ته اشاره ده. والله اعلم.

د ابلیس او شیخ تستری مناظره: حضرت کشمیری رحمته نقل کړی دی چې ابلیس او مشهور صوفی بزرگ شیخ عبدالله تستری رحمته مناظره اوشوه. نو ابلیس او و نیل چې ته وائی ماته به د دوزخ عذاب را کولې شي ښه دا به څنگه کیرې؟ حالانکه الله تعالی پخپله دا خودلی دی چې زما رحمت هر شي ته

(۱) فتح الباری: ۲۹۲/۶.

(۲) انظر شرح الطیبی: ۲۹۷/۱۰ رقم: ۵۷۰۰ کتاب احوال القیامه باب بدء الخلق... فتح الباری: ۲۹۲/۶ وعمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ وإرشاد الساری: ۲۵۱/۵، لکن الإمام القسطلانی رحمه الله نسب إلى التوربشتی، ولم أجد عندی فی کتاب المیسر له، والله أعلم، لعله فی مصنف آخر له، غیر کتاب المیسر.

(۳) الکوثر الجاری: ۱۶۰/۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۱۱/۱۶.

شامل دي. دهرشی پورې زما رحمت خور شوې دي. نو ولې زه په شی کښې هم داخل نه يم؟ نوزه ولې د الله تعالی په رحمت کښې داخل نه يم؟

تستری رضی الله عنه په جواب کښې او فرمائیل چه رحمت دالله تعالی خو دهغه خلقو دپاره دي څوک چه مونځ کوی زکوة ورکوی او په خپل رب باندې ایمان کامل ساتی اونه دي نه یښی نه، په تا کښې دا صفات نشته دي. په دي باندې ابلیس مسکې شو ونی ونیل ما خو ته لونی عالم فاضل او عارف بالله گنېلې مگر تاته خو هیڅ نه درځی. تاخو دالله تعالی صفات مطلقه مقید کرل. الله تعالی خو قادر مطلق دي خالق مطلق دي دغه شان رحیم مطلق هم دي او ته دهغه صفات مقید کوي؟ دغه شان تستری لاجواب شودهغه نه څه جواب جوړنه شو.

حضرت شاه صاحب رضی الله عنه فرمائی چه پته نشته تستری رضی الله عنه ولې لاجواب شو؟ البته د دغه لعین ددي ارشاد باری تعالی سره څه تعلق؟ په حدیث قدسی کښې خو صرف د الله تعالی د رحمت وسعت بیان کړې شوې دي لکه چه هغوی وائی په دي حویلی کښې زر بندیان راتلې شی سره ددي چه په دي کښې فی الحال څوک هم نه وی. چنانچه په دي مثال کښې د حویلی گنجائش خودلې شوې دي ددي مطلب هیڅ کله دا نه دي چه په دي کښې بالفعل زر بندیان موجود دی.

دغه شان دالله تعالی رحمت هم ټول کائناتو ته شامل دي ابلیس لعین ته هم شامل دي. نو که هغه ددي رحمت لاندې داخلیدل غواړي. د رحمان د چهترنی لاندې راتلل غواړي نو هغه به د الله تعالی رحمت هیڅ کله تنگ نه وینی. خو که چرې دا بدبخت خپل ځان پخپله د هغې د داخلیدو نه منع کړي او په هغې کښې نه راځی نو په دي کښې د الله تعالی د رحمت څه قصور دي؟ (أَنْزَلْنَاهُمْ مَكُونًا وَأَلْسِنًا لَهَا كَرَاهُونَ) (سورت هود آیت: ۶۸) (۱)

۲- ما جَاءَ فِي سَبْعِ أَرْضِينَ

ما قبل سره مناسبت: په تیر شوی باب کښې اجمال وو، مطلقا په مخلوقات ربانی باندې خبره کیدله. ددي ځانی نه امام بخاری رضی الله عنه د یوڅو مشهور تخلیقات ذکر کوی چه د ټولو مخلوقاتو احاطه او استقصاء خو ناممکن ده اود انسانی حد او طاقت نه بهر څیز دي. چنانچه د ټولو نه اول ارض (زمکې) ذکر کوی دکوم په ضمن کښې چه به د آسمانونو ذکر هم راځی. چونکه دا دواړه لازم او ملزوم دی عموماً د دواړو ذکر هم یو ځانی کولې شی.

د ترجمه الباب مقصد: ① حضرت شیخ الحدیث صاحب رضی الله عنه فرمائی چه د سبع ارضین ترجمه قائم لوسره حضرت مؤلف رضی الله عنه د زمکو د تعداد باره کښې د اختلاف طرف ته اشاره کړې ده، په دي باره کښې خپله فیصله هم صادر کړې ده چه دا هم اووه دی او په دي کښې بل د یو قول څه حیثیت نشته دي. چنانچه د آیت مبارک او د باب لاندې ذکر کړې شوې احادیث په دي امر کښې صریح دی چه د آسمانونو په شان زمکې هم اووه دی (۲)

② د حضرت شیخ الحدیث رضی الله عنه رانی داهم ده چه امام بخاری رضی الله عنه دي ترجمه سره تفضیل الارض علی السماء یا ددي عکس تفضیل السماء علی الارض بیانول غواړي. تفضیل وړاندې راځی. (۳)

(۱) فیض الباری: ۴/۳۰۴-۳۰۱.

(۲) الكنز المتواری: ۱۲۲/۱۳ و تعلیقات اللامع: ۳۳۷/۷.

(۳) الكنز المتواری: ۱۲۳/۱۳ و تعلیقات اللامع: ۳۳۷/۷.

③ حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ ترجمہ مقصد داخودل دی چه زمکہ ہم د الله تعالی مخلوق دی قدیم نہ دی دغه شان آسمان او هر لونی وړوکې څیز د الله تعالی مخلوق دی. (۱)
 وَقَوْلَ اللّٰهِ تَعَالٰی: ﴿اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوٰتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ مِنْهُنَّ لِتَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ /الطلاق: ۱۲/. (وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ ۝) /الطور: ۵/
 السماء (سَمَكَمَهَا) /النازعات: ۲۸/ بِنَاةَهَا، كَانَ فِيْهَا حَيٰوَانٌ. (الْحُبُّكِ) /الذاريات: ۷/ اسْتَوٰؤُهَا وَحَنَّتْهَا. (وَتَحَلَّتْ) /الانشقاق: ۵/ سَمِعَتْ وَاطَاعَتْ. (وَالْقَت) اُخْرِجَتْ مَا فِيْهَا مِنَ النَّوْثِ (وَتَحَلَّتْ) /الانشقاق: ۴/ عَنَّهُمْ (ظَهَرًا) /الشمس: ۴/ دَحَاَهَا. (بِالسَّاهِرَةِ) /النازعات: ۱۴/ وَجْهَ الْاَرْضِ، كَانَ فِيْهَا الْحَيٰوَانُ، نَوْمُهُمْ وَسَبْرُهُمْ.

وَقَوْلَ اللّٰهِ تَعَالٰی: ﴿اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوٰتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ اود الله تعالی قول چه هم الله دی چاچه اووه آسمانونه پیدا کړل او ددی په شان نی اووه زمکې اووه زمکې بنکته پورته یا خپل مینځ کښې ملاو شوی دی؟ ﴿اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوٰتٍ.....﴾ نه معلومېږي چه الله تعالی څنگه اووه آسمانونه پیدا کړي دغه شان اووه زمکې هم پیدا کړي دی. اگرچه اکثر مواضع کښې خلق السموات په مقابله کښې خلق ارض کښې د واحد صیغه استعمال کړې شوه. د کوم نه چه هم دغه متبادر دی چه آسمانونه اووه دی او زمکه هم یوه طبقه ده. لیکن په دې آیت کښې دا تصریح واقع شوې ده لکه چه څنگه اووه آسمانونه دی، زمکې هم اووه دی لکه چه دې باب کښې دی. بل جامع ترمذی او بعض سنن (۲) په روایاتو کښې دی چه دا اووه زمکې د آسمانونو په شان قط په قط نه وی بلکه احتمال دادې چه په اعتبارد بعض حالاتو وی او بعض حالاتو کښې ممکن دی چه هغه ددی زمکې نه پورته وی. لکه مریخ وغیره د کوم په نسبت چه د نن صبا د یورپ د حکماء خیال دې چه په هغې کښې غرونه دریا بونه او آبادنی دی. اودا هم کیدې شی چه دا زمکې قط په قط وی د یو بل د پاسه وی زمونږ دا موجوده زمکه د ټولو دپاسه وی. د سنن ثلاثه وغیره د یو روایت نه هم ددی تائید کیږي اوهم دغه راجع دې. (۳) نودغه شان د اووه زمکو شمیر پوره کیدې شی. باقی دا مسئله خونه د اصول دین نه ده چه په دې باندې پوره شان سره خان پوهه کړې شی اوددی د تحقیق کولو نه

(۱) حواله جات بالا.

(۲) حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ د سبع ارضین احادیث نقل کولونه پس لیکي (فهذه الأحاديث كالتواتره في إثبات سبع أراضين والمراد بذلك أن كل واحدة فوق الأخرى). البداية والنهاية ۴۳/۱.

(۳) حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د یو طویل روایت په آخره کښې دی حضور پاک د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه ټپوس اوکړو: (هل تدررون ما لذي تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أراضين، بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة.. ثم قال: والذي نفس محمد بيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله، ثم قرأ: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾). رواء الترمذی کتاب التفسیر، باب ومن سورة الحديد رقم: ۳۲۹۸ او بواؤد رقم: ۴۷۲۳ و ابن ماجه، رقم: ۱۹۳ و مسند أحمد: ۳/۳۷۲-۳۷۱ رقم: ۸۱۴ و مشکوة المصابيح رقم: ۵۷۳۵ باب بدء الخلق، الفصل الثالث. ددی حدیث نقل کولونه پس حجة الاسلام حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوی قدس الله سره لیکي: ددی حدیث نه علاوه دا زمکه په ټولو کښې پورته ده د اووه زمکو کیدل او هغه هم بنکته پورته کیدل اود هرې یوې زمکې د بلې زمکې پورې اووه وارو زمکو کښې د پنځه پنځه سوو کالو مسافت کیدل په تصریح سره ثابت دی. تحذیر

بغیر ایمان کامل نه وی نوزوری نه ده چه مونږ ددې هم داسې تحقیق او تشریح پابندیو لکه څنگه چه د اسلام د نورو اصولو اجمالاً دغه شان تصور د کوم طرف ته چه اشاره کړې شوې (« وَمِنْ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ») مفهوم باندې پوهیدلو دپاره کافی دې..

داووه زمکوسره متعلق روایت د ابن عباس رضی اللہ عنہما تحقیق: تر کومې چه ددې روایت تعلق دې کوم چه د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما نه موقوفاً نقل دې. (۱) په کوم کنبې دادی چه دا اووه زمکې دې د کومې نه چه په هره زمکه کنبې آدم دې. ستاسو د آدم په شان او نوح دې د حضرت نوح علیہ السلام په شان او ابراهیم دې د حضرت ابراهیم علیہ السلام په شان او عیسی دې د حضرت عیسی علیہ السلام په شان. نو محدثینو په اصول سره دا روایت بشاذ دې. قابل اعتبار او صحیح نه دې شمیر کړې شوې. په دې وجه ددې تحقیق او تجسس کنبې د پریوتو په ځانی بهتره هم دغه ده چه د الله تعالی د علم حواله کړې شی کیدې شی. په هغه زمانه کنبې چا سړی د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما د بیان کړې شوی اثر په رنډا کنبې په څه شک او وهمونو کنبې د خلقو اخته کولو کوشش کړې وی یائی دا کوشش کړې وی چه ددې روایت نه معلومیږی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نبوت سره (العیاذ باللہ) د یوبل نبوت هم امکان دې. په دې وجه مناسب ده چه ددې په یوه اندازه باندې تحقیق او کړې شی دې دپاره چه دا قسم باطل وهمونو څه امکان پاتې نه شی. امام بیهقی د ابن عباس رضی اللہ عنہما ددې روایت راویان معتبر کیدو په سبب اسناد ته قابل د اعتبار خو او نیل مگر د محدثینو او اصولیین د یومسلمه قانون په رنډا کنبې دا حدیث د نورو معروفه احادیثو خلاف دې. په دې وجه باندې شاذ او معلول دې. او شاذ احادیث محدثینو حضراتو قابل اعتبار نه دی گنړلی. دلته د حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ یو قیمتی تحقیق قارئینوته وړاندې کولې شی. دا تحقیق الحمد لله د ایمان او استقامت ضامن او کفیل دې. فرمائی: د اسلام دعوت ددې زمکې نه علاوه د زمکې په نورو طبقاتو کنبې د کتاب اوسنت نه چرته ثابت نه دې. که چرې وې نو ضرور به په دې باره کنبې څه نص راغلې وې او حضور پاک به هغه خامخا بیانولو. په دې وجه علماء کرامو دا اثر باوجود صحیح الاسناد کیدو نه شاذ خودلې دې او که چرې صحیح هم اومنلې شی نو ددې مختلف تاویلونه کیدې شی:

تاویل نمبر ①: ممکن دی چه مراد دا وی چه د زمکې په هره طبقه کنبې یو هادی وی چه ددې طبقې د نبی په نوم ئی نوم وی. نو په دې تحتانی طبقاتو کنبې آدم، نوح، موسی، عیسی او محمد رسول الله علیهم السلام په نومونوسره هادی وی. چه په حقیقت کنبې انبیاء نه وو بلکه صرف هادی وو او ددې

الناس: ۶۷، حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ هم دا اختیار کړې ده الکنز المتواری: ۱۲۳/۱۴ نور او گورنی فتح الباری: ۲۹۲/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵.

(۱) الحدیث أخرجه الحاكم فی المستدرک: ۲/۳۵۵ رقم: ۳۸۲۲ و کتاب الأسماء والصفات للبيهقي مع تعليقاته للحاشدي: ۲/۲۶۷ رقم: ۸۳۲ باب بدء الخلق. وقال البيهقي: إسناده عن ابن عباس رضي الله عنهما صحيح، وهو شاذ بمره (يودم شاذ دې) لا أعلم لأبي الضحى عليه متابعا، والله أعلم. وذكره السيوطي في تدريب الراوي في باب الشاذ: ۲۳۳/۱. وقال: ولم أزل أنعجب من نصحيح الحاكم له، حتى رأيت البيهقي قال: إسناده صحيح ولكنه شاذ بمره (چه يودم شاذ دې). نور او گورنی تحذير الناس: ۸۲-۸۴ حضرت ابن عباس د اثر تحقیق.

طبیقي په شان نومونه نی وو او په څه اعتبار سره ددې طبیقي د انبیاء او رسولانو مشابه وو. لکه چه په حدیث کنبی دی: «علماء امتی کانباء بنی اسرائیل»^(۱)

اوپه مشابهت سره مماثلت او مساوات لازم نه راځی چه مشبه د مشبه به مماثل او برابر وی. لهذا په دې سره دا خبره ثابتول چه د نبی کریم ﷺ هم څوک مثل او یوشان دې په یوشان سره صحیح نه ده. بل د الله تعالی د دې قول «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ»^(۲) نه معلومیږی چه نبوت اولاد آدم سره مخصوص دې اود جمهور علماؤ هم دغه قول دې چه په جناتو کنبی رسول نه دې راغلې. د تحتانی طبقات اوسیدونکی هم ددې زمکې د طبیقي د پیغمبرانو تابع پاتې دی.^(۳)

تاویل نمبر ۷: داهم ممکن دی چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مراد دا وی چه څنگه د زمکې په دې طبقه کنبی د نبوت سلسله جاری وه دغه شان د زمکې په تحتانی طبقات کنبی هم د هدایت دپاره د نبوت او بعثت سلسله جاری وی. اوچونکه په عقلی دلائلو او نقلی دلائلو د سلسله غیر متناهی کیدل باطل دی. په دې وجه ضروری شو چه په هره طبقه کنبی به یو مبدا سلسله وی چه زمونږ د آدم علیه السلام مشابه وی او یوه آخری سلسله وی کومه چه زمونږ د خاتم النبیین ﷺ مشابه وی. پس په دې بنا به طبقات تحتانی په اواخر انبیاء باندې به د خواتم اطلاق صحیح وی. مگر د هغه خاتمیت به د هغه طبیقي سره مخصوص وی عام به نه وی. بلکه اضافی به وی اوزمونږ د خاتم الانبیاء خاتمیت عام تام مطلق او دائم وی ځکه چه د حضور پاک ﷺ دعوت او بعثت عام دې هیڅ فرد بشر ددې نه مستثنی نه دې لهذا د عقائدو مطابق اهل سنت سره دا عقیده لرل پکار دی چه حضور پاک خاتم النبیین دې اود حضور پاک نبوت اورسالت عام دې اود قیامت پورې تام او په جن او انس باندې د رسول الله ﷺ د شریعت تابعداری کول فرض اولازم دی. بالفرض والتقدير که د حضور پاک په زمانه کنبی د زمکې په یوه طبقه کنبی څوک نبی هم وې نوهم د حضور پاک د شریعت متبع به وې او هغه به صرف هم دخپلې طبیقي خاتم وی. بل د هغه خاتمیت به اضافی وی اود حضور اکرم خاتمیت عام، تام او دائم دې. حضور پر نور ﷺ چه د زمکې په کومه طبقه باندې مبعوث شو په هغه طبقه د زمکې باندې چه څوک هم د نبوت دعوی کوی هغه به دمسیلمه په شان بیشکه او بې شبې دجال کذاب وی. مسیلمه که د یمن وی او که د پنجاب دتولو هم یوحکم دې. اود طبقات تحتانی په خواتم کنبی عقلاً درې احتمال دی اول دا چه هغه خواتم د نبی کریم د نبوت د زمانې نه پس وی. دا احتمال قطعاً باطل دې ځکه چه حدیث «لانیس بعدی»^(۴) په دې باره کنبی نص صریح دې. دویم احتمال دادې چه دنورو خواتم نه مقدم وی او دریم احتمال دا چه هغه د حضور پاک په زمانه کنبی وی. په دې صورت کنبی ضروری دی چه هغه به خامخاد شریعت محمدیه متبع وی اود هغه خاتمیت به اضافی وی اوزمونږ د خاتم الانبیاء ﷺ خاتمیت او دعوت به عام اوتام وی. بهر حال که خاتمیت حقیقی وی او که اضافی د ظهور خاتم نه پس په هره

^(۱) د ابی اصل او موضوع روایت دې کشف الخفا: ۴/۲ عوالصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع: ۱۲۳ دنور تفصیل دپاره

اوگورنی کشف الباری کتاب العلم: ۳/۲۳۷.

^(۲) کشاف اصطلاحات الفنون: ۱۱/۲۶۱.

^(۳) الحدیث متفق علیه عن روایة ابی هريرة، صحیح البخاری رقم: ۳۴۵۵ و صحیح مسلم رقم: ۱۸۴۲ و مشکوة المصابیح کتاب

الإمارة رقم: ۳۶۷۵ و مسند الإمام أحمد: ۴/۸۲ رقم: ۱۱۲۹۲ مسند ابی سعید الخدری: ۷/۲۲۵ رقم: ۲۳۷۵ مسند حذیفة بن الیمان.

طبقه د زمکې کښې به د نبوت دعوی کفر او دجل وی. اودهرې طبقې مدعی نبوت به کذاب اودجال او مسیلمه او اسودعنسی په شان واجب القتل وی. او علی هذا کوم سرې چه د حضوریاک نبوت اودعوت هم دې طبقې د زمکې سره مخصوص گنری اود هرې طبقې خاتم صاحب شرع جدید گنری نو بیشکه کافر اودجال دې.

تاویل نمبر ۵: داهم و نیلې کیدې شی لکه چه بعض علماء داوانی چه د ابن عباس رضی الله عنهما دا قول په عالم مثال باندي محمول دې چه په هره طبقه د زمکې کښې ددې طبقې د زمکې په شان صور مثالیه او اشباه او امثال موجود دې لکه څنگه چه د ابن عباس رضی الله عنهما یو روایت ددې معنی تائید کوی. هغه دا چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه یو روایت کښې داهم راغلی دی چه په دې زمکو کښې زما په شان ابن عباس هم دې او په هره زمکه اوهر آسمان کښې یوه خانه کعبه موجود ده. دغه شان په زمکه او آسمانونو کښې څوارلس خانه کعبې موجود دی. (۱) د حضرات اهل کشف په نیز دا روایت صحیح دې او عالم مثال یعنی رؤیت مثالیه باندي محمول دې. او فتوحات مکيه کښې ددې قسم مثالونه په کثرت سره موجود دی. والله سبحانه وتعالى اعلم. (۲)

د جدید فلاسفه نظریه: د قرآن او حدیث نه ثابت ده چه اووه آسمانونه دی او اووه زمکې دی. ددې زمانې فلاسفه د آسمان د وجود خود سر نه هلو قائل نه دی اود زمکې متعلق داوانی چه صرف هم یوه زمکه ده اود اووه زمکو قائل نه دی. بل د هغوی منل دی چه په فضا کښې دا کوم شین بخن رنگ ښکاری داد فضا یا ایتهر رنگ دې ځکه چه لونی لونی رانیزدې کونکی دوربینونونه سوا دکواکب په فضا کښې بل څه وجود په نظر نه راځی.

د مغالطه مذکوره جواب: ددې جواب دادې چه د یو څیز په نظر نه راتلل د نه کیدو دلیل نه شی کیدې ممکن ده چه د لریوالی د مسافت د وجې نه آسمان په نظر نه راځی په دې وجه دا انکار د التفات قابل نه دې. بل د عصر د فلاسفه مذهب دادې چه ددې فضاء او خلا څه اتها نشته دې او ښکاره خبره ده چه د خوردبین رسائی غیر محدود نه ده. نو ممکن ده چه آسمان د دغه غیر محدود فضاء او غیر متناهی خلا دننه په دومره فاصله باندي واقع وی چه د لریوالی د مسافت د وجې نه د خوردبین رسائی نه شی کیدې او دا شین رنگ کوم چه مونږ ته ښکاری هغه د دنیا د آسمان پلستر وی. کتونکوته خو اصل عمارت نه ښکاری بلکه دهغې پلستر ښکاری.

دغه شان د فلاسفه د اووه زمکو د وجود نه انکار کول هم بالکل بی دلیل دی. څنگه چه پوه زمکه موجود کیدې شی دغه شان اووه زمکې هم موجود کیدې شی. د اووه زمکو وجود عقلاً محال او ممتنع نه دې. بل چونکه مخبر صادق رضی الله عنه مونږ ته ددې د وجود خبر راکړې دې. (۳) لهذا په دې باندي

(۱) تفسیر روح البیان: ۱/۳ سورة الأنعام، الآية: ۱۳۰.

(۲) معارف القرآن کاندهلوی بتصرف بسیر: ۱۶۱/۸-۱۵۹ سورة الطلاق: آیت: ۱۲ ابل اوگورنی تحذیر اناس عن انکار اثر ابن

عباس: ۷۶-۶۴

(۳) وعن أبي هريرة رضی الله عنه قال: بينما نبي الله صلی الله علیه و آله وسلم جالس واصحابه، إذ أتى عليهم سحاب، فقال نبي الله صلی الله علیه و آله وسلم عليه وسلم: هل تدرون ما هذا؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: هذا العنان. هذه روايا الأرض، فيسوقها الله إلى قوم لا يشكرونه، ولا يدعونه، ثم قال: هل تدرون ما فوقكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: فإنها الرقيع، سقف محفوظ وسوج مكشوف. ثم قال: هل تدرون كم بينكم وبينها؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: بينكم وبينها خمس منة عام. ثم قال: هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: سماء ان بعد ما بينهما خمس منة سنة. ثم قال كذلك، حتى عد سبع سموات، ما بين كل سمانين ما بين السماء والأرض. ثم قال:

ایمان را اورل ضروری دی. د فلاسفه بی دلیل خبرو سره په قرآن او حدیث کنبی شکونه او وهومونه پیدا کول یو مسلمان ته زیب نه ورکوی. (۱)

آسمان غوره دې که زمکه؟ په دې کنبی د علماء اسلاف اختلاف دې چه آسمان غوره دې که زمکه؟ د اکثر وشوافع علماؤ راتې داده چه آسمان غوره دې په دې وجه چه په دې کنبی د الله تعالی نافرمانی نه ده کړې شوي. ابلیس لعین بیشکه د سجدي نه انکار کړې وو مگر هغه هم یوه واقعه ده چه د شاذ اونا در په درجه کنبی به مگر خولې شی په نسبت د هغه دیرو زیاتو واقعاتو په مقابله کنبی کومې چه په زمکه کنبی واقع کیږي. او په زمکه باندي خوهر وخت د الله ﷻ د معصیت او نافرمانتی سلسله جاری ده لهذا آسمان غوره دې. یو قول دادې چه زمکه غوره ده دا قول هم د اکثر و حضراتو نه نقل کړې شوي دې خکه چه داد انبیاء کرامو علیهم السلام د خنیدو خانی دې. د ابن حجر مکی هیثمی رحمته فتاوی حدیثیه کنبی دی:

«سئل - نعم الله به - أيما أفضل: السماء أو الأرض؟ فأجاب بقوله: الأصح عند أئمتنا، ونقلوه عن الأكثرين: السماء، لأنه لم يعص الله فيها، ومعصية إبليس لم تكن فيها، أو وقعت نادراً، فلم يلتفت إليها. وقيل: الأرض، وتقل عن الأكثرين أيضاً، لأنها مستقر الأنبياء ومدفنهم». (۲)

دمذهب مالکیه مشهور کتاب الشرح الكبير کنبی دی: «الأكثر على أن السماء أفضل من الأرض، والله أعلم بحقيقة الحال». (۳) علامه نووی رحمته فرمائی چه د اکثر جمهور علماؤ راتې داده چه آسمان د زمکې نه غوره دې.

خوبیادی هم دا خبره واضحه وی که چرته آسمان ته د زمکې نه غوره او ونیلې شی نو هغه بقعه مبارکه چرته چه سرور دوعالم حضور اکرم صلی الله علیه و آله وسلم آرام فرما دې هغه به مستثنی کولې شی. چونکه علماؤ لیکلی دی چه هغه بقعه شریفه چرته چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم آرام فرما دې هغه دتولو مخلوقاتو نه افضل دې. تردې چه دعرش او کرسی نه هم افضل دې. عرش او کرسی هم مخلوق دې. اوس که د محمد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د فضیلت د وجې نه هغه بقعه چرته چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم آرام فرما دې دعرش او کرسی نه افضل شی نو په دې کنبی د حیرانتیا هیخ خبره نه ده. ملا علی قاری رحمته فرمائی: «والخلاف فيما عدا موضع القبر المقدس، فما ضم أعضاء الشريفة فهو أفضل بقاع الأرض بالإجماع، حتى من الكعبة، ومن العرش على ما صرح به بعضهم، وقد صرح التاج الفاكهي بتفضيل الأرض على السماء، لحلوله صلى الله عليه وسلم بها، وحكاية بعضهم عن الأكثرين، الخلق الأنبياء منها، ودفنهم فيها. وقال النووي: الجمهور على تفضيل السماء». (۴)

هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن فوق ذلك العرش، وبينه وبين السماء بعد ما بين السمانيين. ثم قال: هل تدرون ما الذي تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس منة سنة، حتى عد سبع أرضين، بين كل أرضين مسيرة خمس منة سنة. ثم قال: والذي نفس محمد بيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله. ثم قرأ: (هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۗ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) الحديث، مرتخرجه أنفا.

(۱) معارف القرآن كاندهلوی بتصرف: ۱۶۱/۸ فیض الباری: ۳۰۳/۳.

(۲) الكنز المتواری: ۱۲۴/۱۳ و الفتاوی الحدیثیه: ۲۴۸ رقم: ۱۸۶ مطلب فی ایما أفضل: السماء أو الأرض؟

(۳) حاشیه الدسوقی مع الشرح الكبير: ۴۷۴/۲ باب الأیمان، فصل فی النذر.

(۴) الكنز المتواری: ۱۲۴/۱۳ و شرح المناسک لعلی القاری: ۵۳۲ باب زیارة سید المرسلین صلی الله علیه و آله وسلم فصل.

حضرت الامام خلیل احمد سہارنپوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «فإن البقعة الشريفة الرحمة المنهقة، التي ضم أعضاءه صلى الله عليه وسلم أفضل مطلقاً، حتى من الكعبة ومن العرش والكرسي، كما صرح به فقهاؤنا رحمهم الله»، (۱)
 حضرت اقدس شیخ الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ خیال ہم دی طرف تہ دی چہ زمکہ د آسمان نہ افضل ده. د دی تصریح هغوی پہ خپل نعتیہ کلام قصیدہ بہاریہ کنبی فرمائی دے (۲)
 یواشکال اودھغی جواب: کہ چرتہ خوک اووانی چہ اللہ تعالیٰ پہ عرش بانندی دی محمد فرش بانندی دی. تاسو فرش تہ افضل وایسی چونکہ هغه مکان دمحمد ﷺ دی حالانکہ عرش افضل کیدل پیکار دی خکہ چہ هغه مکان د اللہ تعالیٰ دی. نوددی جواب دادی چہ اللہ تعالیٰ د مکان پہ قید سرہ مقید نہ دی، محمد ﷺ خو بدن دی هغه دمکان د قید سرہ مقید دی لیکن اللہ تعالیٰ دمکان قید سرہ مقید نہ دی پہ دی وجہ دا دلیل قابل قبول نہ دی. خبرہ ہم هغه ده چہ دا پول خیزونہ مخلوق دی محمد رسول اللہ ﷺ ہم مخلوق دی، حضور پاک افضل الخلاق دی نودھغوی بدن مبارک بہ ہم افضل الخلاق والاجسام وی. دغه شان کوم خانی سرہ چہ رسول اللہ ﷺ لگیدلی وی هغه بہ افضل الامکنہ والبقاع وی.

یوہ اہم فائدہ: د قرآن کریم د اعجاز او بلاغت یو ارخ خو داہم دی چہ بعض الفاظ او کلمات داسی دی دکوم عموم چہ بلغاء او فصحاء نہ استعمالوی. دھغی استعمال د بلاغت خلاف گنرلی شی لکہ د ارض دوه جمعے راخی "اراضی" او "ارضون" یا "ارضین" نودا دواہرہ جمعے داسی دی چہ اہل عرب پہ کلام بلیغ کنبی ددی استعمال نہ کوی اودا دواہرہ کلمات ثقیل گنری.
 پورتنہ پہ ایت کریمہ کنبی دا مضمون بیان کرے شو چہ اووہ آسمانونہ او اووہ زمکہ اللہ تعالیٰ پیدا کرے. اوس کہ چری فرمائی: سہم ارضین یا سہم اراضی نودا د کلام بلغاء نہ خلاف کیری پہ دی وجہ اللہ تعالیٰ چہ کوم تعبیر اختیار کرے دی هغه دادی: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ» چہ د اراضی یا ارضین د استعمالولو هلو ضرورت پینس نہ شو او مفہوم ہم ادا شو. (۳)

(۱) المہند علی المہند، السؤال الأول والثاني توضیح الجواب ص: ۶۷ ادارۃ الرشید، کراچی. وفی نسیم الریاض: ولا خلاف بین العلماء والمحدثین فی أن موضع قبرہ ای الموضع الذی قبرہ فیہ صلی اللہ علیہ وسلم. وضم جسدہ الشریف أفضل من سائر بقاع الأرض کلہا، بل ہی أفضل من السماوات والعرش والکعبۃ، كما نقلہ السبکی، رحمہ اللہ، لشرفہ صلی اللہ علیہ وسلم وعلو قدرہ. نسیم الریاض شرح شفاء القاضی العیاض: ۱۲۱/۵ القسم الثانی فیما یجب علی الأنام..... فصل فی حکم زیارۃ قبرہ ﷺ

(۲) الكنز المتوارى: ۱۲۴/۱۳. ددی قصیدے بعض اشعار دادی

پہنچ کے شجر طور کو کہیں طوبی
 زمین و چرخ میں ہو کیوں نہ فرق چرخ و زمین
 کرے سے ذرہ کوئے محمدی سے جمل
 فلک پہ غیبی وادریس ہیں تو خبر سبھی
 فلک پہ سب سبھی، پر ہے نہ ثالی احمد
 مقام یار کو کب پہنچے مسکن اغیار؟
 یہ سب کا بار اٹھائے وہ سب کے سر پر سوار
 فلک کے غم و غم کو زمین لیل و نہار
 زمین پہ جلوہ نما ہیں محمد مختار
 زمین پہ کچھ نہ ہو، پر ہے محمدی سرکار
 [الامام محمد قاسم نانوتوی، حیات، افکار، خدمات ص: ۳۶۰ - ۳۶۱.]

(۳) البیان والتبیین للحافظ: ۲۱/۱ مقدمہ، وقد يستخف الناس ألقاظاً، ويستعملونها..... والطرار لأسرار البلاغة: ۲۵/۳-۲۴ الصنف الثانی عشر فی تحویل الألقاظ..... والنبراس شرح شرح العقائد للفتازانی: ۱۱۲.

ذات ترجمه الباب سره مناسبت: په آیت مبارک کښې د اووه آسمانونو په صراحت سره ذکر دې اود اووه زمکو هم ذکر دې. په آیت کښې مثل نه مثلیت فی العدد مراد دې. (۱) ترجمه هم دې سره متعلق وه نو مناسبت واضح دې.

قوله: (وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ) السماء دسورت بطور آیت (وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ) (۲) تفسیر فرمانی چه (وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ) یعنی د اوچت چت نه مراد آسمان دې لکه څنگه چه د هر یو کور یو چت وی دغه شان دا آسمان د دنیا اوزمکې لکه چه چت دې. داد حضرت مجاهد رضی الله عنه تفسیر دې. (۳)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام ابن ابی حاتم رضی الله عنه وغیره د ابن ابی نجیح رضی الله عنه په طریق سره د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه موصولاً نقل کړې دې. (۴)

قوله: ((سَمَكًا)) بِنَاءَهَا: په دې آیت مبارک کښې ((رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا)) (۵) د لفظ سمک توضیح کولې شی چه د سمک معنی بڼه یعنی د بڼه ده. دا معنی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه مراد ده. (۶) سمک بفتح السین وسکون المیم چت اودهغې پیروالی ته هم وانی او اوچتوالی ته هم. (۷)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رضی الله عنه د ابن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه موصولاً نقل کړې دې. (۸)

قوله: ((الْحُبُّكِ)) أَسْتَوَّوْهُمَا وَحَسَّنَهَا: په دې عبارت کښې آیت مبارک ((وَالسَّمَاءَ ذَاتَ الْحُبُّكِ)) (۹) طرف ته اشاره کړې ده. حبک جمع ده ددې مفرد حبیکه دې. ددې یوه معنی مطلقاً د لارې ده. دویمه معنی د ستوری ده خود یو قول مطابق هغه لارو ته وانی کومې چه د اوریخونه جوړیږی. دا ټولې معانی متقارب دی چه ددې ټولوسره د آسمان زینت وی. (۱۰)

قوله: ((أَذْنَتْ)) سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ: پدې عبارت کښې آیت مبارک ((وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ)) (۱۱) طرف ته اشاره کړې شوی ده او فرمانیلی دی چه د اذنت معنی اطاعت ده. ضمیر تانیث ماقبل آیت کښې د السماء طرف ته راگرځی. امام نسفی رضی الله عنه فرمائی چه اذن الشیء معنی ده د یوڅیز طرف ته غوږ

(۱) تحذیر الناس ۶۵ فتح الباری: ۲۹۳/۶ عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والکنز المتواری: ۱۲۲/۱۳.

(۲) سورة الطور: ۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۵) سورت النزعات: ۲۸.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۷) القاموس الوحید، مادة: سمک، ومعارف القرآن للکاندهلوی: ۳۶۱/۸.

(۸) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۹) سورت الذاریات: ۷.

(۱۰) التوضیح: ۲۴/۱۹.

(۱۱) سورت الانشاق: ۲۵.

لگولوسره په غور خبره اوریدل، اطاعت کول او حکم منل. اوس د آیات مطلب دا شو چه د قیامت په ورځ به د آسمان د شلیدلو حکم کیږي نو آسمان به د حکم منلو دپاره سر ټوکه کوي حکم به په ځاني راوړي او شلیږي به ځکه چه داد خبرې اوریدل او په هغې باندې عمل کول دهغې ذمه واری ده (۱)

قوله: **﴿وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾** (۲) تفسیر کړې شوې دې چه زمکه به دخپل دننه نه هرڅه بهر راوغورزوي که هغه خزانه وي او که معدنیات وي یا مړي اود هغې اجزاء وغیره ټول به بهر راوباسي. په خپله خپته کښې به هیڅ هم پرینږدي اود هغې نه به بالکل خالی شي. ددې آیت تعلق ارض سره دې د سابقه آیت تعلق د سماء سره وو. مقصد هم دغه دې چه هرو دواړو ته به د الله تعالی د طرف نه حکم ورکولې شي اوهغه به دوی پوره کوي.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رضی الله عنه د حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه په طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه موصولاً نقل کړې دې (۳)

قوله: **﴿ظَهَرَا دَحَاهَا﴾** آیت مبارک **﴿وَالْأَرْضُ وَمَا ظَاهَرَهَا﴾** (۴) طرف ته اشاره فرمانیلي ده چه **طهاها** معنی دحاهها ده. د کوم معنی چه د خورولوده. **طهاها** طحاها: خورول او کولاول. اوس د آیت معنی دا شوه اوقسم دې د زمکې اوڅنگه چه هغه خوره کړې شوه چه څنگه په عجیبه حکمت اوقدرت سره نې زمکه خوره کړه چه په دې کښې اوسیدل په آسانتی سره اوکړې شي، بیانی په دې کښې د مخلوق د ضرورت ټول څیزونه پیدا کړل (۵) اودا تعلیق عبد بن حمید په خپل تفسیر کښې د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه موصولاً نقل کړې دې. او طبری رضی الله عنه هم روایت کړې دې (۶)

قوله: **﴿بِالسَّاهِرَةِ﴾** **وَجَهُّ الْأَرْضِ، كَانَتْ فِيهَا الْحَيَوَانُ، نَوْمُهُمْ وَسِرُّهُمْ**: په دې عبارت کښې **﴿فَادَاهُمْ بِالسَّاهِرَةِ﴾** (۷) طرف ته اشاره کولوسره لفظ ساهره معنی بیان کړې شوې ده چه ددې معنی مخ د زمکې دې. دې ته د ساهره ونیلووجه داده چه حیوان په دې وینس هم وی او اوده کیږي هم، سهر وینسیدو ته وانی (۸)

د قیامت په ورځ چه به په کومه زمکه باندې خلق راجمع کولې شي یعنی محشر دهغې نوم هم ساهره دې. ابن ابی حاتم رضی الله عنه وانی دې نه مراد د قیامت زمکه ده. دغه شان سپینه هواری زمکې ته هم ساهره وانی. امام بخاری رضی الله عنه چه کومه معنی اختیار کړې ده هغه د حضرت عکرمه رضی الله عنه نه نقل ده. اودا

(۱) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵ تفسیر النسی (مدارک التنزیل: ۶۱۸/۳) الانشاق.

(۲) سورت الانشاق: ۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۴/۶.

(۴) سورت الشمس: ۶.

(۵) معارف القرآن از کاندهلوی: ۴۶۵/۸ القاموس الوحید ماده: طحو، وعمدة القاری: ۱۱۳/۱۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ جامع البیان (تفسیر الطبری): ۱۰۱/۱۲ عون تفسیر الإمام مجاهد: ۷۲۳/۲ وفتح الباری: ۲۹۴/۶.

(۷) سورت النازعات: ۱۴.

(۸) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ والقاموس الوحید، ماده: سهر. قال سندهی رحمه الله: اشاربه إلى وجه تسميتها بالساهرة، حاشية

تعلیق ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ دهغه نه موصولاً نقل کړې دي. (۱)

ترجمه سره د آیات مناسبت: ددې ټولو آیاتونو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دې ټولو کښې د زمکې او آسمان د مختلف صفاتو ذکر کړې شوي دي. ددې باب لاندې امام بخاری رحمته اللیة څلور احادیث ذکر کړي دي. په کوم کښې چه اولني حدیث د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دي.

الحديث الاول

[۳۰۲۳]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُلْيَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَكَانَتْ، بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَنَايسَ خُصُومَةٌ فِي أَرْضٍ، فَدَخَلَ عَلِيُّ عَائِشَةَ فَذَكَرَ لَهَا ذَلِكَ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا سَلَمَةَ، اجْتَنِبِ الْأَرْضَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ ظَلَمَ قَيْدًا شِبْرَ طَوْقِهِ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ»- [۲۳۲۱] (۲)

ترجمه: د مشهور تابعي حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن رضی اللہ عنہ نه روایت دي چه دهغه څه خلقو سره د زمکې تنازعه وه. يو ځل هغه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا له راغلو او صورت حال ئي د هغې مخې ته کيځودو نوام المؤمنین رضی اللہ عنہم او فرمائيل اي ابوسلمه د زمکې نه بچ شه، ځکه چه ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه فرمائيلوسره اوریدلي دي چه کوم سړي د چانه يو لیشت زمکه هم په زور واخلی (د قیامت په ورځ) به هغه ته د اووه زمکو نه طوق (بیرني) وراغوستلې شي. یعنی په هغې کښې به ورځنولې شي. دا حدیث کتاب المظالم کښې تیر شوي دي. (۳)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علي بن عبدالله المدیني رضی اللہ عنہ دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب المفهم فی العلم لاندې تیره شوي دي. (۴)

سفيان: دا مشهور امام محدث سفيان بن عيينه رضی اللہ عنہ دي. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کښې تیر شوي دي. (۵)

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك مروزي رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات بدء الوحي پنځم حدیث کښې تیر شوي دي. (۶)

يحيى بن ابي كثير: دا يحيى بن ابي كثير طائفي يمانی رضی اللہ عنہ دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب

(۱) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ والنواری: ۱۹/۲۹ وتفسیر الطبری: ۴۳۰/۱۲-۴۲۹.

(۲) قوله: فدخل على عائشة: الحديث مر تخریجه، کتاب المظالم باب إنهم من ظلم شینا من الأرض.

(۳) صحیح البخاری. کتاب المظالم باب إنهم من ظلم شینا من الأرض رقم: ۲۴۵۳.

(۴) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۵) کشف الباری: ۲۳۸/۱ الحدیث الأول: ۱۰۲/۳.

(۶) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

كتابة العلم كني راعلي دي (١)

محمد بن ابراهيم بن الحارث: دامحمد بن ابراهيم بن الحارث بن خالد تيمى مدنى دي ددوى اجمالى تذكره بدء الوحي او تفصيلى تذكره كتاب الايمان باب ما جاء ان الاعمال بالنية والحسنة لاندې راعلي دي (٢)
ابوسلمه بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنى رضي الله عنه دي ددوى مفصل حالات كتاب الايمان باب صور رمضان احتسابا من الايمان كني راعلي دي (٣)
عائشه رضي الله عنها: دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راعلي دي (٤) د باب دويم حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دي.

الحديث الثاني

[٣٠٣٣] - حَدَّثَنَا يَشْرُبُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَخَذَ شَيْئًا مِنْ [ص: ١٠٤] الْأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، خِيفَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ» - [٢٣٢٢] (٥)

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشر بن محمد مروزي سختياني رضي الله عنه دي.
عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك مروزي رضي الله عنه دي. ددې دواړو برزگانو حالات بدء الوحي پنځم حديث كني تير شوى دي (٦)
موسى بن عقبه: دا امام مغازى حضرت موسى بن عقبه اسدى مدنى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الوضوء باب اسباغ الوضوء لاندې راعلي دي (٧)
سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشى عدوى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب الحياء من الايمان كني راعلي دي (٨)
ايبه. دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم عنى الاسلام.... لاندې بيان كړې شوى دي (٩)

(١) كشف الباري: ٢٦٧/٤.

(٢) اوگورنى كشف الباري: ٢٣٨/١، ٧٣٩/٢.

(٣) كشف الباري: ٣٢٣/٢.

(٤) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٥) قوله: عن ابيه: الحديث مرتخرجه، كتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض رقم: ٢٤٥٤.

(٦) كشف الباري بشر: ٤٦٥/١ كشف الباري ابن المبارك: ٤٦٢/١.

(٧) كشف الباري: ١٧٧/٥.

(٨) كشف الباري: ١٢٨/٢.

(٩) كشف الباري: ٦٣٧/١.

ددې حديث شرح هم په کتاب المظالم کښې تیره شوي ده. (١)
دباب دريم حديث دحضرت ابوبکره نفيح بن حارث رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

[٣٠٥]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ، ثَلَاثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبٌ مُضَرٌّ، الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ" [٦٧] (٢)

ترجمه: رسول الله ﷺ فرمائيلی دی چه زمانه خپل اولنی حالت ته واپس شوي ده. په کومه ورځ چه الله تعالی زمکه او آسمان پیدا کړو. دکال خو هم دولس میاشتي دي په کوم کښې چه څلور حرام میاشتي دي، درې یو بل پسې دي. ذوالقعدة، ذوالحجه او محرم اودمضر قبیلې میاشت رجب ده چه جمادی ثانیه اوشعبان په مینځ کښې وي.

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا محمد بن المثنى عنزی کوفی رضي الله عنه دي.

عبد الوهاب: دا عبد الوهاب بن عبد المجيد ثقفی رضي الله عنه دي.

ايوب: دا ايوب بن كيسان بصرى سختپانې رضي الله عنه دي. ددې دريوارو محدثينو حضراتو تذکره کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان کښې راغلي ده. (٣)

محمد بن سيرين: دا مشهور معبر محمد بن سيرين انصاري بصرى رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان لاندې راغلي دي. (٤)

ابن ابى بكره: دا عبد الرحمن بن ابى بكره نفيح بن حارث ثقفى رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى..... په ضمن کښې تیره شوي ده. (٥)

ابوبکره: دا مشهور صحابی حضرت ابوبکره نفيح بن حارث رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب (وَإِنْ طَافْتُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَتَقَاتِلُوا.....) کښې تیره شوي ده. (٦)

(١) صحيح البخارى كتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض رقم: ٢٤٥٤.

(٢) قوله: عن ابى بكره رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كشف البارى: كتاب العلم باب رب مبلغ أوعى من سامع: ٢٢٢/٣.

(٣) كشف البارى: ٢٥-٢٦/٢.

(٤) كشف البارى: ٥٢٤/٢.

(٥) كشف البارى: ٢٢٦/٣.

قوله: الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق... د حضرت ابوبكره نفيح بن حارث رضي الله عنه ددي حديث تعلق خطبه حجة الوداع سره دي. دكوم شرح چه كتاب العلم او كتاب المغازي وغيره كنيي راغلي ده. (١) د باب خلورم حديث د حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع

[٢٠٣] - حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاءَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ نُفَيْلٍ، أَنَّهُ خَاصَمْتُهُ أَرْوَى فِي حَقِّ زَعَمْتِ أَنَّهُ اتَّقَصَهُ لَهَا إِلَى مَرْوَانَ، فَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أَنْتَ صُ مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا أَشْهَدُ لَمَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَخَذَ شِبْرًا مِنَ الْأَرْضِ ظُلْمًا، فَإِنَّهُ يَطْوِقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ» قَالَ ابْنُ أَبِي الزُّنَادِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ، دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - [٢٣٢٠] (٢)

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا عبيد بن اسماعيل بهاري كوفى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الحميز باب نقض المرأة شعرها..... په ذيل كنيي راغلي ده. (٣)
ابو اسامه: دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلي حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كنيي تيرشو. (٤)
هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدي رضي الله عنه دي.
ابيه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دي. ددي دواړو حضراتو تذكره بدء الوحي دويم حديث كنيي اجمالاً او كتاب الايمان باب احب الدين الى الله آدمه كنيي تفصيلاً تيرشوي دي. (٥)
سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل: دا صحابي رسول ﷺ حضرت سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل عدوي رضي الله عنه دي. (٦)
په حديث كنيي ذكر شوي واقعي خلاصه: په دي حديث كنيي چه د كومي واقعي ذكر دي دهغي

(١) كشف الباري: ٢٢٥/٢.

(٢) كشف الباري كتاب العلم: ٢٣٢/٣-٢٢٧ كتاب المغازي: ٢٥٥ كتاب التفسير: ٢٦٥.

(٣) قوله: عن سعيد بن زيد: الحديث: من تخريجه كتاب المظالم باب ألم من ظلم شيئاً من الأرض رقم: ٢٤٥٢.

(٤) كشف الباري كتاب الحميز: ٣٩٨.

(٥) كشف الباري: ٤١٤/٣.

(٦) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢-٤٣٢.

(٧) ددوي د حالو د پاره او گورني: كتات الجنائز باب غسل الميت وضونه بالماء.....

تفصیل کتاب المظالم کنبی راغلی دی (۱)

د کوم خلاصه چه داده. د مشهور صحابی حضرت سعید بن زید رضی الله عنه خلاف اروی بنت انیس نومی یوې ښځې دا دعوی او کړه چه حضرت سعید بن زید رضی الله عنه دهغې نه زمکه په زور اخستی وه او مقدمه د مشهور اموی حکمران مروان بن الحکم چه هغه وخت دمدينې گورنر ووبه عدالت کنبی پیش کړه د مروان په وړاندې چه کله حضرت سعید بن زید رضی الله عنه پیش شو نو په دغه موقع باندي هغه ارشاد او فرمائیلو چه زه د دغه ښځې حق څنگه گيړولې شم؟ حالانکه ما د نبی کریم دا مبارک ارشاد اوریدلې دي چه حضور پاک فرمائیلی وو چه کوم سرې د چانه یو لیشت ځانی هم گير کړی غصب نی کړی په هغې باندي ناحق قبضه کوی نو د قیامت په ورځ به هغه ته د اووه زمکو طوق وراغوستلې شی دومره سخت وعید اوریدو نه پس ښه ده څنگه زه داسې کولې شم؟

ددې نه پس حضرت سعید بن زید رضی الله عنه خپله زمکه هم دهغه ښځې دپاره پریخوده او دهغې خلاف نی بددعا او کړه. الله تعالی د دغه ښځې خلاف د حضرت سعید بن زید رضی الله عنه دعا قبوله کړه (۲)

قوله: قال أبو الزناد: عن عشاء عن أبيه، قال: قال لي سعيد بن زيد: دخلت على

النبي صلى الله عليه وسلم

دمذکوره تعليق مقصد او تخريج: ددې تعليق مقصد صرف داخودل دی چه د حضرت عروه بن زبير رضی الله عنه د حضرت سعید بن زید رضی الله عنه سره ملاقات ثابت دي او هغوی پخپله د دوی نه دا حدیث اوریدلې دي. علامه عینی رحمته الله فرمائی: «وأراد البخاري بهذا التعليق بيان لقاء عروة وسعيداً، وتصريح سماعه منه الحديث المذكور» (۳)

او ددې تعليق متعلق حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه دا روایت موصولاً ماته نه دي ملاؤشوي (۴) د باب رومبي دویم او څلورم حدیث مناسبت خو ترجمه الباب سره بالکل واضح دي چه په دي ټولو کنبي په صراحت سره د اووه زمکو ذکر دي البته د باب دریم حدیث (حدیث ابوبکره) کنبي لفظ الأرض مفرد راغلي دي. دغه شان دا حدیث د ترجمه الباب مطابق نه دي چه د آسمانونو خو دلته د متعدد کیدو ذکر شته لیکن د زمکې دپاره دمفرد صیغه استعمال کړې شوي ده. جوابات چنانچه حضرت گنگوهی رحمته الله خو دا ونیلی دی چه الأرض کنبي الف لام د جنس دپاره دي لهذا د ارضین تعدد به راؤخی یا ددې طرف ته اشاره دپاره دي چه ارض نه مراد معهود یعنی جمع ده. ① علامه عینی رحمته الله هم دغه فرمائیلی دی چه سره ددې چه دلته ذکر شوي لفظ الأرض دي مگر مراد ترې نه سبع ارضین دي (۵)

② علامه قسطلانی رحمته الله فرمائی چه د ابن عساکر په نسخه کنبي لفظ ارضین جمع سره دي (حاشیه کنبي هم ددې ذکر دي) بل حضرت گنگوهی رحمته الله هم فرمائی چه که روایت د جمع والادي نومناسبت

(۱) صحيح البخاري: كتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئاً من الارض رقم: ۲۲۵۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۴ فتح الباری: ۶/۲۹۵ وشرح القسطلانی: ۵/۲۵۶.

(۳) حواله جات بالا، والتوضیح: ۱۹/۲۶.

(۴) هدی الساری: ۴۸.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۳.

بالکل ښکاره دي. (۱) ليکن دويم احتمال ضعيف دي. دا په اختلاف نسخ باندې معمول کول لږ شان گران دي ځکه چه هم دغه روايت امام بخاري رحمته الله عليه هم په دې سند سره مغازی کښې هم نقل کړې دي. په دې کښې لفظ ارض مفرد واقع شوې دي. (۲)

(۳) حافظ ابن کثير رحمته الله عليه فرماني چه ددې حديث ذکر کولو سره امام بخاري رحمته الله عليه خپل مراد او مقصد په يو مختلف تعبير سره ادا کړې دي. او آيت مبارك **﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾** مضمون مؤکد او ثابت فرمائيلو دپاره دا حديث ذکر کړې دي چه لکه په کال کښې دولس مياشتې دي او د دولسو مياشتو دا عدد دهغه ورځ نه دي په کومه ورځ چه الله تعالی زمکه او آسمان پيدا کړل. مگر په جاهليت کښې د خلقو د شرارت د وجې نه دا مياشتې وړاندې روستو شوې وې او اوس دامياشتې دوباره واپس راوگرځيدې او په خپل اصلي اوصحيح ترتيب باندې راغلي دي. دغه شان دا اووه زمکې هم د اووه آسمانونو په شان په عدد کښې مطابق دي لکه د شروع ورځې نه اووه آسمانونه دي دغه شان زمکې هم دهغه ورځ نه اووه دي. چنانچه د کال د دولسو مياشتو مطابقت مطابقت زماني دي او د آسمان او زمکې د عدد مطابقت مکانی دي. والله اعلم بالصواب. (۲)

۳- باب: في النجوم

ما قبل سره مناسبت: دالله تعالی د مخلوقاتو ذکر د شروع نه راروان دي. په سابقه باب کښې د زمکو تخليق بيان کړې شوې وو او دا باب د ستورو په بيان کښې دي. ستوری هم دالله تعالی د مخلوق نه يو مخلوق دي.

دنجوم لغوی او اصطلاحی تحقیق: نجوم د نجم جمع ده. هر هغه څيز چه ظاهروى يا د زمکې نه راتوکيږي هغې ته نجم ونيلى شى. چونکه مختلف نباتات کوم چه د زمکې نه د زيلو په شکل کښې راتوکيږي مثلاً کدو تورنى وغيره په دې باندې هم د نجم اطلاق کيږي. د حماسى شعر دي:

ولوأتى أشاء لکننت منه
مکان الفرقدين من النجوم (۱)

په دې شعر کښې نجوم په يو معنى نبات الارض دي. او ستوری هم چونکه د دنيا په آسمان باندې ښکاره کيږي په دې وجه دي ته نجم ونيلى شى. (۲)

او اصطلاحاً نجوم دهغه اجرام سماويه د پاره ونيلى شى چه په آسمان باندې ښکارى. داخپل کلک مادى وجود لري. ددې رنر ذاتى وي لکه نمر چه هغه هم د يو اوسط درجې ستورې دي. چنانچه دا اجرام بذات خود د رنر او حرارت منبع او مرکز دي اودوى ته د بل وجود نه اکتساب نور او حرارت ضرورت نه وي. په آسمان باندې يو بل څيز هم وي کوم ته چه سياره وانى. د سيارو رنر ذاتى نه وي

(۱) الكنز المتوارى: ۱۲۷/۱۳ شرح القسطلانى: ۲۵۵/۵ صحيح البخارى (قديمى): ۴۵۴/۱.

(۲) صحيح البخارى كتاب المغازى باب حجة الوداع رقم: ۴۴۰۶.

(۳) البدايه والنهاية: ۴۲/۱ شرح القسطلانى: ۲۵۵/۵ والکنز المتوارى: ۱۲۷-۱۲۸/۱۳.

(۴) ديوان الحماسه لأبى تمام: ۳۳ قال بعض بنى أسد طبع قديمى.

(۵) حديث شريف كښې د نبى كريم صلوات الله عليه د ولادت باسعادت باره كښې راغلى دي (هذا إبان نجومه. أى: ظهوره.. تاج العروس سادة: ن.ج. م. بل اوگورنى تاريخ الخميس فى احوال أنفس النفيس: ۳۳۹/۱ وأعلام النبوة: ۱۹۸/۱ والروض الأنف للسهيلى: ۳۰/۲ ذكر الرسول صلى الله عليه وسلم ينتشر. وسط النجوم العوالى للعصامى: ۳۱۶/۱.

بلکه داد نمر نه اکتساب نور او حرارت کوی لکه سپورمنی. د ستورو په مقابله کنبې سیارې ډیرې کمې دی. تراوسه پورې د تحقیق مطابق د سیارو تعداد ۱۷۰۰ دی خو ستوری کوم ته چه ثوابت هم ونیلی شی د سیارو نه په کرورونوزیات دی. (۱)

ستوری متحرک دی که ساکن؟ پخوانی حکماء او یونانی فلاسفه وغیره خیال هم دغه وو چه دا ستوری په آسمانونو کنبې ور خښ شوی دی په دې کنبې حرکت نشته صرف هم سکون دې په یوځانی ولاړ دی. لیکن د بعض فلاسفه جدید او ماهرین فلکیات دا ونیلی دی چه دا ستوری په آسمان پورې انختی نه دی بلکه په حرکت کنبې دی. د قرآن کریم نه هم دغه ثابتیږی. ارشاد ربانی دې: **(كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ)** (۲) چه دا ټول اجرام فلکی په حرکت کنبې دی فضاء کنبې ګرخی راګرخی.

دلته لفظ کل د جمع دپاره دې دې نه مراد ټول ستوری سره د نمر او ټولې سیارې سره د بسپورمنی سره ددې چه آیت مبارک کنبې لفظ کل ضمیر شمس او قمر طرف ته راجع دې. خودې نه مراد ټول ستوری او سیارې دی. علامه نسفی رحمته الله علیه مدارک کنبې فرمائی: **(وَكُلٌّ التَّنُونِ لِه عَوْضِ عَنِ الْمَضَافِ إِلَيْهِ، أَي: وَكُلِّهِمُ، وَالظَّمِيرُ لِلشَّمْسِ وَالْأَقْمَارِ)** (۳) حضرت موسی روحانی بازی رحمته الله علیه هم دا اختیار کړې دې. (۴) اولکه څنگه چه مونږ اوس او خودل چه د نن صبا جدید تحقیق هم دغه دې.

یوا اعتراض او دهغه جواب: په قرآن کریم کنبې چه دا الله تعالی ارشاد فرمائی دې **(وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيْطَانِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ)** (۵) یعنی تحقیق مونږ بنائسته کړې دې آسمان د دنیا، چه د انسانانو د نظرونو مخکنبې دې پر قیدونکی چراغونو سره اودا جوړ کړل مونږ د غورزولو ویشتلو ذریعه د پاره د شیطانانو... دې نه خو هم دا معلومیږی چه دا اجرام فلکی د دنیا آسمان سره انختی دی. او چه کله دا انختی وی نولا محاله په حرکت کنبې به نه وی؟ خو تاسو دې ته متحرک واینی.

ددې اشکال جواب دادې چه د دنیا آسمان بنائسته کولو دپاره دا ضروری نه دی چه ستورې په آسمان کنبې دننه یا ددې دپاسه لگیدلې وی بلکه ترین په دې صورت کنبې هم صادق دې چه ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کنبې وی. لکه چه په جدید تحقیق سره ددې مشاهده کیږی داددې منافی دې اود آیاتونو په مینځ کنبې هیڅ تعارض هم نشته.

په اصل کنبې هرکس اوناکس د فلکیات دا باریکو باندې نه شی پوهیدلې. چنانچه په آیت مبارک کنبې د عام انسانی نظر اعتبار کړې شوي دې چه په کتلو کنبې هم داسې معلومیږی لکه چه دا د دنیا د آسمان ستوری دی په حقیقت کنبې داسې نه دی دا ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کنبې ګرخی. (۶)

(۱) الهيئة الكبرى: ۸۱/۱ فصل فی بیان تقسیم الكواكب وفهم فلکیات: ۱۸۸-۱۸۲ ملخصاً.

(۲) سورت یس: ۵۰.

(۳) تفسیر النسفی المسمى بمدارک التنزیل وحقائق التأویل: ۱۰۵/۳-سورة یس. وفهم فلکیات: ۲۴۳.

(۴) الهيئة الكبرى: ۸۵/۱-۸۱ فصل فی بیان تقسیم الكوكب.

(۵) سورت الملک: ۵.

(۶) د نور تفصیل دپاره اوګورنی معارف القرآن دیوبندی: ۱۹/۸ هو کاندهلوی: ۱۸۸/۸-۱۸۵.

په شیاطین باندې کوم یوخیز وورغورزولې شی؟ ددې نه پس په دې خبره باندې پوهه شنی چه په آیت مبارک کنبې دا هم فرمائیلې شوی دی چه دا ستوری پتې په پتېه د آسمانی خبرو په لټون کنبې راتلونکی شیطانانو باندې وورغورزولې او ویشتلې شی. او هغوی دغه شان د آسمان نه لرې کولې شی. پورته دا خبره عرض کړې شوې ده چه ستوری کلک وی او هغې ته ثوابت ونیلی شی. ددې مضمون په تفسیر کنبې حضرت مولانا عبدالملک کاندهلوی رحمته الله علیه فرمائی:

دلته آیت کنبې **(وَجَعَلْنَاهَا)** ضمیر جنس مصابیح طرف ته راجع دې نه چه عین مصابیح طرف ته. حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه (فرمائی: داددې دپاره چه شیطانانو باندې دا ستوری نه شی غورزولې کوم چه په آسمان باندې دی. نواصل دادې چه لفظ مصابیح یا کوکب او نجوم هغه ستورو دپاره ونیلی شی کوم چه په آسمان باندې دی او هغه پرق او شعاکانو ته هم ونیلی شی کوم چه ستورو سره دی. هم دغه پرق او شعاکانې ماتیرې او هم دغه وورغورزولې شی. د زمکې نه کوم د لوگی والامادې چه اوچتیدو سره فضا کنبې پورته خیرې نو کره نار ته نیزدې رسیدو سره په هغې کنبې اور لگی او هغه داسې معلومیرې لکه چه لگیدلې شغله ویشتلې شی (دې ته شهاب ونیلی شی) دا د پرقیدونکو ستورو په شان وی په دې وجه دا هم د کوکب او نجوم د جنس نه شمیرکړې شوی مگر دا ټول د الله تعالی په حکم سره کیږی. کوم د لوگی والامادې ته چه الله تعالی په خپل حکم سره د گرخیدو او خوریدو حکم ورکوی هم هغه به داسې کیږی گنی نه کیږی. یعنی ددې دا ماتیدل او خوریدل پخپله ددې طبعی تقاضا نه ده او چونکه داهم دستورو یو قسم شان شو په دې وجه د شلیدو نه پس په زمکه باندې نه پریوخی. حالانکه د دوی طبعی راتگ «دکشش ثقل دقانون په رنرا کنبې» د زمکې طرف ته کیدل پکاروو بلکه دیو طرف نه بل طرف ته داسې شیندلې شی لکه چه چا ویشتلې وی. (۱)

دترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه د ترجمه الباب سیاق او ددې لاتدې کوم څه چه مؤلف رحمته الله علیه درج کړی دی ددې نه په ظاهره دا معلومیرې چه د ستورو دتخلیق نه کوم معتبر مقاصد د شریعت نه ثابت دی هغه بیانول دی. بل په دې ستورو کنبې چه کوم څه مخترعین او مبتدعین دخپل طرف نه خبرې پیدا کړی دی په هغې باندې رد کول دی. (۲)

وَقَالَ قَتَادَةُ: **(وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ) / الملك: ۵ / خَلَقَ هَذِهِ النُّجُومَ لثَلَاثٍ: جَعَلَهَا زِينَةً**

(۱) قال ابن كثير الدمشقي رحمه الله: عاد الضمير في قوله **(وَجَعَلْنَاهَا)** على جنس المصابيح، لا على عينها، لأنه لا يرسي بالكواكب التي في السماء، بل بشهب من دونها، وقد تكون مستمدة منها، والله أعلم. تفسير ابن كثير، سورة الملك، الآية: ۵. وللاستزادة انظر التفسير الكبير للإمام الرازي: ۱۰۸/۲۶-۱۰۴-۱۰۴ الصافات: ۱۰-۶.

(۲) معارف القرآن كاندهلوي: ۱۸۴/۸-سورت الملك. حضرت مفتي محمد شفيع رحمته الله علیه ددې آیت مبارک لاتدې ليكي اوستوري د شيطانانو د دفع كولو دپاره سكروټې جوړولو مطلب دا كيدې شي چه د ستورونه يوه ماده آتیشن دهغوي طرف ته پريخودلې شي، ستوري په خپل ځاني پاتې شي. دعوامو په نظر كنبې چونگه دا شغله دستورو په شان حركت كونكي بشكاري په دې وجه دې ته ستوري ماتيدل او په عربي كنبې انقضاض الكواكب واني (فرطبي: ۲۱۱/۱۸).

معارف القرآن: ۵۱۸/۸-۵۱۷. امام خازن رحمته الله علیه فرمائی: (فإن قلت: جعل الكواكب زينة للسماء يقتضى بقاءها، وجعلها رجوما للشياطين يقتضى زوالها، فكيف الجمع بين الحاليتين؟) قلت: قالوا: إنه ليس المراد أنهم يرمون بإحرام الكواكب، بل يجوز أن تنفصل من الكواكب شعله، وترمي الشياطين بتلك الشغلة، وهي الشهب، مثلها كمثل فبس يؤخذ من النار، وهي على حالها.

تفسير الخازن: ۴/۳۱۹-سورة الملك: ۵.

(۳) الكنز المتواری: ۱۲۸/۱۳.

لِلنَّهْمَاءِ، وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، وَعَلَامَاتٍ يُهْتَدَى بِهَا، فَمَنْ تَأَوَّلَ فِيهَا بِغَيْرِ ذَلِكَ أخطأ، وَأضَاعَ نَصِيْبَهُ، وَتَكَلَّفَ مَا لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ.

او حضرت قتاده رضی اللہ عنہ (۱) د آیت مبارک ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ﴾ په تفسیر کښې فرمائی چې الله تعالی دا ستوری د دریو مقاصدو دپاره پیدا کړې دی. ددې په ذریعه نی آسمان له بنانست وړکړو، د شیطانانو د دفع کولو دپاره نی ذریعه جوړ کړل او داسې نشانې نی جوړ کړل دکوم په ذریعه چې لاز خودنه او کړې شی. نو کوم کسان چې ددې دریو مقاصدونه علاوه ددې کوم تاویل کوی نوهغه به یقیناً خطا کاروی. د خپل آخرت نصیب به ضائع کونکې وی او ددې د معلومولو دپاره به بې ځایه تکلف کوی. دکوم چې هغه ته علم نه وی.

د قتاده رضی اللہ عنہ د اثر مقصد: حضرت قتاده چې د تخلیق نجوم کوم فوائد په دې عبارت کښې ذکر کړې دی په هغې کښې خو په دوو باندې تفصیلی خبره په تیرو صفحاتو کښې شوې ده. خوددې ستورو دریمه فائده داده چې ددې په ذریعه په سفر کښې لار خودنه کیدی شی. چنانچه د زمکې څیزونه صرف د لارو علامتونه نه دی بلکه د خوشی تشی صحراگانو بیابانونو دریا بونو سمندرونو او کنړو څنگلو کښې ستوری هم د لارو علامتونه دی چې قافلې د دوی په ذریعه روانې وی. د سمت طرف او لارو پته دستور په ذریعه لگی. که چېرې دا علامتونه نه وونو ډیر مشکلات به پېښیدل. خاص کر د نن صبا جدید خلاتی دور کښې ددې اهمیت ډیر زیات دی. د لونی لونی لوگی والی اجهازونو د کپتانانو اسره هم دغه قطب نما (کمپاس) وی چې قطب ستوری سبحان الله الخالق العلام (۲) سمت او طرف متعین کوی. (۳) خلاصه دا شوه چې الله تعالی دا ستوری د دریو مقاصدو دپاره پیدا کړې دی. ددې نه علاوه که څوک په دې کښې تاویلونه کوی نوهغه خطا کار دی اوبې ځایه تکلیفونه او چتوی. ددې نه د حضرت قتاده مقصد په نجومیانو باندې رد کول دی چې دستور په ذریعه نیک بختی او بد بختی معلوموی. (۴)

د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ دا اثر دلته مختصراً نقل کړې شوې دی. ددې نور تفصیل عبد بن حمید په دې الفاظو سره نقل کړې دی: «ان ناساً جهلةً بأمر الله قد احدثوا في هذه النجوم كهانة: من غرس كذا كان كذا، ومن سافر بنجم كذا كان كذا، ولعمري ما من النجوم نجم الا ويولد به الطويل والقصير، والاحمر والابيض، والحسن والدميم، وما علم هذه النجوم وهذه الدابة وهذا الطائر شيء من الغيب» (۵)

یعنی څه خلق چې د الله تعالی د امر نه بې خبره دی هغوی دا ستوری د کهانت ذریعه جوړه کړې دی. کله وانی چې د فلانکی ستوری د راختر په وخت چې کومه ونه (بوتې) اولگولې شی هغه ته به دا دا فائده وی او کله وانی چې څوک د فلانکی ستوری د راختر په وخت سفر کوی هغه سره به دامعامله کیږي وغیره وغیره. په خدایي ستورو کښې هریو ستوری سره اوږده هم پیدا کیږي ښکته قد والا هم

(۱) ددوی حالات کشف الباری کتاب الإیمان: ۳/۲ باب الإیمان أن يجب لأخيه کښې تیر شوی دی
(۲) قطب ستوري (Polaris) همیشه د شمال طرف ته وی ددې په امداد سره د طرفونو پیژندل په آسانتی سره کیږي. په صحراگانو او سمندرونو کښې د مسافرو لار خودنه کوی ددې زمکې نه فاصله ۴۶۶ نوری کاله ده دا د نمر نه ۱۶۳۰ درجې زیات روښانه دی فهم فلکیات ۲۱۱ دستور و فاصلې نوری کال
(۳) ملخصاً وبتصرف يسير من تفسير ماجدي، سورة النحل: ۱۷۵/۲ النحل: ۱۶.
(۴) قال الإمام الكشميري رحمه الله تعالى: أما النحوسة والبركة، فإنها أهون على الله من ذلك. كيف، وأنها مسخرة تضعد وتغرب، تغيب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدايم. فهي أصغير على الله من أن تكون فيها النحوسة والبركة. نعم، يعلم من القرآن أن في السموات دفاتر، وفيها تدابير أيضا، وإليه أشار البخاري من قوله: فمن تأول فيها بغير ذلك أخطأ. فيض الباري: ۳۰۴/۴.

(۵) فتح الباري: ۲۹۵/۶ والكنز المنواري: ۱۲۸/۱۳ وعمدة القاري: ۱۱۵/۱۵.

پیدا کیږي سره هم او سپین هم، ښه صورت والا او بد صورت هم. نو دې ستورو دې ځناورو او دې مرغوتو د غیب څه خبر دي؟ (ټولې اټکلې خبرې دي د کومې چه هیڅ حقیقت نه وي).

د هذکوره اثر تخریج: دا اثر عبد بن حمید رحمته الله علیه په خپل تفسیر کښې یونس عن شیبان عن قتادة په طریق سره د سورة النحل کلمه (وَعَلَامَاتٍ) ^(۱) د تفسیر لاندې نقل کړې ده. ^(۲)

د هذکوره اثر ترجمه الباب سره مناسبت: د حضرت قتاده رحمته الله علیه د دې اثر مناسبت ترجمه الباب سره واضح دي چه په دې کښې د تخلیق نجوم حکمتونه او فوائد بیان کړې شوي دي او په نجومیانو باندې رد کړې شوي دي.

د داؤدی اعتراض او د حافظ صاحب جواب: علامه داؤدی رحمته الله علیه دلته د حضرت قتاده رحمته الله علیه د قول په دې جمله «أخطأ وأضاع نفسه» باندې اعتراض کولو سره و نیلی دي چه دلته د حضرت نه تسامح شوي دي د دې په ځاني هغوی له داسې و نیل پکار وو «قائل ذلك كافر» چه داسې عقیده لرونکې خو کافر دي. ^(۳) حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائي چه څوک داسې عقیده اولري نو دهغه کفر متعین نه دي بلکه دلته دوه خبرې دي: ① د چا دا عقیده لرل چه ستوري مؤثر بالذات دي او په امور کائنات کښې تصرف لري. دا کفر دي. ② په زمکه باندې ښکاره کیدونکې یوه معامله باندې که چرې ستوري په ښه کړې شي چه د ستورو په اوختو راوختو سره دا بدلونونه واقع کیږي نو دا د کفر عقیده نه ده. ^(۴) لکه چه موسمیاتو والا چه د مختلفو حسابونو او آلاتو په ذریعه سره کله د باران او کله د واورې وریدو یا د نورو موسمی بدلون اطلاع ورکوي که دا مؤثر بالذات نه گنرلې شي نو کفر نه دي. ^(۵) په دې باره کښې به نور تفصیل ان شاء الله کتاب الاستسقاء کښې راځي.

د علم نجوم باره کښې احادیث: خطیب بغدادی رحمته الله علیه ذم النجوم کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړي دي: «لا تسألوا عن النجوم» ^(۶) یعنی د ستورو باره کښې پوښتنه کونکي مه گرځني. د حضرت علی رضی الله عنه نه روایت دي: «مهی رسول الله صلى الله عليه وسلم عن النظر في النجوم» ^(۷) یعنی حضور پاک صلی الله علیه و آله د ستورو باره کښې غور او فکر نه منع کړې ده. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت دي چه حضور پاک

^(۱) سورت النحل: ۱۶.

^(۲) فتح الباری: ۲۹۶/۶ عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵.

^(۳) فتح الباری: ۲۹۵/۶ والتوضیح: ۲۷/۱۹.

^(۴) حواله جات بالا، وعمدة القاری: ۱۱۵/۱۵.

^(۵) وفي كتاب الأنوار لأبي حنيفة: المنكر في الذم من النجوم نسبة الأمر إلى الكواكب، وأنها هي المؤثرة، فأما من نسب التأثير إلى خالقها، وزعم أنه نصيبها أعلاما، وضربها آثارا على ما يحدثه، فلا جناح عليه. عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵ وكذا انظر الأنواء في مواسم العرب لابن قتيبة الدينوري: ۲۰-۹۱ معنى العرب في نسبة المطر إلى النوء.

^(۶) التوضیح: ۲۷/۱۹ والفردوس للذيلی: ۴/۵ عرقم: ۷۴۷۰.

^(۷) التوضیح: ۲۸/۱۹ والضعفاء الكبير: ۵۰/۲ عرقم: ۴۸۰ والكامل لابن عدي: ۴۲/۴-۴۱ عرقم: ۶۵۲.

فرماني: «إِذَا ذَكَرَ أَحْسَابِي فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذَكَرَ اللّهُمَّ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذَكَرَ القَدْرَ فَأَمْسِكُوا» (١) د نورو صحابه كرامو نه هم داشان احاديث نقل دي. (٢) مشهور عباسي خليفه مامون رشيد قول دي چه دوه علوم داسي دي په كوم كنبسي چه ما ديره دلچسپي واخستله اود هغسي د ژوروالي پوري لازم مگر هغه مې صحيح اونه موندل، يو علم نجوم او بل علم سحر. (٣)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (هشما): متغيراً: د (هشما) به ذريعه د قرآن كريم آيت (فَأَصْبَرَ هَيِّبًا

تَذَرُوهُ الرِّيبَ) (٤). اشاره فرمايلي ده، د حضرت ابن عباس رضه تفسيری قول کولو سره مصنف حمة الله عليه ددي لفظ وضاحت کول غواري چې ددي (هشما) معنی متغير او بدل شوي ده (٥).

او ابو عبیده رضي الله عنه ددي لفظ معنی **بأبساماً** سره کړي ده. دا چونکه د وینو صفت دي په دي وجه به دلته ددي معنی وی اوج وابنه کوم چه هوا اخواد یخوا الوزوی. (٦)

د مذکوره اثر **تخریج**: حافظ رضي الله عنه فرماني چه ماته موصولاً ددي طریق نه دي ملاز شوي خو اسماعیل بن ابی زیاد رضي الله عنه په خپل تفسیر کنبسي دا قول د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت کړي دي. (٧)

قوله: وَالْأَب: مَا يَأْكُلُ الْأَنْعَامَ: په دي عبارت کنبسي آيت مبارك (وَفَاكِهِةً وَأَبًا) (٨) طرف ته اشاره

کړي شوي ده. اود الأب تفسیرنی کړي دي. دا تفسیري جمله هم د حضرت ابن عباس رضي الله عنه ده. چنانچه دهغوی په قول الأب هغه څيز ته وائي کوم چه ځناور خوري. هسي په لغت کنبسي الأب شنه يا اوج وینوته وائي. (٩) بعض حضراتو فرمايلي دي چه د الأب په ځناورو کنبسي هم هغه درجه ده کوم چه د فواکه (میوو) په انبسانانو کنبسي ده. (١٠)

د مذکوره اثر **تخریج**: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه دا تفسیري اثر ابن ابی حاتم رضي الله عنه د عاصم بن کلب عن ابیه په طریق سره په خپل تفسیر کنبسي ذکر کړي دي. په هغسي کنبسي دي: «الْأَب: مَا أَنْتَه الأَرْضُ مَا تَأْكُلُهُ الدَّوَابُّ، وَلَا يَأْكُلُهُ النَّاسُ» (١١)

قوله: وَالْأَنْعَامُ: الخَلْقُ: په دي کنبسي امام بخاري رضي الله عنه د آيت مبارك (وَالْأَرْضُ وَصَعَهَا لِئَلَّا تَأْمِرَ) (١٢)

(١) رواه الطبراني في الكبير: ١٩٨/١٠ رقم: ٤٨٠ وأبو نعيم في الحلة: ١٨٠/٤.

(٢) تفصيل ذبارة او گورني تعليقات التوضيح: ٢٨/١٩.

(٣) التوضيح: ٩/١٩.

(٤) سورة الكهف: ٤٥.

(٥) عمدة القاري: ١١٥/١٥.

(٦) فتح الباري: ٢٩٥/٦ ومجاز القرآن: ٤٠٥/١ سورة الكهف.

(٧) حواله بالا، وعمدة القاري: ١١٥/١٥ والتوضيح: ٣٠/١٩ وتغليق التعليق: ٤٩٠/٣.

(٨) سورت عبس: ٣١.

(٩) القاموس الوحيد مادة: الأب.

(١٠) التوضيح: ٣٠/١٩.

(١١) حواله بالا، وعمدة القاري: ١١٥/١٥ وفتح الباري: ٢٩٦/٦ وتغليق التعليق: ٤٩٠/٣.

(١٢) سورت الرحمن: ١٠.

طرف ته اشاره کولوسره د لفظ الأناهم تفسیر بیان کړې دې. مذکوره تفسیر هم د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې چه لفظ الأناهم په معنی خلق یعنی مخلوق دې. دا د علی بن ابی طلحه رضی الله عنه طریق دې خود سماک عن عکرمه په طریق سره حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ددې لفظ معنی الناس نقل ده. اوس به په دواړو کښې د عموم خصوص نسبت پیدا شی. یعنی ناس خاص دې او خلق عام دې. اود حضرت حسن بصری رضی الله عنه په طریق سره الأناهم معنی الجن والانس بیان کړې شوی ده. اود حضرت شعبی رضی الله عنه نه روایت دې چه هر ژوندی خیزته انام وانی. (۱)

د مذکوره اثر تخریج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا اثر هم ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره موصولاً نقل کړې دې. (۲)

قوله: (برذخ): حاجب: په دې کښې آیت مبارک (بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيْنُ) (۳) لفظ برزخ طرف ته اشاره ده اود حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ددې تفسیر حاجب نقل کړې شوی دې. د کوم معنی چه حائل او بندیز دې. د آیت مطلب دادې چه نمکین او شیرین دواړو په مینځ کښې یونه بنسکاریدونکې قدرتی بندیز دې چه دواړه قسم اوبه په خپل مینځ کښې یوځانی کیدو ته نه پرېږدی. (۴)

اکثر په نسخ بخاری کښې هم دغه شان حاجب دې خود مستملی او کشمیهنی په نسخو کښې حاجب دې. یعنی د باء موخده په ځانی زاء معجمه دې. معنی د دواړو تقریباً هم یوه ده. (۵)

د مذکوره اثر تخریج: په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَجَنَّتِ الْقَافَا) (۶) تفسیر کړې شوی دې چه په اصل کښې د حضرت مجاهد رضی الله عنه تفسیری کلام دې چه القافا په معنی دملتفة دې. د کوم معنی چه گنر او ډیره ده. د آیت ترجمه ده او گنر باغات. (۷)

د القاف تحقیق: د القاف واحد څه دې؟ په دې کښې د اهل لغت اختلاف دې. د ابن الملقن رضی الله عنه په قول ددې واحد لف دې. خود یوقول مطابق ددې واحد لفیف دې. لیکن امام کسانى رضی الله عنه دا جمع الجمع گرځولې دې. امام ابو جعفر طبری رضی الله عنه فرمائی چه د اهل عربیت د القاف په مفرد کښې اختلاف دې بعض نحاة بصره ددې مفرد لف گرځوی او بعض نحاة کوفه لف او لفیف دواړو ته مفرد وانی. نور فرمائی چه القاف هم جمع ده اود دې مفرد لف هم جمع ده. چنانچه وائی جنة لقاء او جنات لف، بیاد لف جمع القاف ده ځکه چه د عربونه دا خبره نه ده اوریدلی شوی چه هغوی شجرة لف وائی. نو ددې واحد لقاء دې د کوم چه جمع لف ده اود لف جمع القاف ده. چنانچه هغه جمع الجمع ده. لکه چه د طبری رضی الله عنه په نیز هم دغه راجح دې.

قوله: والغلب: الملتفة: په دې کښې آیت مبارک (وَحَدَّايِقَ غُلْبًا) (۸) تفسیر کړې شوی دې چه ددې

(۱) التوضیح: ۳۰/۱۹ و عمدة القاری: ۱۵/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ و تفلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.

(۲) حواله جات بالا.

(۳) سورت الرحمن: ۲۰.

(۴) ددې آیت مضمون سره متعلق نور تفصیل وړاندې باب نمبر ۱۰ کښې راځی.

(۵) عمدة القاری: ۱۶/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ وشرح الفسطانی: ۲۵۶/۵.

(۶) سورت النبأ: ۱۶.

(۷) القاموس الوحید ماده: لف و عمدة القاری: ۱۵/۱۶.

معنی ملتفتة ده یعنی په یوبل کښې پیوست، گنر باغونه، د باب سمع نه غلب الحديقة معنی ده. د باغ گنر کیدل. دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه نقل دې. (۱)

د دواړو اثارو تخریج: حضرت مجاهد رضی الله عنه دا دواړه آثار عبد بن حمید رضی الله عنه نه ابن ابی نجیح عن مجاهد په طریق سره په خپل تفسیر کښې موصولاً نقل کړې دې. (۲)

قوله: ﴿فَرَأَى﴾: مه ادا، کقوله: ﴿وَلَكُمُ فِي الْأَرْضِ مَسْقَى﴾: په دې عبارت کښې آیت مبارک ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا﴾ (۳) د تفسیر طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه د فراش معنی مهاد ده او مهاد هوارې او ښکته زمکې ته وائی. بیاد دې معنی د تائید دپاره ئی یوبل آیت پیش کړو ﴿وَلَكُمُ فِي الْأَرْضِ مَسْقَى﴾ (۴) چه کومه معنی د مستقر ده هم هغه معنی د مهاد او فراش ده اود مستقر معنی ده د قیام خائی، ټکانه او مرکز وغیره.

د آیت مبارک مفهوم: د دواړو آیاتونو مفهوم دادې چه منعم حقیقی الله تبارک و تعالی په انسان باندې د خپل انعام او فضل اظهار فرمائی چه مونږ ستاسو دپاره زمکه هواره او نرمه جوړه کړه دې دپاره چه په آسانۍ سره او گرځیدې شئی او خپل معاملات راغونډ کړې شئی. زمکه ښکته پورته جوړه نه کړه چه انسان چرته په سکوت عمره کیناستې نه شی.

تاسو په خپله خیال او پېرئې که زمکه چرته خړه یا بومبرقنی غونډې څیز وې په کوم چه کیناستل تلل او قدم کیخودل ممکن نه وې نود انسان به څه حال وو؟ که زمکه دخپل هیئت په اعتبار سره گول وه یا چپته وه، بهر حال ددې تعارف د انسان او انسانیت دپاره ددې نه بهتر ممکن نه دې چه دا د انسان د پاره د فرش کار ورکوی او په دې کار باندې هم الله تعالی دا لگولې ده. ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ دمدگوره اثر تخریج پورته ذکر کړې شوې تفسیر د حضرت قتاده رضی الله عنه او حضرت ربیع بن انس رضی الله عنه نه روایت کړې شوې دې هغوی د فراش تفسیر مهاد سره کړې دې. او امام طبری رضی الله عنه ددې دواړو دا اثر موصولاً نقل کړې دې. (۵)

قوله: ﴿نَكْدًا﴾: قلیلا: په دې عبارت کښې د آیت مبارک ﴿وَالَّذِي خَبَثَ لَآخِرُهَا إِلَّا نَكْدًا﴾ (۶) لفظ نکدا تفسیر ئی فرمائیلې دې چه ددې معنی قلیل او کم ده. ددې لفظ نورې هم معنې راځی لکه بخیل، ډیر کنجوس، بې فیض سرې. ددې جمع انکاد ده. (۷)

درباغ لاله روید: د آیت د دې حصې مفهوم دادې چه کومه زمکه خرابه وی نودهغې نه بغیرد ناقص او

(۱) سورت عبس: ۳۰.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶ والقاموس الوحید، مادة: غلب.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶ وفتح الباری: ۶/۲۹۶ وتغلیق التعلیق: ۳/۴۹۰.

(۴) سورت البقرة: ۲۲.

(۵) سورت البقرة: ۳۶.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶ وفتح الباری: ۶/۲۹۶ وتفسیر الطبری: ۱/۱۲۶ البقرة: ۲۲.

(۷) سورت الاعراف: ۵۸.

(۸) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶ وفتح الباری: ۶/۲۹۶ والقاموس الوحید، مادة: نکد.

خراب نه بل خه نه راوخی. دې نه وړاندې د آیت تکره داده: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِأَذْنِ رَبِّهِ» چه کومه زمکه ښه وی د الله تعالی په حکم سره دهغې شینکې ښه راوخی. حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته الله علیه فرمائی: د ښکلې اویاکې زمکې نه دمؤمن زړه مراد دې اودناکاره او خرابې زمکې نه د کافر زړه مراد دې. او قرآن کریم په منزله د باران رحمت او آب حیات دې. دا باران چه دمؤمن د زړه په زمکه باندې اوورېږي نو دهغې نه قسما قسم ثمرات او برکات رابنکاره کیږي. هغه د قرآن کریم د مواظ نه ښه فائده اوچته کړه. اود کافر د زړه زمکه شوره وه هغې د باران هدایت نه هیخ اثر قبول نه کړو. بلکه دهغې نه دکفر اوالحاد ازغڼې چهارې راووتلې.

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست

در باغ لاله روید و در شوره بوم خس^(۱)

د مذکوره اثر تخریج: دا اثر ابن ابی حاتم رحمته الله علیه دعلی بن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره موصلاً نقل کړې دې چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائیلی دی: «هذا مثل ضرب للكفار، كالبلد البجة المألحة، التي لا تخرج منها البركة»^(۲) دغه شان ابن ابی حاتم رحمته الله علیه دسدي رحمته الله علیه په طریق سره نقل کړې د «النكد: الشيء القليل الذي لا ينفع»^(۳)

ترجمة الباب سره د آیاتونو مناسبت: قال ابن عباس... لکه چه تاسو اوکتل چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته د ډیرو زیاتو آیاتونو تفسیر ذکر کړې دې. د غریب الفاظو وضاحت ئی فرمائیلي دې مگر مسئله داده چه ددې آیاتونو ترجمه الباب سره یعنی نجوم سره خه تعلق نشته دې؟

ددې اشکال څلور جوابات دی: ① علامه سندهی رحمته الله علیه فرمائی لکه چه امام بخاری ددې الفاظ غریبه او کلمات تفسیریه دلته څکه ذکر کړې دې چه د دې تعلق سره ددې چه نجوم سره نه دې مگر خلق سره بهر حال شته دې. (۴) نجوم هم مخلوق دې اودا څیزونه هم، یعنی وابنه زمکه او باغونه وغیره. ② او علامه عینی رحمته الله علیه او علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمائی چه د ادنی ملاست د وجې نه مؤلف رحمته الله علیه دا کلمات دخپل عادت موافق د خبرې نه خبره ویستلو سره استطراداً ذکر کړې دی دې دپاره چه فائده کښې اضافه اوشی. (۵)

③ او حافظ ابن حجر رحمته الله علیه مناسبت بالباب د حضرت قتاده رحمته الله علیه د کلام دا زیاتوالې رحمته الله علیه: «ان ناساً جهلة بأمر الله قد احدثوا في هذه النجوم...» نه اخذ کړې ده کوم چه شاته دعبد بن حمید رحمته الله علیه په حواله سره تیره شوه چه د یو څیز تخلیق، حسن اوقبیح، طول اوقصر اوتوروالې او سپینوالې کښې د ستورو خه کردار نه وی ټول د الله تعالی په غوښتلو سره کیږي هر څیز هم هغه پیدا کوی. خو بیا هم په قول د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه خه کلمات استطراداً ذکر کړې شوی دی. (۶)

(۱) معارف القرآن ۱۴مې ټولې: ۱۳۸/۳

(۲) فتح الباری: ۲۹۶/۶ وعمدة القاری: ۱۱۶/۱۵.

(۳) حواله جات بالا، وتفسیر ابن ابی حاتم: ۱۵۰۴/۵.

(۴) حاشیه السندهی علی البخاری: ۴۵۴/۱ طبع قدیمی، والکنز المتواری: ۱۲۸/۱۲.

(۵) عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵ او إرشاد الساری: ۲۵۶/۵.

(۶) فتح الباری: ۲۹۵/۶.

حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ زما پہ نیز داخبرہ ہم کولی کیدی شوه چه سپورمنی اوستوری د بعض ستورو د میوو پخولو پہ هغی کنبی بنانست پیدا کولو او خونذ زیاتولو کنبی لونی او اهم کردار وی دا څه پتہ فناه خبره نه ده. حضرت لیکي: «وممكن عند هذا العباد لضعف أن يقال: إنه قد تقرر في محله أن لكس والقمر وبعض النجوم تأثروا في نضج الثمار، واحداث النضارة واللذة فيها، فتأمل، فإنه لطيف»، والله اعلم بالصواب. (۱)

۴- باب: صِفَةُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ مُحَسَّبَانِ.

ما قبل سره مناسبت: مخکینی باب د ستورو سره متعلق وو. د سپورمنی او نمر تعلق هم د ستورو سره دی. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په خاص توگه د نمر او سپورمنی په جدا باب کنبی ذکر کړې دي. ځکه چه په ستورو کنبی ددې دواړو یو خاص شان دي. الله تعالی هم ددې دواړو په خاص خصوصیت سره ذکر فرمایلي دي. چنانچه خپل مختلف نعمتونه شمیر لونه پس فرمائی الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ مُحَسَّبَانِ ﴿۱﴾ (۲) ځکه چه د عالم دنیا ټول نظام کار ددې دواړو مرهون منت دي او ددوی حرکات او شعاکا نوسره تړلي دي. د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د سپورمنی او نمر کوم صفت د حسابان دي دهغی تفسیر کول غواړي چه د حسابان څه معنی ده وغیره وغیره. (۳) ددې لاندې به د دواړو اجسام سماویه څه نور صفات هم ذکر کولې شي. لکه څنگه چه به د راتلونکي تفصیلاتو نه معلومه شي.

قَالَ مُجَاهِدٌ: كَحُسْبَانَ الرَّحَى. وَقَالَ غَيْرُهُ: بِحِسَابٍ وَمَنَازِلَ لَا يَعْدُونَهَا. حُسْبَانٌ: جَمَاعَةٌ حِسَابٍ، مِثْلُ شَهَابٍ وَشَهْبَانٍ.

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دي عبارت کنبی د سورت رحمن آیت (الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ مُحَسَّبَانِ ﴿۱﴾) تفسیر کولو سره دوه اقوال نقل کړي دي. یو د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ او بل د غیره و نیلوسره د نورو حضراتو. د غیره نه مراد ابن عباس رضی اللہ عنہما دي. د صفانی رحمۃ اللہ علیہ په نسخه کنبی ددې تصریح ده. حریبي رحمۃ اللہ علیہ او طبری رحمۃ اللہ علیہ هم په سند صحیح سره د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه هم دغه نقل کړي دي. امام فرا رحمۃ اللہ علیہ هم په دي دویم قول باندې جزم کړې دي. (۴) بهر حال دواړه تفسیرونه صحیح دي او په دي کنبی هیڅ فرق نشته دي. درومی تفسیر ما حصل دادې چه سپورمنی او نمر په خپلو خپلو مدارونو کنبی داسې روان دي په گردش کنبی دي لکه میچن چه دوه اړخیزه چلیبری او ددې حرکت رحوی وی. دا دواړه د خپل مقرر دائرې نه انحراف نه کوي. لکه څنگه چه د میچن دواړه کانرې په خپله خپله دائره کنبی په حرکت کنبی وی د مرکز نه دهغوی اخوا کیدل ممکن نه وی حضرت گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «یعنی بذلك أنهم لا يتخلقان عما هو مقرر لهما، كالرحى، لا يمكن دورانها على غير ما معين في دورانها من القرب والبعد من القطبة»، (۵) ددویم تفسیر مطلب دادې چه هر دواړه اجسام په خپل خپل نظام کنبی یو مخصوص حساب او رفتار

(۱) الكنز المتواری: ۱۲۹/۱۳.

(۲) سورت الرحمن: ۵.

(۳) فتح الباری: ۲۹۸/۶ و عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵ والکنز المتواری: ۱۲۹/۱۳.

(۴) فتح الباری: ۲۹۸/۶ ومعانی القرآن للفراء: ۱۱۲/۳.

(۵) لامع الدراری: ۳۳۸/۷ والکنز المتواری: ۱۲۹/۱۳.

سره روان دی. په دوی کښې د هریو یو خاص منزل مقرر دې دکوم نه چه هغوی تجاوز نه کوی اونه نی کولې شی. او حساب هم داسې چه د لاکهونو کورونو کالونونه دا نظام شمسی او قمری روان دې. مگر داسې مضبوط حساب چه په دې کښې کله هم د منت یا سیکنه فرق نه راخی. د حضرت مولانا محمد حسن مکی صاحب رحمته الله علیه په تقریر کښې دی چه دلته تشبیه په دې باره کښې ده چه دواړه په یوه طریقته هم په یو خانی (محور) کښې روان دی ددواړو دپاره په دې کښې بدلون ممکن نه دې. والله اعلم. (١)

قوله: حسابان جماعة حساب، مثل شهاب وشهبان: د ابو عبید رضی الله عنه قول دې کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکر کړې دې. (١) چه حسابان جمع ده او ددې مفرد حساب دې لکه چه د شهاب جمع شهبان راخی. علامه اسماعیلی رحمته الله علیه فرمائی چه کوم خلق دا د حساب نه مشتق کوی نو د هغوی په نیز دا لفظ دوه احتمال لری جمع به وی یا به مصدر وی. (٢)

د علامه عینی رحمته الله علیه کلام په دې سلسله کښې نور واضح دې فرمائی: حسابان کله مصدر وی لکه غفران نقصان او کفران وغیره او کله جمع وی لکه شهبان چه د شهاب جمع ده رکبان چه د راکب جمع ده او رهبان چه د راهب جمع ده. (٣) او حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی چه د امام بخاری رحمته الله علیه دا قول ذکر کولو مقصد دادې چه دا کلمه څنگه چه مصدر دې دغه شان جمع هم ده او دغه شان دا لفظ مشترک دې. (٤) د مجاهد رضی الله عنه د اثر تخريج: د امام مجاهد رحمته الله علیه قول علامه فریابی رحمته الله علیه په خپل تفسیر کښې ابن ابي نجیح عن مجاهد په طریق سره موصولاً نقل کړې دې. (٥)

د ابن عباس د اثر تخريج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اثر کوم چه مؤلف رحمته الله علیه وقال غيره وتيلو سره نقل کړې دې. چه عبد بن حميد رحمته الله علیه حري رحمته الله علیه او طبري رحمته الله علیه ټولو موصولاً نقل کړې دې. ددې قول نسبت ابو مالك غفاري رضی الله عنه طرف ته هم کړې شوي دې کوم چه عبد بن حميد رحمته الله علیه نقل کړې دې. (٦)

(وَضُحَيْهَا) / الشمس: ١: / ضَوْوُهَا. (أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ) / يس: ٤٠: / لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ: وَلَا يَنْبَغِي لَهَا ذَلِكَ. (سَابِقَ النَّهَارِ) / يس: ٤٠: / يَتَطَالَبَانِ، حَيْثُ قَانَ. (نَسْلَخُ) / يس: ٣٧: / نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَنُخْرِجُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا. (وَأَهْيَةً) / الحاقة: ١٤: / وَهِيَ تَنْقُضُهَا. (أَرْجَاهَا) / الحاقة: ١٧: / مَا لَمْ يَنْشَقْ مِنْهَا، قَبْرٌ عَلَى حَاقَتِيهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبَلَدِ. (أَعْطَشَ) / النازعات: ٢٩: / (جَنٌّ) / الأنعام: ٧٤: / أَظْلَمَ.

قوله: (وَضُحَيْهَا) ضَوْوُهَا: د آیت مبارک (وَالشَّمْسُ وَضُحَيْهَا) (٨) د لفظ ضحاها تفسیر بیانولې شی

(١) تعليقات اللامع: ٣٣٨/٧ والكنز المنوارى: ١٢٩/١٣.

(٢) مجاز القرآن: ٢٤٢/٢ سورة الرحمن، مكتبة الخانجي، القاهرة.

(٣) فتح الباری: ٢٩٨/٦ والكنز المنوارى: ١٢٩/١٢.

(٤) عمدة القارى: ١١٦/١٥.

(٥) لامع الدرارى: ٣٣٨/٧ والكنز المنوارى: ١٢٩/١٣.

(٦) تفسير مجاهد: ٣٩٩/٢ والطبري: ٦٨/٢٧ فتح الباری: ٢٩٨/٦ عمدة القارى: ١١٦/١٥.

(٧) تفسير الطبري: ٦٨/٢٧ فتح الباری: ٢٩٨/٦ عمدة القارى: ١١٦/١٥ تعلقيق التعليق: ٤٩٢/٣ والتوضيح: ٣٤/١٩ والحاكم:

٤٧٤/٢ كتاب التفسير باب تفسير سورة الرحمن رقم: ٣٧٦٨ وصححه المعنى فى تلخيصه.

(٨) سورت الشمس: ١.

چه معنی ضوء یعنی رنرا ده. داهم د حضرت مجاهد رضی الله عنه قول دی. ددی لفظ نورې معنی هم بیان کړې شوی دی. (۱)

مگر په قول د ابن التین رضی الله عنه داهل لغت په نیز معروف هم دغه دی چه ضحی هغه وخت دی کوم وخت چه نمر راوخیژی او ددی نه پس لېشان وخت. رنرا نوره خوره شی نودی ته ضحاء وائی یعنی فتحه ضاد او مده سره. (۲)

د مذکوره اثر تخریج: د حضرت مجاهد رضی الله عنه دا اثر عبد بن حمید رضی الله عنه په خپل تفسیر کنبی موصولاً نقل کړې دی. (۳)

قوله: (أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ) لَا يَسْتَرْضُوهُ أَحَدٌ هِمَا ضَوْءَ الْآخِرِ: وَلَا يَنْبَغِي هِمَا ذَلِكَ: په دې عبارت

کنبی آیت مبارک (لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) (۴) د تفسیر کولې شی، دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رحمه الله علیه نه روایت دی. د عبارت مطلب دادې چې د سپوږمۍ او نمر دواړو دپاره دا ښه نه دی چې د یو بل رنرا پټه کړی گنی په مقرر نظام کنبی به خلل پیدا شی.

قوله: (سَابِقُ النَّهَارِ) يَتَطَّالَبَانِ، حَيْثُ: هم ددې ذکر شوی آیت طرف ته اشاره ده دحیث

معنی سریع او تیز ده. (۵) مطلب دادې چه دا دواړه یو بل پسې لگیدلې دی لیکن یو بل نه شی راگیرولې. داهم د حضرت مجاهد رضی الله عنه تفسیر دی.

قوله: (تَسْلَخُ) تُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخِرِ وَتُجْرِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: د مذکوره بالا آیت طرف ته

اشاره ده ددی ټولو پوره وضاحت کتاب التفسیر کنبی راغلي دي. (۶)

د مذکوره تخریج اثر: د حضرت مجاهد رضی الله عنه دا تفسیری اثر علامه فریابی رضی الله عنه خپل تفسیر کنبی ابن ابی نجیح رضی الله عنه په طریق سره موصولاً نقل کړې دی. (۷)

یوه اهم فائده: ددې خانی عبارت کنبی نجرې کل واحد منها نون سره دی. دغه شان به لفظ کل منصوب وی خو وړاندې کتاب التفسیر (۸) په روایت کنبی یا، مثناة سره یجری دی. فاعل لفظ کل دی په اول صورت کنبی به مطلب داشی الله تعالی فرمانی چه مونږ دواړه چلوو. په دویم صورت کنبی به مطلب داشی چه هغه دواړه په آسمان کنبی روان دی. لکه چه د فریابی رضی الله عنه په تفسیر کنبی دی: «و یجری کل»

(۱) التوضیح: ۱۹/۳۵ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ وتفسیر مجاهد: ۷۶۲/۲.

(۲) حواله جات بالا

(۳) حواله جات بالا، وفتح الباری: ۲۹۸/۶.

(۴) سورة يس: ۴۰.

(۵) القاموس الوحید ماده: حیث وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ والتوضیح: ۳۵/۱۹.

(۶) کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۴۱.

(۷) فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵.

(۸) بخاری شریف: ۷۰۹/۲ کتاب التفسیر قدیمی.

منهانی فلك»^(۱)

قوله: «وَأَهِيَّةٌ وَهَيْبًا تَشْقِيهَا» په دې عبارت کښې آیت مبارک «وَأَشْقَى السَّمَاءَ فَمِنْ يَوْمٍ يَذُوَاهِيَّةً»^(۲) د لفظ واهیه تفسیر بیان کړې شوې دې چه دوهی معنی تشقق یعنی د شلیدلو ده. دغه شان چاودلو ته هم تشقق وانی. دا د فراء یا قزاز قول دې^(۳) د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه دواهیة تفسیر ضعیفه متمزقه نقل کړې شوې دې^(۴)

قوله: «أَرْجَائِيهَا» مَالْمُ يَنْشَقُّ مِنْهَا، فَهَمَّ عَلَى حَاقِيهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبَيْتِ: آیت مبارک «وَأَلَمَلِكُ عَلَى أَرْجَائِيهَا» وَتَحْمِيلُ عَرْشِ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَ يَوْمِئِذٍ^(۵) د لفظ أرجاء تفسیر کولې شی. أرجاء جمع ده او ددې مفرد رجاء دې. دکوهی غارې ته وانی. رجوان: دکوهی دوه غارې. بل دمطلقا غارې او گوت دپاره هم دا لفظ استعمالولې شی.^(۶)

د «أَرْجَائِيهَا» د ضمیر په مرجع کښې دوه اقوال دی. حضرت قتاده رضی اللہ عنہ او حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ سماء مرجع گرځوی «وَأَلَمَلِكُ عَلَى أَرْجَائِيهَا»: أي علی حافات السماء او حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ دنیا ته علی حافات الدنيا.^(۷)

دحافظ رضی اللہ عنہ په قول د اول قول تصویب کړې شوې دې او ددې په تائید کښې شی د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما قول نقل کړې دې «وَأَلَمَلِكُ عَلَى حَاقَاتِ السَّمَاءِ حِينَ تَشَقُّ»^(۸) امام رازی رضی اللہ عنہ په تفسیر کبیر کښې د آیت معنی بیانولو سره فرماني چه دقیامت په ورځ کله آسمان اوشلیپی نو فرښتې د شلیدو د ځایونونه د آسمان د غارو طرف ته منتقل کیږی.^(۹)

یواشکال اودهغې جوابات: دلته دا شکال پیدا کیږی چه د فرښتو خو به رومیسی گرز سره مرگ واقع شی. د الله تعالی ارشاد دې «وَيُنْفَخْنَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نَفَخْنَاهُ فِي أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ»^(۱۰) بیا اخوا دیکخوا د منتقل کیدو څه معنی؟ ددې اشکال مختلف جوابات دی: ① فرښتې به د یولحظې دپاره د آسمان په غارو کښې اودریږی بیا به مړې شی. ② «وَأَلَمَلِكُ عَلَى أَرْجَائِيهَا» نه مراد هغه فرښتې دی کومې چه دمرگ نه مستثنی دی دچاباره کښې چه

① فتح الباری: ۲۹۸/۶.

② سورت الحاقه: ۱۶.

③ كما قال ابن الملقن. التوضیح: ۳۵/۱۹.

④ حواله بالا والفتح: ۲۹۸/۶ والعمدة: ۱۱۷/۱۵ ومعانی القرآن للفراء: ۱۸۱/۳ دارالمصرية.

⑤ سورة الحاقه: ۱۷.

⑥ عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ والقاموس الوحیدمادة: رجا.

⑦ فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ والکنز المنواری: ۱۳۰/۱۳.

⑧ حواله جات بالا.

⑨ التفسیر الكبير: ۹۶/۳۰ سورة الحاقه والکنز المنواری: ۱۳۰/۱۳.

⑩ سورت الزمر: ۶۸.

پخپله الله تعالى ارشاد فرمائی (إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ) یعنی د غارو والا فرینتی به د مرگ نه مستثنی وی. (۱)

⑤ علامه سلیمان جمل رحمته الله فرمائی د آیت معنی داده چه فرینتی به په هغه اطراف کښې ولاړې وی چه دغه وخت لا پریوتلې نه وی ځکه چه دهغوی خپل مساکن خوبه د آسمان د شلیدو د وجې نه برباد شوې وی. په دغه غارو باندي به دهغوی د اودریدو وجه داوی چه هغوی به د الله تعالی د امر په انتظار وی چه په زمکه باندي کوزیدوسره د هغې اوسیدونکی راگیر کړی. والله اعلم. (۲)

قوله: (أَغْطَشَ) و (جَن) **أَظْلَمَ:** په اول کلمه کښې آیت مبارک (وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا) (۳) طرف ته اودویمه کلمه کښې (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى الْكُوكِبَاتِ قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَأَجِبُ الْإِفْلِينَ) (۴) طرف ته اشاره ده. د لفظ أظلم په ذریعه ددې تفسیر کړې شوې دې چه ددې معنی د تیاری کولو ده. (۵)

د اول آیت تفسیر د حضرت قتاده رحمته الله دې اود دویم تفسیر د امام ابو عبیده رحمته الله چه هغوی په المجاز کښې په دې الفاظوسره کړې دې. (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ) : أي غطى عليه وأظلم. (۶)

د اول تفسیر تخریج: د امام قتاده رحمته الله مذکوره پورتنې تفسیری اثر عبد بن حمید رحمته الله په خپل تفسیر کښې په خپل طریق سره موصولاً ذکر کړې دې. (۷)

قوله: وقال الحسن: (كورت) **تکور حتى يذهب ضوعها:** دلته مصنف رحمته الله آیت مبارک (إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ) (۸) په تفسیر کښې د حضرت حسن بصری رحمته الله قول ذکر کړې دې چه نمر به راغونډ کړې شی تردې چه دهغه رنرا به ختمه شی.

د مذکوره اثر تخریج: د حضرت حسن بصری رحمته الله دا اثر ابن ابی حاتم رحمته الله په خپل تفسیر کښې ابو رجاء عن الحسن په طریق سره موصولاً بیان کړې دې. (۹)

قوله: (والليل وما وسق): جمع من دابة: د شپې یوصفت دادې چه هغه هر څیز پتهوی هر شی د هغې په تیاره کښې پتهپړې خوددې په خلاف د ورځې هر شی په حرکت کښې راځی او په خپل کار کښې

(۱) التفسیر الکبیر: ۹۶/۳۰.

(۲) حاشیه الجمل علی الجلالین: ۹۵/۹ سورة العاقبة الآية: ۱۷ والکنز المتواری: ۱۳۰/۱۳.

(۳) سورت النازعات: ۲۹.

(۴) سورت الانعام: ۷۶.

(۵) فتح الباری: ۲۹۸/۶ عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵.

(۶) فتح الباری: ۲۹۸/۶ عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ مجاز القرآن: ۱۹۸/۱ سورة الانعام: ۷۶ و ۲۸۵/۲.

(۷) حواله جات بالا.

(۸) سورت التکویر: ۱.

(۹) فتح الباری: ۳۹۸/۶ و تغلیق التعلیق: ۴۹۲/۲ و التوضیح: ۳۵/۱۹.

لگیا کیری په آیت مبارک کنبی د شپې هم دغه صفت په خصوصیت سره بیان کړې شوي دي. (۱) د من دابه قید په ظاهره اتفاقی دي خکه چه شبه هر شی راجمع کوی صرف خناور نه. والله اعلم. د مذکورہ اثر تخریج: دا اثر عبد بن حمید رحمته دمبارک بن فضاله عن الحسن په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. بل طبری رحمته هم دا اثر ابن علیہ عن ابی رجا، په طریق سره موصولاً ذکر کړې دي. (۲)

قوله: «اتسق»: استوی: د آیت مبارک **(وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ)** (۳) لفظ **(اتَّسَقَ)** معنی بیانولې شی چه ددی معنی برابر اود استواء ده. اود آیت معنی ده کله چه سپوږمنی پوره شی بدر کامل جوړه شی اودا د ایام بیض په شپو کنبی کیری. (۴) اتسق په اصل کنبی اوتسق وو واؤ په تاء، سره بدل کړې شو دواړه تاء مدغم کړې شوي. (۵)

ددې مشتق منه هم وسق دي. دکوم معنی چه اوس پورته ذکر کړې شوه چه جمع کول دي. سپوږمنی هم په دې شپو کنبی خپله رنزا جمع کوی. قاله مجاهد. (۶) د مذکورہ اثر تخریج: حضرت حسن رحمته دا اثر د عبد بن حمید رحمته نه منصور عن الحسن په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۷) امام طبری رحمته هم دا اثر موصولاً ذکر کړې دي. (۸)

قوله: «بروجا» منازل الشمس والقمر: د الله تعالی د ارشاد **(تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا)**

(۱) د لفظ بروج تفسیر کولې شی. ددی لفظ ډیر مطلبونه او تفسیرونه کړې شوي دي دکوم نه چه یو امام بخاری رحمته اختیار کړې دي کوم چه د حضرت حسن بصری رحمته نه نقل دي چه د بروج معنی د سپوږمنی او نمر منازل دي. (۱) آسمان په دوولسو بروجونو کنبی تقسیم دي د هرې یوې دولسمې حصې نوم برج دي. بیا دا دوولس بروجونه په اتلسو منزلونو کنبی تقسیم دي اود هر برج دپاره دوه منزلونه او ثلث مقرر دي. دا اته ویشت منزلونه د قمر یعنی سپوږمنی دي اود هر برج دیرش درجې مقرر دي اود دولسو بروجو درې سوه شپیته (۳۶۰) درجې دي. دا ټولې درجې چه کله نمر پوره کوی نو د هغه یوه دوره پوره کیری دا دوره د ټول آسمان ده. نمر دا په یو کال کنبی او سپوږمنی په اته ویشت ورځو کنبی پوره کوی. (۱)

(۱) التوضیح: ۳۶/۱۹.

(۲) فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ وتفسیر الطبری: ۷۶/۳۰.

(۳) الانشقاق: ۱۸.

(۴) التوضیح: ۳۶/۱۹ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۵) عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۶) حواله بالا. والتوضیح: ۳۶/۱۹.

(۷) فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵ وتغلیق التعلیق: ۴۹۳/۳.

(۸) تفسیر طبری: ۷۷/۳۰ خو ابن الملقن رحمته د حضرت حسن رحمته دا ټول آثار د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته منسوب کړی دي او گورنی: التوضیح: ۳۲/۱۹.

(۹) سورت الفرقان: ۶۱

(۱۰) فتح الباری: ۲۹۹/۶ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۱۱) معارف القرآن کاندهلوی: ۲۹۳/۴، ۵۱۹/۵.

خود ابوصالح رضی اللہ عنہ نه ددی تفسیر لونی لونی ستوری نقل دی او عطیه عوفی رضی اللہ عنہ، یحیی بن رافع رضی اللہ عنہ او حضرت قتاده رضی اللہ عنہ فرمائی چه دا په آسمان کنبی خه محلات دی. (۱) علامه طبری رضی اللہ عنہ دا آخری قول راجح گر خولی دی چه په آیت کنبی د بروج نه محلات او قصور مراد دی. (۲) نجومیانو او جوتشیانو دخپل فرضی علم دپاره چه کوم اصطلاحات مقرر کړی دی هغه دلته هیخ کله مراد نه دی. والله اعلم. (۳)

د مذکورہ اثر تخریج: د حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ دا اثر عبد بن حمید رضی اللہ عنہ موصولاً نقل کړې دي (۴)

قوله: :: الحُرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ: آیت مبارک (وَلَا الظِّلُّ وَلَا الحُرُورُ) (۵) تفسیر فرمائی چه حرور د نمر گرمی اوتاؤ ته وائی. داد ابو عبید رضی اللہ عنہ تفسیر دی کوم چه هغوی په المجاز کنبی ذکر کړې دي (۶) خو فراء رضی اللہ عنہ فرمائی چه حرور د همیشه گرمی ته وائی که هغه په شپه کنبی وی او که په ورځ کنبی وی اوسموم د ورځې گرمی (تاؤ) ته وائی. (۷)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْيَا: الحُرُورُ بِالنَّهَارِ، وَالتَّمُومُ بِالنَّهَارِ، يُقَالُ: (يُولِجُ) / العَجْر: ٤١ / يَكْوَرُ (وَلِيَجْتَمِعَ) / التوبة: ١٦: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ.

قوله: :: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْيَا: الحُرُورُ بِالنَّهَارِ، وَالتَّمُومُ بِالنَّهَارِ: حضرت ابن عباس رضی اللہ عنهما او

رؤبه بن عجاج تمیمی رضی اللہ عنہ قول دادې چه حرور د شپې گرمې هوا اوسموم په ورځ کنبی چلیدونکې گرمې هوا ته وائی. اود سدی رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه په آیت مبارک کنبی ظل او حرور نه مراد جنت او دوزخ دي. د سدی رضی اللہ عنہ دا قول ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ نقل کړې دي. (۸)

د مذکورہ اثر تخریج: حافظ رضی اللہ عنہ فرمائی چه د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنهما طرف ته منسوب کړې شوي دا اثر موصولاً چا نقل کړې دي. ماته تراوسه پورې معلومه نه شوه. (۹) خود رؤبه بن عجاج رضی اللہ عنہ قول ابو عبیده رضی اللہ عنہ په المجاز کنبی ذکر کړې دي. (۱۰)

رؤبه بن عجاج: دا مشهور شاعر ابوالجحاف یا ابو محمد رؤبه بن عبد الله العجاج بن رؤبه تمیمی سعدي رضی اللہ عنہ دي. رجزیه شاعر وو په دي فن کنبی دهغه ډیر لونی نوم وو اود عرب په مشهورو فصحاء

(۱) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵ والتوضیح: ۳۶/۱۹ تفسیر ابن ابی حاتم: ۲۸۱۶/۸.

(۲) تفسیر طبری: ۱۹/۱۹.

(۳) قال الإمام الکشمیری رحمه الله تعالى: أما النحرسة والبركة، فإنها أهون على الله من ذلك. كيف! وأنها مسخرة تصعد وتغرب. تغيب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدايم، فهي أصغر على الله من أن تكون فيها النحرسة والبركة. نعم. يعلم من القرآن أن في السموات دفاتر، وفيها تدابير أيضا، وإليه أشار البخاري من قوله: فمن تناول فيها بغير ذلك أخطأ. فيض الباری: ۳۰۴/۴.

(۴) فتح الباری: ۲۹۹/۶.

(۵) سورت فاطر: ۲۱.

(۶) مجاز القرآن: ۱۵۴/۲ والتوضیح: ۳۷/۱۹.

(۷) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵ وتفسیر طبری: ۴۰۶/۱۰.

(۸) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۹) فتح الباری: ۲۹۹/۶ خود د ابن الملکن رضی اللہ عنہ په قول ابن ابی زیات دا اثر په تفسیر ابن عباس رضی اللہ عنهما کنبی ذکر کړې دي التوضیح: ۳۷/۱۹.

(۱۰) الفتح: ۲۹۹/۶ والعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵ وتغلیق التعلیق: ۴۹۳/۳ ومجاز القرآن: ۱۱۵۴/۲ الفاطر: ۲۸.

کنبی دهغوی شمیر کیدلو مخضرم الدولتین دې یعنی د اموی او عباسی دواړو خلافتونو زمانه نی لیدلې ده د دواړو د ډیرو خلفاؤ مدح سرانی نی هم کړې ده (۱) دې د خپل پلار عبدالله عجاج رضی الله عنه او د غفل بن حنظله بکری رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوی. ددوی نه روایت کونکو کنبی د هغوی خوئی عبدالله نه علاوه عمرو بن العلاء، وهومن أقرانه - یونس بن حبیب، خلف الاحمر، یحیی القطان، نضر بن شميل، ابو عبیده معمر بن المثنی، ابوزید انصاری او عثمان بن الهیثم الموذن وغیره شامل دی. (۲)

دې د روایت حدیث په اعتبار سره مختلف فیه راوی دي. بعض تضعیف کړې او بعض توثیق، نودر میانه درجې راوی دي. مگر په لغت شعر او فصاحت کنبی امام منلی کیدو چنانچه د ژوند اکثر حصه نی په بصره کنبی تیره کړې ده. دهغه زمانې اکثر اکابر اهل لغت دهغوی نه استفاده کړې ده. دې په شعر کنبی حجت او لغت کنبی مقتداوو. په دې وجه چه کله دهغوی وفات او شونو مشهور امام نحو خلیل بن احمد فراهدی رضی الله عنه دا وقیع جمله ارشاد کړه «دفتنا الشعر واللغة والفصاحة» (۳) امام بخاری رضی الله عنه دده نه صرف یو تعلیق نقل کړې دې د کوم تعلق چه لغت سره دې نه چه حدیث سره اوبه لغت کنبی لکه چه اوس تیر شوهغه امام وو. (۴)

کله چه ابراهیم بن عبدالله بن حسن بن علی رضی الله عنه په بصره کنبی د اموی خلافت خلاف خروج کړې وو نورؤبه بن عجاج رضی الله عنه د فتنې د ویرې نه د کلی طرف ته وتلې وو او هم هلته ۱۴۵ هجری کنبی د ډیرو تکالیفو زغملونه پس انتقال شو. رحمه الله تعالی رحمة واسعة. (۵)

قوله: یقال: (یولج): یکور: آیت مبارک «يُولِجُ اللَّيْلُ فِي النَّهَارِ» (۶) تفسیر فرمانی چه د یولج معنی یکور ده. یعنی راغونډول شپه په ورځ کنبی. ابو عبیده رضی الله عنه فرمانی چه مطلب دادې چه شپه وړه کوی لکه چه په گرمیانو کنبی کیږی او ورځ زیاتوی. ددې برعکس په یخیانو کنبی کوی چه شپې لونی او ورځې وړې کیږی. (۷)

قوله: (ولیجة) کل شیء أدخلته فی شیء: ولیجة هغه څیز کوم چه څوک په یوبل څیز کنبی داخل کړی (او هغه د هغې حصه نه وی) لکه چه وزن فعلیه په معنی مفعوله وی. صاحب الجمل علامه سلیمان رضی الله عنه د کلام نه هم دغه استفاد کیږی. چنانچه ولیجه به په معنی د مدخوله وی (۸) پورته ذکر کړې شوې قول د امام ابو عبیده رضی الله عنه دې کوم چه هغه د آیت مبارک «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِجْهَةً» (۹) بوضاحت کولوسره

(۱) تهذيب ابن حجر: ۲۹۰/۳ والأعلام للزرکلی: ۳۴/۳.

(۲) تهذيب التهذيب: ۲۹۰/۳.

(۳) الأعلام للزرکلی: ۳۴/۳ ووفیات الأعيان: ۱۸۷/۱.

(۴) تهذيب التهذيب: ۲۹۱/۳ وميزان الاعتدال: ۴۷۹/۳.

(۵) تهذيب التهذيب: ۲۹۱/۳ وميزان الاعتدال: ۴۸۰/۳.

(۶) سورت الفاطر: ۱۳.

(۷) فتح الباری: ۲۹۹/۶ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۸) لامع الدراری وتعليقاته: ۳۳۹/۷ والکنز المتوارى: ۱۳۱/۱۳ وحاشية لجمل على الجلالين: ۲۲۵/۳.

ارشاد فرمانیله دی. (۱) حضرت مفسرین رحمهم الله ددی کلمی مختلف معانی لیکلی دی مثلاً خیانت، مکر، غیر مسلمو سره پتروابط ساتل چه د مسلمانانو راز غیر مسلم ته بنکاره کول وغیره. (۲)

ترجمة الباب سره ذایات مناسبت: امام بخاری رحمته الله ترجمه الباب صفة الشمس والقمر قائم فرمانیله ووددی لاتدی دیر تفسیری کلمات هم دمختلف مفسرینو حضراتو په حواله سره درج کری. ددغه تولیو کلماتو مناسبت په ترجمه سره واضح دی چه په هغه کنبی د دی دواړو یعنی سپوږمنی او نمر خه نه خه صفت بیان کری شوی دی.

خود آخری کلمی باب سره په ظاهره مناسبت نشته دی یعنی د (وَلِيَجَّةً)، خکه چه ددی سپوږمنی او نمر سره خه واسطه نشته دی. غالباً دا کلمه د سابقه کلمی (يُولَجُ) مناسبت سره دلته ذکر کری شوی ده کومه چه د باب افعال نه وه او ولیجه د باب ضرب نه ده. استطراداً نسی دلته ذکر کری ده. والله اعلم بالصواب.

ددی نه پس په دی پوهه شنی چه مصنف رحمته الله ددی باب لاتدی شپږ احادیث ذکر کری دی دکوم نه چه رومبی حدیث د حضرت ابوذر رضی الله عنه دی.

الحديث الاول

[۳۰۲۷] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ [ص: ۱۰۸] إِبْرَاهِيمَ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرِّزِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِأَبِي ذَرٍّ جِئْتَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ: «أَتَدْرِي أَيْنَ تَذْهَبُ؟»، قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: "فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتِ الْعَرْشِ، فَتَسْتَأْذِنَ فَيُؤْذَنُ لَهَا وَيُوشِكُ أَنْ تَسْجُدَ، فَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا، وَتَسْتَأْذِنَ فَلَا يُؤْذَنُ لَهَا يُقَالُ لَهَا: ارْجِعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ، فَتَطْلَعُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: {وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَذَا ذَلِكِ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ} (٢)" [۴۵۲۴، ۴۵۲۵، ۶۹۸۸، ۶۹۹۶] (١)

(١) سورت التوبة: ١٦.

(٢) فتح الباری: ٢٩٩/٦ وعمدة القاری: ١٨/١٥ ومجاز القرآن: ١/٢٥٤ سورة التوبة.

(٣) عمدة القاری: ١٨/١٥ والکنز المتواری: ١٣/١٣١.

(٤) یس: ٣٨.

(٥) قوله: عن أبي ذر رضي الله عنه، الحديث: رواه البخاري في تفسير سورة يس. باب قوله تعالى: {وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا} رقم الحديث ٤٨٠٣-٤٨٠٢ وفي التوحيد باب {وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ} رقم: ٧٤٦٤ وباب قوله تعالى {تَعْرُجُ الْمَلِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ} رقم: ٧٤٣٣ ومسلم رقم: ٤٠٢-٣٩٩ في الإيمان باب الزمن الذي لا يقبل فيه الإيمان والترمذي رقم: ٣٢٢٧ وفي التفسير باب ومن سورة يس، وفي الفتن باب ماجاء في طلوع الشمس من مغربها، رقم: ٢١٨٦.

تراجم رجال

محمد بن یوسف: دا محمد بن یوسف بن واقد فریابی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یخولهم.... په ضمن کښې تیره شوې ده. (۱)

سفيان: دا سفيان بن عيينه رضی الله عنه دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کښې تیر شوی دی. (۲)

اعمش: دامشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رضی الله عنه دې. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیر شوی دی. (۳)

ابراهيم تيمي: دا ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمي رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله..... لاندې راغلی دی. (۴)

اييه: دا مشهور تابعی حضرت يزيد بن شريك بن طارق رضی الله عنه دې. (۵)

ابي ذر: دامشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب المعاصي من أمرا جاهلية په ضمن کښې راغلی دی. (۶)

مستقر مکانی مراد دې که زمانی؟ آیت دې ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا﴾. په دې کښې اختلاف دې چه دلته مستقر مکانی مراد دې که زمانی؟ د حدیث باب نه د مستقر مکانی تائید کیری چه نمر د عرش لاندې لارشی سجده کوی لیکن بعض علماء وانی چه دې نه مستقر زمانی مراد دې. یعنی دده د حرکت انتها مراد ده چه هغه هلته تلو سره ختم شی کله چه الله تعالی دا ختمول غواری.

بعض مفسرین حضرات لکه قاضی بیضاوی رضی الله عنه (۷) دویم تفسیر لیکلې دې نو شیخ عبدالحق محدث دهلوی دلته ډیر خفه دې او هغه دا وانی چه دا ټول د فلسفې نه د متاثر کیدو اثر دې. واقعه داده چه آیت مبارک دخپل اطلاق په اعتبار سره د دواړو تفسیرونو محتمل دې. په دې کښې هیڅ استعجاب نشته چه حدیث مخې ته کولو سره مستقر مکانی مراد واخستی شی او آیت مخې ته کيخودوسره مستقر زمانی مراد واخستی شی. (۸)

اوس پاتې شوه دا خبره چه نمر سجده څنگه کوی؟ نو ددې تفصیل کتاب التفسیر کښې شوې دې. (۹)

(۱) کشف البای: ۲۵۲/۳.

(۲) اوگورنی کشف الباری: ۲۳۸/۱.

(۳) اوگورنی: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۲/۵۴۴.

(۵) ددوی دخالاتوډپاره اوگورنی کتاب فضائل المدينة باب حرم المدينة

(۶) کشف الباری: ۲۳۸/۲.

(۷) تفسیر البيضاوی مع حاشية الشهاب: ۲۲/۸، یس: ۳۸.

(۸) وإليه أشار الشهاب الخفاجي رحمه الله في حاشيته على البيضاوي: ۲۳/۸ وافيض الباری: ۳۰۶/۴ ولعمات التنقيح شرح مشکوة

المصابيح: ۶۸۵/۸ کتاب الفتن باب لعلامات بين يدي الساعة... الفصل الاول رقم: ۵۴۶۸.

(۹) کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۵۴۷-۵۴۵.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه په دې کښې د نمر يو صفت دا بيان کړې شوې دې چه هغه روزانه د عرش لاندې د سجدي دپاره خي... دا هم د تولو صفاتو د شمس نه يو صفت دې سره د ورځې دورانیه مکمل کيږي. (١)
دباب دويم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې

الحديث الثاني

[٣٠٢٨]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ الدَّانِجِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ مَكْرُورَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (٢)

تراجم رجال

مسدد: دامسدد بن مسرهد اسدي بصري رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخيه ما یحب لنفسه لاندې راغلي ده. (٣)

عبدالعزیز بن المختار: دا عبدالعزیز بن المختار انصاری بصري رضي الله عنه دې. (٤)

عبدالله الداناج: دا عبدالله بن فیروز داناج بصري رضي الله عنه دې. دانا فارسی ژبه کښې عالم ته وائی. کله چه دهغه تعریف او کړې شو نو هغه داناج شو لکه نمونه (فارسی)، ته عربی کښې نمودج وائی چه د آخري هاء په جیم معجمه سره بدل ورکوی. بعض حضراتو ددوی لقب دانا نقل کړې دې مگر په دواړو کښې حیخ فریق نشته دې. د داناج او دانا دواړو معنی یوه ده. (٥) په صفار تابعین کښې ددوی شمیر کيږي. (٦)

دې د حضرت یانس حضرت ابو برزه اسلمی رضي الله عنه نه علاوه ابوسلمه بن عبدالرحمن (٧) ابوساسان حصین بن منذر، ابو رافع الصانع، سلیمان بن یسار عکرمه رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. او ددوی نه روایت کونکو کښې حضرت قتاده (وهومن أقرانه) سعید بن ابی عروب، حماد بن سلمه، همام بن یحیی، عبدالعزیز بن المختار اسماعیل بن علیه رحمهم الله وغیره شامل دی. (٨)

(١) فتح الباری: ٢٩٩/٦ عمدة القاری: ١١٩/١٥.

(٢) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، انفراد به الإمام البخاري رحمه الله. انظر تحفة الأشراف: ١٠/٤٤٤ رقم: ١٤٩٦٧.

(٣) كشف الباری: ٢/٢٢.

(٤) ددوی حالاتو دپاره او کورنی کتاب الصلاة باب التعاون في بناء المسجد.

(٥) تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٥ وإكمال مغلطای: ١٢٣/٨ تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.

(٦) فتح الباری: ٢٩٩/٦.

(٧) و ذکر ابن ابی حاتم أنه رأى أبا برزة الأسلمي وروى عن أبي سلمة ففرق بينهما الجرح والتعديل: ١٣٦/٥ وإكمال مغلطای:

١٢٤/٤.

(٨) ذ شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره او کورنی تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٥ تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.

امام ابوزرعه رازی رضی اللہ عنہ فرمائی ثقہ. (۱) امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی «لا بأس به» (۲)، ابن حبان رضی اللہ عنہ ہفہ پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی. (۳) امام عجللی رضی اللہ عنہ فرمائی «بصری ثقہ» (۴)
 امام بخاری رضی اللہ عنہ د عبد اللہ بن دانا ج رضی اللہ عنہ نہ صرف ہم دغه یو حدیث باب روایت کری دی. (۵)
 پہ ائمہ ستہ کنبی د امام ترمذی رضی اللہ عنہ نہ علاوه نورو پنخو وارو حضراتو د هغه روایات قبول کری دی.
 رحمہ اللہ تعالیٰ رحمة واسعة. (۶)
 ابوسلمہ بن عبدالرحمن: دا مشہور تابعی حضرت ابوسلمہ بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رضی اللہ عنہ دی.
 ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتسابا من الإیمان کنبی راغلی دی. (۷)
 ابوہریرہ: دا مشہور صحابی حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دی ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیرہ شوی دہ. (۸)

قوله: قال: الشمس والقمر مکوران يوم القيامة. د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد مبارک دی چہ د قیامت پہ ورخ بہ سپور منی او نمر دوارہ راغونہولہ شی. مکوران صیغہ تشبیہ دہ د تکویر نہ مشتق دہ. اول دا خبرہ راغلی دہ چہ ددی معنی د راغونہولو دہ. اوس د حدیث شریف مطلب دا شو چہ د قیامت پہ ورخ بہ دا دوارہ راغونہولہ شی اوددی رنر بہ ختمولہ شی.

دمسند بزار رضی اللہ عنہ وغیرہ پہ روایت کنبی دا اضافہ ہم نقل دہ: «فی النار، فقال الحسن: وما ذنبيهما؟ قال أبو سلمة: أنا أحدك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنت تقول: ما ذنبيهما؟ فسكت الحسن» (۹)
 د حدیث نور تفصیل: علامہ طحاوی رضی اللہ عنہ پہ شرح مشکل الآثار کنبی نور تفصیل دا نقل کری دی چہ عبد اللہ دانا رضی اللہ عنہ فرمائی چہ خالد بن عبد اللہ بن خالد بن اسید پہ کومہ زمانہ کنبی چہ د بصرہ گورنروو ہم پہ ہفہ زمانہ کنبی بہ د حضرت ابوسلمہ بن عبدالرحمن رضی اللہ عنہ پہ مجلس کنبی کوم چہ بہ پہ جامع مسجد کنبی لگیدلہ و کنبی ہم حاضر شو. ہم پہ دغه دوران کنبی حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ تشریف راوړو او حضرت ابوسلمہ رضی اللہ عنہ سرہ کیناستو اودا احادیثو مذاکرہ نی کولہ. چنانچہ حضرت ابوسلمہ رضی اللہ عنہ ددی مذاکرہ پہ دوران کنبی احادیث، او حدیث باب واؤرولو چہ د قیامت پہ ورخ بہ سپور منی اونمر جمع کولو سرہ راغونہ کرے شی او پہ جہنم کنبی بہ غور زولہ شی. او دوارو تہ بہ د غوائی شکل ورکولہ شی. پہ دی باندي حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ او وئیلہ آخر پہ کوم

(۱) تہذیب الکمال: ۴۳۷/۱۵ تہذیب ابن حجر: ۳۵۹/۵.
 (۲) تہذیب الکمال: ۴۳۷/۱۵ تہذیب ابن حجر: ۳۵۹/۵ و خلاصہ الخزر جی: ۲۱۰.
 (۳) ۳۹/۵.
 (۴) تعلیقات تہذیب الکمال: ۴۳۸/۱۵.
 (۵) فتح الباری: ۲۹۹/۶.
 (۶) تہذیب الکمال: ۴۳۸/۱۵.
 (۷) کشف الباری: ۳۲۳/۲.
 (۸) کشف الباری: ۲۵۹/۱.
 (۹) مسند البزار: ۴۵۴/۲ رقم: ۸۶۹۶ و فیض القدیر: ۲۳۴/۴ حرف الشین رقم: ۴۹۴۸.

بنیاد باندي؟ دي دواړو داسې څه گناه کړې ده چه دوی ته به دومره خطرناکه سزا ورکولې شی؟ علامه طحاوی رحمته الله علیه لیکي: «فکان ماکان من الحسن فی هذا المحدث انکارا علی ابي سلمة انما کان -والله أعلم- لما وقع فی قلبه انهما یلقیان فی النار ليعذبا بذلك»، خو حضرت ابوسلمه د هغه د اشکال خو څه جواب اونه کړو صرف نی دا او فرمائیل چه تاسو ته زه د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم ارشاد نقل کوم په دي باندي حسن بصری خاموش شو. (۱)

د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه د حیرانتیا وجه: دلته حضرت حسن بصری رحمته الله علیه د حدیث په مضمون باندي د حیرانتیا اظهار کړې دي او د علت تپوس نی کړې دي چه په جهنم کښې غورزو لوسره د کوم جرم سزا ورکولې شی؟ دا څه نوې خبره خو نه وه. دغه شان اشکال خو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته هم شوي وو چنانچه حضرت کعب اجبار رحمته الله علیه دا او نیل چه «بما عبهما كأثمهما ثوران عقوران، فیهذا فی النار» (۲) علامه طبری رحمته الله علیه سند متصل سره د حضرت عکرمه نه نقل کړې دي چه کله حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا خبره واوریده نو هغه حضرت کعب رضی الله عنه دروغژن او گنرلو او وئی فرمائیل: «هذه یهودیة یرید اذخالها فی الإسلام، الله اکر موأجل من أن يعذب علی طاعته، ألم ترالی قوله تعالی: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآبِّينَ﴾؟» (۳) یعنی دو بهما فی طاعته، فكيف يعذب عهدين أننى الله علمهما؟» (۴)

یعنی دا یهودیت دي کوم چه کعب په اسلام کښې داخلولوسره د دي حصه جوړول غواړي د الله تعالی شان د دي نه ډیر لونی او اوچت دي. اود هغه د کریمانه خصلت نه دا ډیره لرې خبره ده چه چاله په خپل طاعت باندي سزا ورکړي. ولې ستاسو مخې ته د الله تعالی دا کلام نه دي ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآبِّينَ﴾ دا دواړه الله تعالی دخپل طاعت عادتې جوړ کړي دي. نو دا څنگه ممکن ده چه خپل داسې طاعت گزارو ته الله تعالی عذاب ورکړي د کومو چه پخپله هغه تعریف کړې دي؟

د سورت حج آیت نمبر ۱۸ نه هم دغه سوال پیدا کيږي. په دي آیت کښې الله تعالی رب العزت فرماني په زمکو او آسمانونو کښې چه کوم څه دي هغه ټول، دارنگه سپوږمښی نمبر ستوري او غرونه ونې او ټول خناور ټول د الله تعالی په مخکښې سجده کوي مگر څه داسې کم ظرف هم دي په چا باندي چه د الله تعالی عذاب مقرر شوي دي. دویم فریق ﴿وَكَيْفَ تَحِقُّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ﴾ (۵) دي. عقل پخپله تپوس کوي چه کله دا دواړه په اول فریق کښې شامل دي د طاعت گزارو سره د دوی تعلق دي نو د دویم فریق په شتاب هغوی ته ولې کيږي؟ دا خو نعوذ بالله زیاتې دي؟ (۶)

د مذکورې اشکال مختلف جوابات: د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه او د ابن عباس رضی الله عنهما دواړو خبره په خپل ځاني صحیح ده خود نورو حضراتو خبره هم ټيک ده د دواړو په موقف کښې هیڅ تضاد نشته دي د دي مختلف وجوهات دي: ① د نورو حضراتو د موقف تائید د دي آیت نه هم کيږي ﴿لَا تَكْفُرُوا مَا تَعْبُدُونَ مِنْ

(۱) شرح مشکل الآثار: ۱/۱۷۰ رقم: ۱۸۳ و اعلام الحديث للخطابي: ۲/۷۵۷ عمدة القاری: ۱۵/۱۲۰.

(۲) التوضیح: ۱۹/۴۰ کتاب العظمة لأبي شيخ: ۴/۱۱۶۳ ذکر عظمة الله... دار العاصم، ریاض.

(۳) سورت ابراهيم: ۳۳.

(۴) التوضیح: ۱۹/۱ و تفسیر الطبری: ۷/۴۵۸ عمدة القاری: ۱۵/۱۲۰.

(۵) سورت الحج: ۱۸.

(۶) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱/۱۷۲ رقم: ۱۸۴ باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ من قوله: إن الشمس والقمر ثوران.

ذُوْنَ اللّٰهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ اَنْ تَمْلِكُنَّهَا وِرْدُوْنَ ﴿٩٨﴾ (١) په كوم كښې چه كافرانوته خطاب دې چه تاسو او ستاسو ټول معبودان باطله به د جهنم خشاك جوړېږي.

تاسو پوهېږئني چه په دنيا كښې دمظاهر قدرت عبادت پوجا كونكو هيڅ كمې نشته د سپوږمني اونمر په هره زمانه كښې عبادت شوې دې. نن هم د دنيا په ډيرو خطوكښې ددې عبادت كولي شي. له هژاد آيت مبارك په رنر ا كښې دا دواړه هم د جهنم حصه كيدل پكار دي چه خلق ددوي عبادت كوي ددې تائيد ددې روايت ددې تكړې نه هم كيږي كوم چه ابو يعلى موصلي رضي الله عنه د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه مرفوعا نقل كړې ده. په دې كښې دي: «لوراها من عهدهما» (٢) دې دپاره چه كومو خلقو ددې دواړو اجرام سماوي عبادت كولو هغوي چه دا په دوزخ كښې سوزيدونكي او وينى نوعيرت به اخلي مگر هلته به دا څه فائده نه وركوي.

② علامه خطابي رحمته الله عليه فرماني چه دواړه سپوږمني او نمر راغونډولو سره په جهنم كښې د غورزو لومقصد هغوي ته عذاب وركول نه دي بلكه د دغه مظاهر پرستو تنبيه او توبيخ به كيږي چه په دنيا كښې به ئي ددې عبادت كولو. دې دپاره چه دوي ته معلومه شي چه دهغوي د سپوږمني او نمر عبادت باطل اولغو وو او په دنيا كښې دا عبث كار كولو سره خپل خانونه تباه او برباد كولو سره راغلي دي. ددې بعينه مثال هغه روايت دې په كوم كښې چه راغلي دي چه مچان به ټول په ټول دوزخ ته ځي. (٣) حالانكه ددوي هم څه گناه نشته دي. چنانچه دا مچان په دوزخ كښې د اچولو مقصد به صرف دا وي چه ددغه دوزخيانو په تكليف كښې زياتوالي او كړې شي علامه خطابي رحمته الله عليه فرماني «والمعنى في ذلك: لتكون عقوبة لأهل النار، بتأذون بها، كما يتأذون بالحيات وشبهها» (٤)

③ تقريباً هم دغه دويم سره يوشان جواب امام طحاوي رحمته الله عليه هم وركړې دې هغوي فرماني چه مونږ د حضرت ابوسلمه رضي الله عنه د طرف نه به حضرت حسن بصرى رضي الله عنه ته په جواب كښې دا وايو چه سپوږمني او نمر به په دې وجه راغونډولي شي چه دوزخيانوته به ددې په ذريعه عذاب وركولي شي نه دا چه دا دواړه به د دوزخ د عذاب سره مخ كولي شي.

گورئني كه نه چه په دوزخ كښې به فرښتې هم وي چه دوزخيانوته به عذاب وركوي نوددې دواړو حيثيت به هم په دوزخ كښې د دغه ټولو فرښتو په شان وي. دالله تعالى دا ارشاد مبارك مخې ته كيږدئ: **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا أَوْ قُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥﴾)** (٥)

په دې كښې **(لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ)** معنی ده «من تعذبهم أهل النار» دوزخيانوته چه د عذاب وركولو كوم حكم هغوي ته الله تعالى وركوي په هغې كښې به دوي حكم عدولي نه كوي. ښكاره خبره ده چه ددې فرښتو په جهنم كښې د موجودگني مطلب هيڅ كله دانه دې چه دوي څه گناه كړې ده دكوه

(١) سورت الانبياء: ٩٨.

(٢) مسند أبي يعلى الموصلي: إنما عزاها إليه الحافظ، ولم أجد لها في مسنده. والله أعلم.

(٣) الحديث رواه البزار في مسنده رقم: ٢٤٩٨ والطبراني في المعجم الكبير ٢٨٩/١٢ رقم: ١٣٤٢٦ عن ابن عمر رضي الله عنهما.

(٤) ٣٩٨/١٢ رقم: ١٣٤٦٨ وفي الأوسط: ٢/١٦٠ رقم: ١٥٧٥ ومعجم الزوائد: ٤/٤١٤.

(٥) أعلام الحديث خطابي: ١٤٧٦/٢.

(٥) سورت التحريم: ٦.

په وجه چه هغوی په دوزخ کښې غورزولې شوی دی. هم دغه شان د سپوږمښی او نمر معامله ده هغې هم څه گناه نه ده کړې بلکه دابه هم د فرښتو په شان دوزخیانوته د عذاب مزه ورڅکی.

طحاوی رضی الله عنه فرمائی: «و كذلك الشمس والقمر، هما فيهما بهيمة المنزل، معذبان لأهل النار بذنوبهم، لا معذبان فيها، إذا لذنوبهما» (۱) هم دغه خبره علامه اسماعیلی رحمته الله هم ارشاد فرمانيلې ده. (۲)

د بحث خلاصه: اوس ددې پوره بحث خلاصه داشوه چه دا دواړه به په دوزخ کښې د څه گناه د وجې نه نه شی اچولې بلکه په دې وجه به اچولې شی چه د شمس او قمر د عبادت کونکو په حسرت کښې اضافه اوشی. یوه فائده به دا هم کیږي چه ددوی په ورتلو سره به د جهنم په گرمښی کښې اضافه کیږي اود هغې اشتعال به زیاتیري نولکه چا چه ددې عبادت کولو هم هغه به په عذاب ورکولو کښې د تشدید سبب جوړیږي. والله اعلم بالصواب.

د ثوران عقیران معنی: دې نه پس داخبره یاده ساتښی چه هم دغه روایت د نورو صحابه کرامو نه هم نقل دې مثلاً ابوداؤد طیالسی رضی الله عنه وغیره د حضرت انس رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی: «إن الشمس والقمر ثوران عقیران فی النار» (۳)

خود حضرت کعب احبار رضی الله عنه روایت وړاندې تیر شوې دې نو په حدیث باب او هغه احادیثو کښې فرق دادې چه په دې کښې د مکوران په ځانی عقیران دې. عقیران هغه ځناور د کوم پتونونه چه پرې کړې شوی وی. مطلب دا چه سپوږمښی او نمر به لکه چه دوه ذبح کړې شوی غوایان وی. اوس دا دوه تشبیهونه شویو مکوران بل عقیران. د مکوران وضاحت اول کړې شوې دې چه ددې دواړو رنډا به ختمه کړې شی نو دا به د پنیر د دوو ټکرو په شان شی چه ښکاری خو به سپین مگر په دې کښې به رنډا نه وی نو دا تشبیه سلب نور سره متعلق ده.

خود دویمې تشبیه تعلق د سیر سره دې چه په آخرت کښې به ددې دواړو سیر او حرکت منقطع شی لکه مضبوط غوایان کله چه دهغوی خپې پرې کړې شی نو هغه د حرکت کولو قابل نه پاتې کیږي خوزیدې راخوزیدې نه شی. ددې حدیث دا مطلب هیڅ کله نه دې چه په حقیقت کښې به د دغه دواړو غوایانو چه په اصل کښې به سپوږمښی او نمر وی خپې پرې کولې شی. امام طحاوی رضی الله عنه فرمائی: «فأما إذا ياقطاعهما عن ذلك كالزمنين بالعقر، فقبل لهما، عقیران، علی استعارة هذا الاسم لهما، لا علی حقيقة حلول عقر بهما.....» (۴)

(۱) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱/۱۷۱ باب رقم: ۳۰ بیان مشکل ماروی عن رسول الله صلى الله عليه وسلم من قوله: إن الشمس والقمر ثوران.....

(۲) قال الإسماعيلي: وقد جعل الله في النار ملائكة، وليست تنأذى بها، ولا تعذب بها، وحجارة يعذب بها أهل النار. فيجوز أن يجعل الشمس والقمر عذاباً في النار لأهل النار، أو باله من آلات العذاب، نعوذ بالله من النار. التوضيح: ۱۹/۴ عمدة القاري: ۱۵/۱۲۰ فتح الباري: ۶/۳۰۰.

(۳) مسند الطيالسي: ۲/۵۷۴ رقم: ۲۲۱۷ مسند أنس بن مالك رضي الله عنه ومسند أبي يعلى الموصلي: ۳/۴۰۱ رقم: ۴۱۰۲ والكامل لابن عدي: ۳/۹۶۹ والحديث حسن.

(۴) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱/۱۷۲ فتح الباري: ۶/۳۰۰ فيض القدير للمناوي: ۳/۲۳۴ رقم: ۴۹۴۹.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: د دې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې ځکه چه د سپوږمنی اونمر راغونډول یو وصف دې. (۱)
د باب دریم حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې.

الحدیث الثالث

[۳۰۲۹] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُخْبِرُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يُخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا» - [۱۹۹۵] (۲)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه نقل کوی چه حضور پاک او فرمائیل چه دې نمر او سپوږمنی دواړو ته د چاد مرگ د وجې نه تندر لگی نه د چا په ژوندی کیدو سره، بلکه دا دواړه خودالله تعالی نشانې دی. چنانچه کله چه تاسو دا دواړه په تندر کښې اووینئ نو د کسوف یا خسوف، مونځ کونی.

تراجم رجال

یحیی بن سلیمان: دایحیی بن سلیمان بن یحیی جعفی کوفی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب کتابه العلم کښې تیر شوی دی. (۳)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رضی الله عنه دې. د دوی تذکره کتاب العلم باب من یردالله به خیرا یفقهه.....، لاندې تیره شوی ده. (۴)

عمرو: دا ابوامیه عمرو بن الحارث مصری انصاری رضی الله عنه دې. (۵)

عبدالرحمن بن القاسم: دا عبدالرحمن بن قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الفسل باب هل یدخل الجنب یده.....؟ په ضمن کښې تیر شوی دی. (۶)

ایبه: دا مشهور تابعی بزرگ حضرت قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الفسل باب من یدأ بالحلأب والطیب عند الفعل په ضمن کښې تیره شوی ده. (۷)

عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. ددوی حالات

(۱) عمدة القاری: ۱۲۰/۱۵.

(۲) قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث: من تخريجه في كتاب صلوة الكسوف.

(۳) كشف الباری: ۳۲۷/۴.

(۴) كشف الباری: ۲۷۷/۳.

(۵) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب المسح على الخفين.

(۶) كشف الباری: كتاب الفسل: ۵۵۷.

(۷) كشف الباری: كتاب الفسل: ۴۳۹.

کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام..... لاندي ذکر کړې شوی دی. (۱)
د باب خلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دي.

الحديث الرابع

[۳۰۳۰]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَمُتَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ» [۲۹] (۲)

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدني اصبحى رضي الله عنه دي. ددوى تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر...، كنبى تير شوى دی. (۳)
مالك: دا امام دار الهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدني رضي الله عنه دي. ددوى اجمالی حالات بدء الریح او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندي بيان كړې شوى دی. (۴)
زيد بن اسلم: دا زيد بن اسلم عدوى مولى عمر رضي الله عنه دي.
عطاء بن يسار: دا ابو محمد عطاء بن يسار هلالى مدني رضي الله عنه دي.
عبدالله بن عباس: دا مشهور صحابى حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دي. ددوى دريوارو محدثين حضراتو تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر...، كنبى بيان كړې شوى دی. (۵)
د باب پنځم حديث د حضرت عائشه رضي الله عنها دي.

الحديث الخامس

[۳۰۳۱]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَفَّتِ الشَّمْسُ، قَامَ فَكَبَّرَ وَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ»، وَقَامَ كَمَا هُوَ، فَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ الْقِرَاءَةِ الْأُولَى، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ الرُّكُوعِ الْأُولَى، ثُمَّ سَجَدَ سُجُودًا طَوِيلًا، ثُمَّ فَعَلَ فِي الرُّكُوعِ

(۱) كشف الباري: ۶۳۷/۱

(۲) قوله: عن عبدالله بن عباس رضي الله عنهما الحديث، من تخريجه في كتاب الكسوف.

(۳) كشف الباري: ۱۱۲/۲.

(۴) كشف الباري: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۵) كشف الباري: ۲۰۵/۲-۲۰۳ د ابن عباس رضي الله عنهما دپاره نور او گورنى كشف الباري: ۳۳۵/۱.

الْآخِرَةَ مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ سَلَّمَ وَقَدْ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، فَخَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ فِي كُوفِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ: «إِنَّهُمَا آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَحْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَانزِعُوا إِلَى الصَّلَاةِ»- [ر ۱۹۹۷] (۱)

تراجم رجال

یحیی بن بکیر: دا یحیی بن عبد الله بن بکیر مخزومی رضی اللہ عنہ دی.

الیث: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رضی اللہ عنہ دی.

عقیل: دامشهور امام حدیث عقیل بن خالد رضی اللہ عنہ دی. (۲)

ابن شہاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رضی اللہ عنہ دی. ددی خلورو وارو حضراتو محدثینو مختصر تذکرہ بدء الوحی دریم حدیث کنبی تیرہ شوی دہ. (۳)

عروہ بن الزبیر: دا حضرت عروہ بن زبیر بن عوام مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی

اوتفصیلی حالات کتاب الایمان باب أحب الدین إلى الله أدومه لاتدی بیان کرې شوی دی. (۴)

عائشہ رضی اللہ عنہا: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحی ددریم حدیث لاتدی راغلی دی. (۵)

د باب آخری او شپہرم حدیث حضرت ابومسعود عقبہ بن عمرو رضی اللہ عنہ دی.

الحديث السادس

[۳۰۳۲]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ [ص: ۱۰۹]، وَلَكِنَّهُمَا آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَاصْلُوا»- [ر ۱۹۳۰] (۶)

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا محمد بن المثنى عنزی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب حلاوة الایمان کنبی راغلی. (۷)

(۱) قوله: أن عائشة رضى الله عنها... والحديث: من نخرجه في الكسوف باب الصدقة في الكسوف.

(۲) ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب فضل العلم کنبی راغلی دہ. کشف الباری ۴۵۵/۳.

(۳) کشف الباری: ۳۲۶/۱-۳۲۳.

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

(۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۶) قوله عن أبي مسعود رضى الله عنه: الحديث، من نخرجه كتاب الكسوف باب لا تنكسف الشمس لموت أحد ولا لحياته.

(۷) کشف الباری: ۲۵/۲.

یحییٰ دا یحییٰ بن سعید بن فروخ القطان رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه..... لاندی ذکر کری شوی ده. (۱)

اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی خالد احمسی بجلی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویدہ، لاندی راغلی دی. (۲)

قیس: دا قیس بن ابی حازم احمسی بجلی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم الذین النصیحة..... کنبی راغلی ده. (۳)

ابی مسعود: دا مشهور بدری صحابی حضرت ابن مسعود عقبہ بن عمرو انصاری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیمة..... په ذیل کنبی بیان کری شوی دی. (۴)

دا حدیث د مسند عقبہ نه دی: دا حدیث د حضرت ابو مسعود عقبہ بن عمرو البدری رضی اللہ عنہ د مسانید نه دی خو په بعض نسخو کنبی ابن مسعود دی یعنی حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی. علامه کرمانی رضی اللہ عنہ فرمائی چه دا دویم احتمال سره ددی چه په دی اعتبار سره صحیح دی چه حضرت قیس بن ابی حازم رضی اللہ عنہ د حضرت ابن مسعود نه هم روایت کوی. مگر ټول روایات په دی باندی باندی متفق دی چه دا حدیث د مسند عقبہ رضی اللہ عنہ نه دی د مسند عبداللہ رضی اللہ عنہ نه نه دی. (۵)

او حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ دا دویم احتمال تصحیف مگر خولې دی او فرمائی: «وقوله في الحديث الأخير: عن أبي مسعود، كذا في الأصول بأداة الكنية، وهو أبو مسعود البدری، ووقع في بعض النسخ: عن ابن مسعود، بالموحدة والنون وهو تصحيف»، (۶)

ترجمة الباب سره د احادیثو مطابقت: د باب دا آخری څلورو احادیثو مطابقت بالترجمه په دی معنی دی چه کسوف کوم ته چه دنمر تندر نیول وائی یا کوم ته چه د سپوږمئی تندر نیول وائی د دواړو د صفاتو نه دی. (۷)

۵- باب: ما جاء في قوله:

((وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ نُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ))

ما قبل سره مناسبت: کتاب د بدء الخلق روان دی. امام بخاری رضی اللہ عنہ لکه څنگه چه د نجوم، شمس او قمر ذکر او کړو هم دغه شان د هواگانو هم ذکر فرمائی.

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۷۹/۱.

(۳) کشف الباری: ۷۶۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۷۴۸/۲.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۶۱/۱۳ عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵-۱۲۱.

(۶) فتح الباری: ۳۰۰/۶.

(۷) عمدة القاری: ۱۲۱/۱۵.

د ترجمه الباب مقصد: د دې ځانې نه امام بخاری رحمته الله علیه د هواگانو ذکر فرماني چه الله تعالی یو طرف ته ډیر شیان پیدا کړی دی نوبل طرف ته هواگانې هم دهغه مخلوق دي هم دهغه په حکم سره روانې دي چه اوریځې راجمع کوی. بیا هم دغه اوریځې د الله تعالی په حکم باندي بارانونه وروی. دا د رحمت هواگانې وی خو کله هواگانې د عذاب په توگه هم چلیږی. تفصیل ان شاء الله وړاندي راځی

(قاصفا) / الاسراء: ۶۹: **تَقْصِفُ كُلُّ شَيْءٍ** (لوايقه) / الحجر: ۲۲: **مَلَأَقِمْ مَلَقِحَةً** (اغصان) / البقرة: ۲۶۶: **رِيحٌ عَاصِفٌ تَنْبُ مِنْ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ** (جذ) / آل عمران: ۱۱۷: **بُرْدٌ** (نشرأ): **مُتَفَرِّقَةٌ**.

قوله: ((قاصفا)) **تَقْصِفُ كُلُّ شَيْءٍ**: د دې عبارت په ذریعه امام بخاری رحمته الله علیه د آیت مبارک (فَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ) ^(۱) (قاصفا) تفسیر او توضیح کوی چه قاصفا معنی ده هغه هوا کوم چه هر څه مات رامات کړی

قوله: الریح القاصف. تیزه راتنیدونکی هوا د دې جمع القواصف ده ^(۲) دغه پورته ذکر کړې شوې تفسیری قول د امام ابو عبیده رحمته الله علیه دې کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکر کړې دي. ^(۳) هم د دې په شان قول د حضرت قتاده رحمته الله علیه نه هم نقل دي. ^(۴) اته قسمه هواگانې. حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرماني چه د هواگانو اته قسمونه دی څلور عذابونه دی نوباقی څلور رحمت. د رحمت والا هواگانې دادی ① ناشرات ② ذاریات ③ مراسلات ④ مبشرات. اود عذاب والاد هواگانو نومونه دادی. عاصف او قاصف، د دې دواړو تعلق سمندر سره دي. صرصر او عقیم د دې دواړو تعلق د اوچې سره دي ^(۵)

قوله: ((لوايقه)) **مَلَأَقِمْ مَلَقِحَةً**: په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحًا) ^(۶) مونږ هواگانې باران ورونکې جوړولو سره اولیکلې، سره د لفظ لواقح تفسیر کړې شوې دي چه لواقح ملاقح په معنی کښې دي کوم چه دملقحه جمع ده. دا داسې اوگنښی چه لفتح الناقه (باب سمر) اونخوا معنی ده د اوبښې حامله کیدل. دا فعل لازم دي هم د دې اسم فاعل لافع دي. د کوم جمع چه لواقح ده. اوس به د دې معنی شی حاملې اوبښې.

الله تعالی په مذکورده آیت مبارک کښې دا لفظ هواگانو سره ذکر کړو دکوم مطلب چه به وی حامله هوا گانې. یعنی د اوبونه ډکې هواگانې. حالانکه په هوا کښې اوبه نه وی بلکه په اوریځو کښې وی کوم چه هوا گانې چلوی. دې نه علاوه لفتح الریح المحاب (افعال) په معنی کښې دی د هوا اوریځ سره جنګیدل

(۱) سورة الاسراء: ۶۹

(۲) عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵، التوضیح: ۴۶/۱۹، والقاموس الوحید، مادة: قصف.

(۳) مجاز القرآن: ۲۸۵/۱ سورة الاسراء: ۶۹

(۴) تعلیقات التوضیح: ۴۶/۱۹، وتفسیر الطبری: ۱۱۴/۸.

(۵) عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵، والتوضیح: ۴۶/۱۹.

(۶) سورة الحجرات: ۲۲

او باران و رول. دا متعدی دې اسم فاعل ددې ملقحة دې دکوم جمع چه ملاقحه ده. (۱)
 دامام بخاری رضی اللہ عنہ مقصد: اوس امام بخاری رضی اللہ عنہ دا فرمائیل غواری چه په آیت مبارک کنبی راغلی
 لفظ لواقح لازم دې خود متعدی په معنی کنبی دې. گنی د آیت مفهوم واضح کیږی نه. حضرت

گنگوهی رضی اللہ عنہ فرمائی ((یعنی أن الرياح ليست لائحة، بل هي ملقحة، فكان اللازم معنی المتعدی)) (۲)
 هم دغه خبره په لریزیات وضاحت سره حضرت مولانا محمد حسن مکی رضی اللہ عنہ په تقریر کنبی هم ده
 هغوی فرمائی: ((یرید أن المراد باللواقح: الملاقح، دون معناه الحقيقي، لأن اللاقحة لازم، يقال: لقحت الناقة أم حملت
 واللقحة متعدية، يقال: ألقت الفحل الناقة)) (۳) حضرت مولانا مکی رضی اللہ عنہ نور فرمائی چه بعض حضراتو لواقح
 دملقحة خلاف قیاس جمع گر خولې ده خودا غلطه ده ځکه چه دا د لائحة جمع ده. استاذ محترم (حضرت
 گنگوهی رضی اللہ عنہ) هم دغه فرمائیلی دی. (۴)

د ابو عبیده رضی اللہ عنہ او ابن اسحاق رضی اللہ عنہ رآی: اوهغه حضرات کوم چه لواقح ته دملقحة جمع وانی. امام
 ابو عبیده رضی اللہ عنہ او ابن اسحاق رضی اللہ عنہ دی. (۵) هم د دغه روستو ذکر شوی اتباع کولوسره ابو عبیده رضی اللہ عنہ هم
 دغه قول اختیار کړې دې خو بعض حضراتو په ده باندې نکیر کړې دې. علامه ابن ملقن رضی اللہ عنہ فرمائی:
 ((هذا قول أبي عبدة وغيره وأنكره بعضهم، وقال: هو بعيد جدا، لأن حذف الزوائد إنما يجوز من مثل هذا في الشعر، ولكنه
 جمع لائحة ولاقح بلا خلاف)) (۶)

ددې لفظ لاتدې شراح ډیر څه لیکلی دی خو زړه ته لگیدونکې خبره د ابن جریر طبری رضی اللہ عنہ ده هغه
 فرمائی چه صواب دادې چه ریاح لاقحه هم دی اوملقحه هم دی. لاقحه خو په دې لحاظ سره چه هغه
 اوبه اوچتوی اوملقحه په دې اعتبار سره چه هغه اوبه د اوریخو دتنه رسوی. (۷) بیا ابن جریر رضی اللہ عنہ د
 خپل قول د تائید اوتقویت دپاره د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ ارشاد نقل کړې دې دکوم سند چه قوی
 دې. حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی ((يرسل الله الرياح، فتعمل الماء، فتلقح السحاب، وتمر به، فتدرك ما تدركه اللقحة،
 ثم تمطر)) (۸) یعنی الله تعالی اوریخې رالیکی چه اوبه اوچتوی، اوریخې باردار کوی بیا چه کله په دې
 باندې چلیږی نو دا اوریخې ښه باران وروی. لکه څنگه چه د پيشو ورکونکی اوبه ډیرزیات پښی
 ورکوی. د امام لغت علامه زهری رضی اللہ عنہ نه هم دغه شان قول نقل دې. (۹) او هم دغه معنی اومفهوم زیات
 واضح دې. والله اعلم بالصواب.

(۱) لسان العرب مادة: لقع والقاموس الوحيد مادة: لقع.

(۲) الكنز المتواری: ۱۳/۱۳ ولامع الدراری: ۲۴۰/۷.

(۳) حواله جات بالا.

(۴) حواله جات بالا.

(۵) مجاز القرآن: ۳۴۸/۱ عمدة القاری: ۱۵/۱۲۲ والتوضیح: ۴۷/۱۹.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۲۲ والتوضیح: ۴۷/۱۹ وفتح الباری: ۳۰۱/۶ وإرشاد الساری: ۲۶۱/۵.

(۷) جامع البیان: ۱۴/۱۴ سورة الحجر.

(۸) حواله بالا: ۱۵/۱۴-سورة الحجر ولباب التأویل فی معانی التنزیل للخازن: ۱۱۱/۳.

(۹) الكنز المتواری: ۱۳/۱۳-۱۳۵-عمدة القاری: ۱۵/۱۲۲ وفتح الباری: ۳۰۱/۶ والتوضیح: ۴۷/۱۹ وتهذيب اللغة: ۴/۳۲۸۵ مادة: لقع.

قوله: (اعصار): رِيحٌ عاصِفٌ هُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ: په دې عبارت سره آیت مبارک **(فَأَصَابَهَا أَعْصَارٌ فِيهَا نَارٌ فَخَارَتْ كَذَلِكَ بَيَّنَّ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۝)** (۱) کښې د لفظ اعصار تفسیر کړې شوې دې چه په اصل کښې د امام ابو عبیده رضی الله عنه تفسیری کلام دې اعصار غولنی ته وائی یعنی ډیره تیزه هوا چه دورې الوزوی د عمود په شکل کښې د آسمان طرف ته اوچتیرې. په دې کښې اور هم (بعض وخت) وی. د امام ضحاک رضی الله عنه نه ددې معنی دا نقل ده: «ریح فيها برد و همد» مگر د امام بخاری رضی الله عنه په اختیار کړې شوې معنی زیاته واضحه او بنسکاره ده چه پخپله رب کریم د اور تصریح فرمائیلې ده. **(فِيهِ نَارٌ)** اود نار نه مراد سموم یعنی گرمه هوا ده. **قاله السدي (۲)**

قوله: (صِرٌّ): بَرْدٌ: په دې کښې د آیت مبارک **(رِيحٌ فِيهَا صِرٌّ)** (۳) لفظ صر توضیح کولې شي چه ددې معنی برد ده یعنی یخوالې. د ابو عبیده رضی الله عنه نه روایت دې صر سخت یخ ته وائی. اوس به د آیت معنی شی داسې هوا په کومه کښې چه ډیر زیات یخوالې وی. (۴)

قوله: (نُشْرًا): مُتَفَرِّقَةٌ: دلته چه په ترجمه الباب کښې کوم آیت جز جوړ کړې وو هم دهغې طرف ته اشاره ده. **(وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيْحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ)** (۵) چه په دې کښې د نشر معنی د متفرق ده. نشر د نشر جمع ده یعنی اور یخې اوچتونکې او الوزونکې هوا گانې. دا تفسیر هم د امام ابو عبیده رضی الله عنه د کلام مقتضی مطابق دې. هغوی د نشر ا تفسیر فرمائیلې دې: «أي: من كل مهيب وجائب وأحمة» (۶). البته دا دې واضحه وی چه دا تفسیر د آیت د هغه قراءت مطابق دې په کوم کښې چه نشر راغلې دې. زمونږ په قراءت کښې بشر دې. د کوم معنی چه مبشرات ده یعنی بشارت او خوشخبری ور کونکې هوا گانې. د کوم چه یو تفسیر باران هم کړې شوې دې. (۷)

د آیت ترجمه الباب سره مناسب: امام بخاری رضی الله عنه آیت د رحمت د ترجمې جز جوړ کړې وو خو ددې لاندې مونږ خودلې وو چه مؤلف رضی الله عنه به د نور قسم هواگانو ذکر هم کوی. چنانچه هغه چه یو طرف ته د رحمت نه د ډکو هواگانو ذکر او کړو نوبل طرف ته نی د عذاب والا هواگانو ذکر هم او کړو. ځکه چه **(ويضد هاتلین الأشماء) والله اعلم.**

دې نه پس داسې او گنړنی چه امام بخاری رضی الله عنه د باب لاندې دوه احادیث ذکر کړې دی په کوم کښې چه رومیې حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

(۱) سورت البقرة: ۲۶۶.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵ فتح الباری: ۳۰۱/۶ والتوضیح: ۴۷/۱۹.

(۳) سورت آل عمران: ۱۱۷.

(۴) عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵ وفتح الباری: ۳۰۱/۶.

(۵) سورت الفرقان: ۴۸.

(۶) حواله جات بالا

(۷) عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵ والتوضیح: ۴۸/۱۹.

المحدث الاول

[۳۰۳۳]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لُعِزْتُ بِالصَّبَا، وَأَهْلِكْتُ عَادَ بِالذُّبُورِ» [۱] [۲۹۸۸] (۱)

ترجمه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه نقل کوی چه حضور پاک فرمائیلی دی زما امداد په بادصبا سره کړې شوې دې او قوم عاد د دبور په ذریعه هلاک کړې شو.

تراجم رجال

ادم دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عسقلانی رضي الله عنه دې

شعبه دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضي الله عنه دې د دې دواړو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوې دی (۲)

الحکم دا الحکم بن عتیبه کندي کوفی رضي الله عنه دې د دوی تذکره کتاب العلم باب السمر فی العلم کښې راغلي ده (۳)

مجاهد دا مشهور تابعی حضرت مجاهد بن حبر مخزومی رضي الله عنه دې د دوی تذکره کتاب العلم باب الفهم فی العلم په ذیل کښې تیره شوې ده (۴)

ابن عباس دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې د دوی اجمالی تذکره بدء الوحي او تفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشير وکفر... کښې شوې ده (۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت دا حدیث کتاب الاستسقاء کښې راغلي دي دلته د ذکر کولو مقصد صرف دا دی چه په دې کښې د رحمت هوا یعنی بادصبا ذکر دي (۶)

د باب دویم حدیث دام المؤمنین حضرت عائشه رضي الله عنها دې کوم چه ثلاثی روایت دي

المحدث الثاني

[۳۰۳۴]- حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا رَأَى مَخِيلَةَ فِي السَّمَاءِ، أَقْبَلَ وَأَدْبَرَ، وَدَخَلَ وَخَرَجَ، وَتَغَيَّرَ وَجْهَهُ، فَإِذَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ سُرْرِي عَنْهُ، فَعَرَفْتُهُ عَائِشَةُ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

(۱) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث من تخرجه في الاستسقاء رقم: ۱۰۳۵.

(۲) كشف الباري: ۶۷۸/۱.

(۳) كشف الباري: ۴/۱۶۴.

(۴) كشف الباري: ۳/۳۰۷.

(۵) كشف الباري: ۱/۲۵ و ۲/۲۰۵.

(۶) صحيح البخاري كتاب الاستسقاء باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: نصرت بالصبا رقم: ۱۰۳۵ او عمدة القاري: ۱۲۲/۱۵.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَدْرِي لَعَلَّهُ كَمَا قَالَ قَوْمٌ»: {فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ} [الأحقاف: ٢٣] الآية [٤٥٥١] (١)

تراجم رجال

مكي بن ابراهيم: دا مشهور محدث مكي بن ابراهيم بن بشير بن فرقد حنظلي رضي الله عنه دي ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من اجاب الفتيا باشارة الهد والرأس لاندي تيره شوي ده (٢)
ابن جريج: دا ابو الوليد عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج اموي رضي الله عنه دي ددوی تذکره کتاب الحمض باب غسل الحائض رأس زوجها... کني راغلي (٣)

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه دي ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء... کني تيرشوي دي (٤)

عائشه رضي الله عنها: د حضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحي حديث دريم نمبر حديث کني تيرشوي دي (٥)

قوله: قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم اذا رأى مخيلة في السماء حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرماني چه گاه به نبی کریم رضي الله عنه په فضا کني داسې اوريخي ليدلې د کومي د وريدو چه گمان وي.....

قوله: مخيلة: د ميم زير او خاء زير اوياء سکون سره دي پرق پروق والاغه اوريخي د کومي د وريدو چه گمان وي. ((السحابة التي يخال فيها المطر)) (٦)

د نسانی په روايت کني ددي وضاحت هم شته ((اذا رأى مخيلة، یعنی: الغيم)) (٧)

قوله: أقبل وأدبر، ودخل وخرج، وتغير وجهه: رسول الله رضي الله عنه وړاندې کيدو روستو کيدو، دنته به تلوبييا به هر راوتو او مخ مبارک به نئ متغير کيدلو.

د اضطراب او پريشاني وجه: داد اضطرابي کيفيت نه کتايه دي چه اوريخو ليدلو سره به حضورياک پريشان کيدلو چه چرته دا د عذاب والا اوريخي نه وي اود حضورياک امت هم د عامه الناس د

(١) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث أخرجه البخاري في تفسير سورة الأحقاف باب قوله تعالى: {فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ} قَالَ هَذَا عَارِضٌ مُنْظَرٌ، بَلْ هُوَ مَا اسْتَفْجَلْتُمْ بِهِ وَرَفَعْتُمْ فِيهَا عَذَابَ آيَاتِهِ} (رقم: ٤٨٢٠، ٤٨٢٨) وفي الأدب باب التسم والضحك رقم: ٥٠٩٢، عومسلم رق: ٢٠٨٦-٢٠٨٤ في الاستسقاء باب التعوذ عند رؤية الريح. وأبو داؤد رقم: ٥٠٩٩-٥٠٩٨ في الأدب باب مايقول إذا حاجت الريح، والترمذي رقم: ٣٢٥٧ في التفسير باب من سورة الأحقاف وفي كتاب الدعوات باب مايقول إذا حاجت الريح رقم: ٣٤٤٩ وابن ماجه في سننه كتاب الدعاء باب مايدعو به الرجل إذا رأى السحاب والمطر رقم: ٤٨٨٩، ٣٨٩١.

(٢) كشف الباري: ٤٨١/٣.

(٣) كشف الباري كتاب الحيض: ٢٠٤.

(٤) كشف الباري: ٣٧/٤.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٦) عمدة القاري: ١٢٢/١٥ والتوضيح: ٤٩/١٩ وفتح الباري: ٣٠١/١.

(٧) التوضيح: ٤٩/١٩ والسنن الكبرى للنسائي: ٥٦٢/١ كتاب الاستسقاء القول عندالمطر رقم: ١٨٣١.

گناهونو د وجې نه د عذاب بنکار نه شی. لکه څنگه چه هغه قوم (د هود علیه السلام قوم) چه د عذاب بنکار شوي چه د اوربخو په کتلو به خوشحاله کيدل اودهغې په کتلوسره به نی داسې وينا کوله گرځيدل به ﴿هَذَا عَارِضٌ مُّطْرًا﴾ (۱) چه دا اوربخې په مونږ باندې باران راوړونکی دی. حالانکه هغه د عذاب اوربخې وې نو حضور پاک ته هم خطره محسوس شوه چه دا چرته هغه د عذاب والا اوربخې خونه دی؟ ددې نه د حضور پاک په خپل امت باندې د زحمت او شفقت په بڼه شان سره اندازه کيږي. په حقيقت کښې ټول انبياء کرام عليهم السلام په دغه صفت باندې متصف پاتي دي چه هر يو نبي په خپل قوم باندې ډير زيات شفيق او مهربان وو او دا صفت په حضور پاک علیه السلام کښې هم تر آخري درجې پورې موجود وو. (۱)

قوله: فاذا أمطرت السماء سري عنه: بيا کله چه به آسمان باران راوړولو د حضور پاک ويره به لرې کيدله. مطلب دا چه حضور پاک ته به تسلي کيدله هغوی ﷺ به مطمئن کيدلو چه دا اوربخې د عذاب والا نه وې. ددې وضاحت د کتاب التفسير د روايت نه هم کيږي په هغې کښې دی: «ما يؤمنني أن يكون فيه عذاب» (۲)

قوله: فعرفته عائشة ذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما أدري لعله كما قال

قوم: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ)؛ حضرت عائشه صديقه ﷺ په دې باره کښې د حضور پاک نه تپوس او کړو نو حضور پاک او فرمايل ماته څه پته ده کيدې شی چه دلته هم هغه معامله وی کومه چه هغه قوم سره وه چه کله هغوی اوربخې دخپلو واديانو طرف ته راتلونکې اوليدلې نود (خوشحالی نه نی دا) اوونيل ﴿هَذَا عَارِضٌ مُّطْرًا﴾. په دې عبارت سره د رسول الله ﷺ د اضطرابي کيفيت نور وضاحت اوشو.

قوله: عرفته: د تعريف نه دې، مطلب دا چه د حضور پاک نه حضرت عائشه ﷺ د مخ مبارک د بديدو د وجې نه تپوس او کړو. (۳) عارض هغه اوربخو ته وانی چه د آسمان په افق باندې عرضاً بنکاره شوې وی. (۴)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې وجه دې چه په دې کښې د باران ذکر دې د کوم سبب چه هواگانې جوړيږي. والله اعلم. (۵)

(۱) سورت الأحقاف: ۲۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ والتوضیح: ۴۹/۱۹ وفتح الباری: ۳۰۱/۶.

(۳) صحيح البخاری کتاب التفسير باب قوله: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا...) رقم: ۴۸۲۹ وعمدة القاری: ۱۲۲/۱۵ والتوضیح: ۴۹/۱۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵.

(۵) حواله بالا.

(۶) حواله بالا.

۶- باب: ذکر الملائکة.

ماقبل سره مناسبت: د الله تعالی په مخلوقاتو باندې خبره شروع ده. تیرشوی باب درحمت د هوانگانو په بیان کښې وو دکوم په ضمن کښې چه د نورو هوانگانو هم ذکر راغلې وو اوس د ملائکه ذکر کښې. سا والامخلوقاتو کښې فرښتې چونکه د نورو عامو مخلوقاتونه وړاندې پیدا شوی دی. په دې وجه مصنف رحمته دهغوی ذکر اول کوی.

د ترجمه الباب مقصد: دامام بخاری رحمته ددې ترجمه نه دوه مقاصد دی: ① په هغه ملاحظه باندې رد کول دی خو که چه د ملائکه د وجود نه انکار کوی. تفصیل ان شاء الله مخکښې راروان دې. ② حضرت مصنف رحمته ددې ترجمه لاندې شپږ دیرش (۳۶) روایتونه موصول او معلق نقل کړی دی. حالاتکه د مصنف دا عادت نه دې. (۱) لیکن هغه دا خبره ثابتول غواری چه (د قرآن کریم نه قطع نظر) د ملائکه د ثبوت دپاره روایات سره ددې چه اخبار آحاد دی خوبیا هم دهغې تعداد حد تواتر ته رسیدلې دې دکوم نه چه دا معلومیرې چه د ملائکه ثبوت د احادیث متواتره نه دې.

ملائکه لغوی تحقیق: ملائکه جمع ده ددې مفرد ملک دې. اوس ددې ماده د اشتقاق څه ده؟ په دې کښې مختلف اقوال دی: ① ابن سیده رحمته فرمانی چه ملک په اصل کښې ملاک وو لکه چه شمال دې د کوم جمع چه شمائل ده. په دې کښې تخفیف اوشو همزه چونکه ثقیل دې په دې وجه د کثرت استعمال د وجې نه دا حذف کړې شوې دې. اودغه همزه په جمع کښې ښکاره شو اوددې په آخر کښې چه کومه تاء مدوره زیاتوالې دې هغه یا خود مبالغه دپاره دې یا د تانیث جمع دپاره دې گنی اصل جمع ملائک ده. (۲)

② قزاز رحمته وائی دا لفظ د الوکة نه مشتق دې دکوم معنی چه رسالت اویپیغام رسول دی. د فرښتو اصل کار هم پیغام رسول دی. دا قول د جمهور او امام سیبویه رحمته هم دې. په دې صورت کښې به د دې اصل لاک وی. (۳)

③ یوقول دا دې چه دا «ملک-بکسر اللام-بفتح الميم وسکون اللام-» نه ماخوژ دې. دکوم معنی چه په مضبوطیا سره نیول دی «وهو الاخذ بالقوة» دا هم د لونی قوت والاوی. (۴)

④ یوقول دا دې چه دا «ملک-بکسر اللام-» نه دی ځکه چه په دې کښې هریوته الله تعالی یومستقل څیز ورکړې دې. مثلاً ملک الموت ته قبض ارواح اختیار ورکړو اسرافیل ته د شپیلنی پوکو هلو اختیار ورکړو وغیره. خودا قول فاسد دې گنی د دې په جمع کښې به همزه نه وو. (۵) لفظ ملک په قرآن کریم کښې د جمع په توگه هم استعمال شوې دې. دالله تعالی ارشاد دې «وَالْمَلَائِكَةُ عَلَىٰ رُجَايَهَا» (۶) په دې ټولو کښې راجح قول دریم دې ځکه چه د رسالت او پیغام رسانتی کار د حضرت جبرائیل رحمته

① فتح الباری: ۳۰۷/۶ والکنز المتواری: ۱۳۸/۱۳.

② عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ وفتح الباری: ۳۰۶/۶ والتوضیح: ۵۶/۱۹ والمعکم: ۴۷/۷.

③ عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۶/۶ والتوضیح: ۵۶/۱۹.

④ عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۶/۶ ولسان العرب مادة: ملک.

⑤ عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ والتوضیح: ۵۶/۱۹.

⑥ سورت العاقه: ۱۶.

او یوڅو فرښتې هغوی سره کونکې دی. ټولې فرښتې د پیغام رسولو کار نه کوی او ملائکه ټولو فرښتو ته و نیلی شی په خلاف ددې چه قوت په دې ټولو کښې زیات دې په دې صفت کښې هغه ټولې مشترک دی. اوس څه فرښتې په رکوع کښې دی څه په سجده کښې دی څوک په قیام کښې دی او الله تعالی چه په کوم حال باندې کومې فرښتې مقرر کړی دی هغه هم یو شان په هغه حال باندې دی. یوه فرښته په رکوع کښې ده نوزرگونه کالونه تیر شو هغه هم په رکوع کښې ده. یوه په سجده کښې ده نو د کله نه چه پیدا شوې هم په دغه حال کښې ده سترې کیږی نه. نو دا د قوت خبره ده (۱)

د ملائکه اصطلاحی تعریف: ملائکه کوم ته چه په اردو کښې فرشته وائی نوری مخلوق دې وجود خارجی لری. عادة انسان ته په نظر نه راځی. د ضرورت په وخت مختلف شکلونه اختیارولې شی ددوی مسکن او ټکانې په آسمانونو کښې دی. علامه رازی رحمته الله علیه لیکي: «اجسام لطيفة هوائية، تقدر على التشكل بأشكال مختلفة، مسكنها السماوات، وهذا قول أكثر المسلمين»، (۲) قاضی بیضاوی رحمته الله علیه فرمائی «وذهب أكثر المسلمين إلى أنها أجسام لطيفة، قادرة على التشكل بأشكال مختلفة، مستدلين بأن الرسل كانوا يرهبونهم كذلك»، (۳) ددوی شمیر او تعداد چاته معلوم نه دې په وجود کښې په انسانانو باندې تقدم زمانی لری. فطرت نی معصومانه وی، د بدنی او گناه ظهور ددوی نه ممکن نه دې. الله تعالی دا د نور نه پیدا کړی دی. په مسلم شریف وغیره کښې د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه روایت دې: «خلقت الملائكة من نوره وخلق الجان من مارجر من نار، وخلق آدم مما وصف لكم»، (۴)

خود عیسیانو خیال دې چه دا اعلی او افضل نفوس بشریه دی چه خپلو بدنونو او جوسو نه جدا شوی دی. «هي النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان»، اود حکما او فلاسفه خیال دادې چه فرښتې جواهر مجرد دی چه د نفوس ناطقه نه علاوه یو جدا او مستقل مخلوق دې.

د فرښتو دوه قسمونه: بیاتولې فرښتې د قاضی بیضاوی په قول حقیقت کښې دوو قسمونو کښې تقسیم دی: ① په اول قسم کښې هغه فرښتې داخل دی چه هروخت د الله تعالی په معرفت کښې مستغرق وی. د غیر الله سره متعلق هر خیال نه بچ وی لکه چه رب کریم ددوی باره کښې ارشاد فرمائی «يَسْتَمِعُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» (۵) چه هغوی شپه ورځ سحر مانام هروخت د الله تعالی تسبیح او تحمید او تقدیس کښې مشغول وی کله سترې کیږی نه. دوی ته د العلیون او الملائكة المقربون نوم ورکړی شوی دې.

② دویم قسم دهغه فرښتو دې چه د زمکې او آسمان ټول انتظامات پوره کوی. خالق لم یزل چه په ازل کښې کوم څه ددې کائنات باره کښې تردې وخته پورې فیصلې کړی دی هغه په خانی راوړی په هیڅ معامله کښې د الله تعالی نافرمانی نه کوی دهغې نه هیڅ انحراف نه کوی هروخت د الله تعالی حکم

(۱) حاشیه الشهاب الخفاجی علی البیضاوی: ۱۸۲/۱ وشرح السلطانی: ۲۶۲/۵.

(۲) التفسیر الکبیر للرازی: ۱۴۷/۲/۱ البقرة: ۳۰ عمدة القاری: ۱۳۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۶/۶.

(۳) البیضاوی مع حاشیه الشهاب: ۱۸۲/۱ البقرة: ۳۰.

(۴) صحیح الإمام مسلم کتاب الزهد باب فی أحادیث منفرقة رقم: ۲۹۹۶ ومسند الإمام أحمد: ۱۶۸/۶ رقم: ۲۵۷۰۹.

(۵) ۲۵۸۶۸ ومسند عائشة رضی الله عنها ومصنف عبدالرازق: ۳۵۳/۱۰ رقم: ۲۱۰۶۸.

(۶) سورت الأنبياء: ۲۰.

پوره کوی دې ته المدبرات امرا و نیلې شی بیا په دې کښې څه سماوی وی او څه ارضی زمینی .^(۱) د سابقه اجمال تفصیل: پورته دهغه خلقو اختلاف نقل کړې شوې ووچه د فرښتو د وجود قائل دی دهغوی په وجود باندې متفق دی. سره ددې چه دهغوی په حقیقت کښې دهغوی اختلاف دې په دې دریاوړو مذاهبو کښې حق مذهب د اهل سنت دې دکوم چه جمهور اهل کلام قائل دی چه فرښتی د نود نه پیدا کړې شوی دی اود الله تعالی یو مستقل مخلوق دې. ترکومی چه دنصاری د مذهب تعلق دې نوهغوی آیت مبارک ﴿وَأَقَالَ رَبُّكَ لِيَلْمِ كُفَّاءُ إِنَّ جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيقَةً﴾^(۲) په رنړا کښې باطل دی ځکه رب تعالی فرښتو ته چه کله دا خطاب فرمائیلې وو هغه وخت انسان هډو موجود نه وو. دهغه تخلیق نه وو شوې په دې وجه «هی النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان» څه معنی نشته دې^(۳)

د حکماء او فلاسفه مذهب باطل کیدل هم ښکاره دی ځکه چه په قرآن اوسنت کښې داسې هېڅ خبره نه ملاوېږی چه ددوی په موقف باندې دلالت کوی دې نه علاوه څه خلق ستوری فرښتی گنړی حافظ رضی الله عنه ددې ټولو باره کښې لیکي: «وأبطل من قال: إنها الكواكب، أو أنها الأنفس الخيرة التي فارقت أجسادها، وغير ذلك من الأقوال التي لا يوجد في الأدلة السمعية شيء منها»^(۴)

د ملانکه باره کښې د ملاحظه موقف: دهرې زمانې عقل پرستو د ملانکه د وجود نه انکار کړې دې ښکاره خبره ده خالص عقلیت گمراهنی طرف ته اوږی دغه عقل پرستوسره هم دغه اوشو چه یو طرف ته د ډیرو زیاتو حقائقو نه انکاری راروان دی نوبل طرف ته هغوی د ملانکه نه هم انکار او کړو د هندوستان متجددین او عقل پرستو مشر سرسید د فرښتو د وجود نه د انکار کولو د پاره پوره زور لگولې وو په خپل گمان کښې ئی د دلالتو ډیری لگولې دی^(۵) مگر د قرآن کریم آیات کثیره او احادیث متواترة المعنی په موجود گنی کښې ددغه خبرو هېڅ حیثیت نشته د یو مسلمان د پاره د وحی رنړا کافی ده هغوی ته د اخواد یخوا د فضول د دروغو خبرو څه ضرورت نشته. حافظ صاحب رضی الله عنه د ملانکه په وجود باندې مختلف احادیث نقل کولونه پس لیکي «وفي هذا ما ورد من القرآن رد على من أنكر وجود الملائكة من الملاحدة»^(۶)

فرښتی خوراک څښاک نه کوی: حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه فرمائی: «الملائكة ليسوا ذكورا ولا إناثا، ولا يأكلون، ولا يشربون، ولا يتناكحون، ولا يتوالدون»^(۷) یعنی فرښتی نه سپی دی نه ښځې، دوی نه خوراک کوی نه څښاک، اونه دوی نکاح کوی بل په دوی کښې د توالد او تناسل سلسله هم نشته.

(۱) البيضاوي مع حاشية الشهاب: ۱۸۳/۱-۱۸۲ وقال الفطلاي رحمه الله زيادة عليه: فهم بالنسبة إلى ما هيأهم الله له أفانم فمنهم حملة العرش، ومنهم كروبيون الذين هم حول العرش، وهم أشرف الملائكة مع حملة العرش، وهم الملائكة المقربون، ومنهم جبريل وميكائيل واسرافيل..... إلى آخر ما بسطه من أنواعهم. إرشاد الساري: ۲۶۲/۵، والكنز المتواري: ۱۳/۱۳۸.

(۲) سورت البقرة: ۳۰.

(۳) حاشية الشهاب: ۱۸۲/۱.

(۴) فتح الباري: ۳۰۶/۶.

(۵) اوگورنی د سرسید تفسير القرآن: ۵۲-۶۰/۱.

(۶) فتح الباري: ۳۰۶/۶ والكنز المتواري: ۱۳/۱۳۶.

(۷) فتح الباري: ۳۰۶/۶ وكذا انظر آكام المرجان: ۵۰ الباب الحادي عشر.

معلومه شوه چه نصوص شرح کنبی ددوی دپاره چه کومی دمذکر صیغی استعمال کړې شوی دی هغه د تشریف اوتعظیم دپاره دی نه چه دهغوی د جنس خودلو دپاره. په قرآن کریم کنبی چه د فرښتو حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت ساره کومه قصه ذکر کړې شوی ده (وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُحْرَى قَالُوا اسْلُمْنَا قَالَ سَلِمَ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِينٍ فَلَمَّا رَأَيْنَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَمَخَضْ إِنَّا نُرْسِلُنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ) (۱) دغه شان (هَلْ أُنَبِّئُكَ حَدِيثَ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلِمْنَا قَالَ سَلِمَ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ فَرَأَى إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ) (۲) په دې سره هم په دې امر باندې دلالت کيږي چه فرښتې خوراک نه کوی. اوس ددوی خوراک څښاک څه دي؟ نو ددې جواب دادې «طعامهم التسبیح، وشرابهم التقدیس» (۳) اود شجره خلد باره کنبی چه کوم خودلې شوی دی چه دا دهغه ونې نوم دي دکوم نه چه فرښتې خوراک کوی نو دا قصه ثابته نه ده. (۴) خلاصه دا شوه چه داد انسان او جناتو نه بالکل یوجدا مخلوق دي.

په ملائکه او انبیاء کرامو کنبی څوک افضل دي؟ حضرت امام بخاری رحمته الله دلته لکه څنگه چه ستاسو په مخکښې دی د ملائکه ذکر د انبیاء کرام علیهم السلام په ذکر باندې مقدم کړې دي. دهغوی ذکر دیر روستور اخی نوآیا ددې وجه داده چه په انبیاء کرامو باندې ملائکه ته فضیلت حاصل دي؟ ملائکه افضل دی او انبیاء کرام مفضول؟ ددې جواب دادې چه داسې نه ده افضل هم انبیاء کرام علیهم السلام دی مگر د بعض وجوهاتو د وجې نه نی د فرښتو ذکر مقدم کړې دي. (۱) د فرښتو پیدائش د انبیاء کرامو د پیدائش نه وړاندې دي. (۲) د قرآن کریم په مختلف آیاتونو کنبی د فرښتو ذکر مقدم کړې شوي دي لکه چه ارشاد ربانی دي (كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَمَلَيْكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ) (۳) په یو حدیث کنبی باقاعده ارشاد نبوی صلی الله علیه و آله وسلم دي «ابدأ عباد الله تعالی به» (۴). چه الله تعالی کوم ترتیب قائم کړې دي په هغې باندې څی د کوم نه چه هغه شروع کړې ده هم دهغې نه شروع کونی. اگر چه دا حدیث د حج باره کنبی دي لیکن دي نه استدلال کیدی شی. (۵) فرښتې د الله تعالی او انبیاء کرامو په مینځ کنبی واسطه وی هم دوی دالله تعالی پیغام انبیاء کرامو ته رسوی. په دې وجه هم ددوی دمقدم کولو سره څه حرج نه پیدا کيږي. خوبیا هم ددې ټولو وجوهاتو باوجو دا لازم نه راځي چه فرښتو ته په انبیاء کرامو باندې فضیلت حاصل شی. والله أعلم بالصواب. (۶)

وَقَالَ أَنَسُ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وسلم: إِنَّ جِبْرِيْلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَدُوٌّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ. [ر: ۳۱۵۱].
دتعليق مقصد او باب سره مناسبت: دا تعليق دي. په دې کنبی د حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه د یو اوږد حدیث یوه ټکره دلته نقل کړې شوي ده. په دې سره د حضرت جبرائیل عليه السلام اثبات کيږي. بل نور ملائکه هم ثابتيږي. هم دغه د امام بخاری رحمته الله مدعی او مقصود هم وو.

(۱) سورت هود: ۷۰-۶۹

(۲) سورت الذاریات: ۲۷-۲۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵.

(۴) فتح باری: ۳۰۶/۶.

(۵) سورت البقره: ۲۷۹.

(۶) مسلم کتاب الحج باب حجة النبي صلى الله عليه وسلم رقم: ۱۲۲۱۸. ۲۹۵۰ عن جابر بن عبدالله رضي الله عنهما

(۷) التفسير الكبير للإمام الرازي: ۱/۱۴۷/۲ وفتح الباری: ۳۰۶/۶ والکنز المتواری: ۱۳/۱۳۶.

ذمذگوره تعلیق تخريج: دا تعلیق امام بخاری رحمته الله علیه موصولاً به خو مقاماتو باندي نقل کړې دي لکه کتاب احاديث الانبياء مناقب الانصار وغيره (۱)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (لَنْحْنُ الصَّافُونَ) / المافات: ۱۶۵ / الملائكة

ددې تعلیق مقصد هم واضح دي چه ددې آيت اود ابن عباس رحمته الله علیه د آيت ددې تفسير نه دملاتکه وجود ثابتيږي. پوره آيت داسې دي: (وَالَّذِينَ الصَّافُونَ) چه مونږ ترلې صفونه اودرېږو. حضرت ابن عباس رحمته الله علیه ددې تفسير په ملاتکه سره کړې دي. دي نه علاوه هم دغه مضمون مرفوعاً هم نقل دي. طبراني وغيره يو روايت نقل کړې دي د کوم الفاظ چه دادی: «ما في السماء الدنيا موضع قدمه الا عليه ملك ساجد او قائم، لذلك قوله تعالى (وَالَّذِينَ الصَّافُونَ)» (۲). يعنى د دنيا په آسمان باندي د قدم کيخودو خاني نشته دي مگر هلته يو نه يوه فرشته په حالت د سجدي يا په حالت د قيام کښې موجود ده. هم دا د الله تعالى په دي قول کښې بيان کړې شوی دی..... (۳)

ذمذگوره اثر تخريج: د حضرت ابن عباس رحمته الله علیه مذکوره اثر امام عبدالرازق رحمته الله علیه «سماک عن عكرمه عن ابن عباس» په طريق سره موصولاً نقل کړې دي (۴)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې اثر د حضرت ابن عباس رحمته الله علیه ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دي. په دي سره هم د ملاتکه وجود ثابتيږي.

ددې نه پس داسې اوگنډني چه امام بخاری رحمته الله علیه د خپل معروف عادت نه بالکل اخوا کيخودو سره په دي باب کښې ۳۰ نه زيات احاديث ذکر کړي دي. داددې کتاب د نوادر نه دی ځکه چه د حضرت مصنف رحمته الله علیه غالب عادت هم دغه دي چه هغه د تراجم په ذريعه باندي د احاديثو تفصيل اوتوضیح کوی خو دلته داسې نه دی کړې شوی بس حديث نئ ذکر کړی او روان دي (۵). ددې وجه وړاندي مونږ ذکر کړې ده چه امام بخاری رحمته الله علیه د ملاتکه په وجود باندي تواتر ثابتول غواړي. والله اعلم. د باب د ټولو نه اولني حديث د حضرت مالك بن صعصعه رحمته الله علیه دي.

المحدث الاول

[۳۰۳] - حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَ قَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، وَ هِشَامٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُنْفَا أَنَا عِنْدَ الْبَيْتِ بَيْنَ"

(۱) صحيح البخاری کتاب احاديث الانبياء باب خلق آدم.... رقم: ۳۳۲۹ و کتاب مناقب الانصار (الهجرة) باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم.... رقم: ۳۹۱۱ و باب بلا ترجمة رقم: ۳۹۳۸ و کتاب التفسير باب قوله: (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِحَبِيبِي) رقم: ۴۴۸۰.

(۲) رواه الطبراني: ۲۱۴/۹ رقم: ۹۰۴۲ عن ابن مسعود رضى الله عنه وكنز العمال: ۱۶۹/۱۰ كتاب العظمة من قسم الأفعال عن حكيم بن حزام وسعد بن العلاء رضى الله عنهما رقم: ۲۹۸۵۱ و تعظيم قدر الصلاة للمروزي: ۲۶۲/۱ - ۲۶۱ رقم: ۲۵۴ - ۲۵۳.

(۳) فتح الباري: ۳۰۷/۶ عمدة القارى: ۱۲۳/۱۵ والتوضيح: ۵۷/۱۹

(۴) فتح الباري: ۳۰۷/۶ و تعلق التعلق: ۴۹۴/۳

(۵) فتح الباري: ۳۰۷/۶ و الكنز المتوارى: ۱۳۸/۱۳

النَّامِ، وَالْيَقْطَانِ - وَذَكَرَ: يَعْنِي رَجُلَا بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ - فَأْتَيْتُ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُلِئَ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَشَقُّ مِنَ النَّحْرِ إِلَى مَرَاقِ الْبَطْنِ، ثُمَّ غَسَلَ الْبَطْنَ بِمَاءٍ زَمْزَمٍ، ثُمَّ مَلِئَ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، وَأْتَيْتُ بِدَابَّةٍ أبيض، دُونَ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْحِمَارِ: الْبُرَاقُ، فَأَنْطَلَقْتُ مَعَ جِبْرِيلَ حَتَّى أَتَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ جِبْرِيلُ: قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْتُ عَلَى آدَمَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ ابْنِ وَثِيئٍ، فَأْتَيْنَا السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْتُ عَلَى عِيسَى، وَنَحْيِي فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أُخْرُوثِيئِي، فَأْتَيْنَا السَّمَاءَ الثَّالِثَةَ [ص: ١٠]، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْتُ عَلَى يُوْسُفَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، قَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أُخْرُوثِيئِي، فَأْتَيْنَا السَّمَاءَ الرَّابِعَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قِيلَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْتُ عَلَى إِدْرِيسَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أُخْرُوثِيئِي، فَأْتَيْنَا السَّمَاءَ الْخَامِيَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْنَا عَلَى هَارُونَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أُخْرُوثِيئِي، فَأْتَيْنَا عَلَى السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْتُ عَلَى مُوسَى، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أُخْرُوثِيئِي، فَلَمَّا جَاءَ وَزَيْتُ بَكْسِي، فَقِيلَ: مَا أَبْكََاكَ؟ قَالَ: يَا رَبِّ هَذَا الْغُلَامُ الَّذِي بَيْعْتُ بَعْدِي يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي أَفْضَلَ مِنِّي يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي، فَأْتَيْنَا السَّمَاءَ السَّابِعَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ، مَرْحَبًا بِهِ، وَلِنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأْتَيْتُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ ابْنِ وَثِيئٍ، فَرَفَعَنِي الْبَيْتَ الْمَعْمُورَ، فَسَأَلْتُ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: هَذَا الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ يُصَلِّي فِيهِ كُلُّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ، إِذَا خَرَجُوا لِيُعْودُوا إِلَيْهِ آخِرَ مَا عَلَيْهِمْ، وَرَفَعَتُ لِي سِدْرَةَ الْمُنْتَهَى، فَإِذَا نَبَقَهَا كَأَنَّهُ قِلَالٌ هَجْرٌ وَوَرَقُهَا، كَأَنَّهُ آذَانُ الْغُيُوبِ فِي أَصْلِهَا أَرْبَعَةٌ أَنْتُمْ هَارُونَ بَاطِنَانِ، وَنَهْرَانِ ظَاهِرَانِ، فَسَأَلْتُ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: أَمَّا الْبَاطِنَانِ: فَنَفْسُ الْجَنَّةِ، وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ: النَّيْلُ وَالْفُرَاتُ، ثُمَّ فَرَضْتُ عَلَى خَمْسُونَ صَلَاةً، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جِئْتُ مُوسَى، فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ: فَرَضْتُ عَلَى خَمْسُونَ صَلَاةً، قَالَ: أَنَا أَعْلَمُ بِالنَّاسِ مِنْكَ، عَاثَجْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْعَاثَجَةِ، وَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ، فَأَرْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَسَلِّهُ، فَرَجَعْتُ، فَسَأَلْتُهُ، فَجَعَلَهَا أَرْبَعِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ، ثُمَّ لَثَلَيْنِ، ثُمَّ مِثْلَهُ فَجَعَلَ عِشْرِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ فَجَعَلَ عَشْرًا، فَأْتَيْتُ

مُوسَى، فَقَالَ: مِثْلَهُ، فَبَعَلَهَا خُمْسًا، فَأَتَيْتُ مُوسَى فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ [ص:]: جَعَلَهَا
خُمْسًا، فَقَالَ مِثْلَهُ، قُلْتُ: سَلَّمْتُ بِخَيْرٍ، فَنُوذِي إِلَيَّ قَدْ أَمْضَيْتُ فَرِيضَتِي، وَخَفَّفْتُ عَنْ عِبَادِي،
وَأَجَزِي الْحَسَنَةَ عَشْرًا، وَقَالَ هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ،
عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ،

عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ [٢٢١٣، ٢٢٤٧، ٢٦٧٤، ٥٢٨٧، وانظر ٢٤٤٢] ()

تراجم رجال

هدبه بن خالد: دا ابوالاسود هدبه بن خالد قيسى بصرى رضي الله عنه دي (٢)
همام: دا حمام بن يحيى بن دينار عوذى بصرى رضي الله عنه دي (٢)
قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسى بصرى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب
لأخيه ما يحب لنفسه به ذيل كنى راغلي ده (٤)
خليفه: دا خليفه بن خياط بصرى رضي الله عنه دي (٥)
يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع عيشى بصرى تسمى رضي الله عنه دي (٢)
سعيد: دا سعيد بن ابى عروبه مهران يشكرى بصرى رضي الله عنه دي (٧)
هشام: دا هشام بن ابى عبدالله دستوانى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان وتقضائه
لاتدى تيره شوې ده. (٨)
انس بن مالك: دا مشهور صحابى خادم رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب
الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه به ذيل كنى راغلي ده. (٩)
مالك بن صعصعه: دا صحابى رسول حضرت مالك بن صعصعه بن وهب بن عدى بن مالك نجارى
انصارى مدنى رضي الله عنه دي. (١٠)

(١) قوله: عن مالك بن صعصعه: الحديث: رواه البخارى فى أحاديث الأنبياء باب قوله الله تعالى ﴿ وَهَلْ أَمَنَّكَ حَدِيثُ مُوسَى إِذْ رَأَى نَارًا ﴾ رقم: ٣٢٩٣ وباب قول الله تعالى ﴿ ذُكِّرْتُمَا رَبِّكَ عَبْدًا زَكَرِيَّا ﴾ رقم: ٣٤٣٠ وفى كتاب مناقب الأنصار باب المعراج رقم:

٣٨٨٧ ومسلم رقم: ٤١٦ باب من سورة ألم نشرح والنسائى رقم: ٤٤٩ فى الصلاة باب فرض الصلوة.

(٢) ددوى د حال تودياره او گورنى كتاب مواقيت الصلاة باب من صلى بالناس جماعة.....

(٣) ددوى د حال تودياره او گورنى كتاب مواقيت الصلاة باب من نسي صلاة تحت رقم: ٥٩٧

(٤) كشف الباري: ٣/٢.

(٥) ددوى د حال تودياره او گورنى كتاب الجنائز باب البيت يسمع خلق النعال.

(٦) ددوى د حال تودياره او گورنى كتاب الوضوء باب غسل العنق وفرقه.....

(٧) ددوى د حال تودياره او گورنى كتاب الفسل باب إذا جامع ثم عاد.....

(٨) كشف الباري: ٤٥٦/٢.

(٩) كشف الباري: ٤/٢.

(١٠) نهذيب الكمال: ٢٧، ٤٧، رقم الترجمة: ٧٤٤، ذكر الإصابة: ٢، ٣، رقم الترجمة: ٧٦٣٦

دې در رسول الله ﷺ نه روایت کوی اوددوی نه حضرت انس رضی الله عنه د حدیث روایت کوی. (۱)
 د محدثینو د تصریح مطابق دمعراج په قصه کښې د ټولو نه صحیح حدیث هم ددوی دی. «انه ليس في
 أحاديث المعراج أصح ولا أحسن منه» (۲) ترد آخری ژونده پورې هم په مدینه منوره کښې پاتې دي. (۳)
 ددوی نه صرف پنځه احادیث نقل دي. په کوم کښې چه یو حدیث متفق علیه دي یعنی حدیث باب
 (۴) حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه د صحیحین اونسانی شریف راوی دي. رضی الله عنه وأرضاه. (۵)
 د حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه دا اوږد حدیث د معراج سره متعلق دي. دکوم مکمل تفصیلات چه
 کتاب الصلاة په شروع کښې راغلی دي. باقی څه مباحث به باب المعراج کښې راځي ان شاء الله. (۶)

قوله: وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه.....

دا حدیث امام بخاری رضی الله عنه په دوو سندونو سره نقل کړې دي. یوسند د هدبه رضی الله عنه اودویم سند د خلیفه
 د هدبه رضی الله عنه په سند کښې همام رضی الله عنه دي. دامام بخاری رضی الله عنه مقصد ددې عبارت نه دادې چه همام کله
 دا روایت نقل کوی نود بیت المعمور قصه د معراج د قصې نه جدا بیانوی. چنانچه هغه اصل حدیث
 خود «عن قتادة عن انس» په سند سره نقل کوی اود بیت المعمور قصه «عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة»
 په سند سره روایت کوی.

ترکومی چه د سعید بن ابی عروبې او هشام دستوائی معامله ده نو دا دواړه حضرات د بیت المعمور
 قصه د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کښې مدرج بالخبر جوړولو سره نقل کوی چه دا قصه هغه د معراج
 قصې سره بیانوی خود همام رضی الله عنه روایت صواب او ارجح دي.

دا تعلیق نه دي: دي نه علاوه دهمام رضی الله عنه روایت دلته موصول دي معلق نه دي. چاچه دا وئیلی دي چه
 دا معلق دي نودهغه قول صحیح نه دي. هغه ته وهم شوي دي. چنانچه حسن بن سفیان رضی الله عنه په خپل
 سند کښې مکمل طویل حدیث د هدبه رضی الله عنه نه روایت کړې دي کله چه هغه دي عبارت ته رسیږي
 «فرغم لي البیت المعمور، بدخله كل يوم سبعون ألف ملك، ولا يعودون فيه» په آخر کښې ئی دا ذکر کړې دي. دکوم نه
 چه معلومیږي چه دا جدا روایت دي ددې تعلق بیت المعمور سره دي دمعراج قصې سره نه دي. (۷)
 امام اسماعیلی رضی الله عنه هم دا روایت د حسن بن سفیان، ابویعلی، بغوی وغیره نه د هدبه رضی الله عنه په واسطه
 سره مفصلاً نقل کړې دي. ددې تفصیل نه دامام بخاری رضی الله عنه دا کلمات «فی البیت المعمور» مراد هم

(۱) تهذيب الكمال: ۱۷/۲۷ ارقم الترجمة: ۵۷۴۴ والإصابة: ۳/۴۶ ارقم الترجمة: ۷۶۳۹.

(۲) تهذيب الكمال: ۱۸/۲۷ ارقم الترجمة: ۵۷۴۴ وتعليقات خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.

(۳) الإصابة: ۳/۳۴۶. خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.

(۴) خلاصة الخزرجي: ۳۶۷ من اسم مالک.

(۵) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۴۸/۲۷.

(۶) كشف الباري: كتاب الصلاة ص: ۲۱۸-۸۷.

(۷) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان: ۱/۲۳۹ كتاب الوحي، ذكر وصف الإسراء... رقم: ۴۸ ومسند الإمام أحمد: ۴/۲۰۹ رقم:

واضح شو چه هغه دا فرق واضح كول غواری. چنانچه طبری د سعید بن ابی عروبه عن قتاده په طریق سره دا روایت نقل كړې دې: «البهیت المعمور مسجد فی السماء بمذاة الكعبة، لوخر لخر علیها، بدخله سبعون ألف ملك كل يوم، إذا خرجوا منه لم يعودوا» (١) یعنی بیت المعمور د كعبې شریفې عین دپاسه په آسمان كښې یو جمات دې كه چرې فیرض كړه راپریوخی نو په كعبه به راپریوخی. په دې كښې هره ورځ اویازره فرښتې داخلېږي چه كله یوخل راوخی نوبیا نه ورواپس كیږي.

ددې روایت اودماقبل روایت نه محسوس كیږي چه حضرت قتاده رضی الله عنه د بیت المعمور قصه كله د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث كښې مدرج كوی او كله تفصیل فرمائیلوسره ددوارو په مینځ كښې فرق ساتي او چه كله تفصیل فرمایي نوبیا كله ددې سند ذكر كوی او كله نی مبهم ساتي. والله اعلم. حافظ رضی الله عنه لیکي

«وهذا وما قبله يشعر بأن قتادة كان تارة يدرج قصة البهت المعمور في حديث أنس، وتارة يفصلها، وحين يفصلها تارة يذكر سندها، وتارة يبهمه» (٢)

ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حدیث كښې د حضرت جبرائیل عليه السلام ذكر راغلي دې د چاتعلق چه د فرښتو د ټولگی كروبیون سره دې. په دې ډله كښې د فرښتو سردار دې. بل د حدیث په آخره كښې دې «هذا البهت المعمور، يصلی فيه كل يوم سبعون ألف ملك.....» نو وجود د ملائكة ثابت شو. (٣) د باب دویم حدیث د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دې.

الحديث الثاني

[٣٠٣٦] - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَسِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الْعَادِقُ الْمَسْدُوقُ، قَالَ: "إِنَّ أَحَدَكُمْ مَجْتَمِعٌ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عِلْقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْعَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، وَيُقَالُ لَهُ: اكْتُبْ عَمَلَهُ، وَرِزْقَهُ، وَأَجَلَهُ، وَشَقِيًّا أَوْ سَعِيدًا، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ مِنْكُمْ لَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ كِتَابُهُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، وَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ" [١٧٠١٦، ٦٢٢١، ٣١٥٤] (٤)

(١) جامع البيان: ٥٦٥/٢١ سورة الطور: ٤.

(٢) فتح الباري: ٣٠٨/٦ والكنز المتواری: ١٤٥/١٣-١٤٤ واعدة القاری: ١٢٩/١٥ وإرشاد الساری: ٢٦٥/٥.

(٣) اعدة القاری: ١٢٣/١٥.

(٤) قوله: قال عبدالله: الحديث رواه البخاري في القدر باب في القدر رقم: ٥٩٤ عوفى الأنبياء باب خلق آدم وذريته رقم: ٣٣٣٢ وفي التوحيد باب (وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْوَرَسِيلِينَ) رقم: ٧٤٥٤ ومسلم رقم: ٦٧٢٤-٦٧٢٣ في القدر باب كيفية خلق الأدمي في بطن أمه، وأبو داود رقم: ٤٧٠٨ في سننه باب في القدر والترمذي باب ماجاء أن الأعمال بالخواتيم رقم: ٢١٣٨ وابن ماجه في المقدمة باب في القدر رقم: ٦٤.

تراجم رجال

الحسن بن الربيع دا ابو علي الحسن بن الربيع بن سليمان بجلى قسرى كوفى رضي الله عنه دي (١)

د لركيز او بايرس كار به نى كولو په دي وجه ورته خشاب او بورانى وئيلي شى (٢)

دى د ائمه حديث نه ابو اسحاق قزاري، عبد الله بن ادریس، عبد الله بن مبارك، حماد بن زيد، ابو الاحوص، ابو عوانه مهدي بن ميمون، عبد الواحد بن زياد، قيس بن الربيع او حارث بن عبيد رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوي. د دوى نه حضرات شيخين ابو داؤد، عمرو بن منصور نسائي، محمد بن يحيى بن كثير حراني، ابو حاتم، ابو زرعه، عباس دورى، حنبل بن اسحاق، يعقوب بن سفيان فارسي، علي بن عبد العزيز بغوي اسماعيل بن عبد الله سمويه، ابو عمران بن ابي شزیه رحمهم الله نه علاوه يوه لويه ډله د حديث روايت كوي. (٣)

امام عجلي رضي الله عنه فرماني «كان يهيم البواري، كوفي، ثقة، رجل صالح، متعبد» (٤) ابو حاتم رضي الله عنه فرماني «كان من

أوثق أصحاب ابن ادریس» (٥) نور فرماني: «الحسن بن الربيع ثقة، وكنت أحسب أنه مكسور العنق، لانحنائه، حتى قبل

لي: إنه لا ينظر إلى السماء» (٦) يعنى حسن ثقه دي مابه هميشه دهغه بسكته شوې ستې (بسكته شوې سر)

كنلو سره دا گنرل چه ده ستې مات دي. بيا ماته او خودلې شو چه په اصل كښې هغه د آسمان طرف

ته نه گوري عبد الرحمن بن يوسف بن خراش رضي الله عنه فرماني «كوفي ثقة» (٧) حافظ ذهبى رضي الله عنه فرماني

«الإمام الحافظ الحجة العابد... وكان من العلماء العاملين» (٨) امام ابن حبان رضي الله عنه د هغوى ذكر كتاب

الثقات كښې كړې دي او ليكلي دي چه حضرت عبد الله بن مبارك رضي الله عنه هغه پخپله په خپلو لاسونو

باندې په فبر كښې وركوز كړې دي او خښ كړې وو. دا د هغوى ډير نيزدي شاگرد وو. (٩)

امام بخاري فرماني چه ٢٢٠ هجري كښې دهغوى انتقال شوې. خو ابن سعد رضي الله عنه نى وفات په

رمضان ٢٢١ هجري كښې ښائي (١٠) دي د ائمه سته راوى دي. ټولو ده نه روايت كړې دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (١١)

ابو الاحوص دا سلام بن سليم حنفي مولى بنى حنيفه كوفى رضي الله عنه دي. (١٢)

(١) تهذيب الكمال: ١٤٨/٦-١٤٧ او تهذيب ابن حجر: ٢٧٨/٢-٢٧٧ وسير اعلام النبلاء: ٣٩٩/١٠.

(٢) تهذيب الكمال: ١٤٨/٦ او تهذيب ابن حجر: ٢٧٨/٢ وسير اعلام النبلاء: ٤٠٠/١٠.

(٣) د شيوخ او تلامذه د تفصيل ډپاره او گورنى تهذيب الكمال: ١٥٠/٦-١٤٨.

(٤) تهذيب الكمال: ١٥٠/٦ او تهذيب ابن حجر: ٢٧٨/٢.

(٥) حواه بالا والجرح والتعديل: ٣ رقم الترجمة: ٤٤.

(٦) الجرح والتعديل: ٣ رقم الترجمة: ٤٤ وتعليقات تهذيب الكمال: ١٥٠/٦ و تهذيب التهذيب: ٢٧٨/٢.

(٧) تهذيب الكمال: ١٤٨/٦ تاريخ بغداد: ٣٠٨/٧.

(٨) سير اعلام النبلاء: ٤٠٠/١٠-٣٩٩.

(٩) الثقات لابن حبان: ١٧٢/٨ او تهذيب ابن حجر: ٢٧٨/٢.

(١٠) حواه جات بالا و تاريخ البخارى الكبير: ٢ رقم الترجمة: ٢٥١٦ وطبقات ابن سعد: ٤٠٩/٦ و تهذيب الكمال: ١٥١/٦.

(١١) تهذيب الكمال: ١٥١/٦.

(١٢) د دوى د حالو ډپاره او گورنى كتاب الأذان باب الثقات فى الصلاة.

اعمش: دا سليمان بن مهران الكاهلي المعروف بالاعمش رضي الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم كنبی تیرشوی دی. (١)

زيد بن وهب: دا زيد بن وهب ابوسليمان همداني كوفي رضي الله عنه دي. (٢)

عبدالله: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم په ذیل كنبی بيان كړې شوی دی. (٣)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددي حديث دترجمة الباب سره مناسبت په دي جمله سره دي «ثم بعث الله ملكا، فيمربأريم كلمات.....» چه په حديث كنبی دهغه فرينتي ذكر دي چه دخلقو په تقدير ونو ليكلو باندي مامور ده. (٤) په دي سره د فرينتو وجود ثابتيږي. ددي حديث تفصیلی شرح به ان شاء الله كتاب القدر كنبی راخي. (٥)

د باب دريم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

[٣٠٣٤] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عَقِبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَابَعَهُ أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عَقِبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ الْعَبْدَ نَادَى جِبْرِيْلَ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فَلَانَا فَأَجِبْهُ، فَيُجِبُهُ جِبْرِيْلُ، فَيُنَادِي جِبْرِيْلُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فَلَانَا فَأَجِبُوهُ، فَيُجِبُهُ أَهْلُ السَّمَاءِ، ثُمَّ يُوَضُّ لَهُ الْقَبُولُ فِي الْأَرْضِ" [٥٦٩٣، ٧٠٤٧] (٦)

تراجم رجال

محمد بن سلام: دا محمد بن سلام بيكندي رضي الله عنه دي. ددوی تذكره كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله..... كنبی تيره شوي ده. (٧)
مخلد: دامخلد بن يزيد الحراي القريشي رضي الله عنه دي. (٨)

(١) كشف الباري: ٢٥١/٢.

(٢) ددوی دحالاتودپاره اوگورنی كتاب موافيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

(٣) كشف الباري: ٢٥٧/٢.

(٤) عمدة القاري: ١٢٩/١٥ وفتح الباري: ٣٠٩/٦.

(٥) صحيح البخاري كتاب القدر باب في القدر رقم: ٦٥٩٤.

(٦) قوله: قال أبوهريرة: الحديث، رواه البخاري في التوحيد باب كلام الرب مع جبرائيل ونداء الله الملائكة رقم: ٧٤٨٥ وافي الأدب باب المقفة في الله تعالى رقم: ٤٠٠٤٠ مؤمسلم رقم: ٦٧٠٧-٦٧٠٥ في البر والصلة باب إذا أحب الله عبداحيه إلى عباده، والترمذي في التفسير باب ومن سورة مريم..... رقم: ٣١٦١.

(٧) كشف الباري: ٩٣/٢.

ابن جریج دا ابوالولید عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج اموی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الحمض باب غسل المحائض رأس زوجها... کنبی تیره شوې ده. (۱)

موسی بن عقبه: دا امام مغازی حضرت موسی بن عقبه اسدی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الموضوع باب إسباغ الوضوء لاندې تیرشوی دی (۲)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیاء فی المسجد په ذیل کنبی راغلی دی (۳)

ابوهریره: د مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان لاندې تیرشوی دی. (۴) ددې حدیث شرح کتاب الادب کنبی رغلی ده. (۵)

قوله: «وتابعه أبو عاصم عن ابن جریج...» امام بخاری رضی اللہ عنہ دا حدیث دلته په دوو طرق سره

ذکر کړې دي. یو موصول بل معلق. «وتابعه أبو عاصم عن ابن جریج» سره معلق روایت شروع کیږي. دې نه وړاندې موصول روایت دي. امام بخاری رضی اللہ عنہ د موصول په خانی دلته دمعلق روایت الفاظ ذکر کړي دي. او معلق روایت موصولاً امام رضی اللہ عنہ په کتاب الادب کنبی ذکر کړې دي. (۶)

دا په دغه مقاماتو کنبی یو مقام دي چرته چه امام بخاری رضی اللہ عنہ د خپل شیخ په واسطه سره معلق روایت نقل کړې دي خکه چه أبو عاصم رضی اللہ عنہ دهغه شیخ دي لیکن ددې باوجود د واسطې سره دهغه نه معلق روایت کوي. (۷)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دي جمله کنبی دي: «إذا أحب الله العبد نادى الجبريل»، الله تعالى حضرت جبرائیل عليه السلام ته آواز ورکوي. (۸) دباب خلورم حدیث د حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا نه دي.

الحدیث الرابع

[۳۰۲۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْثَمَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُرْوَةَ بِنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، أَنَّهَا سَمِعَتْ

(۱) ددوی دحالو دپاره اوگورنی کتاب الاذان باب ماجاء فی النوم.

(۲) کشف الباری کتاب الحمض: ۲۰۴.

(۳) کشف الباری: ۱۷۷/۵.

(۴) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۶) کشف الباری کتاب الادب: ۴۱۶-۴۱۴ باب المقه من الله.

(۷) صحیح البخاری کتاب الادب باب المقه من الله رقم: ۶۰۴۰.

(۸) فتح الباری: ۳۰۹/۶ و عمدة القاری: ۱۳۰/۱۵.

(۹) حواله جات بالا.

رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَنْزِلُ فِي الْعَنَابِ: وَهُوَ السَّعَابُ، فَتَذَكُرُ الْأَمْرَ قُضِيَ فِي السَّمَاءِ، فَتَسْتَرِقُ الشَّيَاطِينُ السَّمْعَ فَتَسْمَعُهُ، فَتُوجِّهُهُ إِلَى الْكُفَّانِ، فَيَكْذِبُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبٍ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ» [۳۱۱۴]، وانظر [۵، ۲۹] (۱)

تراجم رجال

محمد: دې محمدنه څوک مراد دې؟ ددې حديث د سند په شروع کښې چه دا کوم محمد غير منسوب راغلی دې، دې نه څوک مراد دې؟ په دې کښې د شراح اختلاف دې. ① ابو مسعود غسانی جیانی رضی الله عنه وینا دا ده چه دې نه مراد مشهور محدث امام محمد بن یحیی ذهلی رضی الله عنه دې. ② د بخاری شریف مشهور ناسخ ابو ذر د دې حديث نقل کولو نه پس لیکي: «محمد هذا هو البخاری» د حافظ رضی الله عنه راځي: حافظ ابن حجر رضی الله عنه دا دویم احتمال راجح گرځولو سره فرمایلي دی چه اسماعیلی رضی الله عنه او ابونعیم رضی الله عنه دواړو ته دا حديث د امام بخاری رضی الله عنه د روایت نه بغیر نه دې ملاؤ شوي هم په دې وجه دواړو دا حديث هم دهغه نه نقل کړې گڼي د امام بخاری رضی الله عنه د روایت نه علاوه که د بلې چا نه روایت نقل وي نو دهغه پورې رسیدل ددې دواړو حضراتو د پاره گرانه نه وه (۲)

د علامه عینی رضی الله عنه راځي او راجح قول: خو علامه عینی رضی الله عنه اولني احتمال راجح گرځولي دي. زمونږ په خیال هم د محمد رضی الله عنه نه امام ذهلی دې. د علامه عینی رضی الله عنه موقف صحیح او مضبوط معلومېږي. دهغوی وینا داده چه امام اسماعیلی او حافظ ابونعیم ته که چېرې دا روایت د بل ځاني نه ملاؤ شوي وي نو په دې سره دا لازم نه راځي چه ددې نه هم بخاری رضی الله عنه مراد دې. دا ښکاره شان خبره ده ځکه چه دامام بخاری رضی الله عنه د اعادت چرته هم نه دې پاتې چه هغه د خپل شیخ نه وړاندې خپل نوم ذکر کړي او داسې او وائي حدثنا محمد (بیا سرې دخپل ځان باره کښې داسې څنگه وئيلي شی چه حدثنا محمد؟) دې نه علاوه د صحیح بخاری په رجال کښې محمد بن یحیی بن عبدالله بن خالد بن فارس ابو عبدالله ذهلی رضی الله عنه هم دې. امام بخاری رضی الله عنه تقریباً په دیرش مقاماتو باندې دهغه نه روایت کړې دې او چرته ئې هم د نوم داسې تصریح نه ده کړې. «حدثنا محمد بن يحيى الذهلي»، بلکه کله صرف حدثنا محمد وائي او کله محمد بن عبدالله چه د نيکه طرف ته نسبت کوي او کله د قرنيکه ورنیکه طرف ته منسوب کولو سره «حدثنا محمد بن خالد»، وائي. (۳)

د مذکوره صنيع وجه: اوس په قدرتي توگه دا سوال پيدا شو چه حضرت مصنف رضی الله عنه داسې ولې کوي؟ نو ددې وجه معروف ده د امام بخاری رضی الله عنه په حالاتو کښې تاسو لوستلي دي چه کوم وخت هغوی په ۲۵۰ هجري کښې نيشاپور ته تشریف اورلې وو نو په مسئله خلق قرآن باندې دهغوی خپل استاذ محمد بن یحیی ذهلی رضی الله عنه سره ئې اختلاف شوې وو حضرت مصنف رضی الله عنه دهغوی نه د حديث سماع

(۱) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، رواه البخاری في الطب باب الكهانة رقم: ۵۷۶۲ وفي الادب باب قول الرجل للشيء: ليس بشيء، رقم: ۲۱۳ وفي التوحيد باب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم رقم: ۷۵۶۱ وفي بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده

رقم: ۳۲۸۸ ومسلم في السلام باب تحريم الكهانة وإتيان الكهان رقم: ۵۸۱۸-۵۸۱۶

(۲) فتح الباری: ۳۰۹/۶، وإرشاد الساری: ۲۶۸/۵.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۲/۲۶، رقم الترجمة: ۵۶۸۶.

اول کړې وه اود هغوی شیخ وو نودهغوی د روایاتو بیانولو سلسله خوجاری وه مگر د نوم تصریح کول ئی پریخودل. (۱) د علامه عینی رحمته الله علیه د موقف تائید ددې خبرې نه هم کسری چه د حدیث په سند کنبی بل شیخ ابن ابی مریم رحمته الله علیه یعنی سعید بن الحکم رحمته الله علیه دې. دهغوی نه امام بخاری رحمته الله علیه په خپل کتاب کنبی تعلیقاً روایت خو نقل کړې دې مگر مسنداً او موصولاً روایت نه دې کړې. (۲) ددې نه هم دغه معلومیږی چه د محمد نه مراد ذهلی دې نه چه بخاری. والله اعلم، وعلمه اتم واحکم اللیث: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رحمته الله علیه دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث کنبی راغلی دې. (۳)

ابن ابی جعفر: دا عبید الله بن ابی جعفر یسار قرشی رحمته الله علیه دې.

محمد بن عبدالرحمن: دامحمد بن عبدالرحمن بن نوفل بن اسود یتیم عروه رحمته الله علیه دې. (۴)

عروه بن الزبیر: دا حضرت عروه بن زبیر بن عوام قرشی مدنی رحمته الله علیه دې. د دوی اجمالی حالات بدء،

الوحی او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین إلى الله أدومه لاتدی تیرشوی دی. (۵)

عائشه رضی الله عنها: دام المؤمنین عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء، الوحی دویم حدیث لاتدی تیرشوی دی. (۶)

دسند خصوصیت: ددې سند یو خصوصیت دادې چه ددې د نصف اول رجال بصری دی اود نصف ثانی

رجال مدنی دی. یعنی محمد بن عبدالرحمن، عروه او حضرت عائشه رضی الله عنها دا دریواړه مدنی دی. (۷)

تنبییه: دا حدیث وړاندې مخ ته باب صفة ابلیس کنبی هم راخی. ددې حدیث تفصیلی شرح کتاب

الطب او کتاب الأدب کنبی راغلی ده. (۸)

د باب پنجم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الخامس

[۳۰۳۹]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَمَةَ،

وَالْأَعْرَابِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: ۱۳]:

«إِذَا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، كَانَ عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ الْمَلَائِكَةُ، يَكْتُبُونَ

الْأَوَّلَ فَاَلْأَوَّلَ، فَإِذَا جَلَسَ الْإِمَامُ طَوَّأَ الْمُصْحَفَ، وَجَاعُوا وَيَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ»- [۸۴۱] (۹)

(۱) عمدة القاری: ۱۳۳/۱۵-۱۳۲ ذواقعی د تفصیل دپاره اوگورنی: کشف الباری: ۱۴۷/۱.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۹۳/۱۰ رقم الترجمة: ۲۲۳۵.

(۳) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۴) د دواړو بزرگانو د تذکره دپاره اوگورنی کتاب الفسل باب الجنب يتوضأ.....

(۵) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۷) عمدة القاری: ۱۳۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۹/۶.

(۸) کشف الباری کتاب الطب: ۹۶-۹۴ کتاب الادب: ۶۳۶-۶۳۵ نور اوگورنی التوضیح: ۲۱۳/۱۹-۲۱۲.

(۹) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، من تخريجه كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.

تراجم رجال

احمد بن يونس: دا احمد بن عبد الله بن يونس يربوعى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل لاندې تيرشوى دي. ^(١)

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم زهرى مدنى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود..... كنبى تيرشوى دي. ^(٢)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رضي الله عنه دي. ددوى مختصر ذكر بدو الوحي دريم حديث كنبى تيرشوى دي. ^(٣)

ابن سلمه: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنى رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب صور رمضان احتسابا من الإيمان كنبى راغلى دي. ^(٤)

الاغر: دا ابو عبد الله سلمان جهنى مدنى رضي الله عنه دي. ^(٥)

ابو هريره: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابو هريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كنبى تيرشوى دي. ^(٦)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددي دوارو احاديث ترجمه الباب سره مطابقت لفظ الملائكة كنبى دي. ^(٧)

د باب شپږم حديث هم د حضرت ابو هريره رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

[٣٠٠٠] - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ، قَالَ: مَرَّ عُمَرُ فِي الْمَسْجِدِ وَحَسَانٌ يُنْشِدُ فَقَالَ: كُنْتُ أُنْشِدُ فِيهِ، وَفِيهِ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ، ثُمَّ التَّقَتَ إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، فَقَالَ: أَلْشُّدَّكَ بِاللَّهِ، أَسَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أُحِبُّ عَيْنِي، اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدْسِ؟» قَالَ: نَعَمُ. [٤٤٢] ^(٨)

^(١) كشف الباري: ١٥٩/٢.^(٢) كشف الباري: ١٢٠/٢.^(٣) كشف الباري كتاب الفسل: ١٩٤.^(٤) كشف الباري: ٣٢٣/٢.^(٥) ددوى حالاتو دپاره اوگورنى كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة....^(٦) كشف الباري: ٤٥٩/١ دا حديث كتاب الجمعة كنبى تيرشوى دي صحيح البخارى كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.^(٧) عمدة القارى: ١٣٣/١٥.^(٨) قوله: عن سعيد بن المسيب: الحديث من نخرجه كتاب الصلاة باب الشعر في المسجد.

ترجمه: حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ فرمائی کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ مسجد نبوی سرہ تیریدو پہ داسی حال کنبی کہ حضرت حسان رضی اللہ عنہ اشعار لوستل. ونی فرمائیل ما بہ ہغہ وخت ہم دا شعر لوستلو کله بہ چہ تا (عمر) نہ بہتر (نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم) موجود وو. بیا ہغہ د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ طرف تہ متوجہ شو او ہغہ تہ نی د اللہ تعالیٰ قسم ورکولوسرہ معلومہ کہہ چہ آیا تا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلوسرہ اوریدلی وو چہ (ای حسان) زما د طرف نہ (د دغہ مشرکانو د فضول وینا) جواب ورکہہ، ای اللہ پہ روح القدس سرہ د حضرت حسان امداد او کہہ؟ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ جواب کنبی او وئیل او جی ددی حدیث شرح کتاب الصلاة کنبی تیرہ شوې دہ (۱)

تراجم رجال

علی بن عبداللہ: دامشہور محدث علی بن عبداللہ المدینی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکرہ کتاب العلم باب الفہم فی العلم لاندی بیان کہی شوی دی (۲)
سفیان: دا سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات بدء الوحی کنبی او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا... کنبی تیر شوی دی (۳)
الزہری: دا مشہور محدث محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث لاندی راغلی دی (۴)
سعید بن مسیب: دا سعید بن مسیب بن حزن قرشی مخزومی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل لاندی تیر شوی دی (۵)
د باب اووم حدیث د حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دی.

الحديث السابع

[۳۰۴] - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَسَّانَ: «أَفْجَهُمْ - أَوْ هَاجِمُهُمْ وَجِبْرِيْلُ مَعَكَ» (۱) [۵۸۰۱، ۳۸۹۷]

(۱) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب الشعر فی المسجد رقم: ۴۵۳.

(۲) کشف الباری: ۲۲۴/۳.

(۳) کشف الباری: ۲۳۸/۱ الحدیث الأول: ۱۰۲/۳.

(۴) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۵) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۶) قوله: عن البراء رضي الله عنه: الحديث رواه البخاري في المغازي باب مرجع النبي صلى الله عليه وسلم من الأحزاب رقم: ۴۱۲۴-۴۱۲۳ وفي الأدب باب هجاء المشركين رقم: ۱۵۳ عن مسلم في كتاب فضائل الصحابة باب فضائل حسان بن ثابت رضي الله عنه ۶۳۴۶-۶۳۴۵

تراجم رجال

حفص بن عمر: دا حفص بن عمر الحوصي رضي الله عنه دي. (١)

شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن حجاج عتكي بصري دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوي دي. (٢)

عدى بن ثابت: دا مشهور تابعي حضرت عدى بن ثابت انصاري كوفي رضي الله عنه دي. ددوي تذكره كتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسنة لاندې راغلي ده. (٣)

البراء بن عازب: دا مشهور صحابي رسول حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي. ددوي تذكره كتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان لاندې راغلي ده. (٤) ددې حديث مختصر شرح كتاب الادب كنيي راغلي ده. (٥)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو احاديث ترجمه الباب سره مناسبت داسې دي چه د حضرت ابو هريره رضي الله عنه په حديث كنيي «اللهم ابدء بروح القدس»، معاً حديث براء بن عازب رضي الله عنه ذكر كولو سره د روح القدس تعيين او كړې شو چه دروح القدس نه مراد حضرت جبرائيل عليه السلام دي. (٦)

يوه اهم فائده: د حديث باب دا الفاظ «عن البراءرضي الله عنه قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم، نه معلوميري چه دا حديث د حضرت براء بن عازب مسند دي مگر داسې نه ده. هم دغه حديث امام

نسائي رضي الله عنه هم «يزيد بن زريع عن سعيد»، په طريق سره نقل كړې دي. (٧) په دي كنيي داخودلي شوي دي چه براء رضي الله عنه د حضرت حسان نه نقل كوي. والله اعلم.

د باب اتم حديث د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي.

الحديث الثامن

[٣٠٣٢]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ هِلَالٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى غُبَارِ سَاطِئِ فِي سِكَّةِ بَيْنِي وَعَلَيْهِ، زَادَ مُوسَى، مَوْكِبَ جَبْرِيلَ» (١) [٣٨٩٢]

(١) ددوي د حالو د پاره او گورني كتاب الوضوء باب ما جاء في قول الله تعالى (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ)

(٢) كشف الباري: ٦٧٨/١

(٣) كشف الباري: ٧٤٥/٢

(٤) كشف الباري: ٣٧٥/٢

(٥) كشف الباري كتاب الأدب: ٥٧٢ باب هجاء المشركين.

(٦) عمدة القاري: ١٣٤/١٥-١٣٣ فتح الباري: ٣١٠/٦

(٧) السنن الكبرى للنسائي: ٤٩٣/٣ كتاب القضاء باب شهادة الشاعر رقم: ٦٠٢٥

(٨) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث، انفرد به البخاري وأخرجه أيضاً في المغازي باب مرجع النبي صلى الله عليه

وسلم من الأحزاب..... رقم: ٤١١٨ انظر تحفة الأشراف: ١/٢١٥ رقم: ٨٢١

ترجمه: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی ہے د بنو غنم پہ کوٹو کنبی راؤ چتیدونکی دوری لکه چه اوس هم وینم. موسیٰ پہ خپل روایت کنبی 'موکب جبریل' الفاظ زیاتی بیان کړی دی.

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن ابراهیم ابن راهویه مروزی رضی اللہ عنہ دی.

ددوی تذکره کتاب العلم باب فضل من علم و علم لاندې تیره شوې ده. (۱)

وهب بن جریر: دا وهب بن جریر بن حازم رضی اللہ عنہ دی. (۲)

ابن: دا اب نه مراد جریر بن حازم رضی اللہ عنہ دی. (۳)

حمید بن هلال: دا حمید بن هلال بن هبیره عدوی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۴)

انس بن مالک: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب

الإیمان باب من الإیمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذیل کنبی راغلی ده. (۵)

دمختلف کلماتو وضاحت: سکه: د سین کسره او کاف مشدده سره کوخې ته وائی. دمغازی په روایت

کنبی (۶) د سکه په خانی ذقاق الفاظ دی چه د زقه جمع ده ددې معنی هم کوخه ده.

غبار ساطع: اوچت شوې یا الوتلې دورې. د بنو غنم نه د خزر ج شاخ بنو غنم - بفتح الغین وسکون

النون - بن مالک بن نجار مراد دی. د حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ تعلق هم دې قبیلې سره وو. (۷)

علامه کرمانی رضی اللہ عنہ دلته دا وئیلی دی چه د بنو غنم نه مراد د بنو تغلب یوشاخ دې خو په دې کنبی

دهغه نه تسامح شوې دې ځکه چه د کوم وخت په حدیث کنبی خبره کیږی په هغه زمانه کنبی دا خلق

په مدینه منوره کنبی نه وو. (۸)

موکب جبریل: د حضرت جبرائیل رضی اللہ عنہ شاهانه سورلی. (۹)

زاد موسیٰ: موکب جبریل: دموسیٰ نه ابن اسماعیل تبو ذکی رضی اللہ عنہ مراد دی.

دمذکورہ تعلیق مقصد: دامام بخاری رضی اللہ عنہ د دې عبارت نه مراد دادې چه هم دغه حدیث په مذکورہ

سند سره جریر بن حازم رضی اللہ عنہ نه موسیٰ بن اسماعیل رضی اللہ عنہ هم روایت کوی. موسیٰ چه کله روایت کوی نو

په متن کنبی موکب جبریل الفاظ زیاتوالی هم ذکر کوی. (۱۰)

(۱) کشف الباری: ۴۲۸/۳.

(۲) د ذوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من.....

(۳) د ذوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب الصلاة باب الخوخة والمر.....

(۴) ذوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب الصلاة باب یرد المصلی.....

(۵) کشف الباری: ۴/۲.

(۶) صحیح البخاری کتاب المغازی باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم..... رقم: ۴۱۱۸.

(۷) فتح الباری: ۳۱۰/۶ عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

(۸) حواله جات بالا وشرح الکرماني: ۱۳-۰/۱۷.

(۹) فیض الباری: ۱۰۰/۴ | ارشاد الساری: ۲۶۹/۵ عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

(۱۰) عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵ فتح الباری: ۳۱۰/۶.

دمذكوره تعلیق تخریج: دموسی بن اسماعیل رضی اللہ عنہ ذکرشوی پورتنی تعلیق حضرت مصنف رضی اللہ عنہ مغازی کنبی موصولاً ذکر کرې دې. (١)

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنی باندې دې چه په حدیث موصول کنبی د دورو الوزولو وجه ذکر نه وه. تعلیق موسی ذکر کولو سره نی ددې وجه بیان کره چه د جبرائیل رضی اللہ عنہ د شاهانه سورلنی تگ سره دورې الوتلی چنانچه د فریستی ذکر او اثبات دې. (٢)
تنبیه: د حدیث باب دوه سندونه دی تحویل هم دې. د اسحاق نه مراد ابن راهویه رضی اللہ عنہ دې. ابن السکن هم دغه شان بیان کرې دې په کوم چه کلابادی رضی اللہ عنہ جزم کرې دې. بل اسماعیلی رضی اللہ عنہ او ابونعیم رضی اللہ عنہ هم ددې تصریح کرې ده چه ابن راهویه رضی اللہ عنہ مراد دې. (٣) د حدیث باقی شرح مغازی کنبی راغلی ده (٤)

د باب نهم حدیث د حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا دې.

الحدیث التاسع

[٣٠٣] - حَدَّثَنَا قُرُوقٌ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسَهَّرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ قَالَ: «كُلُّ ذَلِكَ يَأْتِينِي الْمَلِكُ أَحْيَانًا فِي مِثْلِ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ، فَيَقْصِمُ عَنِّي، وَقَدْ وَعَيْتُ مَا قَالُ، وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ، وَيَمْتَلِئُ لِي الْمَلِكُ أَحْيَانًا رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِي، فَأَعِي مَا يَقُولُ» (٥) [٢٦٨٦]

ترجم رجال

قرووق: دا فروه بن ابی مفراء کندي کوفي رضی اللہ عنہ دې. (٦)
علی بن مسهر: دا علی بن مسهر قرشی رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الحمض باب مباشرة الحائض کنبی راغلی ده. (٧)
هشام: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام اسدی رضی اللہ عنہ دې.

(١) صحیح البخاری کتاب المغازی باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم رقم: ٤١١٨ فتح الباری: ٣١٠/٦ وعمدة القاری: ١٣٤/١٥ والنوایح: ١٩/١٦٠ ارشاد الساری: ٢٦٩/٥.

(٢) عمدة القاری: ١٣٤/١٥.

(٣) فتح الباری: ٣١٠/٦ وعمدة القاری: ١٣٤/١٥ والنوایح: ٨٦/١٩.

(٤) كشف الباری: کتاب المغازی: ٢٩٩.

(٥) قوله: عائشة رضي الله عنها: الحديث، مرتخریجه انظر كشف الباری بده الوحی: ٢٨٩/١.

(٦) ددوی د حالو کتلو د پاره او گورنی کتاب الجنائر باب ماجاء فی قبر النبی صلی الله علیه وسلم.

(٧) كشف الباری: کتاب الحمض: ٢٤٨.

عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. ددی دوارو حضراتو تذکرہ بدء الوحي دویم حدیث کنبی او اجمالی پہ کتاب الایمان باب أحب الدین الی اللہ آدمہ کنبی تفصیلاً تیرہ شوی ده. (۱)
عائشة رضی اللہ عنہا: حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي دویم حدیث لاتدی راغلی دی (۲)
حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ روایت شوی دا مشهور حدیث پہ شروع د کتاب بدء الوحي کنبی تیر شوی دی. (۳)

ترجمة الباب مناسبت: ددی حدیث ترجمة الباب سرہ مناسبت لفظ الملك کنبی دی چہ دوه خل پہ حدیث کنبی راغلی دی دکوم معنی چہ فریبستی دی. (۴)
د باب لسم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی.

الحديث العاشر

[۳۰۳] - حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، دَعَتْهُ خَزَنَةُ الْجَنَّةِ، أَيْ قُلْ هَلُمَّ»، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: ذَاكَ الَّذِي لَا تَوَى عَلَيْهِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْجُونَ تَكُونَ مِنْهُمْ» (۵)، [۲۶۸۶]

تراجم رجال

ادم: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عسقلانی رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر تذکرہ کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لانه ویده کنبی راغلی ده. (۶)
شيبان: دا ابو معاویہ شیبان بن عبدالرحمن نحوی رضی اللہ عنہ دی.
یحیی بن ابی کثیر: دا یحیی بن ابی کثیر طانی یمانی رضی اللہ عنہ دی ددی دوارو بزرگانو تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب کتابه العلم لاتدی راغلی ده.
ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رضی اللہ عنہ دی.
ددوی مفصل حالات کتاب الایمان باب صومر مضان احتسابا من الایمان کنبی راغلی دی. (۷)
ابوهریره: مشهور صحابی ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات کتاب الایمان باب امور الایمان لاتدی تیر شوی دی. (۸)

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۲۹۶/۲-۴۳۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۳) صحیح البخاری حدیث نمبر ۲ کشف الباری: ۳۲۱/۲۹۵/۱.

(۴) عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

(۵) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه كتاب الصرم باب الريان للصائمين.

(۶) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۷) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

(۸) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

ترجمة الباب سره مناسبت: حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حديث كتاب الجهاد كني تيرشوي دي ^(١) دلته دا دوباره ذكر كولومقصد ددي دا الفاظ دي: «دعته خزنة الجنة» د خزنة نه مراد فرينتي دي ^(٢) د باب يولسم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دي.

الحديث الحادي عشر

[٣٠٣٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ»، فَقَالَتْ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، تَرَى مَا لَأَرْي، تُرِيدُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ^(٣) [٣٥٥٧، ٥٨٤٨، ٥٨٩٥، ٥٨٩٨]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبد الله جعفي رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب الايمان باب امور الايمان كني تيرشوي دي ^(٤)
 هشام: دا هشام بن يوسف صنعاني قاضي يمن رضي الله عنه دي. ددوي تفصيلي تذكره كتاب الحمض باب غسل الحائض رأسها... په ضمن كني راغلي ده. ^(٥)
 معمر: دا معمر بن راشد ازدي بصري رضي الله عنه دي. ددوي تذكره بدء الوحي او كتاب العلم باب كناية العلم كني راغلي ده. ^(٦)
 الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي. ددوي مختصر تذكره بدء الوحي په دريم حديث كني راغلي ده. ^(٧)

^(١) كشف الباري: كتاب الجهاد باب فضل النفقة في سبيل الله: ٣١٥-٣١٢.

^(٢) فتح الباري: ٣١٠/٦ عمدة القاري: ١٣٥/١٥.

^(٣) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، أخرجه البخاري، في فضائل الصحابة باب فضل عائشة رقم: ٣٧٦٨ وفي الأدب باب من دعا صاحبه فنقص من اسمه حرفا رقم: ٦٢٠١ وفي الاستبذان باب تسليم الرجال على النساء، والنساء على الرجال رقم: ٦٢٤٩ وباب إذا قال: فلان يقرأ عليك السلام رقم: ٥٢٣٢ ومسلم رقم: ٦٢٦٢-٦٢٥٩ في فضائل الصحابة باب في فضل عائشة رضي الله عنها، وأبو داود في الأدب باب في الرجل يقرأ عليك السلام رقم: ٥٢٣٢ والترمذي في المناقب باب مناقب عائشة رضي الله عنها رقم: ٣٨٧٦ والنسائي في عشرة النساء باب حب الرجل بعض نساءه أكثر من بعض رقم: ٣٩٥٣.

^(٤) كشف الباري: ٦٥٧/١

^(٥) كشف الباري كتاب الحيض: ٢٠٢.

^(٦) كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

^(٧) كشف الباري: ٣٢٦/١.

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رضی اللہ عنہ دی.
 دوی مفصل حالات کتاب الإیمان باب صور رمضان احتساباً من الإیمان کنبی راغلی دی. (۱)
 عائشة رضی اللہ عنہا: حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي په دویم حدیث کنبی راغلی دی. (۲)
 ترجمه الباب سره مطابقت: په دې حدیث کنبی چونکه د حضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دې هذا جبریل...
 چه هغه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا ته سلام عرض کړې وو. په دې وجه امام بخاری رضی اللہ عنہ دا د ذکر ملائکه
 لاندې ذکر کړې دې. (۳) ددې حدیث شرح په مختلف مقاماتو کنبی راغلی ده. (۴)
 دباب دولسم حدیث د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دې.

الحديث الثاني عشر

۳۰۳۱- حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ
 عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ
 رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَجَبْرِيلَ: «أَلَا تَزُودُنَا أَكْثَرِمَا تَزُودُنَا؟»، قَالَ: فَتَزَلْتُ: {وَمَا
 نَنْتَزِلُ [ص: ۱۳]} [أَلَا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا] (۱) (الآيَة) (۲) [۷۰۱۷، ۴۴۵۴]

تراجم رجال

ابونعيم: دا ابونعيم فضل بن دكين تيمی رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب فضل من
 استبرأ لدين لاندې تیره شوې ده. (۷)
 عمر بن ذر: دا مشهور امام فقيه محدث عابد وزاهد عمر بن ذر بن عبد الله بن زراره همدانی مرهبي
 کوفی رضی اللہ عنہ دې. (۸)
 دې دخپل پلار ذر بن عبد الله نه علاوه سعيد بن جبیر، ابووائل شقيق بن سلمه، يزيد بن اميه،
 مجاهد بن جهر، عمر بن عبد العزيز، يحيى بن جعفر، شهيب ابورصافه باهلی، عطاء بن ابي رباح او
 معاذه عدويه رحمهم الله وغيره نه د حدیث روایت کوی.

(۱) كشف الباري: ۲/۲۲۳.

(۲) كشف الباري: ۱/۲۹۱.

(۳) عمدة القاري: ۱۵/۱۳۵.

(۴) كشف الباري كتاب الأدب: ۶۱۹-۶۱۸ كتاب الاستئذان: ۷۲-۷۷.

(۵) مريم: ۶۴.

(۶) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث، أخرجه البخاري في التفسير باب (وَمَا تَنْتَزِلُ أَلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ) رقم: ۴۷۳۱ وفي التوحيد باب

قوله الله تعالى (وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ) رقم: ۷۴۵۵ والترمذي في التفسير باب ومن سورة مريم رقم: ۳۱۵۸

(۷) كشف الباري: ۲/۶۶۹.

(۸) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۳۴ سير أعلام النبلاء: ۶/۳۸۵ تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۴.

دودی نه د حدیث روایت کونکو کنبی ابان بن تغلب، امام اعظم ابوحنیفه (وهو أقرانه) ابن عیینه، یعلی بن عبید، یونس بن بکیر، وکیع، عبدالله بن داؤد خربسی عبدالله بن مبارک، اسحاق بن یوسف ازرق، ابو نعیم فضل بن دکین، خلاد بن یحیی او ابو عاصم ضحاک بن مخلد رحمهم الله وغیره داسی جلیل القدر علماء او مشائخ شامل دی. (۱)

امام بخاری رحمته الله د علی بن المدینی رحمته الله نه نقل کړی دی چه د عمر بن ذر د مرویات ټول شمیر تقریباً ۳۰ دی. (۲)

د یحیی بن سعید قطان رحمته الله نمسی احمد بن محمد رحمته الله فرمائی: «قال جدي يحيى بن سعيد: عمر بن ذر ثقة في الحديث ليس ينفي أن يترك حديثه لرأي أخطأه» (۳)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی ثقة. (۴) امام نسائی رحمته الله او امام دارقطنی رحمته الله هم دهغوی توثیق کړې دي. (۵) امام عجللی رحمته الله فرمائی: «كان ثقة بليغاً، وكان يري الإرجد، وكان ليس القول فيه» (۶) امام ابو حاتم رحمته الله نه داړه قسمه اقوال نقل دی. په یو کنبی هغه ناقابل احتجاج او مرجئه مگر خولې دي خو یو قول دادې: «كان رجلاً صالحاً، محله الصدق» (۷) امام ابو داؤد رحمته الله فرمائی: «كان رأساً في الإرجاء» (۸) امام یعقوب بن سفیان نسوی رحمته الله فرمائی: «كوفي، ثقة، مرجئ» (۹) امام خراش رحمته الله فرمائی: «كوفي، صدوق، من خمار الناس، وكان مرجئاً» (۱۰) امام ابن سعد رحمته الله فرمائی: «كان ثقة إن شاء الله، كثير الحديث» (۱۱) امام ابن حبان رحمته الله او امام ابن شاهین رحمته الله د وارو دهغوی ذکر خپل کتاب الثقات کنبی کړې دي. (۱۲)

د عمر بن ذر رحمته الله باره کنبی انمه جرح والتعديل د پورته ذکر شوو اقوالو په رنر ا کنبی دا خبره معلومه شوه چه هغه ثقة وو خو په هغوی باندي د ارجاء الزام وو چه د مرجئه نه وو او د اهل بدعت نه وو بلکه په قول د ابو داؤد رحمته الله دهغوی په مشرانو کنبی وو. ابن سعد په طبقات کنبی لیکلی دی چه د عمر بن ذر رحمته الله د مرجئ کیدو وجهی نه امام سفیان ثوری رحمته الله او امام حسن بن صالح بن حنی دهغه په جنازه کنبی نه وو شریک شوې. (۱۳) اوس دا داسې الزام او جرح ده چه د هر قسم راوی د مجروح او متروک

(۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره او گورنی تهذیب الکمال: ۳۳۴/۶ رقم الترجمة: ۴۲۳۰.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷.

(۳) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷ والجرح والتعديل: عرقم الترجمة: ۵۶۵.

(۴) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷ وتاریخ الثوری: ۴۲۸/۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷.

(۶) حواله جات بالا.

(۷) حواله بالا والجرح والتعديل: عرقم: ۵۶۵.

(۸) حواله جات بالا.

(۹) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۵/۷.

(۱۰) حواله جات بالا.

(۱۱) طبقات ابن سعد: ۳۶۲/۶.

(۱۲) الثقات لابن حبان: ۱۶۸/۷ والثقات لابن شاهین رقم الترجمة: ۷۰۸.

(۱۳) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۶۲/۳.

کولو دپاره کافی ده. ددې نه باوجود اکثر انمه د عمر بن ذر رضی الله عنه توثیق کړې دې اود هغه مرویات نی صحیح گرځولې دی. داسې ولې؟

ددې جواب دا دې چه که چرته راوی مبتدع داعی الی بدعة وی اود هغه روایت نه د دغه مبتدع تائید کیری نودهغه د روایت نه احتجاج صحیح نه دې او که چرې داسې راوی ثقه او ضابط وی اود دغه روایت نه دهغه د بدعت تائید نه کیری نودهغه روایت به قابل قبول وی. دحضرت عمر بن ذر رضی الله عنه ثقاهت او ضبط بل دهغه تقوی او تفقه متفق علیه او مسلم ده. په دې وجه د هغه روایات اخستلو کنبې هیچ حرج نشته دې. (۱) لهدا ددوی باره کنبې معتدل ترین رانې هم دغه ده کومه چه د یحیی بن سعید رضی الله عنه ده. چه «لیس ینهی أن یتزک حدیثه لرأی أخطأفه» چه د یوې غلطې رانې په اختیارولو سره د هغه مرویات ترک کول مناسبت او صحیح نه دی.

دغه شان علی بن المدینی رضی الله عنه فرمائی چه ما حضرت یحیی بن سعید قطان رضی الله عنه ته اوونیل چه عبدالرحمن بن مهدی رضی الله عنه وائی چه زه به دهر هغه محدث نه روایت نه اخلم چه د اهل بدعت لونی او مشر کس وی. نو حضرت سعید مسکې شو او ونی فرمائیل چه ته به بیا قتاده رضی الله عنه سره څه کوی؟ د عمر بن ذر رضی الله عنه به څه کوی؟ اود ابن ابی داؤد رضی الله عنه باره کنبې دې څه خیال دې؟ دغه شان حضرت یحیی رضی الله عنه د یوجماعت نومونه اوشمیرل کوم چه زه نه ذکر کوم. بیا حضرت یحیی رضی الله عنه او فرمائیل چه که چرې عبدالرحمن رضی الله عنه ددې قسم محدثینونه روایت نه کوی نو ډیر څه به پریردی او هغه به د ډیرو زیاتو صحیح احادیثو نه محروم پاتې شی. (۲) دهغه د وفات په تاریخ کنبې ډیر اقوال دی. چنانچه د قعنب نه ۱۵۰ ابونعیم نه ۱۵۲ او ۱۵۵ محمد بن عبدالله اسدی نه ۱۵۳ او ابو عبید قاسم بن سلام رحمهم الله نه ۱۵۷ هجری اقوال نقل دی خوراج قول د ۱۵۶ هجری دی. دا قول هم د ابونعیم رضی الله عنه نه نقل دی. دهغوی نه دا قول امام احمد رضی الله عنه امام بخاری رضی الله عنه امام تدمذی رضی الله عنه عمر بن علی عثمان بن ابی شیبه رضی الله عنه او یعقوب بن سفیان فسوی رضی الله عنه وغیره نقل کړې دې. حافظ ذهبی رضی الله عنه فرمائی (فهذا أصح) (۳) عمر بن ذر رضی الله عنه د انمه خمسسه راوی دې. د امام مسلم رضی الله عنه نه علاوه ټولو حضراتو د هغوی مرویات قبول کړی دی. خو ابن ماجه رضی الله عنه د سنن په ځانی خپل تفسیر کنبې دهغه مرویات درج کړی دی. (۴)

یحیی بن جعفر: دا ابوزکریاء یحیی بن جعفر ازدی بخاری رضی الله عنه دې. (۵)

وکیع: دا مشهور امام وکیع بن جراح بن ملیح کوفی رضی الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب کتابه العلم کنبې راغلی ده. (۶)

عمر بن ذر: ددوی تفصیلی تذکره اوس پورته تیره شوه.

(۱) کشف الباری کتاب العلم: ۳/۳۰۵-۳۰۴ وهدی الساری: ۳۸۵.

(۲) تهذیب الکمال: ۲۱/۲۳۷-۲۳۶.

(۳) سیر أعلام النبلاء: ۶/۲۸۸ تهذیب الکمال: ۲۱/۳۳۹ تاریخ البخاری الصغیر: ۲/۱۲۲ والمعرفة والتاریخ للفردی:

۱/۴۲۱ وطبقات ابن سعد: ۶/۳۶۲ ووفیات الأعیان: ۳/۴۴۳.

(۴) سیر أعلام النبلاء: ۶/۳۸۵ تهذیب الکمال: ۲۱/۳۴۰.

(۵) ددوی د حالو دپاره اوگورنی کتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة....

(۶) کشف الباری: ۴/۲۱۹.

اييه دا ذر بن عبدالله همدانی رضي الله عنه دي. د دوی حالات کتاب التهم بالب التهم هل ينفخ فيها؟ لاندی تیرشوی دی. (١)

سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی بزرگ حضرت سعید بن جبیر کوفی رضي الله عنه دي. ددوی مختصر ذکر بدء الوحي کنبی او مفصل تذکره کتاب العلم باب العلم فی العلم په ضمن کنبی راغلی. (٢)
ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه دي. ددوی اجمالی ذکر بدء الوحي او تفصیلی ذکر کتاب الايمان باب کفران العشير، وکفر... کنبی تیرشوی دي. (٣)
دا حدیث هم امام بخاری رضي الله عنه په دوو سندونوسره نقل کړې دي او امام وکیع بن جراح رضي الله عنه د روایت الفاظ نی ذکر کړی دي.

مونږ په خپله مرضی نه راخو: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دي چه يوخل رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت جبرائیل عليه السلام ته اوونیل چه ته مونږ له زر زر ولې نه راخي دي دپاره چه ملاقاتونه زیات وی؟ په دي باندې آیت مبارک ﴿وَمَا تَنْزِيلُ الْإِنشَارِ رَبِّكَ﴾ (٤).

نازل شو چه مونږ دالله تعالی په حکم سره نازلیدو او تاسو عليه السلام زمونږ په ناوخته راتلو سره دا خیال اونه کړې چه ستاسو پروردگار تاسو هیر کړی ینی. الله تعالی د هیرې نسیان او غفلت نه منزّه او پاک دي دهغه علم او دهغه قدرت ټول کائناتوباندې محیط دي. مونږ دهغه په حکم سره نازلیدو په خپله مرضی نه راخو. (٥)

کلمه الألام مخففه سره عرض، تحضيض او تمنی دپاره وی او مراد ترې نه اظهار مودت او الفت دي. ﴿تَنْزِيلُ﴾ تنزل نه مشتق دي النزول علی مهلة یعنی په مزه مزه راکوزیدل خو بیا هم بعض وخت مطلقاً د نزول دپاره هم راخي. (٦)
د باب د دیار لسم حدیث راوی هم حضرت ابن عباس رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث عشر

٣٠٣٤- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ، فَلَمَّ أَزَلْ أَسْتَزِيدُهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ» (٧) [٤٧٠٥]

(١) كشف الباري: كتاب النيم: ١٩٦.

(٢) كشف الباري: ٤٣٥/١ الحديث الرابع: ٤١٨/٤.

(٣) كشف الباري: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢.

(٤) سورت مريم: ٤٤

(٥) معارف القرآن للكاندهلوى بتصريف: ٨١/٥ عمدة القارى: ١٥/١٣٦ أرشاد السارى: ٥/٢٧١.

(٦) عمدة القارى: ١٥/١٣٦ أرشاد السارى: ٥/٣٧١ والكونثر الجارى: ١٧٦/٦.

(٧) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه الحديث، أخرجه البخارى فى فضائل القرآن باب أنزل القرآن على سبعة أحرف، رقم:

٤٩٩١ ومسلم فى الصلاة باب بيان أن القرآن نزل على سبعة أحرف رقم: ١٩٠٣-١٩٠٢.

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابي اويس مدني اصبحي رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره أن يعود في الكفر... کنبی تیر شوی دی. (۱)

سليمان: دا سليمان بن بلال تيمی ابو محمد قرشي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کنبی تیره شوی ده. (۲)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي. ددی خلورو وارو حضراتو محدثينو مختصر تذکره بدء الوحي دريم حديث کنبی تیره شوی ده. (۳)

عبيد الله بن عبد الله: دا عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود هذلي رضي الله عنه دي. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحي او تفصیلی تذکره کتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟ کنبی تیره شوی ده. (۴)

ابن عباس: دا مشهور صحابي حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه دي. ددوی اجمالی ذکر بدء الوحي او تفصیلی ذکر کتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر... کنبی تیر شوی دي. (۵)

تنبيه: دا حديث چه د سبعة احرف باره کنبی دي تفصیلی شرح سره فضائل القرآن کنبی تیر شوی دي. (۶)

ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه ددی دوارو احاديثو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دوارو کنبی جليل القدر فرينتي حضرت جبرائيل عليه السلام ذکر دي. (۷)

د باب خوار لسم حديث هم د ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دي.

الحديث الرابع عشر

٣٠٣٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدَ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ جِبْرِيلُ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ، فَلَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

(۱) كشف الباري: ۱۱۳/۲.

(۲) كشف الباري: ۶۵۸/۱.

(۳) كشف الباري: ۳۲۳-۳۲۶/۱.

(۴) كشف الباري: ۴۶۶/۱ الحديث الخامس: ۳۷۹/۳.

(۵) كشف الباري: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۶) كشف الباري فضائل القرآن: ۵۰-۶۰.

(۷) عمدة القاري: ۱۳۶/۱۵-۱۳۵.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ أَجْوَدُ بِالْغَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ»
وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ، (١) [١، ٦، ٣٤٢٦، ٤٧١٢]

تراجم رجال

محمد بن مقاتل: دا محمد بن مقاتل مروزی الکیسانی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب ماہذکر فی المناولة و کتاب اهل العلم... لاندی تیرد شوی ده. (٢)
عبدالله: دا مشهور محدث عبد الله بن مبارک مروزی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات بدء الوحي پنجم حدیث کنبی تیرشوی دی. (٣)

یونس: دا یونس بن یزید ایللی قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی تذکرہ بدء الوحي او مفضل کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقیهه... لاندی تیرد شوی ده. (٤)
د سند د نور رواة دپاره سابقه سند او گورنی. د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دا حدیث بدء الوحي کنبی تیرشوی دی. هلته په دی باندی تفصیلی خبره شوی ده. (٥)
وعن عبد الله قال: حدثنا معمر بهذا الإسناد نحوه:

د عبارت وضاحت: د عبدالله نه مراد ابن المبارک مروزی حنظلی رضی اللہ عنہ دی. هذا الإسناد نه مراد پورتنی سند دی چه دا روایت معمر هم سابقه سند سره موصول دی. لکه حضرت عبدالله ابن مبارک رضی اللہ عنہ په دی کنبی دخپلو دواړو شیوخو یونس رضی اللہ عنہ او معمر رضی اللہ عنہ روایات جدا جدا بیانول غواړی. حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ تغلیق کنبی فرمائی چه حدیث د معمر په حدیث د یونس باندی معطوف دی. دا دواړه حدیث په یو خانی حسن بن سفیان رضی اللہ عنہ په خپل روایت کنبی «حان بن موسی، عن عبدالله، عن معمر و یونس معا»، په طریق زهری نه موصولاً نقل کړې دی. ابونعیم رضی اللہ عنہ هم په مستخرج کنبی ددی تخریج کړې دی. (٦)

ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت لفظ جبریل کنبی دی. (٧)
دیوی ابوهریره و فاطمة رضی الله عنهما، عن النبي صلى الله عليه وسلم: أن جبريل كان يعارضه القرآن
ددواړو تعلیقات تخریج: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ مؤلف رضی اللہ عنہ فضائل القرآن کنبی موصولاً ذکر کړې دی. (٨)
اود حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا روایت کتاب المناقب کنبی موصولاً ذکر کړې دی. (٩)

(١) قوله: عن ابن عباس رضی اللہ عنہما الحديث، مرتخریجه كشف الباری: الوحي: ٤٦١/١.

(٢) كشف الباری: ٢٠٦/٣.

(٣) كشف الباری: ٤٦٢/١.

(٤) كشف الباری: ٤٦٣/١، ٢٨٢/٣.

(٥) كشف الباری: ٤٧٤/١-٤٦٦.

(٦) فتح الباری: ٣١١/٦ عمدة القاری: ١٣٦/١٥ تغلیق التعليق: ٤٩٦/٣.

(٧) عمدة القاری: ١٣٦/١٥.

(٨) صحيح البخاری کتاب فضائل القرآن باب كان جبريل يعرض... رقم: ٤٩٩٨.

(٩) صحيح البخاری کتاب المناقب باب علامات النبوة فی الاسلام رقم: ٣٦٢٤-٣٦٢٣.

د دواړو تعليقاتو ترجمه الباب سره مناسبت: د دې دواړو تعليقاتو ترجمه سره مناسبت بالکل واضح دې. د حضرت جبرائیل علیه السلام ذکر په دواړو کښې موجود دې چه رئيس الملائک دې. د باب پنځلسم حديث د حضرت ابو مسعود بدري رضي الله عنه دې.

الحديث الخامس عشر

۳۰۳۹- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَخْرَجَ الْعَصْرَ شَيْئًا، فَقَالَ لَهُ عُرْوَةُ: أَمَا إِنَّ جِبْرِيْلَ قَدْ نَزَلَ فَصَلِّ أَمَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عُمَرُ: أَعَلِمَ مَا تَقُولُ يَا عُرْوَةُ قَالَ: سَمِعْتُ بَشِيرَ بْنَ أَبِي مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «نَزَلَ جِبْرِيْلُ فَأَمَّنِي، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ» يَحْسُبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ (۱) [۱۹۹]

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابو الرجا، قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفی رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب

الإيمان باب إفاء السلام من الإيمان لاندې راغلی دی. (۲)

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمی رضي الله عنه دې.

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دې. د دې دواړو حضراتو محدثينو مختصر تذکره بدء الوحي دريم حديث کښې تيره شوي ده. (۳)

عمر بن عبدالعزيز: دا مشهور اموي خليفه حضرت عمر بن عبدالعزيز بن مروان رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الاسلام على خمس..... په ضمن کښې راغلي دي. (۴)

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دې. د دې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دويم حديث کښې او اجمالی پد کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه کښې تفصیلاً تيره شوي ده. (۵)

بشير بن ابي مسعود: دا د حضرت ابو مسعود رضي الله عنه خوئی بشير بن ابي مسعود رضي الله عنه دې. (۶)

ابو مسعود: دا مشهور بدري صحابي حضرت ابو مسعود عقبه بن عامر بدري انصاري رضي الله عنه دې. د دوی مفصل حالات کتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية..... په ذیل کښې بيان کړې شوي دي. (۱)

(۱) قوله: سمعت أبا مسعود البدری رضی الله عنه: الحديث، مرتخریجه کتاب مواقيت الصلاة باب مواقيت الصلاة وفضلها.

(۲) كشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۳) كشف الباری: ۳۲۶/۱-۳۲۳ دامام زهري رضي الله عنه ذپاره نور اوگورنی كشف الباری کتاب الفسل: ۱۹۴.

(۴) كشف الباری: ۶۲۳/۱.

(۵) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

(۶) د دوی د حالاتو ذپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب قوله تعالى: (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا).

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حدیث د مواقیت الصلاة بالکل په شروع کښې تیر شوی دې. (١) دلته د ذکر کولو مقصد صرف دا دې چه په دې کښې د حضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دې. «أما إن جهيل قد نزل» (٢) د باب شپاړسم حدیث د حضرت ابوذر رضی الله عنه دې.

الحديث السادس وعشرون

[٣٠٥٠]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ لِي جَهْرِيلُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، أَوْ لَمْ يَدْخُلِ النَّارَ» قَالَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ؟ قَالَ: «وَإِنْ» (٣) - [ر ٢٢٥٨]

تراجم رجال

محمد بن بشار: دا محمد بن بشار بن عثمان بندي رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم....، لاندې تیره شوی ده. (٥)
ابن ابی عدی: دا محمد بن ابراهیم بن ابی عدی اسلمی رضي الله عنه دې. (٦)
شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رضي الله عنه دې. ددوی حالات تفصلاً کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوی دی. (٧)
حبیب بن ابی ثابت: دا حبیب بن ابی ثابت اسدی رضي الله عنه دې. (٨)
زید بن وهب: دا زید بن وهب جهنی همدانی رضي الله عنه دې. (٩)
ابن ذر: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب المعاص من أمر الجاهلية په ضمن کښې راغلي ده. (١٠)

(١) كشف الباري: ٧٤٨/٢.

(٢) صحيح البخاري كتاب مواقيت الصلاة باب مواقيت الصلاة رقم: ٥٢١.

(٣) عمدة القاري: ١٣٧/١٥.

(٤) قوله عن أبي ذر رضي الله عنه: الحديث، مرتخرجه كتاب الجنائز باب في الجنائز ومن كان آخر كلامه: لا إله إلا الله

(٥) كشف الباري: ٢٥٨/٣.

(٦) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الفصل باب إذا جامع ثم عاد....

(٧) كشف الباري: ٦٧٨/١.

(٨) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الصوم باب صوم داؤد.

(٩) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الصلاة باب الإبراد بالظهر....

(١٠) كشف الباري: ٢٣٨/٢.

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حدیث کتاب الاستقراض کنبی تیرشوی دې. (۱) ددی حدیث خه شرح کتاب الاستئذان (۲) کنبی راغلی ده. دلته د باب په مناسبت سره دوباره ذکر کړې شوی دې چه په دې کنبی د حضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دې. «قال لی جبریل» (۳) د باب اوولسم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنده دې.

الحدیث السابع عشر

۳۰۵۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمَلَائِكَةُ يَتَعَقَّبُونَ مَلَائِكَةَ بِاللَّيْلِ، وَمَلَائِكَةَ بِالنَّهَارِ، وَيَجْمَعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ، وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ نَعْرُجُ إِلَيْهِ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ، فَيَقُولُ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي، فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَا هُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ يُصَلُّونَ" (۴) - [ر ۵۳۰]

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنده د رسول الله ﷺ نه نقل کوی چه حضور پاک فرمائیلی دی چه فرینستی وار په وار راکوزېږی. خه فرینستی د شپې دی او خه فرینستی د ورځې دی. هغه ټولې سحر او مازیگر جمع کړې. بیا هغه فرینستی آسمانونو ته الله تعالی له ورځې. کومو چه تاسو سره شپه تیره کړې وی نو الله تعالی دهغوی نه تپوس کوی حالانکه هغه زیات پیژندونکې دې فرمائی: تاسو زما بندیکان په کوم حال کنبی پریخودی راغلی یئی؟ فرینستی وائی چه مونږ هغوی په مونږ کولو سره پریخودی دی مونږ چه کوم وخت تلی وو نوبیا هم هغوی په مانځه کنبی وو.

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان الحکم بن نافع مصری رضی الله عنه دې.
شعیب: دا شعیب بن ابی حمزه قرشی اموی رضی الله عنه دې. ددی دواړو مختصر حالات بدء الوحي الحدیث السادس کنبی راغلی دی. (۵)
ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رضی الله عنه دې.
الاعرج: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز قرشی رضی الله عنه دې. ددی دواړو حضراتو تذکره کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان کنبی راغلی ده. (۶)

(۱) صحیح البخاری کتاب الاستقراض باب أداء الدين رقم: ۲۳۸۸.

(۲) کشف الباری: ۱۱۲-۱۰۹.

(۳) عمدة القاری: ۱۳۷/۱۵.

(۴) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. من تخریجه کتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلاة العصر.

(۵) کشف الباری: ۱/۴۸۰-۴۷۹.

(۶) کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

ابوهریره رضی الله عنه: د صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات کتاب ایمان باب أمور ایمان کنبی تیرشوی دی (۱)

ترجمة الباب سره مناسبت. دا حدیث کتاب الصلاة کنبی تیرشوی دی (۲) چونکه په حدیث کنبی د ملانکه ذکر دی په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه دا ددې باب لاندې ذکر کړې دی (۳)

۷- باب: إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ: آمِينَ، وَالْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ، فَوَقَّتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى، عُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

د ترجمه مقصد او د نسخ اختلاف: دا باب دلته داسې واقع شوی دی چه ددې موجودگنی قدیم او جدید شرح ټول په کشمکش کنبی اچولی دی. چنانچه د لفظ باب د زیاتوالی په توجیه کنبی دلته مختلف اقوال دی:

① شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله علیه صرف ددې باب دپاره یونوی اصل ذکر کړې دی چه د امام بخاری رحمته الله علیه عادت دی چه بعض وخت لفظ باب د محدث قول ح په خانی استعمالوی. یعنی باب دلته دعاء تحویل په توگه استعمال کړې شوی دی (۴) لیکن په پوره الجامع الصحیح کنبی ددې بل هیخ یومثال نه ملاوېږی. صرف دلته لفظ باب ح په خانی استعمال کړې دی. لهذا صرف د یویاب د وجی نه دا د امام بخاری رحمته الله علیه عادت گرځول په ذهن کنبی نه راخی.

② علامه سندھی رحمته الله علیه او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه د دواړو رانی ده چه د امام بخاری رحمته الله علیه دا باب مثبت دعوی نه دی بلکه مثبت دلیل دی. یا داسې اووایه مثبت نه بلکه د ترجمه سابق دپاره مثبت. مطلب دا دی چه دا باب یعنی دملانکه آمین اود سرو د آمین ونیلو په سلسله کنبی چه کوم ټول روایات وارد شوی دی هغه د ملانکه د وجود مثبت دی مگر دلته د آمین اثبات مقصود نه دی بلکه پخپله د ملانکه اثبات مقصود دی (۵)

③ علامه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه دملانکه د ذکر دوران کنبی د نوی باب ذکر عجیبه خبره ده کیدې شی چه ددې وجه د یوی فائده اضافیه طرف ته اشاره کول وی چه فریفتی په دې امر باندي هم مقرر دی چه د مونخ گزارو په آمین باندي دې آمین وانی (۶)

④ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه دلته په ډیرو نسخو کنبی «باب إذا قال أحدكم.....» الفاظ دی. په کوم سره چه دوه مسئلې پیدا شوې، یو ترجمه بغیرد څه حدیث نه بل چه ددې ترجمې لاندې کوم احادیث نقل دی دهغې ترجمې سره څه تعلق نشته دی. په دې وجه دا معامله ډیره پیچیده شوه. د اشکال دپاسه اشکال. خود ابوذر په نسخه کنبی لفظ باب ذکر دې په کوم سره چه په اشکال کنبی څه

(۱) کشف الباری: ۶۵۹/۱

(۲) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب فضل صلاة العصر رقم: ۵۵۵

(۳) عمدة القاری: ۱۳۷/۱۵

(۴) الكنز المتواری: ۱۴۹/۱۳

(۵) الكنز المتواری ۱۴۹/۱۳ او حاشیه السندي علی البخاری: ۴۵۸/۱-۴۵۷ قديمی.

(۶) فیض الباری: ۳۱۵/۴

تخفيف اوشو چه دزيات نه زيات دا اوشو چه «باب اذا قال احدكم: آمين.....» والاحديث بغير سند نه ذکر کړې شوي دي. خو که چرته نور وضاحت شوې وي او داقسم خه الفاظ ذکر کړې شوي وي «وبهذا الإسناد» يا «وبه قال» وغيره نواشکال به بالکليه ختميدلو.

چنانچه هم دغه طريقه اسماعيلي رضي الله عنه اختيار کړې ده چه هغوی اول تير شوي حديث «الملائكة يتعاقبون» نقل کړو بيا دا کلمات «وبهذا الإسناد» سره «باب اذا قال احدكم: آمين.....» والاحديث ذکر کړو اود ابوالزناد نه ئي په دوو طريقو سره نقل کړو. حافظ رضي الله عنه فرماني چه دي تفصيل سره دا خبره واضحه شوه چه د آمين والاحديث اود دي نه پس تقريباً پنځلس حديثونه ټول په ټول د ترجمه ذکر الملائكة حصه ده. (۱) لکه چه حافظ رضي الله عنه د آمين والامستقل حديث شميرلې دي اود باب لفظ ئي ساقط کړ خولې دي.

د بخاري شريف نور شراح مثلاً علامه عيني رضي الله عنه حافظ کرمانی رضي الله عنه حافظ قسطلانی رضي الله عنه علامه کورانی رضي الله عنه او حضرت گنگوهی رضي الله عنه ټول هم دا اختيار کړي دي چه دلته د لفظ باب حذف اولي دي. حضرت گنگوهی رضي الله عنه فرماني «زیادة الباب ههنا من تصرف النساخ، فإن الأحاديث الواردة بعد ذلك من الباب الأول من غير تفاوت» (۲)

يعنی دلته د باب زياتوالی او اضافه د ناسخينو تصرف دي خکه چه روستو ذکر کړې شوي احاديث هم بغيرد خه فرق نه د باب اول حصه دي.

(په مجموعی اعتبار سره، د باب اتلسم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دي.)

الحديث الاول

۳۰۵۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّ نَافِعًا، حَدَّثَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: حَشَوْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَادَةً فِيهَا تَمَائِيلٌ كَأَنَّهَا أُمْرُقَةٌ، لِحَاءٌ فَقَامَ بَيْنَ الْبَابَيْنِ وَجَعَلَ يَتَغَيَّرُ وَجْهَهُ، فَقُلْتُ: مَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَا بَأَلْ هَذِهِ الْوَسَادَةُ؟»، قَالَتْ: وَسَادَةٌ جَعَلْتَهَا لَكَ لِتَضَطَّجَ عَلَيْهَا، قَالَ: «أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ يَتَّافِيهِ صُورَةٌ، وَأَنَّ مَنْ صَنَعَ الصُّورَةَ يُعَذَّبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ: أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ» (۳) [۱۹۹۹]

تراجم رجال

محمد: دا محمد بن سلام بيکندي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله..... کښي تيره شوي ده. (۴)

(۱) فتح الباری ۳۱۴/۶

(۲) الكنز المتواری: ۱۴۹/۱۳ اولامع الدراری: ۳۴۷/۷

(۳) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، مرتخرجه صحيح البخاري كتاب البيوع باب التجارة فيما يكره ليه... رقم: ۵: ۲

(۴) كشف الباری: ۹۳/۲

مخلد: دا مخلد بن يزيد قرشي ابوالحسن دي. (١)
 ابن جريج: دا مشهور محدث عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج مكي قرشي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره
 کتاب الحمض بأب غسل الحائض رأس زوجها... لاتدي تیرد شوي ده. (٢)
 اسماعيل بن اميه: دا اسماعيل بن اميه بن عمرو بن سعيد اموي قرشي رضي الله عنه دي. (٣)
 نافع: دا مشهور تابعي محدث حضرت نافع مولي ابن عمر رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم
 بأب ذکر العلم والفتاوى المسجد لاتدي راغلي دي. (٤)
 القاسم بن محمد: دا مشهور تابعي بزرگ حضرت قاسم بن محمد بن ابی بكر صديق رضي الله عنه دي. ددوی
 تفصیلی حالات کتاب الغسل بأب من بدأ بالحلاب والطيب عند الغسل په ضمن كني تير شوي دي. (٥)
 عائشه: دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاتدي تير شوي دي
 (٦)
 د حضرت عائشه رضي الله عنها ددي حديث شرح كتاب اللباس كني دمختلف ابواب لاتدي راغلي ده هم هلته
 د تصوير وغيره باره كني هم تفصیلی خبره شوي ده. (٧) او په كتاب البيوع كني هم دا حديث تير
 شوي دي. (٨)
 د باب نور لسم حديث د حضرت ابو طلحه رضي الله عنه دي.

الحديث الثاني

٣٠٥٣/٣٠٥٣- حَدَّثَنَا ابْنُ مِقَاتٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ
 عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا طَلْحَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ
 اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ، وَلَا صُورَةٌ تَمَائِيلَ» (١)

(١) ددوی د حالاتو د پاره اوگورنی: كتاب الأذان باب ما جاء في الثوم.....

(٢) كشف الباري كتاب الحيض: ٢٠٤.

(٣) ددوی د حالاتو د پاره اوگورنی: كتاب الزكوة باب لا تؤخذ كرائم أموال الناس في الصدقة.

(٤) كشف الباري: ٤٥١/٤

(٥) كشف الباري: ٤٣٩.

(٦) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٧) كشف الباري: كتاب اللباس: ٢٩٥-٣٠٩.

(٨) صحيح البخاري كتاب البيوع باب التجارة فيما يكره ليه..... رقم: ٢١٠٥.

(٩) قوله: سمعت أبا طلحة: الحديث رواه البخاري في بدء الخلق الحديث الأتي رقم: ٣٢٢٦ في اللباس باب من كره القعود على
 الصور رقم: ٥٩٥٨ و باب التصاوير رقم: ٥٩٤٩ وفي المغازي باب شهود الملائكة بدرأ رقم: ٤٠٠٢ و مسلم رقم: ٥٥١٩-٥٥١٤ في
 اللباس باب تحريم صورة الحيوان، وأبو داود رقم: ٤١٥٥-٤١٥٣ في اللباس باب في التصاوير والترمذي رقم: ٢٨٠٤ في الأدب
 باب ما جاء أن الملائكة لا تدخل بيتا فيه صورة ولا كلب والنسائي، في الزينة باب التصاوير رقم: ٥٣٥٠-٥٣٤٧ و ابن ماجه في
 اللباس باب الصور في البيت رقم: ٣٦٩٣.

تراجم رجال

ابن مقاتل: دا محمد بن مقاتل مروزی الکیسانی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب ما یدکر فی المناولة و کتاب اهل العلم... لاندی تیره شوی ده. (۱)

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک مروزی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات بدء الوحي پنجم حدیث لاندی تیر شوی دی. (۲)

معمر: دامعمر بن راشد ازدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ بدء الوحي او کتاب العلم باب كتابة العلم کنبی راغلی ده. (۳)

الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر تذکرہ بدء الوحي دریم حدیث لاندی راغلی ده. (۴)

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود هذلی رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی تذکرہ بدء الوحي او تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟ کنبی بیان شوی ده. (۵)

ابن عباس رضي الله عنهما: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما دی. ددوی اجمالی تذکرہ بدء الوحي او تفصیلی تذکرہ کتاب ایمان باب كفران العشير وكفر..... کنبی شوی ده. (۶) دا حدیث هم په کتاب اللباس کنبی تیر شوی دی. (۷)

دباب شلم حدیث هم د حضرت طلحة رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الثالث

۳۰۵۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرُو، أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ الْأَشْعَثِ حَدَّثَهُ، أَنَّ بُسَيْرَ بْنَ سَعِيدٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ، وَمَعْرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْخَوْلَانِيُّ الَّذِي كَانَ فِي حُجْرٍ مَمْنُونَةٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ، أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ» قَالَ بُسَيْرٌ: فَمَرَّصَ زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ قَعْدَانًا، فَإِذَا نَحْنُ فِي بَيْتِهِ يَسْتَرِ فِيهِ تَصَاوِيرٌ، فَقُلْتُ

(۱) کشف الباری: ۲۰۶/۳.

(۲) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

(۳) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۴) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۵) کشف الباری: ۴۶۶/۱، ۳۷۹/۳.

(۶) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۷) کشف الباری کتاب اللباس: ۲۸۷-۲۹۰.

لِعُبَيْدِ اللَّهِ الْخَوْلَانِي: أَلَمْ يُعَدِّ ثِنَا فِي الثَّصَاوِيرِ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ قَالَ: [أَلَا رَقْمٌ فِي تَوْبِ الْأَسْمِعَةِ قُلْتُ
لَا قَالَ: بَلَى قَدْ ذَكَرَهُ] (١) [٣١٤٤، ٣٧٨٠، ٥٦٠٥، ٥٦١٣]

تراجم رجال

احمد: دا احمد بن صالح طبري مصري رحمته الله دي (٢)
ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصري رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب من بر دالله به خیرا
بفقهه..... لاندې تیره شوی ده. (٣)
عمرو: دا ابوامیه عمرو بن الحارث مصري انصاری رحمته الله دي. (٤)
بکیر بن الاشج: دا بکیر بن عبدالله بن اشج رحمته الله دي. (٥)
بسر بن سعید: دا بسر بن سعید مولی ابن الحضرمی مدنی رحمته الله دي. (٦)
زید بن خالد جهنی: دا مشهور صحابی حضرت ابو عبد الرحمن زید بن خالد جهنی مدنی رحمته الله دي. د
دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعليم کنبی تیرشوی دی. (٧)
عبیدالله خولانی: دا عبیدالله بن اسود خولانی رحمته الله دي. (٨)
ابو طلحه: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابو طلحه زید بن سهل نجاری رحمته الله دي. (٩)
دا د تیرشوی حدیث دویم طریق دي. ددی په سند کنبی د احمد نه احمد بن صالح رحمته الله مراد دي. لکه
څنگه چه ابونعیم رحمته الله په دي باندې جزم کړې دي. حافظ ابن منده رحمته الله فرمائی چه په جامع صحیح
کنبی په یو ځای کنبی هم امام بخاری رحمته الله چرته احمد عن ابن وهب او وانی نو ددی نه حتماً ابن صالح
مصري رحمته الله مراد وی. (١٠)
د باب یو ویشتم حدیث د حضرت ابن عمر رحمته الله دي.

(١) قوله: ان اباطلحه حدثه: الحديث مرتخریجه أنفا فی الحديث السابق.

(٢) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

(٣) کشف الباری: ٢٧٧/٣.

(٤) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الوضوء باب المسح علی الخفین.

(٥) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الوضوء باب من مضمض من السويق.....

(٦) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الصلاة باب الخوخة والمر.....

(٧) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الصلاة باب الخوخة والمر.....

(٨) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الصلاة باب من بنی سجدا.

(٩) دذوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي یفصل به شعر الإنسان.

(١٠) فتح الباری: ٣١٤/٦ وعمدة القاری: ١٥/١٤٠ التوضیح: ١٩/٩٦.

الحديث الرابع

٣٠٥٥- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَعَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَبْرِيلَ فَقَالَ: «إِنَّا لَنَدْخُلُ بَيْنَتَا فِيهِ صُورَةٌ وَلَا كَلْبٌ» (١)- [٥٦١٥]

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دا ابوسعید یحیی بن سلیمان کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب کتابہ العلم کنبی تیره شوی ده. (٢)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقہه.....، لاندی تیره شوی ده. (٣)

عمرو: دا عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ دی یا عمر بن محمد؟ په دی کنبی اختلاف دی.

یوه اهم تنبیه: د دی حدیث په سند کنبی یونوم عمرو راغلی دی. یعنی د عین په فتحه او واؤ سره، په اکثر نسخو کنبی هم داسی دی. د بعض حضراتو خیال دادی چه دا عمرو بن الحارث دی. لیکن دا صحیح نه ده خکه چه ده سماع د حضرت سالم رضی اللہ عنہ نه ثابت نه ده، ملاقات هم نه دی شوی. صحیح نوم عمر، په ضمه دعین او بغيرد واؤ نه. دی نه عمر بن محمد بن زید بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مراد دی. دغه شان دکشمیهنی رضی اللہ عنہ په نسخه کنبی دارنگه د کتاب اللباس (٤) په یورایت کنبی چه هم د یحیی بن سلیمان رضی اللہ عنہ نه دی کنبی د عمر بن محمد رضی اللہ عنہ تصریح ذکر ده. (٥) دا ابوامیه عمرو بن الحارث مصری انصاری رضی اللہ عنہ دی. (٦)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب الهاء من الایمان لاندی تیره شوی ده. (٧)

ابیہ: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.....، لاندی راغلی دی. (٨)

(١) قوله: عن أبيه: الحديث، أخرجه البخاري في اللباس، باب لا تدخل الملائكة بيئا فيه صورة ولا كلب رقم: ٥٩٦٠ وانفرد به البخاري، ولم يخرجه غيره.

(٢) كشف الباري: ٣٢٧/٤.

(٣) كشف الباري: ٣/٢٧٧.

(٤) صحيح البخاري كتاب اللباس باب لا تدخل الملائكة بيئا..... رقم: ٥٩٦٠.

(٥) فتح الباري: ٣١٥/٦ عمدة القاري: ١٤٠/١٥ وقال ابن الملقن رضی اللہ عنہ: ((و كسط اللمياطي الواز من عمرو في أصله، وقال: ما ذكرناه في الحاشية عن أصحاب الأطراف))، التوضيح: ١٠٠/١٩.

(٦) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الرضوه باب المسخ على الخفين.

(٧) كشف الباري: ١٢٨/٢.

(٨) كشف الباري: ٦٣٧/١.

ترجمة الباب سره ذ حديث مناسبت: ددي خلورو وارو احاديثو مناسبت ترجمه الباب سره بالكل واضح دي چه په دي تولوكنسي د ملائكه د رحمت په هغه كورونوكنسي د عدم دخول ذكردي چرته چه تصوير وغيره وي نود ملائكه ثبوت موجود شو.
دباب دويشتم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الخامس

٣٠٥٦- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: إِذَا قَالَ الْإِمَامُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ فَإِنَّهُ مَنْ وَاَفَقَ قَوْلَهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ (١) - [٧٦٣]

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب من كره ان يعود فى الكفر... كنبى تير شوى دي (٢)
مالك: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رضي الله عنه دي. ددوى اجمالى حالات بدء الوحي او تفصيلى حالات كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دي. (٣)
سمى: دا سَمَى - بضم السين المهملة وفتح الميم وتشديد الهاء - (٤)
مولى ابى بكر بن عبد الرحمن بن حارث رضي الله عنه دي. (٥)
ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذكوان سمان زيات رضي الله عنه دي.
ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب امور الايمان كنبى تير شوى دي. (٦)
دا حديث شريف كتاب الاذان كنبى تير شوى دي. (٧)
دباب درويشتم حديث هم دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

(١) قوله: عن ابي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب الاذان باب فضل: اللهم ربنا لك الحمد.

(٢) كشف الباري: ١١٣/٢.

(٣) كشف الباري: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

(٤) عمدة القارى: ١٤٠/١٥.

(٥) ددوى د حالاتودپاره اوگورنى كتاب الاذان باب الاستهام فى الاذان.

(٦) كشف الباري: ٦٥٩/١-٦٥٨.

(٧) صحيح البخارى كتاب الاذان باب فضل اللهم ربنا لك الحمد رقم: ٧٩٦.

الحديث السادس

٣٠٥٤- حَدَّثَنَا اِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا اَبِي، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ اَبِي عَمْرَةَ، عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ أَحَدَكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَتِ الصَّلَاةُ تَحْبُهُ، وَالْمَلَائِكَةُ تَقُولُ [ص: ٥]: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ مَا لَمْ يُعْمَرْ مِنْ صَلَاتِهِ أَوْ يُخَدِّثْ" (١) [ر: ٤٣٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر: دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق خزاعي رحمته الله دي.
 محمد بن فليح: دا محمد بن فليح بن سليمان خزاعي رحمته الله دي. بعض نسخو كني محمد بن فليح به خاني ابن افلاح راغلي دي كوم چه تصحيف دي. (٢)
 ابي: دا فليح بن سليمان خزاعي اسلمى رحمته الله دي.
 هلال بن علي: دا هلال بن علي قرشي عامري مدني رحمته الله دي. ددي خلورو وارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علماء وهو مشغول في حديثه.....، لاندې تيرشوي دي. (٣)
 عبدالرحمن بن ابي عمرو: دا عبدالرحمن بن ابي عمرو انصاري نجاري مدني رحمته الله دي. (٤)
 ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رحمته الله دي. ددوي حالات كتاب الايمان باب امور الايمان كني تيرشوي دي. (٥)
 دا حديث شريف كتاب الصلاة كني تيرشوي دي. (٦)
 ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابوهريره رحمته الله ددي دوارو احاديثو ترجمه الباب سره مطابقت لفظ الملايكة كني دي.
 د باب خليريشتم حديث د حضرت يعلى بن اميه رحمته الله دي.

(١) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، من ترجمه كتاب الصلاة باب الحدث في الصلاة.

(٢) فتح الباري: ٣١٥/٦.

(٣) كشف الباري: ٥٣-٦٣/٣.

(٤) ددوي د حالاتو دپاره اوگورني كتاب المظالم باب اثم من خاصم في باطل.

(٥) كشف الباري: ٦٥٩/١.

(٦) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب الحدث في المسجد رقم: ٤٤٥.

الحديث السادس

۳۰۵۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَيَّ الْيَنْبِرَ {وَنَادُوا يَا مَالِكُ} [الزخرف: ۷۷] قَالَ: سُفْيَانُ: فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ وَنَادُوا يَا مَالِكُ (۱) [۳۰۹۳، ۴۵۴۲] ترجمه: حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه فرماني چه ما نبی کریم صلی الله علیه و آله په منبر باندې تلاوت کولو سره واوریدو چه لوستل نی **{وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْكَ}**. حضرت سفیان رضي الله عنه فرماني چه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په قراءت کنبې **{يَا مَالِكُ}** دې. مالک، خازن یعنی د جهنم د داروغه نوم دې. (۲) دویم قراءت کنبې ترخیم دې کاف حذف کړې شوې دې. اوس په لام باندې ضمه او کسره دواړه لوستل جائز دی. (۳)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علی بن عبدالله المدیني رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب الفهم فی العلم لاندې بیان شوې ده. (۴)
سفيان: دا سفیان بن عیینه رضي الله عنه دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحي او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا... کنبې تیر شوی دی. (۵)
عمرو: دا عمرو بن دینار جمحي رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم کنبې تیره شوې ده. (۶)
عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء کنبې راغلی. (۷)
صفوان بن يعلى: دا صفوان بن يعلى بن اميه تميمي رضي الله عنه دې. (۸)
ابيه: دا مشهور صحابی حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دې. (۹)

(۱) قوله: عن ابيه (يعلى) الحديث: رواه البخارى فى تفسير سورة الزخرف باب **{وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْكَ}** رقم: ۴۱۱۹ وبدء الخلق باب صفة النار وأنها مخلوقة رقم: ۳۲۶۶ ومسلم رقم: ۲۰۱۱ فى الجمعة باب تخفيف الصلاة والخطبة وأبو داؤد رقم: ۳۹۹۲ أبواب الحروف والقرآن والترمذى رقم: ۵۰۸ فى الصلاة باب ماجاء فى القراءة على المنبر.

(۲) عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

(۳) فتح البارى: ۳۱۵/۶ عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

(۴) كشف البارى: ۲۹۷/۳.

(۵) كشف البارى: ۱/۲۳۸ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۶) كشف البارى: ۳۰۹/۴.

(۷) كشف البارى: ۳۷/۴.

(۸) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنى كتاب الحج باب غسل الخلق.

(۹) حواله بالا.

ترجمة الباب سره مناسبت: حديث ترجمة الباب سره مطابقت لفظ مالك كنبی دې چه فربنسته ده
د باب پنځه ويستم حديث د حضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث السابع

٣٠٥٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوَّجَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّهَا قَالَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ، قَالَ: "لَقَدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكَ مَا لَقِيتُ، وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ الْعَقَبَةِ، إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلَ بْنِ عَبْدِ كِلَابٍ، فَلَمْ يُجِئْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَأَنْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِ، فَلَمْ أَسْتَفِقْ إِلَّا وَأَنَا يَقْرُنُ النَّعَائِبِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي، فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي، فَتَنَظَرْتُ فَإِذَا فِيهَا جَبْرِيْلُ، فَنَادَانِي فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ، وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ، وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الْجِبَالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِئْتَ فِيهِمْ، فَنَادَانِي مَلَكُ الْجِبَالِ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ، ذَلِكَ فِيمَا شِئْتَ، إِنَّ شِئْتَ أَنْ أَطِيقَ عَلَيْهِمُ الْأَخْشَبِينَ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ، لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا (١) [٦٩٥٤]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تينسی دمشقی رضي الله عنه دې. د دوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لهبلغ الشاهد الغائب لاندې تیر شوی دی. (٢)
ابن وهب: دا عبد الله بن وهب مسلم مصری رضي الله عنه دې.
يونس: دا يونس بن يزيد ايلي قرشي رضي الله عنه دې. د دوی د وارو حضراتو تذکره کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه.....، لاندې تیر شوی ده. (٣)
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دې. د دې څلورو وارو حضراتو محدثینو مختصر تذکره بدء الوحي دریم حدیث کنبی تیره شوی ده. (٤)
عروة: دا حضرت عروہ بن زبیر بن عوام مدنی رضي الله عنه دې. د دوی اجمالی حالات بدء الوحي دریم حدیث او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدين إلى الله أذومه لاندې بیان کړې شوی دی. (٥)

(١) قوله: عائشة رضي الله عنها: الحديث، رواه البخاري أيضاً في التوحيد باب (وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا) رقم: ٧٣٨٩ ومسلم رقم: ٤٦٥٣ في الجهاد باب مالتى النبي صلى الله عليه وسلم من أذى المشركين والنافقين.

(٢) كشف الباري: ٢٨٩/١ و ١١٣/٤.

(٣) كشف الباري: ٢٧٧/٣ - ٣٨٢.

(٤) كشف الباري: ٣٢٦/١ - ٣٢٣.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢.

عائشه رضی اللہ عنہا: د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي ددریم حدیث لاندې راغلی دی. (۱)

قوله: قالت النبي صلى الله عليه وسلم: هل أتى عليك يوم كان أشد من يوم أحد؟

قال: لقد لقيتُ من قومك ما لقيت، وكان أشد ما لقيت منهم يوم العقبة. ام المؤمنین حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه هغې د حضور پاك نه تپوس او كړو چه ايا د جنگ احدنه هم زیاته دستختی ورخ په تاسو باندې راغلي ده؟ حضور پاك او فرمائیل ستاسود قوم نه چه كوم تكليف ماته اور سیدو پس راؤرسیدو مگر دهغې نه زیات تكليف ماته په يوم عقبه كښې اور سیدو. **دعقبه نه شه مراد دي؟** دعقبه نه عقبه منی مراد دي. داكثر شراح حضراتو هم دغه رانې ده (۲) خو علامه سندهی فرمائی چه دا ډیره گرانه معامله ده خكه چه عقبه په منی كښې ده او حضور پاك چه كومه واقعه په حدیث باب كښې بیان كړې ده هغه د طائف ده. په دې وجه كیدې شی چه دا چرته بله عقبه وی چه په طائف كښې دننه وی (۳) خو علامه كورانی فرمائی چه په ظاهره قرن الثعالب مراد دي (۴)

قوله: إذ عرضت نفسي على ابن عبدالمطلب بن عبدكلال، فلم يجبني إلى ما أردت:

كله چه ما خپل خان ته عبد يا ليل بن عبد كلال په خونې باندې پیش كړو مگر هغه ماته زما د خواهش مطابق مثبت جواب رانه كړو.

داد كوم وخت واقعه ده؟ دا د شوال لسم نبوت واقعه ده. د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم تره ابوطالب او بی بی

محترمه حضرت خدیجه رضی اللہ عنہا انتقال شوې وو. (۵) اول نی بی بی رخصت شوه او بیا مهربان تره هم دمفارقت داغ ورکړو. چنانچه د ابوطالب نه پس هیڅوك حامی او امداد كونكې پاتې نه شو او د حضرت خدیجه رضی اللہ عنہا د رخصت كیدو سره هیڅوك د تسلی وركونكې او غم كونكې پاتې نه شو. دمكې په دومره لویه زمكه باندې اوس هیڅ د پناه خانی پاتې نه شو. هر طرف ته دښمنان او دښمنان او یوموتی مسلمانان. چنانچه حضور پاك د پناه په غرض طائف ته روان شو. او د هغه خانی سیدارانوته د اسلام د دعوت وركولو اراده نی هم وه چه كوم پیغام ته په خپلوانو كښې حوصله افزائی او قبول حاصل نه شو كیدې شی چه د بهر والائی قبول كړی او هغوی د اسلام معاون او امدادیان جوړشی. دغه شان به د اسلام په خوریدو كښې آسانی پیدا شی.

(۱) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۲) شرح الكرماني: ۱۳/۱۷۷ عمدة القاری: ۱۵/۱۴۲ شرح الفسطانی: ۵/۲۷۵.

(۳) قال الإمام السندی رحمته اللہ علیہ: يوم العقبة، هو مشكل جدا، لأن يوم العقبة في منى، وعرضه صلى الله عليه وسلم كان بالطائف والأقرب أن يقال: إذ عرضه بدل من يوم العقبة، بتقدير قرب يوم العقبة، أو أنه بواسطة القرب اعتبر الوقت واحدا، ويحتمل على بعد أن يكون المراد بالعقبه، عقبه بالطائف، حاشية السندی على صحيح البخاری: ۱۵۹ قديمي والكنز المنواري: ۱۳/۱۵۴.

(۴) الكثر الجاری: ۱۸۲/۶.

(۵) وفي الطبقات لما توفي أبو طالب تناولت فريش من رسول الله صلى الله عليه وسلم، اجترؤ عليه، فخرج الى الطائف ومعه زيد بن حارثة. وذلك في ليال بقين من شوال سنة عشر من حين بنى رسول الله صلى الله عليه وسلم... فأقام بالطائف عشرة أيام، لا يدع أحدا من اشرفهم الاجاءه وكله فلم يجيبوه وخافوا على أحدائهم، فقالوا: يا محمد، اخرج من بلدنا، والحق بمجانك من الأرض واغر، به سقاء هم فجعلوا يرمونه بالحجارة. الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱/۲۱۲-۲۱۱.

په دې سفر کښې د رسول الله ﷺ متبني حضرت زید بن حارثه رضی اللہ عنہ هم حضور پاک سره وو. عبدیا لیل، مسعود او حبیب دا دریواړه روڼو باندې چه دهغه ځانی د سردارانو نه وو اسلام وړاندې کړو. په ځانی ددې چه هغوی د حق کلمه اوریدلې وه ډیر زیات په سختی سره نی حضور پاک ته جواب ورکړو. یو اوونیل چه ولې الله تعالی د کعبې پرده شللودپاره هم ته نبی جوړ کړې رالیږلې؟ یوونیل ولې ځدانی ته د خپل رسالت دپاره ستانه بغیر بل څوک ملاؤ نه شو؟ او دریم اوونیل چه په الله قسم زه به تاسره خبرې هم اونه کړم. که چرې په واقع کښې الله ته خپل رسول جوړولو سره رالیږلې نوستاد خبرې رد کول سخت خطرناک دی او که چرې ته دالله تعالی رسول نه نی نوبیا قابل د توجو او قابل د خطاب هم نه نی دغه شان هغوی ډیر ناروا سلوک او کړو اوداسې رویه نی اختیار کړه چه سوچ هم نه شی کیدلې. هغوی بدمعاشانو او لوفران قسم بنیادمان هغوی پسې اولگول په کانړو نی اوویشتلو او ظالمانو دومره کانړی اوورول چه حضور پاک زخمی شو او بدن مبارک نی وینی وینی شو.

حضرت زید رضی اللہ عنہ به رسول الله ﷺ بچ کولو او کوشش به نی کولو چه کوم کانړې هم راځی هغه په ځانی د حضور پاک په ما باندې راپریوخی هم په دې کښې د حضرت زید ټول سر زخمی شو. (۱)

ابن عبدیالیل بن عبدکلال: یا لیل کښې د یاء نه پس الف دې. اول لام مکسوره دې دې نه پس یاء ساکنه ده آخره کښې لام دې اود کلال په کاف باندې ضمه ده لام مخفف دې او آخره کښې لام دې. (۲)

دلته د امام بخاری نه یوه سهو خودا شوې ده چه د طائف پورته ذکر شوی سردار نوم ابن عبدیالیل لیکلې دې لیکن دا واقعه پخپله د عبدیالیل ده. دهغه د ځونی نه ده. د عربو نسب نگارانو ددې تصریح کړې ده. کلبی په اجمیره کښې دهغوی نسب داسې لیکلې دې: عبدیالیل بن عمرو بن عمیر بن عوف بن عقده بن عیره بن عوف بن ثقیف. (۳)

تر کومې چه د عبدیالیل د ځونی تعلق دې نودهغه نوم کنانه یا مسعود دې. چه په هغه وفد کښې شامل وو چه په لسم هجری کښې د قبيله ثقیف د طرف نه راغلي وو. په دغه وفد کښې ټول لس کسان وو د کنانه باره کښې د اکثر حضراتو رانی داده چه پوره وفد سره دې هم مسلمان شوې وو. خو مدائنی لیکلی دی چه پوره وفد کښې کنانه اسلام نه وو قبول کړې او هغه د هغه ځانی د بلاد روم طرف نه اووتلو او هم هلته د کفر په حالت کښې مړ شو.

دویمه سهو د امام بخاری رضی اللہ عنہ نه دا شوې ده چه د عبدیالیل د پلار نوم عبد کلال خودلې شوې دې حالانکه دهغه نوم عمرو وو لکه چه اوس پورته تیر شو دې ټولو ته به بنو عمرو وئیلې کیدلو. عبد کلال خودهغه د رور نوم دې. والله اعلم. (۴)

قوله: فانطلقت وأنا مهموم على وجهي: نودغم په حالت کښې ما خپله لاز واخستله. دعلی وجهي تعلق انطلقت سره دې. مطلب دا چه هم په هغه حال کښې زه خفه اودلگیر حضور پاک د واپسني دپاره روان شو. علامه طیبی رحمته اللہ علیہ ددې معنی دا بیان کړې ده: «أي انطلقت حيران هائماة لا أدري أين أتوجه من شدة ذلك؟» چه زه د غم او تکلیف د سختی د وجې نه حیران اوسرگردان ووم چه اوس به چرته

(۱) فتح الباری: ۳۱۵/۶ عمدة القاری: ۱۵/۴۲ شرح الفسطانی: ۲۷۵/۵ سيرة المصطفى ﷺ: ۲۷۵-۲۷۴ ملخصا وبنصره سیر.

(۲) فتح الباری: ۳۱۵/۶ عمدة القاری: ۱۵/۴۲ شرح الفسطانی: ۲۷۵/۵.

(۳) كما ذكر ابن الملقن والعيني والحافظ، وهو في غير الجمهرة من كتب الأنساب، كالأنساب للسمعاني: ۴/۸۲. والله اعلم.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۴۲ فتح الباری: ۳۱۵/۶ والتوضیح: ۱۹/۱۰۱.

قوله: فلم أستفق الا وأنا بقرن الثعالب کله چه زه قرن الثعالب ته اور سيدم نو خه گذاره مي اوشوه

قوله: قرن الثعالب: دا مکي مکرمي سره نيزدي د يو خاني نوم دي. علامه نووي رحمته الله عليه ليکلي دي چه دا د اهل نجد ميقات دي دي ته قرن المنازل هم واني د قاضي عياض رحمته الله عليه د قول مطابق د مکي مکرمي نه ددي فاصله د يوي ورخي او يوي شبي ده (۱) مطلب دا چه کله حضور پاك مکي سره نيزدي قرن الثعالب يا قرن المنازل ته اور سيدو نوطبيعت ني لږ شان په خاني شو، غم ني لږ شان سپک شو اود طائف نه د مکي په لاره باندي د ربيعه دخامنو شبيهه او عتبه يوياغ وو هلته د يوي ونې لاتدي حضور پاك د سا اخستلو دپاره کيناستو اودا مشهوره دعاني او غوښتله:

«اللهم أشكو إليك ضعف قوتي، وقلة حيلتي، وهواني على الناس، بأرحم الراحمين، أنت رب المستضعفين، إني من تكلني؟ إلى عدو بعدد يجهمني أمر إلى صديق قريب ملكته أمري؟ إن لم تكن غضباناً على فلا أهلي، غير أن عاقبتك أو سعلي، أعود بنور وجهك الذي أشرقت له الظلمات، وصلح عليه أمر الدنيا والآخرة، من أن تنزل بي غضبك، أو يحل لي سخطك، لك العتي حتى ترضى، ولا حول، ولا قوة إلا بك» (۲)

اي الله زه تانه د خپلي کمزورني د تدبير د کمي اود خلقو د بي توقيرنی شکایت کوم اي ارحم الراحمين ته د کمزورو په خاص توگه مربي او مددگار نی. ته به ما چاته حواله کوي؟ د يو غضبانک ديمن طرف ته، يا د يودوست طرف ته څوک چه ته زما د امورو مالک جوړ کړي که چري ته مانه ناراض نه ونې نوييا ماته د هيچا پرواه نشته دي. مگر ستا عافيت او سلامتي زما دپاره د سلو آسانو سبب دي. زد پناه غواړم ستا د بزرگ ذات په وسيله سره، په کوم سره چه تولي تيارې روښانه شي اود هغه نور د وجې نه د دنيا او آخرت کارخانه روانه ده. زه د هغې نه پناه غواړم چه ستا غضب او خنگان په ما باندي راکوز شي اواصل مقصود هم تاته اورول او راضي کول نی دي. په يوبنده کښي د څه شرنه د اوختو اود خيرد کولو څه قدرت نشته مگر څومره چه ستا د دربار نه ورکړي شي فرغت راسي، فاذا انا بحابه قد اظلمتني، فنظرت فيها جبريل، فناداني، فقال: إن الله قد سمع قول قومك لك وما ردوا عليك، وقد بعث الله إليك ملك الجبال لتأمره بما شئت فامرهم: ناخاږي چه سرمي اوچت کړو نو اومې کتل چه يود اور پخ ده چه په ما باندي سوري کړي دي او په هغې کښي حضرت جبرائيل عليه السلام موجود دي... جبرائيل ماته د هغه خاني نه اواز راکړو چه ستاسو قوم تاسو ته کوم جواب درکړي دي هغه الله تعالی واوړيدو. هغه وخت الله تعالی تاسو ته د غرونو فرښته راوړلېله دي دپاره چه تاسو هغې ته څه حکم ورکول غواړني چه ورکړني.

(۱) عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۷۵/۵ - ۲۷۶ والکنز المنواری: ۱۳/۱۵۳ شرح الطیبی: ۱۱/۶۱ کتاب اللضايل والسائل باب المبعث و بده الوحي رقم: ۵۸۴۸

(۲) عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۷۶/۵ و شرح النووی علی صحیح مسلم و مشارق الأنوار: ۲/۱۹۹-۱۹۸.

(۳) أخرجه ابن إسحاق كما في الروض الأنف: ۲/۲۳۱ خبر عداس. رضى الله عنه. والطبرانی في الكبير ۱۴/۱۳۹۸ رقم: ۱۴۷۶۴ أحاديث عبدالله بن جعفر رضى الله عنهما. وسبل الهدى والرشاد: ۲/۳۹۹ الباب الحادى والثلاثون فى سفر النبى صلى الله عليه وسلم، كتاب الرقة والبكاء لابن قدامة: ۱/۱۱۴.

او دعاقبوله شوه. اود دعاد قبلیدو دپاره خود نبوت اورسالت وصف کافی وو خکه چه هر نبی مستجاب الدعوات وی لیکن دغه وخت کنبی د وصف نبوت نه علاوه اضطرار او مظلومیت د غربت او مسافرت هم اضافه اوشوه. نودداسی صفتی ذات ددعا تپوس به خه کوی چه نبی هم وی رسول هم وی ناقراره هم وی مظلوم هم وی اوغریب الدیار او مسافر هم وی، د داسی دعا د ژبی نه وتل وو چه د قبلیدو دروازی فوری توگه باندی کولای شوی اودعا قبوله شوه. حضرت جبرائیل علیه السلام د غرونو فریشتی سره راورسیدو اوهم د آسمان نه نی آواز ورکړو چه دهرقسم د حکم د پوره کولو دپاره د غرونو فریشته حاضره ده حکم کونی.

قوله: فنادانی ملک الجبال، فسلم علی، ثم قال: یا محمد، فقال: ذلك فیما شئت. إن

شئت أطبق علیهم الأخشبان: په دې کنبی د غرونو فریشتی ماته آواز اوکړو ماته نی سلام اوکړو او ونی ونیل ای محمد لکه څنگه چه جبرائیل اوونیل اوونیل څنگه چه تاسو غواړنی که غواړی نوزه دا دواړه د کانری کلک غرونه په خپل مینخ کنبی رایوځانی کرم؟

قوله: ذلك: مبتداء دې اوددې خبر محذوف دې. ددې تقدیر خو یا کما علمت دې یا کما قال جبریل. مطلب دادې چه څنگه تاسو پوهیږنی چه دا کیدې شی یا څنگه چه جبرائیل اوونیل هم هغه شان زه کولی شم تاسو صرف حکم اوکړنی. (۱)

قوله: ما شئت کنبی ما استفهامیه دې او إن شئت شرط دې. د کوم جزا چه محذوف ده یعنی لفعلت. (۲) اود اطباق معنی په خپل مینخ کنبی د رایوځانی کولو ده. مطلب دادې که چرې ستاسو حکم وی نو دا دواړه غرونه رایوځانی کرم. دغه شان به ددې په مینخ کنبی ټول خلق اوږه شی او هلاک به شی.

قوله: الاخشبان: دا همزه مفتوحه او خاء معجمه ساکنه، شین معجمه او با موحده سره د اخشب تشبیه ده. دمکې مکرمی د دوو غرونو دپاره دا کلمه ونیلی شی یو جبل ابوقبیس دې چه دمکې په جنوب کنبی واقع دې دویم قیقعان دې چه دمکې په شمال کنبی دې. د اول ذکر شوی بالکل مقابل کنبی دې اوددې دواړو بناړیو په مینخ کنبی پخوانی مکه بنسکار آباد دې. خود علامه صفانی رحمته الله علیه وینا ده چه د قیقعان په ځانی جبل احمر مراد دې او علامه کرمانی رحمته الله علیه لیکلی دی چه جبل ثور مراد دې. لکه چه په اول کنبی خو اتفاق دې چه جبل ابوقبیس مراد دې او په دویم کنبی د شارحینو رانی مختلف دی. د علامه کرمانی رحمته الله علیه قول خود صفانی رحمته الله علیه په قول وهم دې او قیقعان او جبل احمر دواړه نیزدې نیزدې دی نو دواړه مراد کیدې شی. خو مشهوره هم دغه ده چه د اخشبان نه جبل ابوقبیس او جبل قیقعان مراد دی. (۳)

دې دواړو غرونو ته اخشبان د دې سختوالی صلابت او کانرو پوځوالی د وجی نه ونیلی شی. په یو

(۱) فتح الباری: ۳۱۶/۶ وارشاد الساری: ۲۷۶/۵ علامه عینی رحمته الله علیه نور احتمالات هم ذکر کړی دی مگر ټول یو شان دی. عمده

القاری: ۱۴۲/۱۵.

(۲) حواله جات بالا.

(۳) عمده القاری: ۱۴۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۷۶/۵ فتح الباری: ۳۱۶/۶ الکواکب الدراری للکرمانی: ۱۷۸/۱۳.

حدیث شریف کنبی راخی: «لا یزول مکه حتی یزول أعضهاها»^(۱)

د سراح د اخشبین پورته ذکر کړې شوي تشریح نه دا متبادر کيږي چه ملک الجبال اخشبین یوخانی کولوسره اهل مکه تباہ کولوپیش کش کړې وو لیکن د روایت سیاق د اهل طائف باره کنبی دې نو ددې دپاره عین ممکن دی چه طائف یو دوه غرونه مراد وی او هغې ته نی اخشبین ونیلې وی. والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من

يعبد الله وحده، لا يشرك به شيئاً: حضور پاك او فرمائیل نه، بلکه زه خود الله تعالی نه دا مید کوم چه الله تعالی به دهغوی د نسل نه داسې اولاد پیدا کوی چه صرف دهغه وحده لا شریک له عبادت به کوی او هغه سره به څوک شریک نه گنړی.

د اهل طائف د تکالیفو رسولو اود گستاخو نه باوجود هغه پیکر رحمت ﷺ ملک الجبال ته په اثبات کنبی څه جواب ورنه کړو. دهغه خلقو هلاکت اوبریادی نی اونه غوښتل. چونکه حضور پاك آخری نبی وو او رحمت نی جوړولو سره رالیرلې وو په دې وجه د حضور پاك نه هم د رحمت ظهور کیدل وو. په دې وجه حضور پاك خیرې اونه کړې بلکه دا نی او فرمائیل چه دهغوی راتلونکې نسل به مسلمان شی او بیا هم دغه شان اوشو. دهغوی د نسل نه نه صرف مسلمانان پیدا شو بلکه ډیر زیات مضبوط مسلمانان پیدا شو. چنانچه امام ابن سعد رضی الله عنه په طبقات کنبی نقل کړی دی چه د عربو د نورو قبیلو په شان د اسلام قبلولو په غرض سره د قبیله ثقیف وفد هم په دربار نبی کنبی حاضر شوې وو چه د پنخلسو نه تر شلو کسانو پورې وو په هغوی کنبی اکثر خلقو اسلام قبول کړو. مشهور صحابی حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه دهغوی د ایمانی کیفیت باره کنبی فرمائی:

«فدخلوا في الإسلام، فلا أعلم قوماً من العرب بنى أب ولا قبيلة كانوا أصح إسلاماً ولا أبعداً أن يوجد فيهم غش لله ولكتابه منهم»^(۲)

پس دا خلق په اسلام کنبی داخل شو د عربو د یوې لونی یا وړې قبیلې ماته علم نشته د چا اسلام چه دهغوی نه زیات رښتونې وی. الله تعالی اود هغه پاك کتاب دوکه ورکولوسره څوک دهغوی نه زیات لرې وی. مشهور فاتح په هندوستان کنبی اولین اسلامی حکمران محمد بن قاسم رضی الله عنه تعلق هم قبیله ثقیف سره وو. دچاچه د اسلام دپاره ډیر ښکاره خدمات د یو صاحب بصیرت نه پټ نه دی.

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت هم واضح دې چه په دې کنبی د حضرت جبرائیل امین رضی الله عنه او په غرونو باندې مامور فرښتې ذکر دې. دباب شپږویشتم حدیث د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دې:

^(۱) لم أف عليه مرفوعاً، وإنما رواه موقوفاً في أخبار مكة: ۷۸/۱ من قول ابن عباس. أنه وجد في حجر كتب فيه: أنا الله، ذوبكة الحرام، وصنعها يوم صنعت الحرم..... وفيه: لا تزول حتى يزول أخشابها..... ثم رواه عن مجاهد، وكذا عبدالرزاق في مصنفه: ۱۵۰/۵ كتاب الحج، باب الحجر وما فيه مكتوب رقم: ۹۲۸۴-۹۲۸۳ رواه عن مجاهد أيضاً، وانظر سيرة ابن هشام: ۲۱۲/۱.

^(۲) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۱۴-۳۱۳ وقد ثقیف.

الحديث الثامن

٣٠٦٠- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ زَيْنَ حَبِيشَ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى } [النجم: ١٠] قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ: أَنَّهُ «رَأَى جِبْرِيْلَ، لَهُ سِتْرَانِ جَنَاحٍ» (١) [٤٥٧٥، ٤٥٧٦].

ترجمه: ابواسحاق شيباني رضي الله عنه واني چه ما د زر بن حبيش رضي الله عنه نه دالله تعالى د ارشاد ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ۖ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى ﴾ باره كنبې تپوس او كړو نوهغوی او فرمائیل چه مونږ ته حضرت ابن مسعود رضي الله عنه او فرمائیل چه حضورياك حضرت جبرائيل عليه السلام په داسې حالت كنبې اوليدلو چه دهغه شپږ سوه وزرې وې. ددې حديث شرح كتاب التفسير كنبې راغلي ده. (١)

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبة بن سعيد بن جميل ثقفى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب افشاء السلام من الإيمان لاندې تيرشوى دى. (٢)

ابوعوانة: دا ابوعوانة وضاح بن عبدالله يشكرى رضي الله عنه دې. ددوى تذكرة بدء الوحي څلورم حديث لاندې راغلي. (٣)

ابواسحاق الشيباني: دا سليمان بن ابى سليمان فيروز شيباني كوفى رضي الله عنه دې. ددوى تذكرة كتاب الحمض باب مباشرة الحائض په ذيل كنبې راغلي ده. (٤)

زر بن حبيش: دا جليل القدر تابعى او مشهور مقرى حضرت زر بن حبيش بن حباشه بن اوس بن بلال (ياهلل) بن سعد كوفى. اسدى رضي الله عنه دې. ابومریم يا ابومطرف ددوى كنييت دې. (٥) دا مخضرم تابعى دې د جاهليت زمانه ئى هم ليدلې. (٦)

دې د حضرات صحابه كرامو نه د امير المؤمنين عمر بن الخطاب، ابى بن كعب، عثمان بن عفان، على بن ابى طالب، ابن مسعود، عمار بن ياسر، عباس بن عبدالمطلب، عبد الرحمن بن عوف، حذيفة بن يمان، صفوان بن عسال، ابوذر غفارى او حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها وغيره نه د حديث روايت كوى. او تابعينونه حضرت ابوانل شقيق بن سلمه اسدى نه روايت كوى. چه ددوى د زمانې

(١) قوله: حدثنا ابن مسعود رضى الله عنه: الحديث، رولو البخارى ايضا، فى تفسير سورة النجم باب: ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ﴾ رقم: ٤٨٥٦ وباب ﴿ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى ﴾ رقم: ٤٨٥٧ ومسلم رقم: ٤٣٤-٤٣٢ فى الإيمان باب ذكر سدرۃ المنتهى والترمذى رقم: ٣٢٧٩ فى التفسير باب ومن سورة النجم.

(٢) كشف البارى كتاب التفسير: ٦٣٤-٦٣٣ سورة النجم.

(٣) كشف البارى: ١٨٩/٢.

(٤) كشف البارى: ٤٣٤/١.

(٥) كشف البارى كتاب الحمض: ٢٥٠.

(٦) تهذيب الكمال: ٣٣٦/٩-٣٣٥ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

(٧) تهذيب الكمال: ٣٣٦/٩ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

او ددوی دوست هم وو. د علم قراءت تکمیل ئی د حضرت عبدالله بن مسعود او حضرت علی رضی الله عنهما نه کړې.

ددوی نه روایت کونکو کښې امام ابراهیم نخعی، اسماعیل بن ابی خالد، یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، اعمش، ابواسحاق شیبانی، ابو برده اشعری، عدی بن ثابت، منهال بن عمرو وغیره داسې اساطین علم حدیث شامل دی. (۱)

ددوی نه د قراءت علم حاصلونکو کښې دهغه زمانې مشهور قراء حضرت یعنی یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، ابواسحاق شیبانی او اعمش رحمهم الله وغیره شامل دی. (۲)

امام یحیی بن معین رضی الله عنه فرمائی ثقة. (۳) ابن سعد رضی الله عنه د کوفې د تابعینو په طبقه اولی کښې دهغوی شمیر کړې دي او فرماینلی دی «کان ثقة، کثیر الحدیث» (۴) د عربیت ډیر لونی عالم وو تردې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه به هم د عربیت په معامله کښې هغوی ته رجوع کوله. (۵)

حضرت زر دخپل مدینې منورې د سفر باره کښې فرمائی چه زه په یووفد کښې دکوفې نه دمدینې منورې دپاره اووتلم. په خدائی چه ددی نه علاوه مې هیخ خواهش نه وو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم صحابه کرام، مهاجرین او انصار سره ملاقات او کړدم او دهغوی د په زیارت کولو سره مستفید شم. چنانچه زه کله مدینې منورې ته اورسیدلم او حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه او حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه سره ملاؤ شوم. هم دغه دواړه بزرگان زما هم نشین او هم مجلس وو. یوه ورځ حضرت ابی رضی الله عنه او فرمائیل ای زر ته د قرآن یوآیت پریخودل نه غواړې؟ دهر یوآیت باره کښې دي زما نه تپوس کړې دي. حضرت زر رضی الله عنه په جواب کښې اووئیل حضرت بیا دومره لرې نه زه ولی راغلي یم؟ بیا ما عرض او کړو چه ابوالمنذر الله تعالی دي په تاسو باندي رحم او کړی زما په معامله کښې نرمی کوه زه تاسو نه ډیره فائده اخستل غواړم. (۶)

امام اعمش رضی الله عنه او امام ابوبکر بن ابی عاصم رضی الله عنه فرمائی چه مونږ خپل استاذان او ابوانل شقیق بن سلمه رضی الله عنه کتلې دي چه دا دواړه حضرات د یوبل د رانی د احترام بهترین مثال وو. ابوانل رضی الله عنه عثمانی وو حضرت عثمان رضی الله عنه ئی د خلافت حقدار گنرلو او دهغوی حمایت به ئی کولو. خو حضرت زر رضی الله عنه بنحبیش علوی وو حضرت علی رضی الله عنه ئی حقدار گنرلو. ددی نه باوجود به ئی هم په یومسجد کښې مونږ کولو. مگر مجال دي چه په یوبل باندي ئی خپله رانی لگولو کوشش کړې وی. د وفات پورې ددواړو هم دغه حال پاتې دي. حضرت ابوانل رضی الله عنه د استاذ کیدو نه باوجود د حضرت زر رضی الله عنه احترام کولو چه زر رضی الله عنه د هغوی نه په عمر کښې مشر دي او دهغوی په موجودگنی کښې به ئی تحدیث هم نه کولو. په خپل مینځ کښې د دواړو تعلق او محبت ډیر زیات وو. (۷)

د حضرت زر بن حبیش رضی الله عنه ډیر اوږد عمر وو پخپله به ئی فرمائیل «أنا ابن عشرين ومئة سنة»، دهغوی

(۱) تهذیب الکمال: ۳۳۶/۹ وسیر اعلام النبلاء: ۱۶۶/۴.

(۲) سیر اعلام النبلاء: ۱۶۶/۴.

(۳) الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۲۷۱۷.

(۴) الطبقات الكبرى: ۱۰۵/۶.

(۵) حواله بالا.

(۶) حواله بالا، تهذیب الکمال: ۳۳۷/۹ سر اعلام النبلاء: ۱۶۸/۴-۱۶۷.

(۷) تهذیب الکمال: ۳۳۸/۹-۳۳۷ سیر اعلام النبلاء: ۱۶۹/۴-۱۶۸ طبقات ابن سعد: ۱۰۵/۶ والاستیعاب: ۳۳۷/۱.

وفات کله شوې؟ په دې باره کښې مختلف اقوال دي. خو دومره ټاکلې شوې ده چه دحجاج بن يوسف په زمانه کښې د دیر الجماجم واقعه سره خواشیا شپې شلې بهارونه لیدلونه پس هغه ددې دنیا نه رخصت شو. د وفات کال بعض ٨١ بعض ٨٢ او بعض ٨٣ خودلې دي. دمختلف قرائن د وجې نه ابن عبد البر رحمته الله آخری قول راجح گرخولې دي چه په ٨٣ هجری کښې د هغوی انتقال شوې. (١) دې دائمه سته راوی دي. ټولو حضراتو دهغوی روایتونه نقل کړي دي. (٢)

عبدالله: د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حالات مفصلاً کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (٣)

دباب اووه ویستم حدیث هم د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دي.

الحديث التاسع

٣٠٧- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ عَلْقَمَةَ، عَنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، {لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى} [النجم: ١٨]، قَالَ: «رَأَى رُقُوفًا أَخْضَرَسَدًا أَفْقًا» (٤) [٤٥٧٧]

تراجم رجال

حفص بن عمر: د احفص بن عمر الحوصی رضی الله عنه دي. (٥)

شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوی دی. (٦)

الاعمش: دا سلیمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رضی الله عنه دي.

ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعی کوفی رضی الله عنه دي.

علقمه: دا مشهور فقه علقمه بن قيس نخعی کوفی رضی الله عنه دي.

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دي. ددې څلورو وارو بزرگانو تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلي. (٧)

عن عبدالله رضي الله عنه قال: {لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى} قال: رأى رُقُوفًا أَخْضَرَسَدًا أَفْقًا السماء:

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د الله تعالی کلام {لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى} تفسیر کښې فرمانیلی

(١) تهذيب الكمال: ٣٣٩/٩-٣٣٨ سير اعلام النبلاء: ١٦٩/٤-١٦٨ طبقات ابن سعد: ١٠٥/٦ الاستيعاب: ٣٣٧/١.

(٢) تهذيب الكمال: ٣٣٩/٩.

(٣) كشف الباري: ٢٥٧/٢.

(٤) قوله: عن عبدالله: الحديث. أخرجه البخاري في كتاب التفسير باب {لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى} رقم: ٤٨٥٨ والترمذي في كتاب التفسير باب ومن سورة النجم رقم: ٣٢٧٧.

(٥) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الرضوه باب ماجاء فی قول الله تعالى {إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ}.

(٦) كشف الباري: ٦٧٨/١.

(٧) كشف الباري: ٢٥١-٢٦٠/٢.

دی چه حضور پاك شین لباس اولیدلو کوم چه د آسمان افق دک کړې وو.

د رفر ف معنى: ددې لفظ مختلف معانی بیان کړې شوی دی: ① رفر ف شنې کپړې ته وانی یا مطلق لباس ته، دا لباس حضرت جبرائیل اغوستې وو لکه چه د لباس لیدل د حضرت جبرائیل علیه السلام لیدل وو. کپړو چه د آسمان طرفونه او افق دک کړې وولکه چه دا هم د حضرت جبرائیل علیه السلام فعل وو. ② علامه کرمانی رحمته الله علیه یو دا احتمال هم بیان کړې دې چه د رفر ف نه د حضرت جبرائیل علیه السلام وزرې (متې) مراد دی. مطلب دا چه هغه خپلې وزرې داسې خورې کړې وې لکه څنگه چه کپړې خورولې شی. خودا احتمال حافظ صاحب رحمته الله علیه رد کړې دې چه د علامه خطابی رحمته الله علیه په تقلید کښې دا خبره کرمانی رحمته الله علیه نقل خو کړه مگر دا ډیره لرې خبره ده. ③ علامه قسطلانی رحمته الله علیه ددې معنى بستره کړې ده. نو د رفر ف اخضر معنى شوه شنه بستره. اوس د حدیث باب مطلب دا شو چه حضور پاك یوه شنه بستره اولیدله کوم چه د آسمان افق راگیر کړې وو په هغې باندې حضرت جبرائیل علیه السلام تشریف فرما وو. ④ ددې آخری معنى تائید ددې حدیث نه هم کپړې کوم چه امام حاکم رحمته الله علیه او امام نسائی رحمته الله علیه د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه نقل کړې دې: «أبصرني الله صلى الله عليه وسلم جبريل عليه السلام على رفر ف قدملاء ما بين السماء والأرض» ⑤ په دې حدیث کښې د رفر ف معنى بستره ده.

د نسخو اختلاف: په اکثر نسخو کښې «رفرف أخضر» دې خود حموی او مستملی په نسخو کښې أخضر په خانی خضر دې، یعنی د خاء معجمه فتحه او ضاد معجمه کسره سره. بعض نورو حضراتو خضر روایت کړې دې یعنی د ضاد د سکون سره. خود ددې د صحیح منلو دپاره رفر ف به مؤنث گرځولې کپړې ځکه چه ابن ملقن لیکلی دی چه دا د رفر ف جمع ده دغه شان به دا ضبط هم صحیح شی ⑥

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث او تیر شوی حدیث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دواړو کښې د حضرت جبرائیل علیه السلام تذکره ده. په یو کښې صراحتاً او بل کښې دلالة لکه چه اوس پورته تیر شو.

د باب اته ویستم حدیث د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دې.

الحدیث الثامن

۳۰۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، أَلْبَانَا الْقَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها، قَالَتْ: «مَنْ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ أَعْظَمَ، وَلَكِنْ

① (لامع الدراری: ۳۴۹/۷ الكنز المتواری: ۱۵۵/۱۳.

② (شرح الکرمانی: ۱۷۹/۱۳ التوضیح: ۱۰۳/۱۹ أعلام الحدیث للخطابی: ۱۴۹۱/۲ عمدة القاری: ۱۴۳/۱۵ فتح الباری: ۳۱۶/۲.

③ (شرح القسطلانی: ۲۷۶/۵ الكنز المتواری: ۱۵۵/۱۳.

④ (الحدیث: أخرجه الحاكم في المستدرک: ۴۶۹/۲ رقم: ۳۷۳۶ تفسیر سورة النجم وصححه الذهبي في تلخيصه (المطبوع مع

المستدرک) والنسائی في السنن الكبرى، كتاب التفسیر سورة النجم رقم: ۱۱۵۳۱.

⑤ (فتح الباری: ۳۱۶/۶ التوضیح: ۱۰۳/۱۹.

قَدْرَ أَي جَنزِيلٍ فِي صُورَتِهِ وَخَلْقُهُ سَادَ مَا بَيْنَ الأفُقِ (١)

ترجمه: حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا فرمائی ہے ٹھوک داگنری ہے محمد صلی اللہ علیہ وسلم خپل رب لیدلې دې نو هغه لونی جرات او کړو بلکه هغوی خو حضرت جبرائیل په خپل اصل شکل او صورت کښې لیدلې وو په داسې حال کښې چه افق هغه راگیر کړې وو.

تراجم رجال

محمد بن عبدالله بن اسماعیل: دامحمد بن عبدالله بن ابی ثلج بغدادی رازی رضی اللہ عنہ دې. ابوبکر یا ابو عبدالله ددوی کنیت دې. د اصلارې اوسیدونکې دې د امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ د صحبت ملگري دې. (٢)

دې د عبدالصمد بن عبدالوارث، حجاج بن محمد، حسن بن موسی اشیب، علی بن حفص مدائنی، یزید بن هارون، محمد بن عبدالله انصاری، سعید بن عامر ضبعی، یونس بن محمد المودب، روح بن عباده، ابوالنضر هاشم بن قاسم، یحیی بن اسحاق رحمهم الله وغيره نه د حدیث روایت کوی. ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری او امام ترمذی نه علاوه دهغوی نمسې محمد بن احمد بن محمد بن عبدالله، بل ابن خزیمه، ابوقریش محمد بن جمعه الحافظ، ابوبکر بن ابی داؤد، احمد بن جعفر بن نصر الجمال او عبدالرحمن بن ابی حاتم رحمهم الله وغيره شامل دی. (٣)

امام عبدالرحمن بن ابی حاتم رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما دخپل پلار سره په ٢٥٤ هجری کښې دهغوی نه احادیث اولیکل او هغه صدوق دې. (٤)

ابن حبان رضی اللہ عنہ دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. (٥) حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی صدوق. (٦)

ابن قانع رضی اللہ عنہ فرمائی ٢٥٧ هجری کښې وفات شوي دې. رحمه الله تعالی رحمة واسعة. (٧)

محمد بن عبدالله انصاری: دا قاضی محمد بن عبدالله بن مثنی بن عبدالله انصاری رضی اللہ عنہ دې. (٨)

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن اربطبان مزنی بصری رضی اللہ عنہ دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى...، لاتدی تیره شوي ده. (٩)

(١) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث رواه البخاري في هذا الباب أيضاً، الحديث الآتي رقم: ٣٢٢٥ وفي تفسير سورة المائدة باب (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) رقم: ٤٦١٢ وفي أول باب تفسير سورة النجم رقم: ٤٨٥٥ وفي التوحيد باب قول الله تعالى (عَلِمَ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا) رقم: ٧٢٨٠ وباب قوله الله تعالى (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) رقم: ٧٥٣١ ومسلم رقم: ٤٤٢-٤٣٩ في الإيمان باب معنى قول الله عز وجل (وَلَقَدْ رَأَوْهُ نَزْلَةً أُخْرَى) والترمذی رقم: ٣٠٧٠ في التفسير باب ومن سورة الأنعام وباب من تفسير سورة النجم رقم: ٣٢٧٨.

(٢) تهذيب الكمال: ٤٤٩/٢٥ رقم الترجمة: ٥٣٢٧ وتهذيب ابن حجر: ٢٤٧/٩.

(٣) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ٤٥٠/٢٥-٤٤٩.

(٤) الجرح والتعديل: ٧ رقم الترجمة: ١٥٩٦ تهذيب الكمال: ٤٥٠/٢٥ وتهذيب ابن حجر: ٢٤٨/٩.

(٥) ١٣٥/٩.

(٦) تقريب التهذيب: ١٩٢/٢ رقم: ٦٠١٨.

(٧) تاريخ بغداد: ٤٢٥/٥ تهذيب الكمال: ٤٥١/٢٥ تهذيب ابن حجر: ٢٤٨/٩.

(٨) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الاستيعاب باب سوال الناس الإمام الاستسقاء.

القاسم: دا قاسم بن محمد بن ابي بكر صديق رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الفحل باب من بدأ بالحلأب....، لاندې تیره شوي ده. (٢)
عائشه: دا م المؤمنین حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات کتاب بدء الوحي دویم حدیث لاندې تیر شوي دي. (٣)

تنبيه: ددې حدیث تفصیلی شرح به ان شاء الله باب المعراج کني راخي. (٤)
دباب یو کم دیرشم حدیث هم د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دي.

الحدیث التاسع

٣٠٧٣- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ، حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي زَاهِدَةَ، عَنِ ابْنِ الْأَشْوَعِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَأَيُّ قَوْلِهِ {لَمَّا دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابًا مُوسَىٰ أَوْ ادْنَىٰ} [النجم: ١٠] قَالَتْ: «ذَلِكَ جِبْرِيْلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ [ص: ١٣] الرَّجُلِ، وَإِنَّ آتَاءَ هَذِهِ الْمَرَّةِ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ فَسَدَّ الْأَفْقَ» (٥).
[٣٣٦١، ٤٥٧٤، ٦٩٤٥، ٧٠٩٣]

تراجم رجال

محمد بن يوسف: دا محمد بن يوسف بيكندي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب متى يصح سماع الصغیرا لاندې تیره شوي ده. (٦) ابوعلی جیانی رضي الله عنه هم په دي باندې جزم کړې دي. (٧)
ابو اسامه: دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زيد کوفي رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم کني تیر شو. (٨)
زکریا بن ابي زائده: دا زکریا بن ابي زائده خالد همدانی سکونی رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدينه په ذیل کني راغلي ده. (٩)
ابن الاشوع: دا سعید بن عمرو بن الاشوع همدانی کوفي رضي الله عنه دي. (١٠)
الشعبي: دا مشهور محدث عامر بن شرجیل رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب المسلم من سلم

(١) كشف الباري: ٢٢٤/٣.

(٢) كشف الباري كتاب الفحل ٤٣٩.

(٣) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٤) صحيح البخاري كتاب مناقب الأنصار باب المعراج.

(٥) قوله: قلت لعائشة رضي الله عنها: الحديث، مر تخريجه آنفا في الحديث السابق.

(٦) كشف الباري: ٣٨٧/٣.

(٧) فتح الباري: ٣١٦/٦ عمدة القاري: ١٥/١٦ تقييد المهمل للجواني: ٢٨٨/٢.

(٨) كشف الباري: ٤١٤/٣.

(٩) كشف الباري: ٦٧٣/٢.

(١٠) ددوی د حالو د پاره او گورنی کتاب الزكاة باب قوله الل تعالی عزوجل: ﴿لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْعَافَاتِ﴾.

المسلمون من لسانه وهداه لاتبدي تيره شوي ده. (١)
 مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع كوفي همداني رضي الله عنه دي. ددوي تفصيلي ذكر كتاب الايمان
 باب ظلم دون ظلم كنيي راغلي دي. (٢)
 دا د تيرشوي حديث دويم طريق دي. ددي شرح به هم ان شاء الله باب المعراج كنيي راخي.
 ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ددي حديث دواړه طرق دترجمة الباب سره
 مناسبت لفظ جبريل كنيي دي.
 دباب ديرشم حديث دحضرت سمره رضي الله عنها دي.

الحديث العاشر

٣٠٦٣- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتْيَانِي قَالَ الَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَا لِكَ خَازِنِ النَّارِ، وَأَنَا جَبْرِيْلُ وَهَذَا مِيكَائِيْلُ» (٣) - [٨٠٩]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسمعيل تيمی تبو ذکی رضي الله عنه دي. ددوي حالات اجمالاً بدء الوحي او
 تفصیلاً کتاب العلم باب من اجاب الفتيا باشارة الهدى.... په ضمن كنيي راغلي دي. (٤)
 جرير: دا جرير بن حازم ازدي بصري رضي الله عنه دي. (٥)
 ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردی بصري رضي الله عنه دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب التهم باب
 الصعيد الطيب وضوء المسلم.... لاندې راغلي دي. (٦)
 سمرة: دا مشهور صحابي حضرت سمره بن جندب رضي الله عنه دي. ددوي تذکره كتاب الحمض باب من سمى
 النفاس حمضاً په ضمن كنيي راغلي ده. (٧)
 ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث بعينه هم په دي سند سره كتاب الجنائز كنيي تفصیلاً راغلي
 دي. (٨) دلته ددي مختصر حصه د باب په مناسبت سره نقل كړې شوې ده چه په دي كنيي د دريو جليل
 القدر فرينتو مالك جبريل او ميكايل عليهم السلام ذكر دي. (٩)

(١) كشف الباري: ٢٧٩/١.

(٢) كشف الباري: ٢٨١/٢.

(٣) قوله: عن سمرة رضي الله عنها: الحديث مرتخرجه في صفة الصلاة باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم.

(٤) كشف الباري: ٤٣٣/١ الحديث الرابع: ٤٧٧/٣.

(٥) ددوي د حالاتو دپاره او گورني كتاب الصلاة باب الخوخة والمر...

(٦) كشف الباري كتاب التيمم: ٤٠٥.

(٧) كشف الباري: كتاب الحيض: ٤٣٣.

دباب يوديرشم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الحادي عشر

٣٠٦٥- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضْبَانَ عَلَيْهَا لَعْنَتُهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ» تَابَعَهُ شُعْبَةُ، وَأَبُو حَمْزَةَ، وَابْنُ دَاوُدَ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ (٣) [٤٨٩٧، ٤٨٩٨]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدي بصري رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب ایمان باب من ایمان أن يجب لأخيه ما يجب لنفسه لاتدي راغلي. (٣)

ابوعوانه: دا ابو عوانه وضاح بن عبد الله يشكري رضي الله عنه دي. ددوی تذکره بدء الوحي خلورم حديث لاتدي راغلي ده. (٥)

الاعمش: دا مشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران اسدي الاعمش رضي الله عنه دي. ددوی حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاتدي تيرشوی دی. (٧)

ابوحازم: دا ابو حازم سلمان اشجعي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب هل يجعل للنساء يوم...؟ کنيي تيره شوي ده. (٧)

ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کنيي تيرشوی دی. (٨)

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث کتاب النکاح کنيي هم راغلي دي. (٩) دلته د ذکر کولو مقصد صرف هم دغه دي چه په دي کنيي د ملاتکه ذکر دي.

قوله: «تَابَعَهُ شُعْبَةُ وَأَبُو حَمْزَةَ وَابْنُ دَاوُدَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ»: انه حديث شعبيه ابو حمزه

(١) صحيح البخاري كتاب الجنائز باب بلا ترجمه رقم: ١٣٨٦.

(٢) فتح الباري: ٣١٦/٦.

(٣) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه، الحديث: أخرجه البخاري أيضاً، في النكاح باب إذا هانت المرأة مهاجرة فرائس زوجها رقم: ٥١٩٤-٥١٩٣ مؤسسه رقم: ٣٥٤٠-٣٥٣٨ في النكاح باب تحريم امتناعها من فرائس زوجها، أبو داود رقم: ٢١٤١ في النكاح باب حق الزوج على المرأة.

(٤) كشف الباري: ٢/٢.

(٥) كشف الباري: ٤٠٣٤/١.

(٦) أو كورني: كشف الباري: ٢٥١/٢.

(٧) كشف الباري: ١٠١/٤.

(٨) كشف الباري: ٤٥٩/١.

(٩) كشف الباري كتاب النكاح باب إذا هانت المرأة... ص: ٣٢٩.

(محمد بن ميمون سكري) (١) ابن داؤد (عبد الله الخريبي) (٢) او ابو معاوية (محمد بن حازم) (٣) رحمهم الله تولو د اعمش رضي الله عنه نه روايت كنيې د ابو عوانه رضي الله عنه متابعت كړې دي.

د متابعات مذكوره موصولاً تخريج: دلته امام بخاري رضي الله عنه د ابو عوانه د روايت څلور متابعات ذكر كړي دي. په كوم كنيې چه د هريو تفصيل ترتيبوار ذكر كولي شي:

① د حضرت شعبه رضي الله عنه متابعت امام بخاري رضي الله عنه كتاب النكاح كنيې موصولاً ذكر كړې دي. (٥)

② د ابو حمزه رضي الله عنه متابعت باره كنيې حافظ ابن حجر رضي الله عنه ليكلي دي «فلم أجدها». (٦)

③ د ابن داؤد رضي الله عنه متابعت مسدد رضي الله عنه په خپل مسند كبير كنيې موصولاً ذكر كړې دي. (٧)

④ د ابو معاوية رضي الله عنه متابعت امام مسلم رضي الله عنه موصولاً ذكر كړې دي. (٨)

د باب دوه ديرشم حديث د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه دي.

الحديث الثاني عشر

٣٠٣١- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "لَمْ فَتْرَعْنِي الْوَحْيُ فِتْرَةً، فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي، سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ، فَإِذَا الْمَلِكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءِ، قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَجِئْتُ مِنْهُ، حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ، فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ: زَمَلُونِي زَمَلُونِي، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ} [المدثر: ٢] إِلَى قَوْلِهِ {وَالرَّجْزُ} [المدثر: ٥] فَأَهْجُرُ"، قَالَ أَبُو سَلَمَةَ: وَالرَّجْزُ: الْأَوْثَانُ (٩) [٤]

تراجم رجال

عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تيمسي دمشقي رضي الله عنه دي. د دوى اجمالى حالات بدء الوحي او تفصيلي حالات كتاب العلم باب لهلغه الشاهد الغائب لاندې تير شوى دي. (١)

(١) كشف الباري: ٤٧٨/١

(٢) د دوى د حالاتو د پاره او گورنى كتاب الفسل باب نقض البدين من الفسل عن الجنابة.

(٣) كشف الباري: ٤٢٣/٤

(٤) كشف الباري: ٥/٤

(٥) صحيح البخارى كتاب النكاح باب إذا هانت المرأة... رقم: ٥١٩٣

(٦) فتح الباري: ٣١٦/٦

(٧) حوالة بالا تغليق التعليق: ٤٩٧/٣ وهدى السارى: ٤٨.

(٨) صحيح مسلم كتاب النكاح باب تحريم امتناعها من فراش زوجها رقم: ٣٥٤١.

(٩) قوله: أخبرني جابر بن عبد الله رضى الله عنهما: الحديث، أخرجه البخارى أيضاً فى التفسير فى مواضع متعددة سورة المدثر رقم: ٤٩٢٦-٤٩٢٢ وسورة اقراباسم ريبك... رقم: ٤٩٥٤ وكتاب الأدب باب رفع البصر إلى السماء... رقم: ٢١٤ وعومسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ١٦١-١٦٠، ٤١٠-٤٠٦.

(١) كشف الباري: ٢٨٩/١ و ١١٣/٤.

اللیث: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رضی اللہ عنہ دی.
 عقیل: دامشهور امام حدیث عقیل بن خالد رضی اللہ عنہ دی. (۱)
 ابن شہاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رضی اللہ عنہ دی. ددی حضراتو محدثینو
 مختصر تذکرہ بدء الوحی دریم حدیث کنبی تیرہ شوی (۲).
 ابوسلمہ: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمہ بن عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات
 کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان لاندی راغلی (۳).
 جابر: دا مشهور صحابی رسول حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی اللہ عنہ دی. (۴)
 ترجمۃ الباب سرہ مناسبت: دا حدیث بدء الوحی کنبی تیر شوی دی. ددی تفصیلی شرح ہم شوی
 ده. (۵) دلته د باب پہ مناسبت سرہ ذکر کری شوی دی چہ پہ دی کنبی الملک یعنی د فرشتی ذکر دی.
 دیاب دری دیرشم حدیث د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دی.

الحديث الثالث عشر

۳۰۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، ح وَ قَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا
 يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَمْرٍو نَبِيكُمُ يَعْنِي ابْنَ
 عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُمْرِئِي بِسِ
 مُوسَى رَجُلًا أَدَمَ طَوًّا لَا جَعْدًا، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنْوَعَةَ، وَرَأَيْتُ عَيْسَى رَجُلًا مَرْبُوعًا، مَرْبُوعًا الْخَلْقِ
 إِلَى الْحُمْرَةِ وَالْبَيَاضِ، سَبَطَ الرَّأْسِ، وَرَأَيْتُ مَا لِكَاخَا زَيْنِ النَّارِ، وَالِدِ الْجَالِ فِي آيَاتِ
 أَرَاهُنَّ اللَّهُ [يَاؤ:] {فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ} [السجدة: ۲۳]، قَالَ أَنَسٌ، وَأَبُو بَكْرَةَ:
 عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَحْرُسُ الْمَلَائِكَةُ الْمَدِينَةَ مِنَ الدَّجَالِ» (۷) (۳۲۱۵)،

[۳۲۳۲، ۴۳۵۴، ۷۱۰۱]

ترجمہ: حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ د معراج پہ شہ ما موسی
صلی اللہ علیہ وسلم لیدلہ وو غنم رنگی، لور قد او گورگوچی وینستہ نی وو داسی بنکاریدو لکہ د قبیلہ شنوعہ
 شوک سرے او ما یحیی صلی اللہ علیہ وسلم ہم لیدلہ وو، درمیانه قد، غونڈی بنکلہ بدن، سور سپین رنگ او د سر
 وینستہ نی نیغ (یعنی گورگوچی نہ وو)، او ما د دوزخ داروغہ ہم لیدلہ وو او دجال ہم منجملہ ددغہ

(۱) ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب فضل العلم کنبی راغلی ده. کشف الباری: ۴۵۵/۳.

(۲) کشف الباری: ۳۲۶/۱-۳۲۳.

(۳) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

(۴) کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین.....

(۵) کشف الباری: بدء الوحی والإیمان: ۴۲۹/۱-۴۲۱.

(۶) قوله: حدثنا ابن عم نبيكم: الحديث، أخرجه البخاري في أحاديث الأنبياء، باب قول الله تعالى (وَقُلْ أَمَّا حَدِيثُ مُوسَى) (وَقَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) رقم: ۳۳۹۶ ومسلم رقم: ۹۶۹-۹۶۸ كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى
 السموات (الحديث متفق عليه جامع الأصول: ۳۹/۴).

نبنو کومې چه الله تعالى هغوی ته خودلې وې. نو (ای نبی!) دوی سره د ملاقات باره کښې تاسو په څه شک شبه کښې مه پریوځه.

تراجم رجال

محمد بن بشار: دا محمد بن بشار بن عثمان بندار عبدی رضی الله عنه دی. ددوی تذکره کتاب العلم باب ما کان النبي صلی الله علیه وسلم يتخولهم...، لاندې تیره شوې ده. (۱)

غندر: دا محمد بن جعفر بصری المعروف به غندر رضی الله عنه دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (۲)

شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضی الله عنه دی. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوی دی. (۳)

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی بصری رضی الله عنه دی. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من یحب لأخيه ما یحب لنفسه په ذیل کښې راغلي ده. (۴)

خليفة: دا خلیفه بن خیاط بصری رضی الله عنه دی. (۵)

یزید بن زریع: دا یزید بن زریع بصری تمیمی رضی الله عنه دی. (۶)

سعید: دا سعید بن ابی عروبه مهران یشکری بصری رضی الله عنه دی. ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد.....

ابوالعالیه: دا ابوالعالیه رفیع بن مهران ریاحی بصری رضی الله عنه دی. ددوی تذکره کتاب الایمان باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.....، لاندې تیره شوې ده.

ابن عم نبيکم: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه دی. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحي او تفصیلی ذکر کتاب الایمان باب کفران العشير، وکفر.....، لاندې تیر شوی دی. (۷)

تنبیه (یواهم فائده): د ابوالعالیه کنیت دوه راویان د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت کوی د یونوم رفیع بن مهران دې د ده نسبت ریاحی دې اود دویم نوم د اکثر علماء په نیز زیاد بن فیروز دې براء د هغه لقب دې. ده به غشی تراشل او دا دواړه بصری دی. دلته اول ذکر شوې مراد دې ددویم ذکر امام بخاری رضی الله عنه کتاب تقصیر الصلاة (۸) کښې بیان کړې دې. (۹)

(۱) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۵۰/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۴) کشف الباری: ۳/۲.

(۵) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الجنائز باب الميت یسمع خفق النعال.

(۶) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب غسل المنی وفرکه.....

(۷) کشف الباری: ۱۱۴/۳.

(۸) صحیح البخاری کتاب تقصیر الصلاة باب کم أقام النبي صلی الله علیه وسلم فی حجته؟ رقم: ۱۰۸۵.

(۹) فتح الباری: ۴۲۹/۶ کتاب أحادیث الأنبياء، وعمدة القاری: ۱۴۶/۱۵-۱۴۵.

یوه بله تنبیه: حضرت امام بخاری رحمته الله دا حدیث په دوو سندونوسره روایت کړې دي او شعبه رحمته الله اوسعید بن ابی عروبې د دواړو روایتونه جمع کړي دي. د دواړو مدار قتاده رحمته الله دي. خو د حدیث ابن ابی عروبې رحمته الله الفاظ نی ورسره ذکر کړي دي ځکه چه هغه د شعبه رحمته الله د روایت په مقابلې کښې اتم او اګمل دي. علامه اسماعیلی رحمته الله لیکي: «جم البخاری بین روایتی شعبه وسعیده وسأقه علی لفظ سعید، وفسی روایتیه زیادة ظاهرة علی رواية شعبه»^(۱)

ددې حدیث شرح به ان شاء الله کتاب احادیث الانبیاء کښې راځي.

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي: «ورأيت مالكا خازن النار، به دې کښې د جهنم د داروغه مالک ذکر دې کوم چه د فرښتونه دي.

قوله: قال أنس وأبو بكر عن النبي صلى الله عليه وسلم: تحرس الملائكة المدينة من الدجال:

د تعليقاتو مقصد: ددې دواړو تعليقاتو د ذکر کولو مقصد واضح دي چه په دې کښې د هغه فرښتو ذکر دې چه د مدینې منورې د دجال لعین د فتنې نه به حفاظت کوي.

ددواړو تعليقاتو تخریج: د حضرت انس رضي الله عنه دا تعليق امام بخاری رحمته الله دخپل صحیح په مختلف مقاماتو کښې موصولاً هم نقل کړې دي. چنانچه کتاب فضائل المدينة کښې په یوځای، کتاب الفتن کښې دوه ځایه او کتاب التوحید کښې په یو مقام باندې مسنداً ذکر کړې دي.^(۲)

خو د حضرت ابوبکره نفع بن الحارث رضي الله عنه تعليق نی کتاب فضائل المدينة او کتاب الفتن کښې موصولاً ذکر کړې دي.^(۳)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې تعليقاتو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل ښکاره دي کوم چه په لفظ الملائكة کښې دي.

۸- باب: ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة

ما قبل سره مناسبت: دالله تعالی عزوجل د مختلف او متنوع مخلوقاتو ذکر کړې تیر شوي باب د فرښتو د تخلیق اود هغوی د وجود او اثبات سره متعلق وو. په دې باب کښې د الله تعالی د پیدا کړې شوي یوبل څیز چه د رب کریم د جمال صفت یوه نمونه ده ذکر دې یعنی جنت. کوم چه د نیکانو خلقو د همیشه د اوسیدو ځای دي.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله یوه ترجمه صفت جنت سره متعلق قائم کړې ده او دویمه ترجمه

(۱) فتح الباری: ۳۱۷/۶.

(۲) صحیح البخاری کتاب فضائل المدينة، باب لا یدخل الدجال المدينة رقم: ۱۸۸۱ او کتاب الفتن باب ذکر الدجال رقم:

۷۱۲۴ و باب لا یدخل الدجال المدينة رقم: ۷۱۳۴ او کتاب التوحید باب فی المشیئة والارادة رقم: ۷۴۷۳.

(۳) صحیح البخاری کتاب فضائل المدينة، باب لا یدخل الدجال المدينة رقم: ۱۸۷۹ او کتاب الفتن باب ذکر الدجال رقم: ۷۱۲۵-

وراندې تلو سره صفت جهنم سره متعلق قائمه کړې ده. اولنې که دالله تعالی د صفات جمال مظهر دې نو دویمه دهغه د صفت جلال مظهر. د دې باب دوه جزونه دي ① صفة الجنة ② أمها مخلوقة. داوول جز مطلب خودا دې چه مصنف رحمته به دلته مختلف احادیث او روایات نقل کوی. په کوم کسبې چه به د جنت ابدی د لازوال نعمتونو ذکر خیر وی. مؤمنین او مؤمناتو ته چه به کوم انعامات سرمدیه هلته ملاویری دهغې خبره به کیږی.

خو په دویم جز کسبې په معتزله باندې رد کولو سره د اهل سنت والجماعة مسلک مدلل او مبرهن فرمائیلی دې. معتزله دا وائی چه جنت او دوزخ تردې وخته پورې لاپیدا شوی نه دی د قیامت په ورځ به هغه راپیدا کولې شی خود اهل سنت مسلک دادې چه دا دواړه څیزونه پیدا کړې شوی دی. د امام بخاری رحمته مقصود هم دغه دې. حضرت مصنف رحمته چه د باب لاندې کوم احادیث ذکر کړې دي په هغې کسبې د بعض تعلق د ترجمه د اول جز سره دې چه د جنت د نعمتونو وغیره ذکر دې اود بعض تعلق دویم جز سره دې چه جنت پیدا کړې شوې دې.

د جنت او جهنم په وجود باندې صریح دلیل: د جنت په مخلوق کیدو او موجود کیدو باندې صریح دلیل د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې کوم چه امام احمد رحمته او اصحاب سنن ذکر کړې دې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما خلق الله الجنة قال لجبريل اذهب، فانظر اليها، فذهب، فنظر اليها،.....» (۱) یعنی کله چه الله تعالی جنت پیدا کړو نو جبرائیل عليه السلام ته نی او فرمائیل لار شه اودا او گوره. چنانچه هغه لارو اود هغې مشاهده نی او کړه. بیا راغلو ونی ونیل ای ربه، ستا دعزت قسم کوم یو بنده دې چه ددې باره کسبې واوری او په دې کسبې دې داخل نه شی؟.....

چنانچه دا حدیث په دې باره کسبې صریح دې چه جنت او دوزخ دواړه پیدا کړې شوی دی. (۲) **د ابن العربی رحمته رائي:** په اهل سنت کسبې شیخ اکبر محی الدین ابن العربی رحمته صاحب فتوحات مکیه فرمائی چه جنت او دوزخ خو پیدا کړې شوی دی لیکن ددې تکمیل نه دی شوی ځکه چه ددې تکمیل د بندیگانو په افعال سره کیږی. لهذا چه څنکه د بندیگانو د اعمالو تکمیل کیږی هم دغه شان به ددې تعمیر مکمل کیږی. ددې تائید د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د یو روایت نه کیږی د حضور پاک ارشاد دې چه د معراج په شپه زما حضرت ابراهیم عليه السلام سره ملاقات او شونو حضرت ابراهیم عليه السلام او فرمائیل: «يا محمد، اقرأ امتك مني السلام، وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة، عذبة الماء، وأنها قيعان، وأن غراسها: سبحان الله، والحمد لله، ولا إله إلا الله، والله أكبر، رواه الترمذي، وحسنه» (۳) یعنی ای محمد عليه السلام خپل امت ته زما سلام وایه او هغوی ته دا او بنایه چه جنت خود پاکې خاورې او خوږو اوبو والاځانی دې اودا چه هغه یو خالی میدان دې دهغې بوتی دا کلمات دی: سبحان الله، والحمد لله..... یعنی د دې کلماتو په ونیلو سره اوددې په ورد کولو سره په جنت کسبې ونې لگی. ابن العربی ته دهغه

(۱) الحديث أخرجه أبو داؤد كتاب السنة باب في خلق الجنة والنار رقم: ٤٧٤٤ والترمذي كتاب صفة الجنة باب ما جاء في صفة الجنة..... رقم: ٢٥٦٠ والنسائي كتاب الإيمان والنذور باب الحلف بعزة الله رقم: ٣٧٩٤ وأحمد في مسنده مسند أبي هريرة: ٢٣٢٧/٢ و ٧٣٧٩ و ٢٥٤/٢ رقم: ١٦٣٣ و ٣٧٣/٢ رقم: ٨٨٤٨

(۲) فتح الباری: ٢٢٠/٦ عمدة القاری: ١٥/٤٦ والکنز المتواری: ١٥٩/١٣.

(۳) جامع الترمذي كتاب الدعوات باب: ٦٠ بلاء ترجمه رقم: ٣٤٥٨ والمعجم الكبير للطبراني: ١٧٣/١٠ رقم: ١٠٣٦٣ ونبض القدير للمناوي رقم: ٤٣٧٩.

په دې موقف باندې مختلف جوابونه ورکړې شوي دي:

① بعض علماء وائي چه کيدې شي دوه جنتونه وي يو مکمل شوې وي او بل د بنديگانو په اعمالو سره مکمل کيږي.

② د علامه طيبي رحمته الله عليه رائي داده چه د اعمال عباد سره د مکمل کولو معنی داده چه انسان څنگه اعمال کوي هم دهغې په اعتبار سره به هغوی ته تيار شوې جنت ملاويږي. جنت خود اول نه تيار شوې دې نوچه څنگه هغوی اعمال کوي دهغې مطابق به هغوی ته جنت ورکولې شي. (۱)

③ خو ملاعلی قاري رحمته الله عليه وائي چه جنت خو تيار دې ليکن ددې څه ونې جدا جدا لگيدلي دي کله چه بنده عمل کوي نوهغه اوچتولو سره په هغه علاقه کيږي کومه چه ده ته ملا وي د ونکې ده لگولې شي. بيا هغه هم هلته پالنه کوي. دغه شان څه ونې خو به هم هغه وي چه جنتی ته به بغير د سبب نه ملاويږي او څه به هغوی ته د دغه کلماتو په وجه ورکولې شي. والله اعلم بالصواب. (۲)

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: (مُطَهَّرَةٌ) مِنَ الْخَيْضِ وَالْبَوْلِ وَالْبُرْاقِ (كَلِمَاتُ رُفُقَاتٍ) أَمْثَلُهَا (قَالُوا هَذَا الَّذِي رُفِقْنَا مِنْ قَبْلُ) أَيْ قَامِنْ قَبْلُ (وَأَمْثَلُهَا مُمْتَسَا بِهَا) / البقرة: ۲۵ / يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَتَخْتَلِفُ فِي الظُّعُومِ قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: (مُطَهَّرَةٌ) مِنَ الْخَيْضِ وَالْبَوْلِ وَالْبُرْاقِ:

حضرت ابو العالیه رفیع بن مهران رحمته الله عليه فرمائي چه دمطهرة معنی داده چه هغه جنتی بنسختی به دمتيازو او توکانرو نه پاکې صفا وي. دا آیت مبارک (وَلَهُمْ فِيهَا آزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ) (۳). د لفظ مطهرة تفسیر دې.

(كَلِمَاتُ رُفُقَاتٍ) أَمْثَلُهَا (قَالُوا هَذَا الَّذِي رُفِقْنَا مِنْ قَبْلُ) (۴). تفسیر ذکر کړې شوې دې. ددې آیت دوه مطالب دي: ① روميې مطلب دادې چه د جنت میوې به په کتو کيږي د دنیا دمیوو په شان وي په دې وجه به هغې ته په کتو سره جنتی وائي چه دا خو هم هغه میوې دي کومې چه مونږ ته په دنیا کيږي ملاو شوې وي. خو په جنت کيږي به د دغه میوو خوند او خصوصیات د دنیا دمیوو نه ډیر زیات وي. ② دویم مطلب دادې چه هم په جنت کيږي به جنتیانوته وخت په وخت داسې میوې ورکولې شي چه په کتلو کيږي به بالکل یوشان وي خو په خوند او مزه کيږي به هره یوه میوه نوې وي. چنانچه په آیت کې (مِنْ قَبْلُ) نه مراد دنیاوی قبلیت هم کيدې شي او اخروی قبلیت هم. (۵)

(وَأَمْثَلُهَا مُمْتَسَا بِهَا) ددې جملې مطلب اوس پورته د دویم مطلب لاندې تیر شو.

دغه کوره تعلیق مقصد او تخریج: ددې تعلیق مقصد د جنت د مختلف صفاتو ذکر کول دي. اودا تعلیق ابن ابی حاتم رحمته الله عليه د حضرت مجاهد رحمته الله عليه په روایت سره موصولاً ذکر کړې دې. (۶)

(۱) شرح الطيبي: ۸۶/۵ کتاب الدعوات باب ثواب التسبیح..... رقم: ۱۵۲۳ ونحفة الأحوذی: ۳۹۹/۹ رقم: ۳۴۶۲ ولعمات التنقیح: ۱۳۹/۵ کتاب الدعوات رقم: ۲۳۱۵.

(۲) شرح الملاعلی القاری علی مشکاة: ۲۲۵/۵ کتاب الدعوات باب ثواب التسبیح.....

(۳) البقرة: ۲۵

(۴) حواله بالا

(۵) عمدة القاری: ۱۴۷/۱۵ افتح الباری: ۳۲۰/۶ والتوضیح: ۱۱۷/۱۹.

(۶) عمدة القاری: ۱۴۷/۱۵ افتح الباری: ۳۲۰/۶ وتغلیق التعلیق: ۴۹۹/۳.

دَ تَعْلِيْقِ مَنَاسِبَتِ تَرْجَمَه سَرَه: دَدِي پورَه تَعْلِيْقِ تَرْجَمَه البَابِ سَرَه مَنَاسِبَتِ پَه اَوَّلِ جِزِ كِنَبِي دِي پَه هَفِي كِنَبِي دِ جَنَّتِ دِ مَخْتَلَفِ صِفَاتُو ذَكَرِ دِي.

(قَطُوفُهَا) يَنْطَفُونَ كَيْفَ شَأُوَا (دَانِيَّة) / الحَاقَةُ: ٢٣ / قُرَيْتَةُ. (الْأَرَابِكُ) / الكَهْفُ: ٣١ / وَيَسِي: ٥٤ / السُّرُّ (قَطُوفُهَا) يَنْطَفُونَ كَيْفَ شَأُوَا.....: پَه دِي عِبَارَتِ كِنَبِي دِ آيَتِ مَبَارِكِ (قَطُوفُهَا دَانِيَّة) (١) تَفْسِيرِ ذَكَرِ كَرِي شُوِي دِي. اَو فَرَمَانِيَلِي دِي چَه قَطُوفُهَا دِ يَنْطَفُونَ مَعْنِي دَه. يَعْنِي جَمَلَه حَالِيَه دَه اَو دِ آيَتِ مَعْنِي دَادَه چَه اَهْلِ جَنَّتِ خُنْگَه غَوَارِي مِيوِي بَه رَاشُو كُوِي اَو خَوْرِي بَه مِيوِي بَه دِيرِي نِيَزْدِي لَكِي دَلِي وِي نَه بَه دِ وِرْتُوپِ كُوَلُو ضَرُورَتِ اَوْنَه دِ اَزْغُو وِيرَه. (٢)

دِ مَذْكَورَه تَعْلِيْقِ تَخْرِيجِ: دَا تَعْلِيْقِ عِبْدِ بِنِ حَمِيْدِ رَضِي عَن اَبِي اسْمَاقِ عَن البَوَاءِ پَه طَرِيْقِ سَرَه مَوْصُوْلًا نَقْلِ كَرِي دِي. (٣)

(الْأَرَابِكُ): السُّرُّ: آيَتِ مَبَارِكِ (مُتَكَيِّبِيْنَ فِيْهَا عَلَيَّ الْأَرَابِكُ) (٤) طَرَفِ تَه اِشَارَه دَه چَه دَلْتَه دِ اَرَانِكِ مَعْنِي سَرِيْرِ يَعْنِي تَخْتِ دَه. اَرَانِكِ جَمْعِ دَه دَدِي مَفْرُوْدِ اَرِيكَه دِي. دَدِي دِيرِي مَعْنِي رَاخِي لَكِه مَسْنَدِ، تَخْتِ. قَبَه، پَه كُوْمِ كِنَبِي چَه نَاوِي اَوْ چَتُوَلِي شِي. دَلْتَه اِمَامِ بَخَارِي رَضِي هَمِ دِ تَخْتِ وَا لَمَعْنِي اِخْتِيَارِ كَرِي دَه. هَسِي پَه دِي مَعَانُو كِنَبِي هِيخِ اِخْتِلَافِ نَشْتَه دِي تُوَلِي مَرَادِ اِخْتِي شِي. (٥)

دِ مَذْكَورَه تَعْلِيْقِ تَخْرِيجِ: دَا تَعْلِيْقِ عِبْدِ بِنِ حَمِيْدِ رَضِي عَن مَجَاهِدِ عَن اِبْنِ عَبَّاسِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا پَه طَرِيْقِ سَرَه پَه خِيَلِ تَفْسِيرِ كِنَبِي مَوْصُوْلًا نَقْلِ كَرِي دِي. (٦) دَغَه شَانِ طَبْرِي رَضِي هَمِ دَا مَوْصُوْلًا رَوَايَتِ كَرِي دِي. (٧)

قَوْلُهُ: وَقَالَ الْحَسَنُ: النَّضْرَةُ فِي الْوُجُوهِ وَالسُّرُورُ فِي الْقَلْبِ.

اَوْ حَضْرَتِ حَسَنِ بَصْرِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ چَه نَضْرَةُ (تَازَه وَالِي) پَه مَخِ بَانْدِي وِي اَوْ سُرُورِ پَه زَرَه كِنَبِي. پَه دِي كِنَبِي حَضْرَتِ الْاِمَامِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دِ آيَتِ (وَلَقَدْ هُمُ نَضْرَةُ وَسُرُورًا) (٨) تَفْسِيرِ دِ حَضْرَتِ حَسَنِ بَصْرِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ پَه حَوَالَه سَرَه بِيَانِ كَرِي دِي چَه دِ اَهْلِ جَنَّتِ مَخُونَه بَه تَازَه وِي اَوْدِ خُوْشْحَالْتِي اَوْ فَرَحْتِ نَه بَه دَهغُوِي زَرُوْنَه مَعْمُوْرِ اَوْ سُرُورِ وِي. دَابَه دِ جَنْتِيَانُو شَانِ اَوْ صِفْتِ وِي. (٩)

دِ مَذْكَورَه تَعْلِيْقِ تَخْرِيجِ: دَا تَعْلِيْقِ عِبْدِ بِنِ حَمِيْدِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دِ مَبَارِكِ بِنِ فِضَالَه عَن الْحَسَنِ پَه طَرِيْقِ سَرَه

(١) الحَاقَةُ: ٢٣.

(٢) عمدة القارى: ١٥/١٧ فتح البارى: ٣٢١/٦.

(٣) عمدة القارى: ١٥/١٧ فتح البارى: ٣٢١/٦.

(٤) الدهر: ١٣.

(٥) قال ابن فارس: الأريكة: الحجلة على السرير، لانكون إلا كذا، وقال عن نعلب: الأريكة لا تكون إلا سريرا منجداً فى قبة، عليه سوار ومخدة. وقال ابن عزيز: أرائك: أسرة فى العجال.....

(٦) عمدة القارى: ١٥/١٧ فتح البارى: ٣٢١/٦.

(٧) تفسير الطبرى: ١٢/٣٦٨.

(٨) سورة الدهر: ١١.

(٩) قال العيني رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: ولقاهم أى أعطاهم بدل عبوس الفجار وحزنهم نضرة فى الوجوه وهو أثر النعمة، وحسن اللون والبهاء، وسرورا فى القلوب. عمدة القارى: ١٥/١٤٨.

موصولاً ذکر کړې دي. (۱)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (سَلْسَبِيلًا) / الإِسْنَانُ أَوِ الدَّهْرُ: ۱۸ / حَدِيثُ بَدَأَ المَرْيَمَةَ. (عَوَّلٌ) وَجَعَلَ البَطْنُ (يُنزِفُونَ) / الصَّافَاتِ: ۲۷ / لَا تَذْهَبُ عُقُوبَتُهُمْ.

او حضرت مجاهد رضي الله عنه فرماني چه د سلسبيل معنی ده تيز بهيدونکې. د قرآن کریم يو آيت مبارک دي: **﴿عَيْنًا فِيهَا تُنْمَى سَلْسَبِيلًا﴾** (۲) چه په جنت کښې يوه چينه داسې ده چه د خپل تيزوالی د وجې نه به هغې ته سلسبيل ونيلی شی. د سلسبيل ډير معاني دي په کوم کښې چه يوه حضرت مجاهد رضي الله عنه اختيار کړې ده. ددې لفظ نورې هم معاني دي لکه.

① په آسانتی سره په حلق کښې تيريدونکې شربت، دا د امام زجاج رضي الله عنه مختار دي.

② بعض حضرات (عکرمه) دا د جنت د يوې چينې بعينه نوم گرځولي دي ليکن ابن الملقن رضي الله عنه دي ته غلط ونيلی دي چه که چرې داسې وه نو دا لفظ به منصرف نه وي. (۳)

قاضی عياض رضي الله عنه نقل کړی دی چه د قابسی په نسخه کښې د حديد په ځانې جریده دي. يعنی جيم اودال مهمله سره اوددې تفسير نرم او نازک سره کړې ده. خو قاضی رضي الله عنه دا غلط گرځولو سره ونيلی دي چه ددې جریده دا معنی غير معروف ده. (۴)

د مذکورې تعليق تخريج: دا تعليق عبد بن حميد رضي الله عنه او سعيد بن منصور رضي الله عنه دواړو په خپل خپل سند سره موصولاً ذکر کړې دي. (۵)

قوله: (عَوَّلٌ) وَجَعَلَ البَطْنُ. د الله تعالى ارشاد **﴿لَا فِيهَا عَوَّلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزِفُونَ﴾** (۶) کښې د غول

تفسير کړې دي چه ددې معنی د خيټې درد دي. مطلب په جنت کښې به څه د خيټې درد کښې اخته نه وي. دا تفسير د حضرت مجاهد رضي الله عنه نه روايت دي. خو حضرت ابن عباس رضي الله عنه او قتاده رضي الله عنه فرماني چه ددې معنی د سر درد دي. (۷)

قوله: (يُنزِفُونَ): لَا تَذْهَبُ عُقُوبَتُهُمْ. مذکورې پورته د آيت مبارک جمله **﴿وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزِفُونَ﴾** تفسير

بيانولي شی چه د جنت شراب څکلوسره به څوک نه بې واکه کيږي د چا په عقل کښې به خرابوالي نه راځي. د دنيا شرابو سره عقل خرابيږي د مور خور تمیز نه پاتې کيږي مگر د جنت شراب به هيڅ کله داسې نه وي. دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنه وغيره تفسير دي. د کوم مدار چه په دي باندې دي چه

(۱) حواله بالا، وفتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۲) سورة الدهر: ۱۸.

(۳) التوضيح: ۱۱۸/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ وقال الحافظ في الفتح: ۳۲۱/۶: وروی ابن أبي حاتم عن عكرمة قال: السلسيل

اسم العين المذكورة. وهو ظاهر الآية، ولكن استبعد لوقوع الصرف فيه.

(۴) فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵.

(۵) فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵.

(۶) سورة الصافات: ۴۷.

(۷) التوضيح: ۱۱۸/۱۹ فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵.

قراءت د زاء معجمه فتحه سره (يُزْفُونَ) (مجهول) وی لکه چه په یو قراءت کښې دی. خو یو بل قراءت چه د حمزه او کسانۍ دې په هغې کښې (يُزْفُونَ) معروف راغلي دي. (۱)
چنانچه د «أنزف الرجل» دوه معانی دي: ① د شرابو ختمیدل، مطلب دادې چه د اهل جنت شراب به کله هم نه ختمیږي هروخت به موجود وی. ② نشه به نه وی. مطلب دا چه د جنت شراب څکلوسره به نشه کیږي نه. او نه به په عقل کښې څه فتور نه راځي. (۲)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله په خپل تفسیر کښې په سند متصل سره د حضرت مجاهد رحمته الله نه نقل کړې دي. (۳)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (دِهَاقًا) / النبا: ۳۴ / مُمْتَلِنًا. (وَكُوَاعِبَ) / النبا: ۳۳ / نَوَاهِدًا. الرَّحِيقُ: الخمرُ الثَّمِينَةُ يَقْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ. (خِثْمُهُ) طِينُهُ (مِسْكٌ) / المطففين: ۲۶. (نَضَاحَتُنْ) / الرحمن: ۶۶ / قِيَاصَتَانِ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (دِهَاقًا): مُمْتَلِنًا: آیت مبارک (وَكَاَسَادِهَاقًا) تفسیر حضرت ابن عباس رحمته الله نه نقل کړې دي چه د دهاقا معنی ممتلنا دي. یعنی راوتونکې، تر څو کوپورې ډک جام. (۴)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله د عکرمه رحمته الله په طریق سره د حضرت ابن عباس رحمته الله نه موصولاً نقل کړې دي. (۵)
طبری رحمته الله دا په یو بل طریق سره هم موصولاً نقل کړې دي چه حضرت ابن عباس رحمته الله خپل خادم ته اووئیل مونږ باندې دهاق او څکوه نوهغه د څو کوپورې یو ډک گلاس راوړو راغلو نو حضرت نوش کړو. دا دهاق دي. (۶)

**قوله: ﴿وَكُوَاعِبَ﴾: نَوَاهِدًا: آیت مبارک (وَكُوَاعِبَ أَثْرَابًا) (۷) لفظ کواعب تفسیر ذکر کوی کوم چه د کاعب جمع ده. ددې معنی ناهد ده. یعنی د اوچتو سینو والامهد الشدي معنی ده. د سینو را ډکیدل. دا تفسیر د ابن عباس رحمته الله نه نقل دي. (۸)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمته الله د علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رحمته الله په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۹)**

(۱) حواله جات بالا، والكشف عن وجوه القراءات: ۲۲۴/۲.

(۲) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ والکوثر الجاری: ۱۸۶/۶.

(۳) فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۴) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۵) فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۶) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ تفسیر الطبری: ۱۱/۱۲.

(۷) سورة النبا: ۳۳.

(۸) فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵.

(۹) حواله جات بالا.

قوله: الرَّحِيقُ: الخمر: آیت مبارک ﴿رَحِيقٌ مُّقْتَدِرٌ﴾^(۱)، د لفظ رحیق تفسیر فرمائی چه رحیق خمر یعنی شرابو ته وانی. یعنی جنتیانوته به هلته بند سر والاشراب ملاویری. د رحیق معنی خالص هم ده. یعنی خالص شراب. پورته ذکر شوی تفسیر هم د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دی.^(۲)
د مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق امام طبری رضی الله عنه د علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره موصولاً نقل کړی دی.^(۳)

قوله: التَّسْنِيمُ: يَعْْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: آیت مبارک ﴿وَمِزَاجُهُ مِنَ التَّسْنِيمِ﴾^(۴)، تفسیر کولې شی چه پورته دکومو شرابو ذکر تیرشو په هغې کنبې به د تسنیم آمیزش او ملاوت وی. دا «يعْلُو شراب أهل الجنة»، کنبې بیان کړی دی.

تسنیم څه څیز دی؟ اوس دا تسنیم څه څیز دی؟ نوددی وضاحت په وړاندې آیت کنبې او کړې شو چه د یوې چینې یا نهر نوم دی چه د اوچت ځانی نه لاندې طرف ته رابهیډونکی شرابو یوه چینه به وی. د کوم خوند او خوشبوئی لطافت او د تصور احاطه نه بالاتر خبره ده. دا به خالص د مقریین حضراتو دپاره وی. خود اصحاب الیمین په رحیق شرابو کنبې به ددی هم ملاوت وی.^(۵)

د مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق عبد بن حمید رضی الله عنه په صحیح سند سره د سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره موصولاً نقل کړی دی. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه هم دغه نقل دی.^(۶)

﴿خَمَّةٌ﴾ (طینة) (مِسْكٌ) دکوم مهر چه به مشک وی. پورته د کوم رحیق شرابو ذکر چه تیرشو دهغې باره کنبې فرمائی چه دا به سر به مهر کولې شی د مهر لگولو دپاره به مشک استعمالولې شی. په دې سره به د څه قسم هوا او دورې څه اثر هم نه وی. امام بخاری رضی الله عنه ختامه معنی طینة اختیار کړې ده چه د شرابو بوتلې بندولو دپاره چه کومه مساله استعمالیږی هغه به مشک وی.^(۷)

د مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رضی الله عنه د حضرت مجاهد رضی الله عنه په طریق سره موصولاً نقل کړی دی.^(۸)

قوله: (نِضَاخَتِنِ): قِيَاضَاتِنِ آیت مبارک ﴿فِيهَا عَيْنَانِ نِضَاخَتِنِ﴾^(۹)، تفسیر فرمائی. عین د نضاخه په معنی کنبې دی هغه تیزه چینه دکوم نه چه اوبه ډیرې او په جوش سره راخوتکیږی. هم دا امام بخاری رضی الله عنه قیاضاتان سره تعبیر کړی دی.^(۱۰)

^(۱) سورة المطففين: ۲۵.

^(۲) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵.

^(۳) حواله جات بالا فتح الباری: ۳۲۱/۶.

^(۴) سورة المطففين: ۲۶.

^(۵) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ و معارف القرآن للکاندهلوی بنصرف: ۴۰۷/۸.

^(۶) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۳۲۱/۶.

^(۷) حوالا بالا والکوثر الجاری: ۱۸۷/۶.

^(۸) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۳۲۱/۶.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رضی الله عنه د علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره موصولاً روایت کړې دي. (۳)

یقال: (مَوْضُونَةٌ) الواقعة: ۱۵/ منسوجة، منه وضمین الناقية. والكوب: ما لا أذن له ولا عروة، والأباريق: ذوات الأذان والعراي (عربياً) الواقعة: ۳۷/ منقطة، وأجدها عروب، ومثل صبور وضمير، يثبتها أهل مكة العربة، وأهل المدينة العجبة، وأهل العراق الشكلة.

قوله: یقال: (مَوْضُونَةٌ): مَنْسُوجَةٌ، مِنْهُ وَضِیْنُ النَّاقِیَةِ: په دې کښې د الله تعالی ارشاد

(عَلَى سُرُرٍ مَّوْضُونَةٍ) طرف ته اشاره فرمائیلې شوي ده چه موضونه معنی منسوجه ده. یعنی دهغوی پالنګونه به د سرو زرو یا یاقوتو او مرغلرو سره ښانسته کړې شوي وي. «وضن السریر بالجوهر»، د باب ضرب نه وضناً په معنی کښې دي. په تخت وغيره کښې مرغلرې پیلل دانسې وضمین الناقية هم دې یعنی د اوبښې جلب، ددې جمع وُضْن ده. (۴)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رضی الله عنه د عکرمه رضی الله عنه نه روایت کړې دي. (۵) بل دا تفسیر ابو عبیده رضی الله عنه المجاز کښې ذکر کړې دي. (۶)

قوله: وَالْكَوْبُ: مَا لَا أذْنَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الْأَذَانِ وَالْعُرَايُ: کوب هغه پیاله

په کوم کښې چه نه توتنی اونه کنډه وي او اباریق د کومې لوتې چه توتنی هم وي او کنډې هم داد امام فراء رضی الله عنه قول دي او ددې عبارت په ذریعه امام بخاری رضی الله عنه آیت مبارک (بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ) (۷) طرف ته اشاره کړې ده. اکواب جمع ده د کوب، د کوم چه توتنی او کنډه نه وي. یو قول دادې چه گول پیاله د کومې چه کنډه نه وي ددې جمع الجمع اکاویب ده. (۸)

(عُرْبًا): مُنْقَلَةٌ، وَأَجْدُهَا عُرُوبٌ، وَمِثْلُ صَبُورٍ وَضَمِيرٍ.....: آیت مبارک (عُرْبًا أَثْرَابًا) (۹) لفظ عربات تحقیق بیانولې شی چه عرباً د عروب جمع ده لکه چه صبر د صبور جمع ده. دا ټول د فراء رضی الله عنه نحوی قول دي کوم چه امام بخاری رضی الله عنه اختیار کړې دي. (۱۰) مگر علامه کورانی حنفی رضی الله عنه فرماني چه ددې معنی داده

(۱) سورة الرحمن: ۶۶

(۲) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ والقاموس الوحید، مادة: نضخ.

(۳) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ التوضیح: ۱۲۰/۱۹ والقاموس الوحید، مادة: وضن.

(۵) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵.

(۶) فتح الباری: ۳۲۲/۶ ومجاز القرآن: ۲/۲۴۸.

(۷) سورة الواقعة: ۱۸.

(۸) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

(۹) سورة الواقعة: ۳۷.

(۱۰) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

چه ددی راء متحرکه ده ساکن نه ده. بل دا لازم هم ده خکه چه حمزه بِسْمِ اللَّهِ او ابوبکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په قرايت کښې په سکون دراء دي. ددوی راني ډيره مناسبه معلومېږي والله اعلم. (۱)
يُجَيِّبُهَا أَفْئَلُ مَكَّةَ..... اوس د عروب څه معنی ده؟ نو امام بخاری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د مختلف علاقو په اعتبار سره ددی معنی بیان کړه چه اهل مکة داسې ښځې ته عروبه، اهل مدینه غنجه او اهل عراق شکله سره په نوم کوي. عربيه يا عروب د خاوند خوښه بی بی چه د خپل خاوند انداز په ښه طریقه باندې پوهیږي او پوره پوره دهغې خیال ساتي. غنجه: د ناز او نخرې والاښځه. او شکله: د نخرې والا ښځه. حاصل چونکه دتولو تقریباً یو دي په دي وجه علامه کوراني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرماني (وَمَحْصَلُ الْكُلِّ اِهْمَادَاتِ دلال و لطف خلق) (۲)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (رَوْحٌ) / الواقعة: ۸۹: جَنَّةٌ وَرِجَاءٌ، وَالرَّيْحَانُ الرَّزْقُ. وَالْمَنْضُودُ الْمَوْزُ. وَالْمَنْضُودُ الْمَوْقَرُ حَمَلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا: لِأَشْوَكَ لَهُ. وَالْعَرَبُ: الْمُحِبِّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ. وَيُقَالُ: (مَنْكُوبٌ) / الواقعة: ۳۱: جَارٍ. (وَفُرُشٌ مَرْفُوعَةٌ) / الواقعة: ۳۴: بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ. (لَغَوًا) بِأَيْطِلَاءٍ (نَائِبَاتًا) / الواقعة: ۲۵: كَذِبًا. (أَفْنَانٌ) / الرحمن: ۴۸: أَعْصَانٌ. (وَجَنَّا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ) / الرحمن: ۵۴: مَا يُجْتَنَّى قَرِيبًا. (مُدَاهَمَتَيْنِ) / الرحمن: ۶۴: سَوْدَاوَانٍ مِنَ الرَّبِيِّ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (رَوْحٌ): جَنَّةٌ وَرِجَاءٌ، وَالرَّيْحَانُ الرَّزْقُ: په دي عبارت کښې آيت مبارك (رَوْحٌ رِيحَانٌ) تفسير کولې شی چه امام بخاری د روح معنی جنت، آسانی اونرمی اود ريحان معنی رزق سره کړې ده. بعض حضراتود روح معنی باد نسيم او مزیدارې هوا سره هم کړې ده (۳)
 دمدگوره تعلیقي تخريج: دحضرت مجاهد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا تفسیری اثر فریابی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بیهقی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عبد بن حمید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ابونعیم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وغیره تولو په خپل خپل متصل سند سره موصولاً نقل کړې دي. (۴)
 وَالْمَنْضُودُ الْمَوْزُ. وَالْمَنْضُودُ الْمَوْقَرُ حَمَلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا: لِأَشْوَكَ لَهُ.

د شراح گرام مختلف راني په دي عبارت کښې آیات مبارکه (فِي سِدْرٍ مَّنْضُودٍ) (۵) وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ) (۵) طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ددی تفسیر کوي. چنانچه هغوی د منضود معنی موز یعنی کیلا بیان کړې ده. دا قاضی عیاض تخلیط او تسامح گر ځولې ده چه امام بخاری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دلته د آیات معانی خلط کړې دي خکه چه د منضود معنی هیخ گله کیلا نه ده بلکه ددی معنی خو مرتب او قط په قط ده. البته طلح ته موز و نیلو کښې څه حرج نشته دي مگر منضود بهر حال موز نه دي. علامه عینی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم د قاضی صاحب تاند کولو سره په حافظ صاحب باندې رد کړې دي او و نیلی دي چه د قاضی صاحب خبره صحیح ده. (۶)

(۱) الکوثر الجاری: ۱۸۷/۶.

(۲) حواله بالا بنور اوگورنی عمده القاری: ۱۵/۱۵۹ فتح الباری: ۲/۳۲۲ التوضیح: ۱۹/۱۲۰ کشف الباری کتاب التفسیر سورة

الواقعة: ۶۵۸

(۳) عمده القاری: ۱۵/۱۵۰.

(۴) عمده القاری: ۱۵/۱۵۰ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

(۵) سورة الواقعة: ۲۹-۲۸.

(۶) عمده القاری: ۱۵/۱۵۰ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

د حضرت گنگوهی رحمته چه په دې مقام باندې کوم تقریر دې هغه ددې ټولو اعتراضونو حل دې په کوم سره چه خبره بې دورو کيږي هغوی فرماني: «يعني بذلك (الموز) تفسير الطلح، لا المنضود، فمراده بذلك أن المنضود صفة للموز، المعبر عنه بالطلح»^(۱)، يعني امام بخاري رحمته لفظ موز ذکر کولو سره د طلح تفسير کړې دې نه چه د منضود، نود هغوی مراد ددې نه دادې چه منضود د موز صفت دې نه چه عين موز، کوم چه په طلح سره تعبير کړې شوې دې. چنانچه موز د طلح تفسير دې منضود ددې صفت دې. د کوم معنی چه قط په قط او مرتب ده. دا هلته کيږي چرته چه د يوڅيز کثرت وي چه بيا هغه په ترتيب کولو سره کيږي شي. مطلب دا چه هلته به د کيلو بې انتها زياتوالي او فراواني وي. والله اعلم: ^(۱)

په اول آيت کښې (يَذُرُ قُضُودًا) يعني د بيري ونې په کوم چه به ازغی نه وي اود ازغو په خاني به هم ټولې بيري وي. د بيري په ونه کښې ازغی ديز زيات وي خو په جنت کښې د اغوڅه کار دې؟ په دې وجه به هلته د دې په خاني هم بيري وي. ونې به د ميوو نه ډکې وي. هم دا په الموقر حملا سره تعبير کړې دي. يعني د بوج نه ډکې اود ونې بوج هم دهغې ميوه وي. والله اعلم: ^(۲)

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام فريابي رحمته او علامه بيهقي رحمته د حضرت مجاهد رحمته نه مرصلاً نقل کړې دي. ^(۳)

قوله: وَالْعَرَبُ: الْمُحِبَّاتُ إِلَىٰ أَزْوَاجِهِنَّ: ددې جملې شرح اوس شاته (عُرْبًا أَتْرَابًا) په توضيح کښې شوې ده.

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق عبد بن حميد رحمته فريابي رحمته او طبري رحمته وغيره ټولو د حضرت مجاهد رحمته وغيره په طريق سره نقل کړې دي. د حضرت ام المؤمنين ام سلمه رضي الله عنها نه هم په دې معنی کښې يو مرفوع حديث هم نقل دي. کوم چه طبري روايت کړې دي. ^(۴)

قوله: وَيُقَالُ: (مَسْكُوبٌ): جَارٌ: آيت مبارك (وَمَاءٌ مَّسْكُوبٌ)^(۵)، تفسير بيان کړې دې چه د مسكوب معنی جاري اوساري ده. سكب الماء سكباً وسكوباً د اوبو وغيره بهيدل، د پورته نه ښکته پريوتلوه. لفظ مسكوب ذکر کولو حکمت او وجه داده چه هغه اوبه به په تيزنۍ سره بهيږي نو ډيري صفا اوستره به هم وي. علامه عيني رحمته فرماني: «وأراد به أنه قوي الجري، كأنه يسكب سكباً»^(۶)

^(۱) الكنز المتواری: ۱۶۰/۱۳.

^(۲) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵.

^(۳) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶ توضیح: ۱۹/۱۲۱.

^(۴) فتح الباری: ۳۲۲/۶ و کتاب البعث والنشور للبيهقي: ۱۸۸ باب ماجاء فی اشجار الجنة.....

^(۵) طبري: ۱۰۸/۲۲ فتح الباری: ۳۲۳/۶.

^(۶) سورة الواقعة: ۳۱.

^(۷) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵.

﴿وَأَقْرَبُ مَرْفُوعَةٍ﴾^(۱) [بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ] او بستری به وی دیری او چتی یود بل د پاسه د جنت د بسترو باره کښې فرمایلې دی چه هغه څنگه د حسی او چتوالی حامل وی هم هغه شان به معنوی عظمت او اوچتوالی هم هغه بسترو ته حاصل وی.

ابوعبید رضی الله عنه المجاز کښې لیکي چه د المرفوعة معنی العالیة ده. چنانچه دا د بناء مرتفع معنی ده بناء عال.^(۲) د حضرت ابوسعید رضی الله عنه نه په ترمذی او ابن حبان کښې یو روایت دې د کوم مطابق چه د دې اوچتوالی به د پنځو سوو کالو په مسافت کښې وی.^(۳)

د دواړو تعلیقاتو تخریج: دا تعلیق او د دې نه وړاندې تعلیق دواړه حضرت مجاهد رضی الله عنه نه امام فریابی رضی الله عنه موصولاً نقل کړی دی.^(۴)

قوله: ﴿لَعْوًا﴾ بَاطِلًا ﴿تَائِمًا﴾: كَذِبًا: آیت مبارک ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَعْوًا وَلَا تَائِمًا﴾^(۵) د دې

کلماتو توضیح فرمائی چه د لغو معنی باطل او د تائیم معنی دروغو ده.^(۶)

مطلب دادې چه په جنت کښې به فضولیات اولغویات وی نه دروغ او د هوکه ځکه چه دا ټول څیزونه د باطل گندگنی آثار او ثمرات دی او جنت دار الطیبین دې «لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا الطَّيِّبُونَ».

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق فریابی رضی الله عنه د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه موصولاً روایت کړې دې.^(۷)

قوله: ﴿أَفْئَانٍ﴾: أَغْصَانٌ: د آیت مبارک ﴿ذَوَاتًا أَفْئَانٍ﴾^(۸) تفسیر کولې شی. د دې آیت دوه

تفسیرونه دی. یو د حضرت عکرمه رضی الله عنه او مجاهد رضی الله عنه کوم چه امام بخاری رضی الله عنه اختیار کړې دې او دویم د امام ضحاک رضی الله عنه. د حضرت عکرمه رضی الله عنه مطابق أفئان د فنن جمع ده او د دې معنی أغصان (بناخونه) دی. مطلب دا چه په جنتیانو کښې به د اوچتی درجې متقیانوته چه کوم دوه جتونه ورکولې شی هغه به د ډیرو بناخونو والاوی. او حضرت ضحاک رضی الله عنه د دې معنی ألوان کوی. د هغوی په نیز دا د فن جمع ده نو مطلب به داشی چه دواړه جتونه به د مختلف قسم او انواع په میوو باندې مشتمل وی.^(۹)

^(۱) سورة الواقعة: ۳۴

^(۲) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶ ومجاز القرآن: ۲/۲۵۰ سورة الواقعة: ۳۴.

^(۳) سنن الترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة ثياب أهل الجنة رقم: ۲۵۴۰ وأبواب تفسیر القرآن باب ومن سورة الواقعة رقم: ۳۲۹۴ وصحیح ابن حبان: ۱۶/۱۹-۱۸ کتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة باب وصف الجنة... ذکر الإخبار عن الفرش التي أعدها الله... رقم: ۷۴۰۵.

^(۴) فتح الباری: ۳۲۲/۶.

^(۵) سورة الواقعة: ۲۵.

^(۶) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

^(۷) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

^(۸) سورة الرحمن: ۴۸.

^(۹) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶ التوضیح: ۱۲۲/۱۹.

قوله: «وَجَنَّا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ» (۱): مَا يَجْتَنِي قَرِيبٌ مِنْهَا: اوددی دوارو باغونو میوی به ډیری نيزدی وی یعنی ددی نه چه کومې میوی راشوکولې شی هغه به ډیری نيزدی وی. حضرت عکرمه رضی الله عنه فرمائی: «نمارها دانها، لا یردهم عنها بعد ولا هوک» (۲) دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه روایت دی. دا امام طبری رضی الله عنه موصولاً ذکر کړې دي. (۳)

قوله: «مُدَّهَا مَثْنٍ» (۴): سَوْدَاوَانٍ مِنَ الرَّبِّي: هغه دواړه جنتونه به د شینوالی د شدت او زیاتوالی د وجې نه تک تور وی. شینوالی چه کله ډیر زیات شی نو هغه توربخن کیږي لکه چه مشاهده هم ده. هم دا «مُدَّهَا مَثْنٍ» سره تعبیر کړې شوي دي چه د شینوالی د شدت د وجې نه ددی شینوالی تور شان معلومیږي. (۵)

د مذکورې تعلیق تخریج: دا تعلیق امام فریابی رضی الله عنه د حضرت مجاهد نه موصولاً روایت کړې دي. خو الفاظ لريشان مختلف دي. والله اعلم. (۶)

ترجمة الباب سره د آیاتونو مناسبت: ترجمة الباب لاندې چه امام بخاری رضی الله عنه ډیر آیاتونه سره د تفسیر ذکر کړي دي دهغې د شرح نه به دا خبره واضحه شوي وی چه د دي ټولو آیاتونو مناسبت د ترجمې جزء اول سره دي. په دي ټولو کښي د جنت اود هغه خانی د همیشه والی د نعمتونو مختلف صفات ذکر شوي دي. والله اعلم بالصواب. دي نه پس په دي خبره باندې پوهه شنی چه د دي باب لاندې امام بخاری رضی الله عنه ۱۶ احادیث ذکر کړي دي. په کوم کښي چه اولني حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دي.

الحديث الاول

۳۰۶۸- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ، فَإِنَّهُ يُعْرَضُ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْقَدَائِمِ وَالْعَشِيَّةِ، فَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ» (۷) - [۱۲۱۲]

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد فرمائیلي دي چه کله په تاسو کښي خوک انتقال کیږي نو (په قبر کښي) سحر ماښام هغه ته د هغه مقام خودلې شی. چنانچه که چرې هغه

(۱) الرحمن: ۵۴

(۲) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵ التوضیح: ۱۲۲/۱۹.

(۳) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵ فتح الباری: ۳۲۳/۶.

(۴) الرحمن: ۵۶

(۵) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵ فتح الباری: ۳۲۳/۶ التوضیح: ۱۲۲/۱۹.

(۶) فتح الباری: ۳۲۳/۶.

(۷) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، من تخریجه کتاب الجنائز باب الميت يعرض....

جنتي وي نود جنت والوشان هغه ته معلوم شو او كه چري دوزخي وي نود دوزخيانو حال هغه ته اوخودلې شو. (١)

تراجم رجال

احمد بن يونس: دا احمد بن عبدالله بن يونس يربوعي رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب الايمان باب من قال: ان الايمان هو العمل لاندې تير شوي دي. (٢)

الليث بن سعد: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رضي الله عنه دي. ددوي مختصر ذكر بدء الوحي دريم حديث لاندې راغلي دي. (٣)

نافع: دا مشهور تابعي محدث حضرت نافع مولي ابن عمر رضي الله عنه دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتاوى المسجد به ذيل كښې راغلي دي. (٤)

عبدالله بن عمر: دا مشهور صحابي رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب الايمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الاسلام..... لاندې ذكر كړې شوي دي. (٥)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په جزء ثاني كښې دي. په دې سره د جنت او دوزخ وجود ثابتېږي. ښكاره خبره ده كه چري دا دواړه موجود نه وي نو دخودلو څه معني؟

دباب دويم حديث د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دي

الحديث الثاني

٣٠٦١- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا سَلْمُنُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو جَاءٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَطْلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ، وَأَطْلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ» (٦) [٤٩٠٢، ٦٠٨٤، ٦١٨٠]

تراجم رجال

ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسي باهلي بصري رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب الايمان باب علامة الايمان حب الانصار كښې تير شوي دي. (١)

(١) قال الحنفى فى شرح فان كان من اهل الجنة.....: أى فقد بلغك شأن اهل الجنة، كما تقدم من قوله: فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله..... الكوثر الجارى: ١٨٨/٦.

(٢) كشف البارى: ١٥٩/٢.

(٣) كشف البارى: ٣٢٤/١.

(٤) كشف البارى: ٦٥١/٤.

(٥) كشف البارى: ٦٣٧/١.

(٦) قوله: عن عمران بن حصين: الحديث، رواه البخارى فى النكاح باب كفران المشير. رقم: ١٩٨٥ وفى الرقاق، باب فضل الفقر رقم: ٤٤٩٤ و٤٤٩٥ باب ما جاء أن أكثر أهل النار النساء رقم: ٢٦٠٦-٢٦٠٥

سلم بن زریو: دا ابویونس سلم بن زریو عطاردی بصری رضی الله عنه دی. (۱) دی د برید بن ابی مریم سلولی، خالد الاحدب، عبدالرحمن بن طرفه، ابورجا، عطاردی او ابو غالب رحمهم الله نه د حدیث روایت کوی. اوددوی نه جبان بن هلال، سعید بن سلیمان، ابوقتیبه سلم بن قتیبه، ابوداؤد طیالسی، سهل بن تمام بن بزیع، ابوعلی حنفی، ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی او یعقوب بن حضرمی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی. (۲) امام ابوحاتم رازی رضی الله عنه فرمائی: «ثقة، ماهه بأس» (۳)، امام ابوزرعه رازی رضی الله عنه فرمائی «صدوق» (۴)، امام عجلو رضی الله عنه فرمائی: «فی عداد المشوخ، ثقة» (۵)، خویل طرف ته ائمه حدیث نه یحیی بن معین، یحیی بن سعید، ابوداؤد، نسائی او ابن جبان رحمهم الله وغیره سلم بن زریو ضعیف گرخوی. (۶) تردی چه ابن جبان رضی الله عنه خودومره پورې ونیلی دی چه: «مخطئ خطأ فاحشا، لا يجوز الاحتجاج به إلا فيما يوافق الثقات» (۷) چه فحش غلطیانی کوی په دی وجه هغه سره احتجاج صحیح نه دی، خوبیا هم که د ثقات موافقت وی نوهم څه حرج نشته.

اوس دلته دوه خبرې دی: ① سلم رضی الله عنه متفق علیه ضعیف راوی نه دی. چرته چه ددوی تضعیف کړې شوې دی هلته ددوی توثیق هم روایت کړې شوې دی. په دی وجه ده ته ناقابل احتجاج او استدلال نه شی ونیلی.

② د حضرت یحیی بن معین رضی الله عنه چه ترکومی د ده د ضعیف گرخولو تعلق دی نوددی باره کښې امام حاکم رضی الله عنه فرمائیلی دی چه امام بخاری رضی الله عنه د دوی روایات اصالة او امام مسلم رضی الله عنه د شواهد په توگه نقل کړی دی. اود امام یحیی رضی الله عنه ده ته ضعیف ونیل په دی معنی دی چه سلم بن زریو د علم حدیث سره مشغولیت هم ډیر کم لرلو اود ده د روایاتو تعداد هم کم دی. اود علم سره دهغه شوق هم څه خاص نه وو په دی وجه نی ورته ضعیف اوونیل گنی د ده مرویات ډیر ښه دی او ټول په ټول صحیح دی. ما د ده ټول احادیث د حافظ ابوعلی رضی الله عنه په وړاندې لوستلی دی چه ټول اتلس (۱۸) وو. (۸) دغه شان ابن عدی رضی الله عنه فرمائی چه مرویات نی ډیر کم دی بل ددی تعداد دومره نه دی چه هغه بنیاد جوړولوسره سلم بن زریو رضی الله عنه ته ضعیف اوونیلی شی. (۹) امام ابن جبان رضی الله عنه سره ددی چه په هغه باندې جرح کړې ده خوهم ددوی نه د هغوی توثیق هم نقل دی. چنانچه کتاب الثقات کښې د هغه

(۱) کشف الباری: ۲۸/۲.

(۲) تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ رقم الترجمة: ۲۴۲۸ وتهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴ و فی تاریخ البخاری الکبیر: ۱۵۸/۴ وقال ابن

مهدی: سلم بن زریو. والصحيح زریو.

(۳) ذ شیوخ او تلامذه ډباره اوگورنی تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱.

(۴) تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ تهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴ والجرح والتعديل: ۴ رقم الترجمة: ۱۱۴۲.

(۵) حواله جات بالا.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ تهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴.

(۷) حواله جات بالا. والضعفاء للنسائی: ۳۶ وسزالات الأجرى: ۳ رقم الترجمة: ۳۰۳.

(۸) کتاب المجروحین: ۱/۳۶ رقم الترجمة: ۴۳۳ وتعليقات تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ وإكمال مغلطای: ۴۲۷/۵.

(۹) إكمال مغلطای: ۴۲۹/۵ وهدی الساری: ۵۷۷ الفصل التاسع، فی سياق من طعن فيه..... حرف السین، تعليقات تهذیب

الکمال: ۲۲۳/۱۱.

(۱۰) تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ والکامل لابن عدی: ۳/۲۷ رقم: ۷۸۰.

ترجمه نقل کولوسره هغه سکوت اختیار کړې دې کوم چه د ثقافت دليل دې. (١) بيا سلم بن زبير رضي الله عنه د بخاري شريف، مسلم اونساني راوی دې. چه پخپله هم د يوقسم توثيق دې. (٢)
فرض کړه که دې متکلم فيه او ضعيف هم او منلې شی نو په صحيح بخاري کښې د دوی ټول درې روايتونه دی. په کوم کښې چه دوه د شاهد او متابعت په توگه دی. يو په صلاة کښې تير شوي دې او يو حديث باب دې او يو حديث نى اصالة ذکر کړې دې. د کوم تعلق چه ابن صياد سره دې چه حضور پاک هغوی ته فرمايلی وو «خباک لك خبيثاً» (٣) دا هم څه ضعيف روايت نه دې مشهور حديث دې. حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرمائی چه د دې حديث ډير شواهد دی. والله الموفق (٤) په دې وجه په امام بخاري رضي الله عنه باندې خو څه اعتراض نه شی کيدې.

اوس خلاصه دا شوه چه سلم بن زبير رضي الله عنه څه ضعيف راوی نه دې بلکه قابل د احتجاج او استدلال دې. البته د رواياتو د کمی د وجې نه هغه ته مطعون ونيلې شوي دې چه هيڅ کله د طغن وجه نه ده. په ١٤٠ هجري کښې د دوی انتقال شوي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (٥)

ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردی بصری رضي الله عنه دې. د دوی تفصيلی حالات کتاب التهم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم...، لاندې راغلی دی. (٦)

عمران بن حصين: دامشهور صحابی ابونجيد عمران بن حصين خزاعي رضي الله عنه دې. د دوی تفصيلی حالات کتاب التهم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم...، لاندې تير شوي دی. (٧)

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د دې حديث د ترجمې د دويم جزء سره مطابقت په دې جمله کښې دې: «اطلعت في الجنة» ځکه چه په دې کښې صريح دلالت دې چه حضور پاک صلى الله عليه وسلم کله جنت اوليدلو نوهغه موجود وو. ظاهره خبره ده چه هم موجود شی ليدلې کيږي او په هغې کښې نظر کولې شی. (٨)
د باب دريم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثالث

٣٠٤٠- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَاهُ رَزْرَقَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَابِئُكُمْ أَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَوَضَّأَتْ إِلَى جَانِبِ"

(١) كتاب الثقات: ٤٢١/٦ رقم: ٨٢٨٤

(٢) تهذيب الكمال: ٢٢٣/١١.

(٣) صحيح البخاري كتاب الأدب باب قول الرجل للرجل: اخسا. رقم: ٦١٧٢

(٤) هدى السارى: ٥٧٧

(٥) إكمال مغطاي = ٤٢٨/٥ و خلاصة الخزر ج١: ١٤٦ و تهذيب التهذيب: ١٣١/٤.

(٦) كشف الباري كتاب التيمم: ٤٠٥.

(٧) كشف الباري كتاب التيمم: ٤١٠-٤٠٥.

(٨) فتح الباري: ٣٢٣/٦.

قَصْرٌ قُلْتُ: لَيْسَ هَذَا النَّصْرُ فَقَالُوا: لِعُمَرَيْنِ الخَطَابِ قَدْ كَرَّتْ غَيْرَتُهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا، فَبَكَى عُمَرُ وَقَالَ: أَعَلَيْكَ أَغَارِيَّا رَسُولَ اللَّهِ" (١) [٣٤٧٧، ٤٩٢٩، ٦٦٢٠، ٦٦٢٢]

تراجم رجال

سعيد بن ابي مريم: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن ابي مريم جمحي بصرى رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من سمع شینا فراجع لاندې راغلی دی. (٢)

الیث: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رضي الله عنه دي.

عقیل: دا مشهور امام حدیث عقیل بن خالد رضي الله عنه دي. (٣)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي. ددې حضراتو محدثینو مختصر تذکره بدء الوحي دریم حدیث کنبي تیره شوي ده. (٤)

سعيد بن مسيب: دا سعيد بن مسيب بن حزن قرشي مخزومي رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الایمان باب من قال: إن الایمان هو العمل لاندې تیر شوي دی. (٥)

ابوهريره: د صحابی رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کنبي تیر شوي دی. (٦)

دا حدیث کوم چه د حضرت عمر رضي الله عنه په فضیلت باندې مشتمل دي ددې تفصیلی شرح کتاب الفضائل او کتاب النکاح کنبي شوي ده. (٧)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دي جمله کنبي دي

«(رأيتني في الجنة)، چه ما خپل خان په جنت کنبي اوليدلو دا اگر چه د خوب واقعه ده مگر د انبياء کراه

عليهم السلام خوب حجت وي. چنانچه معلومه شوه چه جنت موجود دي. دغه شان د حدیث د ترجمه الباب

ددويم جزم سره مناسبت واضح دي. بل د ترجمي د الول جزم سره هم ددې حدیث مناسبت ښکاره دي چه

په دي کنبي د عمر رضي الله عنه د محل او په هغې کنبي د موجود جاريه ذکر دي کوم چه د جنت صفت دي

د باب خلورم حدیث د حضرت عبد الله بن قيس (ابوموسی)، اشعري رضي الله عنه دي.

(١) قوله: أن أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه رقم: ٣٦٨٠ وفى النكاح باب الغيرة رقم: ٥٢٢٧ وفى التعبير باب القصر فى المنام رقم: ٧٠٢٣ وىباب الوضوء فى المنام رقم: ٧٠٢٥ ومسلم رقم: ٦٢٠١-٦٢٠٠ وفى فضائل الصحابة باب فضائل عمر بن الخطاب رضى الله عنه.

(٢) كشف البارى: ١٠٦/٤.

(٣) ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب فضل العلم کنبي راغلی دی كشف البارى: ٤٥٥/٣.

(٤) كشف البارى: ٣٢٦/١-٣٢٣.

(٥) كشف البارى: ١٥٩/٢.

(٦) كشف البارى: ٤٥٩/١.

(٧) كشف البارى کتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم: ٣٦٩-٣٦١ و کتاب النكاح باب الغيرة: ٣٧٨.

الحديث الرابع

٣٠٤١- حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَمْرَانَ الْجَوْنِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي بَكْرَيْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسِ الْأَشْعَرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْجَنَّةُ دُرَّةٌ، مَجُوفَةٌ طُولُهَا فِي السَّمَاءِ كَمَا كُنَّ مِيلًا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِ أَهْلٌ لَا يَرَاهُمُ الْآخَرُونَ [ص: ١١٨] قَالَ: أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ، وَالْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ أَبِي عَمْرَانَ سِتُونَ مِيلًا (١)

[١٧٠٠٦، ٤٥٩٨، ٤٥٩٧]

تراجم رجال

حجاج بن منهال: دا حجاج بن منهال انماطی سلمی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة.....، په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (٢)

همام: دا همام بن یحیی بن جبان بن دینار عوذی بصری رضی اللہ عنہ دی. (٣)

ابو عمران الجونی: دا ابو عمران عبد الملك بن حبیب الجونی رضی اللہ عنہ دی. (٤)

ابوبکر بن عبدالله بن قیس اشعری: دا ابوبکر بن عبدالله بن قیس اشعری عجلی رضی اللہ عنہ دی. د دوی نوم عمرو یا عامر دی. (٥)

اییه: دامشهور صحابی حضرت ابو موسی عبدالله بن قیس اشعری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الایمان باب أي الإسلام افضل؟ لاندې بیان کړې شوی دی. (٦)

قوله: عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الجنة درة مجوفة: د حضرت عبدالله بن قیس اشعری رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه (د جنتیانو) خیمه به د ډډو مرغلرو وی. دنیاوی خیمې اکثر د کپړې یا خرمن وی مگر جنتیانوته چه کومې خیمې ورکولې شی هغه به ډډو مرغلرو وی. د مجوفه معنی د دننه نه خالی. په اکثر نسخو کښې دغه شان دی. یعنی درة مجوفة خود سرخسی او مستملی په روایت کښې در مجوف دی یعنی مذکر. (٧)

(١) قوله: عن أبيه (أبي موسى الأشعري رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخاري في تفسير سورة الرحمن باب (حور مقصورات في الخيام) رقم: ٤٨٧٩ وباب (ومن دونهما جنتان) رقم: ٤٨٧٨ وفي التوحيد باب (وجنة يؤتى ناضرة) هذا الذي رتبنا ناظرة (٥) رقم: ٧٤٤٤ ومسلم كتاب الجنة باب صفة الخيام وما للمؤمنين فيها..... رقم: ٧١١٦-٧١١٤ والترمذي في صفة الجنة باب ماجاء في صفة غرف الجنة رقم: ٢٥٢٨ وابن ماجه في المقدمة باب في ما أنكرت الجهمية رقم: ١٨٦.

(٢) كشف الباري: ٧٤٤/٢.

(٣) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب من نسي صلاة فليصل.....

(٤) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة في الاستسقاء.

(٥) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلاة الفجر.

(٦) كشف الباري: ١/٦٩٠.

(٧) فتح الباري: ٣٢٢٣/٦ والقاموس الوحيد مادة: جوف. وعمدة القاري: ١٥٣/٥.

قوله: :: طوله في السماء ثلاثون ميلا، في كل زاوية منها للمؤمن أهل لا يراهم الآخرون .

ددې خيمې اوږدوالي به د آسمان طرف ته دیرش میله وی. ددې په هر گوت کښې به د مومن دپاره داسې حورې وی کومې چه به نور څوک نه وینی. علامه قرطبی رحمته الله علیه فرمائی ددې نه معلومیرې چه په جنت کښې به د حورو او انسانی بنخو شمیر د سرو په مقابله کښې دیرزیات وی. (۱) په دې حدیث کښې د سورت الرحمن آیت (حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ) (۲) تفسیر کړې شوي دي چه هغه خیمې به داسې وی. چنانچه امام بخاری رحمته الله علیه دا حدیث د سورت رحمن د پورته ذکر شوي آیت د تفسیر لاندې په کتاب التفسیر کښې هم درج کړې دي. (۳)

قوله: :: قال أبو عبد الصمد والحارث بن عبيد، عن أبي عمران: ستون ميلا: مطلب دا چه

ابو عبد الصمد (۴) او حارث بن عبید رحمته الله علیه ستون میلا نقل کړې دي. په ظاهره دا معلومیرې چه امام بخاری رحمته الله علیه ددې روایت دویم طریق طرف ته اشاره کولو سره د روایاتو اختلاف بیانول غواړي اود ستون میلان والاروایت د ثلاثون میلا والا په روایت باندې ترجیح ورکوي. (۵)

حارث بن عبید: دا ابو قدامه حارث بن عبید ایادی بصری رحمته الله علیه دي. دې د مسجد البرتی مؤذن وو. (۶) دې د ابو عمران الجونی، سعید الجریري، مطر الوراق، عبدالعزیز صهیب، ثابت بنانی او محمد بن عبد الملك بن ابی محذوره رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوي. اود دوی نه روایت کونکو کښې ازهر بن قاسم، زید بن الحباب، عبدالرحمن بن مهدی، ابوداؤد طیالسی، ابونعیم، سعید بن منصور، یحیی بن یحیی نیشاپوری، ابوسلمه تبوذکی، مسدد بن مسرهد او طالتوت بن عباد رحمهم الله وغیره شامل دي. (۷)

امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه فرمائي (مضطرب الحديث) (۸) او په یوبله موقع باندې ارشاد فرمائیلې «لا أعرفه» (۹) امام یحیی بن معین رحمته الله علیه فرمائي (ضعيف الحديث) (۱۰) امام ابوحاتم رحمته الله علیه فرمائي: «يكتب حديثه ولا يحتج به» (۱۱) امام نسائی فرمائي (ليس بذلك القوي) (۱۲) حافظ ابن عبدالبر رحمته الله علیه فرمائي (ليس بالقوي

(۱) المفهم: ۱۸۱/۷ التوضیح: ۱۳۶/۱۹ عمدة القاری: ۱۵۳/۱۵.

(۲) الآية: ۷۲.

(۳) التوضیح: ۱۳۶/۱۹ صحیح البخاری کتاب التفسیر الرحمن رقم: ۴۸۷۹.

(۴) ابو عبد الصمد د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب العمل فی الصلاة باب من سئى قوما أو سلم.....

(۵) فیض الباری: ۳۲۰/۴.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۵۸/۵ رقم الترجمة: ۱۰۲۹ او تهذیب ابن حجر: ۱۵۰/۲.

(۷) د شیوخ او تلامذه دپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۲۵۸-۲۵۹/۵.

(۸) تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵ تهذیب ابن حجر: ۱۵۰/۲.

(۹) تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵.

(۱۰) حواله بالا، والجرح والتعديل: ۹۱/۳ رقم الترجمة: ۳۷۱ او کتاب المجروحین: ۲۶۷/۱.

(۱۱) الجرح والتعديل: ۹۱/۳ رقم: ۳۷۱ او تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۱۲) تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

عندهم (۱) حافظ ذهبی رحمته الله فرمائی (لبس بالقوي) (۲) حافظ عبدالرحمن بن مهدی فرمائی: «کان من شوخنا، ومارأيت إلا خيرا» (۳) پورته ذکر کرې شوی اکثر اقوالونه معلومی ری چه حارث بن عبید رحمته الله ضعیف، ناقابل احتجاج او غیر معتبر راوی دی. یوڅو حضراتو دهغوی توثیق کرې دي. امام نسائی رحمته الله ددوی د تضعیف سره سره توثیق هم نقل دي. چنانچه مغلطای رحمته الله او ابن حجر رحمته الله د امام نسائی رحمته الله الجرح والتعديل په حواله سره لیکلې دي چه حارث صالح وو. دغه شان ابن شاهین رحمته الله هغه په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کرې دي. (۴) ددوی باره کښې د تولو نه مناسب رانې غالباً د امام ابن حبان رحمته الله معلومی ری. فرمائی: «کان شجاعاً صالحاً، من كثرة همه، حتى خرج عن جملة من يحتج بهم اذا انفردوا» (۵) چه ښه سرې وومگر کثیر الوهم وو. په دي وجه انفراداً دهغوی مرویات معتبر نه دي اود متابعت او شاهد په توگه دهغوی مرویات معتبر دي. چنانچه ددي تفصیل نه معلومه شوه چه حارث بن عبید رحمته الله بنیاد جوړولو سره دلته په حضرت مصنف رحمته الله باندې اعتراض کول صحیح نه دي چه داسې ضعیف او ناقابل احتجاج راوی نه روایت څه معنی ده؟ ځکه چه، امام بخاری رحمته الله دي په خپل صحیح کښې صرف په دوو ځایونو کښې تعلیقاً او متابعتاً اخستی دي یو تعلیق دا او بل تعلیق فضائل القرآن کښې دي. (۶) په دي وجه امام بخاری رحمته الله خود اعتراض په زد کښې بالکل نه راځي چه دهغوی د حارث نه اصالة او مسنداً څه روایت نه دي اخستی. البته امام مسلم رحمته الله ددوی نه اصالة روایت کرې دي. دهغې هم متابعین امام مسلم رحمته الله ذکر کرې دي او په متابعات او شواهد کښې حارث بن عبید رحمته الله معتبر دي. بل ددوی د اصالة مرویات که چرې متابعت ذکر کرو نویا هم معتبر دي. والله اعلم (۷)

امام بخاری رحمته الله الادب المفرد کښې هم ددوی نه روایت نقل کرې دي. (۸) حارث بن عبید رحمته الله د مسلم، ابوداؤد او ترمذی راوی دي. دا هم د اعتبار او احتجاج یوه وجه ده. (۹) یوه اهم تنبیه: مگر دا دي واضحه وی چه امام بخاری دکوم دوو طرق حواله ورکرې ده په هغې کښې د طولها په ځانې عرضها دي. ثلاثون میلا والاروایت غالباً صرف هم دغه ذکر کرې دي گنی د بخاری شریف نه علاوه مسلم شریف (۱۰) اوسنن ترمذی (۱۱) کښې هم ستون میلا دي البته د عرض او طول

(۱) تعلیقات تهذیب المال: ۲۶۰/۵.

(۲) حواله بالا والکاشف: ۱۵۰/۱ رقم: ۸۷۱

(۳) تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵.

(۴) تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۵) کتاب المجروحین: ۲۲۴/۳.

(۶) صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن، باب افروذ القرآن ما انتلفت علیه قلوبکم رقم: ۶۶۱.

(۷) تحریر تقریب التهذیب: ۲۳۷/۱-۲۳۶ وهدی الساری: ۶۴۲ فصل.

(۸) تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۹) تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۱۰) صحیح مسلم کتاب الجنة وطفة نعيمها باب فی صفة خيام الجنة رقم: ۷۱۱۶-۷۱۱۴.

(۱۱) سنن الترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة غرف الجنة رقم: ۲۵۲۸.

اختلاف په هغې کښې هم دي. بعض عرضهاستون مېلا روایت کړې دي او بعض طولهاستون مېلا. شرح په دې کښې تطبیق کولو سره دا ونیلي دي چه ددغه خیمو او پردوالي او پلنوالي به برابر وی. والله اعلم (۱) د مذکورہ طرق تخريج: د ابو عبد الصمد تعلیق او طرق امام بخاری رحمته پخپله د محمد بن المثنی په واسطه سره مسندا ذکر کړې دي. دې نه علاوه دا امام مسلم رحمته هم موصولاً ذکر کړې دي. (۲) او حارث بن عبید رحمته طریق امام مسلم رحمته موصولاً کتاب الجنة کښې ذکر کړې دي. (۳) ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د دې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د دې په اول جز، کښې دي. یعنی صفة الجنة. د باب پنجم حدیث حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دي.

الحديث الخامس

۳۰۷۲- حَدَّثَنَا الْحَمِيدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ اللَّهُ» أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَأَقْرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۴) [۴۵۰۱، ۴۵۰۲، ۷۰۵۹]

تراجم رجال

الحميدي: دا ابوبکر بن عبد الله بن زبير قرشي اسدي حميدي مکی رحمته دي. د دوی تذکره بدء الوحي اول حدیث کښې تیره شوي ده. (۵)
سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمته دي. د دوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدیثنا او اخبارنا..... لاندې بيان کړې شوي دي. (۶)
ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان رحمته دي.
الاعرج: دا عبد الرحمن بن هر مز الاعرج قرشي رحمته دي. د دې دواړو محدثينو حضرت اتو تذکره کتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان لاندې تیره شوي ده. (۷)
ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دي. د دوی حالات کتاب الايمان باب أمور الايمان

(۱) التوضیح: ۱۳۵/۱۹ وارشاد الساری: ۲۸۱/۵ وتحفة الأحمدي: ۲۷۶/۷ والکونثر الجاری: ۱۸۹/۶.

(۲) صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة الرحمن باب (حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ) رقم: ۴۸۷۹ و مسلم رقم: ۲۸۳۸.

(۳) صحیح مسلم کتاب الجنة وصفة نعيمها باب فی صفة خيام الجنة.... رقم: ۷۱۱۴.

(۴) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً الرقاق باب حجبت النار بالشهوات رقم: ۶۴۸۷ و مسلم: ۷۰۹۰-۷۰۸۸ کتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها باب صفة الجنة.

(۵) كشف الباری: ۲۳۷/۱.

(۶) اوگورنی كشف الباری: ۲۳۸/۱ الحدیث الأول: ۱۰۲/۳.

(۷) كشف الباری: ۱۱۱/۲-۱۰.

کتابي تیرشوی دی. (١) دامشهور حدیث دي کتاب التفسیر کنبی ددي شرح راغلی ده (٢) خوبياهم د دوو خیزونو ذکر به دلته مناسب وی:

① د حدیث جمله (اقروا ان شئتم) باره کنبی اختلاف دي چه د چا جمله یا مقوله ده؟ نو امام داؤدی رحمته الله دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام گرخولې دي خو ابن التین رحمته الله فرماني چه ظاهر د حدیث ددي خلاف دي اودا د حضور باک د ارشاد حصه ده. د حضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام نه دي. (٣)

② لکه چه دا حدیث شریف د آیت مبارک تفصیل او توضیح دي. په آیت کنبی د علم نفی ده (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ) او په حدیث کنبی ددي علم خاص د طرق نفی ده چه په دنیا کنبی کومه یوه ذریعه او حس هم اختیار کړنی د جنت د نعمتونو حقیقی علم تاسو نه شنی حاصلولې دهغه خانی پورې ستاسو رسیدل نه شی کیدی. والله اعلم. (٤)

ترجمه الباب سوره د حدیث مناسبت: دا حدیث د جنت په وجود باندې دلالت کوی ځکه چه اعداد (تباری) غالباً عموماً دهغه خیز کیری کوم چه موجود او حاصل وی. (٥)
د باب شپږم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي.

الحدیث السادس

[٢٠٤٣/٢٠٤٣] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَلْجُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ أَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَا يَبْصُقُونَ فِيهَا، وَلَا يَمْخِطُونَ، وَلَا يَنْقُطُونَ، آيَتُهُمْ فِيهَا الذَّهَبُ، أَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَفَجَائِرُهُمُ الْأَلْوَةُ، وَرَشْحُهُمُ الْبِسْكَ، وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، يُرِي مَخْرُوقَهُمَا مِنْ وِدَائِ اللَّحْمِ مِنَ الْحُسْنِ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاعُضَ، قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ، يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا» (٦)

تراجم رجال

محمد بن مقاتل: دا امام محمد بن مقاتل مروزی رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب ما یذکر فی المناولة..... کنبی تیره شوی ده. (٧)

(١) كشف الباري: ٤٥٩/١.

(٢) كشف الباري: كتاب التفسير سورة تنزيل: ٥١٥.

(٣) عمدة القاري: ١٥٤/١٥-١٥٣/١٩ التوضيح: ١٣٧/١٩.

(٤) عمدة القاري: ١٥٣/١٥.

(٥) عمدة القاري: ١٥٣/١٥ التوضيح: ١٣٧/١٩.

(٦) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في الأنبياء باب خلق آدم وذريته رقم: ٣٢٢٧ ومسلم رقم: ٧١٠٦-٧١٠٣ كتاب الجنة باب أول زمرة تدخل الجنة على صورة القمر ليلة البدر وأزواجهم، والترمذي في صفة الجنة باب ما جاء في صفة الجنة رقم: ٢٥٣٧ وابن ماجه في الزهد باب صفة الجنة رقم: ٤٣٨٩-٤٣٨٨.

(٧) كشف الباري: ٢٠٦/٣.

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک حنظلی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات بدء الوحي پنجم حدیث لاندی یترشوی دی (۱)

معمر: دامعمر بن راشد ازدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره بدء الوحي او کتاب العلم باب کتابه العلم کنبی راغلی ده (۲)

همام بن منبه: دا همام بن منبه یمانی صنعانی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب ایمان باب حسن اسلام الموعز ترکه مالا یعنی به ذیل کنبی بیان کرې شوی دی (۳)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب ایمان باب امور ایمان کنبی تیر شوی دی (۴)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

أول زمرة تلج الجنة صورتهم على صورة القمر ليلة البدر: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی چه حضور پاک او فرمائیل ۱ چه د جنتیانو رومبې ډله کومه چه جنت ته داخلېږی دهغوی مخونه به د خوار لسمې شپې د سپوږمۍ په شان پر قیږی.

قوله: تلج: ولوجانه مشتق دی. د باب ضرب نه دی ددی معنی د داخلیدلوده (۵) هم په دی باب کنبی ددی حدیث دویم طریق کنبی د تدخل الفاظ راخی. دا حدیث امام بخاری رضی اللہ عنہ هم په دی باب کنبی په دریو طرق سره روایت کرې دی.

قوله: صورتهم على صورة القمر...: ددی نور وضاحت د کتاب الرقاق په روایت کنبی دی.

«يدخل الجنة من أمي زمرة هم سبعون ألفاً، تضيء وجوههم إضاءة القمر...» (۶) د دغه ډلې شمیر به اویا زره وی اود اویاؤ عدد د کثرت د بیان د پاره وی. مطلب دادې چه ډیره لویه ډله به په دغه صفت باندي متصف وی. بیابه یوه ډله داسې وی چه د ستورو په شان به پر قیږی کوم ته چه په راتلونکی حدیث «والذين على أثرهم كاشد كوكب إضاءة» سره تعبیر کرې شوی دی.

بیا به دی نه پس نور منازل وی لکه د مسلم شریف روایت (۷) کنبی «ثم هم بعد ذلك منازل» فرمائیلې شوی دی (۸)

(۱) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

(۲) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۳) کشف الباری: ۴۲۸/۲.

(۴) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵.

(۶) صحیح البخاری کتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون... رقم: ۶۵۴۲.

(۷) صحیح مسلم رقم: ۲۸۳۴.

(۸) فتح الباری: ۳۲۴/۶ التوضیح: ۱۴۴/۱۹ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵ کشف الباری کتاب الرقاق: ۶۳۲.

قوله: «لا يبصقون فيها، ولا يمتخطون، ولا يتغوطون» به جنت كنبې به نه هغوی تو کانهې تو کی، نه به دهغوی پوزه رابهیرې اونه به هغوی متیازې کوی لایبصقون دا د بصاق نه دې د باب نصر نه دې ددې معنی د تو کلو ده. ولایمتخطون دا د مخاط نه دې د پوزې گندگنی وغیره ته وانی ولا يتغوطون دا د غائط نه دې غتومتیازو ته وانی. دا جمله د خارج من السبلین نه کنایه ده یعنی متیازو ته هم شامل ده. د کتاب الانبیاء روایت کنبې «(لا یبولون ولا یتفلون)»^(١) زیاتوالې هم نقل دې د باب په دویم طریق کنبې «(ولا یسقمون)» راغلي دې مطلب دا چه جنتیان به بیمار کیږې هم نه. اوددې ټولو جملو مقصد دادې چه جنت به د ټول صفات ناقصه سلبیه نه پاک اوصفا وی.

د حضرت جابر رضی الله عنه په مسلم شریف کنبې حدیث راغلي دې^(٢) په دې کنبې دی چه جنتیان به خوری هم څکی هم خو دا خوراک څښاک به د سبیلین نه نه خارج کیږې. بلکه هغوی به یو اړکې او کپې اودا ټول هضم. د اړکې نه به د بدبو په ځانی خوشبونی خارج کیږې^(٣)

امام نسای رضی الله عنه امام احمد رضی الله عنه او ابن حبان رضی الله عنه وغیره د حضرت زید بن ارقم رضی الله عنه یو حدیث نقل کړې دې چه د اهل کتاب یو سرې د حضور پاک په خدمت کنبې حاضر شو او ونی ونیل: «یا ابا القاسم، تزعم ان اهل الجنة یأکلون ویشربون؟ قال: نعم، ان احدکم ليعطی قوة مائة رجل فی الاکل والشرب والجماع، قال: الذی یأکل ویشرب تګون له الحاجة، ولیس فی الجنة اذی! قال: تګون حاجة احدهم رشحا، یفمض من جلودهم، کوشح المسک»^(٤) یعنی ای ابوالقاسم! تاسو دا وایئ او گمان لرئ چه جنتیان به خوری او څکی؟ حضور پاک او فرمائیل بالکل. تاسو خلقو ته به هلته خوراک څښاک او جماع کنبې د سلو کسانو برابر قوت درکولې شی نودې کتابی او ونیل چه کوم بنده خوری څکی نو هغه ته خو به د قضاء حاجت ضرورت هم پینیرې حالانکه په جنت کنبې به گندگی نه وی (نو دا خورل څکل به چرته څی؟) حضور پاک او فرمائیل چه ددوی قضاء حاجت به داسې وی چه دهغوی د وینستود سوړو نه به خوله او څی د کومې خوشبونی چه به د مشک په شان وی. امام طبرانی رضی الله عنه لیکلی دی چه د سائل کتابی نوم ثعلبه بن حارث وو^(٥)

علامه ابن الجوزی رضی الله عنه فرمائی: چونکه د جنتیانو خوراکونه به ډیر معتدل او مزیدار وی په دې وجه به د هغې نه فضله نه پیدا کیږې بلکه د دغه خوراکونو به مزیدار او خوشبونی والا هوا پیدا کیږې^(٦) علامه انور شاد کشمیری رضی الله عنه د صدرالدین شیرازی کوم چه شیعه دې لیکن وانی چه صوفی دې مگر دا بالکل تضاد دې د باطنی مسلك کیدې شی صوفی متبع شریعت څوک رافضی نه شی کیدې په دې وجه هغه او ونیل په جنتیانو به د روحانیت غلبه وی او په دوزخیانو به د مادیت غلبه وی. په دې وجه به د دوزخیانو بدنونه خورولې شی او د بعض اضراس (د اړې) به د احد دغرد (برابر وی)^(٧)

(١) صحیح البخاری کتاب احادیث الانبیاء باب خلق آدم..... رقم: ٣٢٢٧.

(٢) صحیح مسلم کتاب الجنة..... باب فی صفات الجنة..... رقم: ٧١١١-٧١٠٨.

(٣) عمدة القاری: ١٥٤/١٥ فتح الباری: ٣٢٤/٦.

(٤) السنن الکبری للسنانی: ٤٥٤/٦ رقم: ١١٤٧٨ وابن حبان، رقم: ٧٤٢٤ ومسند احمد: ٣٦٧/٤ رقم: ١٩٤٨٤ ومسند البزار رقم: ٣٥٢٢ والمعجم الکبیر: ١٧٧/٥ رقم: ٥٠٠٤ والمعجم الأوسط: ٣١١/٦-٣١٠ رقم: ٨٨٧٦ نامة بن عقبه المعلی عن زید بن ارقم.

(٥) فتح الباری: ٣٢٤/٦ وفي العمدة: الطبری، بدل الطبرانی، انظر العمدة: ١٥٤/١٥ العله من خطأ النسخ، حيث رواه الطبرانی فی المعجم الکبیر رقم: ٥٠٠٤ والأوسط من اسمه محمد رقم: ٧٧٤١ انظر مجمع الزوائد: ٤١٦/١٠.

(٦) فتح الباری: ٣٢٤/٦ والتوضیح: ١٤٢/١٩.

قوله: :: أنیتهم فیها الذهب، أمشاطهم من الذهب والفضة. په جنت کښې به لوښی د سرو زرو وی اود هغوی بنگرې به د سرو زرو او سپینو زرو وی په وړاندې روایت کښې د فضه په ذکر باندې اکتفا کړې شوې ده اودلته نې د هغې د ذکر کولو ضرورت نه دې گنرلې ځکه چه دا بهر حال احتمال دې چه دواړه څیزونه دهر یوسې دپاره وی اوداهم احتمال دې چه د څه کسانود پاره به د سرو زرو لوښی وی او د څه د پاره د سپینو زرو. د احادیثو نه د دواړو احتمالاتو تائید کیری او په دې کښې څه استبعاد هم نشته دې ځکه چه په هر صورت کښې په درجو کښې به تفاوت خو وی.

امشاط کښې هم دغه تقریر دې دلته د سپینو زرو او د سرو زرو د پرمونځ ذکر دې خو په وړاندې روایت کښې صرف د چاندنی د پرمونځ ذکر دې. پورتنی دواړه احتمالات دلته هم محتمل دی (۱) امشاط جمع ده ددې مفرد مشط دې. ددې میم مثله دې یعنی په میم باندې زبر زیر او پیش دریا په صحیح دی. خو افصح پیش دې (۲)

قوله: :: مجاهرهم الألوّة. دهغوی انگیتنی به د "اگر" وی. مجامر د مجمر جمع ده هغه لوښی کوم کښې چه خوشبوئی لوگې کولې شی. دهونی دان. او الوة (۳) عود ته وائی. یعنی هغه خوشبوئی کونکې لرگې چه د بخور دپاره سوزولې شی. په اردو کښې دې ته "اگر" وائی د کومې نه چه اگریتنی جوړیږی دغې ته عود هندی هم ونیلی شی (۴) مجامر مبتدا دې او الألوّة ددې خیر دې.

یوتعارض او دهغې لړې کول: ددې روایت نه معلومه شوه چه انگیتنی به د اگر وی یعنی اگر (عود) جوړې شوې به وی. وړاندې چه کوم روایت راځی په هغې کښې دی «وقود مجامرهم: الألوّة» یعنی مجامر او انگیتو کښې چه کوم څیز سوزولې شی هغه اگر اوعود دی. اوس په دواړو روایتونو کښې په ظاهره تعارض دې. ددې تعارض مختلف وجوهات دی: ① یوجواب خودا کیدی شی چه محل ونیلوسره حال مراد اخستی شوې وی او «مجامرهم الألوّة» معنی کښې دا وی «ما یجمر فی المجر هو العود» ② دویم جواب دادې چه ممکن دی انگیتنی هم د عود وی او څه چه په دې کښې سوزولې شی هغه هم عود وی (۵) یواشکال اودهغې جوابات: مگر د پورته تقریر نه دا اشکال پیدا کیری چه په جنت کښې تاسوی د اور ذکر کونی نولې په جنت کښې به اور هم وی؟ او هلته د اور څه کار دې؟ ددې یو جواب علامه اسماعیلی رحمته دا ورکړې دې چه کیدی شی دا انگیتنی د اور نه بغیر سوزیږی دا څه ناممکن خبره نه ده الله تعالی ته په دې باندې قدرت شته چه د اور نه بغیر انگیتنی سرې شی او مجمر دې ته په

(۱) مستدرک الحاكم: ۶۲۸/۴ کتاب الأحوال رقم: ۸۷۵۹ ۸۷۶۱ عن أبي هريرة رضي الله عنه و ۸۷۷۱ عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه.

(۲) فیض الباری: ۳۲۰/۴ رقم: ۳۲۴۵.

(۳) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴، ۱۵۶/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵.

(۵) بفتح الهمزة ويجوز ضمها وبضم اللام وتشديد الواو، وحكى ابن التين كسر الهمزة وتخفيف الواو (أى الوة) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵ والتوضیح: ۱۴۲/۱۹.

(۶) القاموس الوحيد مادة: جمر.

(۷) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴، ۱۵۶/۱۵.

اعتبار د اصل وضع ونیلی شوی وی. هغوی ددی یو جواب دا هم ورکړې دې چه کیدې شی هلته هم اور وی مگر هغه اور د تکلیف ورکونکې نه وی او تکلیف سبب به نه جوړیږی. (۱) ترمذی شریف کښې د ابن مسعود رضی الله عنه مرفوع روایت دې چه جنتیان به د وړیتې کړې مرغنی د خوراک تمنا کوی نو وریته کړې مرغنی به دهغوی مخې ته راشی. (۲) ښکاره خبره ده چه د وړیتولو دپاره به هم د اور ضرورت وی. نو پورتنی دواړه جوابونه به دلته هم ورکولې شی (۳) ابن قییم رحمته الله علیه د ترمذی ددغه پورتنی حدیث په شرح کښې فرمائی چه کیدې شی د جنت نه بهر مرغنی د وړیتولو انتظامات وی یا هم په جنت کښې داسې اسباب اختیار کړې شی چه هغه مرغنی وریته شی د اور څه تعیین نشته دې. (۴)

یوسوال اودهغې جواب: اوس شاته د سرو زرو او سپینو زرو د پمونځ ذکر راغلی وو اودلته د بخور او لوگی کولو ذکر دې سوال دادې چه دا جنتیان خوبه امر د وی بیا هلته گندگی او خیرې به هم نه وی تعفن او بدبوئی به هم نه وی نوسر به ئی خیرن شی نه بدن نه کپړې نوییا هلته د گمنز کولو او خوشبوئی د لوگی کولو څه ضرورت دې؟

ددې جواب دادې چه دا هر څه به ددې دپاره نه وی چه هلته بدبوئی وغیره وی یا خیری وغیره څه مسئله وی بلکه دا هر څه به داعزاز او اکرام په توگه وی. مقصد دادې چه په دنیا کښې هر هغه څیز کوم چه د اعزاز او د انعام د قبیل نه گنړلې شی دوی ته به هلته حاصل وی سره ددې چه دهغې ضرورت نه وی. رزقناها الله ولایاکم. (۵)

قوله: :: ورسحهم المسک: اودهغوی خوله به دمشکو د بوئی په شان وی. رشح خولې ته وائی مطلب واضح دې بلکه د بعض خلقو دخولې بدبوئی خود برداشت قابل نه وی. په جنت کښې به هم خوله راشی لکه څنگه چه شاته تیر شو چه د قضا، حاجت به هم دغه شکل وی. مگر ددې خولې نه به بدبوئی هیڅ کله نه راخی بلکه ددې نه به د مسک خوشبوئی راخی. (۶)

قوله: :: ولکل واحد منهم زوجتان: او په دې کښې به دهر جنتی دپاره دوه بیبیانې وی.

(۱) حواله جات بالا.

(۲) عزاما ألبه الحافظان العینی وابن حجر، وإنما هو عند البزار: ۴۰۱/۵ رقم: ۲۰۳۳ وجمع الزوائد: ۱۰/۱۴۴ کتاب أهل الجنة باب فیما أعده الله سبحانه وتعالى رقم: ۱۸۷۳۴.

(۳) فتح الباری: ۶/۳۲۴ عمدة القاری: ۱۵۴، ۱۵۶/۱۵.

(۴) وقد ذکر نحو ذلك ابن القيم فی الباب الثانی والأربعین من حادی الأرواح الی بلاد الأفراح. وزاد فی الطبری: أویسوی خارج الجنة أو بأسباب قدرت لا نضاجه، ولا تعین النار. قال: وقرب من ذلك قوله تعالى: ﴿ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ أَكْثَرًا مِنْ السَّكِّ ﴾ [الرعد/۲۵] وهي لا شمس فیها. فتح الباری: ۶/۳۲۴ وحادی الأرواح الی بلاد الأفراح: ۱۹۱ الباب الثامن والأربعون.

(۵) وقال القرطبي: يقال هنا: أي حاجة فی الجنة للأشياء، ولا تبدل شعورهم ولا تنسخ. وأي حاجة للبخور، وريحهم أطيب من المسك؟ ويجاب عن ذلك: بأن نعيم أهل الجنة وكسوتهم ليس عن دفع ألم اعتراهم، فليس أكلمهم عن جوع، ولا شرابهم عن ظمأ، ولا تطيبهم عن تنز، وإنما هي لذات متواليه، ونعم متتابعة. ألا ترى إلى قوله تعالى لآدم: ﴿ إِنَّ لَكَ الْأَجْمُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى وَأَنَّكَ لَآتِظُمُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى ﴾ [طه: ۱۱۹-۱۱۸] وحكمة ذلك أن الله تعالى نعمهم فی الجنة بنوع ما كانوا يتنعمون به فی الدنيا. المفهم: ۷/۱۸۰ باب فی الجنة أكل وشرب... رقم: ۲۷۵۳ والفتح: ۶/۳۲۴ والعمدة: ۱۵/۱۵۴ والتوضیح: ۱۹/۱۴۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۵۵.

کومې ښځې مراد دی؟ دې نه دنیاوی ښځې مراد دی جوړې نه دی. هغوی خو به د مرتبو مطابق ډیرې زیاتې وی. هم دا قاضی عیاض رحمته الله علیه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه او علامه عینی رحمته الله علیه وغیره اختیار کړې دي چه د زوجتان نه د دنیا ښځې مراد دی. اوس چه د چا په دنیا کښې دوه ودونه شوي وی دهغوی معامله خو واضحه ده اود چا چه هم یوه ښځه وی دهغه به یو داسې ښځې سره واده کولېشی دکومې چه په دنیا کښې واده نه وی شوي دغه شان به دوه دوه پوره شی. والله اعلم. (۱)

زوجه صحیح ده که زوج؟ په قرآن او حدیث کښې دا لفظ په تاء مربوطه سره زوجه استعمال شوي دي د عربو په کلام کښې هم ددې ډیر مثالونه دي. لیکن مشهور لغت په حذف د تاء دي. په قرآن پال کښې هم راغلی دی: (اسکن أنت وزوجك الجنة) (۲)

هم ددې په رنرا کښې امام اصمعی رحمته الله علیه دا د تاء والا صورت نه منلو. حالانکه د قرآن او حدیث نه زیات کوم یو څیز فصیح کیدی شی؟ ابو حاتم سجستانی رحمته الله علیه د ډیرو زیاتو دلائلو سره په امام اصمعی باندې رد کړې دي. (۳)

قوله: یری مخ سوقهما من وراء اللحم من الحسن: ددې دواړو د پندو یا خپو مازغه د بنانست د وجې نه د غوښې د پاسه ښکاری.

دمذکوره جملې نور وضاحت: مخ د میم ضمه او خاء معجمه تشدید سره: مغز. من الحسن کښې من بیانیه دي یا تعلیلیه. ددغه دواړو ښځو ډیر زیات بنانست بیانولې شی چه د هغوی د پندو نی به دومره صفا او شفاف وی چه په نلی کښې دننه کوم مازغه وی هغه به هم ښکاری. (۴)

په ترمذی شریف کښې د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په روایت کښې هم راځی چه دغه ښځې به اویا جوړې اغوستې وی اوددغه جوړو د پاسه به هغه مازغه ښکاری. ((لیری بها ض ساقها من وراء سبعین حلة حتی یری مخها)) (۵)

په دې کښې د حیرانتیا څه عجیبه خبره نشته آبی حیات کښې ددې نمونې په دې دنیا کښې هم موجود دی. په خوږو اوبو کښې د کبانو یو قسم موندلې شی د کوم نوم چه چندا نامه او چندارنگا دي په عام عرف کښې دي ته شیشه کب وانی. د بدن د وړو کوالی په اعتبار سره د وړو کی کیدونه باوجود په هغه کښې دننه ټول اندامونه تردې چه کولمې هم په عام انسانی سترگوسره په آسانتی سره لیدلې شی. سبحان الله الخالق القادر العلام.

چه کله د خپې د هډو کی دا حال دي نودمخ به نی څه شان وی؟ په مسند احمد کښې د حضرت ابوسعید

(۱) فتح الباری: ۳۲۵/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ الكنز المتواری: ۱۳/۱۶۸-۱۶۶.

(۲) سورة البقرة: ۲۵.

(۳) فتح الباری: ۳۲۵/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ والتوضیح: ۱۹/۱۳ او قد قال الفرزدق: وإن الذی یسعی لیفسد زوجتسی کعاج إلى أسد البشری یستبیلها والشعر فی أدب الکاتب: ۲۷۷. کتاب تقویم اللسان. باب ماجاء فیہ لغتان استعمل الناس فی أضعفهما. وکتاب الأمالی لأبی علی القالی: ۲۰/۱ مطلب: أسماء الزوجه.

(۴) عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ قال الحافظ فی الفتح ۳۲۵/۶ والمراد به وضعها بالصفاة البالغ. وأن ما فی داخل العظم لا یستر بالعظم واللحم والجلد

(۵) روی الترمذی هذا الحدیث مرفوعا وموقوفا. أما المرفوع ففي رقم: ۲۵۳۳ وأما موقوفا ففي رقم: ۲۵۳۴ کتاب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة نساء أهل الجنة. ثم قال فی الموقوف:..... وهذا أصح.

خدري رضي الله عنه حديث كنبى دى: «ينظر وجهه فى عدها أصفى من المرأة»^(۱) جنتى به خپل مخ دهغې په انتگو كنبى وینى چه د آئینې نه به هم صفا وى.

قوله: لا اختلاف بينهم ولا تباغض: ددغه جنتیانو به په خپل مینخ كنبى نه څه اختلاف وى اونه دخپل مینخ بغض. د جنتیانو به په خپل مینخ كنبى هیڅ قسم دبنمنى نه وى ځكه چه دهغوى زرونه به د خفگانونو او غمونو نه پاك اوصفا وى.^(۲)

قوله: قلوبهم قلب واحد: دهغوى زرونه به د یو بنده د زره په شان وى. قلوبهم مبتدا دې او قلب واحد ددې خبر. داكثر ناسخینو روایت قلب واحد ترکیب اضافى دې. اود مستملې په روایت كنبى واحد مرفوع دې يعنى ترکیب توصیفى دې. دا تشبیه بلیغ ده. په كوم كنبى چه اداة تشبیه حذف كړې شوې ده يعنى قلوبهم كقلب رجل واحد.^(۳) دا جمله مفسره ده دما قبل جمله ددې تفسیر وو. بنسكاره خبره ده چه كله د ټولو زرونه یو وى نود خپل مینخ اختلافات او خفگانونه به ولې وى؟^(۴)

قوله: يسبحون الله بكرة وعشيا: هغوى به سحر ما بنام دالله تعالى پاکی بیانوى. په اهل جنت باندي به دا تسبیح لازم او ضرورى نه وى. چنانچه په مسلم شریف كنبى د حضرت جابر بن عبدالله انصارى رضي الله عنه حديث كنبى دا الفاظ راغلى دى. «يلهمون التسبيح والتكبير كما يلهمون النفس»^(۵) چه دهغوى په زرونو كنبى به د تسبیح او تكبير داسې الهام او القاء كيرى لكه د ساه اخستلو الهام چه كولى شى. ددې دواړو په مینخ كنبى د مشابهت وجه داده چه انسان څنگه بغير د تكليف او مشقت نه ساه اخلى دهغې دپاره سوچ نه شى كيدلې ددې نه بغير ژوندې نه پاتې كيرى دغه شان دهغوى ساه اخستل به هم تسبیح وى بغير د څه مشقت نه به هغوى دا كار كوى. ددې وجه به دا وى چه د جنتیانو زره به د الله تعالى د معرفت نه منور او دهغه په محبت كنبى معمور وى او قاعده داده چه د چا چاسره زيات محبت وى دهغه تذكره هم دهغه په ژبه باندي ډيره وى. «من أحب شيئاً أكثر من ذكره»^(۶)

دبكرة وعشيا معنى: په جنت كنبى به نه طلوع شمس كيرى اونه غروب شمس يعنى د نمر ختل او دوبيدل نوبيا هلته د سحر او ما بنام څه مطلب؟ نودلته د بكرة وعشيا نه مراد دهغې اندازه ده. يعنى د سحر او ما بنام په اندازه به هغوى په تسبیح كنبى مشغول وى يوضعیف حديث (۷) كنبى راغلى دى

(۱) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ و مسند الإمام أحمد: ۷۵/۳ رقم: ۱۱۷۱۵.

(۲) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

(۳) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

(۵) صحیح مسلم کتاب الجنة... باب فى صفات الجنة... رقم: ۷۱۰۸-۷۱۱۱.

(۶) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ والتوضیح: ۱۹/۱۴۲ وقال الشاه أنور الكشمیری رحمه الله فى الفيض: وعند مسلم: يلهمون التسبيح كالنفس، فيجرى منهم التسبيح جريان النفس بدون عمد وقصد، وبه تكون حياتهم، وذلك لبلوغهم نهاية الروحانية. فيض الباری: ۳۲۱/۴ رقم: ۳۲۴۵.

(۷) حيث روى: إن تحت العرش ستارة معلقة فيه، ثم تطوى، فإذا نشرت كانت علامة البكور، وإذا طويت كانت علامة العشاء. فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

جه دعرش لاتدي يوه پرده زورند ده دکومي په کولويدو او بنديدو باندي يوه فرينته مامور ده. کله چه هغه کولؤ کړې شي نو ددي مطلب به داشي چه اوس سحر شو او کله چه بنده کړې شي نو مطلب به نسي دا وي چه اوس ماينام شو کني په جنت کني به د سحر ماينام هيخ تصور نه وي. (۱)

ترجمة الباب سره حديث مناسبت: حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دي کني د جنت د ديروزياتو لازوال نعمتونو ذکر دي.

دباب اووم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث السابع

۳۰۷۳- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى إرْهِمٍ كَأَشَدِّ كَوَكِبِ إِضَاءَةٍ، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَبِّيلٍ وَاحِدٍ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ، لِكُلِّ امْرَأٍ مِنْهُمُ زَوْجَتَانِ، كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا يُرِي مَخْرَسَاتِهَا مِنْ وَرَاءِ لِحْيَتَيْهَا مِنَ الْحُسْنِ، يُسْتَبَحُونَ اللَّهُ بُكْرَةً وَعَشِيًّا، لَا يَسْقُمُونَ، وَلَا يَمْتَخِطُونَ، وَلَا يَنْصُقُونَ، أَيْنِيَهُمُ الدَّهَبُ وَالْفِضَّةُ، وَأَمْشَاطُهُمُ الدَّهَبُ، وَوَقُودُ مَجَارِهِمُ الْأَلْوَةُ - قَالَ أَبُو الْيَمَانِ: يَعْنِي الْعُودَ - وَرَشْمُهُمُ الْبِسْكَ" وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْإِبْكَارُ: أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَيْشُ: مَيْلُ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ - أَرَاهُ - تَغْرُبَ (۲) [۳۰۸۱، ۳۱۴۹]

تراجم رجال

ابو اليمان: دا ابو اليمان الحكم بن نافع مصري رضي الله عنه دي.

شعيب: دا شعيب بن ابي حمزه قرشي اموي رضي الله عنه دي. ددي دواړو مختصر حالات بدء الوحي الحديث السادس کني راغلي دي. (۳)

ابو الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رضي الله عنه دي.

الاعرج: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز قرشي رضي الله عنه دي. ددي دواړو حضراتو تذکره کتاب اليمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من اليمان کني راغلي ده. (۴)

ابوهريره رضي الله عنه: د صحابي رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات کتاب اليمان باب امور اليمان کني تير شوي دي. (۱) دا د تير شوي حديث دويم طريق دي. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْإِبْكَارُ: أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَيْشُ: مَيْلُ الشَّمْسِ إِلَى - أَنْ أَرَاهُ - تَغْرُبَ. [۳۰۸۱، ۳۱۴۹]

(۱) فتح الباري: ۲۶/۶ عمدة القاري: ۱۵۵/۱۵

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مرتخرجه في الحديث السابق أنفا.

(۳) كشف الباري: ۱/۴۸۰-۴۷۹.

(۴) كشف الباري: ۱۱/۲-۱۰.

د مذکوره تعلیق مقصد: دا امام بخاری رحمته الله د حضرت مجاهد رحمته الله تعلیق ذکر کړې دې ددې نه د هغوی مقصد په حدیث کښې راغلی الفاظ بکره وعشیا توضیح او تفسیر کول دی. آراه جمله دامام بخاری رحمته الله خپله ده. دا جمله معترضه ده اود اظنه په معنی کښې ده. لکه چه د مصنف رحمته الله په لفظ تغرب کښې شک دې نودهغې اظهار کولوسره د تغرب نه وړاندې آراه اضافه او کړه. هغه حضراتو چاچه دا تعلیق موصولاً نقل کړې دې دهغوی په کلام کښې دا شک ذکر نه دې.

«ابکر فلان فی حاجته بکر ابکارا» معنی ده د نمر د راختو نه ترسحر وخته پورې د خپل یوکار د پاره وتلی. لیکن دعشی تعلق د زوال نه پس د نمر د ویدو پورې وخت سره دې. د حضرت مجاهد رحمته الله د قول مطابق د نمر د ویدو پورې عشی ممتد کیرې او حضرت مصنف رحمته الله په نیز د نمر د ویدو نه څه وړاندې وخت پورې عشی وی. دکوم اظهار چه هغوی آراه جمله معترضه سره کړې دې. طبری رحمته الله وغیره دا تعلیق نقل کړې دې په هغې کښې آن تغیب الفاظ راغلی دی. دا هم هغه معنی ده کومه چه مصنف رحمته الله اختیار کړې ده. بهر حال په دواړو کښې څه منافات نشته دې. د دواړو معنی نیز دې نیز دې دی. والله اعلم. (۱)

د تعلیق تخریج: د حضرت مجاهد رحمته الله دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله ابن ابی حاتم رحمته الله وغیره د ابن ابی نجیح رحمته الله په طریق سره موصولاً ذکر کړې دې. (۲) او امام طبری رحمته الله هم دا روایت کړې دې (۳) د باب اتم حدیث د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه دې.

الحديث الثامن

۳۰۴۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمَقْدَمِيُّ، حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَيْدُ خَلْنٍ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا، أَوْ سَبْعِمِائَةَ أَلْفٍ، لَا يَدْخُلُ أَوْ لَهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وَجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ» (۴) (۶۱۷۷، ۶۱۸۷)

تراجم رجال

محمد بن ابی بکر المقدمی: دا محمد بن ابی بکر المقدمی رحمته الله دې.

فضیل بن سلیمان: دا فضیل بن سلیمان نمیری رحمته الله دې. (۲)

(۱) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۲) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۶/۱۵ والتوضیح: ۱۴۴/۱۹ ومجمل اللغة: ۶۶۸/۲

(۳) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۶/۱۵ والتوضیح: ۱۴۴/۱۹ وتعلیق التعلیق: ۵۰۶/۳

(۴) تفسیر الطبری: ۳۹۲/۶ رقم: ۷۰۲۵.

(۵) قوله: عن سهل بن سعد رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في كتاب الرقاق باب: يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب، رقم: ۵۴۲ عوایب صفة الجنة والنار رقم: ۵۵۴ عومسلم رقم: ۵۳۷ کتاب الإیمان باب الدلیل علی دخول طوائف من المسلمین فی الجنة بغير حساب ولا عذاب، والحديث متفق عليه.

(۶) ددغه دواړو حضراتو د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الصلاة باب المساجد التي علی طرق المدينة.

ابوحازم: دا ابو حازم سلمة بن دينار رضي الله عنه دي.

سهل بن سعد: دا مشهور صحابي رسول حضرت ابو العباس سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه دي. (١)
 تنبيه: دا حديث د حضرت سهل رضي الله عنه نه علاوه د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه هم نقل دي. د حضرت
 سهل رضي الله عنه د حديث شرح كتاب الرقاق كنبني (٢)، او د حضرت عمران رضي الله عنه د حديث شرح كتاب الطب
 كنبني راغلي ده. (٣)

په دي حديث كنبني دهغه كسانو پيژندگلو او علامت خودلې شوي دي چه بې حساب به بې كتابه به په
 دومره لوني شمير كنبني جنت كنبني داخليري. فرمايلي دي: «هم» (٤)، الذين لا يسترقون، ولا يتطيرون، ولا
 يكتون، وعلى ربهم يتوكلون» (٥)

يوه بله تنبيه: دا حديث ابن ملقن رضي الله عنه په افراد بخاري كنبني شمير كړي دي چه صرف په بخاري شريف
 كنبني دا روايت موجود دي. حالته داسې نه ده. دا حديث په صحيح مسلم كنبني هم دي. غالباً هغه د
 امام حميدي رضي الله عنه په اتباع كنبني داسې ونيلى دي. چونكه د حميدي رضي الله عنه هم دغه موقف دي نو دواړو
 حضراتو ته دلته تسامح شوي دي. والله اعلم. (٦)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د دي حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دي. هغه داسې
 چه جنتيان به خپل مينځ كنبني اتفاق سره اوسيري او دهغوي مخونه به د خوار لسمي د سپوږمى په
 شان پرقيري. دا رومبي جزء سره مناسبت شو چه حديث د جنت د اوسيدونكو په صفت باندې مشتمل
 دي.

د باب نهم حديث د حضرت انس رضي الله عنه دي.

الحديث التاسع

٣٠٤٦- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ،
 حَدَّثَنَا أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَهْدَى لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَبَّةٌ سُدَّسٌ وَكَانَ
 يَنْهَى عَنِ الْحَرِيرِ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْهَا فَقَالَ: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَمَتَادِيلُ سَعْدِ بْنِ
 مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا» (٧) - [١٢٤٧٣]

(١) د دغه دواړو حضراتو د حالاتو د پاره او گورني كتاب الرضوء باب غسل المرأة: أبها الدم.....

(٢) كشف الباري كتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون ألفاً.....: ٦٢٦-٦٢٢

(٣) كشف الباري كتاب الطب باب من اکتوى.....: ٥٧٧-٥٧٣

(٤) دا هغه خلق دي چه كودي جادوان نه كوي بدفالي نه نيسي خالونه نه لگوي او په خپل رب باندې يقين لري

(٥) صحيح بخاري رقم: ٥٧٠٥ للتوضيح: ١٤٥/١٩ او قال ابن كثير: إن المعروف في الروايات دخول سبعين ألفاً ومع كل منهم
 سبعون ألفاً... ولا يد من تسليمه أيضاً، وإن لم يذكره الراوي هناك، فإنه سرد له الروايات أيضاً. أما من قال: سبع مائة ألف.
 فالظاهر أنه وهم من الراوي. فيض الباري: ٣٢١/٤..

(٦) التوضيح: ١٤٥/١٩ والجمع بين الصحيحين رقم: ٩٢٦ وصحيح مسلم كتاب الإيمان رقم: ٢١٩.

(٧) قوله: حدثنا أنس رضي الله عنه: الحديث، مر تخرجه مالهبة باب قبول الهدية من المشركين.

ترجمه حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د سندس كپري يوه جبه هديه كپري شوه او حضورپاك به خلق د ريښمو د اغوستو نه منع كول خلقو په ډيره خوښني سره دي ته كتل نو حضورپاك صلى الله عليه وسلم او فرمائيل چه د حضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه كوم رومال په جنت كښي دي هغه ددي كپري نه ډير ښه دي.

داريښمي جبه حضورپاك ته د دومة الجندل والي اكيدر هديه كپري وه (وكان الذي أهداها أكيدر دومة)، (١)

تراجم رجال

عبدالله بن محمد جعفي: دا عبدالله بن محمد جعفي مسندي صلى الله عليه وسلم دي. ددوي تذكره كتاب الايمان باب أمور الايمان كښي تيره شوې ده. (٢)

يونس بن محمد: دا يونس بن محمد المؤدب بغدادی صلى الله عليه وسلم دي. ددوي حالات كتاب الوضوء باب الوضوء مرتين مرتين كښي راغلي دي. (٣)

شيبان: دا ابو معاويه شيبان بن عبدالرحمن نحوي صلى الله عليه وسلم دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب العلم باب كتابة العلم لاندې بيان كپري شوي دي. (٤)

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسي بصری صلى الله عليه وسلم دي. ددوي تذكره كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښي راغلي ده. (٥)

انس بن مالك: دا مشهور صحابي خادم رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. ددوي تذكره كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښي راغلي ده. (٦)

د باب لسم حديث د حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي.

الحديث العاشر

٣٠٤٤- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَهَّاقٍ،

(١) إرشاد الساري: ٢٨٤/٥، التوضيح: ١٥٢/١٩، صحيح البخاري كتاب الهبة باب قبول الهدية من المشركين تعليقا عن أنس رقم: ٢٦١٦.

(٢) كشف الباري: ٢٥٧/١.

(٣) كشف الباري: ٤٨٣/٥.

(٤) كشف الباري: ٢٦٣/٤.

(٥) كشف الباري: ٣/٢.

(٦) كشف الباري: ٤/٢.

(٧) باب قبول الهدية من المشركين رقم: ٢٦١٥. او كتاب اللباس كښي راغلي ده. كشف الباري كتاب اللباس باب من مس العرير من..... ص: ١٩٥.

قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا [ص: ١١١]، قَالَ: أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِثَوْبٍ مِنْ حَرِيرٍ فَجَعَلُوا يَعْجَبُونَ مِنْ حُسْنِهِ وَلِينِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا دَيْلٌ سَعْدِيْنِ مُعَاذِيْنِ الْجَنَّةِ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا» (١) - [٣٥٩١، ٥٤٩٨، ١٦٢٦٤]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندی راغلی. (٢)

یحیی: دا یحیی بن سعید قطان تمیمی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه... لاندی ذکر کرې شوی ده. (٣)

سفیان: دامشهور امام محدث سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کنبی اومفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کنبی تیر شوی دی. (٤)

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبد الله همدانی سیعی رضی اللہ عنہ دی.

البراء بن عازب: دا مشهور صحابی رسول حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دی. ددی دواړو حضراتو تذکره کتاب الایمان باب الصلوة من الایمان لاندی بیان کرې شوی ده. (٥)

ددی حدیث مضمون هم دغه دی کوم چه دتیر حدیث وو فرق صرف دومره دی چه هلته د خلقود خوینشی ذکر وو مگر وجه نی ذکر نه وه کومه چه په دی حدیث براء رضی اللہ عنہ کنبی ذکر کرې شوی. «فجعلوا يعجبون من حسنه ولينه» چه د دغه جیبی بنانست نریوالی او نرموالی د خلقود حیراتیواوجه وه. (٦)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددی حدیث ترجمة الباب سره مطابقت په دی معنی دی چه په دی کنبی د حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ د جنت د رومال ذکر دی دکوم بنانست چه به بی مثال وی. (٧)

دباب یوولسم حدیث د حضرت سهل بن سعد الساعدی رضی اللہ عنہ دی.

(١) قوله: سمعت البراء بن عازب رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في فضائل الصحابة. باب مناقب سعد بن معاذ رقم: ٣٨٠٢ وفي اللباس باب من مس الحرير من غير لبس رقم: ٥٨٣٦ وفي الأيمان والنذور باب كيف كان يمين رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ رقم: ٦٤٠٠ في مناسك رقم: ٦٣٠٨-٦٣٠٦ وفي فضائل الصحابة باب من فضائل سعد بن معاذ رضي الله عنه، والترمذي مناقب سعد بن معاذ رضي الله عنه، رقم: ٣٨٤٦ وابن ماجه في المقدمة في فضل سعد بن معاذ رضي الله عنه رقم: ١٤٤.

(٢) كشف الباري: ٢/٢.

(٣) كشف الباري: ٢/٢.

(٤) كشف الباري: ١/٢٣٨/١ الحديث الأول: ١٠٢/٣.

(٥) كشف الباري: ٢/٣٧٥-٣٧٠.

(٦) فتح الباري: ٦/٣٢٦.

(٧) سؤاله بالا.

الحديث الحادي عشر

٣٠٤٨- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَوْضِعُ سَوْطِي فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا» (١) - [٢٦٤١]

تراجم رجال

علي بن عبد الله: دا مشهور محدث علي بن عبد الله المديني رضي الله عنه دي. ددوي تذكره كتاب العلم باب الفهم في العلم لاندې تيره شوي ده. (٢)
سفيان: دا مشهور امام محدث سفيان بن عيينه رضي الله عنه دي. ددوي مختصر حالات بدء الوحي كنيي او مفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... كنيي تير شوي دي. (٣)
ابو حازم: دا ابو حازم سلمة بن دينار رضي الله عنه دي.
سهل بن سعد: دا مشهور صحابي رسول حضرت ابو العباس سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه دي. (٤)
ددوي حديث تفصيلي شرح كتاب الجهاد كنيي راغلي ده. (٥)
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددي حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسي دي چه د جنت د معمولي شان خاني برابر د دنيا او مافيهها نه بهتر دي. چنانچه صفة الجنة يعنى جزء اول سره ددي مطابقت دي.
دباب دولسم حديث د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي.

الحديث الثاني عشر

٣٠٤٩- حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا» (٦)

تراجم رجال

روح بن عبد المومن: دا ابو الحسن روح - بفتح راء، وسكون واو، وإهمال حاء - (١) بن عبد المومن هذلي بصري مقرئ رضي الله عنه دي. (٢)

(١) قوله: عن سهل بن سعد الساعدي: الحديث من تخريجه كشف الباري كتاب الجهاد: ١٠١/١.

(٢) كشف الباري: ٢٩٧/٣.

(٣) كشف الباري: ١٣٨/١، الحديث الأول: ١٠٢/٣.

(٤) دذغه دوارو حضراتو د حالاتو د پاره او گورني كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهام الدم.....

(٥) كشف الباري كتاب الجهاد اول، ٥٥٩-٥٥٨.

(٦) قوله: حدثنا أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث، أخرجه الترمذي كتاب التفسير باب ومن تفسیر سورة الواقعة، رقم: ٣٢٩٣.

دي ديزيد بن زريع حماد بن زيد، عبد الواحد بن زياد، ابو عوانه، جعفر بن سليمان خبيعي او معاذ بن هشام رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوي. اوددوي نه د حديث روايت كونكو كنيي امام بخاري، عثمان بن سعيد دارمي، ابوزرعه رازي، حرب كرماني، عبد الله بن احمد، مطين، ابو خليفه، محمد بن محمد تمار بصري او ابو علي موصلي رحمهم الله غوندي اساطين علم حديث شامل دي (٣) ابن حبان رحمته الله دوي په كتاب الثقات كنيي ذكر كړي دي. (٤) ابو حاتم رازي رحمته الله فرماني صدوق (٥) حافظ ذهبي رحمته الله معرفة القراء كنيي ليكلي دي چه دي د يعقوب الحضرمي نيز دي دوست وو او فرماني «كان متقناً مجوداً» (٦) حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني صدوق (٧) ددوي تاريخ وفات كنيي اختلاف دي. امام ابن حبان رحمته الله د ٢٣٣ هجري نه وړاندي يا روستو قول اختيار كړي دي (٨) او ابن ابي عاصم، داني، ابن خلفون، مطين او مغلطاي رحمهم الله وغيره ٢٣٤ هجري د وفات كال گرځولي دي (٩) خو ابن زبير ربيعي د ٢٣٥ هجري قول اختيار كړي دي (١٠)

روح بن عبد المومن رحمته الله د كتب سته نه صرف د بخاري شريف راوي دي. او امام بخاري رحمته الله دهغوي نه صرف هم دغه حديث باب روايت كړي دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (١١)

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع تميمي بصري رحمته الله دي. (١٢)

سعيد: دا سعيد بن ابي عروبة يشكري بصري رحمته الله دي. (١٣)

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسي بصري رحمته الله دي.

انس: دا مشهور صحابي خادم رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. ددي دواړو حضراتو تذكرة كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كنيي راغلي ده (١٤)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن في الجنة لشجرة يسير الراكب في ظلها

مائة عام لا يقطعها: حضرت انس رضي الله عنه د نبی کریم صلى الله عليه وسلم نه روايت كوي چه هغوي رضي الله عنه فرمانيلى دي

(١) المغني في ضبط الأسماء: ١٣٥ حرف الراء، وتعليقات تهذيب التهذيب: ٢٩٦/٣.

(٢) تهذيب الكمال: ٢٤٦/٩ و تهذيب ابن حجر: ٢٩٦/٣.

(٣) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل ذبارة او گورني تهذيب الكمال: ٢٤٧/٩-٢٤٦.

(٤) ٢٤٤/٨.

(٥) الجرح والتعديل: ٣ رقم الترجمة: ٢٢٥٩.

(٦) معرفة القراء: ١ رقم: ١٠٩ مؤسسه الرساله، بيروت.

(٧) تقريب التهذيب: ٣٠٤/١ رقم: ١٩٦٨.

(٨) الثقات: ٢٤٤/٨.

(٩) تعليقات تهذيب الكمال: ٢٤٧/٩.

(١٠) حواله بالا.

(١١) فتح الباري: ٣٢٦/٦ عمدة القاري: ١٥٧/١٥ تهذيب الكمال: ٢٤٦/٩.

(١٢) ددوي د حالنو ذبارة او گورني كتاب الوضوء باب غسل المنى وفركه وغسل ما بصيب من المرأة.

(١٣) ددوي د حالنو ذبارة او گورني كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد....

(١٤) كشف الباري: ٤/٢-٣.

چه په جنت كښې يوه ونه ده د كومي په سوري كښې به چه سور سل كاله روان وي مگر هغه به پوره نه كړي.
د باب ديار لسم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث عشر

٣٠٨٠- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانَ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجْرَةً يُسِيرُ الرَّاَكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ سَنَةٍ، وَأَقْرَعُوا إِنْ شَتَّمُوا {وَوَظِلُّ مَمْدُودٍ} [الواقعة: ٣٠] (١) (٤٥٩٩)

تراجم رجال

محمد بن سنان: دا محمد بن سنان عوقی بصری باهلی رضي الله عنه دي.
فليح بن سليمان: دا فليح بن سليمان خزاعي مدني رضي الله عنه دي.
هلال بن علي: داهلال بن علي قرشي عامري مدني رضي الله عنه دي. ددي دريوارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل في حديثه لاندې تير شوي دي. (٢)
عبدالرحمن بن ابي عمرة: دا عبدالرحمن بن ابي عمرة انصاري رضي الله عنه دي. (٣)
ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب الايمان باب امور الايمان كښې تير شوي دي. (٤)
ددې حديث مضمون هم هغه دي كوم چه دتير حديث وو. بس فرق صرف دومره دي چه په دي كښې څه زياتوالي او اضافه ده.
دپورته ذكر شوي ونې نوم: د پورته ذكر شوي نوم په قول د علامه خطابي رحمته الله عليه او ابن الجوزي رحمته الله عليه طوبى دي. ددي تائيد د حضرت عتبه بن عبد رضي الله عنه د حديث نه هم كيږي. كوم چه احمد، طبراني او ابن حبان رحمهم الله روايت كړي دي. (٥) حافظ رحمته الله عليه فرماني ((هذا هو المعتمد)) ځكه چه د بعض حضراتو راني داده چه دا څه متعين ونه نه ده. چونكه نكړه استعمال شوي ده نوداسې به ډيري ونې وي مگر دا

(١) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في تفسير سورة الواقعة باب: {وَوَظِلُّ مَمْدُودٍ} رقم: ٤٨٨١ ومسلم رقم: ٧١٣٧-٧١٣٦ في صفة الجنة باب إن في الجنة شجرة يسير الراكب في ظلها مئة عام لا يقطعها، والترمذي رقم: ٢٥٢٣ في الجنة باب ماجاء في صفة شجرة الجنة وابن ماجه في الزهد باب صفة الجنة رقم: ٤٣٩١.

(٢) كشف الباري: ٥٣/٦٣/٣.

(٣) ددوي د حالو ډياره اوگورني كتاب المياه باب حلب الإبل على الماء.

(٤) كشف الباري: ٤٥٩/١.

(٥) المعجم الكبير للطبراني: ١٢٧/١٧-١٢٦ عامر بن زيد عن عتبه بن عبد رقم: ٣١٢ والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان كتاب إخباره عن مناقب الصحابة، باب وصف الجنة: ٤٢٩/١٦ عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه رقم: ١١٦٩٦.

راني معتمد نه ده. (۱) اود راکب نه مراد راکب معتدل دې چه په درميانه رفتار سره تگ کونکې سور د سلوکالو تلو نه باوجود به هغې سورې پوره نه کړې. په جنت کښې خو به سورې وې نه خکه چه دهغې دپاره نمر او بيا گرمې پکار ده هلته د دې څيزونو څه کار دې؟ په دې وجه د سورې نه مراد ددې غاړه ده. مطلب دادې چه ددې ونې اوږدوالي په انساني شعور کښې نه شی راتلې. انساني احساسات د هغې حقيقت ته نه شی رسيدلي. (۲)

دکعب احبار تصديق: حضرت عبد الله بن مبارك رضي الله عنه يوروايت نقل کړې دې چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حديث چه حضرت کعب احبار رضي الله عنه واوريدو نوونې فرمانيل: «صدق والذي أنزل الفرقان على لسان محمد، لو أن رجلا ركب حقة أو جذعة، ثم سار في أصل تلك الشجرة، ما بلغها حتى يسقط هراماً، إن الله تعالى غرسها بيده، ونفخ من روحه، وما في الجنة نهر إلا ومخرج من أصلها» (۳) يعنی دهغه ذات قسم چاچه فرقان (قرآن) د محمد صلى الله عليه وسلم په ژبه مبارکه باندي نازل کړې دې. ابوهريره رښتيا اوونيل که يو سړې په حقه يا جذعه اوښه باندي سور وې او بيا د دغه ونې په جرړو کښې سفر کوي نو آخر ته به اونه رسي تردې چه بودا به شی پريوښه خي. يقيناً دغه ونه الله تعالی پخپله لگولې ده د خپل روح په ذريعه ئې په هغې کښې پوکې وهلې دې په جنت کښې هر يو نهر د دغه ونې د اصل نه راوځي. هم دې ته شجرة الخلد هم فرمانيلې شوې دې. حواله جات بالا.

قوله: واقرعوا إن شئتم: (وَأُظِلُّ مَمْدُودٌ): که چرې غواړنې نو دا آيت اولولنې. په دې آيت کښې د جنت د اوږد سورې خبره کيږې لکه چه دا حديث ددې آيت تفسير دې. اود «ولقأب قوس، أحدكم» معنی داده چه په جنت کښې د ليندې برابر ځاني د بنائست وغيره په وجه د دنيا او مافيه نه بهتر دې دا جمله کتاب الجهاد کښې تيره شوې ده. (۴)

ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دې کښې د جنت بنائست او وسعت وغيره تذکره کړې شوې ده.

د باب څوارلسم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې

الحديث الرابع عشر

۳۰۸- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمْرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى آثَارِهِمْ كَأَحْسَنِ كَوْكَبٍ دَرِي فِي

(۱) فتح الباري: ۲/۳۲۶.

(۲) عمدة القارى: ۱۵۸/۱۵ فتح الباري: ۳۲۶-۳۲۷/۶ وشرح الفطواني: ۲۸۵/۵ قال ابن الملقن رحمه الله: المراد بظلمها: راحتها ونعيمها، من قولهم: عز ظليل، وقيل معناه: ذراها وناحيتها وكنفها، كما يقال: أنا في ظلك، أى: في كنفك، وإنما أحوج إلى هذا التأويل، لأن ظل المتعارف عندنا إنما هو وقاية حر الشمس، وأذاها، وليس في الجنة شمس، وإنما هي أنوار متوالية، لا حرفيها ولا قر، بل لذات متوالية، ونعم متتابعه. التوضيح: ۱۵۴/۱۹.

(۳) التوضيح: ۱۵۳/۱۹ وكتاب الزهد لابن المبارك: ۲۶۷.

(۴) كشف الباري: كتاب الجهاد اول: ۱۰۱-۱۰۰.

الْمَاءِ إِضَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لِاتِّبَاعِ غَضَبِ بَيْنَهُمْ وَلَا تَحْسَادٍ، لِكُلِّ امْرِئٍ زَوْجَتَانِ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ، يُرَى مَخْرُوقَيْنِ مِنْ وَرَاءِ الْعَظْمِ وَاللَّحْمِ» (١) [ر ٣٠٧٣]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامي رضي الله عنه دي محمد بن فليح دامحمد بن فليح بن سليمان خزاعي رضي الله عنه دي ددي دوارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول في حديثه لاندې تير شوي دي (٢) ددي سند د نورو رواة دپاره سابقه سند او كورني دا د باب د شپږم حديث دريم طريق دي ددي حديث تفصيلي شرح شاته شوي ده د باب پنځلسم حديث د حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي

الحديث الخامس عشر

٣٠٨٢- حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ: أَخْبَرَنِي قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لِمَامَاتِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: «إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الْجَنَّةِ» (٣) - [ر ١١٢١٦]

تراجم رجال

حجاج بن منهال دا حجاج بن منهال سلمی انماطي بصری رضي الله عنه دي ددوي تذکره كتاب الإيمان باب ماجاء أن الأعمال بالنهية والحسبة لاندې راغلي دي (٤) شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن حجاج عتكي رضي الله عنه دي ددي دوارو حضراتو حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوي دي (٥) عدي بن ثابت: دا مشهور تابعي حضرت عدي بن ثابت انصاري کوفي رضي الله عنه دي ددوي تذکره كتاب الإيمان باب ماجاء أن الأعمال بالنهية والحسبة لاندې راغلي دي (٦) البراء بن عازب: دا مشهور صحابي رسول حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي ددوي تذکره كتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان لاندې تيره شوي ده (٧)

قوله: قال: لِمَامَاتِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الْجَنَّةِ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه

(١) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر نخر بجه أنفا في الحديث السادس من هذا الباب.

(٢) فتح الباري: ٥٨-٦٢/٣

(٣) قوله: سمعت البراء رضى الله عنه: الحديث، انفر دبه البخارى.

(٤) كنف الباري: ٧٤٤/٢

(٥) كنف الباري: ٦٧٨/١

(٦) كنف الباري: ٧٤٥/٢

(٧) كنف الباري: ٣٧٥/٢

فرمانی چه کله حضرت ابراهیم صاحب زاده رسول ﷺ وفات شو نو حضوریاك او فرمائیل چه به جنت کنبی دهغه دپاره یوه پینی ورکونکې مرضعه ده.

د حیاة الانبیاء علیهم السلام ثبوت: د رسول الله ﷺ خونى حضرت ابراهیم ﷺ د وړو کوالی یعنی د پینوځکلو په زمانه کنبی وفات شوې وو. نو رسول الله ﷺ د کورد خلقو او مسلمانانو د تسلی دپاره د تعزیت په توگه دا ارشاد فرمائیلې. په دې حدیث سره چه یو طرف نه د حضرت ابراهیم ﷺ چه د حضوریاك خونى دې د هغه منقبت ښکاره او واضح دې بل طرف ته دا زیرې هم دې چه هغه په جنت کنبی خوراک کوی. دهغوی دپاره هلته هم د مرضعه پینو ورکونکى انتظام دې. په دې سره دهغوی حیات بعد الممات ثابتیږی نو په درجه اولی سره دا حیات دحضرات انبیاء علیهم السلام دپاره هم ثابت دې. مولانا بدر عالم میرتهی ﷺ فرمانی: «وفیه بشارة بفضل ابراهیم رضی الله عنه، حیث عدمن آخر عنهم الله تعالی بحماهم، فیا تمهم رزقهم غدوا وعشیا، وکان رزقه لهن، فأوتی فی الجنة. أعنی فی نهار رزقه أنباء بحماته علی شاکلة حیاة الأنبیاء علیهم السلام والشهداء. والله تعالی اعلم.» (١)

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: په دې حدیث سره د جنت وجود ثابتیږی دغه شان ددې د ترجمې د جزء ثانى سره مناسبت دې.

د باب شپاړلسم او آخری حدیث د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دې.

الحدیث السادس عشر

٣٠٨٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَّارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْعُرْفِ مِنْ فَوْقِهِمْ، كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ الدَّرِّيَّ الْغَائِرَ فِي الْأَفْقِ، مِنَ الشَّرْقِ أَوِ الْمَغْرِبِ، لِتَفَاضُلِ مَا بَيْنَهُمْ.» قَالَوَايَا رَسُولَ اللَّهِ يَلِكُ مَنَازِلَ الْأَنْبِيَاءِ لَا يَبْلُغُهَا غَيْرُهُمْ، قَالَ: «بَلَى وَالَّذِي تُقْسِي بِيَدِهِ، رَجُلًا آمَنُوا بِاللَّهِ وَصَدَّقُوا الْمُرْسَلِينَ.» (٢)

عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزیز بن عبدالله قرشی اویسی رضی الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب الحوص علی الحدیث په ذیل کنبی ذکر کړې شوی ده. (٢)

مالک بن انس: دا امام دارالهجرة حضرت مالک بن انس مدنی رضی الله عنه دې. ددوی اجمالی حالات بد، الوحی او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی (١)

(١) البدر الساری مع فیض الباری: ٣٢١/٤ وقال الکورانى الحنفى رضی الله عنه فيه شرح: إن له مرضعاً فى الجنة: تکمل له الرضاع، صرح به فى الرواية الأخرى. الکونثر الجارى: ١٩٤/٦ وانظر أيضا الطبقات الكبرى لابن سعد: ١٤٠/١ اذ ذکر ابراهیم. ابن رسول الله ﷺ

(٢) قوله: عن أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه: الحدیث، رواه البخارى فى الرقاق، باب ماجاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة: رقم: ٦٥٥٦ وفى التوحيد باب كلام الرب مع أهل الجنة رقم: ٧٥١٨ ومسلم رقم: ٧١٤٤ فى صفة الجنة باب ترانى أهل الجنة أهل الغرف والترمذی فى صفة الجنة باب بلانترجمه رقم: ٢٥٥٥.

(٢) كشف الباری: ٤٨/٤.

صفوان بن سلیم: دا صفوان بن سلیم مدنی زهري رضی اللہ عنہ دی. (۱)
 عطاء بن یسار: دا ابو محمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب کفران
 العشر... کنبی تیره شوې ده. (۲)

ابوسعید خدری: دا مشهور صحابی رسول حضرت سعد بن مالک بن سنان ابوسعید خدری انصاری
رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۳)

قوله: عن صفوان بن سلیم: د سنن یو راوی دی. دکوم نوم چه ایوب بن سويد دي. (۴)
 ددوی نه دا وهم شوې دي چه د صفوان په خانی زید بن اسلم رضی اللہ عنہ په سند کنبی داخل کړې دي کوم چه
 صحیح نه دي. دارقطنی رضی اللہ عنہ په غرائب مالک کنبی د هغوی ذکر کړې دي. غرائب مالک د دارقطنی
رضی اللہ عنہ هغه تالیف دي په کوم کنبی چه د امام مالک رضی اللہ عنہ هغه صحیح احادیث جمع کړې دي کوم چه په
 موطا کنبی ذکر نه دي. حدیث باب هم دهغې نه دي. (۵)

قوله: عن أبي سعيد: په ترمذی شریف وغیره کنبی حدیث باب مسند ابی هریره گرځولې شوې
 دي چنانچه هم دغه حدیث هلته «فلم یخرج عن هلال بن علی عن عطاء بن یسار عن ابی هریره» په طریق سره راغلي
 دي. (۶) د امام ذهلی رضی اللہ عنہ قول امام دارقطنی رضی اللہ عنہ نقل کړې دي:

«لست أدرم حدیث فلیح، یجوز أن یكون عطاء بن یسار حدث به عن ابی سعید وعن ابی هریره» (۷) چه زه د فلیح
 حدیث نه رد کوم ځکه چه دا بالکل ممکن دی چه عطاء دا د ابوسعید او حضرت ابو هریره رضی اللہ عنہما دواړو
 نه روایت کړې وی. خلاصه دا چه دا حدیث د دواړو صحابه کرامو رضی اللہ عنہما د مسند نه کیدې شی. (۸)

**قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن أهل الجنة يتراءون أهل الغرف
 من فوقهم كما يتراءون الكوكب الدري الغابر في الأفق من المشرق والمغرب،**

لتفاضل ما بينهم: حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی چه حضور پاک
 فرمائیلی دی چه بیشکه جنتیان به دخپل خان دپاسه درجاتو بالاخانې داسې وینی لکه څنگه چه تاسو
 د آسمان مشرقی یا مغربی کنارې سره یو روښانه ستوري ته گورنی. دهغه فاصلې د وجې نه کومه چه
 دهغې په مینځ کنبی وی. په دي حدیث کنبی چه د جنتیانو په مینځ کنبی کوم تفاضل او تفاوت وی
 هغه بیان کړې شوې دي او فرمائیلی شوی دی چه د اوچتو درجو والا جنتی به دومره په اوچتوالی

(۱) کشف الباری: ۲۹۰/۱ الحدیث الثاني: ۸۰/۲

(۲) ددوی د حالات دپاره اوگورنی کتاب الفل باب من اغتسل عربانا وحده فی خلوة.

(۳) کشف الباری: ۲۰۴/۲.

(۴) کشف الباری: ۸۲/۲

(۵) دا ضعیف او کثر الوهم راوی دي. اوگورنی تهذیب الکمال ۴۷۷/۳-۴۷۵ رقم الترجمة ۶۱۶

(۶) فتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

(۷) رواه الترمذی رقم: ۲۵۵۶ أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی ترانی أهل الجنة فی الغرف وأحمد: ۲/۳۳۵ رقم: ۸۴۰۴ ۳۳۹/۲ رقم: ۸۴۹۲

(۸) التوضیح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

(۹) التوضیح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

باندې وی لکه په دنیا کښې په آسمان باندې ستوری ته د هغې د کتلو دپاره ستیونه اوچتولې شی هغه د دنیا په آسمان باندې د ډیر لرې نه پر قیبرې هم دغه تفاضل او تفاوت دلته د یوحسی مثال په ذریعه واضح کړې شوي دي. اوددې وجه هم خودلې شوې ده چه «لتفاضل ما بینهما». او دا ظاهري خبره ده، په دنیا کښې هم د مرتبو د فرق لحاظ ساتلې شی نو په آخرت کښې به هم د اعمالو په ذریعه ددې لحاظ ساتلې شی. (۱)

د لفظ دري تحقیق الدري. دا لفظ په څلور قسم سره لوستلې شوې دي ① دُورِي ② دُورِي ③ دُورِي ④ دُورِي ⑤ دُورِي بیا د دې معنی هم مختلف دی. چه د دال ضمه وی نو د در طرف ته به منسوب وی یعنی د مرغلي په شان، تشبیه به په سپینوالی او پرق کښې وی او که چرې د دال په کسره سره وي نو درآپه معنی د دفع دي یعنی لرې کول شړل، د ستورو په ذریعه شیطانان هم شړلې شی (۱) ابن الجوزی د کسانې په حواله سره دال مثلث هم روایت کړې دي او فرمائیلې دي چه د دال په ضمه سره دي نو در (مرغله) طرف ته منسوب دي چه کسره سره وي نو معنی جاری اوساری ده او که فتحه سره وي نو معنی اللامع یعنی پر قیدونکي دي (۲) راجح هم دغه دی چه دري بغیر د همزه ضمه سره وی د کوم معنی چه ډیر زیات روښانه او پر قیدونکي ستورې او فراء فرمائی چه ډیر لوئی ستوری ته وائی (۳)

د الغابر تحقیق: الغابر د اکثر په روایت کښې هم دغه شان دي. د ابن الحذاء په روایت کښې غایر دي یعنی د بآ په خانی یاء ده. خو ترمذی شریف (۴) په روایت کښې غارب دي. ددې ټولو معانی نیزدې نیزدې دی یعنی غیبیدل او لرې کیدل او ډویدل. مطلب دادې چه ستورې د ډویدو او راختوپه وخت د نظر نه په لرې فاصله باندې وی په دي وجه ډیر وړوکي ښکاری. دا بین المشرق والمغرب سره تعبیر کړې شوې دي. یعنی د راختوپه وخت او ډویدو په وخت اود افق نه د دنیا آسمان مراد دي. (۵)

قوله: قالوا: يا رسول الله، تلك منازل الأنبياء، لا يبلغها غيرهم. صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړ ویا رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم داخر به د انبياء کرامو عليهم السلام منازل وی د نورو خوبه د هغه خانی پورې رسیدل نه کیري.

قوله: قال: بلى، والذي نفسى بيده، رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلين. نبی کریم صلى الله عليه وآله وسلم او فرمائیل اوجی، هغه ذات د چا په لاس کښې چه زما خان دي هغه بنديگان چه په الله باندې ایمان راوړی اود رسولانو تصدیق نی کړې هغوی د هغه خانی پورې رسیدل حاصلولې شی. **بلي صحیح دي یا بل؟** امام قرطبي رحمته الله عليه فرمائی چه بلي حرف ایجاب او تصدیق دي د سیاق حدیث

(۱) التوضیح: ۱۵۸/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

(۲) التوضیح: ۱۵۹/۱۹-۱۵۸ وفتح الباری: ۳۲۷/۶.

(۳) حواله جات بالا. والحجة للقراء السبعة: ۲۲۲-۲۲۳/۵ والحجة في القراءات السبعة: ۱۶۱ سورت النور.

(۴) التوضیح: ۱۵۹/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶.

(۵) رواه الترمذی رقم: ۲۵۵۶ أبواب صفة الجنة باب ما جاء في ترائي أهل الجنة في الغرف.

(۶) التوضیح: ۱۵۸/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

تقاضا داده چه په جواب کنې د اول نه اضراب وی اود ثانی ایجاب او تصدیق کیدی شی چه دا بل وو کوم چه په بلی سره بدل کړې شوی دې. ددې وجه داده چه د ایجاب مقام نه دې صحابه کرامو حضراتو څه سوال نه وو کړې چه د سوال په جواب کنې د حرف ایجاب استعمال کیږی بلکه هغوی خو هم پخپله خودلې وو چه دغه مقامات رفیعته او درجات عالیه خو به انبیا، کرامو حضراتو ته حاصل وی زموږ مقام او رسیدل: هغه خانی پورې چرته؟ په دې وجه بل ونیل وو نه چه بلی لکه چه داسه تسامح شوی دې. دې نه علاوه ابن التین رضی الله عنه لیکلی دی چه د ابوذر په روایت کنې د بلی په خانی بل دې. ددې نه هم د قرطبی رضی الله عنه تائید کیږی چه بل کیدل پکار وو نه چه بلی. علامه قرطبی رضی الله عنه نور فرمائی چه رجال د مبتداء محذوف خبر دې یعنی هم رجال اوس د رسول الله صلی الله علیه و آله د دغه پورتنی ارشاد مطلب دا شو چه دا بالاخانی به هغه خلقو ته حاصلیږی اود دې نعمتونه به هغه کسان حاصلوی چه په الله تعالی باندې مضبوط ایمان لری اود انبیا، مرسلین داسې تصدیق کوی څنگه چه هغوی مستحق دی. (۱)

د بلی ایجابیه توجیه: که چرې روایت د بلی ایجابیه سره وې نوددې توجیه به داسې کیږی چه ټیک ده دا اوچت منازل د الله تعالی دمقرر کولود وجې نه به هم انبیا، کرام علیهم السلام ته حاصل وی مگر... الله تعالی دهغوی نه علاوه هم په ډیرو خلقو چه هغوی به انبیا، نه وی خپل خصوصی فضل کوی اود هغه خانی پورې به هغوی ته رسیدل ورکوی. حافظ رضی الله عنه فرمائی: «وَمِمَّنْ تَوَجَّهَ بِلِي هَانَ التَّغْيِيرِ نَعْمَ هِيَ مَنَازِلُ الْأَنْبِيَاءِ بِأَجَابِ اللَّهِ تَعَالَى لَهُمْ ذَلِكَ، وَلَكِنْ قَدْ تَفَضَّلَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى غَيْرِهِم بِالْوَصُولِ إِلَى تِلْكَ الْمَنَازِلِ» (۲) هم د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې کوم چه امام ترمذی رضی الله عنه وغیره نقل کړې دې په دې کنې دی چه حضرات شیخین رضی الله عنهم به هم په هغه خلقو کنې شامل وی چاته چه دغه نعمتونه اوبالاخانی حاصل وی. په دې روایت کنې دی: «وَأَنْبِيَاءُ بَاهِكْرُوعَمْرَمَنْهَبَا، وَأَنْعَمَا» (۳)

د بالاخانو استحقاق به څنگه کیږی؟ امام ترمذی رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا، تَرَى ظُهُورَهَا مِنْ بَطُونِهَا، وَبَطُونَهَا مِنْ ظُهُورِهَا. فَقَالَ أَعْرَابِي: لِمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: هِيَ لِمَنْ أَلَانَ الْكَلَامَ، وَأَدَامَ الصَّامِرَ، وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامُ» (۴) چه په جنت کنې داسې بالاخانی دی چه دهغې بهر د دنده نه او دنده د بهر نه ښکاري. یو باندې چی تپوس او کړو یا رسول الله! دهغې مستحق به څوک وی؟ نو حضور پاک او فرمائیل دا بالاخانی به دهغوی دپاره وی چه په نرمی سره خبرې اترې کوی، همیشه روژې ساتی او کله چه ټول خلق اوده وی هغه وخت د الله تعالی مخې ته د مانځه دپاره اودریږی. دا بالاخانی به کوم امت ته ملاویږی؟ یو احتمال خودادې چه دغه پورته ذکر شوې بالاخانی به امت محمدیه علی صاحبها الف تحیه ته ملاویږی. او ښکته منازل به د نورو امتونو موحدینو ته. او دویم احتمال دادې چه ددغه بالاخانو استحقاق به هغه خلق لری چه مخکنې په جنت کنې داخل شی

(۱) الملهم: ۱۷۶/۷ توضیح: ۱۵۹/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

(۲) فتح الباری: ۳۲۸/۶.

(۳) الجامع الترمذی کتاب المناقب باب مناقب ابی بکر الصدیق رضی الله عنه رقم: ۳۶۵۸ وأخرجه صاحب العلیة: ۲۵۶/۲ عن جابر بن عبدالله رضی الله عنه.

(۴) الجامع الترمذی کتاب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة غرف الجنة رقم: ۲۵۲۷ ونوادراصول کما فی المختصر المطبوع:

۲۷۲ توضیح: ۱۵۷/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۸/۶.

اوبنکته درجات به هغه خلقو ته ملاوېږي چه د شفاعت او سفارش په ذریعه په جنت کښې داخلېږي راجح قول: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه اول قول راجح گرځولوسره فرماني چه ددې احتمال تائید د حدیث باب ددې جملې سره کیږي چه دهغه جنتیانو په حق کښې راغلي ده (هم الذین آمنوا بالله وصدقوا المرسلین) چه د ټولو انبیاء کرام علیهم السلام د تصدیق تحقق صرف امت محمدیه علی صاحبها الف تحیه په حق کښې ثابت دې په خلاف د نورو قومونو او ملتونو سابقه چه ددوی په حق کښې هم راتلونکې د ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام تصدیق ثابت دې مگر هغه په طریق د توقع دې نه چه په طریق د واقع یوه اهم تنبیه: علامه کوراني حنفی رحمته الله علیه فرماني چه بعض شراح دا دعوی کړې ده چه دامت محمدیه هر یو کس به ددغه بالاخانو مستحق وی. حالانکه دا خالص غلطه خبره ده، د قرآن او حدیث نه ددې هیڅ تائید نه کیږي بلکه هلته خو معامله ددې برعکس ده. پورته روایت تیرشوی دې چه حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم حضرات شیخین رضی الله عنهما هم ددغه بالاخانو مستحق گرځولې دی چه په دې خبره باندې صراحتاً دلالت کوی چه دا دخول عمومی نه بلکه خصوصی دې گنی ددې حضراتو د تخصیص څه معنی؟ والله اعلم بالصواب. (۱)

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه د ترجمې جزء اول سر ددې چه په حدیث کښې د جنت د بالاخانو ذکر دې اودهغې د مستحقینو د اوصاف بیان دې.

۹- باب: صِفَةُ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ

ما قبل سره مناسبت: په تیرشوی باب کښې مطلقاً د جنت د نعمتونو تذکره وه دلته دهغې د دروازو صفت یعنی دهغې د شمیر او نومونو وغیره ذکر کولې شی لکه چه دا تخصیص بعد التعمیم دې. د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمه الباب مقصد څه دې؟ په دې کښې د شراح رائي مختلف دی (۱) د حافظ ابن حجر رائي خودا ده چه امام بخاری صفت وئیلو سره عدد (تعداد یعنی شمیر) یا تسمیه مراد اخستې دې. د عدد مراد اخستلو مطلب دادې چه د باب په مسند حدیث کښې د جنت د اترو دروازو ذکر دې. د تسمیه مراد اخستلو مطلب دادې چه په دې کښې د یوې دروازې نوم ریان ذکر دې او د نورو دروازو ذکر دمعلق روایاتو په تفصیل کښې دې کوم چه شاته په مختلف مقاماتو باندې موصولاً او مرفوعاً تیرشوی دی. (۲)

(۳) علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته د جنت د دروازو شمیر اودهغې صفت بیانول غواړي. ددې ټولو خلاصه دا شوه چه دلته دوه خبرې دی (۱) اول خودا چه د جنت د دروازو صفت څه دې؟ (۲) دویم دا چه دهغې د دروازو تعداد څه دې؟

(۱) فتح الباری: ۳۲۸/۶.

(۲) الکوثر الجاری: ۱۹۵/۶ وفی هامش المصربه عن شیخ الإسلام: فإن قلت: فلا یبقی فی غیر الغرف أحد، لأن أهل الجنة کلهم مؤمنون مصدقون بالرسول؟ قلت: المصدقون بجمیع الرسل هم أمه محمد صلی الله علیه وسلم. فتبقی أمه غیره من سائر الأنبیاء فی غیر الغرف. الكنز المتوارى: ۱۶۸/۱۳.

(۳) فتح الباری: ۳۲۸/۶.

د جنت د دروازو وصفت: د جنت د دروازو د اورپدوالی او پلنوالی باره کښې د حدیث په کتابونو کښې مختلف روایات راغلی دی. چنانچه مصنف ابن ابی شیبه او مسند احمد وغیره کښې د ابوسعید خدری رضی الله عنه او کعب رضی الله عنه نه مرفوعاً روایت دې چه: «أن ما بین المصر اعین» سوره اربعین سنه» چه د جنت د دروازو د دواړو زخیرونو په مینځ کښې د خلویښتو کالو مسافت دې. او د ابن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعاً نقل دې: «باب أمی الذی یدخلون منه الجنة عرض مسوره الراكب المجرود لئلا...» (۱) ښکاره خبره ده چه په دغه روایاتو کښې تعارض دې. د روایاتو په مینځ کښې تطبیق: د دې په مینځ کښې تطبیق دادې چه څنگه په جنت کښې د جنتیانو درجات او منازل کښې تفاوت وی هم دغه شان به په دروازو کښې هم تفاوت وی. د چا چه څومره لوونی جنت وی هم دهغې په اعتبار سره به دهغې د دروازي او پدوالی او پلنوالی هم وی. (۲)

د جنت د دروازو شمیر: د جنت د دروازو د شمیر په سلسله کښې په کثرت سره روایات راغلی دی په اکثر روایاتو کښې دا راغلی دی چه د جنت اته دروازې دی. خو که په مختلف روایاتو باندې نظر واچولې شی نو داسې روایات هم شته په کوم کښې چه د زیاتو دروازو ذکر دې. علامه قسطلانی رحمته الله علیه څوارلس یا پنځلس دروازې شمیرلې دی. (۳) دا خو ډیر کم تعداد دې. د عبدالله بن عمرو بن العاص نه مرفوعاً روایت کښې پنځه زره دروازې نقل دې (۴) او د حضرت عمر او حضرت ابن مسعود رضی الله عنهما نه لس زره (۵) او د حضرت انس، حضرت ابوسعید الخدری او حضرت ابن عباس رضی الله عنهم نه او یا زره دروازو روایت نقل دې. (۶)

اصل خبره داده چه په کومو روایاتو کښې دا راغلی دی چه د جنت دروازې به اته وی دې نه مراد د اتو واړو جنتونو جدا جدا اته دروازې دی. دا به دهغه جنتیانو صدر دروازې وی. بیا په دې کښې مختلف درجات وی او دهغه درجاتو به جدا جدا دروازې وی لکه چه به لوونی دروازې وی او څه وړې حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی: «فلا بد للجمع بینهما من الحمل علی أبواب صفار و کبار» (۷)

یوبل خانی کښې فرمائی: «ولا بد من حمل هذه الأبواب الکثیرة علی أبواب من داخل أبواب الجنة الأصلية،.....»

^(۱) کنز العمال: ۱۹۳/۱۴ رقم: ۳۹۲۲۷. عتبه بن غزوان رضی الله عنه المصنف لابن ابی شیبه: ۴۵۵-۴۵۶/۱۸ کتاب صفة الجنة و النار. باب رقم: ۲۵۱۷۲ و مسند الإمام أحمد: ۱۷۴/۴ رقم: ۱۷۷۱۸ مسند عتبه بن غزوان. المعجم الكبير: ۱۱۲/۱۷ ما أسنده عتبه... رقم: ۲۷۴

^(۲) مصنف ابن ابی شیبه: ۴۵۶/۱۸ رقم: ۲۵۱۷۳.

^(۳) الجامع للترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة الجنة رقم: ۲۵۴۸.

^(۴) حادی الأرواح إلى بلاد الأفراح: ۱۲۳/۱ فصل الباب العادی عشر فی صفة أبوابها و الكنز المتواری: ۱۷۱/۱۳.

^(۵) د دغه دروازو نومونه دادی: ① باب الریان ② باب الصلاة ③ باب الجهاد ④ باب الصدقه ⑤ باب الرحمة (باب التوبة) ⑥ باب الزکوة ⑦ باب الحج ⑧ باب العمره ⑨ باب الکاظمین فیظ ⑩ باب الراضین ⑪ الباب الایمن ⑫ باب الضعی ⑬ باب الفرح ⑭ باب الذکر ⑮ باب الصابرین. او گورنی ارشاد الساری: ۲۸۶/۵.

^(۶) رواه ابن جریر الطبری فی تفسیره: ۵۱۲/۱۳ تحت قول الله تعالی ﴿ یدخلون علیهم من کل باب ﴾ و روی ذلك موقوفا عن عمر. المصنف لابن ابی شیبه: ۴۵۳/۱۸ کتاب صفة الجنة رقم: ۳۵۱۶۶.

^(۷) المصنف لابن ابی شیبه: ۳۹/۷ رقم: ۳۴۰۳۲ و کنز العمال: ۲۷۲/۱۴ کتاب القیامة. الجنة رقم: ۳۹۷۶۳ عن عمر.

^(۸) کنز العمال: ۵۵۰/۱ عن انس رقم: ۲۴۶۳ و فضل الأوقات للبيهقي: ۱/۱۵۴ رقم: ۴۴-۴۳ عن أبی سعید رضی الله عنه.

^(۹) الكنز المتواری: ۱۷۳/۱۳ و الکوکب الدری: ۴۰۲/۴.

وبه جزم مشايخي عند الدرسي، والله اعلم بالصواب (١)
 وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (مَنْ أُلْفِقَ زَوْجَيْنِ دَعِيَ مِنْ بَابِ الْجَنَّةِ). [ر: ١٧٩٨]
 او نبی کریم ﷺ فرمائیے دی چه کوم سرې دوه یوشان خیزونه (د الله په لار کښې) خرچ کوی نو هغه ته
 به د باب الجنة نه آواز کیږی.

د مذکورہ تعلیق تخریج دا تعلیق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مسنداً کتاب الصوم وغیره کښې د حضرت
 ابو هریرہ رضی اللہ عنہ په روایت سره موصولاً نقل کړې دي. فِيهِ عِبَادَةٌ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ٣٢٥٢]

د مذکورہ تعلیق تخریج: لکه چه په دي عبارت کښې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دي حديث طرف ته اشاره
 کړې ده کوم چه هغوی پخپله کتاب احاديث الانبياء کښې موصولاً نقل کړې دي. په هغې کښې دي
 «من شهد أن لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله، وأن عيسى عبد الله ورسوله، وكلمته ألقاها إلى
 مريم، وروح منه، والجنة حق، والنار حق، أدخله الله الجنة على ما كان من العمل،.... من أبواب الجنة الثمانية أيها شاء» (٢)

د حضرت عبادة رضي الله عنه نه يوبل حديث هم د دي مضمون نقل دي په هغې کښې هم د ابواب الجنة ذکر
 دي. دا امام طبرانی رحمۃ اللہ علیہ (٣)، امام احمد رحمۃ اللہ علیہ (٤)، امام حاکم رحمۃ اللہ علیہ (٥)، امام ابن ابی عاصم رحمۃ اللہ علیہ (٦) او حافظ
 ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ (٧) وغیره (٨) ذکر کړې دي. (٩) دهغې الفاظ دادي:

«عليكم بالجهاد في سبيل الله فإنه باب من أبواب الجنة، يذهب الله به الهم والغم»

چه د الله تعالی په لار کښې جهاد کونی خکه چه هغه د جنت د دروازو نه يوه دروازه ده الله تعالی د دي
 په ذریعه پریشانی او غم لري کوی

د دواړو تعلیقاتو مقصد او مناسبت: د دي دواړو تعلیقاتو د ذکر کولو مقصد هم دغه دي چه د جنت
 مختلف دروازې دي د کومې چه مختلف صفات دي. چونکه ترجمه هم د دي وه په دي وجه ترجمه
 الباب سره د دواړو تعلیقاتو مطابقت واضح دي چه په دواړو کښې د جنت د دروازو ذکر دي. والله اعلم.

الحديث الاول

٣٠٨٣- حَدَّثَنَا سَعِيدٌ [ص: ١٢٠] بِنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو
 حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فِي
 الْجَنَّةِ ثَمَانِيَةَ أَبْوَابٍ، فِيهَا بَابٌ يُسَمَّى الرِّيَّانَ، لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا الصَّابِرُونَ» (١) - [ر: ١٧٩٧]

(١) الكنز المتوارى: ١٧٢/١٣ أو جز المسالك: ٤٥٧/٩.

(٢) صحيح البخارى كتاب احاديث الانبياء رقم: ٣٤٣٥.

(٣) المعجم الكبير: ١٨١/١٨ رقم: ٨٣٣٤ عن ابى امامة الباهلى.

(٤) مسند احمد: ٢٣٠ رقم: ٢٣١٨١ حديث عبادة.

(٥) المستدرک: ٨٤/٢ كتاب الجهاد رقم: ٢٤٠٤.

(٦) الجهاد لابن ابن عاصم: ١٣٤-١٣٣/١٣٣ و ١٣٦ ماذكر عن النبی صلی الله علیه وسلم أنه قال: الجهاد باب.....

(٧) صحيح ابن حبان: ١٩٤/١١ كتاب السير باب الغلول ذكر الإخبار بأن الغال يكون غلوه: ٤٨٥٥.

(٨) الأحاديث المنارة للفضاء المقدس: ٢٩٢/٨-٢٩١ رقم: ٣٥٨-٣٥٦ والسنن الكبرى للبيهقي: ٢٠/٩ باب أصل فرض الجهاد رقم: ١٨٢٥٥.

(٩) انترويض: ١٦١/١٩.

(١٠) قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث. مرتخرجه فى كتاب الصوم باب الريان للصانمين رقم: ١٨٩٦.

تراجم رجال

سعید بن ابی مریم. دا سعید بن ابی مریم جمحی بعسری رضی الله عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب من سمع شیئا فراجع لاتدی راغلی دی (۱)

محمد بن مطرف. دا ابو غسان محمد بن مطرف بن داؤد تیمی مدنی رضی الله عنہ دی (۲) ابو حازم دا ابو حازم سلمة بن دینار رضی الله عنہ دی

سهل بن سعد. دا مشهور صحابی رسول حضرت ابو العباس سهل بن سعد الساعدی رضی الله عنہ دی (۳)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت. ددی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دوو وجوهاتو سره دی چه په دی کنبی د جنت اته دروازو هم ذکر دی اویه دی کنبی د یوې دروازې صفت هم ذکر دی یعنی ریان په کوم باندي چه به روزه دار په جنت کنبی داخلېری دا د ری نه ماخوځ دی د کوم معنی چه د خړوبوالی ده. مطلب دادی چه کوم سرې تگې په دی دروازه دننه داخلېری دهغه تنده به ماته شی او ختمه به شی نولکه څنگه چه دا صفت په یو دروازه کنبی دی په نورو دروازو کنبی به دغه شان صفاتو لحاظ کړې شوي وی (۴) ددی حدیث شرح د کتاب الصوم په شروع کنبی تیره شوي ده (۵)

۱۰- باب: صِفَةِ النَّارِ، وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ.

ماقبل سره مناسبت: په تیرشو دواړو بابونو کنبی د جنت د هغې د نه ختمیدونکو نعمتونو ذکر و ددی خانی نه د جهنم ذکر شروع کیرې اولنې که د الله تعالی د جمالی صفت مظهر دی نو دویم د الله تعالی د جلالی صفت مظهر دی. په دنیا کنبی دوه قسم خلق دی نیکان او گناهکاران جنت د نیکانو خانی دی او جهنم د بدانو، نو مناسبت واضح دی.

دترجمة الباب مقصد: ددی ترجمه الباب مقصد بالکل واضح دی امام بخاری رضی الله عنہ په معتزله او ټولو عقلیت خوښونکو باندي رد کوی څوک چه د جهنم نه انکار کوی چه د جهنم ثبوت بالکل برحق دی او هغه پیدا کړې شوي دی. (۶)

پاتې شو دا سوال چه اوس جهنم چرته دی؟ نو ددی جواب د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنہ په دی حدیث کنبی دی چه د رسول الله نه پوښتنه او کړې شوه چه جهنم به د کوم خانی نه راوړلې شی؟ نو اوفر مانیلې شو چه د قیامت په ورځ به جهنم د اوومې زمکې نه راوړلې شی. ددی په اویا زرد واگې وی (۷) مطلب دا چه هغه په اوومه زمکه کنبی دی حسب عادت دلته هم امام بخاری رضی الله عنہ په ترجمه الباب

(۱) کشف الباری: ۱۰۶/۴.

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الأذان باب فضل من غدا إلى المسجد.....

(۳) ددغه دواړو حضراتو د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الرضوء باب غسل المرأة أبها الدم.....

(۴) عمدة القاری: ۱۶۰/۱۵.

(۵) کتاب الصوم باب الريان للصائمين.

(۶) قال الإمام النفي رحمه الله: والجنة حق، والنار حق، وهما مخلوقتان الآن، موجودتان، باقيتان، لا تغيبان، ولا يفتنى أهلها. مترن.

(۷) العقائد النسفية: ۱۸ المطبوع مع شرحه للتفتازاني، البشري.

(۸) التوضيح: ۱۶۶/۱۹ والتفسير المظهری سورة النحل، الآية: ۱۱۱، ۳۸۳/۵.

باندې دلالت كونكي احاديث ذكر كولونه اول آيات قرآني ذكر كړي دي چه ددې هم دې موضوع سره مناسبت دې. (عَسَاقًا) / النبا: ٢٥ / يُقَالُ: عَسَقْتُ عَنْهُ وَتَغَسِقُ الْجُرْمُ، وَكَانَ الْعَسَاقُ وَالْفَسَقُ وَاجِدًا. (غِيلِينَ) / الحاقة: ٣٦ / كُلُّ شَيْءٍ عَسَلَتْهُ فَجَرَبَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِيلِينَ، فِعْلِينَ، مِنَ الْقَلِيلِ مِنَ الْجُرْمِ وَالذَّبِيرِ.

په دې عبارت كښې امام بخاري رحمته الله عليه د آيت مبارك (الْأَخْيَمَاءُ وَعَسَاقًا) طرف ته اشاره كړې ده او ددې تفسير نې كړې دې. په دې آيت كښې موجود لفظ عساقاً تفسير او معنى كښې اختلاف دې. علامه جوهرى رحمته الله عليه فرماني د غسقت عنه معنى ده په سترگو باندې تياره خوره شوه او دهغه سترگه خرابه شوه. او غسق الجرح معنى ده د زخم نه زيرې زيرې اوبه بهيدل د زخم سخا كيدل او خرابيدل. بعض د دې مطلب السائل خودلې دې يعنى بهيدونكې.

يو قول دادې چه د الفساق معنى ده البارد الذي يحرق ببردته چه داسې يخې اوبه چه د خپل يخوالى او بردودت د وجې نه سوزول كوي. بعض ونيلى دي چه الماء البارد المنقن يخې بدبونى والا اوبه. دا معنى د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه د مرفوع حديث نه هم ثابته ده. د ترمذى او حاكم روايت دې. ((لو أن دلوا من عساق يهراق إلى الدنيا لأن تن أهل الدنيا)) (١)

ابن دريد رحمته الله عليه فرماني چه دا د دوزخيانود نونو اوبه دي چه هلته به په يو تالاب كښې راجمع كيږي. د تندې لكيدو په صورت كښې به جهنميان ددې نه عساق خكي. اعاذنا الله منه. (٢)
د عساق ضبط: بيا داسې اوگنړنې چه د عساق سين مشدد او مخفف دواړه شان لوستلې شوې دې. د امام ابو عمر ودانې رحمته الله عليه په قراءت كښې مشدد دې او دامام كسانى رحمته الله عليه په قراءت كښې مخفف دې. نو چه چا مشدد لوستلې دې هغه السائل مراد اخستې دې او خوك چه مخفف وانى هغوى البارد مراد اخستې دې. د دې ټولو اقوال حاصل لكه چه دا دې جهنميان به عساق خكي چه ډير زيات يخ بدبونى داره او بهيدلې نوونه دي. (٣)

او امام بخاري رحمته الله عليه دې ((وكان العساق....)) سره دا خودلې دي چه عساق او غسيق كښې د فعال او فعيل وزنونه هم يوه معنى ادا كوي. مولانا محمد حسن مكى رحمته الله عليه ليكي چه دامام بخاري رحمته الله عليه طريقه او عادت دادې چه كله هغه ته د يو لفظ په معنى او ترادف وغيره په سلسله كښې د لغت د كتابونونه څه حتمى خبرد نه معلومېږي نود خپلې رانې اظهار كان په ذريعه كوي. (٤)

(غِيلِينَ): كُلُّ شَيْءٍ عَسَلَتْهُ فَجَرَبَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِيلِينَ، فِعْلِينَ، مِنَ الْقَلِيلِ مِنَ الْجُرْمِ وَالذَّبِيرِ: په دې

(١) الجامع للترمذى فى صفة جهنم باب ماجاء فى شراب أهل النار رقم: ٢٥٨٨ والمستدرک للحاكم: ٤/٢٠٦ كتاب الأموال رقم: ٨٧٧٩

(٢) ددې ټولو اقوالو ډېاره اوگورنې عمده القارى: ١٥/١٦٠ وإرشاد السارى: ٥/٢٨٧ ولسان العرب مادة: فسق والصحاح للجوهري مادة غسق وفتح البارى ٦/٣٣١ التوضيح: ١٦٦٩.

(٣) عمده القارى: ١٥/١٦٠ وفتح البارى: ٦/٣٣١.

(٤) الكنز المتوارى: ١٣/١٧٤ وقال العيني فى العمدة: ١٥/١٦١ وقد تردد البخارى فى كون الفساق والفسق واحداً، وليس بواحد.....

عبارت کنبی د قرآن کریم د آیت (وَلَا طَعَامَ الْأَمِينِ غُلِينِ) (۱) طرف ته اشاره کړې ده او د غسلین وضاحت او تفسیر کړې شوې دي چې غسلین د فعلین په وزن دي. غسل - بفتح الغین - نه مشتق او ماخوذ دي. د زخم وینځلې شوی ته غسلین وانی.

د مذکورې عبارت وضاحت: جرح خو هر یو زخم ته وانی مگر دبر (۲)

هغه زخم ته وانی کوم چې اوبن ته لگیدلې وي. عموماً د بوج او چتو لوسره د اوبانو شا زخمی کېږي. اوس به مطلب داسې شی چې غسلین د زخمونو د وینځلو سره چې کوم گند او مرداری او اوبه راوځي هغې ته وانی. کوم ته چې دهون هم وانی. (۳)

پورته ذکر کړې شوې د غسلین تفسیر د حضرت ابو عبیده رضی الله عنه دي. خو طبری رحمته الله علیه په خپل طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د غسلین معنی دا نقل کړې ده. «صدهد أهل النار» (۴) یعنی د دوزخیانو نرونه. (۵) مطلب دادې چې د زخمونو وینه او پیپ (نرونه) به دهغوی خوراک وي. چونکه دهغوی زخمونه هلته وینځلې خو به شی نوچه کوم دهغې نه پیپ (نرونه) او وینه راوځي هغوی به دغه خوری. یواشکال او دهغې جوابات: دلته اشکال دا پیدا کېږي چې الله تعالی ارشاد فرماني (وَلَا طَعَامَ الْأَمِينِ

غُلِينِ) بل خانی دی (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ) (۶) او ضریع بنکاره خبره ده چې نبات ته وانی نو په ظاهره په دواړو آیاتونو کنبی تعارض راغلي؟

بعض حضراتو د جمع بین الایتین لار اختیارولو سره وینلی چې ضریع به هم د غسلین نه وی لیکن دا غلط دی ځکه چې کتاب التفسیر (۷) کنبی راځي چې ضریع نبات دي او دلته پخپله مصنف رحمته الله علیه د غسلین شرح دهون سره کړې ده. اصل خبره داده چې دوزخیان به مختلف قسم وی د هریو قسم خوراک به جدا جدا وی د چا به ضریع اود چا به غسلین وی. والله اعلم. (۸)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: (حَصَبُ جَهَنَّمَ) / الْأَنْبِيَاءُ: ۹۸ / حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ. وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: (حَصَبًا) / الْإِسْرَاءُ: ۶۸ / الرِّيمُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيمُ، وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يَرْمِي بِهِ فِي جَهَنَّمَ هُمْ حَصَبًا، وَيُقَالُ: حَصَبٌ فِي الْأَرْضِ ذَهَبٌ، وَالْحَصْبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ. (صَدِيدٌ) / إِبْرَاهِيمَ: ۱۶ / قَبِيحٌ وَقَدَّمَ (حَبْتٌ) / الْإِسْرَاءُ: ۹۷ /

طَفِقَتْ (تُورُونَ) / الْوَاقِعَةُ: ۷۱ / كَسَّرَ جُوزٌ، أَوْرَيْتُ أَوْ قَدْتُ. (لِلْمُتَوَرِّينَ) / الْوَاقِعَةُ: ۷۳ / لِلْمَسَافِرِينَ، وَالْقَيْسُ الْفَقْرُ.

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: (حَصَبُ جَهَنَّمَ) : حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ: آیت مبارک (إِنَّكُمْ وَمَنْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ) (۹) طرف ته اشاره ده چې حضرت عکرمه رضی الله عنه په دي آیت کنبی ذکر شوي لفظ حصب تفسیر

(۱) الحاقه: ۳۶.

(۲) والدبر: بفتح الدال المهملة والموحدة: ما يصيب الأبل من الجراحات. شرح الفسطاني: ۲۸۷/۵.

(۳) فیروز اللغات فارسی حصه دوم ۱۶۸ ماده غ.س.

(۴) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۱/۶ تفسیر الطبری: ۴۱/۲۹.

(۵) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۱/۶.

(۶) سورة الغاشية: ۶.

(۷) صحیح البخاری کتاب التفسیر، (تفسیر) سورة هل أتک حدیث الغاشية قال البخاری رحمته الله علیه هناك: ويقال: لضریع نبت....

(۸) فتح الباری: ۳۳۱/۶ وعمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.

حطب سره کړې دې او فرمانيلى دى چه په حبشى زبان کښې حصب ته حطب وانى، اود حطب معنى د لرگى او خشاک ده. علامه خليل بن احمد فراهمى فرماني چه حصب مطلقاً خشاک ته وانى يعنى کوم چه د اور بلولو په کار راشي. کوم لرگى چه د خشاک په توگه مستعمل نه وي هغه حصب نه دې (۱) ابن عرفه رضي الله عنه فرماني چه که د حضرت عکرمه رضي الله عنه مراد دادې چه لفظ حصب حبشى الاصل دې لکه چه عربو اوريدلى دى او دانى د عربى ژبې حصه جوړ کړو نو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې اوس دا عربى لفظ دې گڼى په قرآن کریم کښې څه غير عربى لفظ موجود نه دې. (۲)

دمذکورہ تعليق تخريج: د حضرت عکرمه رضي الله عنه دا تعليق ابن ابى حاتم رضي الله عنه په خپل تفسير کښې عبد الملك بن ابجر په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. (۳) هم دغه شان ابن ابى عاصم هم دا موصولاً تخريج کړې دې. (۴)

وَقَالَ غَيْرُهُ: (حَاصِبًا): الرِّيحُ العَاصِفُ. دغيره ضمير مجرور د حضرت عکرمه رضي الله عنه طرف ته راجع دې اود غير نه مراد ابو عبيده رضي الله عنه. هغوى د سورة الملك آيت (أَمْرًا يُنْزَلُ مِنَ السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا) (۵) کښې راغلي لفظ حاصباً تفسير په الريح العاصف سره کړې دې (۶) يعنى داسې سخته سيلنى

چه خاورې او قوت کانري الوزوى

وَالْحَصْبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ. امام بخارى رضي الله عنه پورته لفظ حصب د اشتقاق په بدلون سره مختلف معانى ذکر کړې وي په دې جمله کښې ئى د دغه ټولو معانى اصل او خودلو چه حصب په اصل کښې د حصاء نه دې او حصاء قوت کانري ته وانى. جوهرى رضي الله عنه ليکلى دى حصمت الرجل أحصه په معنى کښې دې. رميته بالانصاء يعنى ما هغه په قوت کانري اوويشتلو (۷)

اهل جهنم ته هم (حَصْبُ جَهَنَّمَ) ونيلى شوې دې چه هغوى به په دې کښې غورزولې شى لکه چه قوت کانري غورزولې شى چرته چه به هغه د خشاک په توگه سوزيږي (۸) او حصب فى الأرض معنى ده تلل، تگ. والله اعلم. (۹)

(صَدِيدٌ): قَيْعٌ وَدَمْرٌ. په دې کښې دې آيت مبارك (وَيُسْقَى مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ) (۱۰) طرف ته اشاره ده چه ابو عبيده د صديد تفسير نوونه اووينې سره کړې دې. مطلب دادې چه دوزخيانوله به د څکلودپاره وينې اونوونه ورکولې شى. (۱۱)

(۱) كتاب العين للفراهيدى: ۱۲۳/۳ باب الحاء والصاد والباء معهما مادة: حصب، وعمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

(۲) التوضيح: ۱۶۶/۱۹ عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

(۳) فتح البارى: ۳۳۱/۶ وتغليق التعليق: ۵۰۸/۳.

(۴) عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

(۵) سورة الملک: ۱۷.

(۶) فتح البارى: ۳۳۱/۶ عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵ ولسان العرب مادة حصب

(۷) الصحاح للجوهري مادة حصب، وعمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

(۸) فتح البارى: ۳۳۲/۶ عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

(۹) عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵ فتح البارى: ۳۳۲/۶ وكشف البارى كتاب التفسير سورة الإسراء: ۳۶۴-۳۶۳ ولسان العرب مادة حصب

اِحْبَبْنَا | طَفِشْتَ : په دې کښې آیت مبارک. | کَلِمًا اَحْبَبْتَ زِدْنَهُمْ سَعِيْرًا | (۲) طرف ته اشاره ده چه په دې کښې راغلي لفظ خبت معنی طفشست یعنی د مړه کیدو ده
 د خبت تحقیق او مختلف معانی محتمله: خبت د فعل ماضی مؤنث صیغه ده په دې کښې ضمیر دې کوم چه راگرځی د النار طرف ته او مطلب دادې چه هغه اور کله یخ شی نومونږ (الله) به دهغې شدت زیاتوو.

خبت خبؤ نه مشتق دې، دنصر نه راځی دکوم معنی چه که چرې د دې فاعل النار وی نود یخیدو ده خو امام بخاری رحمته الله علیه د دې تفسیر طفشست سره کړې دې. د کوم معنی چه د مړه کیدو ده دا تفسیر په اصل کښې امام طبری رحمته الله علیه په خپل طریق سره د امام مجاهد رحمته الله علیه نه نقل کړې دې. خود حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د دې تفسیر سکنت نقل دې. دغه شان د امام ابو عبیده رحمته الله علیه نه هم نقل دې (۳)
 حافظ ابن حجر فرمائی چه هم دغه دویمه معنی راجح کیدل پکار دی خکه چه اهل عرب د اور باره کښې کله چه هغه یخ شی او په سکرو توباندې ایره غالب شی نو خبت النار وائی او کله چه اکثر سکرو تپې مړې شی نو خدمت النار وائی او کله چه بالکل مړ شی نو همدت النار وائی. خو په دې خبره کښې هیڅ شک نشته دې چه د دوزخ اور به نه مړ کیرې. په دې وجه د لفظ خبت مناسب تفسیر هم هغه دې کوم چه د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې. چه د دې معنی سکنت ده. والله اعلم بالصواب (۴)

(تُورُونَ) : تَسْتَخْرُجُونَ، اُورِيْتُمْ اَوْ قُدْتُمْ: توروں یعنی تاسو راو باسنی. اُورِيْتُمْ: اَوْ قُدْتُمْ. د لفظ توروں په ذریعه حضرت مصنف رحمته الله علیه د سورت واقعه آیت مبارک (اَفْرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ) (۷) طرف ته اشاره کړې ده. او مذکوره تفسیر د حضرت ابو عبیده رحمته الله علیه دې هغوی د توروں تفسیر تستخرجون سره کړې دې. دکوم معنی چه د راویستو ده. د ونو لرگی سوزولو سره دهغې نه د اور د راویستلو کارا خستی شی. (۶) اُورِيْتُمْ د باب افعال نه د ماضی متکلم صغه ده دکوم معنی چه د اور لگولو او تیزولو ده دمجرد نه هم د دې هم دغه معنی راځی. (۸)

(لِلْمُقَوِّبِينَ) لِلْمَسَافِرِينَ، وَالْقِيُّ الْفَقْرُ: هم په سورت واقعه کښې راغلی دی (نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذَكُّرًا وَمَنَآءًا لِلْمُقَوِّبِينَ) (۹)

چنانچه امام بخاری رحمته الله علیه په دې کښې راغلي لفظ مقوین تفسیر او توضیح فرمائی چه د مقوین معنی مسافر ده.

(۱) سورة ابراهيم: ۱۶.

(۲) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ ومجاز القرآن: ۳۳۸/۱ سورة ابراهيم.

(۳) سورة الاسراء: ۹۷.

(۴) تفسیر الطبری: ۱۱۳/۱۵ سورة الاسراء ومجاز القرآن: ۳۹۱/۱.

(۵) فتح الباری: ۲۳۲/۶ ولسان العرب مادة خبء، والقاموس الوحید مادة: خبء.

(۶) سورت واقعه: ۷۱.

(۷) فتح الباری: ۲۳۲/۶ مجاز القرآن: ۲۵۲/۲.

(۸) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ والقاموس الوحید مادة وری.

(۹) سورة الواقعة: ۷۲.

متعدد تفسیری اقوال: ددی لفظ په تفسیر او مطلب کښې متعدد اقوال دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مجاهد قتاده او ابن جریر رحمهم الله وغیره ددی معنی مسافرین بیان کړې ده. بعض نور د تفسیر ائمه فرمائی چه دا د قی نه مشتق دې د کوم معنی چه ځنگل او بیابان دې. خو عبدالرحمن بن زید بن اسلم نه ددی معنی محتاج او فقیر نقل ده. او ابن ابی نجیح رضی الله عنه معنی مستمعین یعنی غوږ کيڅوونکې او په توجوسره اوریدونکې هم کړې ده. (۱)

دا ټول مطالب او معانی بلا تکلف په دې ځانی کښې راجمع کیدې هم شی خکه چه داور په شان نعمت د کوم ذکر چه دې نه وړاندې شوي، هریوسرې محتاج دې اود خالق لم یزل طرف نه عظیم احسان او انعام، که مقیم وی که مسافر، ځنگل وی که بیابان یا آبادنی کښې محتاج وی یا آسوده حال، غنی وی که تنگ دست... هریو ددی نعمت محتاج دې اودې نه فائده او چتوی. القی قفر یعنی بیابان، بی آب و گیا صحراء، ځنگل خالی میدان ددی جمع قفار راخی. (۲)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (صِرَاطِ الْجَحِيمِ) / الصافات: ۲۳: سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَسَوَاءِ الْجَحِيمِ. (لَشَوَابًا مِنْ حَمِيمٍ) / الصافات: ۴۷: يُخَلِّطُ طَعَامَهُمْ بِالْحَمِيمِ. (زَفِيرٌ وَشَيْقٌ) / هود: ۱۰۶: صَوْتٌ شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ. (وَرِدَا) / مريم: ۸۶: عِطَانَا (عَبَا) / مريم: ۵۹: عُسْرَانَا. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (يُسْجَرُونَ) / غافر: ۷۲: تَوَقَّدَ بِهِمُ النَّارُ. (وَتَحَنَّنَ) / الرحمن: ۳۵: الصُّغْرُ يُصَبُّ عَلَى رُؤُوسِهِمْ. يُقَالُ: (ذُو قُوَا) / الحجر: ۲۲: يَا شِرْوَا وَوَجْرِيوَا، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْقَمْرِ. (مَارِجٌ) / الرحمن: ۱۵: عَارِضٌ مِنَ النَّارِ، مَرَجٌ الْأَمِيرُ رِعِيَّتَهُ إِذَا خَلَا هُمْ يُعَدُّ وَيَعْضُدُّ عَلَى بَعْضٍ. (مَرِجٌ) / ق: ۵: مُلْتَبِسٌ، مَرِجٌ أَمْرُ النَّاسِ اخْتَلَطَ. (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ) / الرحمن: ۱۹: مَرَجَتْ دَابَّتْكَ تَرْكُتَهَا.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (صِرَاطِ الْجَحِيمِ): سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَسَوَاءِ الْجَحِيمِ: قرآن مجید کښې یو ځانی (صِرَاطِ الْجَحِيمِ) او یو ځانی کښې (سَوَاءِ الْجَحِيمِ) (۳) مصنف رضی الله عنه ددی تفسیر وسط الجحیم سره کړې دې او په دلیل کښې دابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې. مطلب دادې چه دا لفظ په دواړو کښې مشترک دې. (۴) دمدگوره تعلیق تخریج: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما پورته ذکر شوي تفسیری اثر ابن ابی حاتم او امام طبری رضی الله عنهما موصولاً نقل کړې دې. (۵)

(لَشَوَابًا مِنْ حَمِيمٍ): يُخَلِّطُ طَعَامَهُمْ بِالْحَمِيمِ: آیت مبارک کښې (لَمَّا نَلَّمُ أَنْ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوَابًا مِنْ حَمِيمٍ) (۶) طرف ته اشاره کړې ده اود شوب تفسیر نی خلط سره کړې دې. حضرت ابو عبیده رضی الله عنه فرمائی ((تقول العرب: کل شیء خلطته بغلاة فهو مشوب)) (۷)

(۱) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ و معارف القرآن للکاندهلوی: ۶۲۰/۷

(۲) لسان العرب مادة (ق، ی، ی) و عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۳) سورة الصافات: ۵۵

(۴) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تحفة الباری: ۳۲/۴.

(۵) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تغلیق التعلیق: ۵۰۸/۳ الدار المنثور: ۲۷۷/۵ تفسیر الطبری: ۳۹/۲۳.

(۶) سورة الصافات: ۶۸

(۷) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ و تفسیر الطبری: ۱۱/۲۳.

د آیت مبارک مطلب دادې چه دهغوی خوراک به د ترخې ونې خوړل گرمو خوټکيدلو او بوسره گډوډ ملاؤ شوې وی. ساط یسوط سوطا او خلط یخلط هم یوه معنی ده یعنی یوځانی کول او گډوډ کول. (۱)

﴿زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾ [صَوْتٌ شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ] قَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿۱﴾ طرف ته اشاره کړې ده په دې کښې راغلی الفاظ زفير او شهيق تفسير کوي چه د زفير معنی سخت آواز او د شهيق معنی کمزورې آواز دې امام طبري رحمته الله او ابن ابی حاتم رحمته الله د علی بن ابی طلحه رضي الله عنه په طريق سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د دې الفاظو هم دغه تفسير روايت کړې دې. (۲)

په لغت کښې زفير د خرد شروع والا آواز ته وائی کوم چه سخت وی او شهيق د خرروستونی آواز ته وائی کوم چه په مزه مزه کميرې مگر په هغې کښې ساه ډيره اوږده وی. اوس د آیت مبارک مطلب دا شو چه د دوزخیانو به په دوزخ کښې دا حالت وی چه دهغوی دپاره به د خر اول آواز په شان چغې صوري وی. د غم کرب شدت، اوشدت د الم او خفگان نه به دهغوی د اشقیاء دا حالت وی. أعاذنا الله منها. (۳)

﴿وَرِدًا﴾: عَطَاشًا: آیت مبارک ﴿وَلَسَوْقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا﴾ (۵) کښې د لفظ وردا تفسير کولې کيږي چه دا د عطاشا په معنی کښې دې. یعنی تگی. د ابن ابی حاتم رحمته الله مطابق دا تفسير هم د ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دې. (۶) د حضرت مجاهد رضي الله عنه نه د دې تفسير «منقطعة أعناقهم من الظلم» نقل دې (۷) چه د تندي د سختی نه به د هغوی ستونه زور بندوی.

﴿غَيًّا﴾: خُسْرَانًا: آیت مبارک ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾ (۸) لفظ غي تفسير بيانولې شی چه دا د خسران او نقصان په معنی کښې دې. دا تفسير هم د ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دې کوم چه ابن ابی حاتم رحمته الله موصولاً نقل کړې دې. (۹) خو هم ابن ابی حاتم رحمته الله د ابو عبیده بن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په طريق سره دهغوی د پلار ابن مسعود رضي الله عنه نه د دې لفظ غي معنی دا خودلې ده چه دا د دوزخ یوه وادی ده چه ډيره ژوره ده. (۱۰) په دې صورت کښې به د آیت مبارک مفهوم داسې شی چه هغوی به د دغه وادنی غي گرموالی او حرارت کښې اچولې شی. (۱۱)

﴿وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (يُسْجَرُونَ): تَوَقَّدُ بِهِمُ النَّارُ﴾ د قرآن کریم د آیت ﴿ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ﴾ (۱۲) لفظ يسجرون

(۱) عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۵۰ والقاموس الوحید مادة سوط.

(۲) سورة هود: ۱۰۶

(۳) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تفسیر الطبري: ۷۰/۱۲.

(۴) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ معارف القرآن للکاندهلوی: ۷۳/۴ سورة هود.

(۵) سورة مريم: ۸۶

(۶) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ الدر المنثور: ۳۵۰/۳ تغلیق التعليق: ۵۰۹/۳.

(۷) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۸) سورة مريم: ۵۹

(۹) فتح الباری: ۳۳۲/۶ تغلیق التعليق: ۵۰۹/۳.

(۱۰) فتح الباری: ۳۳۲/۶ - ۳۳۳ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۱۱) عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۱۲) سورة غافر: ۷۲۲۲.

تفسیر د حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ پہ حوالہ سرہ نقل کړې شوی دې چه ددغه مشرکانو او کافرانو په ذریعه د دوزخ اور لگولې شی یعنی دوی به ددې خشاک وی لکه څنگه چه لرگی وی. (۱) لفظ مسجون د باب نصر نه دې سبباً مسجوناً ددې مصدر دې. (۲)

[وَمَحَاسِنُ] الصُّفْرِ يُصَبُّ عَلَى رُؤُوسِهِمْ دلتہ آیت مبارک [يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظِمِن نَّارٍ لَّوْمِحَاتٍ وَمَحَاسِنُ فَلَا تَتَصَدَّرْنَ] (۳) وضاحت کولې شی چه په دې کنبې راغلي لفظ نحاس معنی صفر ده یعنی پیتل چه دا ویلی کړې شی اود جهنمیانو په سرو نو باندې وارولې شی (۴)

(ذُوقُوا): بَأْسُهُمْ وَاجْرَبُوا، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذُوقِ الْقَيْمِ د قرآن کریم آیت (ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ) (۵) طرف ته اشاره ده اودا خودلې شوی دی چه دلتہ ذوق د قبیل د امر معنوی دې. یعنی ادراک احساس او پوهه، ځکه چه عذاب د خورلو څیز نه دې بلکه د تجربې او زغملو څیز دې. په دې وجه نی د دې تفسیر کولو سره اوفرمانیل چه دوزخیانوته به ویلی شی چه د سوزولو دا عذاب اوس اوزغمنی او تجربه او کړنی اودا ذوق د الفم نه نه دې یعنی په خله سره ځکل میراد نه دی چنانچه دا مجازدی ځکه چه د ذوق حقیقت خو هم په خله سره ځکلې کیږی. په نورو ډیرو آیاتونو کنبې هم دا ماده هم په دې مجازی معنی کنبې استعمال شوې ده. لکه چه فرماینلی شوی دی (ذُوقُوا بَأْسَ رَبِّكُمْ) (۶) نور فرمائی (ذُوقُوا عَذَابَ اللَّهِ) (۷) او نور فرمائی (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ) (۸)

ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ د حضرت ابو بزره اسلمی رضی اللہ عنہ (۹) مرفوعاً او طبری رضی اللہ عنہ د حضرت عبداللہ بن عمرو نه موقوفاً (۱۰) نقل کړی دی چه په جهنمیانو باندې ددې آیت نه زیات څه بل سخت آیت نه دې نازل شوې. چنانچه فرمائی (قَدْ وَقُوفَلَنْ نَزِيدَكُمْ الْعَذَابَ) (۱۱) چه دا اوزغمنی اوددې مزه او څکنسی مویږ به ستاسو دپاره په عذاب کنبې هم زیاتوالې کوو. أعاذنا الله منها. (۱۲)

(۱) فتح الباری: ۳۳۳/۶ تعلق التعلیق: ۵۰۹/۳

(۲) القاموس الوحید مادة سجر.

(۳) سورة الرحمن: ۳۵

(۴) عمدة القاری: ۱۶۳/۱۵ کشف الباری کتاب التفسیر: ۶۵۲ دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ نه نقل دې. تعلق التعلیق: ۵۱۰/۳ فتح الباری: ۳۳۳/۶ وتفسیر مجاهد: ۵۶۶

(۵) سورة آل عمران: ۱۳۱.

(۶) سورة الحشر: ۱۵.

(۷) سورة الدخان: ۴۹.

(۸) سورة الدخان: ۵۶.

(۹) کتاب البعث والنشور باب قول الله تعالى عزوجل (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا....): ۳۱۸/۱ رقم: ۷۹ مجمع الزوائد: ۴۱/۲ رقم: ۱۱۴۶۳ وتفسیر ابن کثیر: ۳۷۷/۶ سورة النبا.

(۱۰) جامع البيان للطبری: ۳۶/۲۴ سورة النبا.

(۱۱) سورة النبا: ۳۰.

(۱۲) فتح الباری: ۳۳۳/۶ وتحفة الباری: ۳۳/۴.

(مأرجح): غاص من النار، مَرَجَ الْأَمْوَالَ عَيْتَهُ إِذَا غَلَا هُمْ بَعْدَ وَبَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ. (مَرْنَج): مُلْتَبِس، مَرَجَ أَمْوَالَهُمْ إِخْتَلَطَ امام بخاری پدی عبارت کنبی دقرآن کریم د دریو آیاتو د دریو الفاظو تشریح کړې ده. پدی دریوارو الفاظو کنبی مشترک شی: دادې چه په دې کنبی کلمه د مرج په مختلف معانو کنبی استعمال شوي ده.

د مارج په ذریعه آیت مبارک (وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ) (۱) طرف ته اشاره کړې ده چه په دې کنبی د لفظ مارج معنی خالص ده. په اصل کنبی مارج هغه تیزی شغلی ته وانی کومې سره چه لوگې نه وی او هم دغه شان سره کړې شوي شغله هم هغې ته و نیلی شی. (۲)

مرج الأميرعته معنی ده د بادشاه یا حاکم رعایا ته د فساد آزادی ورکول چه څنگه غواړنی په یو بل باندې ظلم کونی او هغوی بی واکو پریردل. (۳)

مرج سره امام بخاری رحمته علیه د آیت مبارک اَبَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرْنَجٍ (۴) لفظ د مرج تفسیر کړې دې چه ددې معنی د ملتبس ده یعنی اینختې او نه خلاصیدونکې. دغه شان مرج امرالناس دې یعنی مشتبه او گډوډ کیدل، ورا نیدل، دا د باب سمع نه دې او مرج ددې مصدر دې. (۵)

(مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ): مَرَجَتْ دَابَّتُكَ تَوَكَّتَهَا: د سورة الرحمن آیت (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ) (۶) طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رحمته علیه ددې تفسیر فرماني او مرجت دابتک معنی ده کله چه ته څاروي د څرن دپاره پریردې. دا د ابو عبیده رضی الله عنه ارشاد دې. (۷)

دبحرین نه څه مراد دې؟ په آیت مبارک کنبی د بحرین نه څه مراد دې؟ په دې کنبی د مفسرینو حضراتو اختلاف دې. چنانچه بعض وانی چه بحر السماء او بحر الأرض مراد دی. (۸) بعض وانی چه بحر فارس او بحر روم مراد دی. (۹) دبعض مفسرینو رانی داده چه دې نه شیرین او نمکین دریابونه مراد دی. (۱۰)

قول اول یعنی بحر السماء و بحر الأرض ابن جریر طبری رحمته علیه راجح گرځولې دې ځکه چه الله تبارک و تعالی دې نه پس فرمایلی دی: (يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ) (۱۱) لؤلؤ او مرجان اصداق او سیپونه راوځی. د بحر السماء نه بحر الأرض کنبی څاڅکې پریوځی او هلته نه د سیپنی په خله کنبی داخلیدوسره مرغلره جور پری بیا ددغه سیپونه مرغلرې راویستلې شی. (۱۲)

(۱) سورة الرحمن: ۱۵.

(۲) لسان العرب مادة مرج، والقاموس الوحيد مادة مرج، عمدة القاری: ۱۶۳/۱۵.

(۳) حواله جات بالا وفتح الباری: ۳۳۳/۶.

(۴) سورة ق: ۵.

(۵) لسان العرب مادة مرج والقاموس الوحيد مادة مرج، وعمدة القاری: ۱۵/۶۳ فتح الباری: ۳۳۳/۶.

(۶) سورة الرحمن: ۱۹.

(۷) مجاز القرآن: ۲/۷۷ سورة الفرقان وشرح الفسطانی: ۲۸۷/۵ عمدة القاری: ۱۵/۶۳ فتح الباری: ۳۳۳/۶.

(۸) عن ابن عباس، قال: المراد بالبحرين هنا: بحر السماء والأرض يلتقيان كل عام. رواه الطبري من طريق علي بن أبي طلحة: ۷۵/۲۷.

(۹) ومن طريق قتادة والحسن: هما بحرا فارس والروم. فتح الباری: ۳۳۳/۶ و ۷۵/۲۷.

(۱۰) فتح الباری: ۳۳۳/۶.

(۱۱) سورة الرحمن: ۲۲.

حافظ صاحب رحمته هم دا راجح گر خولی دی. (۱) مگر په آخری احتمال کښې هم څه اشکال نشته دي ځکه چه دلته د الله تبارک و تعالی د قدرت کامله بیان کیږي چه رب کریم دوه دریا بونه داسې هم روانولې شی سره ددې چه دواړه یو ځانی او یوبل سره ملاؤ شوی دی مگر یو شیرین او بل نمکین دواړو اوبه خپل مینځ کښې ملاؤنه شی، هم په دې باندې په تفسیر کښې مونږ خبره کړې ده (۲)

د شېبې نه خالی دلیل: مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته یوه واقعه نقل کړې ده چه یو عالم ته یو ځل په ادله کلامیه کښې څه شک او تردد پیدا شو نو الله تعالی نه نی دعا او غوښتله اې پروردگار یو څه داسې دلیل را القاء کړې چه په هغې کښې هیڅ یو فلسفې ته څه شېبه اونه شی اونه هغه د څه قسم تشکیک جاری کړې شی. نو په خوب کښې اولیدل چه یو سرې د قرآن کریم تلاوت کوی اودا آیت لولی: ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيْنَ ۚ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيْنَ ۝﴾ (۳) هغه عالم زر مطمئن شو او پوهه شو چه واقعی دا استدلال داسې حجت قاطعه دي چه ددې باره کښې هیڅ یو دهریه او منکر خدا ته لپشان هم تامل او تردد گنجائش نه شی ویستلې. اودې آیت د ماده پرستو طبعینو شک شېبې ختمې کړې چه د اوبو طبیعت خو اختلاط اتصال او امتزاج دي نو... سوا د الله تعالی د ذات نه کوم یو څیز د دواړو دریا بونو اوبه په یوبل کښې د ورگډیدونه منع کونکې دي. تعالی الله تعالی وجلت قدرته (۴)

ترجمه الباب سره د آیات مناسبت: امام بخاری رحمته چه کومه ترجمه قائمه کړه دهغې عنوان وو: صفة النار وأنها مخلوقة. ددې لاندې هغه مختلف قرآنی آیاتونو متنوع الفاظ اودهغې تفسیر او توضیح ذکر کړې دي. ددې ټولو آیاتونو د جهنم او د اهل جهنم سره څه نه څه تعلق دي. چنانچه غساق او غسلین به د جهنمیانو د خوراک حصه وی حصب جهنم یعنی دا جهنمیان به دهغه ځانی د اور دپاره د خشاک په توگه استعمالیږي. بیاد صدید ذکر دي چه د اهل جهنم مشروب به وی. ﴿كُلَّمَا خَبَتْ زُنُفَرُهُمْ سَعِيْرًا﴾ کښې خودلی شوی دی چه هغه اور به کله یخیري نه. ﴿أَقْرَبُ يَتْمُ النَّارِ الَّتِي تُورُونَ﴾ کښې د اور ذکر دي. په مقورین کښې هم د اور ذکر دي چه د جهنم لارمه دي. ﴿صِرَاطِ الْجَحِيْمِ﴾ او ﴿سَوَاءِ الْجَحِيْمِ﴾ کښې د وسط جهنم ذکر دي. ﴿لَشَوْبَاقٍ حَمِيْمٍ﴾ کښې دا مذکور دی چه دوی ته به په خوراک کښې سرې کړې گرمې اوبه ملاوولوسره ورکولې شی. په زفیر او شهیق کښې دا ذکر کړې شوی دی چه جهنمیان به د سخت تکلیف د وجې نه د خرپه شان چغې وهی ﴿وَرْدًا﴾ کښې دهغوی د تندې ذکر دي او ﴿غِيَا﴾ کښې دا او خودلی شو چه هغوی به په ډیره حساره کښې وی.

د حضرت مجاهد رحمته اثر ﴿يُنَجْرُونَ﴾ کښې دا ذکر فرمایلی شوي دي چه ددې جهنم د اور خشاک به هم دا جهنمیان وی. ﴿وَأُخَاسٍ﴾ کښې په جهنمیانو باندې کیدونکې متنوع عذاب یو قسم ذکر کړې شوي دي چه هغوی به دا ټول قسم عذابونه زغمی او برداشت کوی به نی هره ورځ به د نوی تجرباتونه تیریری بیابه هغوی ته ونیلی شی چه او ځکنی دا عذاب.

(۱) تفسیر الطبری: ۷۵/۲۷ فتح الباری: ۳۳۳/۶.

(۲) قلت: وفي هذا دفع لمن جزم بأن المراد بهما البحر الحلو والبحر المالح... فتح الباری: ۳۳۳/۶.

(۳) کشف الباری کتاب التفسیر: ۶۵۱.

(۴) سورة الرحمن: ۱۹-۲۰.

(۵) معارف القرآن کاندهلوی: ۶۰۹/۷.

آخری لفظ چه کوم ذکر کرې شوي دې هغه (مارچین نار) دې چه د سور کرې شوي اور شغلونه دې جناتو تخليق اوشو. نار او جهنم يوخيژ دې اونار د جهنم لارمه ده اعاذنا الله من جميعها دې نه پس دا اوگورنی چه امام بخاری رحمته الله ددې ترجمې لاندې لس احاديث ذکر کرې دي په کوم کبني چه روميې حديث د حضرت ابوذر رضي الله عنه دې

الحديث الاول

۳۰۸- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُهَاجِرِ أَبِي الْحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهَبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَقَالَ: «أَبْرِدُ» ثُمَّ قَالَ: «أَبْرِدُ» حَتَّى قَاءَ الْقَيْءُ، يَعْنِي لِتَلْوِيلِ ثُمَّ قَالَ: «أَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ قَبِيحِ جَهَنَّمَ» (۱) - [۱۰۱۱]

ترجمه: حضرت ابوذر رضي الله عنه فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله په یوسف کبني وو نوونی فرمانیل تاخیر کونی، بیا او فرمانیل تاخیر کونی تردې چه سوری واوړی، یعنی د غونډو طرف ته، بیانی او فرمانیل چه مونځ (د ماسپښین، کبني تاخیر کونی خکه چه د گرمی شدت د جهنم د تاؤ نه دې

تراجم رجال

ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالىسى باهلى بصرى رحمته الله دې ددوى حالات كتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار كبني تير شوى دى (۱).
شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمته الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوي دى (۲).

مهاجر: مهاجر مولى أبى الحسن رحمته الله دې.
زيد بن وهب: دا زيد بن وهب الجهنى الهمذانى رحمته الله دې (۳).
ابوذر: دا مشهور صحابى حضرت ابوذر غفارى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب المعاصى من أمم الجاهلية... لاندې راغلى دى (۴).
دا حديث كتاب الصلاة كبني تير شوي دې (۵). دلته د ترجمه په مناسبت سره دوباره ذكر كړې شوي دې ترجمه الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جملة كبني دې

(۱) قوله: أبذر رضى الله عنه: الحديث مرتجيجه كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(۲) كشف البارى: ۳۸/۲.

(۳) كشف البارى: ۶۷۸/۱.

(۴) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوگورنی كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(۵) كشف البارى: ۲۳۸/۲.

(۶) صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ۵۳۵.

«فإن شدة الحر من فم جهنم»^(۱) په دې سره د ترجمې دواړه جزونه ثابتېږي. صفة النار هم اود جهنم موجود کيدل هم. ښکاره خبره ده که چېرې هغه موجود نه وي نو دهغې تاو به دکوم ځانې نه راتللو.^(۲) دباب دويم حديث دحضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۰۸۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ قَبْرِ جَهَنَّمَ»^(۳) [۵۱۳]

تراجم رجال:

محمد بن يوسف: دا محمد بن يوسف بن واقد فريابي رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم.... په ضمن کښې تیره شوي ده.^(۴)
سفيان: دا سفيان بن عيينه رضي الله عنه دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا...» کښې تیر شوي دي.^(۵)
اعمش: دامشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران الكاهلي المعروف بالاعمش رضي الله عنه دې. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیر شوي دي.^(۶)
ذکوان: دا ابوصالح ذکوان رضي الله عنه دې. ددوی لقب سمان وزيات دې. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې نقل کړې شوي ده.^(۷)
ابوسعید: دا مشهور صحابي حضرت ابوسعید بن مالك بن سنان خدری رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن کښې شوي ده.^(۸)
دا حديث هم کتاب الصلاة کښې تیر شوي دي.^(۹) باب سره مناسبت واضح دي. دباب دريم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

^(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۶۳ فتح الباری: ۳۳۳/۶.

^(۲) فتح الباری: ۳۳۳/۶.

^(۳) قوله: عن أبي سعيد الخدری رضي الله عنه: الحديث، مرتخر بجه في مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

^(۴) كشف البای: ۲۵۲/۳.

^(۵) اوگورنی كشف الباری: ۱/۲۳۸، ۳/۱۰۲.

^(۶) اوگورنی: كشف الباری: ۲۵۱/۲.

^(۷) كشف الباری: ۱/۶۵۸.

^(۸) كشف الباری: ۲/۸۲.

^(۹) صحيح البخاری کتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر رقم: ۵۲۸.

الحديث الثالث

٣٠٨٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اِسْتَكَّتِ النَّارُ لِي رِيحًا فَقَالَتْ: رَبِّ أَكَلْ بَعْضِي بَعْضًا، فَأُذِنَ لَهَا يَنْفَسِينَ: نَفْسٍ فِي الشِّتَاءِ وَنَفْسٍ فِي الصَّيْفِ، فَأَشَدُّ مَا يَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ، وَأَشَدُّ مَا يَجِدُونَ مِنَ الزَّمْهَرِيرِ" (١)

تراجم رجال

ابو اليمان: دا ابو اليمان الحكم بن نافع حمصي رضي الله عنه دي.
 شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى حمصي رضي الله عنه دي. ددي دواړو مختصر حالات بدء الوحي الحديث السادس كني راغلي دي. (٢)
 الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي. ددوي مختصر ذكر بدء الوحي دريم حديث لاندې راغلي دي. (٣)
 ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعي حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدني رضي الله عنه دي. ددوي مفصل حالات كتاب اليمان باب صوم رمضان احتساباً من اليمان كني راغلي دي. (٤)
 ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.
 ددوي حالات كتاب اليمان باب امور اليمان كني تيرشوي دي. (٥)
 ترجمة الباب سره حديث مناسب: ددي حديث مناسب هم ترجمة الباب سره واضح دي چه په دي كني دجهنم د دوو ساگانو ذكر دي. يو په گرمي كني او بل په يخني كني. (٦)
 دي نه علاوه دا اودي نه وړاندې دواړه احاديث د جمهورو په خپل موقف باندې ډير قوي حجت دي چه جهنم اوس هم موجود دي اودهغې تخليق شوې دي. حافظ صاحب رضي الله عنه فرماني «وهذه الأحاديث من أقوى الأدلة على ما ذهب إليه الجمهور من أن جهنم موجودة الآن» (٧)
 دباب خلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنه دي.

(١) قوله: أباهريرة رضي الله عنه: الحديث، مرتخرجه صحيح البخاري كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

(٢) كشف الباري: ٤٨٠/١-٤٧٩.

(٣) كشف الباري: ٣٢٦/١ الحديث الثالث وكشف الباري كتاب الفسل: ١٩٤.

(٤) كشف الباري: ٣٢٣/٢.

(٥) كشف الباري: ٦٥٩/١ بل دا حديث هم شاته تيرشوي دي صحيح البخاري كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة

الحر رقم: ٥٣٧.

(٦) عمدة القاري: ١٥/١٦٤.

(٧) فتح الباري: ٣٣٣/٦.

الحديث الرابع

٣٠٨٨- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ هُوَ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ الضَّبْعِيِّ، قَالَ: كُنْتُ أَجَالِسُ [ص: ١٣١] ابْنَ عَبَّاسٍ بِمَكَّةَ فَأَخَذَنِي الْحُتِيُّ، فَقَالَ: أَيْرُدُهَا عَنْكَ بِمَاءِ زَمْزَمَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ «الْحُتِيُّ مِنْ فِتْرِ جَهَنَّمَ فَأَيْرُدُوهَا بِالمَاءِ أَوْ قَالَ بِمَاءِ زَمْزَمَ- شَكَّ هَمَامٌ-» (١)

ترجمه. مشهور تابعی حضرت ابو جمره ضبعی رضی اللہ عنہ فرمائی ہے کہ مکہ مکرمہ کنبی حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما سرہ کیناستم پاسیدم ہے ما تہ راغله نوحضرت د علاج ہے توگہ ماتہ دا او فرمانیل ہے ددی تہی گرمائش ہے آب زمزم سرہ یخ کرہ. چنانچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی دی پس دا ہے ابوسرہ یا د زمزم ہے ابوسرہ یخہ کرنی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبد الله جعفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب امور الایمان کنبی تیرشوی دی. (٢)

ابوعامر دا ابو عامر عبد الملك بن عمرو بن قیس عقدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی تذکرہ کتاب الایمان باب امور الایمان کنبی شوی ده. (٣)

همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رضی اللہ عنہ دی. (٤)

ابوجمره دا ابو جمره نصر بن عمران ضبعی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب الایمان باب اداء الخمس من الایمان لاندی راغلی ده. (٥)

ابن عباس رضی اللہ عنہما: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہما دی. ددوی اجمالی تذکرہ بند، الوحی او تفصیلی کتاب الایمان باب کفران العشر و کفر... کنبی شوی ده. (٦)

دباب پنجم حدیث د حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الخامس

٣٠٨٩- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سُقْيَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبَّائَةَ

(١) قوله: كنت أجالس ابن عباس رضی اللہ عنہما الحديث، انفرد به الإمام البخاری رحمه الله. ولم يخرج غيره تحفة الأشراف: ٢٦٣/٥ رقم: ٦٥٣٠

(٢) كشف الباری: ٦٥٨/١

(٣) كشف الباری: ٦٥٨/١

(٤) ددوی د حالاتو ذپاره او گورنی کتاب موافقت الصلاة باب من نسی صلاة فليصل.....

(٥) كشف الباری: ٧٠١/٢

(٦) كشف الباری: ٤٣٥/١ و ٢٠٥/٢

بْنِ رِفَاعَةَ، قَالَ أَخْبَرَنِي رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «الْحَمَى مِنْ قَوْرِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا عَنْكُمْ بِالْمَاءِ» (١) [٥٣٩٤]

ترجمه. حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه فرمائی ہے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نے ارشاد کولوسرہ واؤریدو چہ تبہ د جہنم د جوش او دھغی د شدت نہ دہ نودا د اوبو پہ ذریعہ لرے کونی

تراجم رجال

عمرو بن عباس: دا ابو عثمان عمرو بن عباس رضي الله عنه دی.

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن مہدی ازدی بصری رضي الله عنه دی. (٢)

سفيان: دامشهور امام محدث سفيان بن ثوري رضي الله عنه دی. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم»، لاندی بیان کرے شوی دی. (٣)

ایبہ (سعید): دا حضرت سفيان والد سعید بن مسروق رضي الله عنه دی. (٤)

عبایہ بن رفاعہ: دا حضرت عبایہ بن رفاعہ انصاری مدنی رضي الله عنه دی. (٥)

رافع بن خديج رضي الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه دی. (٦)

دباب شپرم حدیث د حضرت عائشہ صدیقہ رضي الله عنها دی.

الحديث السادس

٣٠٩٠- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ الْحَمَى مِنْ قَوْرِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ» (٧) [٥٣٩٥]

تراجم رجال

مالك بن اسماعيل: دا مالك بن اسماعيل بن زياد نهدی کوفی رضي الله عنه دی. (٨)

(١) قولہ: أخبرني رافع بن خديج رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في الطب، باب الحمى من فيج جهنم رقم: ٥٧٢٦ ومسلم رقم: ٥٧٥٩، ٥٧٦٠ في السلام باب لكل داء دواء، والترمذي رقم: ٢٠٧٤ في الطب باب ماجاء في تبريد الحمى بالماء.

(٢) ذدی دوارو محدثینو حضراتو د حالات دپاره اوگورنی: کتاب الصلوة باب فضل استقبال القبلة.

(٣) اوگورنی کشف الباری: ٢/٢٧٨.

(٤) ذدی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الأذان باب من شكا إمامه.

(٥) ذدی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الجمعة باب المشي إلى الجمعة.

(٦) ذدی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلوة باب وقت المغرب.

(٧) قولہ: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث رواه البخاري في الطب، باب الحمى من فيج جهنم، رقم: ٥٧٢٦ ومسلم رقم: ٥٧٥٥-٥٧٥٦ في السلام باب لكل داء دواء، والترمذي رقم: ٢٠٧٥ في الطب باب ماجاء في تبريد الحمى بالماء وابن ماجه في الطب باب:

الحمى من فيج جهنم رقم: ٣٥١٨.

(٨) ذدی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان.

زهير: دا ابوخيثمه زهير بن معاويه كوفى جعفى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان كنبى تيرشوى دي. (١)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رضي الله عنه دي.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دي. ددي دوارو حضراتو تذكرة بدء الوحي دويم حديث كنبى او اجمالى په كتاب الإيمان باب أحب الدين الى الله أدومه كنبى تفصيلاً تيره شوي ده. (٢)
عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلي دي. (٣)

دباب اووم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دي.

الحديث السابع

٣٠٩- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: «الْحَمَى مِنْ قَبْرِ جَهَنَّمَ فَأَبْرُدُوهَا بِالمَاءِ» (٤) [٥٣٩١]

تراجم رجال

مسدد: دا ابو الحسن مسدد بن مسرهد اسدى بصرى رضي الله عنه دي. ددوى تذكرة كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلي. (٥)

يحيى: دا يحيى بن سعيد قطان ابوسعيد احوال بصرى رضي الله عنه دي. ددوى تذكرة كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه...، لاندې ذکر کړې شوي ده. (٦)

عبيدالله: دا حضرت عبيدالله بن عمر بن حفص عمرى رضي الله عنه دي. ددوى تذكرة كتاب الوضوء باب التيمم في البيوت لاندې نقل کړې شوي ده. (٧)

نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رضي الله عنه دي. ددوى تفصیلى حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتاوى المسجد په ذیل كنبى راغلي دي. (٨)

(١) كشف الباری: ٣٦٧/٢.

(٢) كشف الباری: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢-٤٣٢.

(٣) كشف الباری: ٢٩١/١.

(٤) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث رواه البخاري في الطب باب الحمى من فيج جهنم رقم: ٥٧٢٣ ومسلم رقم: ٥٧٥١-٥٧٥٤ في السلام باب لكل داء دواء، والترمذي رقم: ٢٠٧٥ في الطب باب ماجاء في تبريد الحمى بالماء وابن ماجه في الطب باب

الحمى من فيج جهنم رقم: ٣٥١٧.

(٥) كشف الباری: ٢/٢.

(٦) كشف الباری: ٢/٢.

(٧) كشف الباری: ٢/٢.

(٨) كشف الباری: ٤/٤٥١٦.

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دی. ددی وی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: بنی الاسلام علی خمس.... لاندی تیرشوی دی. (۱)

تنبیه: دلته امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په ترتیب سره څلور احادیث ذکر کړل. یعنی حدیث ابن عباس، حدیث رافع، حدیث عائشه او حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما. دکوم معنی او مطلب چه متحد دی. په دې ټولو کښې تبه د جهنم د گرمی د شدت نتیجه گرځولې شوې ده. یانی دې سره تشبیه ورکړې ده. هم ددې څلورو نه درې احادیث یعنی حدیث رافع حدیث عائشه او حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما حضرت مصنف رحمۃ اللہ علیہ په کتاب الطب کښې هم ذکر کړی دی. (۲) هم هلته ددې تقریر او شرح ذکر کړې شوې ده. (۳)

ددغه څلورو احادیثو خلاصه او مفهوم دادې چه اوبه د تبې علاج دی او حقیقت هم دغه دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په ارشاد باندې که پوره یقین وی نوچه هر څنگه تبه وی هغه په اوبوسره لرې کیري دهغې په شدت کښې کمې راځي. د دارالعلوم دیوبند بانی حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ به د خپلې تبې علاج هم دغه شان کولو. (۴)

د احادیث اربعه مناسبت باب سره: ددې څلورو وارو احادیثو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دی چه په دې کښې د جهنم حرارت او د گرمی د شدت بیان کړې شوې دی کوم چه په صفة النار کښې داخل دی. (۵)
د باب اتم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی.

(۱) کشف الباری: ۱/۶۲۷

(۲) صحیح البخاری کتاب الطب باب الحمی من فیج جهنم رقم: ۵۷۲۳، ۵۷۲۶-۵۷۲۵

(۳) کشف الباری کتاب الطب: ۳۹-۳۶ وللاستزادة انظر التوضیح: ۱۹/۱۷۶-۱۷۴.

(۴) دسیدنا امام نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ د ژوند حالات لیکونکې مولانا سید مناظر احسن گیلانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: (ددې خط نه، په ظاهر هم دغه معلومیږي چه کیدي شی د ملیریا حمله پرې شوې وه یخنی سره به نی تبه کیدله مگر پوهیدلو چه دو نریت بشدت گذشت: کومه دوره اولرزه د تبې په هغوی باندې وه دهغې په علاج کښې څه تددیرونه اختیار کړل هم پخپله لیکي: آخر کا از صبح روز دوم، بعلاج مسنون، غسل از آب تازه تدبیر کرده شد. د یخنی او تبې په دې سختی کښې د لامیلو سرې تخیل هم نه شی کولې. لیکن د مسنون علاج عقیدت هم دغه علاج آسان کړو او په تازه اوبوسره نی غسل او کړو. الله تعالی ته پته ده چه طبیبانو اوداکترانو په نیز ددې طریقه علاج اختیارولو څه نتیجه کیدل پکار دی؟ لیکن حضرت رحمۃ اللہ علیہ هم پخپله اطلاع ورکړی چه خداوند حقیقی به برکت ابن عمل شفانم بخشید فیوض فاسمیه ص ۱ دسیرت قاسمی پوفانی یعنی حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن رحمۃ اللہ علیہ خاکسار هم یوخل او کنل چه په سخته تبه کښې راگیر وو د حرارت د سختوالي د وجې نه په بدن مبارک باندې لاس کیخوډل هم گران وو لیکن هم په دې خیال کښې ښه یاد دی چه حضرت شیخ الهند رحمۃ اللہ علیہ مدرسې ته تشریف راوړلو اود مدرسې د جمات مشرقی طرف کښې چه کوم کوهرې دي هم هغې له راغلو کیناستو او موجود طلبه نه نی حکم ورکړو چه ډولچې راوباسنی او په ما باندې اچونی غالباً به دې عمل کښې د شرکت سعادت دي فقیر ته هم حاصل شوې وو. په صحیح توگه څو نه شم ونیلې لیکن که حافظه مې غلطی نه کوی نو ونیلې شم چه د څرمن لونی ډول سره وار به وار تقریباً اتیا ډولچې اوبه واچولې شوې طالبان نه واپس کیدل اود یوستري کیدونه پس به بل سرخ ناوولو کښې مشغول کیدلو. حضرت به هم په دغه تبه کښې د ډولچې دپاسه ډولچې په خان باندې اړولې رچیدلو او زه حیران ووم سوچ مې کولو گوره چه څه انجام به کیري؟ الله الله کولو سره نی د بس کولو حکم ورکړو. سترگې سرې وې دهغې سوروالی ښانست ترنته پورې په زړه اودماغو کښې پروت دی. پاسیدو په کپره نی بدن اوچ کړو. ترکومې چه خیال دی د تبې نوم هم ددې غسل نه پس باقی پاتې نه شو. سوانح قاسمی (سیرت شمس الاسلام) ۱/۶۰۹-۱/۶۰۸، ۱۰/۲، مکتبه رحمانیه لاهور.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۶۴.

الحديث الثامن

۳۰۹۳- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْوَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ»، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَتْ لَكَافِيَةً قَالَ: «فُضِّلَتْ عَلَيْهِنَ بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهُنَّ مِثْلُ حَرِّهَا» (۱)

تراجم رجال

اسماعیل بن ابی اویس: دا اسماعیل بن ابی اویس مدنی اصبحی رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من کره ان یعود فی الکفر... کنبی تیرشوی دی (۲)
مالک: دا ابو عبد اللہ مالک بن انس مدنی اصبحی رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی تذکرہ بدء الوحی او کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن کنبی ذکرشوی ده (۳)
ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد اللہ بن ذکوان رضی اللہ عنہ دی
الأعرج: دا غنبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رضی اللہ عنہ دی ددی دواړو محدثینو حضراتو تذکرہ کتاب الایمان باب حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من الایمان لاندی تیره شوې ده (۴)
ابو هریره: دامشهور صحابی حضرت ابو هریره رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کنبی تیرشوی دی (۵)

قوله: «أن رسول الله قال: ناركم جزء من سبعين جزءا من نار جهنم» حضرت ابو هريره

رضی اللہ عنہ فرمائی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلی دی چه ستاسو اور د جهنم د اور او یایم جزء نه یو جز دی
د حدیث شریف دوه مطلب: ① مطلب دادې چه زمونږ دا دنیاوی اور چه په خوراک څښاک او نورو څیزونو کنبی استعمالیری. ددی په مقابله کنبی د دوزخ اور او یا درجې زیات گرم دی اوس تاسو پخپله خیال او کړنې چه کله ددی دنیاوی اور دا حال دی چه څیزونه په لمحو او سیکندونو کنبی ایره کوی نو دغه جهنم د اور به څه حال وی!

② یا مطلب دادې چه که دتولو دنیا اور راجمع کړی کوم چه خلق سوزوی نودا به د جهنم د اور یو جز وی اود هغې اور خود او یا و اجزاء برابر دي اعاذنا الله منها (۱)

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم كتاب صفة الجنة باب في شدة الحر من نار جهنم رقم: ۲۸۴۳ والترمذي كتاب صفة جهنم باب ماجاء في أن ناركم هذه جزء من سبعين جزءاً من نار جهنم رقم: ۲۵۹۲ وابن ماجه كتاب الزهد باب صفة النار رقم: ۴۳۱۸.

(۲) كشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۳) كشف الباری: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲.

(۴) كشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

(۵) كشف الباری: ۶۵۹/۱.

په روایاتو کښې تعارض او دهنې حل: په صحیحین کښې سبعین جزء یعنی د اویا عدد ذکر دې. خود امام احمد رضی اللہ عنہ په یو روایت کښې مائة جزء راغلي دي (١).
په دې روایاتو کښې د تطبیق صورت هم دغه دې چه مبالغه فی الکثرة باندې محمول کړې شی چه هغه اور ډیر زیات خطرناک دې ستاسو د اندازونه هم زیات دویم جواب دادې چه اعتبار د عدد زائد وی مطلب دا چه سل درجې زیات دې (٢).
نارکم مبتداء دې جزء من سبعین جزا ددې خبر دې. من نار جهنم کښې من بیانیه دې او ورسره د تبعیض معنی ته هم شامل دې (٣).

قوله: :: قیل: یا رسول الله، ان کانت لکافیة چا او نیل یا رسول الله! هم دا دنیاوی اور کافی وو. دلته ان مخففه من المثقله دې. یعنی انها کانت کافیة چه دگناهکارانو دپاره هم دغه د دنیا اور کافی وو. ان مخففه او نافیة په مینځ کښې فارق هم دغه کلمه د لام وی. دا د حضرات بصیرین مذهب دې خود حضرات کوفیین په نیزان په معنی د ما اولام په معنی د لا دې. ددوی مطابق تقدیری عبارت داسې دې: «ما کانت الا کافیة» (٥).

قوله: :: قال: فضلت علیهن بتسعة وستین جزءاً، کلهن مثل حرها حضور پاک ﷺ او فرمائیل ددې دنیا په اور باندې د جهنم اور یو کم اویا درجې فضیلت او فوقیت لری په دې کښې د هریو گرمائش او حرارت ددې دنیاوی اور په شان دې. د علیهن ضمیر نیران الدنيا طرف ته راجع دې کوم چه مفهوم دې. د مسلم شریف په روایت کښې علیها دې (٦). یعنی علی النار نیران د نار جمع ده (٧).
د ابن حبان او مسند احمد په روایت کښې مثل حرها سره سره «وضعت بالبحر مرتین، ولولا ذلك ما انتقم بها أحد» زیات والې هم نقل دې (٨). هم دغه شان یو حدیث د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه هم نقل دې کوم چه امام حاکم رضی اللہ عنہ او ابن ماجه رضی اللہ عنہ نقل کړې دې. په هغې کښې دا اضافه هم ده «فأما تدعو الله أن لا يعيدها فيها» (٩).
د مختلف روایاتو خلاصه: ددې ټولو روایاتو خلاصه داده چه د جهنم د اور حرارت او د سوزولو صلاحیت

(١) التوضیح: ١٧٧/١٩.

(٢) مسند احمد: ٣٧٩/٢ رقم: ٨٩١٠ مجمع الزوائد: ٣٨٧/١٠ کتاب صفة النار باب تلقى النار أهلها.

(٣) فتح الباری: ٣٣٤/٦ عمدة القاری: ١٦٥/١٥.

(٤) عمدة القاری: ١٦٥/١٥.

(٥) التوضیح لابن ملقن: ١٩٠/٧٧ وشرح الطیبی: ٢٧٧/١٠.

(٦) صحیح مسلم کتاب الجنة..... باب جهنم..... رقم: ٢٨٤٣.

(٧) فتح الباری: ٣٣٤/٦.

(٨) مسند الاحمد: ٢٤٤/٢ مسند أبی هريرة رقم: ٧٣٢٣ و صحیح ابن حبان کتاب إخبار عن مناقب الصحابة باب صفة النار رقم: ٧٤٦٣ والحمیدی فی مسنده: ٢٧٤/٢ رقم: ١١٦٣.

(٩) رواه الحاکم فی مستدرکه: ٥٩٢/٤ کتاب الأحوال رقم: ٥٧٥٣ و ابن ماجه کتاب الزهد باب صفة النار رقم: ٤٣١٩.

د دنیا داور نه یو کم او یا درجې زیات دې د دنیاوی اور نه فائده حاصلول هم آسان او ممکن نه وه مگر الله تعالی د خپل بند یگانو د ضرورت او حاجت د وجې نه ددې نه فائده حاصلولو کښې آسانی راوستلو دپاره سمندر په دې دنیاوی اور باندې دوه خل او وهلو گنی دې ته نیزدې کیدل هم ممکن نه وو. بل دا د دنیا اور پخپله ددې خبرې نه پناه غواړی او دعا کوی چه الله تعالی دې جهنم ته واپس اونه لیگی.

د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت (۱) کښې خو اووه خل په سمندری او بوسره د یخولو ذکر دې. او د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما یو روایت کښې «ضرب بها البحر عشر مرات» (۲) ذکر دې. نومقرر عدد مراد نه دې بلکه دا قابل د ارتفاع جوړول مراد دی. چه ددې دنیاوی اور گرموالي هم څه معمولی نه وو مگر د انسانانو د بښگرې د خاطر ددې په گرموالي کښې غیر معمولی کمې او کرې شو. أعاذنا الله منها.

د جواب د تکرار مقصد: د علامه طیبی رحمته الله علیه د قول مطابق حضور پاک د سائل د سوال په جواب کښې چه دا کوم فرمانیلی چه «فضلت عليهم بتسعة.....» نوهم دهغه سابقه جملې د تاکید په توگه تکرار دې کوم چه حضور پاک په شروع کښې فرمانیلی وو. مطلب دادې چه بیشکه د چا د سوزولو دپاره هم دا د دنیا اور کافی دې مگر د خالق او مخلوق په اور کښې خوف فرق کیدل پکار دی که نه. لهذا د دوزخ اور چه ذکوم عذاب الهی دپاره تیار کړې شوې دې دهغې تقاضا ده چه د هغې په حرارت او گرمانش کښې د دنیا د اور نه ډیر زیاتوالې وی. دې دپاره چه د الله تعالی عذاب د دنیا د عذاب نه په فرق وی (۳) ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح او ښکاره دې چه په دې کښې د جهنم د اور خوف ناکې او خطرناک والی بیان دې. د باب نهم حدیث د حضرت یعلی بن امیه رضی الله عنه نه نقل دې.

الحدیث التاسع

۳۰۱۳- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُقْيَانٌ، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ عَطَاءَ، يُخْبِرُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ «وَنَادُوا يَا مَالِكُ» (۴) - [۳۰۵۸]

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابو الرجا قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الايمان باب اثناء السلام من الايمان لاندې تیر شوی دی (۵).

(۱) عمدة القاری: ۱۶۵/۱۵ التوضیح: ۱۷۷/۱۹ والتمهید لابن عبدالبر: ۱۶۳/۱۸.

(۲) إنما ذکرها الإمام العینی رحمه الله، ولم أجدھا فی مجموعة الأحادیث. والله اعلم بالصواب.

(۳) شرح الطیبی: ۲۷۷/۱۰ رقم: ۵۶۶۵.

(۴) قوله: عن أبيه (یعلی بن امیه): الحدیث، مرتخریجہ سابقا، باب إذا قال أحدکم: آمین.....

(۵) کشف الباری: ۱۸۵/۲.

سفيان دامشهور امام محدث سفيان بن عيينه رضي الله عنه دي ددوی مختصر حالات بدء الوحي کنيي او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا... کنيي تير شوی دی. (۱)
عمرو: دا عمرو بن دينار جمحي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم کنيي تيره شوي ده (۲)
عطاء: دا مشهور تابعي محدث حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء کنيي راغلی. (۳)

صفوان بن يعلي: دا صفوان بن يعلي بن اميه تيمی رضي الله عنه دي (۴)
ايه: دا مشهور صحابي حضرت يعلي بن اميه رضي الله عنه دي. (۵)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددي حديث مطابقت هم واضح دي چه په دي کنيي د خازن چينم د مالک ذکر دي. بل د حضرت يعلي بن اميه رضي الله عنه دا حديث اوس يو خو ابواب وړاندي «باب اذا قال أحدكم: آمين» د شرح سره تير شوي دي.
دباب لسم او آخري حديث د حضرت اسامه بن زيد بن حارثه رضي الله عنه دي.

الحديث العاشر

۳۰۹۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ قِيلَ لِأَسَامَةَ لَوْ أَتَيْتَ فَلَانًا فَكَلِمَتُهُ، قَالَ: إِنَّكُمْ لَتُرَوْنَ أُنِي لَا أَكَلِمَتُهُ إِلَّا أَسْمِعُكُمْ، إِنْ أَكَلِمْتُهُ فِي السِّرِّ دُونَ أَنْ أَفْتَحَ بَابًا لِأَكُونَ أَوَّلَ مَنْ فَتَحَهُ، وَلَا أَقُولُ لِرَجُلٍ أَنْ كَانَ عَلَى أَمِيرٍ إِنَّهُ خَيْرُ النَّاسِ، بَعْدَ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: وَمَا سَمِعْتُهُ يَقُولُ: قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: "يُجَاءُ بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فِي النَّارِ، فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِرَحَاهُ، فَيَجْمَعُهُ أَهْلُ النَّارِ عَلَيْهِ فَيَقُولُونَ: أَيُّ فَلَانٍ مَا شَأْنُكَ؟ أَلَيْسَ كُنْتَ تَأْمُرُنَا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَانَا عَنِ الْمُنْكَرِ؟ قَالَ: كُنْتُ أَمُرُكُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ" رَوَاهُ عُثْمَانُ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ (۱) [۲۶۸۵]

ترجمه: حضرت اسامه بن زيد رضي الله عنه ته چا اوونيل كه چري ته فلانكي له تلي وي او هغه سره دي خبره كړي وه (نوديره مناسب به وه). هغوی اوونيل تاسو خلق گمړنی چه زه هغه سره صرف ستاسو د ارلودپاره خبرې اترې كوم. زه خو بغير ددي نه چه (دفتني) د يونوی باب شروع او كرم هغه سره په خان

(۱) كشف الباری: ۱۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۲) كشف الباری: ۳۰۹/۴.

(۳) كشف الباری: ۳۷/۴.

(۴) ددوی د حالاتو دپاره او گورنی كتاب الحج باب غسل الخلق ثلث مرات.

(۵) حواله بالا.

(۶) قوله: قيل لأسامة بن زيد رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في الفتن، باب الفتنة التي نسوج كمسوح البحر رقم:

۷۰۹۸ ومسلم رقم: ۷۴۴۴-۷۴۴۳ في الزهد، باب عقوبة من ياتر بالمعروف ولا يفعله، وينهى عن المنكر ويفعله.

له خائى كنبى (په دې معامله كنبى او نورو معاملاتو كنبى) خبرې اترې كوم. زه فتنه پيدا كونكې د ټولو نه رومبې سرې نه جوړيدل غواړم او نه زه هغه سرې څوك چه زما حاكم دې داسې وايم چه هغه د ټولو خلقو نه بهتر دې. ما د رسول الله ﷺ نه يوه خبره اوريدلې ده. خلقو تپوس او كړو چه تاسو كومه خبره اوريدلې ده؟ حضرت اسامه رضي الله عنه او فرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه داسې فرمائيل اوريدلې دى چه د قيامت په ورځ به يوسرې راوستلې شى بيا به هغه په جهنم كنبى غورزولې شى. نودهغه كولمې به په اور كنبى راڅخې نوهغه به داسې تاوېږي لكه څنگه چه خرد جرندي سره چاپيره تاوېږي ددې حال په ليدو به دوزخيان هغه سره راجمع شى او هغه ته به وائى چه اې فلانكى ستا دا حال ولې دې؟ ولې تابه مونږ ته د خو خبرو حكم او د بدو كارونو نه منع كولو؟ هغه بنده به وائى چه او ما به تاسو ته دخو كارونو حكم دركولو مگر پخپله به مې عمل نه كولو او تاسو به مې دخرابو خبرو نه منع كولي مگر پخپله به په بدو كنبى اخته ووم.

تراجم رجال

علي: دا مشهور محدث علي بن عبدالله ابن المديني رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم په ذيل كنبى راغلي ده. (١)
سفيان: دا سفيان بن عيينه رضي الله عنه دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحي كنبى او تفصيلى حالات (كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... كنبى تير شوى دى. (٢)
اعمش: دا مشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران الكاهلى المعروف بالاعمش رضي الله عنه دې. ددوى حالات (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تير شوى دى. (٣)
ابووائل: دا ابووائل شقيق بن سلمه كوفى اسدى رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.... لاندې ذكر كړې شوى دى. (٤)
اسامه: دا حضرت اسامه بن زيد بن حارثه كلبي مدنى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الموضوع باب إسباغ الموضوع په ضمن كنبى تير شوى دى. (٥)

قوله: **قيل لأسامة: لو أتيت فلانا فكلمته؟ قال: إنكم لترون أنى لا أكلمه إلا أسمعكم...**

په دې حديث كنبى د فلانا اورجل نه مراد حضرت عثمان رضي الله عنه دې. (٦)

(١) كشف الباري: ٢٩٧/٣.

(٢) اوگورنى كشف الباري: ٢٣٨/١، ١٠٢/٣.

(٣) اوگورنى: كشف الباري: ٢٥١/٢.

(٤) كشف الباري: ٥٥٩/٢.

(٥) كشف الباري: ١٨٠/٥.

(٦) دا دعام شراح رانې ده خود حضرت شيخ الحديث صاحب رضي الله عنه مطابق رجل نه مراد وليد بن عتبه دې چه د حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه د مور شريك رور وو. چنانچه ليكي: ((ثم لا يخفى عليك أن ظاهر كلام الشراح قاطبة. وكذا كلام الشيخ (الكنكوهي) قدس سره، والمشايخ: أن المراد بالرجل في قوله: ولا أقول لرجل... هو عثمان رضى الله عنه. ثم أولوا وعبد الحديث في شأن عثمان. والأوجه عند هذا العبد الضعيف أن مصداق الأمير هو الوليد. والمعنى أن كون الوليد أميراً لا يمنعنى أن أكلمه فيه.

ترجمة الباب سره ذهديث مناسبت: ددي حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دي جمله کښي دي
 «بما بالرجل يوم القيامة، فملق في النار» چه په دي کښي د جهنم د اور صفت بيان کړي شوي دي (۱)
 قوله: «رواه غندر عن شعبة عن الأعمش»: دا تعليق دي کوم چه موصولاً پخپله مصنف عليه السلام
 کتاب الفتن کښي نقل کړي دي (۲)

۱۱- باب: صِفَةُ إِبْلِيسَ وَجُنُودِهِ.

ما قبل سره مناسبت: د تير شوي باب تعلق جهنم سره وو او د جهنم چه کوم تعلق دي هغه پت نه دي.
 ښکاره خبره ده چه جهنم به هم په ابليس اود هغه په منونکو سره ډکولې شي. چنانچه هم هغه خلق به د
 هغې خشاک وي چه دهغه متبعين وي دا به دهغوي د هميشه دپاره د اوسيدو خاني وي. اعاذنا الله منها.
 د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري د ابليس اود هغه د لښکر تذکره کړي ده. اکثر فلاسفه او قدریه
 د شيطان د وجود انکار کوي لکه څنگه چه تفصيل په وړاندي باب کښي راځي. چنانچه حضرت
 مصيبت عليه السلام په دي باب سره د هغه منکرينور د کړي دي. د ابليس اود هغه د لښکر اثبات نې په قرآن او
 سنن سره فرمايلې دي. د ابليس لعين سره متعلق ډير بحثونه دي کوم چه به مونږ ترتيب وار
 ذکر کوو.

ايا ابليس اسم مشتق دي؟ د ټولو نه اول بحث دلته د ابليس د نوم باره کښي دي چه دا مشتق دي
 او که نه؟ چنانچه د يوجماعت موقف خودادي چه ابليس اسم عجمي دي، د علميت او عجمه د جمع
 کيدو و چې نه غير منصرف دي. ابن الانباري عليه السلام دا قول نور مدلل کولو دپاره فرماني چه که چرې دا
 عربي لفظ وي نوضرور به منصرف وي لکه لفظ د اکليل چه دي. خو علامه طبري عليه السلام فرماني چه دا
 هم عربي دي ددي باوجود غير منصرف دي، منصرف نه دي چه په کلام عرب کښي ددي مثال ډير کم
 ملاويږي. په دي وجه دا د عجمي نوم په شان گرځولوسره غير منصرف او گرځولې شو.
 مگر د علامه طبري عليه السلام دا خبره محل اشکال ده ځکه چه د يونوم مثالونه په کلام عرب کښي قلت
 دهغې د عدم صرف ته مستلزم نه دي. دا علت بنياد جوړولوسره يونوم منصرف يا غير منصرف نه شي
 گرځولې کيدې. خو د بعض حضراتو وينا ده چه دا اسم عربي دي او د ابليس نه مشتق دي د کوم معنی
 چه د ناامیده کيدو ده. علامه جوهری عليه السلام ليکلي دي: ابليس من رحمة الله: أي بئس، ومنه سمی ابليس، وکان
 اسمه عزرايل (۳) قاموس فيروز آبادي کښي هم دا نوم مشتق منلې شوي دي. د کوم د تغليط طرف ته
 چه علامه مرتضی زبيدي عليه السلام اشاره کړي ده (۴)

بعد أن سمعت هذا الوعيد الشديد، وعلى هذا فيكون مورد الحديث هو الوليد. فحينئذ لا يشكل الحديث بمناقب عثمان رضي الله
 عنه فتأمل. فإنه لطيف. ((الكنز المنواري: ۱۸۶/۱۳. اوددي حديث تفصيلي شرح به ان شاء الله په کتاب الفتن کښي راځي.
 صحيح البخاري كتاب الفتن باب الفتنة التي تروج كسوج.... رقم: ۷۰۹۸ وكذا انظر: فتح الباري: ۳۳۴/۶ عمدة القاري:

۱۶۶/۱۵ التوضيح: ۱۸۰/۱۹ شرح ابن بطلال: ۴۶-۴۸/۱۰ كتاب الفتن رقم: ۳۴۳۶.

(۱) قال العيني رحمه الله في العمدة: ۱۶۶/۱۵ مطابقته للترجمة من حيث إن فيه ذكر النار، التي هي جهنم.

(۲) صحيح البخاري كتاب الفتن باب الفتنة التي تروج كسوج.... رقم: ۷۰۹۸.

(۳) الصحاح للجوهري: ۱۰۸ مادة بلس وعمدة القاري: ۱۶۷/۱۵.

(۴) تاج العروس: ۱۱/۴ فصل الباء من باب السين. وعمدة القاري: ۱۶۷/۱۵.

بهر حال دواړه اقوال موندلې شی. علامه عینی رحمته الله علیه د ابن ابی الدنیا رحمته الله علیه په حواله سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما یو روایت نقل کړې دې د هغې نه هم اسم مشتق معلومېږي. په هغې کښې دې: «کان اسم إبليس حيث كان عند الملائكة عزرايل، ثم إبليس بعد»،^(١) یو روایت د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دا هم دې چه دهغه نوم حارث وو.^(٢) د ابلیس په کنیت کښې مختلف اقوال دی. ابومره، ابوالعمر او ابوکردوس.^(٣) ابلیس د ملائک نه وو که نه؟ په دې کښې اختلاف دې چه ابلیس د ملائک نه وو که نه؟

① علامه ابوالوفاعلی بن عقیل رحمته الله علیه کتاب الارشاد کښې فرماني چه ابلیس د فرښتونه وو. د علامه ابوبکر عبدالعزیز رحمته الله علیه رانې هم دغه وه ځکه چه ارشاد رباني دې «وَأَذَقْنَا لِلْمَلِئِكَةِ اسْمَهُ وَالْإِذْمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ»^(٤) په دې مقام باندې استثناء دا خودلې شی چه ابلیس د فرښتو د جنس نه وو ځکه چه باب استثناء کښې په کلام عرب کښې مشهور هم دغه دی چه هغه د جنس نه وی خلاف جنس نه استثناء غیراولی ده.^(٥)

حضرت نور فرماني چه زمونږ د موقف د صحت دلیل داهم دې که د ده شمیر په فرښتو کښې نه وو نو په سجده نه کولو سره به دده ملامتیا او طعن او تشنیع نښه جوړول هم صحیح نه وي. ځکه چه هغه په امر کښې داخل نه وو. گورنی، که د وخت بادشاه دا اعلان او کړی چه کپړې والادې دکان نه کولاووی اونانبايان دې کولاو کړی نونانبايانوبه په دکان کولاوولو باندې نشانه هیڅ کله نه شی جوړولې. چونکه نانبايان خلق په دغه نهی کښې داخل نه دی. چنانچه که ابلیس هم د فرښتو د جنس نه نه وي نو هغه به فرښتوسره په امر بالسجود کښې هیڅ کله داخل نه وي. حالانکه ابلیس هم مامور بالسجود نه وو په دې باندې اجماع ده. نو ثابت شوه چه هغه د ملائک نه وو. ابوبکر عبدالعزیز رحمته الله علیه فرماني «وأنه لو لم يكن من الملائكة خرج عن أن يكون مأمور بالسجود، لأن السجود انصرف إلى الملائكة، وقد أجمعنا على أنه (إبليس) كان مأمورا به»،^(٦)

دا د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه (٧) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما (٨) د صحابه کرامو یو جماعت، بل حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه (٩) وغیره او اکثر مفسرین حضرات قول دې مثلاً بغوی رحمته الله علیه (١٠) واحدی رحمته الله علیه (١١) او قاضی بیضاوی رحمته الله علیه (١٢) وغیره هم دا اختیار کړی دی. (١) د حضرات متکلمین یو جماعت هم

(١) عمدة القاری: ١٦٧/١٥ و مکاند الشیطان لابن ابی الدنیا: ٩١ رقم: ٧٢.

(٢) عمدة القاری: ١٦٧/١٥.

(٣) عمدة القاری: ١٦٧/١٥.

(٤) سورة البقرة: ٣٤.

(٥) جامع الدروس العربية: ٩٥/٣-٩٤ الباب التاسع منصوبات الاسماء. الاستثناء. مباحث عامة.

(٦) آکان المرجان: ٢١٦-٢١٥ الباب الرابع والثمانون فی بیان هل كان إبليس من الملائكة؟

(٧) تفسیر طبری: ١/٧٨ الفظ المرجان: ١٩١.

(٨) حواله بالا.

(٩) حواله بالا.

(١٠) معالم التنزیل: ٧٨/١ سورة البقرة.

(١١) تفسیر واحدی: ٧٤/١.

(١٢) تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب: ٢٠٦/٢-٢٠٥.

دغه رائي لری. ابو القاسم رضی اللہ عنہ فرمائی زمونڙو د شیخ ابو الحسن اشعری رضی اللہ عنہ هم دغه مذهب دی. (۱) په دې مسئله کښې دویم قول د حسن بصری رضی اللہ عنہ دې. هغوی فرمائی:

«لم یکن ابلیس من الملائكة طرفة عين» (۲) یعنی ابلیس د یوې لمحې دپاره هم د ملائکه حصه نه وو. هم دغه شان ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ فرمائی چه ابلیس د ټولو جناتو پلار دې. لکه څنگه چه حضرت آدم رضی اللہ عنہ د ټولو انسانانو پلار دې. آدم رضی اللہ عنہ بشر وو او ابوالبشر دې. ابلیس د جناتونه دې او ابوالبشر دې. شهر بن حوشب رضی اللہ عنہ فرمائی چه ابلیس د جناتونه وو. د فساد وینو تویولو د وجې نه چه کله جنات د زمکې نه ویستلو سره جزائر و جبال کښې خواره کړې شو نو هغه وخت د گرفتارو کسانونه وو. هغه نې او نیولو او آسمان ته نې بوتلو بیا فرښتو سره هم هلته اوسیدلو. کوم وخت چه الله تعالی حضرت آدم رضی اللہ عنہ ته د سجدي کولو حکم ورکړو نو دې ار شو انکاری شو او دالله تعالی د دربار نه او شړلې او اورتلې شو. (۳)

حضرت سعد بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چه فرښتې به جناتو سره په جنگ وې. چنانچه کله چه په دغه شان جنگ کښې شیطان را کیر شو نو هغه وخت دې ماشوم وو. بیابانه نې فرښتو سره عبادت کولو. (۴) علامه ابو محمد ابن حزم ظاهري رضی اللہ عنہ (۵) او علامه زمخشری رضی اللہ عنہ (۶) دواړو هم دا قول اختیار کړې دې چه هغه د جناتو نه وو. د علماء دیوبند نه هم مولانا محمد ادریس کاندهلوی رضی اللہ عنہ هم دغه مختار دې. (۷)

دلائل دواړو طرف ته دی خو مونږ د امام ابن تیمیه رضی اللہ عنہ دې محاکمه باندې دا بحث ختمو. حضرت فرمائی چه ابلیس د خپل صورت په اعتبار سره د فرښتو نه وو خود خپل اصلیت او مثال په اعتبار سره دهغوی نه نه دې بلکه د بل نوع یعنی جنات نه دې.

«ابلیس کان من الملائكة باعتبار صورته، وليس منهم باعتبار أصله، ولا باعتبار مثاله.....» (۸)

ایا الله تعالی نیغ په نیغه د ابلیس سره کلام کړې وو؟ علامه ابو الوفا ابن عقیل رضی اللہ عنہ فرمائی چه که څوک دا سوال او کړی چه آیا الله تعالی شیطان لعین سره بلا واسطه یعنی نیغ په نیغه خبرې اترې کړې دی؟ نو هغه ته به په جواب کښې مونږ داسې وایو چه په دې کښې د علماء اصولیین اختلاف دې. په دې کښې محققین هم دغه فرمائی چه نیغ په نیغه خبرې اترې نه دی شوی. سره ددې چه بعض حضراتو دا قول اختیار کړې دې چه نیغ په نیغه خبرې شوی دی مگر رومیې قول صحیح دې. چنانچه

(۱) آکام المرجان: ۲۱۶.

(۲) آکام المرجان: ۲۱۶.

(۳) رواه طبری فی تفسیر: ۱۷۰/۱۵ ابو الشیخ فی العظمة: رقم: ۱۱۴۶ حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ نه دا هم نقل دی چه الله تعالی دې هغه خلق غرق کړی چه دا گمان لری چه د ابلیس تعلق د ملائکه سره وو حالانکه الله تعالی پخپله فرمائی (كَانَ مِنَ الْجِنِّ). لفظ المرجان: ۱۹۲.

(۴) البداية والنهاية: ۱۰۲/۱ و آکام المرجان: ۲۱۸ و لفظ المرجان: ۱۹۲ عمدة القاری: ۱۶۷/۱۵.

(۵) رواه ابن جریر الطبری فی تفسیر: ۱۷۹/۱۰ و لفظ المرجان: ۱۹۲.

(۶) الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۲۸/۴ مکتبه الخانجی القاهره.

(۷) الکشاف: ۱۳۰/۱.

(۸) معارف القرآن کاندهلوی: ۹۸۲/۱.

(۹) مجموع الفتاوی: ۱۷۷/۴ کتاب مفصل الاعتقاد. السؤل العادی والسنون.

الله تعالی ابلیس سره د یو فریشتې په ذریعه سره خبره کړې وه. ځکه چه د الله تعالی چاسره دکلام کول په هغه باندې رحمت کول، دهغه نه راضی کیدل دهغه عزت کول اودهغه د شان اوچتولو دپاره وی گورنی چه حضرت موسی عليه السلام ته د حضرت محمد عليه السلام او حضرت ابراهیم خلیل الله عليه السلام نه علاوه په نورو ټولو انبیاء کرامو باند هم ددغه کلام کولو د وجې نه فضیلت ورکړې شوې دي ^(۱)

ابلیس هه فرضي کردار نه دي: دیر زیات قدریه اوفلاسفه وغیره د ابلیس د وجود شخصی منکروو اودی. نن هم دیرزیا متجد دین دي هه فرضی اوخیال خیز تصور کوی چه انسان هه غلط یا خراب کار اوکړی نو دا په هر انسان کنسې دننه موجود قوت بهیمیه کارگنړی ^(۲)، خود قرآن اوسنت په رنځا کنسې دا موقف قطعاً صحیح نه دي بلکه ابلیس یو واضحه وجود لری د سور کړې شوي اور نه ده تخلیق شوې دي. دي د شیطانانو پلار دي په کوم کنسې چه شهوتونه دک کړې شوي دي ^(۳)

د ابلیس صفات: ابن جریر طبری لیکلی چه الله جل جلاله ابلیس ته ښه شکل اوصورت ورکړوهغه ته نی عزت ورکړو، دهغه اکرام نی اوکړو اود آسمان دنیا حکومت نی هغه ته حواله کړو بل د جنت د خزانو کنجیانې نی هغه ته حواله کړې خو دا ټول هرڅه په هغه راس رانغلل اود کم ظرفنی مظاهره کولوسره نی د الله جل جلاله په اوچتوالی او لوینی باندې خپل خان لونی اوخودلو اود ربوبیت دعوی نی اوکړه خپل ماتحتان نی د خپل عبادت او اطاعت طرف ته راوبلل. په نتیجه کنسې الله جل جلاله دهغه شکل اوصورت د شیطان په شکل کنسې مسخ کړو دهغه شکل اوصورت نی وران کړو کوم انعامات او حکومت نی چه ورکړې وو ټول هرڅه نی ترې واخستل او په هغه باندې نی لعنت اوورولو. دا خو دنیاوی سزا وه او په آخرت کنسې به د هغه اود هغه تابعدارانو اومنونکو خانی صرف او صرف جهنم وی ^(۴).

دالله تعالی رب العزت نه بغاوت اوسرکشنی د وجې نه به ابلیس ته په خپل ښانست اوحسن وجمال طاؤس الملانکه ونیلې شو. بیا الله تعالی دهغه شکل وران کړو اوهغه د همیشه همیشه دپاره دالله تعالی د دربار نه شړلې شوې او رتلې شوې اوگر خولې شو ^(۵).

^(۱) آکام المرجان: ۲۱۹الباب الخامس والثمانون. هل کلم الله تعالی ابلیس؟ ولفظ المرجان: ۱۸۹هل کلم الله ابلیس؟

^(۲) سرسید احمدخان هم ددغه موقف داعی وو. هغه چه یو طرف ته په خپل تفسیر کنسې د دیرزیات قطعیات اوسمعیات نه انکار کړې دي بل طرف ته نی د شیطان د وجود نه بالکل انکار کړې دي هغه لیکي "اوچرته چه لفظ جن یا جان لکه چه په دي سورت کنسې په معنی د ابلیس یا شیطان راغلې دي ددي نه اود دغه لفظونونه هیڅ څه وجود خارج از انسان مراد نه دي بلکه په لحاظ د انسان قواني بهیمیه انسانیه باندې ددي اطلاق شوې دي" (سورت الحجر ص ۱۱۵-۱۱۴ از تفسیر المران).

^(۳) قال العینی اما جده، فما ذکره الماوردی فی تفسیره (النکت والمیرون: ۱۰۲/۱) ۱۵۸/۳ هرشی خص روحانی، خلق من نار البسوم، وهو أبو الشیاطین، وقد رکبت فیهم الشهوات، مشتق من الإهلاس، وهو البأس من الخیر. وعمدة القاری: ۱۶۷/۱۵.

^(۴) تاریخ ابن جریر الطبری: ۵۶/۱ عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵-۱۶۷.

^(۵) قال عبدالملک بن أحمد بإسناده عن ابن عباس رضی الله عنهما قال: کان ابلیس یأنی یحیی بن زکریا، علیهما الصلاة والسلام. طمعا أن یفتنه، وعرف ذلك یحیی منه، وکان یأنیه فی صورتنی. فقال له: أحب أن تأتینی فی صورتک النسی أنت علیها، فأناه فیها، فإذا هو مشوه الخلق، کر به النظر، جسده جسد خنزیر، ووجهه وجه فرد، وعیناه مشقوقان طولا، وأسنانه کلها عظم واحد، ولیس له لجه..... فقال یحیی علیه السلام: ویحک! ما الذی شوه خلقنک؟ فقال: کنت طاؤس الملانکه، فصیت الله، فسختنی فی أخص صوره وهی ماتری..... قال: فأین تسکن؟ قال: فی صدور هم (صدور بنی آدم) وأجرى فی غروفهم، قال: فما الذی بعصمهم منک، قال: بغض الدنيا، وحب الأخرة. عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵.

د ابلسی اولاد اودهغه لنبکر: ترجمه الباب کنبی یولفظ جنوده راغلی دې. حافظ صاحب رحمته فرماني لکه چه امام بخاری رحمته د حضرت ابو موسی اشعری رحمته د دې مشهور حدیث طرف ته اشاره کوی په کوم کنبی چه دا مضمون راغلی دې چه ابلیس خپل لنبکر د نیادام د گمراه کولو دپاره روانه وی. (۱)

«إذا أصبح إبليس هت جنوده، فيقول: من أضل مسلماً ألبسته التاج، قال: فيقول له القائل: لم أزل بفلان حتى طلق امرأته، قال: يوشك أن يتزوج، ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى عقي. قال: يوشك أن يبد. قال: فيقول القائل: لم أزل بفلان، حتى شرب. قال: أنت. قال: ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى زني، فيقول: أنت. ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى قتل. فيقول: أنت أنت» (۲)

یعنی روزانه چه کله سحر شی نوابلیس خپل لنبکر خوره وی او ورته وانی چه خوک یو مسلمان گمراه کړی زه به هغه ته تاج په سر کوم. چنانچه یو وړو وړو کي شیطان راشی وانی چه ما په فلانکی باندې محنت شروع کړو تردې چه هغه خپلې بنځې ته طلاق ورکړو. شیطان وانی بیا څه چل او شو؟ هغه به دوباره نکاح او کړی (یعنی داهم څه کارنامه ده؟) بل شیطان گوتهې کارگزاری بیانولوسره وانی چه ما یوشان په فلانکی باندې محنت او کړو نو هغه د خپل مور پلار نافرمانی او کړه. شیطان وانی نو څه چل او شو؟ بیا به فرمانبردار شی (لکه دا څه لویه خبره نه ده). دریم وانی ما فلانکی په شرابو څکللو باندې اخته کړو ابلیس هغه ته شاباش ورکوی څلورم په خپل کارگزاری باندې رنړا اچولو سره وانی چه ما په فلانکی باندې زنا او کړه. ابلیس هغه ته هم شاباش وانی. پنځم راخی او وانی چه ما یوشان کوشش کولو تردې چه د فلانکی د لاس نه مې قتل او کړو. ابلیس بڼه خوشحاله شی او هغه ته بڼه شاباش ورکړی.

دغه شان په مسلم شریف کنبی د حضرت جابر بن عبدالله رحمته حدیث دې چه ابلیس خپل تخت په سمندر باندې خور کړی بیا خپل لنبکر مختلف طرفونو ته روانه وی چه نیادام په فتنه کنبی واچونی اود خپل هر یو شاگرد نه کارگزاری اخلی.....، آخر یو شیطان گوتهې راشی او وانی چه ما نن د فلانکی اودهغه د بنځې په مینځ کنبی جگړه پیدا کړه چه د طلاق سبب جوړ شو نو ابلیس دغه خپل شاگرد ته خپل خان ته نيزدې کړی او ورته وانی چه نغمه أنت ته خوډیر کامیاب او شاندار پاتې شوې. (۳)

د حضرت ابن عباس رحمته نه روایت دې چه د ابلیس د اولاد تعداد ډیر زیات دې. خو په هغوی کنبی صرف په پنځو باندې هغه یقین کوی چه دهغه پوره ابلیسی نظام چلوی یعنی نیر، اعور، مسوط، داسم او زلنبور. أعاذنا الله من جميعهم (۴)

(۱) فتح الباری: ۳۳۹/۶ عمده القاری: ۱۶۸/۱۵.

(۲) رواه ابن ابی الدنيا فی مکابد الشیطان: ۲۶ ومجمع الزوائد: ۱/۱۱۴ الحاکم فی المستدرک: ۴/۳۵۰ رقم: ۲۷۰ صوحه الذمی فی تلخیص المطبوع بذیل المستدرک. وابن حبان فی صحیحه: ۲۸/۱۴ کتاب تاریخ باب بدء الخلق..... ذکر الأخبار عن وضع إبلیس التاج..... رقم: ۶۱۸۹

(۳) صحیح مسلم کتاب التوبه باب تحریش الشیطان رقم: ۲۸۱۳ ومسند أحمد: ۳/۳۱۶ مسند جابر بن عبدالله رقم: ۱۴۴۳۰.

(۴) مکابد الشیطان: ۵۴ إبلیس وذریته رقم: ۳۵ عمده القاری: ۱۶۸/۱۵. وقال الفزالی الإمام فی الإحیاء نقلًا عن مجاهد: لإبلیس خمسة من الأولاد، فد جعل کل واحد منهم علی شیء من أمره: نیر، والأعور، ومسوط، وداسم، وزلنبور، فأما نیر: فهو صاحب لسان، الذی یأمر بالنبور، وشق الجیوب، ولطم الخدود، ودعوی الجاهلیة. وأما الأعور: فإنه صاحب الزنی، یأمر به ویزنیه. وأما مسوط: فهو صاحب الکذب. وأما داسم: فإنه یدخل مع الرجل إلی أهله، یرمیهم بالعیب عنده، وغضبه علیهم. وأما زلنبور: فهو

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (يُقَدِّفُونَ) / الصافات: ٨: / بِرُؤْمُونَ. (دُحُورًا) / الصافات: ٩: / مَطْرُودِينَ. (وَأَصِيبُ) / الصافات: ٩: / قَابِرٌ. په دې عبارت كښې د قرآن كريم آيات (وَيُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَأَصِيبٌ) (د طرف ته اشاره كړې شوې ده او په دې كښې وارد بعض كلماتو د حضرت مجاهد رضي الله عنه تفسير ذكر كړې شوې دي. چنانچه او فرمائيلې شو چه (يُقَدِّفُونَ) معنی پرمون ده. يعنی هغوی به غورزولې شي. او (دُحُورًا) معنی مطرودين ده يعنی رتلې شوې. لکه چه دحورا كوم چه مصدر دي دمفعول په معنی كښې دي. بل (وَأَصِيبُ) معنی دائم يعنی د هميشه دپاره جاري پاتې كيدونكو ده. (١)

د مذكوره تعليق مقصد: ددې آياتونو تعلق چونكه شياطين يعنی جنود ابليس سره دي په دې وجه دا دلته د باب لاندې ذكر كړې شو. هم دغه تفسيری كلمات كتاب التفسير كښې هم راځي. (٢) په دې آياتونو كښې د شيطانانو دهغه كوشش او دهغې د انجام ذكر دي چه په جاهليت كښې د نبی كريم ﷺ د بعثت نه وړاندې به دا شيطانان او جنات د غيبی خبرونو په لټون كښې آسمان ته تلل او په پټه به ئی د فرشتو د خبرو اوریدو كوشش كولو. خوروستو په دوی باندي د هر قسم پابندی اولگولې شوه او ددغه حرکت نه د منع كولو دپاره بي مثالہ انتظامات او كړې شو. نو چه كوم يو به هم دهغه ځانی د رسیدو كوشش كولو تباہ كولې به شو په هغوی به شهاب راغورزولې شو چه هغه شيطان به ئی سوزولوسره ايره كړو. دا خونى دنيواى سزا شوه او په آخرت كښې د هميشه عذاب ددې نه علاوه دي. د مذكوره تعليق موصولاً تخريج: د حضرت مجاهد رضي الله عنه دا تفسيری جملې ((روح، عن سهل، عن ابن ابي نعيم، عن مجاهد)) په طريق سره عبد بن حميد رضي الله عنه په خپل تفسير كښې موصولاً ذكر كړې دي. (٣)

ترجمه الباب سره مناسبت: د حضرت مجاهد رضي الله عنه ددې تعليق مناسبت د ترجمې الفاظ جنوده سره دي چه په دې كښې د شياطين ذكر دي هم دغه جنود ابليس دي.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (مَذْحُورًا) / الاعراف: ١٨: / مَطْرُودًا. يُقَالُ: (مَرِيدًا) / النساء: ١١٧: / مَطْرُودًا. بَتَّكَه قَطْعَهُ. (وَأَسْتَفْزَنَ) / اسْتَفْزَنَ (بِحَيْلِكَ) / الاسراء: ٦٢: / الْفُرْسَانَ، وَالرَّجُلَ الرَّجَالَةَ، وَاحِدَهَا رَاجِلٌ، مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ وَكَأَجْرٍ وَتَجْمِرٍ. (لَا حَتِيكُنَّ) / الاسراء: ٦٢: / لِأَمْتَأَصِلْنَ. (قَرِينٌ) / الزخرف: ٣٦: / شَيْطَانٌ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (مَذْحُورًا): مَطْرُودًا: په دې تعليق كښې آيت مبارك (قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا) (٤) طرف ته اشاره ده. په كوم كښې چه د شيطان ددوو منفي صفتونو ذكر دي. يومذموم او بل مذحور.

صاحب السوق، فبسببه لا يزالون منظمين. وشيطان الصلاة يسى خنزب [صحيح مسلم رقم: ٢٢٠٣ من حديث عثمان بن ابي العاص] وشيطان الرضوه بسمى الولهان [الجامع للترمذى رقم: ٥٧ من حديث ابي] [احياء علوم الدين: ٩٥٤-٩٥٣ كتاب شرح عجائب القلب، ربيع المهلكات. وفي تفسير الجوزى: فسم ابليس جنده فريقين، فبعث فريقا منهم إلى الإنس، و فريقا إلى الجن، فكلهم أعداء لرسول الله صلى الله عليه وسلم. التوضيح: ١٩٥/١٩.

(١) سورة الصافات: ٩-٨.

(٢) عمدة القارى: ١٥/١٦٨ فتح البارى: ٣٤٠/٦.

(٣) كشف البارى كتاب التفسير سورة الصافات ص: ٥٤٨.

(٤) عمدة القارى: ١٥/١٦٨ فتح البارى: ٣٤٠/٦ تغليق التعليق: ٣/٥١١ والدر المنثور: ٥/٢٧١.

(٥) سورة الاعراف: ١٨.

د دویم لفظ معنی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دا نقل کړې شوی دی چه ددې معنی مطرودا ده یعنی رتلي شوي. (۱). مدحور د حرنه صیغه اسم مفعول ده ددې معنی دفع کول رتل او لرې کولوده. (۲)
 د مذکورہ تعلیق موصولاً تخویج: د حضرت ابن عباس پورته ذکر شوي تفسیری قول امام طبری رحمته الله
 علی بن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره موصولاً په خپل تفسیر کښې نقل کړې دي. (۳)
 یقال: (مَرِيدًا): مَمْرَدًا: آیت مبارک (وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَّرِيدًا) (۴) طرف ته اشاره کړې ده چه مرید دمیم فتحه سره په معنی د متمرّد یعنی سرکش دي. دا تفسیر د ابو عبیده رضی الله عنه نه نقل ده. (۵)
 بَنَكَةٌ: قَطْعَةٌ: دا تفسیر هم د ابو عبیده رضی الله عنه نه نقل دي. هغوی آیت مبارک (وَلَا مَرْتَهُمْ فَلْيَبْتَئِكُمْ أَذَانِ الْأَعْيَانِ) (۶) تفسیر فللقطن سره کړې دي. بککه معنی ده قطع. اوس د آیت معنی دا شوه: (شیطان او نیل چه) اوزه به هغوی ته حکم ورکوم نو هغوی به د خنارو غوږونه خیری کوی.
 حضرت قتاده رضی الله عنه فرمائی چه د دغه خنار نه مراد بحیره ده. یعنی هغه اوبه چه د بچی راوړو د عمل نه پنځه ځل تیره شوي وی او پنځم بچی دهغې نړوی نو اهل جاهلیت به د دغه اوبې غوږ او خیرلو او د بتانو په نوم به ئی آزادي پریخودلی. اودهغې نه به ئی فائده نه اخستله. (۷) په دې کار باندي په ظاهره دوی هم شیطان لگولی وو. چنانچه ترجمه الباب سره مناسبت هم اوشو.
 (وَأَسْتَفْزِرُ): اسْتَفِيكَ (وَالرُّسَانُ، وَالرُّجُلُ الرَّجَالَةُ، وَاحِدٌ هَارِجٌ، مِفْلٌ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ: په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَأَسْتَفْزِرُ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمُ مَخِيلًا وَرَجِيلًا) (۸) طرف ته مصنف رضی الله عنه اشاره فرمائیله ده. په دې آیت مبارک کښې الله رب العزت شیطان ته خطاب کولو سره فرمائی چه دهغه انسانونه په کومو چه ستا طاقت وی خپل آواز (وسوسې) سره هغه دحق لاري نه اخوا کره گمراه ئی کړه او په هغوی باندي خپل سواره او پیاده راوله راشه.
 ددې ځانی نه علاوه امام بخاری رضی الله عنه د ابو عبیده رضی الله عنه په حواله سره دا تفسیری کلام کتاب التفسیر

(۱) علامه عینی رحمته الله او حافظ دلته دا لیکلی دی چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دې اثر کښې آیت مبارک (فَتَلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا) [الإسراء: ۳۹] طرف ته اشاره ده. بل دا ددې آیت د ترجمه الباب الفاظ ابلیس او جنود دواوسره څه تعلق نشته دي. پورته چونکه (دخوزا) لفظ راغلي وو هم ددې په مناسبت سره استطراداً (مَدْحُورًا) لفظ هم ذکر کړې شوي دي [عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵ فتح الباری: ۳۴۰/۶] مگر زمونږ په خیال ددې حضراتو نه سهو شوي ده غالباً ددې حضراتو توجو د سورة الاعراف پورته ذکر کړې شوي آیت طرف ته به نه وی تلي. والله اعلم بالصواب
 (۲) عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵ وناج العروس: ۳۰۳/۳ باب فصل الدال من باب الراء.
 (۳) عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵ فتح الباری: ۳۴۰/۶ و تعلق التعلق: ۵۱۱/۳
 (۴) سورة النساء: ۱۱۲.

(۵) فتح الباری: ۳۴۰/۶ و مجاز القرآن: ۱۴۰/۱ و قال ابن المنظور الإفريقي: والمرید: من شياطين الإنس والجن. وقد تورد علينا أي: غنا، مرد علی الشر وتمرّد أي: غنا وطفی. والمرید: الغیث المتمرّد الشریر..... لسان العرب ۷۰/۱۳ مادة: مرد.
 (۶) سورة النساء: ۱۱۹.

(۷) عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵ و التوضیح: ۱۹۱/۱۹.

(۸) سورة الإسراء: ۶۴

کنبی هم ذکر کړې دي. (۱) دا آیت په صراحت سره د ابلیس او دهغه شیطاني اولاد په وجود باندې دلالت کوي. دغه شان ترجمه الباب سره د آیت مناسبت واضح دي.

(لَا حَتِيكُنَّ): لَا تَسْأَلِكُنَّ: په دې آیت مبارک کنبی (لَبِنَ أَخْرَتَيْنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا حَتِيكُنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا) (۲) توضیح کړې شوې ده چه د احتناک معنی استیصال یعنی د بیخه نه ویستل او غورزول دی. دا د شیطان کلام دي په کوم کنبی چه هغه پوره انسانیت ته چیلنج ورکوي. په دې آیت سره د شیطان وجود ثابتیږي. دغه شان ترجمه الباب سره د آیت مناسبت موجود دي.

(قَرِينٌ): شَيْطَانٌ: لکه څنگه چه تاسو وینسې زمونږ د پاکستانی نسخې بین السطور کنبی لفظ قرین لاندې أي (فَهُوَلَهُ قَرِينٌ) الفاظ ثبت دی کوم چه د سورة زخرف د آیت حصه ده. (۳) دلته په آیت کنبی قرین په معنی د مصاحب او ملگری دي. چه د اهل علم نه پټ نه دي د شیطان په معنی کنبی نه دي. خو حافظ رحمته الله علیه فرمائیلي دي چه په دې کنبی د سورت صافات آیت (قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ) (۴) طرف ته اشاره ده. (۵)

خو حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چه زما په نیز د ټولو نه بهتر توجیه داده چه په دې کنبی امام بخاری رحمته الله علیه د سورت ق آیت (قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطَّغَيْتَهُ وَلكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ) (۶) طرف ته اشاره کړې ده. چونکه امام بخاری رحمته الله علیه د حضرت مجاهد رحمته الله علیه مذکوره بالاتفسیر سورة الصافات اوسورة ق کنبی خو ذکر کړې دي مگر په سورة زخرف کنبی نه دي. چنانچه دهغوی دا صنیع هم په دې باندې دال دي چه د سورت زخرف والا آیت دلته هیڅ کله مراد نه دي. والله اعلم بالصواب. (۷)

د مذکوره تعلیق تخریج او مطابقت: د حضرت مجاهد رحمته الله علیه پورته ذکر شوي تفسیر د ابن ابی نجیح رحمته الله علیه په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۸) اود دغه تفسیری تعلیق مناسبت هم ترجمه الباب سره واضح دي چه په دې کنبی د شیطان ذکر دي چه دهغه په وجود باندې دال دي.

ددې نه پس داسې اوگورنی چه دلته د باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه اوویشت (۲۷) احادیث ذکر کړې دي. په کوم کنبی چه اولنې حدیث د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دي کوم چه په صورت د تعلیق دي.

الحدیث الاول

۳۰۹۵- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَيْسَى، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ اللَّيْثُ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامٌ أَنَّهُ سَمِعَهُ وَوَعَاةُ

(۱) فتح الباری: ۳۴۰/۶ کشف الباری کتاب التفسیر: ۳۶۳.

(۲) سورة الإسراء: ۶۲ بل اوگورنی: کشف الباری کتاب التفسیر: ۳۶۴.

(۳) الزخرف: ۳۶. دارای ذی علامه عینی رحمته الله علیه ده. عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵.

(۴) سورة الصافات: ۵۱.

(۵) فتح الباری: ۳۴۰/۶ صحیح البخاری قدیمی: ۴۶۲/۱.

(۶) سورة ق: ۲۷.

(۷) الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۱ الكنز الصنوارى: ۱۸۹/۱۳.

(۸) حواله جات بالا وفتح الباری: ۳۴۰/۶.

عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّنْءَ وَمَا يَفْعَلُهُ، حَتَّى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا، ثُمَّ قَالَ: «أَشْعَرْتِ أَنْ اللَّهَ أَفْتَانِي فِيمَا فِيهِ شَفَائِي، أَتَانِي رَجُلَانِ: فَقَعَدَا أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي وَالْآخَرُ عِنْدَ رِجْلِي، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ مَا وَجَّهَ الرَّجُلُ؟ قَالَ: مَطْبُوبٌ، قَالَ: وَمَنْ طَبَّه؟ قَالَ لِبَيْدُ بِنِ الْأَعْصَمِ، قَالَ: فِيمَا ذَا؟ قَالَ: فِي مَشْطٍ وَمَشَاقِقَةٍ وَجَفِيفِ طَلْعَةٍ ذَكَرَ، قَالَ فَأَيْنَ هُوَ؟ قَالَ: فِي بَيْتِ ذُرْوَانَ» فَخَرَجَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ لِعَائِشَةَ حِينَ رَجَعَتْ: «تَخَلَّبَا كَأَنَّهُ رُعُوسُ الشَّيَاطِينِ» فَقُلْتُ اسْتَخْرَجْتَهُ؟ فَقَالَ: «لَا، أَمَا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ، وَخَشِيتُ أَنْ يُؤَيِّرَ ذَلِكَ عَلَيَّ النَّاسَ شَرًّا» ثُمَّ دُفِنْتُ الْبَيْتُ [ر ٣٠٠٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن موسى: دا ابراهيم بن موسى الفراء رازی تميمی رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الحمض باب غسل الخالص رأس زوجها... کنبی تیره شوی ده. (١)
 عيسى: دا عيسى بن يونس بن ابي اسحاق سبيعي کوفی رضي الله عنه دي. (٢)
 هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدي رضي الله عنه دي.
 (أبيه) عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دي. ددي دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دويم حديث کنبی او اجمالی په کتاب الإيمان نأب أحب الدين إلى الله أدومه کنبی تفصيلاً تیره شوی ده. (٣)
 عائشة رضي الله عنها: حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلي دي (٤) عائشه رضي الله عنها نه روايت شوي دا مشهور حديث په شروع د کتاب بدء الوحي کنبی تير شوي دي. (٥)
 قوله: «قالت: سمع النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه په حضور پاك عليه السلام باندې جادو او کړې شو. ددي حديث ټول تشریحات خمس وجزیه او طب کنبی تير شوي دي. (٦)
 ذتعلق تخريج: په دي روايت کنبی د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سحر کيدو د واقعي تفصيلات ذکر کړې شوي دي. د حضرت ليث بن سعد رضي الله عنه دا روايت دلته تعليقا راغلي دي. دا موصولاً امام ابوبکر بن عبد الله بن ابي داود رضي الله عنه د عيسى بن حماد، عن الليث په طريق سره موصولاً نقل کړې دي. (٧)
 ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ رضي الله عنه او عيني رضي الله عنه فرماني چه د حضرت عائشه رضي الله عنها ددي روايت

(١) كشف الباري كتاب الحمض: ١٩٩.

(٢) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الإذان باب من صلى بالناس فذكر حاجة.....

(٣) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢-٤٣٢.

(٤) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٥) صحيح البخاري حديث نمبر ٢ كشف الباري: ٣٢١/٢٩٥/١.

(٦) كشف الباري كتاب الخمس والجزية: ٦٣٨-٦٣٦ باب هل يعفى عن الذم...؟ كشف الباري كتاب الطب: ١٢١-١٠٤.

(٧) عمدة القاري: ١٥/١٦٩ فتح الباري: ٦/٣٤٠ تعلقين التعليق: ٣/٥١٢.

ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه سحر او جادو د شیطانې استعانت او امداد نه بغير مکمل کیدې نه شی. (۱) خوددې روایت مطابقت په قول د علامه سندھی رحمته الله علیه د حدیث دې جملې «کانه رؤوس الشياطين» سره دې. چنانچه دا جمله دلالت کوی چه شیطانان بدن لری اود دغه بدنونو سرورنه وی. ددوی شکلونه ویرونکی او قبیح وی او هغه کریه المنظر وی کوم چه طبائع سلیمه ناخوبنه وی. زیاته بهتر خبره هم دغه ده. هم دغه راجع معلومیږی. حضرت رحمته الله علیه لیکي: «قوله: (کانه رؤوس الشياطين) هذا هو محل الترجمة، حيث يدل على أن الشياطين أجسام لها رؤوس، تنقبضها الطبائع السليمة، يشبه بها الشيء الكريه المنظر» (۲)

دباب دویم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الثاني

٣٠٩١- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يُعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ، يَغْرِبُ كُلُّ عُقْدَةٍ مِغَاثًا: عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَأَرُقْدُ، فَإِنْ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَتُهُ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَتُهُ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَتُهُ كُلُّهَا، فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلَّا أَصْبَحَ غَيْبَتِ النَّفْسُ كَسَلَانَ" (۳) [١٠٩١]

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابي اويس مدنی اصبحی رحمته الله علیه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره ان يعود فی الکفر... کنبی تیرشوی دی. (۴)

اخي: دا د اسماعيل بن ابي اويس رور عبد الحميد بن ابي اويس رحمته الله علیه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب حفظ العلم په ضمن کنبی تیره شوې ده. (۵)

سليمان بن بلال: دا ابو محمد سليمان بن بلال تيمی قرشي رحمته الله علیه دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب امور الإيمان کنبی تیرشوی دی. (۶)

يحيى بن سعيد: دا يحيى بن سعيد بن فروخ قطان ابوسعيد احوّل بصری رحمته الله علیه دې. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب... په ذیل کنبی تیره شوې ده. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵ فتح الباری: ۳۴۰/۶

(۲) الكنز المتواری: ۱۸۹/۱۳ وحاشیة السندی علی البخاری: ۴۶۲/۱ قديمی.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب التهجذ باب عقد الشيطان على قافية الرأس إذا لم يصل بالليل.

(۴) كشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۵) كشف الباری: ۴۶۱/۴.

(۶) كشف الباری ۱/۶۵۸.

سعید بن المسيب دا مشهور تابعی بزرگ سعید بن مسیب بن حزن قرشی رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب من قال: إن الایمان هو العمل.... په ذیل کتبی راغلی دی. (۱)

ابوهریره دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کتبی تیرشوی دی. (۲)

د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دا حدیث د خپل تفصیلات سره کتاب التهجید کتبی تیرشوی دی. (۳) په کوم کتبی چه دا مضمون بیان کړې شوی دی چه کله بنده اوده شی نو شیطان دهغه په سر کتبی شاته درې غوټې لگوی ورته وائی روره ډیره اوږده شپه ده اوده شه. او کله چه پاسی اود الله تعالی ذکر کوی نویوه غوټه کولای شی. کله چه اودس او کړی دویمه کولای شی او چه کله د سحر مونیخ ادا کوی نو دریمه غوټه هم کولای شی او بنده بنه تازه شی. گنی په داسې حال کتبی سحر کړی چه نفس خبیث او بدن سترې ستومانه وی مخ نی سپیره وی. أعاذنا الله منه.

ترجمه الباب سره مطابقت: ددی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دی جمله کتبی دی «يعقد الشيطان على قافية أحدكم» په کوم کتبی چه د شیطان ټول حرکات شنیعه او افعال قبیحه نه یوصفت بیان شوی دی. (۴)

د باب دریم حدیث د ابن مسعود رضی الله عنه دی.

الحدیث الثالث

۳۰۹۷- حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ نَامَ لَيْلَهُ حَتَّى أَصْبَحَ، قَالَ: "ذَلِكَ رَجُلٌ بَالَ الشَّيْطَانَ فِي أُذُنَيْهِ، أَوْ قَالَ: فِي أُذُنِهِ" (۱) - [۱۰۹۳]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه درسول الله صلی الله علیه و آله په دربار کتبی د یوسری تذکره اوشوه چه د شپې اوده شو او تر سحره ناوخته پورې اوده پاتې شو او مونیخ ترې لارو نو حضور پاک او فرمائیل چه دا هغه بنده دی د چا په دواړو غوږونو یا په یو غوږ کتبی چه شیطان متیازې کړی وی.

تراجم رجال

عثمان بن ابی شیبه: دا عثمان بن محمد بن ابی شیبه عبسی کوفی رضی الله عنه دی.

جریر: دا جریر بن عبدالحمید ضبی کوفی رضی الله عنه دی.

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۴) صحیح البخاری کتاب التهجید باب عقد الشیاطین علی قافیه الراس.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۰/۱۵.

(۶) قوله: عن عبدالله رضى الله عنه، الحدیث مر نخریجه کتاب التهجید باب إذا نام ولم یصل بال الشیطان.

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رضی الله عنه دې. د دې دريوارو محدثينو حضراتو تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياً معلومة لاندې تیره شوي ده. (۱)

ابو وائل: دا ابو وائل شقيق بن سلمه کوفی اسدی رضی الله عنه دې. د دوی حالات کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله..... لاندې ذکر کړې شوي دي. (۲)

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم کنبی راغلي. (۳)

دا حدیث شریف هم په کتاب التهجید کنبی تیر شوي دي. د دې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: د دې حدیث مطابقت هم ترجمه الباب سره بنکاره دي چه په دې کنبی د شیطان د یو قبیح صفت بیان کړې شوي دي. بل د شیطان وجود هم ثابتیږي. (۴)

د باب خلورم حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دي.

الحدیث الرابع

۳۰۹۸- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَمَّا إِنْ أَحَدَكُمْ رَأَى أَهْلَهُ، وَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَرُزِقْنَا وَلَدًا مَرْبُورًا الشَّيْطَانُ" (۵) - [۱۴۱]

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تمیمی تبو ذکی رضی الله عنه دې. د دوی حالات اجمالاً بدء الوحي او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهدى..... په ضمن کنبی راغلي دي. (۶)

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذی بصری رضی الله عنه دې. (۷)

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رضی الله عنه دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياً معلومة لاندې تیره شوي ده. (۸)

(۱) کشف الباری: ۲۷۰/۳-۲۶۶.

(۲) کشف الباری: ۵۵۹/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۵۷/۲.

(۴) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵.

(۵) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما: الحدیث مرتخریجه کتاب الوضوء کشف الباری: ۲۳۶/۵.

(۶) کشف الباری: ۳۳۳/۱ الحدیث الرابع: ۳۷۷/۳.

(۷) د دوی حالاتو د پاره او گورنی کتاب موافیت الصلاة باب من نسى صلاة تحت رقم: ۵۹۷.

(۸) کشف الباری: ۲۷۰/۳-۲۶۶.

سالم بن ابى الجعد: دا سالم بن ابى الجعد رافع غطفانى كوفى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال..... په ضمن كښې بيان شوى دى. (١)

كريب: دا مولى ابن عباس كريب بن ابى مسلم هاشمى مدنى رضي الله عنه دې. ددوى تذكره كتاب الوضوء باب التحفيف فى الوضوء كښې تيره شوې ده. (٢)

ابن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. دوى اجمالى تذكره بد، الوحى او تفصيلى كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر... كښې شوې ده. (٣)

(تنبیه) اود حديث خلاصه: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا حديث كتاب الوضوء كښې تير شوې دې. (٤) په كوم كښې چه خودلى شوى دى چه كله يومسلمان خپل كور والوسره خلوت كوى اودا دعا وانى «اللهم جنبنا الشيطان، وجنب الشيطان مارزقتنا»، بيا د خلوت په نتيجه كښې چه كله الله تعالى دې دواړو ته د اولاد نعمت وركوى نو شيطان دغه ماشوم ته هيڅ كله نقصان نه شى رسولې.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: د دې حديث مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې چه د شيطانى صفاتو نه داهم دى چه هغه هروخت هر مسلمان ته نقصان رسولو كښې او تكليف وركولو كښې تياز وى. (٥)

د باب پنجم حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه دې.

الحديث الخامس

٣٠١١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا طَلَمَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَدَعَا الصَّلَاةَ حَتَّى تَبْرُزَ، وَإِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَدَعَا الصَّلَاةَ حَتَّى تَغِيبَ»، وَلَا تَحْتَمُوا بِصَلَاتِكُمْ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا، فَإِنَّهَا [ص: ١٣٣] تَطْلَعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ، أَوْ الشَّيْطَانِ، «لَا أَدْرِي أَيُّ ذَلِكَ، قَالَ هِشَامٌ» (٦) [ر: ١٥٥٨]

تراجم رجال

محمد: دا محمد بن سلام بيكندى رضي الله عنه دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم:

(١) كشف الباري: ٢٣٧/٥.

(٢) كشف الباري: ١٥٤/٥.

(٣) كشف الباري: ٤٣٥/١ و ٢٠٥/٢.

(٤) كشف الباري كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال.....: ٢٤٤/٥-٢٣٦.

(٥) عمدة القاري: ١٧١/١٥.

(٦) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، من تخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعد الفجر رقم: ٥٨٣.

أنا أعلمكم بالله..... کبني تيره شوي ده. (۱)
 عبدة: دا عبدة بن سليمان کوفي رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله..... لاتدي درج کري شوي دي. (۲)
 هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدي رضي الله عنه دي.
 عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دي. ددي دوارو حضراتو تذکره بدءالوحي دويم حديث کبني او اجمالی په کتاب الإیمان باب أحب الدين إلى الله أدومه کبني تفصيلاً تيره شوي ده. (۳)
 ابن عمر: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.... لاتدي تيرشوي دي. (۴)
 حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا حديث هم وړاندي تيرشوي دي. (۵) په هغې کبني دهغه ممنوع وختونونه د دوو بيان دي په کوم کبني چه دمونځ کولو ممانعت دي. يعنی طلوع شمس او غروب شمس ځکه چه دا د شيطان د عبادت وختونه دي. په دي دوو وختونو کبني د شيطان منونکی د هغه عبادت کوي. د کوم تعبير چه په حديث کبني د شيطان د دوو بنکرو په مينځ کبني دنمر د راختوسره کري شوي دي په حقيقت کبني دا دهغه د عبادت وخت وي.

قوله: لا أدري أي ذلك قال هشام؟ دا د راوی حديث عبده بن سليمان رضي الله عنه قول دي چه دا فرماني چه حضرت هشام بن عروه رضي الله عنه شيطان فرمائي دي يا الشيطان؟ دا ماته ياد نه دي. (۶)
 شيطان غير معرف باللام دي نو هر شيطان مراد کيدي شي او که چري معرف باللام دي نومعهود يعنی ابليس به متعين وي هم دغه راجح معلوميري.
 ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددي حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دي جمله کبني دي
 «فإنها تطلم بين قرني الشيطان» چه په دي سره د شيطان وجود او دهغه د پاره بنکري ثابتيري. (۷)
 دباب شپږم حديث د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

۳۱۰۰- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْبُدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَرَّ بِمَنْ يَدِي أَحَدٌ كَمَشَىءٍ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبِي فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبِي فَلْيَقَاتِلْهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ.» (۸) - [ر ۴۸۷]

(۱) كشف الباری: ۹۳/۲.

(۲) كشف الباری: ۹۳-۹۴/۲.

(۳) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶-۴۳۲/۲.

(۴) كشف الباری: ۶۳۷/۱.

(۵) صحيح البخاری كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعد الفجر.

(۶) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵ فتح الباری: ۳۴۰/۶ [ارشاد الساری: ۲۹۲/۵].

(۷) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵.

(۸) قوله: عن أبي سعيد: الحديث، من تخريج كتاب الصلاة باب يرد المصلي من مربيين يديه.

تراجم رجال

ابومعمر: دا ابو معمر عبدالله بن عمرو منقری رضی اللہ عنہ دی.

عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی رضی اللہ عنہ دی. ددی حضر اتو تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: اللهم علمه الکتاب لاتدی راغلی دی. (۱)

یونس: دا ابو عبدالله یونس بن عبید عبدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددی تذکرہ کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة... ضمن کنبی تیره شوی ده. (۲)

حمید بن هلال: دا ابوالنصر حمید بن هلال بن هبیره عدوی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۳)

ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رضی اللہ عنہ دی. ددی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیر شوی دی. (۴)

ابوسعید: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید بن مالک بن سنان خدری رضی اللہ عنہ دی. ددی تفصیلی تذکرہ کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن کنبی شوی ده. (۵)

دحضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ دا حدیث کتاب الصلاة کنبی راغلی دی. (۶)

خلاصہ حدیث: په دی حدیث کنبی دمونخ گزار مخی ته دتیریدونه منع کری شوی ده. او په دی باندي اصرار کونکی شیطان گر خولی شوی دی. یعنی هغه د انسانو دقسم نه شیطان دی. یا دامطلب دی چه په دی کار باندي چونکه شیطان آماده کول کوی چه دمونخ گزار مخی ته تیر شه په دی وجه هغه ته شیطان او نیلی شوی (فإنما هو شیطان) په تشریح کنبی علامه قسطلانی رضی اللہ عنہ فرمائی (أي معه شیطان، أو هو شیطان الإنس، أو إنما حمله على ذلك الشيطان، أو إنما فعل فعل الشيطان، أو المراد قرين الإنسان، فيكون شيطانه هو الحامل له على ذلك) (۷)

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددی حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دی جمله کنبی دی:

«فإنما هو شیطان» (۸)

یواهم تنبیه: دکرمانی او قسطلانی په نسخه کنبی دا حدیث مسند ابی هریره رضی اللہ عنہ ظاهر کری شوی دی. چنانچه په خانی د عن ابی سعید، عن ابی هریره ذکر دی. خو په نسخه هندي، عینی او فتح کنبی عن ابی سعید دی او هم دغه صحیح دی. خکه چه دا حدیث هم په دی سند سره کتاب الصلاة کنبی

(۱) کشف الباری: ۳/۲۵۸-۲۵۶.

(۲) کشف الباری: ۲/۲۱۸.

(۳) دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الصلاة باب یرد المصلی.....

(۴) کشف الباری: ۱/۶۵۸.

(۵) کشف الباری: ۲/۸۲.

(۶) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب یرد المصلی من مرین بدیه.

(۷) شرح القسطلانی: ۵/۲۹۳.

(۸) عمدة القاری: ۱۵/۱۷۱.

تیرشوی دې هلته هم عن ابی سعید دې. پخپله قسطلانی رضی الله عنه هم ددې تصریح کړې ده او فرمانیلی دې: «ولأبي ذر: عن أبي سعيد، أي الخدري، وذهب في الفرع على أبي هريرة» (۱)
د باب اووم حدیث په شکل د تعلیق د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې

الحدیث السابع

۳۱۱- وَقَالَ عُمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه، قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْفَظُ زَكَاةَ رَمَضَانَ فَأَتَانِي آتٌ فَجَعَلَ يَخْتُمُ مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ، فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَ الْحَدِيثَ - فَقَالَ: إِذَا أُوْتِيَ إِلَى فِرَاشِكَ فَأَقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ، لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ، وَلَا يَقْرُبَكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «صَدَقَ وَهُوَ كَذُوبٌ ذَلِكَ شَيْطَانٌ» - [۲۱۸۷]

تراجم رجال

عثمان بن الهيثم: دا عثمان بن الهيثم بن الجهم ابو عمرو بصرى رضی الله عنه دې.
عوف: دا عوف بن ابى جميله عبدى ابوسهل بصرى رضی الله عنه دې.
محمد بن سيرين: دا مشهور محدث محمد بن سيرين انصارى رضی الله عنه دې. ددې دريو وارو حضراتو محدثينو تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان په ضمن كښې راغلى دى. (۲)
ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تیرشوى دى. (۳)
دمذكوره تعليق موصولاً تخريج: حضرت مصنف رضی الله عنه دا روايت بخارى شريف كښې بيه دريو مقاماتو باندې ذكر كړې دې. په دې باب كښې، كتاب الوكالة كښې (۴)، او كتب فضائل القرآن كښې (۵)، چرته مختصر او چرته مطول مگر په هر ځانى كښې په شكل د تعليق. د تحديت تصریح چرته هم نشته دې. هم ددې په رنيزا كښې ابن العربي رضی الله عنه دې تعليق ته منقطع ونيلى دې. خو حافظ ابن حجر رضی الله عنه په تعليق التعليق كښې دا روايت په مختلف طرق سره ذكر كړې دې. په كوم كښې چه يو طريق د هلال بن بشر صواف رضی الله عنه هم دې چه د حضرت مصنف رضی الله عنه په شيوخ كښې دې. «جزء القراءة خلف الإمام» (۶)، كښې دهغوى روايت موجود دې. په دې وجه حافظ رضی الله عنه فرماني چه هيڅ لري نه ده چه دا روايت باب هم امام

(۱) عمدة القارى: ۱۷۱/۱۵ فتح البارى: ۲۳۵/۶ [ارشاد السارى: ۲۹۳/۵ شرح الكرماني: ۱۹۹/۳ الكنز المتوارى: ۱۹۳/۱۳ صحيح

البخارى، طبع قديمى: ۶۱/۱

(۲) كشف البارى: ۵۳۵/۲-۵۲۲

(۳) كشف البارى: ۴۵۹/۱.

(۴) صحيح بخارى كتاب الوكالة باب إذا وكل رجلا فترك... رقم: ۲۳۱۱.

(۵) صحيح البخارى كتاب فضائل القرآن باب فضل سورة البقرة رقم: ۵۰۱۰.

(۶) جزء القراءة خلف الإمام ص: ۵ رقم: ۱۱۵ المكتبة السلفية.

بخاری رضی اللہ عنہ د هلال بن بشر رضی اللہ عنہ نه اوریدلی وی دغه شان به د روایت انقطاع ختمه شی (۱) بهر حال دا تعلیق ابو ذر رضی اللہ عنہ په خپل طریق سره بل ابو نعیم رضی اللہ عنہ نسائی رضی اللہ عنہ او اسماعیلی رضی اللہ عنہ ټولو په خپل طریق سره خپلو تالیفاتو کښې موصولاً ذکر کړې دي (۲) دې نه علاوه دا روایت امام بیهقی رضی اللہ عنہ د امام حاکم رضی اللہ عنہ په طریق سره دلایل کښې درج کړې دي (۳).

د حدیث خلاصه: په دې تعلیق کښې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ سره پېښیدونکې یوه مشهوره واقعه مختصراً ذکر کړې ده د کوم تفصیل چه کتاب الوکالة (۴) کښې راغلي دي. یوسړې د صدقاتو مال پتولو دپاره راغلي وو کوم چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نیولې وو او هغه ته نی درکه او زورنه ورکړې وه چه زه به تا د حضور پاک په خدمت اقدس کښې پیش کړم. په کوم چه هغه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ ته د آیت الکرسی د حفاظت والا عمل او خودلو چه د شپې اوده کیدو په وخت آیت الکرسی لوله یوره شیه به یو دالله تعالی ساتندونکې ستا حفاظت کوی او شیطان به درنیزدې کیدې هم نه شی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پوره واقعه اوریدو سره او فرمائیل «صدقك، وهو كذوب، ذاك شيطان»، چه سره د دروغ ژن کیدو تاته رښتیا خبره خودلې. واقعي په آیت الکرسی کښې دا خاصیت دي راتلونکې سړې شیطان وو ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د دې تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي «ذاك شيطان» (۵) په دې سره د شیطان وجود ثابتیږي. د دې باب اتم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دي.

الحدیث الثامن

۳۱۰۲- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا، مَنْ خَلَقَ كَذَا، حَتَّى يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَه" (۶)

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبد الله بن بكير مخزومي مصري رضی اللہ عنہ دي

(۱) تفلیق التعلیق: ۲/۲۹۶ فتح الباری: ۴/۴۸۸-۴۸۷.

(۲) حواله جات بلا والسنن الکبری للنسائی: ۱/۵۳۶ کتاب عمل الیوم والليلة رقم: ۹۵۹، ۶/۲۳۸ رقم: ۱۰۷۹۵ صحیح ابن حزیمة:

۱۱۶۲/۲ کتاب الزکاة باب الرخصة فی تاخیر الإمام رقم: ۲۴۲۴ والدعوات الکبیر للبيهقي: ۱/۵۲۱ رقم: ۴۰۶.

(۳) دلایل النبوة: ۱۰۷/۷ باب ماجاء فی الشيطان الذي أخذ من الزکاة وأيضاً للاستزادة انظر: عمدة القاری: ۱۰/۱۴۵.

(۴) صحیح البخاری کتاب الوکالة باب إذا وكل رجلا فترك رقم: ۲۳۱۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۷۱.

(۶) قوله: قال أبوهريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الإيمان باب بيان الوسوسة في الإيمان رقم:

۳۴۶-۳۴۳ وأبو داود في سننه كتاب السنة باب في الجهمية رقم: ۴۷۲۲-۴۷۲۱.

اللیث دا لیث بن سعد فهمی بصری رضی الله عنه دې.
عقیل دا عقیل بن خالد بن عقیل رضی الله عنه دې. (۱)

ابن شهاب دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی الله عنه دې ددې څلورو وارو حضراتو
محدثینو مختصر تذکره بدء الوحي دریم حدیث کښې تیره شوې ده. (۲)
عروة بن الزبير: دا حضرت عروه بن زبير بن عوام مدنی رضی الله عنه دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي
او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین الی الله اذومه لاندې بیان کړې شوی دی. (۳)
ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان
کښې تیر شوی دی. (۴)

قوله: قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يأتي

الشیطان أحدكم، فيقول: من خلق كذا؟ من خلق كذا؟ د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه
روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو چې شیطان تاسو کښې چاته راځي او وسوسه اچولوسره
وانی چې فلانکې شی چا پیدا کړې دې؟ او فلانکې شی چا پیدا کړې دې؟ د مسلم شریف د یو طریق
الفاظ دادی: «لا يزال الناس يتساءلون حتى يقال: هذا خلق الله الخلق، فمن خلق الله؟» (۵)

قوله: حتى يقول: من خلق ربك؟ فإذا بلغه فليستعذ بالله، ولينته. تردې چې وانی ستاسو رب

چا پیدا کړې دې؟ کله چې وسوسه دې درجې ته اورسی نو د الله تعالی پناه دې او غواړی او منع دې شی
شیطاني وسوسې او ذهني علاج: ددې حدیث شریف مدعی او مقصود دادې چې شیطان د انسانانو
ددهوکه کولو د پاره مختلف طریقې استعمالوی. په کوم کښې چې یوه دا ده چې د سړی په ذهن کښې دا
سوال راوچتوی: زه چا پیدا کړم؟ جواب واضح دې چې الله. دغه شان په سوچ سوچ کښې پیر وړاندې
اوځي. تردې چې دا سوال نی په ذهن کښې په ټوپونو شی چې الله تعالی (نعوذ بالله) چا پیدا کړې دې؟
تقریباً هر یو بڼه سره کیږي دا په اصل کښې شیطاني وسوسه ده په دې حدیث کښې ددې علاج
خودلې شوې دې چې کله هم داسې وی نو د الله تعالی په پناه کښې راځه تعوذ لوله او منع کیږه. نور ددې
باره کښې سوچ مه کوه. علامه عینی رضی الله عنه د علامه مازری رضی الله عنه په حواله سره لیکلی دی چې د خواطر
او خیالاتو دوه قسمونه دی: اول قسم کښې هغه خیالات داخل دی کوم ته چې قرار او همیشه والې نه
وی. ددې په نتیجه کښې څه لویه شبهه نه متاثر کوی. د حدیث باب تعلق هم دې سره دې هم ددغه نه
د اعراض او اړخ کولو ونیلی شوی دی. هم په دې باندې د وسوسې اطلاق کیږي. په دویم قسم کښې

(۱) ددې ټولو تفصیلی حالات کشف الباری کتاب العلم باب فضل العلم ۲/۴۵۵ کښې تیر شوی دی.

(۲) کشف الباری: ۱/۳۲۶-۳۲۳.

(۳) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.

(۴) کشف الباری: ۱/۴۵۹.

(۵) صحیح مسلم کتاب الإیمان باب بیان الوسوسة فی الإیمان رقم: ۳۴۳.

هغه خیالات داخل دی کوم ته چه قرار او همیشه والی حاصل وی چه د خه شک پیداوار وی ددی د نری کولو دپاره د نظر او استدلال نه علاوه بل خه لازمه وی (۱) علامه طیبی رحمته الله علیه فرمائی: مطلب دادی چه د دې فضول شک او شبهاتو باره کنبی سوچ کول ترک کری او د شیطانی وسوسې نه دالله تعالیٰ په پناه کنبی راشی. خو که په دغه استعاذی سره هم فرق پرینوخی نو پاسه چرته په بل کار کنبی مشغول شه دغه شان به ذهن بل طرف ته منتقل شی. حضور پاک د دې استعاذی او په دې وسوسو کنبی د سوچ نه کولو حکم ورکړی. په دې باره کنبی نی د غور فکر او تامل حکم نه دې ورکړی. خکه چه په دې حساس موضوع باندې شیطان سره مناظره د هر سړی د طاقت کار نه دې. چرته یو لونی عالم هغه سره د مناظره همت کولی شی. دعامو خلقو معامله بله ده. لهذا که هر سړی په دې کنبی غور او فکر کوی نوگمراه به شی. چنانچه د الله تعالیٰ پناه اود هغه د طاقت د لتبون نه علاوه ددی بل خه حل او علاج نشته دې. هم الله تعالیٰ نی د دغه وسوسو نه بچ کولی شی. (۲) هم دې حدیث شریف کنبی د ابوداؤد په طریق کنبی دا اضافه هم نقل ده چه خپل گس طرف ته درې خل او توکه او تعوذ اولوله (۳) ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: ددی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت بالکل واضح دې. (۴) چه په دې کنبی د شیطان او دهغه د مختلف تصرفاتو ذکر دې. دباب نهم حدیث هم د ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث التاسع

۳۱۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي أَنَسٍ، مَوْلَى التَّمِيمِيِّينَ أَنَّ أَبَاهُ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ رَمَزَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فَتَحَّتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسُلِسَتِ الشَّيَاطِينُ» (۵) [۱۸۰۰]

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمائی دی چه کله د رمضان میاشت راخی نود جنت دروازی کولاوولی شی د جهنم دروازی بندولی شی او شیطانان په زنجیرونو کنبی تړلی شی.

تراجم رجال

① يحيى بن بكير ② ليث ③ عقيل او ④ ابن شهاب رحمهم الله دپاره سابقه سند اوگورنی ابن ابی انس: دا ابوسهیل نافع بن مالک بن ابی عامر رضی الله عنه دې.

(۱) الكنز المتوارى: ۱۹۴/۱۳ عمدة القارى: ۱۷۲/۱۵ فتح البارى: ۳۴۱/۶.

(۲) شرح الطيبى: ۲۰۲/۱ باب الوسوسة من كتاب الإيمان رقم: ۶۵ الكنز المتوارى: ۱۹۴/۱۳ عمدة القارى: ۱۷۲/۱۵ فتح البارى: ۳۴۱/۶ وقال الإمام الكرمانى رحمه الله: قوله: فليستعذ بالله: بالأعراض عن الشبهات الواهية الشيطانية وليثبتها بإثبات البراهين القطعية الحقانية على أن لا خالق له بإبطال التسلسل ونحوه... شرح الكرمانى: ۲۰۰/۱۳.

(۳) سنن أبى داؤد كتاب السنة باب فى الجهمية رقم: ۴۷۲۲.

(۴) عمدة القارى: ۱۷۲/۱۵.

(۵) قوله: سمع أباه ربيعة رضى الله عنه: الحديث، من نخرجه كتاب الصوم باب هل يقال: رمضان أو شهر...؟

اباه دا مالک بن ابی عامر اصبحی رضی اللہ عنہ دې ددې دواړو بزرگانو حالات کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم په ضمن کښې بیان شوی دی (١)

ابوهريره. دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دې ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیر شوی دی (٢)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت دا حدیث کتاب الصوم کښې تیر شوی دې (٣)، دلته د باب په مناسبت سره دوباره ذکر کړې شوی دې کوم چه په دې جمله کښې دې: «وسلسلت الشياطين» (٤) په دې سره د شیطان دهغه د اولاد اود هغه د لښکرو اثبات کيږي. د باب لسم حدیث د ابن عباس رضی اللہ عنہما دې.

الحديث العاشر

٣١٠٣- حَدَّثَنَا الْحَمِيدِيُّ، حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ مُوسَى قَالَ لِقَتَاهُ: آتِنَا عَذَابَنَا، (قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكَرَهُ)، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ المَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ" (٥)، [٧٤]

تراجم رجال

الحميدي: دا ابوبکر بن عبداللہ بن زبیر قرشی اسدی حمیدی مکی رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره بدء الوحي اول حدیث کښې تیره شوی ده (٦)

سفيان: دا سفيان بن عيينه رضی اللہ عنہ دې ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدنا أو أخبرنا... لاندې بیان کړې شوی دی (٧)

عمرو: دا عمرو بن دينار جمحي رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم کښې تیره شوی ده (٨)

(١) كشف الباري: ٢٧٢/٢-٢٧١.

(٢) كشف الباري: ٤٥٩/١.

(٣) كتاب الصوم باب هل يقال: رمضان أو شهر رمضان؟

(٤) عمدة القاري: ١٧٢/١٥.

(٥) قوله: قلت لابن عباس رضي الله عنهما: الحديث، مرتخر يجه في كتاب العلم باب ذهاب موسى عليه الصلاة والسلام في البحر... كشف الباري: ٣٢٩/٣.

(٦) كشف الباري: ٢٣٧/١.

(٧) اوگورنى كشف الباري: ٢٣٨/١ الحديث الأول: ١٠٢/٣.

(٨) كشف الباري: ٣٠٩/٤.

سعید بن جبیر دا مشهور تابعی بزرگ حضرت سعید بن جبیر کوفی رضی اللہ عنہ دی ددوی مختصر ذکر بد، الوحي کنبی او مفصل تذکرہ کتاب العلم باب العلم فی العلم بہ ضمن کنبی راغلی (۱)
ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما دی ددوی اجمالی ذکر بدء الوحي او تفصیلی ذکر کتاب الإیمان باب کفران العشر، وکفر.... کنبی تیرشوی دی (۲)
ابی بن کعب رضی اللہ عنہ: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابی بن کعب بن قیس رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسی... بہ ذیل کنبی بیان کرې شوی دی (۳)
حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دا حدیث پہ کوم کنبی چہ د حضرت موسی علیہ السلام او حضرت خضر علیہ السلام د ملاقات ذکر دی. پہ تفصیل سرہ کتاب العلم کنبی تیرشوی دی (۴)
ترجمة الباب سرہ حدیث مناسبت: د دی حدیث مناسبت ہم ترجمة الباب سرہ بالکل واضح دی کوم چہ پہ دی جملہ کنبی دی: «وما أنسأه إلا الشيطان» (۵)
د باب یولسم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دی.

الحديث الحادي عشر

۳۱۰۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُشِيرُ إِلَى الْمَشْرِقِ فَقَالَ: «هَإِنِ الْفِتْنَةُ هَاهُنَا، إِنْ الْفِتْنَةُ هَاهُنَا مِنْ حَيْثُ يَطْلُمُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» (۶) - [۲۹۳۷]

تراجم رجال

عبد الله بن مسلمة: دا عبد الله بن مسلمة بن قعنب قعنبی مدنی رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن پہ ذیل کنبی تیرشوی دی (۷)
مالک: دا امام دار الهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضی اللہ عنہ دی ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندی بیان کرې شوی دی (۸)
عبد الله بن دينار: دا عبد الله بن دينار مولی ابن عمر رضی اللہ عنہما دی

(۱) کشف الباری: ۱/۴۳۵ الحدیث الرابع: ۱/۴۱۸.

(۲) کشف الباری: ۱/۴۳۵، ۲/۲۰۵.

(۳) کشف الباری: ۳/۳۳۷.

(۴) کشف الباری کتاب العلم: ۳/۳۵۳-۴۴۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۷۲.

(۶) قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث. مرتخریجہ فی کتاب فرض الخمس، کشف الباری کتاب الخمس والجزية: ۱۲۳.

(۷) کشف الباری: ۲/۸۰.

(۸) کشف الباری: ۱/۲۹۰، ۲/۸۰.

ابن عمر: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددي دواړو تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.... لاندې تیر شوی دی. (۱)
 د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د حدیث دا مضمون د نورو صحابه کرام رضي الله عنهم نه هم نقل دي. ددي شرح هم په مختلف ځایونو کښې شوې ده. (۲) په دې کښې د هاء کلمې استعمال حضور پاک د تنبیه په توگه کړې دي. دلته غالباً د حضور پاک اشاره د بصره طرف ته ده چه فارس (ایران، سره ملاؤ شوې دي. بصره پخپله هم د اعتزال مرکز پاتې دي. چنانچه حضور پاک د مشرق طرف ته اشاره کولو سره او فرمائیل چه دا د فتنې مرکز دي. اود حضور پاک دا پیشنگونی حرف په حرف پوره شوه. د تاریخ اسلام نه خبر حضراتو نه دا خبره پته نه ده چه دا علاقې همیشه د فتنې اوفساد مرکز او منبع پاتې دي.
 ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: په دې حدیث کښې د شیطان دښکر ذکر راغلي دي چه د هغه ښکري هم وی چنانچه مطابقت بالترجمه واضح دي. (۳)
 دباب دولسم حدیث د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه دي

الحديث الثاني عشر

٣١٠٦- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا اسْتَجَنَمَ اللَّيْلُ، أَوْ قَالَ: جُنْمُ اللَّيْلِ، فَكُفُّوا صَبِيَّائِكُمْ [ص: ١٣٣]، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ الْعِشَاءِ فُخِّلُوهُمْ، وَأَغْلِقْ بَابَكَ وَادْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَأَطْفِئْ مِصْبَاحَكَ وَادْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَأُوكِ سِتَاءَكَ وَادْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَخَمِّرْ نَاءَكَ وَادْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَلَوْ تَعَرَّضَ عَلَيْهِ شَيْئًا" (٤) [٣١٢٨، ٣١٣٨، ٥٣٠٠، ٥٣٠١، ٥٩٣٧، ٥٩٣٨]

ترجمه: د حضرت جابر رضي الله عنه ددي حدیث دا مضمون وړاندې هم راځي او په اشربه کښې هم دا حدیث راغلي دي. (۵) په دې وجه دلته صرف د حدیث په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.
 حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه روایت کوي چه حضور پاک فرمائیلې کله چه شپه خپلې متې کول او کړي یا د شپې تیاره خوره شی نو خپل بچی (د بهر وتلونه) منع کړنې ځکه چه دغه وخت شیطانان اخوا

(۱) كشف الباری: ۶۳۷/۱

(۲) عمدة القاری: ۱۷۳/۱۵ | إرشاد الساری: ۲۹۵/۵ | كشف الباری كتاب الخمس والجزیه: ۱۲۲-۱۲۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۷۳/۱۵.

(۴) قوله: عن جابر رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، في بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم: ۳۳۰۴ وفي باب خمس من الدواب فواسق يقتلن في الحرم، رقم: ۳۳۱۶ وفي الأشربة باب: نطفية الإناء رقم: ۵۶۲۴-۵۶۲۳ وفي الاستئذان باب لا تترك النار في البيت عند النوم رقم: ۶۲۹۵ وباب إغلاق الأبواب بالليل رقم: ۶۲۹۶ ومسلم رقم: ۵۲۵۲-۵۲۴۶ وفي الأشربة باب الأمر بنطفية الإناء وإيكاء السقاء، وأبو داود رقم: ۳۷۳۴-۳۷۳۱ وفي الأدب باب في أطفاء النار بالليل والترمذي في الأطفاء باب ماجاء في تخمير الإناء وإطفاء السراج والنار عند المنام رقم: ۱۸۱۲ وابن ماجه في الأشربة باب تخمير الإناء رقم: ۳۴۵۳ وفي الأدب باب إطفاء النار عند المبيت رقم: ۳۸۱۶.

(۵) كشف الباری كتاب الاشربة: ۴۳۷ باب نطف به الإناء وكتاب بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم..... وباب خمس من الدواب.

دیکخوا خوریری. کله چه د ماسخوتن څه وخت تیر شی نو بیا ماشومان پرېږدنی خپله دروازه بنده کړنی اود الله تعالی نوم واخلى او خپله ډیوه مړه کړنی اود الله تعالی نوم واخلى اود مشکیزې خله بنده کړنی اود الله تعالی نوم واخلى لوبنی پټ کړنی اود الله تعالی نوم واخلى.....

تراجم رجال

یحیی بن جعفر: دا ابوزکریاء یحیی بن جعفر ازدی بخاری بیکندی رحمته الله علیه دی. (۱)
 محمد بن عبدالله الانصاری: دامحمد بن عبدالله بن مثنی بن عبدالله انصاری رحمته الله علیه دی. (۲)
 ابن جریج: دا ابوالولید عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج اموی رحمته الله علیه دی. ددوی تذکره کتاب الحمض باب غسل الحائض رأس زوجها... کنبې راغلي. (۳)
 عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح قرشی یمانی رحمته الله علیه دی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة الإمام النساء.. کنبې تیرشوی دی. (۴)
 جابر: دا مشهور صحابی رسول حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه دی. (۵)

قوله: ولو تعرض عليه شيئاً: په پلنوالی کنبې څه لرگې کیردنی.

د روایاتو اختلاف او په هغې کنبې تطبیق: تعرض کنبې راء مهمله باندې ضمه او کسره دواړه لوستلې شی. دباب کرم او ضرب دواړو نه مستعمل دي. ددې مصدر عرضا وعراضة دي. دکوم معنی چه ده یو څیز په پلنوالی کنبې کیخودل. (۶)

په دې روایت کنبې شیئا دي. خو په مسلم شریف کنبې د حضرت ابو حمید ساعدی رضی الله عنه په حدیث کنبې عودا دي. (۷) یعنی لرگې. چنانچه دواړه روایات راجمع کولوسره دا مطلب حاصل شو چه د خوراک څښاک لوبنی د سر یا کپړې وغیره په ذریعه سره د اوده کیدو په وخت پټ ساتنی دي دپاره چه د شیطانانو نه د گندگنی نه د چینجو وغیره نه په حفاظت کنبې وی. او که د پتولو دپاره څه څیز ملاو نه شی نو کم نه کم د کولاو لوبنی په خله باندې په پلنوالی کنبې څه لرگې کیردنی. علامه عینی رحمته الله علیه لیکلی دی:

(ومعناه: إن لم تقدر أن تغطي فلا أقل من أن تعرض عليه عوداً، أي تعرضه عليه بالعرض، وتحمده عليه عرضاً أي خلاف

(۱) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء.....

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الاستسقاء باب سزال الناس الامام..... رقم ۱۰۱۰.

(۳) کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰۴.

(۴) کشف الباری: ۳۷/۴.

(۵) کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين إلا من القبل والدبر.

(۶) القاموس الوحید مادة: عرض. والنهاية فی غریب الحديث: ۱۹۴/۳ باب العين مع الراء مادة: عرض.

(۷) قال أبو حمید الساعدی رضی الله عنه: أثبت النبي صلى الله عليه وسلم بقدر لبن من النقيع، ليس مخمراً، قال: ألا خمرته؟ ولو

تعرض عليه عوداً. صحیح مسلم کتاب الأشربة باب فی شرب النبيذ ونخمير الإناء رقم: ۲۰۱۰.

الطول....، وهذا مطلق في الآتية التي فيها شراب أو طعام» (١)

حديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دي جمله كښي دي «فلن الشياطين تنتهز حينئذ» (٢) په دي كښي د شيطان د وجود اود هغه د اولاد اثبات دي د باب ديار لسم حديث د ام المؤمنين حضرت صفيه رضي الله عنها دي.

الحديث الثالث عشر

٣١٠٤- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ غِيلَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ هُبَيْرٍ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا فَأَتَيْتُهُ أُرْوَاهُ لَيْلًا، فَحَدَّثَنِي ثُمَّ قُمْتُ فَأَنْقَلَبْتُ، فَقَامَ مَعِيَ لِيَقْلِبَنِي، وَكَانَ مَسْكَنُهَا فِي دَارِ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَمَرَّ جُلَّانٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَعًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَى رِسْلِكُمْ إِنَّمَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُبَيْبٍ» فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ فَجَزَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يُقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمْ سُوءًا، أَوْ قَالَ: شَيْئًا» (٣) - [١٩٣٠]

تراجم رجال

محمود بن غيلان: دا محمود: بن غيلان مروزي رضي الله عنه دي. (٤)
عبد الرزاق: دا امام عبد الرزاق بن همام بن نافع يمانی رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه په ضمن كښي راغلي دي. (٥)
معمر: دا معمر بن راشد ازدي بصری رضي الله عنه دي ددوی تذکره بدء الوحي او کتاب العلم باب كتابة العلم كښي راغلي ده. (٦)
الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي. ددوی مختصر تذکره بدء الوحي په دريم حديث كښي او تفصیلی كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امراته كښي راغلي ده. (٧)
علي بن الحسين: دا امام زين العابدين حضرت علي بن الحسين رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه كښي تير شوی دي. (٨)

(١) عمدة القارى: ١٧٤/١٥ وكذا انظر الكنز المتوارى: ١٩٧/١٣ وإرشاد السارى: ٢٩٦/٥ وأعلام الحديث للخطاى: ١٥١٥/٣.

(٢) عمدة القارى: ١٧٣/١٥.

(٣) قوله: عن صفية بنت حبي: الحديث، من تخريجه في كتاب الاعتكاف باب هل يخرج المعتكف لحوانجه إلى.....؟

(٤) ددوی د حالاتو د پاره او گورنى كتاب مواقيت الصلوة باب النوم قبل العشاء.....

(٥) كشف البارى: ٤٢١/٢.

(٦) كشف البارى: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

(٧) كشف البارى: ٣٢٦/١ الحديث الثالث كتاب الغسل: ١٩٤.

صفيه بنت هبي: دا ام المؤمنين حضرت صفيه بنت حبي بن اخطب رضي الله عنه ده د دي تفصيلي حالات كتاب المحض باب المراه تمحض بعد الافاضه لاندې ذكر كړې شوي دي ^(۱)

ترجمه الباب سره دهديت مطابقت: د حضرت صفيه رضي الله عنها دا حديث كتاب الاعتكاف وغيره كښې تير شوي دي. ^(۲) دلته د باب مناسبت سره بيا ذكر كړې شوي دي د كوم چه ترجمه سره مطابقت په دي جمله كښې دي: «ان الشيطان مهري من اللسان مهري الدم» ^(۳) دا چه شيطان په انسان كښې د وينې په شان دننه كړدش كوي كوم چه دهغه يو خاص صفت دي. ^(۴)

انبياء گرام سره بدگماني دهلاکت موجب ده: امت سره د رسول الله صلى الله عليه وسلم چه كومه مينه وه او كوم شفقت وو په هغې باندي دا حديث ښه دلالت كوي. حضور پاك ته دا خطر په پيدا شوه چه چرته شيطان د دي دواړو صحابه گرامو په زړه كښې بدگماني پيدا نه كړي دغه شان به هغوي د هلاکت خلي ته اور سيري نو صورت حال نې واضح كړو چه دا ماسره حضرت صفيه رضي الله عنها ده. خكه چه انبياء گرام سره بدگماني كفر دي كومه چه د هلاکت اوتباهني موجب ده. ^(۵) دباب خوار لسم حديث د حضرت سليمان بن سرد رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع عشر

۳۱۰۸- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدُجُلَانٍ يَسْتَبَانِ، فَأَحَدُهُمَا اخْمَرَّ وَجْهَهُ، وَانْتَفَخَتْ أَوْدَا جُجُهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ، لَوْ قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ" فَقَالُوا لَهُ:

إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: تَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَقَالَ: وَهَلْ بِي جُنُونٌ ^(۶) [۵۷۰۱، ۵۷۶۴] ترجمه. حضرت سليمان بن سرد رضي الله عنه فرماني چه زه نبی کریم صلى الله عليه وسلم سره ناست ووم او دوو کسانو په خپلو کښې کنخلي بدې ردي کولې. په دوی کښې د يومخ د جذبات نه سور شو او د ستېرگونه نې

^(۱) کشف الباری کتاب الغسل: ۲۷۸.

^(۲) کشف الباری کتاب الحيض: ۵۹۱.

^(۳) صحيح البخارى كتاب الاعتكاف باب هل يخرج المعتكف لعوانجه.... كشف البارى كتاب الخمس والجزية: ۱۲۰-۱۱۹ اباب ماجاء فى بيوت أزواج.....

^(۴) عمدة القارى: ۱۷۴/۱۵.

^(۵) قال البدر العيني فى العمدة: ۱۷۵/۱۵ فى شرح هذه الجملة: قيل: هو على ظاهره، إن الله جعل له قوة وقدرة على الجرى فى باطن الإنسان مجرى الدم، وقيل: استعارة لكثرة وسوسته، فكانه لا يفارقه كما لا يفارق دمه، وقيل: إنه يلقى وسوسته فى مام لطيفة من البدن، بحيث يصل إلى القلب.

^(۶) عمدة القارى: ۱۷۵/۱۵.

^(۷) قوله: عن سليمان بن سرد رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى أيضاً فى الأدب باب الحذر من الغضب رقم: ۶۰۴۸ وباب ماينهى من السباب واللعن رقم: ۱۱۵ عورواه مسلم رقم: ۶۶۴۸-۶۶۴۶ فى البر والصلة باب فضل من يملك نفسه عند الغضب وأبو داود رقم: ۴۷۸۱ فى الأدب باب مايقال عند الغضب.

اوپر سیدل. حضور پاک او فرمائیل چه زه یوه خبره باندې پوهیږم که چرې دې هغه او وائی نودده داغصه به ختمه شی او جذبات به ئی یخ شی. که چرې دې اعدو ذباله من الشیطان الرجیم اولولی نودده غصه به ختمه شی. خلقو د حضور پاک دا ارشاد دهغه سرې په وړاندې پیش کړو نو هغه د جاهلانوپه انداز کښې او وئیل ولې زه لیونې یم څه؟
ددې حدیث شرح کتاب الادب کښې راغلی ده. (۱)

تراجم رجال

عبدان: دا عبدان بن عثمان بن جبلة مروزی دې. ددوی مختصر تذکره بدء الوجدی کښې راغلی ده (۲)
ابو حمزه: دا ابو حمزه محمد بن میمون سکری مروزی رضی الله عنه دې. (۳)
الاعمش: دا مشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی الاعمش رضی الله عنه دې. ددوی حالات (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم)، لاندې تیر شوی دی. (۴)
عدي بن ثابت: دا مشهور تابعی حضرت عدی بن ثابت انصاری کوفی رضی الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة والحسبة لاندې راغلی ده. (۵)
سلیمان بن صرد: دا صحابی رسول حضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه دې. ددوی تذکره تفصیلاً کتاب الغسل باب من أفاض علی رأسه ثلاثاً په ذیل کښې تیره شوې ده. (۶)
ترجمة الباب سره د هدیث مناسبت: د حدیث مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. (۷) په کوم کښې چه غصه شیطانی اثر خودلې شوې دې او ددې علاج ئی اعدو بالله خودلې دې.
د غصې ختمولو دپاره د استعاذه افادیت: حقیقت دادې چه ځنگه شیطانی اثرات ختمولو دپاره استعاذه مفید ده دغه شان د غصې د ختمولو دپاره استعاذه مفید ده. کله چه سرې له غصه راځی نو شیطان هغه وخت نور افسوس کوی اودا غواړی چه د ده غصه د اعتدال د حد نه اوځی. اودا سرې د شریعت د حدود نه بهر شی. نو په دې کښې استعاذه مفید وی.
بل د حضرت عطیه سعدی رضی الله عنه نه یو حدیث نقل دې: «الغضب من الشيطان، فإن الشيطان خلق من النار، وإنما تطأ النار بالباء، فإذا غضب أحدكم فليتوضأ»، یعنی غصه د شیطان د طرف نه وی او دهغه پیدائش د اور نه دې او اور په اوبو سره مړ کولې شی. په دې وجه چه په تاسو کښې چاته غصه درشی نو اودس دې کوی. د باب پنځلسم حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

(۱) کشف الباری کتاب الادب: ۲۷ باب ما ینهی من السباب واللعان.

(۲) کشف الباری: ۴۶۱/۱.

(۳) ددوی د حالات دپاره اوگورنی کتاب الغسل باب نفص البیدین من الغسل عند الجنابة.

(۴) اوگورنی: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

(۵) کشف الباری: ۷۴۵/۲.

(۶) کشف الباری کتاب الغسل: ۳۳۰.

(۷) عمدة القاری: ۱۷۵/۱۵.

الحديث الخامس عشر

٢١٠٩- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ: جُتِبِنِسِ الشَّيْطَانِ وَجَلِبِ الشَّيْطَانِ مَا رَدَّقْتَنِي، فَإِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَنْظُرَهُ الشَّيْطَانُ، وَلَمْ يَسْلُطْ عَلَيْهِ" قَالَ: وَحَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ (١)

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ایاس ابو الحسن عبد الرحمن عسقلانی رضی اللہ عنہ دی
شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضی اللہ عنہ دی. ددی دواہو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانہ ویدہ لاتدی ذکر کرې شوی دی (٢)
منصور: دا منصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاماً معلومة لاتدی تیره شوی ده. (٣)
سالم بن ابی الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع غطفانی کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الموضوع باب التعمية علی کل حال.....، په ضمن کنبی بیان شوی دی. (٤)
کریب: دا مولی ابن عباس کریب بن ابی مسلم هاشمی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الموضوع باب التخفيف فی الموضوع کنبی تیره شوی ده. (٥)
ابن عباس رضی اللہ عنہما: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہما دی. ددوی اجمالی تذکرہ بند، الریحی او تفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشر وکفر... کنبی شوی ده. (٦)، دا حدیث هم په دي باب کنبی اوس تیر شوی دی. هلته دامام بخاری رضی اللہ عنہ شیخ موسی بن اسماعیل تبوذکی رضی اللہ عنہ و. بل کتاب الموضوع کنبی ددی شرح تیره شوی ده. (٧)، دا حدیث مناسبت بالباب هم واضح دی

قوله: قال: وحدنا الأعمش..... دقال قائل حضرت شعبه رضی اللہ عنہ دی او ددی عبارت مقصد دا بیانول دی چه په دي روایت کنبی د حضرت شعبه دوه شیخان دی. یو منصور رضی اللہ عنہ او دویم اعمش رضی اللہ عنہ یعنی سلیمان بن مهران رضی اللہ عنہ. (٨)

(١) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث مرتخر بجه أنفا.

(٢) كشف الباري: ١/٦٧٨.

(٣) كشف الباري: ٣/٢٧٠-٢٦٦.

(٤) كشف الباري: ٥/٢٣٧.

(٥) كشف الباري: ٥/١٥٤.

(٦) كشف الباري: ١/٣٥٤ و ٢/٢٠٥.

(٧) كشف الباري: كتاب الموضوع: ٥/٢٤٤-٢٣٦ باب التسمية على كل حال وعند الوقاع.

(٨) عمدة القاري: ١٥/١٧٥ فتح الباري: ٦/٣٤٢ و شرح القسطلاني: ٥/٢٩٧.

د باب شپار لسم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی.

الحديث السادس عشر

۳۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ صَلَّى صَلَاةً، فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ عَرَضَ لِي، فَشَدَّ عَلَيَّ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ عَلَيَّ فَأَمَكَّنِي اللَّهُ مِنْهُ، فَذَكَرَهُ» (۱) [۴۱۹]

تراجم رجال

محمود: دامحمود بن غیلان مروزی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

شبابه: دا شبابه بن سوار مروزی فزاری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الحمض باب الصلاة علی النساء... کنبی تیرشوی دی (۳)

شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضی اللہ عنہ دی. ددی دوارو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوي دي (۴)
محمد بن زياد: دا ابو الحارث محمد بن زياد جمحي مدني رضی اللہ عنہ دی. (۵)

ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیرشوی دی. (۶) دا حدیث هم په دې سند سره کتاب العمل فی الصلاة کنبی تیرشوی دی. (۷)
ايا جنات دهغوی په خپل اصل شکل کنبی لیدل ممکن دی؟ علامه بیهقی رضی اللہ عنہ په خپل سند سره دامام شافعی رضی اللہ عنہ نه نقل کړی دی چه کوم سرې دا دعوی او کړی چه هغه جنات لیدلی دی یا هغه ته هغه خلق بنکاری نومونې به د داسې سرې گواهی باطل او مردود گرځوو. ځکه چه هغه دروغ ژن دي او که یونبی دا خبره او کړی نو صحیح ده. (۸)

حافظ صاحب رضی اللہ عنہ فرمائی چه د امام شافعی رضی اللہ عنہ دا ارشاد مبارک په هغه صورت باندې محمول دي چه کله یو سرې دا دعوی او کړی چه هغه جنات دهغوی په خپل اصل شکل او صورت سره لیدلی دی یعنی هغه شکل په کوم کنبی چه دهغوی تخلیق شوي دي او که څوک دا دعوی او کړی چه هغه یو جن د فلانکی حیوان (یا انسان) په شکل کنبی لیدلی دي نو په دې کنبی هیڅ قباحت نشته دي چنانچه په دې معامله کنبی روایات او آثار دتواتر درجې ته رسیدلي دي چه جنات خپل شکلونه او صورتونه

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. من تخريجه كتاب الصلاة باب الأسير أو الغريم يربط في المسجد.

(۲) ددوی حالات دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب النوم قبل العشاء.

(۳) كشف الباری: ۶۲۲

(۴) كشف الباری: ۶۷۸/۱

(۵) ددوی حالات دپاره اوگورنی کتاب الروضه باب غسل الاعقاب.

(۶) كشف الباری: ۶۵۹/۱

(۷) صحيح البخاری كتاب العمل في الصلاة باب ما يجوز من العمل في الصلاة رقم: ۱۲۱۰.

(۸) فتح الباری: ۴۵/۶ و آكام المرجان: ۳۴ الباب السادس في بيان تطون الجن. فصل ثان.

(١) بدلولي شي

ذ جنات مختلف شكلونو اختيارولو حقيقت: يياپه دي كنبې دعلما، علم كلام (٢) اختلاف پيدا شوي دي
چه جنات چه نورو خناورو وغيره په شكل كنبې بشكاري ددي څه حقيقت دي؟

① بعض حضرات فرماني چه دا صرف تخيل دي په حقيقت كنبې ددي هيڅ اعتبار نشته دي ځكه چه
هيڅ يو سرې خپل صورت اصليه نه منتقل كيدي نه شي.

② دبعض نور حضراتو موقف دي چه جنات دخپل اصلي صورت نه منتقل كيدي شي داسې په
حقيقت كنبې كيږي مگر په خپل اختيار سره نه بلكه څه عمل هغوي سره وي كله چه هغه كوي نو په
بل شكل كنبې وربديږي لكه جادو (سحر) كنبې چه كيږي.

خو په دواړو اقوالو كنبې څه زيات فرق نشته دي ځكه چه د نورو حضراتو د موقف مال هم هغه دي د
كوم دعوي چه اول فريق كړي ده. ځكه چه په سحر كنبې هم عموما هم تخيل كار فرما وي. په دي
مسئله كنبې د حضرت عمر رضي الله عنه نه يواثر هم نقل دي كوم چه امام ابن ابي شيبه په صحيح سند سره

روايت كړي دي. يسير بن عمرو تابعي رضي الله عنه فرماني: «ذَكَرْتُ الْغِيلَانَ عِنْدَ عُمَرَ، فَقَالَ: إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ شَيْءٍ عَسَيْتُمْ
أَنْ يَتَغَيَّرَ عَنْ خَلْقِ اللَّهِ الَّذِي خَلَقَهُ، وَلَكِنْ لَهُمْ سِحْرَةٌ كَسِحْرَتِكُمْ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَأَذِنُوا.» [اللفظ لابن أبي
شيبه] (٣)

يعني ما د حضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې غول (بهوت) (١) ذكر او كړو نو هغوي رضي الله عنه او فرمانيل چه هيڅ
يوشي خپل هغه شكل نه شي بدلولي په كوم چه الله تعالي هغه پيدا كړي وي البته دهغوي هم جادوگر
وي لكه چه ستاسو دي. نوچه كله تاسو خلق هغوي او وينئې نو اذان كوني (په كوم سره چه به هغوي

(١) قال الإمام بدر الدين الشبلي رحمه الله: لا شك أن الجن بطورون ويتشكلون في صور الإنس والبهائم. فيتصورون في صور الحيات
والعقارب، وفي صور الإبل والبقر والغنم والخيول والبغال والحمير، وفي صور الطير. وفي صور بني آدم. كما أنى الشيطان فرسنا في صورة
سراقه بن مالك بن جعشم. لما أراد الخروج إلى بدر. قال الله تعالى: ﴿وَأَذِّنْ لَهُمُ الشَّيْطَانَ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ
النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَ آتِ الْفِتْنِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ
الْعِقَابِ﴾ [الأنفال: ٤٨] وكما روى أنه نصر في شيخ نجدى لما اجتمعوا بدار الندوة لتناور في أمر الرسول صلى الله عليه وسلم. هل
يقتلوه أو يجسوه أو يخرجه. كمال قال الله تعالى ﴿وَأَذِّنْكُمْ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُؤْمِنُوا أَوْ يَكْفُرُوا أَوْ يَغْتَابُوا لَكُمْ آيَاتِ الْكُفْرِ وَاللَّهُ
وَإِنَّ خَيْرَ الْمُكْرِبِينَ﴾ [الأنفال: ٣٠] آكام المرجان: ٣٢ الباب السادس، في بيان تطور الجن.....

(٢) قال القاضي أبو يعلى بن الفراء رضي الله عنه: ولا قدرة للشيطان على تغيير خلقهم، والانتقال في الصور. وإنما يجوز أن يعلمهم الله
تعالى كلمات وضربا من ضروب الأفعال إذا فعله وتكلم به نقله الله تعالى في صورة إلى صورة. فيقال: إنه قادر على التصوير
والتخييل على معنى أنه قادر على قول إذا قاله وفعله نقله الله تعالى عن صورته إلى صورة أخرى بجرى المادة. وأما أنه يصور
نفسه فذلك محال، لأن انتقالها عن صورة إلى صورة إنما يكون تنقض البنية وتفرق الأجزاء، وإذا تنقضت بطلت الحياة واستحال
وقوع الفعل من الجملة، وكيف تنقل نفسها، والقول في تشكيل الملائكة مثل ذلك.

قال: والذي روى أن إبليس تصور في صورة سراقه بن مالك، وأن جبرائيل تمثل في صورة دحية، وقوله تعالى ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا
رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ [مريم: ١٧] محمول على ما ذكرنا. وهو أنه أقدره الله تعالى على قول قاله، فنقله الله تعالى في صورته
إلى صورة أخرى [آكام المرجان ٣٣-٣٢ الباب السادس. وعمدة الفاري: ١٨٣/١٥].

(٣) المصنف لابن أبي شيبة: ٣٥٦/١٥-٣٦٦ كتاب الدعاء باب الغيلان إذا رثبت ما يقول الرجل. رقم: ٣٦١ و٣٠٣٦١. وآكام المرجان:
٣٣. وفتح الباري ٤/٦ ٣٤٤/٣ النهاية ٣٥٥/٣ باب الغين مع الواو. مادة الغول.

تختی.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددي حديث ترجمة الباب سره مطابقت «ان الشيطان عرض لي»،
کني دې ددي نه لکه چه د شيطان وجود ثابتيري. دغه شان د هغه مختلف تصرفات اوصفات هم
ثابتيري. والله اعلم
د باب اوولسم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث السابع عشر

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ،
عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا نُودِيَ بِالصَّلَاةِ
أَذْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ، فَإِذَا قُضِيَ أَقْبَلَ، فَإِذَا نُوبَ بِهَا أَذْبَرَ، فَإِذَا قُضِيَ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ
الْإِنْسَانِ وَقَلْبِهِ، فَيَقُولُ: أَذْكَرُ كَذَا وَكَذَا، حَتَّى لَا يَدْرِي أَثَلَاثًا صَلَّى أَمْ أَرْبَعًا، فَإِذَا الْمُرْدَرِّثَاتُ
صَلَّى أَوْ أَرْبَعًا، سَجَدَ سَجْدَتَيْ [ص: ۱۳۵] السُّهُوِّ" (۲) - [ر: ۵۸۳]

تراجم رجال

محمد بن يوسف: دا محمد بن يوسف بن واقد فريابي رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب
ماکان النبي صلى الله عليه وسلم يتقوهم..... په ضمن کني تيره شوي ده. (۳)
الاوزاعي: دا ابو عمر عبدالرحمن بن عمرو اوزاعي رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب
الخروج في طلب العلم کني بيان کړي شوي دي. (۴)
يحيى بن ابي كثير: دا يحيى بن ابي كثير طائي يمانی رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب
كتابة العلم کني راغلي دي. (۵)
ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدني رضي الله عنه دي
ددوی مفصل حالات کتاب الإيمان باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان کني راغلي دي. (۶)

(۱) الغول - بضم الغين المعجمة - جن بهوت (په مختلف شکلونو کني نیکاره کيدونکی، غول بیابانی د عربود نظریه
مطابق د شیطانونو یو قسم چه په بیابان کني په مختلف شکلونو سره راخی او خلق د هوکه کوی یا هلاک کوی. القاموس
الوحيد: ۱۱۹۱، مادة: غ. و. ل.

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، من تخريجه كتاب الاذان باب فضل التاذين.

(۳) كشف الباي: ۲۵۲/۳.

(۴) كشف الباري: ۴۰۸/۳.

(۵) كشف الباري: ۲۶۷/۴.

(۶) كشف الباري: ۳۲۳/۲.

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددي حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كنبی تیرشوی دی. (۱)

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دابوهريره رضي الله عنه ددي حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دي چه په دي كنبی د شيطان په نفس انسانی كنبی دمونخ په وخت د وسوسې اچولو ذكر دي ابليس بنده په اخوا ديخوا خيالانو كنبی اخته كوي تردې چه بنده د مانخه ركعتونه هيركړي دا حديث د سجده سهو په بيان كنبی تیرشوی دی. (۲)

دباب اتلسم حديث هم دابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الثامن عشر

۳۱۲- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «كُلُّ بَنِي آدَمَ يَطْعَنُ الشَّيْطَانَ فِي جَنْبِهِ بِأَصْبَعِهِ حِينَ يُولَدُ، غَيْرَ عَيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ذَهَبَ يَطْعَنُ فَطَعَنَ فِي الْحِجَابِ» (۳) [۴۲۷۴، ۳۲۴۸]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع مصري رضي الله عنه دي.

شعيب: دا شعيب بن ابی حمزه قرشي اموي رضي الله عنه دي. ددي دواړو حضراتو مختصر حالات بدء الوحي الحديث السادس كنبی راغلي دي. (۴)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رضي الله عنه دي.

الأعرج: دا مشهور محدث عبد الرحمن بن هرمز قرشي رضي الله عنه دي. ددي دواړو حضراتو تذكره كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان كنبی راغلي ده. (۵)

ابوهريره رضي الله عنه: د صحابی رسول ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كنبی تیر شوی دی. (۶)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: كل بني آدم

يطعن الشيطان في جنبه بأصبعه حين يولد. د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روایت دي چه حضور باک

(۱) كشف الباري: ۶۵۹/۱

(۲) صحيح البخاري كتاب السهو باب إذا لم يدركم صلى: ثلاثا أو أربعا....؟

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى (وَأذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرِيفًا) رقم: ۳۴۳۱ و كتاب التفسير تفسير سورة آل عمران باب قول الله تعالى (وَأَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ أُمَّةً كَثِيرًا وَذُرِّيَّاتَهُمِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) رقم: ۴۵۴۸ و مسلم كتاب الفضائل باب فضل عيسى عليه السلام رقم: ۶۱۳۵-۱۳۳ و كتاب القدر باب معنى كل مولود يولد على الفطرة.... رقم: ۲۷۶۱-۲۷۵۵.

(۴) كشف الباري: ۴۸۰/۱-۴۷۹.

(۵) كشف الباري: ۱۱/۲-۱۰.

(۶) كشف الباري: ۶۵۹/۱

فرمائیلی دی هر انسان چه کله پیدا کیری نوشیطان د هغه په دواړو اړخونو کښې په خپلو گوتو سره نوکاري لگوي.

د حديث لغوي اوصرفي تحليل: طعن: دباب نصر او فتح دواړو نه مستعمل دي ددي معنی نه سکونداري لگول نوکاري لگول عزت باندې داغ لگول وغيره. (۱)

جنيبه: د صيغه تشبيه سره صرف د ابوذر رضي الله عنه او جرجاني رضي الله عنه په روايت کښې دي. خو اکثر حضراتو جنبه مفرد نقل کړې دي. قاضي عياض رضي الله عنه ليکلي دي هغه سره چه کومه نسخه موجود ده اود اصيلي په روايت سره ده په دغې کښې جنيبه دي. يعنی د باء موحده په خاني ياء مثناة ده. داتصحيف دي پخپله قاضي رضي الله عنه ددي تصريح کړې ده. (۲)

باصبعه: کښې هم دوه روايتونه دي اکثر مفرد روايت کړې دي. خو ابوذر رضي الله عنه او جرجاني رضي الله عنه تشبيه سره يعنی گوته. (۳)

قوله: غير عيسى بن مريم، ذهب ليطعن، فطعن في الحجاب سواد حضرت عيسى بن

مريم عليه السلام هلته هم هغه د نوکاري لگولو دپاره تلې وو مگر د جنين په پرده باندې اولگولې شوه. د حجاب نه مراد د ابن جوزي رضي الله عنه په قول مشيمه ده. يعنی هغه جهلني په کوم کښې چه بچي د مور په رحم کښې انغښتي شوي وي اود پيدا کيدو په وخت بچي سره راوځي. (۴)

د حديث شريف شرح: دلته داخودلي شوي دي چه شيطان دخپل عادت موافق حضرت عيسى عليه السلام باندې هم سکونداره لگولو له تلې وو ليکن په حجاب کښې دهغه د نوکاري لگولو اثر اونه شو. په دي روايت کښې صرف د حضرت عيسى عليه السلام استثناء کړې شوي ده ليکن په نيزدي صفحه باندې روايت راځي هلته د «غير مريم واهنبا» الفاظ راغلي دي چه په دي استثناء کښې د حضرت عيسى عليه السلام مور حضرت بي بي مريم رضي الله عنها هم داخل ده. (۵)

د عيسى عليه السلام او مريم رضي الله عنها فضيلت: په دي حديث سره د عيسى عليه السلام او مريم رضي الله عنها فضيلت معلومېږي علامه قرطبي رحمته الله عليه فرماني چه شيطان په حضرت مريم عليها السلام باندې هم خپل تسلط کينولو کوشش کړې وو مگر دهغې مور بي بي حضرت حنه دمقبول دعا په برکت سره هغه محفوظ پاتې شوه قرآن کریم کښې راغلي دي «وَإِنِّي أُعِيدُهَا بِنُكْحِهَا إِلَيْكَ وَذُرِّيَّتُهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۶) چه اي ربه زه دا مريم او ددي اولاد د شيطان مردود نه ستا په فناه کښې ورکوم. (۷)

(۱) عمدة القارى: ۱۷۶/۱۵ ولسان العرب مادة: طعن.

(۲) عمدة القارى: ۱۷۶/۱۵ وفتح البارى: ۳۴۲/۶.

(۳) عمدة القارى: ۱۷۶/۱۵.

(۴) كشف المشكل من حديث الصحيحين: ۳۲۵/۳ رقم: ۲۷۱۵ مسند أبى هريرة وعمدة القارى: ۱۷۶/۱۵ والتوضيح: ۲۱۰/۱۹ والقاموس الوحيد: ۹۰۵ مادة: شيم. برفل دا دي چه دي نه هغه كپره مراد ده کوم کښې چه نوې راپيدا شوې ماشوم انغښتلې شي عمدة القارى: ۱۷۶/۱۵.

(۵) صحيح البخارى: ۱/۸۸۸ قدیمی کتاب احاديث الانبياء باب قوله الله تعالى «وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرِيفًا» رقم: ۳۴۳۱.

(۶) سورة آل عمران: ۳۶.

(۷) المفهم: ۱۷۷/۲ والتوضيح: ۲۱۰/۱۹.

ذَن نَه دَبْتَانُوْدَ عِبَادَتِ نَه نَامِيْدَه شَنِي: امام عبدالرزاق رحمته الله په خپل تفسير كښي په سند متصل سره د وهب بن منبه رحمته الله نه نقل كړي دي چه كله د عيسى عليه السلام نيكلمې پيدائش او شو نو شيطانان ابليس له راغلل او وني ونيل ټول بتان پر مخي پراته دي. دې اوريدو سره ابليس او ونيل ضرور څه نوي خبره پيښه شوې ده. تاسو ټول په خپل خپل ځاني كينشي زه گورم راځم بيا هغه والوتو اود زمكي دواپو سرونو مشرق او مغرب ته لاړو مگر هيڅ ورته ملاؤ نه شو بيا سمندرونو ته لاړو خو هلته ورته هم څه لاړ معلومه نه شوه. بيا والوتو چه وني كتل نو عيسى عليه السلام پيدا شوې وو او ملائكو هغه په خپل خفا شتي تحويل كښي اخستي وو. نو په ناميدني سره خپل بچو له راغلو او ورته نې اوونيل د شپې يو نبي پيدا شوې دې ترننه پورې داسې نه دي شوي چه يوه ښځه حامله شوې وي يا يوې ښځې بچي راوړي وي اوزه هلته موجود نه يم. مگر دا ښځه (حضرت مريم عليها السلام). دنن نه په دې ښار كښي د بت نو د عبادت نه ناميده شني. (۱) ددې حديث نوره شرح به ان شاء الله كتاب احاديث الانبياء، كښي راځي

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت واضح دي. په دې حديث كښي هم د شيطان اودهغه د مختلف تصرفات ذكر دي.

دباب نورلسم حديث د حضرت ابوالدرداء رحمته الله دي

الحديث التاسع عشر

۳۱۱۳- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَدِمْتُ الشَّامَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَاهُنَا؟ قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ، قَالَ: «أَفِيكُمْ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟» حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي عَمَّارًا (۲) [۳۵۲۲، ۳۵۲۳، ۳۵۵۰، ۳۵۹۲۲]

تراجم رجال

مالك بن اسماعيل: دا مالك بن اسماعيل بن زياد نهدی كوفی رحمته الله دي (۲)

اسرائيل: دا ابویوسف اسرائیل بن یونس بن سبیعی همدانی كوفی رحمته الله دي ددوی حالات كتاب العلم

(۱) تفسير عبدالرازق: ۱/۱۲۶ التوضيح: ۱۹/۲۱۰ عمدة القاری: ۱۵/۱۷۶ واحیاء علوم الدین: ۹۴۷ کتاب شرح عجائب القلب، ربع المهلكات.

(۲) قوله أبو الدرداء رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في تفسير سورة الليل. باب (وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى) رقم: ۴۹۴۳ وباب (وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى) رقم: ۴۹۴۴ في فضائل الصحابة، باب مناقب عمار وحذيفة رضي الله عنهما رقم: ۳۷۴۲-۳۷۴۳ وباب مناقب عبدالله بن مسعود رضي الله عنه رقم: ۳۷۶۱ وفي الاستئذان باب من ألقى له ومادة رقم: ۲۷۸ عموملم رقم: ۱۸۸۶-۱۸۸۹ في فضائل القرآن وما يتعلق به، باب ما يتعلق بالقراءات والترمذي رقم: ۲۹۳۹ في كتاب تفسير القرآن باب ومن سورة الليل.

(۳) ددوی دحالو دپاره او گورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان.

باب من ترك بعض الاختيار مخافة... لاندې بيان كړې شوی دی. (۱)

مغیره: دامغیره بن مقسم ضبی کوفی رضی الله عنه دی. (۲)

ابراهیم: دا مشهور فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رضی الله عنه دی.

علقمه: دا مشهور فقیه علقمه بن قیس نخعی کوفی رضی الله عنه دی. ددې دواړو بزرگانو تفصیلی حالات

کتاب ایمان باب ظلم دون ظلم کنبې راغلی دی. (۳)

ابوالدرداء: دا مشهور صحابی حضرت ابوالدرداء عویمر بن مالک خزرجی رضی الله عنه دی. ددوی حالات

کتاب الوضوء باب من حمل معه الماء... کنبې بیان کړې شوی دی. (۴)

قوله: قال: قدمت الشام، فقلت: من ههنا؟ حضرت علقمه رضی الله عنه فرماني چه د شام ملك ته

راغلم او تپوس مې او كړو (دا كابر نه) چه دلته څوك څوك دی؟

تفصیلی روایت او دهغې ترجمه: په دې روایت کنبې مشهور تابعی بزرگ حضرت علقمه بن قیس

نخعی کوفی رضی الله عنه د شام د سفر په ډیر مختصر انداز کنبې ذکر کړې شوې دي. چرته چه دهغوی

ملاقات مشهور صحابی رسول حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه سره شوې وو. فضائل صحابه کنبې داروایت

په دې سند سره تفصیلاً راغلي. دکوم الفاظ چه دادی: «عن علقمة قال: قدمت الشام، فصلبت ركعتين، ثم

قلت: اللهم يسر لي جليسا صالحا، فأثبت قوما، فجلست إليهم، فإذا شيخ قد جاء، حتى جلس إلى جنبي، قلت: من هذا؟ قالوا:

أبو الدرداء. فقلت: إني دعوت الله أن يسر لي جليسا صالحا، فيسرك لي، قال: من أنت؟ قلت: من أهل الكوفة. قال:

أوليس عندكم ابن أم عبد، صاحب النعلين والوسادة والمطهرة؟ وفيكم الذي أجاره الله من الشيطان»، یعنی حضرت

علقمه رضی الله عنه فرماني زه شام ته راغلم دوه ركعتي مې ادا كړه بيا مې دعا او غوښتله يا الله يو صالح

دناستې ملگري راكړه. بيا يو جماعت له راغلم او هغوی سره كيناستم. ناڅاپه يو بزرگ راغلو او زما په

اړخ كنبې كيناستو. ما ونييل دا بزرگ څوك دي؟ نو ملگرو او ونييل دا حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه دي.

چنانچه ما هغه ته او ونييل چه ما د الله تعالی نه دعا كړې وه چه ما چرته يونيك دناستې ملگري ته

اورسوې نو الله تعالی ماته ستاسو صحبت راكړو. حضرت مانه تپوس او كړو دکوم ځاني يني؟ ما

و نييل د اهل كوفه نه يم. وني فرمائيل چه ولي تاسو سره د نبی پاك صلی الله علیه و آله نعلين مبارك، تكيه او لوته

لرونكې ذمه دار حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نشته دي؟ ستاسو په دغه بنار كوفه كنبې هغه شخصيت هم

موجود دي څوك چه الله تعالی د شيطان نه محفوظ كړې دي.

حديث باب كنبې «وأفهمكم الذي أجاره الله من الشيطان»، نه مراد مشهور صحابی حضرت عمار بن ياسر

رضی الله عنه دي. (۵) دکوم صراحت چه پخپله امام بخاری رضی الله عنه په وړاندې روایت کنبې کوی

(۱) کشف الباری: ۵۴۶/۴

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصوم باب صوم يوم وإفطار يوم.

(۳) کشف الباری: ۲۵۶/۲-۲۵۳.

(۴) کشف الباری: ۳۹۰/۵.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ ددې حديث تفصیلی شرح کتو دپاره اوگورنی کشف الباری کتاب فضائل اصحاب النبي صلی الله

عليه وسلم: ۷۱۸-۷۱۰ باب مناقب عمار وحذيفه....

قوله: حدثنا سليمان بن حرب، حدثنا شعبة، عن مغيرة، وقال: الذي أجاره الله على لسان نبيه، صلى الله عليه وسلم، يعني: عماراً.

تراجم رجال

سليمان بن حرب: دا سليمان بن حرب ازدي بصرى رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب من کره أن يعود .. کنبی تیره شوی ده. (۱)

شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضي الله عنه دي. ددی دواپو حضراتو حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لانه ویده لاندی ذکر کرې شوی دی (۲)
مغيرة: دامغيرة بن مقسم ضبی کوفی رضي الله عنه دي. (۳)

اوگورنی په دي حدیث کنبی صراحت راغلو چه «الذي أجاره الله على لسان نبيه»، نه مراد حضرت عمار بن یاسر رضي الله عنه دي. چه د سابقین اولین نه دي. د چامتعلق چه د ابودرداء رضي الله عنه دا ارشاد دي چه الله تعالی هغه د شیطان د اثراتو نه محفوظ فرمایلی وو.

حضرت علی رضي الله عنه په حق باندي وو: د مشاجرات صحابه کرامو په معامله کنبی د علماء، حق یوه خبغه دتوقف اوسکون قائل ده خو د اهل حق غالب اکثریتی مسلك هم دغه دي چه په دي جنگونو کنبی حضرت علی رضي الله عنه په حق باندي وو. دکوم چه دیرزیات دلیلونه دی. دکوم نه چه یودلیل حدیث باب دي. چونکه حضرت عمار رضي الله عنه د حضرت علی رضي الله عنه د ملگرونه وو اود شیطانی اثراتو نه محفوظ مطلب دادې چه د ناحق ملگرتیا کول دهغوی نه ممکن نهوو. والله اعلم بالصواب.

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه ددی حدیث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي کوم چه په دي جمله کنبی دي «الذي أجاره الله من الشيطان»، کوم چه د حضرت عمار رضي الله عنه په خصوصیت باندي دال دي اود شیطان په شیطانی اثراتو باندي هم چه کوم بنده د الله تعالی په پناه کنبی نه وی په هغه باندي شیطان خپل تسلط کینولې شی (۴)
دباب شلم حدیث د حضرت عائشه رضي الله عنها دي کوم چه د تعلق په شکل کنبی دي

الحدیث العشرون

۳۱۱۳- قَالَ: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ أَخْبَرَهُ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمَلَائِكَةُ تَعْدُّ فِي الْعَنَانِ - وَالْعَنَانُ: الْغَمَامُ - بِالْأَمْرِ يَكُونُ فِي الْأَرْضِ، فَتَنَمُّهُ"

(۱) کشف الباری: ۱۰۵/۲.

(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۳) ددوی دحالاتودپاره اوگورنی کتاب الصوم باب صوم یوم وافتار یوم.

(۴) فتح الباری: ۳۴۲/۶.

الشَّيَاطِينُ الْكَلْبِيَّةُ، فَتَقْرَأُهَا فِي أُذُنِ الْكَاهِنِ كَمَا تَقْرَأُ الْقَارُودَةَ، فَيَزِيدُونَ مَعَهَا مِائَةَ
 كَذِبَةٍ" [ر ۳۰۳۸]

تراجم رجال

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رضي الله عنه دي. ددوی مختصر ذکر بدء الوحي دريم حديث كنبی
 راغلي دي. (۱)

خالد بن يزيد: دا خالد بن يزيد جمحي مصري رضي الله عنه دي.

سعيد بن ابي هلال: دا ابو العلاء سعيد بن ابي هلال ليثي مدني بصري رضي الله عنه دي. د دي دواړو بزرگانو
 تفصيلي تذكره كتاب الوضوء باب فضل الوضوء والغفر المحجلون... لاندې راغلي ده. (۲)

ابو الاسود: دا ابو الاسود محمد بن عبد الرحمن بن نوفل رضي الله عنه دي. (۳)

عروة: دا حضرت عروه بن زبير بن عوام مدني رضي الله عنه دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي دريم حديث
 حديث او تفصيلي حالات كتاب الايمان باب احب الدين الى الله اذومه لاندې بيان كړې شوي دي. (۴)

عائشه رضي الله عنها: دا حضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحي د دريم حديث لاندې راغلي دي. (۵)

د مذكوره تعليق تخريج: دا حضرت عائشه رضي الله عنها دا تعليق امام بخاري رضي الله عنه شاته «باب ذكر الملائكة»
 كنبی موصولاً نقل كړې دي. (۶)

دي نه علاوه امام ابو نعيم اصفهاني رضي الله عنه نه هم مستخرج كنبی د ابو حاتم رازي رضي الله عنه په واسطه سره دا
 روايت موصولاً ذكر كړې دي. (۷)

قوله: عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الملائكة تتحدث في

العنان - والعنان: الغمام - بالأمريكون في الأرض

دا حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمانيلى دي فربنسې په اوريخو كنبی دهغه
 امورو باره كنبی خبرې اترې كوي چه په زمكه باندي په راتلونكي وخت كنبی كيدونكي وي

د بالامر تعلق تحدث سره دي. په مينخ كنبی والعنان: الغمام جمله معترضه ده چه د متعلق او متعلق په
 مينخ كنبی حائل شوي ده. په دي جمله كنبی د العنان معنى خودلي شوي ده چه اوريخو ته واني

اويكون في الأرض، الأمر نه حال واقع كيرى. (۸)

(۱) كشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۲) كشف الباری: ۱۰۸/۵-۱۰۶.

(۳) ددوی د حالتو دپاره اوگورني كتاب الفسل باب الجنب يتوضا....

(۴) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۲/۲.

(۵) كشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۶) د مذكوره باب حديث نمبر ۴ تخريج رقم: ۳۰۲۸.

(۷) عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ فتح الباری: ۳۴۲/۶ تعلق التعلق: ۵۱۳/۳ إرشاد الساری: ۲۹۹/۵.

(۸) عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ وأرشاد الساری: ۲۹۹/۵.

قوله: فتسمع الشيطان الكلمة فتقرها في أذن الكاهن كما تقر

القارورة، فيزيدون معها مائة كذبة. (دا شيطانان شه اوريوخو ته خي اوخه، خبرې اورى

چه واپس راشي، دخپل کاهن په غوږ کښې اچوی لکه څنگه چه په شيشه کښې يو څيز اچولې شی. نو دا کاهنان خلق هغې سره سل دروغ نور يوځانې کوی.

دلته دا خودلی شی چه دا شيطانان هلته اوريوخو ته ورځي اوخه کلمات اورى بيا هغه د خپلو کاهنانو په غوږونو کښې راوړي وراچوی لکه چه په شيشه کښې چه يو څيز وي نوچه په بله شيشه کښې هغه کله اچولې شی نو دهغې خله دبې شيشې سره يوځانې کوی. دغه شان هغه شيطانان د خپل کاهن غوږ سره خپله خله يوځانې کړي او د هغه خبرې د کاهن په غوږ کښې وراچوی. بيا په دې کښې کاهن دخپل طرف نه سل قسم دروغ يوځانې کړي او خلقو ته نې بنائې. دغه شان شه خبرې رښتيا راوځي او شه دروغ

ددې حديث تفصيلي شرح کتاب الطب او کتاب الادب کښې راغلي ده. (۱)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دي او په دې کښې شيطاني تصرفات او د شيطاني کارندو ذکر دي. بنکاره خبره ده چه کاهن دهغه کارنده وي. دباب يوويشتم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الحادي وعشرون

۳۱۵- حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "التَّشَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا تَشَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيُرِدْهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَالَ: هَا، ضَمِكَ الشَّيْطَانُ" (۲)

[۵۸۷۲، ۵۸۶۹]

تراجم رجال

عاصم بن علي: دا عاصم بن علي بن عاصم بن صهيب واسطي رضي الله عنه دي. (۳)

ابن ابى ذئب: دا محمد بن عبد الرحمن بن مغيره الشهير بابن ابى ذئب رضي الله عنه دي ددوى تفصيلي حالات كتاب العلم باب حفظ العلم کښې راغلي دي (۴)

(۱) كشف البارى كتاب الطب: ۹۶-۹۴ كتاب الادب: ۶۳۶-۶۳۵ نور اوگورنى التوضيح: ۲۱۳/۱۹-۲۱۲.

(۲) قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى الأدب باب ما يستحب من العطاس ويكره من التناؤب رقم: ۶۲۲۳ باب ما إذا تشاءب فليضع يده على فيه رقم: ۶۲۲۶ ومسلم رقم: ۷۴۹۰ فى الزهد باب تسميت العاطس وكراهة التناؤب وأبو داؤد رقم: ۵۰۲۸ فى الأدب باب ما جاء فى التناؤب والترمذى رقم: ۳۷۰ فى الصلاة باب ما جاء فى كراهية التناؤب فى الصلاة وأبو داؤد فى الأدب باب ما جاء أن الله يحب العطاس. ويكره التناؤب رقم: ۲۷۴۸-۲۷۴۷.

(۳) ددوى د حال تو د پاره اوگورنى كتاب الصلاة باب الصلاة فى القيصر....

(۴) كشف البارى: ۴/۴۴۲.

سعيد: دا سعيد بن ابى سعيد مقبرى مدنى رضي الله عنه دې ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب الدين سر كنى راغلى دى. (١)

كيسان: دا كيسان بن سعيد المقبرى المدنى رضي الله عنه دې. (٢)

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كنى تيرشوى دى. (٣)

قوله: قال: التَّأْوِبُ مِنَ الشَّيْطَانِ: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمايلى دى چه اسويلى د شيطان د طرف نه وى. چنانچه كله په تاسو كنى چاته اسويلى راشى نو چه خومره كيدې شى دا بندونى خكه چه كله تاسو كنى خوك اسويلى كوى نو هانوسى نو شيطان خوشحاليدوسره خاندى.

اسويلى د شيطان د خوشحالي سبب: دلته د تاؤب دپاره ونيلى شوى دى چه كله سپرى ته اسويلى راخى نو شيطان دا خوښوى او په دې باندي خوشحاليږي خكه چه تاؤب عمومأ هله كيږي چه كله بخارات د معدده اوختي نه اوچت شى او دماغو ته اورسى. اود دماغو طرف ته ددې بخاراتو تلل په عام توگه هله كيږي كوم وخت چه د امتلاء بطن كقيت وى او بنه دكه خيته نى خوراك كږي وى. چنانچه شيطان په دې خبره باندي خوشحاليږي چه په بنه دكه خيته خوره او په دې سره بيان داسې كيږي چه دمعدې نه بخارات اوچتيدوسره د دماغو طرف ته لاړشى او په دې سره په سپرى كنى سستى راپيدا كيږي. په دې وجه ددې نسبت د شيطان طرف ته كږي شوي. (٤) باقى دا خبره په ذهن كنى ساتنى چه د كارد زياتوالى د وجې نه چه كوم ستريوالې وى په هغې سره چه كوم اسويلى راخى هغه د شيطان طرف ته نه منسوب كيږي. ددې حديث نوره شرح كتاب الادب كنى راغلي ده. (٥)

ترجمة الباب سره حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې كوم چه «التَّأْوِبُ مِنَ الشَّيْطَانِ» كنى دې. خكه چه په اسويلو سره غفلت پيدا كيږي بنده سست شى اود نيكو اعمالو نه لرې شى او شيطان خوشحاليږي. په دې وجه علامه خطاى رحمته الله عليه ليكلى دى چه په انبياء كرام عليهم السلام ته به اسويلى بالكل نه راتلل چه دا د غفلت دليل دى. (٦) دباب دوه ويشتم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الثاني وعشرون

٣١١٢- حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، قَالَ: هِشَامُ أَخْبَرَنَا، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هَزَمَ الْمُشْرِكُونَ، فَصَارَ إِبْلِيسُ: أَمَى عِبَادَ اللَّهِ»

(١) كشف الباري: ٢/٣٣٦.

(٢) ددوى د حالاتو دپاره اوگورنى كتاب الإذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم.

(٣) كشف الباري: ١/٦٥٩.

(٤) عمدة القارى: ١٥/١٧٨ شرح الطبي: ٢/٤٠٠ رقم: ٩٨٦ ومعالم السنن للخطاى: ٧/٣٣ تحت رقم: ٤٨٦١.

(٥) كشف الباري كتاب الادب: ٦٦٧-٦٦٥.

(٦) عمدة القارى: ١٥/١٧٨ شرح القسطلانى: ٥/٢٩٩ وأعلام الحديث للخطاى: ٣/٢٢٣٦ فيض القدير للمناوى: ١/٤٠٥ رقم: ٥٧١.

أَخْرَاكُمْ، فَرَجَعْتُمْ أَوْلَاهُمْ فَاجْتَلَدْتُمْ هِيَ وَأَخْرَاهُمْ، فَنَظَرَ حَذِيفَةَ فَإِذَا هُوَ بِأَيْمِهِ الْيَمَانِ، فَقَالَ: أُمِّي عِبَادَ اللَّهِ أَبِي أَبِي، فَوَاللَّهِ مَا احْتَجَزُوا حَتَّى قَتَلُوهُ، فَقَالَ: حَذِيفَةُ غَفَرَ اللَّهُ لَكُمْ، قَالَ عُرْوَةٌ فَمَا زَالَتْ فِي حَذِيفَةَ مِنْهُ بَقِيَّةٌ خَيْرٌ حَتَّى لِحَقَّ بِاللَّهِ" [۲۷۹/۱۲۸۲۸-۱۲۸۲۹/۱۲۸۲۹] (۱)

تراجهم رجال

زكرياء بن يحيى: دا زكريا بن يحيى ابوالسكين طائى رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب التهم باب التهم في الحضرة اذا لم يجد الماء كنبى راغلى دى. (۲)

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كنبى تيرشو. (۳)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رضي الله عنه دې.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذكرة بدء الوحى دويم حديث كنبى اجمالاً او كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كنبى تفصيلاً تيرشوى دى. (۴)

عائشه: دام المؤمنین عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاندې تيرشوى دى. (۵)

قوله: قالت: لما كان يوم أحد هزم المشركون، فصاح أبلوس حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه په غزوه احد كنبى كوم په شروع كنبى مشرکينو ته ماتې اوشوه نو ابليس چغې كړې.

قوله: أي عباد الله، أخراكم: اي دالله بنديگانو خپل شاته خبر واخلى.

دغزوه احد خلاصه: په غزوه احد كنبى چه كله كافرانوته په انفرادى مقابلو كنبى ماتې اوشو او دهغې كافى بهادران د تيغونو اونيزونه او وتل اوصحابه كرام رضي الله عنهم ډير په بهادرى سره اوجنگيدل نو كافرانو ميدان پريخودو په تيخته باندي مجبور شو اومسلمانانو دغنيمت مال جمع كول شروع كړه او د احد په وړوكى غرباندي چه كوم ټولې حضور ياك عليه السلام د مسلمانانو د شاطرف د حفاظت په غرض باندي مقرر كړې وو هغوى هم په ناپوهنى كنبى هغه خپل خاني پريخودو. او هغه خلق هم په مال غنيمت راجمع كولو كنبى مشغول شو.

(۱) قوله: عن عائشة رضی الله عنها. الحديث: أخرجه البخاری فی المغازی باب (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلُوا وَاللَّهُ وَلِيُّهَا) رقم: ۴۰۶۵ وفي فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب ذكر حذيفة بن اليمان رضی الله عنه، رقم: ۳۸۲۴ وفي الأيمان والنذور باب إذا حنت ناسياً في الأيمان رقم: ۶۶۸ وفي الديات باب العفو في الخطاء بعد الموت رقم: ۸۸۲ وفي باب إذا مات في الزحام أو قتل رقم: ۶۸۹

(۲) كشف الباري كتاب التيمم: ۱۲۹.

(۳) كشف الباري: ۳/ ۴۱۴.

(۴) كشف الباري: ۱/ ۲۹۱، ۲/ ۴۳۶-۴۳۲.

(۵) كشف الباري: ۱/ ۲۹۱.

حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ چه هغه وخت د کافرانو د لښکر مشر وو هغه د احد کنده خانی لیدلوسره په هغه طرف باندي حمله اوکړه. هلته د مسلمانانو د ټولې چه کوم يو څوکسان پاتې شوې وو هغه ټول نې شهيدان کړل اود شانه نې په مسلمانانو باندي حمله اوکړه. دا حمله دومره ناڅاپي وه چه په دې سره د جنگ نقشه بدله شوه اود کافرانو کوم لښکر چه تيخته کړې وه هغه هم واپس راغلل. اوس مسلمانانو دواړه طرف ته د کافرانو په نښه کښې راغلل او د دوست اود نښمن فرق ختم شو.

نتيجه دا شوه چه بعض مسلمانان هم پخپله د مسلمانانو د لاس نه شهيدان شو. د حضرت حذيفه رضی اللہ عنہ پلار حضرت يمان رضی اللہ عنہ هم د مسلمانانو د لاسه شهيد شو د کوم ذکر چه په حديث باب کښې راځي. (۱)

ابليس هم هلته موجود وو هغه د مسلمانانو د گمراه کولو د پاره دا جمله او ونيله: «أي عباد الله أخرجكم، يعني خپل شاته خبرواخلنی دې د پاره چه مسلمانان په خپل مينځ کښې او جنگيږي. چنانچه هم دغه شان اوشو چه هغوی خپل شاته موجود مسلمانان مشرکان گنړلوسره په هغوی حمله اوکړه. دغه شان مسلمانان خپل مينځ کښې اونختل. ابليس په خپل چال کښې کامياب شو. قسطلانی رضی اللہ عنہ فرماني: «ومراده (أي ابليس) - عليه اللعنة - تغليظهم لقتال المسلمين بعضهم بعضاً، فرجعت أولاهم لقتال أخرجهم طائفتين أهم من المشركين» (۲) او حافظ رضی اللہ عنہ د دې جملې تشریح فرمانيلو سره ليکي: «أي احتزوا من جهة أخرجكم، وهي كلمة تقال لمن يخشى أن يؤتى عند القتال من ورائه، وكان ذلك لما ترك الرماة مكانهم، ودخلوا ينتهون عسكر المشركين» (۳)

يعني د شاته خلقو نه بچ شنی. دا جمله هغه سرې ته هغه وخت ونيلی شی چاته چه د شانه د حملې خطر د وی. دا هغه وخت اوشو کله چه په غريباندي موجود غشی ويشتونکو خپل خپل ځانی پريخوډي وو اود مشرکانو په لښکر کښې د مال غنيمت د راجمع کولو د پاره ورغلی وو.

قوله: فرجعت أولاهم، فأجلدت هي وأخراهم: چنانچه اولني جماعت راتاؤ شو نو هغوی او هغه دويم جماعت په خپل مينځ کښې غيږ په غيږ شو. مطلب دا چه ابليس لعين په خپل سازش کښې کامياب شو او مسلمانان هم په خپل مينځ کښې په جنگ شو. د دوست اود نښمن فرق ختم شو. د ابن عباس رضی اللہ عنہما په حديث کښې دی. «وقد التفت صفوف أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فهم هكذأ، وشبك بين أصابع يديهم، والتسوا، فلما أخل الرماة تلك الخلة التي كانوا فيها، دخلت الحمل من ذلك الموضع، على أصحاب النبي ﷺ، فضرب بعضهم بعضاً، والتسوا، وقتل من المسلمين ناس كثير، (اللفظ لأحمد)» (۴)

قوله: فنظر حذيفة، فإذا هو بأبيه الهمان، فقال: أي عباد الله، أي، أي، فوالله ما احتجزوا حتى قتلوه، فقال حذيفة: غفر الله لكم حضرت حذيفه رضی اللہ عنہ (۵) او کتل نو ناڅاپي دهغه نظر په

(۱) كشف الباری كتاب المغازی: ۲۰۹-۲۰۸.

(۲) شرح القسطلانی: ۲۹۹/۵ عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵.

(۳) فتح الباری: ۳۶۲/۷ كتاب المغازی رقم: ۴۰۶۵ والکنز المتواری: ۲۰۳/۱۳ والکونثر الجاری: ۲۱۲/۶.

(۴) رواه أحمد في مسنده: ۲۸۸/۱-۲۸۷ رقم: ۲۶۰۹ مسند ابن عباس رضي الله عنهما. والحاكم في مستدرکة: ۲/۲۲۴ كتاب

التفسير. تفسير سورة آل عمران رقم: ۳۱۶۳ وفتح الباری: ۳۶۳/۷.

(۵) حضرت حذيفه رضی اللہ عنہ تفصیلی حالات كتاب العلم: ۱۰۹/۳ کښې نير شوی دی.

خپل «بودا» پلار یمان باندې پر یوتلو نوهغوی ﷺ آواز او کړو ای دالله تعالی بند یگانو زما پلار، زما پلار. مگر هغه خلق منع نه شو تر دې چه حضرت یمان ﷺ نی قتل کړو. حضرت حذیفه ﷺ اوفرمانیل الله تعالی دې ستاسو خلقو مغفرت او کړی.

حضرت یمان ﷺ (حسیل بن جابر): دا حسیل یا حسل بن جابر بن ربیعہ عبسی قطعی دې. د یمان په لقب باندې مشهور وو. د عربو مشهورې قبیلې بنو عبس سره دهغه تعلق وو. دا مشهور صحابی د حضرت حذیفه بن یمان ﷺ پلار وو. (۱) په اصل کې یمان دهغوی د یو جدا علی جروه بن قطیعہ لقب دې. دغه شان دهغه یو بل جدا علی جروه بن حارث ته هم یمان و نیلې شو. دغه د دویم ذکر شوی د لاسه دخپلې علاقې د یوکس قتل شوې وو. نوهغه تختیدو سره مدینې منورې ته راغلو هلته د انصارو قبیلہ بنو عبدالمطلب حلیف جور شو او هم په هغوی کېنې نی واده او کړو. انصار اصلاً چونکه د یمن دی په دې وجه هغوی ته یمان و نیلې شوې دې. چنانچه جروه بن حارث مکې هم وو او یشری (مدنی) هم. دقتل معامله ختمیدو سره جروه مکې مکر مې ته واپس راغلو مگر د سخرگنشی رشتې د وجې نه د مدینې منورې سره دهغه تعلق په خانی پاتې شو او تگ راتگ به هم کیدلو. (۲) یمان د قبیلہ عبس دغه اول و فد کېنې شامل وو چه د اسلام قبلولو په غرض سره د رسول الله ﷺ په خدمت کېنې حاضر شوې وو. په هغه و فد کېنې تول لس کسان وو. دغه شان یمان ﷺ د هجرت نه مخکېنې مسلمان شوې وو. (۳)

د وعدې د پوره کولو یو عظیم مثال: دوی دخپل خونې حضرت حذیفه ﷺ سره د څه کار دپاره د مدینې منورې نه بهر تلې وو. په واپسني کېنې ابوجهل هغه گرفتار کړو اود دواړو نه نی دا قسم واخستو چه په غزوه بدر کېنې به د حضرت نبی کریم ﷺ سره اعانت او امداد نه کوئی نوبیانی هغوی پریخودل دا دواړه حضرات د رسول الله ﷺ په خدمت کېنې حاضر شو او ټوله قصه نی ورته بیان کړه او په غزوه بدر کېنې د شرکت خواهش بنکاره کړو. حضور پاک اوفرمانیل. «انصرفا، نفی لهم بعدهم، ونستعین الله علیهم» (یعنی تاسو دواړه واپس لاړشئ موږ به هغوی سره کړې شوې وعده پوره کوو او په هغوی باندې به د الله تعالی نه د امداد طلبگار یو.

چونکه دا حادثاتی مرگ وو په دې وجه نبی کریم ﷺ د بیت المال نه دهغوی دیت حضرت حذیفه ﷺ ته ورکول غوښتل نوهغوی ﷺ دغه قبول نه کړو او په بیت المال باندې نی صدقه کړو. د کوم په وجه چه د نبی کریم په نظر کېنې دهغوی منزلت اودرجه نوره هم زیاته شوه رضی الله عنهم وارضاهم. (۴)

قوله: قال عروة: فما زالت في حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله. حضرت عروه بن زبیر

(۱) الإصابة ۳۳۱/۱ حرف العاء القسم الأول، والاسنیاب: ۲۱۰/۱.

(۲) الإصابة: ۳۱۸/۱ تهذیب الکمال: ۳۹۷/۵ سیر أعلام النبلاء: ۳۶۲/۲ والاسنیاب: ۲۰۰/۱ باب حذیفه.

(۳) صور من حياة الصحابة: ۲۹۳ ترجمه حذیفه بن الیمان رضی الله عنه.

(۴) صحیح مسلم: ۱۰۶/۲ کتاب الجهاد والسير، باب الوفاء بالعهد رقم: ۱۷۸۷ ومسنند أحمد: ۳۹۵/۵ رقم: ۲۳۴۶ مسند حذیفه بن

الیمان ﷺ

(۵) الإصابة: ۳۳۲/۱-۳۳۱ عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۰۰/۵ نور او گورنی هداية رابع: ۵۶۷ کتاب الجنایات باب

ما یوجب الفصاص وما لا یوجبه.

فرمائی چه حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ تر مرگه پوری (دخپل پلار) قاتل خا طی دپاره د خیر دعا او مغفرت کولو.

ددې جملې دوه مطلبه: روایاتو کښې راځی چه یمان رضی اللہ عنہ دعقبه بن مسعود رضی اللہ عنہ د لاسه په خطا شهید شوی وو. دناخبرتیا او ناواقفیت په حالت کښې هغه دې قتل کړې وو نو حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ به دهغه دپاره د خیر دعا او مغفرت کولو. خو ددې جملې دویم مطلب علامه تیمی رحمته اللہ علیہ دا لیکلې دې چه حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ دژوند آخری وخته پورې په دې خبره باندي غمگین او خفه وو (۱) چه دهغه د پلار شهادت دمسلمانانو د لاسه شوی. والله اعلم بالصواب (۲)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت واضح دې چه شیطان مسلمانان په خپل کښې او جنگول. د څه په نتیجه کښې چه د مسلمانانو واضح فتح په ظاهري ماتې کښې بدله شوه.

دباب درويشتم حدیث راويه هم حضرت عائشه رضی اللہ عنها ده.

الحديث الثالث وعشرون

۳۱۷- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوِسِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْتِفَاتِ الرَّجُلِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «هُوَ اخْتِلَافٌ يَخْتَلِسُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ أَحَدِكُمْ» [۱۸۱] (۳)

تراجم رجال

الحسن بن الربيع: دا الحسن بن الربيع رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات شاته په ذکر الملائکه کښې مونږ بیان کړی دی.

اشعث: دا اشعث بن سليم محاربي کوفی رضی اللہ عنہ دې

ابيه: دا سليم بن اسود بن حنظله محاربي کوفی رضی اللہ عنہ دې. (۴)

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع کوفی همدانی رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی ذکر کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلي دي. (۵)

عائشه: دام المؤمنین عائشه صديقه رضی اللہ عنها حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې تیر شوی دی (۶)

(۱) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الإیمان باب أحب الدين إلى الله أدومه: ۴۳۶/۲.

(۲) غالباً دامعنی د هغه روایت په اعتبار سره ده دکوم طرف نه چه علامه کورانی حنفی اشاره کړې ده په کوم کښې چه بقیه خیر به ځانی باندي بقیه حزن دې ((ویروی بقیه حزن)) الکوثر الجاری: ۶۲۱۲/۱ لیکن حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ دا وهم گرځولې دې اوگورنی فتح الباری: ۵۵۳/۱ رقم: ۶۲۹.

(۳) قوله: قالت عائشة رضي الله عنها: الحديث، من نخرجه في صفة الصلاة باب الالتفات في.....

(۴) ددې دواړو حضراتو د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب التيمن في الوضوء، والفعل.

(۵) كشف الباری: ۲۸۱/۲.

(۶) كنف الباری: ۲۹۱/۱.

دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه (رضي الله عنها) دا حديث خپل ټول تفصيلا نوسره كتاب الصلاة كښي راغلي دي. (١)

ترجمه الباب سره د حديث مطابقت: دلته هم مناسبت بالباب واضح دي چه په دي كښي د شيطان د اختلاس اود مومن مونيخ خرابول او په هغې كښي د وسوسې اچولو ذكر دي كوم چه د شيطان د مختلف تصرفات نه يو تصرف دي.

علامه قسطلاني رحمته الله عليه ليكلي دي: «لأن الالتفات لما كان فيه ذهاب الخشوع استعير لذهاب اختلاس الشيطان تصوير القبح ذلك بالمختلس، لأن المصلى مستغرق في مناجاة مولاه، وهو مقبل عليه، والشيطان مرادله، منتظر لفوات ذلك، فإذا التفت المصلى اغتتم الشيطان الفرصة، فاختلسها منه» (٢)

دباب څلير شتم حديث د حضرت ابو قتاده رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع وعشرون

٣١٨- حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةَ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا الْوَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ، وَالْجَلْمُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا حَلَمَ أَحَدُكُمْ [ص: ١٣٦] حُلْمًا يَخَافُهُ فَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، وَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهَا، فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ» [٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥، ٥٣١٥] (٣)

تراجم ابوالمغيرة: دا ابوالمغيرة عبدالقدوس بن الحجام خولاني رضي الله عنه دي. (٤)

الاوزاعي: دا ابو عمر عبدالرحمن بن عمرو اوزاعي رضي الله عنه دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب العلم باب الخروج في طلب العلم كښي بيان كړې شوي دي. (٥)

يحيى بن ابي كثير: دا يحيى بن ابي كثير طائي يمانی رضي الله عنه دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښي راغلي دي. (٦)

(١) كتاب الصلاة باب الالتفات في الصلاة رقم: ٧٥١.

(٢) شرح القسطلاني: ٣٠٠/٥.

(٣) قوله: عن ابيه (ابن قتادة رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخاري في الطب باب النفث في الرقية رقم: ٥٧٤٧ في التعبير باب الرؤيا من الله رقم: ٦٩٨٤ بواب الرؤيا الصالحة جزء من سنة وأربعين جزءاً من النبوة: ٦٩٨٤ بواب من رأى النبي ﷺ في المنام رقم: ٦٩٩٥-٦٩٩٦ بواب الحلم من الشيطان فإذا حلم فليبصق عن يساره. رقم: ٧٠٠٥ بواب إذا رأى ما يكره فلا يخبر بها ولا يذكرها رقم: ٧٠٤٤ ومسلم رقم: ٥٩٠٨-٥٩٠٥ في الرؤيا باب ماجاء إذا رأى في المنام ما يكره وأبو داؤد رقم: ٥٢١٠ في الأدب باب ماجاء في الرؤيا، وابن ماجه في تعبير الرؤيا باب من رأى رؤيا ما يكرهها رقم: ٣٩٥٥.

(٤) ددوي د حالو د پاره او گورني كتاب جزاء الصيديات تزويج المحرم.

(٥) كشف الباري: ٤٠٨/٣.

(٦) كشف الباري: ٢٦٧/٤.

عبدالله بن ابي قتاده: دا عبدالله بن ابي قتاده سلمى رضي الله عنه دي.

ايه (ابوقتاده) دا ابوقتاده حارث بن ربيعي انصاري بدرى رضي الله عنه دي

ددې دواړو بزرگانو تفصيلي تذکره کتاب الوضوء باب النهي عن الاستنجاء بالهين لاندې راغلي ده (١)

سليمان بن عبدالرحمن: دا محدث دمشق ابوايوب سليمان بن عبدالرحمن بن عيسى بن ميمون

ميمي دمشقي رضي الله عنه دي. دې دمشهور تابعي محدث شرجيل بن مسلم خولاني رضي الله عنه نوسې وو (٢)

دې د يحيى بن حمزه حضرمي، وليد بن مسلم، مروان بن معاويه، مروان بن معاويه، خالد بن يزيد بن

ابي مالك، معدان بن يحيى لخمى، عبدالملك بن محمد صنعاني، محمد بن شعيب بن شابور، محمد

بن حمير حمصي، بقيه، حاتم بن اسماعيل مدني، عثمان بن فاند، ابن عيينه، ضميره بن ربيعه، ابن

وهب، عيسى بن يونس، معروف الخياط رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوي.

ددوي نه يولوني جماعت روايت كوي لكه بخاري، ابوداؤد، يزيد بن محمد بن عبدالصمد، احمد بن

الحسن ترمذي، احمد بن معلى بن يزيد القاضي، خالد بن روح، عثمان بن خرزاذ، محمود بن خالد

سلمي، محمد بن يحيى ذهلي، ابوحاتم رازي، ابوزرعه رازي، ابو عبيد قاسم بن سلام رحمهم الله

وغيره (٣)

امام يحيى بن معين رضي الله عنه فرماني ((لبس بهأس)) (٤) امام ابوحاتم رازي رضي الله عنه فرماني ((صدوق، مستهم

المحدث، ولكنه أروي الناس عن الضعفاء والمجهولين، وكان عندي في حد: لو أن رجلا وضع له حديثا لم يفهم. وكان لا

يؤمن)) (٥) يعني رښتونې اود صحيح حديثونو والادي مگر د ضعفاء او مجاهيل نه روايت كولو كښې د

ټولو نه وړاندې دي. زما په خيال كه يوبنده د هغه د پاره څه حديث د خان نه جوړ كړي نو په دې باندې

نه پوهيږي او په صحيح او غير صحيح كښې به ئي فرق نه شو كولي.

امام يعقوب بن سفيان رضي الله عنه فرماني: ((كان صحيح الكتاب، إلا أنه كان يحول، فإن وقع فيه شيء من النقل، وسليمان

ثقة)) (٦) امام صالح بن محمد بغدادى رضي الله عنه فرماني: ((لا بأس به، ولكنه يحدث عن الضعفاء)) (٧) حافظ ذهبى

رضي الله عنه فرماني ((الإمام الكبير... وكان يحدث دمشق ومفتها)) (٨) نور فرماني ((وكان من أوعية العلم)) (٩) ابوزرعه

دمشقي رضي الله عنه خپل كتاب ذكر أهل الفتوى بدمشق، كښې سليمان بن عبدالرحمن ذكر كړې دي (١٠) يوبل

(١) كشف الباري: ٤١٤/٥-٤١١.

(٢) تهذيب الكمال: ٢٦/١٢ رقم الترجمة: ٢٥٤٤ سير أعلام النبلاء: ١٣٦/٤.

(٣) شيوخ اوتلامه ذبارة اوگورني تهذيب الكمال: ٢٨/١٢-٢٦ سير أعلام النبلاء: ١٣٧/٤-١٣٦.

(٤) تهذيب الكمال: ٢٩/١٢ سير أعلام النبلاء: ١٣٧/٤.

(٥) الجرح والتعديل: ١٢٤/٤ رقم الترجمة: ٥٥٩.

(٦) المعرفة والتاريخ: ٤٠٦/٢، ٤٥٣/٢ تهذيب الكمال: ٣٠/١٢ سير أعلام النبلاء: ١٣٨/٤-١٣٧.

(٧) تهذيب الكمال: ٢٩/١٢ تهذيب التهذيب: ٢٠٨. امام نسائي رضي الله عنه فرماني ثقة. تهذيب الكمال: ٣٠/١٢ تهذيب التهذيب: ٢٠٨.

(٨) تذكرة الحفاظ: ٤٣٨/٢.

(٩) ميزان الاعتدال: ٢١٢/٢.

(١٠) تهذيب الكمال: ٣١/١٢ تهذيب التهذيب: ٢٠٨.

خانی فرمائی «حدیثی سلمان بن عبدالرحمن: فقهه أهل دمشق» بیان نی دهنوی روایت بیان کړو (۱) اعتراض اودهغی جوابات: سلیمان بن عبدالرحمن هم د بخاری شریف په هغه رواة کنبی شامل دی د کوم د وجې نه چه امام بخاری ته معلومون و نیلی شوې دی او په هغوی باندي تنقید کړې شوې دی چه پخپل صحیح کنبی هغوی د یوداسې مختلف فیه راوی مرویات څنگه درج کړې دی؟ خو بیا هم پورته ذکر کړې شوې د ائمه جرح او تعدیل د اقوالو په رنډا کنبی دا خبره واضح کیږی چه سلیمان رضی الله عنه پخپله ثقه او صدوق وو په هغوی چه کوم کلام دی هغه د هغه د دغه ضعیف شیوخ د وجې نه دی د چانه چه هغه روایت کوی چه دهنوی د وجې نه دهنوی په مرویاتو کنبی منکر روایتونه راغلی په دی وجه حافظ ذهبی فرمائی «هو فی نفسه صدوق، لکنه لهجروایة الغرائب عن المجاهل والضغاء» (۲)

هم ددی خبرې اعتراف امام دارقطنی رضی الله عنه ته هم دی حاکم ابو عبد الله نيسابوری رضی الله عنه فرمائی «قلت للدارقطنی: سلمان بن عبدالرحمن؟ قال: ثقة. قلت: أليس عنده مناكير؟ قال: حدث بها عن قوم وضعف، فأما هوفنقة» (۳) لکه چه مسئله د سلیمان بن عبدالرحمن رضی الله عنه د طرف نه نه ده بلکه دهنه شیوخ د طرف نه ده څوک چه مناکیروایت کوی

حافظ ذهبی رضی الله عنه میزان الاعتدال کنبی د سلیمان بن عبدالرحمن رضی الله عنه تذکره هم لیکلی ده حالانکه هغوی په حفاظ حدیث کنبی شمیر کولوسره تذکره الحفاظ کنبی هم ذهبی رضی الله عنه د هغه ذکر کړې دی. ددی وجه بیانولوسره فرمائی: «لولم يذكره العقيلي في كتاب الضعفاء» (۴) لما ذکرته، فإنه ثقة مطلقاً، قاله أبو داود: يخطئ كما يخطئ الناس، وهو خير من هشام بن عمار» (۵)

که چرې عقيلي رضی الله عنه په خپل کتاب الضعفاء، کنبی دهنه تذکره نه وه کړې نو ما به هم دلته (میزان کنبی) د هغه ذکر نه کولو څکه چه هغه مطلقاً ثقه دی. دغه شان امام ابوداؤد رضی الله عنه فرمائی دی چه څنگه نور خلق غلطی کوی سلیمان هم کوی (نو په دی کنبی د حیرانتیا څه خبره ده؟) او هغه د هشام بن عمار رضی الله عنه نه بهتر دی. لکه چه د هغوی باره کنبی خلاصه دا ده کوم چه حافظ ابن حبان رضی الله عنه فرمائی «يعتبر حديثه إزاروي عن الثقات المشاهير، فأما إزاروي عن المجاهل فمناكير كثيرة، لا اعتبار بها» (۶) یعنی چه د ثقات نه روایت کوی نو دهنه مرویات معتبر دی او که چرې دمجاهیل نه روایت کوی نو په هغې کنبی منکر روایتونه وی

تر کومې چه دامام بخاری رضی الله عنه تعلق دی نو په هغه باندي اعتراض په دی وجه نه شی کیدی لکه څنگه چه اوس تیر شو سلیمان ثقه دی. بل هغوی د سلیمان رضی الله عنه نه یوڅو روایتونه نقل کړی دی. په کوم

(۱) نهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ نهذيب التهذيب: ۲۰۸/۲

(۲) سير اعلام النبلاء: ۱۳۸/۴

(۳) سؤالات الحاكم للدارقطنی رقم: ۳۳۹ و نهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ سير اعلام النبلاء: ۱۳۸/۴

(۴) الضعفاء الكبير: ۱۳۲/۲ رقم الترجمة: ۶۱۸

(۵) میزان الاعتدال: ۲۱۳/۲ رقم: ۳۴۸۷

(۶) كتاب الثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸ باب السين رقم: ۱۳۴۳۵

کښې چه دهغوی شیخ ولید بن مسلم رضی الله عنه دې څوک چه مشهور محدث او ثقه راوی دې. عجلې رضی الله عنه وغیره دهغوی توثیق کړې دې. (۱)

پیدائش او وفات: عمرو بن دحیم رضی الله عنه فرماني ۱۵۲ هجري کښې د سليمان بن عبدالرحمن رضی الله عنه پیدائش شوې. (۲) خو یعقوب بن سفیان رضی الله عنه او ابن حبان رضی الله عنه د پیدائش کال ۱۵۳ هجري خودلې دې (۳) دویم قول حافظ ذهبی رضی الله عنه اختیار کړې دې. (۴) ابوزرعه دمشقی، عمرو بن دحیم او یعقوب بن سفیان رحمهم الله وغیره ډیرو حضراتو د وفات کال ۲۴۳ هجري ګرځولې دې. عمرو رضی الله عنه نوره اضافه کولو سره چه د صفر د میاشت آخری تاریخ وو اود چارشنبه ورځ وه.

ابوزرعه رضی الله عنه فرماني چه زه دهغوی په جنازه کښې موجود ووم. د جنازې مویخ مالک بن طوق رضی الله عنه ورکړو چا چه درجه بنار بنیاد ایخودې وو. (۵) انمه سته کښې دامام مسلم رضی الله عنه نه علاوه باقی ټولو حضراتو دهغوی مرویات قبول کړې دی. رحمه الله تعالی رحمة واسعة. (۶)

الولید: دا ولید بن مسلم دمشقی اموی ابوالعباس رضی الله عنه دې. (۷)

حدیث په دوو طرق سره د روایت کولو وجه: لکه څنگه چه تاسو ګورنې چه امام بخاری رضی الله عنه د حضرت قتاده رضی الله عنه حدیث په دوو طرق سره روایت کړې دې. په دې کښې اول طریق په تصریح د شراح د دویم طریق نه اعلي او اولی دې. ددې نه باوجود د طریق ذکر کولو وجه صرف داده چه په دې کښې د یحیی بن ابی کثیر رضی الله عنه د عبدالله بن ابی قتاده رضی الله عنه نه د حدیث صراحت دې خو رومبې طریق معنعن وو. (۸)

ښه او بد خوښونه: حضرت ابوقتاده رضی الله عنه د نبی کریم ارشاد نقل کوی چه ښه خوښونه د الله تعالی د طرف نه وی او خراب خوښونه د شیطان د طرف نه په دې معنی چه زړه دهغې په کتلوسره خوشحالیږي انقباض د انبساط سره بدلیري بنده ترو تازه شی یا دهغې تعبیر ښه وی حاصل او انجام ئی ښه وی دې ته رویا صادق هم وائی. او خراب خوښونه د شیطان د طرف نه وی دهغې په کتلوسره انسان ویریري ویرونکی شکلونه ورته ښکاری یا په طبیعت کښې انقباض پیدا کیري یا درب کریم باره کښې د بنده گمان خرابیري یا دهغې تعبیر او مال ښه نه وی. دغه رویا کاذبه سره هم تعبیر کولې شی. (۹)

د خرابو خوښونو علاج: په دې حدیث کښې نبی کریم د خرابو خوښونو لیدلو اودهغې نه په ویریدلو سره د بیداریدو په صورت کښې دا علاج خودلې دې چه خپل گس طرف ته دې توکی لکه چه شیطان رتلې شی اود دغه خرابو خوښونو د شر نه دې د الله تعالی پناه او غواری. دغه شان به بنده د دې خرابو خوښونو

(۱) هدی الساری: ۵۷۸ حرف السین من الفصل التاسع فی سیاق أسماء من طعن فيه.....

(۲) تهذیب الکمال: ۳۱/۱۲.

(۳) المعرفة: ۲۰۹/۱ والفتا لابن حبان: ۲۷۸/۸.

(۴) تذکرة الحفاظ: ۴۲۸/۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۲-۳۱/۱۲ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۹/۴ تهذیب التهذیب ابن حجر: ۲۰۸/

(۶) تهذیب الکمال: ۳۲/۱۲ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۶/۴ تهذیب التهذیب ابن حجر: ۲۰۷/

(۷) د دوی د حالاتو د پاره او ګورنې کتاب مواقیب الصلاة باب وقت المغرب.

(۸) شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵ عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵ فتح الباری: ۴۲۲/۶.

(۹) شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵ عمدة القاری: ۱۸۰/۱۵ شرح الطیبی: ۳۴۴/۸ کتاب الرؤیا رقم: ۴۶۱۲.

د نقصان او ضرر نه بچ شی. (۱) د حضرت ابوسلمه رضی اللہ عنہ په طریق کښې د دريو خلو توکلو ذکر راغلي دي. يعنی اعوذ بالله ونيلو سره درې ځل گس طرف ته توکه. (۲)

ټول خوبونه دالله تعالی دطرف نه وي: دا خبره د نمر په شان ښکاره ده چه هر قسم خوبونه هم دالله تعالی د طرف نه وي که ښه وي او که خراب. داسې هيڅ کله نه ده چه ښه خوبونه خودې دالله تعالی د طرف نه وي او خراب د شيطان د طرف نه. د هر قسم خوبونو خالق الله تعالی دي. د ښه خوب نسبت د الله تعالی دتکریم او تشریف دپاره او کړې شو او د خراب خوب نسبت د شيطان طرف ته ځکه چه هغه په دې باندې خوشحاليرې اوراضی کيرې. (۳)

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دي چه په دې سره د شيطان وجود اود هغه مختلف تصرفات ثابتيرې.
د باب پنځيشتم حديث د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دي

الحديث الخامس وعشرون

۳۱۱۹- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ سُمَيٍّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عِدَّةٌ عَشْرٍ رِقَابٍ، وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةٌ حَسَنَةٍ، وَفُحِّمَتْ عَنْهُ مِائَةٌ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يُمَيِّسَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدًا بِأَفْضَلٍ مِمَّا جَاءَ بِهِ، إِلَّا أَحَدًا عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ" [۶۰۳۰] (۴)

ترجمه: حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ فرماني چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمانيلی چه کوم سرې چه د دې کلماتو ورد د ورځې سل ځل کوي نو هغه ته به د لس غلامانو د آزادولو په شان ثواب ملاویري. د هغه دپاره به سل نيکنی ليکلې کيرې. د هغه به سل گناهونه معاف کيرې. دا کلمات به د ماښامه پورې د شيطان نه دهغه د حفاظت ذريعه جوړيرې. په هغه ورځ به د هغه نه افضل په اعمال صالحه کښې بل څوک نه وي. سوا دهغه نه چاچه د ده نه زيات د دې ورد کړې وي. هغه د غير معمولی ثواب حامل کلمات دادی: «لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، له الملك، وله الحمد، وهو على كل شيء قدير»

(۱) حواله جات بالا. نور اوگورني کشف الباری کتاب الطب: ۷۹-۸۰.

(۲) انظر صحيح البخاری کتاب الطب باب النفث فی الرقية رقم: ۵۷۴۷

(۳) عمدة القاری: ۲۷۰/۲۱ قال العلامة الكوراني الحنفی رحمه الله: فان قلت: الكل بخلق الله، فما معنى قوله: ((من الشيطان))؟ قلت: الرزيا الصالحة توجب سرور الرائي، ولذلك نسبت إلى الله تعالى، والكاذبة توقع الحزن والوسوسة في قلب الرائي، ولذلك أمر بأن يتفل عن يسار. الكونر الجاری: ۲۱۳/۶.

(۴) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. رواه البخاری فی الدعوات باب فضل التهليل رقم: ۴۰۳ عمومسلم رقم: ۶۸۴۲ فی الذكر باب فضل التهليل والتسبيح والترمذی رقم: ۳۴۶۴ فی الدعوات باب رقم: ۶۱ عواين ماجه فی الأدب باب فضل لإله إلا الله رقم: ۳۸۴۳.

تَراجُم رِجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسی دمشقی رضي الله عنه دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب العلم باب ليهلم الشاهد الغائب لاندې تیر شوی دی. (۱)

مالک: دا امام دار الهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضي الله عنه دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۲)

سمي: دا ابو عبدالله سمي مولى ابى بكر بن عبد الرحمن رضي الله عنه دې. (۳)

ابو صالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رضي الله عنه دې.

ابوهريزه: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريزه رضي الله عنه دې. ددوی دواړو بزرگانو حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیر شوی دی. (۴)

دا حدیث کتاب الدعوات کښې هم راغلې دې کلمه لا اله الا الله د فضیلت د بیانولو دپاره امام بخاری رضي الله عنه دا حدیث ذکر کړې دې. (۵)

د حدیث د بعض کلماتو توضیح: عدل: دعین مهمله په فتحه او کسره سره. د یوشی: مثال، مثیل اود هغې مساوی. (۶) خو بعض حضراتو د افرق بیان کړې دې چه دعین فتحه سره د عدل معنی هم جنس، مثیل او نظیر ده. او کسره سره د غیر جنس سره مساوی کیدلو باندې د دې اطلاق کيږي اوبعض حضراتو د دې عکس بیان کړې دې. (۷)

حرز - بکسر الحاء المهملة -: محفوظ خانی چرته چه قیمتی څیزونه محفوظ کيږي شی تعویذ ته هم حرز و نیلی شی. (۸)

دا حدیث مسلم شریف ترمذی شریف او نسائی کښې هم راغلې دې. هلته د دې کلماتو اضافه هم ده: «سبحان الله وبحمده»، چه څوک د دې کلماتو ورد په ورځ کښې سل ځل کوی دهغه ټول گناهونه به ختم شی اګر که هغه د سمندر د څک برابر وی. (۹)

(۱) كشف الباری: ۲۸۹/۱ و ۱۱۳/۴.

(۲) كشف الباری: ۲۹۰/۱، ۲، ۸۰.

(۳) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الأذان باب الاستهام فی الأذان.

(۴) كشف الباری: ۶۵۹/۱-۶۵۸.

(۵) كشف الباری کتاب الدعوات باب فضل التهليل ص: ۳۱۱.

(۶) النهاية فی غریب الحدیث والأثر: ۱۷۳/۳ باب العین مع الدال، مادة: عدل، والکوثر الجاری: ۲۱۳/۶.

(۷) حواله جات بالا.

(۸) عمدة القاری: ۱۸۰/۱۵ والکوثر الجاری: ۲۱۳/۶.

(۹) صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء..... باب فضل التهليل والتسبیح..... رقم: ۲۶۹۱ والسنن الکبری للنسائی: ۲۰۷/۶ کتاب عمل البدن واللبلة، باب ثواب من قال: سبحان الله وبحمده، رقم: ۱۰۶۶۲ و سنن الترمذی أبواب الدعوات باب (بلا ترجمه) رقم: ۳۴۶۹.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: دا حديث دلته د ذکر کولو مقصد د شيطان نه خپل خان محفوظ کولو طريقه خودل دی. ښکاره خبره ده چه که هغه ته په مختلف تصرفاتو باندي قدرت نه وي نو دهغه نه دبچاو د طريقو تلقين به ولې کولې شو. چنانچه ثابته شوه چه شيطان ته د الله تعالی په حکم باندي په مختلف تصرفاتو باندي قدرت حاصل وي. دهغه په جال کښې د اينختونه هم دغه کلمات محفوظ ساتلې شي. ابن الملتن رضي الله عنه فرماني: «وجه ايراد الله للحرز من الشيطان بذلك»^(١) د باب شپږيستم حديث د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه دي.

الحديث السادس وعشرون

٣٣٠- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِمٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ نِسَاءٌ مِنْ قُرَيْشٍ يَكْلِمْنَهُ وَيَسْتَكْثِرْنَ مِنْهُ، عَالِيَةً أَصْوَاتَهُنَّ، فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ قَمِنَ يَبْتَدِرُنَ الْحِجَابَ، فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضْحَكُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلَاءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي، فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الْحِجَابَ» قَالَ عُمَرُ: فَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كُنْتَ أَحَقَّ أَنْ يَهَبْنَ، ثُمَّ قَالَ: أَيُّ عَدَوَاتِ أَنْفُسِهِنَّ، أَمْ تَبَنَّنِي وَلَا تَهَبْنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قُلْنَ: نَعَمْ، أَنْتَ أَقْظُ وَأَعْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا لَيْقَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَجَاءَ الْإِسْلَامَ فَجَاءَ غَيْرَ فَحْجِكَ» [٥٢٥١٣٣٨٠] (٢)

ترجمه: حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه فرماني يوخل حضرت عمر رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې د حاضریدو اجازت طلب كړو. هغه وخت حضور پاك سره څه ښځې، ازواج مطهرات رضی الله عنهن، خبرې اترې كولې او په اوچت آواز سره ښه په زوره زوره خبرې كيدلې. نو چه كله حضرت عمر رضي الله عنه اجازت او غوښتلو نو هغه بيبيانو زر پاسيدې اود پردې نه شاته شوې. رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت عمر رضي الله عنه ته په مسكې كيدو سره د راتلو اجازت وركړو. حضرت عمر رضي الله عنه او ونييل يا رسول الله! الله تعالی دې او كړې چه تاسو هميشه دغه شان مسكې نى (دې وخت كښې د مسكې كيدو سبب څه دې؟) حضور پاك او فرمائيل ماته په دې بيبيانو باندي حيرانتيا ده كومې چه ماسره وي كله چه هغوى ستا آواز واوريدو نو زر په پرده كښې ورننه وتلې. حضرت عمر رضي الله عنه او ونييل يا رسول الله! (په نسبت زما، هغوى له تاسو نه زيات ويريدل پكاروو. بيا حضرت عمر رضي الله عنه بيبيانو ته مخاطب كيدو سره، او ونييل دخپل خان دښمنانو تاسو زما نه ويريرئ اود الله تعالی د رسول صلى الله عليه وسلم نه نه ويريرئ؟ بيبيانو او ونييل بالكل. ځكه چه تاسو د رسول الله صلى الله عليه وسلم په نسبت زيات سخت نى. رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمائيل

(١) التوضيح: ٢١٧/١٩.

(٢) قوله: ان أباه سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمر بن الخطاب رضي الله عنه رقم: ٣٦٨٣ وفي الأدب باب النسم والضحك رقم: ٦٠٨٥ ومسلم رقم: ٢٠٢٢ في فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رضي الله عنه

قسم دې دهغه ذات د چا په قبضه کښې چه زما خان دې کله چه شیطان تا په یوه لار باندې تلونکې وینی نو ستا لار پریردی په بله لار کیری
 د احادیث فضائل اصحاب النبی ﷺ کښې هم راغلې دې هلته ددې تفصیلی شرح شوې ده (۱)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علی بن عبدالله المدیني ﷺ دې ددوی تذکره کتاب العلم باب الفهم فی العلم لاندې تیره شوې ده. (۲)

يعقوب بن ابراهيم: دا يعقوب بن ابراهيم بن سعد مدني ﷺ دې ددوی حالات کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسى صلی الله علیه وسلم... لاندې په تفصیل سره راغلی دی (۳)
 ابي: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم ﷺ دې

صالح: دا صالح بن کيسان المؤدب مدني ﷺ دې ددې دواړو حضراتو تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب من کره أن يعود فی الکفر... لاندې راغلی ده. (۴)

ابن شهاب: دا مشهور محدث امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهري دې ددوی حالات مختصر بد، الوحی دریم حدیث کښې او تفصیلی تذکره کتاب الغسل باب غسل الرجل مع امراته کښې تیره شوې ده (۵)
 عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد: دا جليل القدر تابعی ابو عمر عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد بن الخطاب قرشي عدوی مدني ﷺ دې. دا د مشهور صحابی رسول حضرت زيد بن الخطاب ﷺ نمسې دې. (۶) ددوی مور بی بی میمونہ بنت بشر بن معاویہ ده. د چاتعلق چه بنوبکاء، بن عامر سره وو. (۷) دا خلیفه راشد حضرت عمر بن عبد العزيز ﷺ د طرف نه د یوې مودې پورې دکوفې گورنر هم پاتې دې. (۸)

دې د خپل پلار عبد الرحمن بن زيد نه علاوه ابن عباس، محمد بن سعد بن ابي وقاص، عبد الله بن عبد الله بن حارث بن نوفل، مسلم بن يسار جهني، مقسم مولى ابن عباس او مکحول شامي ﷺ وغيره نه د حدیث روایت کوی. بل دام المؤمنین حضرت حفصه بنت عمر ﷺ او حضرت عون بن مالك اشجعي ﷺ نه مرسلأ روایت کوی.

ددوی نه درې خامن عبد الکبير بن عبد الحميد، زيد بن عبد الحميد او عمر بن عبد الحميد نه علاوه امام ابن شهاب زهري، قتاده، زيد بن ابي انيسه او حکم بن عتيبه رحمهم الله وغيره د حدیث روایت کوی.

(۱) کشف الباری کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم: ۳۹۲-۳۸۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۳) کشف الباری: ۳۳۱/۳.

(۴) کشف الباری: ۲۱۲/۲-۱۲۰.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۲۶ الحدیث الثالث و کتاب الغسل: ۱۹۴.

(۶) تهذیب الکمال: ۴۹/۱۶ رقم الترجمة: ۳۷۲۴ وسیر اعلام النبلاء: ۱۴۹/۵.

(۷) تهذیب الکمال: ۴۹/۱۶ تهذیب ابن حجر: ۱۱۹/۶.

(۸) تهذیب الکمال: ۴۹/۱۶.

دې خليفه بن خياط رضي الله عنه د اهل مديني د تابعينو د دويمي طبقي نه شمير كړې دي. (١) احمد بن عبدالله عجلي، نسائي، ابن خراش او ابوبكر رحمهم الله فرماني ثقة. (٢) ابن حبان رضي الله عنه د دوي ذكر كتاب الثقات كښې كړې دي. (٣)

امام ذهبي فرماني ((الامام الثقة الامير العادل)) (٤) علامه مدائني رضي الله عنه ليكلي دي چه حضرت عمر بن عبدالعزيز رضي الله عنه يوخل عبدالحميد رضي الله عنه ته لس زره درهم انعام وركړې وو. (٥) د خليفه هشام بن عبدالملك د خلافت په زمانه كښې د ١٠ هجري نه پس حران ښار كښې دهغوي انتقال شوي. (٦) دې د ائمه سته متفق عليه راوي دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (٧)

محمد بن سعد بن ابى وقاص: دا ابوالقاسم محمد بن سعد بن ابى وقاص زهرى رضي الله عنه دي. (٨)
سعد بن ابى وقاص: دا مشهور صحابى حضرت سعد بن ابى وقاص تيمى مدني رضي الله عنه دي. د دوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب اذالم يكن الاسلام على الحقيقة... لاندې بيان كړې شوى دي. (٩)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: د دې حديث ترجمة الباب سره مطابقت ((ما لقمك الشيطان قط)) كښې دي. چه په دې سره د شيطان وجود ثابتيږي. بل دا چه كوم بنده د الله تعالى شى دهغه مرضيات د الله تعالى د مرضياتو تابع كيږي نو په ده باندې د شيطان وار نه چليږي. بلکه تردې پورې نى ترقى كيږي چه شيطان پخپله د دغه بنده نه بچ كيږي پتيري او تختى د دې باب اوويشتم او آخرى حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي

الحديث السابع وعشرون

٣١١- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمَّوَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَتَوَضَّأْ فَلْيَسْتَنْزِلْ ثَلَاثًا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ» (١)

(١) تهذيب الكمال: ٤٥٠/١٦ طبقات خليفه: ٢٤٧.

(٢) تهذيب الكمال: ٤٥٠/١٦ تهذيب ابن حجر: ١١٩/٦.

(٣) ١١٧/٧.

(٤) سير اعلام النبلاء: ١٤٩/٥.

(٥) حواله بالا.

(٦) حواله بالا وتهذيب الكمال: ٤٥١/١٦.

(٧) تهذيب الكمال: ٤٥١/١٦ سير اعلام النبلاء: ١٤٩/٥.

(٨) د دوى د حالات دپاره اوگورنى كتاب الزكاة باب قول الله عزوجل: ﴿لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الخُفَا﴾.

(٩) كشف الباري: ١٧٣/٢.

(١٠) قوله: عن ابي هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم كتاب الطهارة باب الإينار فى الاستنثار... رقم: ٥٦٤/٢٣٨

ونسائي، كتاب الطهارة، باب الأمر بالاستنثار عند الاستيقاظ من النوم، رقم: ٩٠.

تراجم رجال:

ابراهيم بن حمزه: دا ابراهيم بن حمزه بن محمد بن حمزه قرشي اسدي زييري رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب بلا ترجمه لاندې بيان کړې شوي ده. (۱)
ابن ابي حازم: دا عبدالعزیز بن سلمة بن دينار مخزومی مدني رضي الله عنه دي. (۲)
يزيد: دا يزيد بن عبدالله بن اسامه ليثي مدني رضي الله عنه دي. (۳)
محمد ابراهيم: دا محمد بن ابراهيم بن حارث تميمي قرشي رضي الله عنه دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية... لاندې نقل کړې شوي دي. (۴)
عيسى بن طلحة: دا عيسى بن طلحة بن عبيد الله بن عثمان تميمي قرشي رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب الفتا وهو واقف على الدابة وغيرها لاندې نقل کړې شوي دي. (۵)
ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوي دي. (۶)

قوله: قال: إذا استيقظ - أراه - أحدكم من منامه فتوضأ فليستنثر ثلاثة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه ارشاد نقل کوي چه حضور پاک فرمانيلى دي چه کله تاسو کښې څوک د خپل خوب نه بيدار شئ او اودس او کړې نو درې ځل دي په پوزه کښې اوبه اچوي او سونږ دي کړي. په استنثار او استنشاق کښې فرق: د استنثار معنی ده پوزه کښې د ساه راڅکلو په ذریعه اوبه خيژول او راويستل، دي دپاره چه گند وغيره صفاشي. يو څيز بل وي کوم ته چه استنشاق واني ددي معنی ده پوزه کښې اوبه پورته پورې خيژول. استنثار استنشاق ته هم جامع دي. يعنی استنثار استنشاق کيدې شي مگر استنشاق استنثار نه شي کيدې. علامه عيني رضي الله عنه فرماني: «والاستنثار من تمام فائدة الاستنشاق، لأن حقيقة الاستنشاق جذب الماء بريح الأنف إلى أقصاه، والاستنثار إخراج ذلك الماء» (۷)

قوله: فإن الشيطان يبیت علی خيشومه: ځکه چه شيطان دهغه په پوزه کښې شپه تيروي دلغظ خيشوم تحقيق او ضبط: خيشوم د خاء معجمه فتحه اوياء په سکون، دشين ضمه او واؤ په سکون سره دي. آخري لفظ ميم دي. ددي په تفسير کښې مختلف اقوال دي. علامه کرمانی رضي الله عنه

(۱) کشف الباری: ۲/۲۶۲.

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب نوم الرجال فی المسجد.

(۳) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب الصلوات الخمس كفارة.....

(۴) کشف الباری: ۲/۱۷۳۹/۳۳۸.

(۵) کشف الباری: ۳/۴۶۵.

(۶) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۷) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۲ قال الحافظ: والمقصود من الاستنشاق تنظيف داخل الأنف، والاستنثار يخرج ذلك الوسخ مع الماء.

فهو من تمام الاستنشاق فتح الباری: ۶/۳۴۳.

فرمائی چه د پوزې آخری حصه خیشوم دې. ابن الملین رحمۃ اللہ علیہ په قول پوزې ته وائی. خو علامه داؤدی رحمۃ اللہ علیہ وائی چه د پوزې دواړو سپیمو ته خیشوم وائی. (۱)

په پوزه کښې د شپې تیرولو معنی: د شیطان په خیشوم کښې شپه تیرول خو په حقیقت باندې محمول دی چه په واقع کښې شیطان هلته شپه تیروی. یا په مجاز باندې محمول دې چه په پوزه کښې کوم خیرې وغیره جمع کیږی هغه په طاعات کښې د تازه والی او تیزنی نه محروم کولی. چنانچه کله بنده اودس کوی او په دغه وخت د پوزې صفائی کوی نو طبیعت تازه شی. (۲)

بیاداسې اوگنړنی چه د ظاهر حدیث مقتضا داده چه شیطان د هریو اوده کیدونکی په پوزه کښې شپه کوی. مگر دا احتمال هم بهر حال شته چه دا هغه سړی سره مخصوص دې چه د اوده کیدو په وخت نقل شوې ادعیه ماثوره اهتمام نه کوی ځکه چه لرشان وړاندې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حدیث تیر شوې دې. (۳) په کوم سره چه معلومیږی چه د الله تعالی په ذکر سره د شیطان نه حفاظت کیږی. د خالق لم یزل ذکر بنده د شیطانی اثراتو نه بچ کوی. دغه شان د آیت الکرسی په فضیلت کښې هم راغلی وو چه «ولا یقرهک شيطان» (۴) چنانچه په دې حدیث کښې د نفی قرب نه مراد دا هم احتمال کیدی شی چه هغه د آیت الکرسی په برکت سره د مقام وسوسه یعنی د مسلمان د زړه طرف ته نه ځی نو د مجبورنی په پوزه کښې شپه تیره کړی. لکه څنگه چه مسلمان بنده بیدار وی نو دهغه د زړه پورې رسیدل ممکن وی په دې وجه چه کله دخوب نه بیدارشی اودس کوی او په دې کښې پوزه سونې کوی نو دا عمل شیطان د بیدارنی نه پس په مقام وسوسه یعنی زړه باندې د حملې کولونه منع کړی. دغه شان د خیشوم والاد حدیث د هریو دخوب نه بیداریدونکی ته شامل وی. والله اعلم بالصواب. (۵)

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه په پوزه کښې موجود خیرې وغیره د شیطان د لښکر د قبیل نه دی. دا د شیطانی لښکر کار کوی د کوم په موجودگنی سره چه سست او مرژواندې وی. ددې نه دجنود شیطان اثبات کیږی. او په حقیقت کښې بیتوت مراد اخستلو په صورت کښې د شیطان د وجود اثبات کیږی. والله اعلم. (۶)

۱۲- باب: ذِکْرِ الْحَيِّ وَتَوَابِهِمْ وَعَقَابِهِمْ

سابق باب سره مناسبت: په سابقه باب سره دا وهم پیدا کیدو چه د جنات نه صرف هم د شردور کیدی شی ځکه چه شیطان هم نوعاً هم جن دې. نو ددې وهم لرې کول حضرت الإمام رحمۃ اللہ علیہ داسې او کړه چه دا باب نی قائم کړو چه هغوی مکلف وی خیر او شر دواړه دهغوی نه صادر کیږی. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۱۸۲/۱۵ فتح الباری: ۴۳/۶ شرح الکرمانی: ۲۰۹/۱۳ التوضیح: ۲۱۹/۱۹ والکنز المتواری: ۱۳/۲۰۸.

(۲) الکوثر الجاری: ۲۱۵/۶.

(۳) باب سره پیوست د ابوهریره رضی اللہ عنہ حدیث مراد دې په کم کښې چه دی (فکانت له حرزا من الشيطان) رقم: ۳۲۹۳.

(۴) اوگورنی هم ددې باب حدیث نمبر ۳۲۷۵ د ابوهریره رضی اللہ عنہ حدیث.

(۵) فتح الباری: ۴۳/۶ والکنز المتواری: ۲۰۸/۱۳.

(۶) الکوثر الجاری: ۲۱۵/۶.

(۷) لامع الدراری: ۳۷۹/۷ والکنز المتواری: ۲۰۹/۱۳.

د ترجمه الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه حضرت امام بخاری رحمته الله ددی ترجمه الباب په ذریعه د دوو امورو طرف ته اشاره کړې ده. یو خودا چه د جنات وجود برحق دی. بل دا چه هغوی مکلف دی هغوی ته به هم د انسانانو په شان په طاعات باندې ثواب او په گناهونو باندې عذاب ورکولې شی. تفصیل ان شاء الله په وړاندې صفحاتو کښې راځی.

دجنات وجود برحق دی: لکه څنگه چه اوس تیر شو چه دجنات وجود برحق دی ددی کائنات په رنگ او بونی کښې صرف هم انسان یوازې نه دی نور هم ډیر مخلوق شته. داصرف د نن دمدعیان دعقل خبره نه ده بلکه دهرې زمانې هغه خلق چه خپل ځان ډیر عقل مند گنړی دجناتو انکار کونکی راروان دی چنانچه اکثر فلاسفه، زنادقه (۱) او معتزله (۲) دجنات د وجود انکار کوی. هغوی سره د جناتو دعدم وجود دپاره څه دلیل خوشته دي نه، بس هغوی دغه وائی که چرې وې نو هغوی ته به هم محسوس کیدی او په نظر به راتلې. (۳)

لیکن دا څه دلیل نه دی ځکه چه یونابینا سرې وی نوهغه ته شین رنگ ښکاری نه تور، نه سور رنگ وینی اونه سپین، نوکه هغه اوس چرته او وائی چه ماته خودا رنگونه هلو ښکاری نه لهذا زه دا نه منم نودهغه انکار به څوک عقل مند صحیح او گړخوی؟ دغه شان که جنات مونږ چرته دهغوی د لطیف بدن د وجې نه محسوس کولې نه شو نو په دې سره دا څنگه لارم شو چه دهغوی د وجود نه انکار صحیح او گړخولې شی؟

امام الحرمین علامه جوینی رحمته الله فرمائی چه یو دهریه او بې دین سرې به د جنات اودهغې د وجود نه انکار کوی اونه نی منی نو په دې باندې هیڅ د حیرانتیا خبره نشته. خو په هغه خلقو باندې بهرحال حیرانتیا کیرې چه شریعت او د شریعت اصول منی پیژنی بیا هم د جنات نه انکار کوی. د کتاب الله اوسنت متواتره نه د جنات ثبوت کیرې. (۴)

اصول ثلاثه او سرسید احمدخان: د هندوستان سرسید احمدخان هم د جنات مخلوق کیدو انکار کوی اودا یوقسم قوت بهیمیه ښائی. هغه وائی چه دا د مسلمانانو د یووهم او علماء اسلام د یوکھیل

(۱) قال إمام الحرمین الجوینی رحمه الله: اعلموا - رحمکم الله - أن كثيرا من الفلاسفة، وجماهیر القدریة، وكافة الزنادقة أنكروا الشیاطین والجن رأسا..... "آکام المرجان فی غرائب الأخبار وأحكام الجن: ۱۳، الباب الأول فی بیان إثبات وجود الجن قدریه وقال القاضی أبوبکر الباقلائی رحمه الله: وكثير من القدریة یثبتون وجود الجن قديما، وینفون وجودهم الآن، ومنهم من یفر بوجودهم...." حواله بالا.

(۲) قال أبو القاسم الأنصاری رحمته الله وقد أنكروهم معظم المعتزلة، ودل إنکارهم إياهم علی قلّة مبالاتهم، وركاکة دیانانهم...." حواله بالا.

(۳) قال القاضی أبو یعلیٰ الحنبلی رحمه الله: الجن أجسام مؤلفه، وأشخاص منمله، ویجوز أن تكون کثیفة، خلافا للمعتزلة فی قولهم: أنهم أجسام رقیفة، ولرقتهم لا نراهم. والدلالة علی ذلك علمنا بأن الأجسام یجوز أن تكون رقیفة، ویجوز أن تكون مستقیمه، ولا یمکن معرفة أجسام الجن أنها رقیفة أو کثیفة إلا بالمشاهدة أو الخبر الوارد عن الله تعالیٰ أو عن رسول الله صلی الله علیه وسلم، وكلا الأمرین مفقود. فوجب أن لا یصح أنهم أجسام رقیفة أصلا. فأما قولهم: إن الجن إنما كانت أجساما رقیفة، لأننا لا نراها، وإنما لم نرها لرققتها، فلا یصح، لأننا قد دللنا علی أن الرقة لیست بساعة عن الرؤیة، ویجوز أن تكون الأجسام الکثیفة موجودة ولا نراها، إذا لم یخلق الله تعالیٰ فینا الإدراک "آکام المرجان: ۲۷، الباب الرابع، فی بیان أجسام الجن.

(۴) آکام المرجان: ۱۳ فتح الباری: ۶/۳۴۳

نه سوا بل هيخ نه دي. لکه عام مسلمانان و يرو لو او در که کولو دپاره استعمالولي شي (١) حالانکه هغه مدعی اسلام دي او پخپله په دي قرآن کښي د جنات تذکره په خو خايونو کښي راغلي ده. قرآن کریم او ریدو سره د جنات د ایمان راوړو تصريح هم په قرآن پاک کښي ذکر ده. (٢) خو سرسيد احمد خان ددي نه انحراف او انکار کړي دي. د نه منلو لارني اختيار کړي ده او عجيبه قسم تاويلات کولو سره نسي د خپلو آقاگانو د خوشحالولو سعی لاحاصل کړي. حالانکه د قرآن اوسنت نه علاوه ټول صحابه تابعين تبع تابعين او ټولو په دي باندې ایمان وو او دي. د خوارلسو سوو کالونه د پوره امت مسلمه په دي باندې اتفاق او اجماع راروانه ده چه جنات يو مستقل مخلوق دي.

عقل سليم او عقل سقيم: او عقل سليم ته هم ددي نه انکار نشته. په دنيا کښي خومره خلق دي چه مسلمانان نه دي مگر هغوی د جنات وجود مني ځکه چه په دي کښي عقلاً څه استبعاد نشته خو په دي شرط چه عقل سليم وي گني د عقل سقيم هيخ علاج نشته دي. مشکل خودادي چه عقل سقيم اود هريت او الحاد يو څيز هغه وخت نه تسليم کوي تر کومې چه هغه په خپل جسماني سترگه باندې اونه وينی يا د حواس خمسده په ذريعه هغه محسوس نه کړي.

مگر دا صرف يوه مغالطه ده په اصل کښي د يو څيز نه ليدل دهغه د وجود د ناپيد کيدو ثبوت نه شي کيدې. په دنيا کښي ډير شيان داسې دي کوم چه مونږ ته نه ښکاري ليکن که دهغې تعلق د اسلام سره دي نو دمخبر صادق د خودلود وجې نه او که چرې دهغې تعلق د امور تکوينيه سره دي نو دهغې د ماهر په تصديق باندې عقل سليم دهغې وجود تسليم کوي. د مثال په توگه مونږ صرف يو حقيقت واقعیه ذکر کوو. د مار په ټک ور کولو سره انسان بلکه هر څناور باندې زهر چراوېږي کومه چه د عام مشاهدې خبره ده خو په دم کولو سره او ترياق ور کولو سره زهر کوزيږي اود هغې اثر ختميږي. ليکن دا زهر چا ته په نظر نه راځي خو مني نسي ټول دي نه علاوه په سائنسي علومو سره هم د جنات او فرښتو وغيره مخلوق موجود کيدل ثابت دي. د نن جديد ايکسري مشينونو خو ډير معدوم شيانو ته د موجود درجه ورکړې ده. (٣)

(١) اوگورني دسر سيد احمد خان تفسير القرآن حصه دريم ص ٥٧-٧٢ سورة الأنعام تحت قوله تعالى (يُخَفِّرُ الْجَنَّةَ وَالْأَرْضَ) (٢) قال الله تعالى (وَأَذَعْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَبَأَ الْآيَاتِ الْبُرْهَانِ وَالْحَقِّ وَالْحَقُّ إِلَىٰ طَرَفٍ مُّسْتَقِيمٍ يَوْمَئِذٍ جِئْنَا بِذِي الْقُرْبَىٰ وَأَمْوَإِهِ يَغْفِرُ لِكُلِّ مَن دُونِهِمْ إِنَّ عَلَيْنَا لَلْآيَاتِ الْبُرْهَانِ) (٣) دتفصيل دپاره اوگورني محرف قرآن: ١٤٠-١٣٨ والانتباهات المفيدة (عربي): ١٦٢. وقال الإمام ابن نيمية الحراني الدمشقي رحمه الله لم يخالف أحد من طوائف المسلمين في وجود الجن، وجمهور طوائف الكفار على إثبات الجن، أما أهل الكتاب من اليهود والنصارى، فهم مقرون بهم كإقرار المسلمين، وإن وجد فيهم من ينكر ذلك، فكما يوجد في بعض طوائف المسلمين، كالجهمية والمعتزلة من ينكر ذلك، وإن كان جمهور الطائفة وأنها مقرون بذلك، لأن وجود الجن تواترت به أخبار الأنبياء، عليهم السلام، تواترا معلوما بالاضطرار، ومعلوم بالاضطرار أنهم: أحياء، عقلاء، فاعلون بالإرادة، مأمورون منهيون، ليسوا صفات وأعراضا قائمة بالإنسان أو غيره، كما يزعمه بعض الملاحدة، فلما كان أمر الجن متواترا عن الأنبياء عليهم السلام تواترا ظاهرا يعرف العامة والخاصة لم يمكن طائفة من طوائف المؤمنين بالرسول أن ينكروهم.

فالمقصود هنا: أن جميع طوائف المسلمين يقرون بوجود الجن، وكذلك جمهور الكفار كما عاين أهل الكتاب، وكذلك عامة مشركي العرب وغيرهم من أولاد سام، والهند وغيرهم من أولاد حام، وكذلك جمهور الكنعانيين واليونانيين وغيرهم من أولاد يافث، فجماهير الطوائف تقر بوجود الجن، بل يقرون بما يستجلبون به معاونة الجن من العزائم والطلاسم، سواء كان ذلك سائفا

جنات مكلف دي: جنات د شريعت د افعالو مكلف دي كه نه؟ نوددي جواب دادې چه مكلف دي. حافظ ابن عبد البر رحمته الله فرماني: «وهم عند الجماعة مكلفون مخاطبون، لقوله تعالى: ﴿يَمْعَشَرُ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ﴾ (١)، وقوله تعالى: ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ﴾ (٢)، وقوله: ﴿سَنُقَرِّئُكُمْ آيَةَ الثَّقَلَيْنِ﴾ (٣)، (٤) نور فرماني چه د اسلام علماء كرام ټول په دې باندي متفق دي چه محمد صلى الله عليه وسلم د انسانانو او جناتو دواړو رسول او دواړو د پاره بشير او نذير دې. د حضور پاك د دې دواړو انواع طرف ته مبعوث كيدل هم د حضور پاك صلى الله عليه وسلم د ډيرو زياتو خصوصياتونه يو خاصيت دې. د كوم په بنياد باندي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته په نورو انبياء كرامو عليهم السلام باندي فضيلت ور كړې شوې دې چه د انبياء سابقينو بعثت صرف د خپل ژبې والا قوم طرف ته كيدلو خو حضور پاك ټولو پيريانو او انسانانو طرف ته مبعوث كړې شوې دې. (٥)

علامه رازي رحمته الله فرماني: «أطبق الكل على أن الجن كلهم مكلفون»، (٦) چه د دوي د مكلف بالافعال كيدو باندي د ټولو اجماع ده. قاضي عبد الجبار همذاني رحمته الله فرماني چه په اهل علم كنبې د جناتو په نه مكلف كيدو كنبې هېڅ اختلاف زمونږ په علم كنبې نشته دې. بلكه د ټولو د دوي په مكلف كيدو باندي اجماع ده. ليكن بعض حشويه وائي چه هغوي په خپلو افعالو كنبې مضطرو وي. دهغوي نه د افعالو صدور په اضطراري توگه سره كيږي. خودا قول غلط دې الله تعالى دوي مكلف گرځولي دي اودا د دې خبرې دليل دې چه دهغوي افعال دهغوي په اختيار سره صادر كيږي. گورني الله تعالى په قرآن كريم كنبې خاني په خاني د شيطانانو مذمت كړې دې. په هغوي لعنت كړې دې. دهغوي د مكر او فريب نه ذبيح كيدو تاكيدني كړې دې. بل الله تعالى مختلف قسم عذابونه هم ذكر كړي دي كوم چه به شيطانانوته ور كولي شي. د پوهيدلو چه كومه خبره ده هغه داده چه الله تعالى دا ټول هرڅه هغوي سره كوي چاچه د اوامر او نواهي مخالفت كړې وي، د كباثر ارتكاب نې كړې وي او

عند أهل الإيمان، أو كان شركاً، فإن المشركين يقرؤون من العزائم والطلاسم والرقى ما فيه من عبادة للجن وتعظيم لهم، وعامة ما يأيدى الناس من العزائم والطلاسم والرقى التي تفقه بالعربية فيها ما هو شرك بالله، ولهذا نهى علماء المسلمين عن الرقا التي لا يفقه بالعربية معناها، لأنها مظنة الشرك، وإن لم يعرف الرقا أنها شرك.

وفي الصحيح: عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه رخص ما لم تكن شركاً، وقال: من استطاع أن ينفع أخاه فليفعل. [رواه مسلم في صحيحه كتاب السلام، باب استحباب الرقية من العين...، رقم: ٢١٩٩ وأحمد في مسنده: ٣٠٢/٣، رقم: ١٤٢٨٠ و ٣١٥/٣، رقم: ١٤٤٣٥ و ٣٩٣/٣، رقم: ١٥٣٠٥] وقد كان للعرب وسائر الأمم من ذلك أمور يطول وصفها، وأمور وأخبار العرب في ذلك متواترة عند من يعرف أخبارهم من علماء المسلمين، وكذلك كان عند غيرهم، ولكن المسلمين أخبر بجاهلية العرب منهم بجاهلية سائر الأمم. (مجموع الفتاوى: ١٠/١٠٨٩).

(١) سورة الأنعام: ١٣٠، الرحمن: ٣٣.

(٢) سورة الرحمن: ١٣.

(٣) سورة الرحمن: (٣١).....

(٤) التمهيد لابن عبد البر: ١١/١٧٧ فضل محمد عليه السلام على سائر الأنبياء.

(٥) حواله بالا.

(٦) التفسير الكبير: ١٤/٢٨-٢٧ الأحقاف: ٣٢-٢٩.

په محرمتو کښې اخته شوې وی حالاتکه هغه ددې ټولونه بچ کیدې شو نیکنی کولې شوې او هغه مکمل توگه باندي اختیار مند وو.

د جناتو په شریعت باندي مکلف کیدو دویم دلیل ذکر کولو سره قاضی همدانی رحمته فرماني چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د دین یوه حصه داهم ده چه په شیطانانو باندي لعنت او کرې شی دهغوی حالات خلقوته بیان کرې شی او عامو انسانانو ته دا اوخودلې شی چه دوی د شر او گناهونو دعوت ورکوی اود گناهونو وسوسې اچوی. دا هم د جناتو په مکلف کیدو باندي دلالت کوی. (۱)

شیطانانو او جناتو ته به ثواب یا عقاب کیږي؟ دې نه پس بیا یو بل اختلاف دې هغه دا چه شیطانانو او جناتو ته به دهغوی د اعمالو صالحه ثواب او د گناه د اعمالو عقاب او عذاب وی که نه؟ د علماء اسلام اتفاق او اجماع ده چه کافرانو جناتو ته به په آخرت کښې عذاب ورکولې شی. د الله تعالی ارشاد دې: **﴿قَالَ النَّارُ مَثُوبُكُمْ خَلِيدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾** (۲) هم دغه شان دالله تعالی ارشاد دې **﴿وَأَمَّا الْفَيْسُطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾** (۳) چه مونږ مخلوق جنات نه کوم چه ظالمان دی یعنی کافران او مشرکان وی هغوی به په آخرت کښې د دوزخ خشاک جوړیږي. (۴)

دوم جنات حکم: مؤمنانو جناتو سره به څه معامله کیږي؟ په دې کښې د علماء اسلام دوه اقوال دی: رومیې مذهب او قول دادې چه صرف د دوزخ نه خلاصې او نجات به د هغوی انعام وی بیا به هغوی ته د حساب کتاب کیدو نه پس حکم ورکولې شی چه تاسو هم د ځناورو په شان خاورې شنی. حضرت لیث بن ابی سلیم رضی الله عنه فرماني چه د جنات ثواب به داوی چه هغوی ته به د دوزخ نه پناه ورکړې شی بیا به هغوی ته ونیلی شی چه تاسو اوس خاورې شنی. (۵) حضرت ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رضی الله عنه فرماني چه کله جنتیان په جنت کښې او دوزخیان په دوزخ کښې داخل شی نو الله تعالی به ټول مخلوقاتو ته او مومنانو جناتو ته حکم ورکړي تاسو خاورې شنی. نو هغوی به خاورې شی په دې موقع باندي به کافران د تمنا په توگه وائی: **﴿يَلَيْتُنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾** (۶) کاش چه زه هم نن خاورې شوې وې. (۷) ددې مذهب نور تفصیل په وړاندي باب کښې راخی ان شاء الله. په دې سلسله کښې دویم مذهب دادې چه دوی ته به په طاعات او حسنات باندي انعامات ملاویږي په سینات او نافرمانتی باندي به سزا ملاویږي. دا د امام ابن ابی لیلی، امام مالک، امام اوزاعی، امام شافعی، امام احمد او دهغوی تلامذه اود صاحبین (ابویوسف ومحمد) رحمهم الله مسلك دې. د امام اعظم رحمته نه هم یو روایت هم

(۱) آکام المرجان: ۵۶ الباب الخامس عشر فی بیان تکلیف الجن، فصل.

(۲) سورة الانعام: ۱۲۸.

(۳) سورة الجن: ۱۵.

(۴) آکام المرجان: ۸۳ الباب الثالث والعشرون فی بیان دخول كفار... عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ ولقط المرجان للسيوطی: ۷۶ ذکر عقابهم وثوابهم.

(۵) فتح الباری: ۶/۴۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ وآکام المرجان: ۸۱ الباب الثاني والعشرون والأشراف فی منازل الأشراف لابن أبی الدنيا رقم: ۲۵۶ ولقط المرجان: ۷۷.

(۶) سورة النبأ: ۴۰.

(۷) تفسیر الطبری: ۲۷/۸۸ و کتاب العظمة لأبی الشیخ رقم: ۱۶۸ وآکام المرجان: ۸۱ ولقط المرجان: ۷۷.

دغه دې. بلکه دا د جمهور علماء اسلام مذهب دې. (۱) د جمهورو د مذهب دلائل دیرزیات دی. د قرآن کریم دیر آیاتونه اود نبی ﷺ دیر احادیث په دې موقف باندې مضبوط دلائل دی چه جناتو ته به هم د جنت نعمتونه حاصلیږی لکه چه شاته تیر شو چه هغوی د آیات او وعید لاندې داخل دی او مکلف دی. په دې باندې د امت اجماع ده نو دا به عجیبه شان خبره شی چه په وعید کښې خودې هغوی انسانو سره شامل وی مگر په نعمت کښې شامل نه وی. ابن حزم رحمته الله علیه مختلف آیات (کوم چه وړاندې راخی) نقل کولونه پس لیکي:

«وهذه صفة تعم الجن والانس عموماً، لا تجوز البتة أن يخص منها أحد النوعين، ومن المحال الممتنع أن يكون الله تعالى يخبرنا بخبر عام، وهو لا يرد إلا بعض ما أخبرنا به، ثم لا يبين ذلك هو ضد البهائم الذي ضمنه الله تعالى لنا، فكيف وقد نص على أنهم من جملة المؤمنين الذين يدخلون الجنة ولا بد» (۲)

د مخلوقاتو څلور قسمونه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی د مخلوقاتو په اعتبار د عذاب او ثواب څلور قسمونه دی. یو مخلوق به جنت ته ځی او یو به دوزخ ته ځی او دوه مخلوقات به جنت او دوزخ دواړو ته ځی چنانچه هغه مخلوق چه په مکمل توگه به جنتی وی هغه ملائکه دی. هغه مخلوق چه په مکمل توگه به دوزخی وی هغه شیطانان دی. بل هغه دوه مخلوقات کوم چه به جنت او دوزخ دواړو ته ځی دا د جنات او انسانانو مخلوق دې. په دوی کښې به د مسلمانانو انعام او اکرام کیږی او په کافرانو باندې به عذاب وی. (۳)

په انعام او عذاب دواړو کښې حصه دار: مشهور تابعی بزرگ حسن بصری رحمته الله علیه فرمائی چه جنات د ابلیس او انسان د آدم عليه السلام اولاد دې. په دوی کښې هم مؤمن دی او په هغوی کښې هم اودوی به په عذاب او ثواب کښې هم حصه دار وی. چنانچه څوک د دې مخلوق نه او دهغه مخلوق نه مؤمن وی هغه به د الله تعالی دوست وی. بل چه څوک د دې مخلوق نه یا دهغه مخلوق نه کافر وی هغه شیطان دې او د الله دشمن دې (۴)

د جنات به په آخرت کښې کوم څائی ټکانه وی: د مؤمن جناتو باره کښې چه کله دا ثابت شوه چه هغوی به په طاعات باندې د انعام او اکرام مستحق وی نو اوس په دې کښې اختلاف پیدا شو چه د هغوی انعام به څه وی؟ آیا هغه به په جنت کښې داخلېږی که نه؟ په دې کښې د امت د علماؤ څلور اقوال دی: اولنې قول دادې چه جنات به په جنت کښې داخلېږی اود هغه څائی د نه ختمیدونکو همیشه د نعمتونو نه به خوندونه اخلی. مبشر بن اسماعیل فرمائی چه مونږ د ضمیره بن حبیب په مجلس کښې د دې خبرې تذکره او کره چه جنات به جنت ته داخلېږی که نه؟ نو ضمیره او فرمائیل چه

(۱) عمدة القاری: ۱۸۴/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ ولقط المرجان فی أحكام الجن للسيوطی: ۷۷ و آکام المرجان: ۸۴ الباب الرابع والعشرون.

(۲) الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۳۰۸/۳ الکلام فی تعبد الملائكة..... و آکام المرجان: ۸۵

(۳) الأثر صحیح کتاب العظمة لأبي الشيخ رقم: ۱۱۶۸ وابن جریر فی تفسیر: ۸/۲۷ ولقط المرجان للسيوطی: ۷۸.

(۴) لفظ المرجان للسيوطی: ۷۸.

هغوی به جنت ته خی (۱) ددې خبرې تصدیق د قرآن کریم په دې آیت مبارک کښې دې. (لَمْ يَنْظُرُوا فِي آيَاتِنَا قَبْلَهُمْ وَلَا جِئَتْهُمْ إِلَّا بِآيَاتِنَا) (۲) چنانچه دجنات دپاره به جنیات ښځې او د انسانانو دپاره انسانانې ښځې وې. (۳) دا قول د جمهورو مختار دې. ابن حزم ظاهري رحمته په الملل کښې دا د ابن ابی لیلی رحمته او د امام ابویوسف رحمته او د جمهورو قول خودلې دې او لیکلی نی دی چه «وبه نقول» (۴)

بل قول دادې چه جنات به جنت ته دننه نه شی تللې بلکه د هغې په اطرافو کښې به وې. په داسې ځانې کښې به وې چرته چه انسانان خو به هغوی وینی مگر انسانان به دوی نه وینی. دا قول د انمه ثلاثه او صاحبین نه نقل دې. د ابن تیمه رحمته تحقیق هم دغه دې. (۵) ابن حزم رحمته امام ابویوسف رحمته داوول قول په قائلینو کښې شمیر کړې وو. (۶) دریم قول دادې چه هغه به د جنت نه بهر اعراف کښې وې. او څلورم قول د توقف اوسکوت دې. دا د امام اعظم رحمته طرف ته منسوب دې. (۷)

یوه اهم تنبیه: کومو حضراتو چه د اعراف والا قول اختیار کړې دې دهغوی مستدل د حافظ ابوسعید محمد بن عبدالرحمن رحمته هغه حدیث دې کوم چه هغوی خپل امالی کښې په خپل سند سره د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت کړې دې. د دغه روایت الفاظ دادې: «عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن مؤمن الجن لهم ثواب، وعليهم عقاب، فسألنا عن ثوابهم، فقال: على الأعراف، وليسوا في الجنة. فقالوا: وما الأعراف؟ قال: حائط الجنة، تجري من الأمهار، وتنتهي فيه الأشجار والثمار، اللفظ للأكام» (۸)

رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمائیلی دی چه مومنانو جنات ته به ثواب ملاویرې او هغوی ته به سزا هم ورکیرې. نوموړې صحابه کرامو دهغوی د ثواب باره کښې تپوس او کړو نو هغوی صلی الله علیه و آله وسلم او فرمائیل دهغوی ثواب به اعراف وې هغوی به په جنت کښې دننه نه وې. نو صحابه کرامو او وئیل اعراف څه څیز دې؟ نو وئې فرمائیل هغه د جنت یو باغ دی د کوم نه چه نهرونه راوځي او په هغې کښې ونې راتوکیرې او میوې لگی. علامه بدرالدین شبلی رحمته فرمائی چه زمونږ شیخ حافظ ذهبی رحمته دې حدیث ته منکر جدا وئیلې دې. والله تعالی اعلم. (۹)

لِقَوْلِهِ: ﴿يُعْطَى الْجَنَّةِ وَالْأَرْضِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي - إِلَى قَوْلِهِ - عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿٥﴾﴾ / الأنعام: ١٣٠-١٣٢. / ﴿بِحَسَا﴾ / الجن: ١٣: / نُقْصًا.

(۱) د مشهور صوفی بزرگ حضرت امام حارث محاسبی رحمته مذهب دادې چه جنات به جنت کښې داخلېرې مگر هغوی به انسانان نه وینی. په هغوی کښې به دا صلاحیت هلته نه وې هلته به د دنیا برعکس معامله وې عمده القاری: ۱۵/۱۸۵ آکام المرجان: ۸۴ ولقط المرجان: ۷۹.

(۲) سورة الرحمن: ۷۴.

(۳) آکام المرجان: ۸۶-۸۵ ولقط المرجان: ۷۸ وتفسیر ابن جریر طبری: ۲۷/۸۸ وأبو الشيخ في العظمة رقم: ۱۱۶۸.

(۴) الفصل في الملل والأهواء والنحل: ۳/۳۰۸ الكلام في تعبد الملائكة.... وآكام المرجان: ۸۶-۸۵ ولقط المرجان: ۷۹ عمده القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۵) آکام المرجان: ۸۵ عمده القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۳۴۶/۶ ومجموع الفتاوى: ۳۸/۱۹.

(۶) آکام المرجان: ۸۴ عمده القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۷) حواله جات بالا روح المعانی للأوسی: ۹/۱۸۹/۱۳/۹ الأحقاف: ۳۱ التوضیح لابن الملقن: ۱۹/۲۲۲.

(۸) آکام المرجان: ۸۷ رقم: ۱۵۸ عمده القاری: ۱۵/۱۸۴ کتاب البعث والنشور للبيهقي: ۸۵-۸۴ رقم: ۱۷.

(۹) آکام المرجان: ۸۷.

دالله تعالی ددی ارشاد مبارک د وجی نه: ای د پیریانو او انسانانو تولیه آیا تاسو ته هم ستاسونه پیغمبر (ﷺ) نه وو راغلی؟ چه تاسو ته به نی زما احکام بیانول اوتاسو ته به نی د دی نن ورخی خبر درکولو؟ هغوی ټول به عرض کوی چه مونږ په خپل خان باندې اقرار کوو. اوهغوی د دنیا ژوند په هیره (دهوکه) کښې اچولی دی اوهغه خلق به اقرار کوی چه مونږ کافران وو. داددی دپاره دی چه ستا رب یو کلی والاد کفر د وجی نه په داسې حالت کښې نه هلاک کوی چه د دغه کلی والایې خبره وی. اودهر یو دپاره به درجات ملاوی دهغه د اعمالو د وجی. اوستا رب دهغوی د اعمالونه ناخبره نه دی. (۱)

مکمل آیات مبارکه: پورته د دریو آیاتونو ترجمه ذکر کړې شوې ده مکمل آیات داسې دي: ﴿يُعْشِرُ الْحَيْنَ وَالْآيِسَ الْمَرَاتِمُ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقْضُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ۝ ذَٰلِكَ أَنْ لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهَيْلًا الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَفْلُونَ ۝ وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ۝﴾

د آیات مبارکه نه دامام بخاری استدلال: په دې آیاتونو مبارکو سره امام بخاری (رحمته الله علیه) د جمهورو تائید کړې دي. او دلیل نی پیش کړې دي چه جنات مکلف دي. چنانچه دې آیاتونو کښې د انسانانو سره سره جنات هم د عقاب او سزا نه ویرولې شی. هم دغه دمکلف کیدو نښه ده. په دې وجه اوفرمانیلې شو ﴿الْمَرَاتِمُ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقْضُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ۝﴾ اودغه شان وړاندې تلو سره په دې پسې ارشاد اوفرمانیلې شو ﴿وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا﴾ ددې نه معلومه شوه لکه څنگه چه به انسانانو ته درجات ورکولې شی اوثواب به ملاویرې دغه شان به جناتو ته هم درجات ورکولې شی اوهغوی ته به هم ثواب ملاویرې. علامه عینی (رحمته الله علیه) فرماني:

«اللام في لقوله للتعليل للترجمة لأجل الاستدلال، وجه الاستدلال أن قوله تعالى: ﴿وَيُنذِرُونَكُمْ﴾ يدل على العقاب وقوله: ﴿وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا﴾ يدل على الثواب» (۲)

د حضرت گنگوهی (رحمته الله علیه) تقرير هم د جمهورو موافق دي. هغه دترجمة الباب مقصد اوسابق سره مناسبت بیانولوسره فرماني چه سابقه باب سره دا وهم پیداکیدلو چه د جنات نه صرف هم د شر صدور کیدې شی ځکه چه شیطان هم د جن د نوع نه دي. نوددې وهم لرې کول امام بخاری (رحمته الله علیه) داسې اوکړو چه دا باب نی اوترلو چه هغوی مکلف وی لکه چه انسان مکلف دي. دهغوی مطیع به د ثواب مستحق او دهغوی گناهگار به د عذاب مستحق وی.

دې نه علاوه شیطان د لعنت او رتلو د سزا په دې وجه گرځولې شوې دي چه هغه شرارت کړې وو اودالله تعالی دحکم منلو نه نی انکار کړې وو نه چه د جن کیدو د وجی نه. جن کیدل هیڅ جرم نه دي اونه دا د شر استعاره ده هغه هم یو قسم دي لکه چه بشر یو قسم دي څنگه چه دوی مکلف دی دغه شان هغوی هم مکلف دی. (۳)

حضور پاک ﷺ رسول الثقلین دي: امت مسلمه په دې باندې متفق دي چه الله تعالی حضرت محمد ﷺ د پیریانو او انسانانو دواړو د پاره مبعوث کړې وو. حضور پاک ﷺ د ثقلین نبی او رسول دي

(۱) بیان القرآن بتغییر بسیر: ۵۹۰/۱

(۲) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵

(۳) لامع الدراری: ۳۷۹/۷ الکنز المتواری: ۲۱۱-۲۰۹/۱۲

صحيحينو كنبني د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه مشهور حديث دي چه رسول الله ﷺ خپل خصوصيات شميرلو سره او فرمائيل: «أعطيت عمماً، لم يعطهن أحد من الأنبياء قبلي،.....، وكان النبي يبعث إلى قومه خاصة، وبعثت إلى الناس عامة»^(١)، يعنى ماته پنځه داسې خصوصيتونه راكړې شوي دي چه مانه وړاندي چاته نه دي وركړې شوي (په هغې كنبني يو داهم دي چه مانه وړاندي، به يونبي صرف د خپل قوم طرف ته مبعوث كولي شو، خو زه د ټولو خلقو ناس، طرف ته ليكلي شوي يم. ابن عقيل رحمته الله فرماني چه لغوي اعتبار سره جنات هم په ناس كنبني داخل دي. علامه راغب اصفهاني رحمته الله فرماني: «الناس: جماعة حيوان ذي فكر ورؤية، والجن لهم فكر ورؤية، والناس من ناس بنوس: [ذا تمرك]»^(٢) هم دغه شان د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه د حضور پاك ارشاد مبارك دي «أرسلت إلى الجن والانس، وإلى كل أحر وأسود»^(٣)

ايا د رسول الله ﷺ نه وړاندي په جنات كنبني نبي تير شوي دي؟ علامه بدرالدين شبلي رحمته الله په دي باندي تفصيلي بحث كړي دي چه حضور پاك ﷺ رسول الثقليين دي. خود حضور پاك د بعثت نه وړاندي څه معامله وه؟ آيا د جنات د طرف نه هم ددوي نه څوك جن نبي هم تير شوي دي؟ نو په دي كنبني د علماء امت اختلاف دي. چنانچه د ترجمه الباب لاندي ذكر كړي شوي آيت «يُنْعَثِرُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ الْأَمْيَاتُكُمْ رَسُولٌ مِّنْكُمْ يَقْصُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَعَرَّتْ لَهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ۝ ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَفْلُونَ ۝ وَلِكُلِّ دَرَجَةٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ۝» نه استدلال كولو سره حضرت ضحاک رحمته الله او حافظ ابن حزم ظاهري رحمته الله دا موقف اختيار كړي دي لكه څنگه چه په انسانانو كنبني انسان نبي مبعوث شوي دي دغه شان په قوم جنات كنبني هم دهغوي نه جن نبي تير شوي دي.

حافظ ابن جرير رحمته الله په سند موصول سره نقل كړي دي چه: «سئل الضحاک عن الجن، هل كان فيهم من نبي قبل أن يبعث النبي صلى الله عليه وسلم؟ فقال: ألم تسمع إلى قول الله تعالى: (يُنْعَثِرُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ) يعني بذلك أن رسلا من الإنس ورسلا من الجن؟ قالوا: بلى»^(٤)

هم دغه شان حافظ ابن حزم ظاهري رحمته الله هم فرماني چه د نبي كريم د بعثت نه وړاندي په انسانانو كنبني يونبي د جنات طرف ته نه دي ليكلي شوي ځكه چه جنات د انسانانو د قوم نه دي. ليكن رسول الله ﷺ پخپله ارشاد فرمايلي دي چه سابقه امتونو كنبني هر نبي د يونه يو خاص قوم طرف ته ليكلي

^(١) رواه البخاري في كتاب التيمم باب بلا ترجمه رقم: ٣٢٥ وفي مواضع أخرى من صحيحه، انظر كشف الباري، كتاب التيمم:

٨٢، ومسلم كتاب المساجد... باب المساجد...، رقم: ٥٢١.

^(٢) آكام المرجان: ٥٩ الباب السابع عشر، ولسان العرب: ١٤/٢٢٦-٢٢٥ مادة: نوس، ومثله في المفردات للراغب، باب النون،

مادة نوس، ص: ٥١١.

^(٣) رواه البيهقي في دلائل النبوة: ٥/٤٧٤ رقم: ٢٢١٧ وأيضاً انظر: ٥/٤٧٣ رواية جابر وأبي ذر، رضى الله عنهما، كذا انظر مجلس

في ختم كتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى ﷺ: ٤٦.

^(٤) تفسير الضحاک: ١/٢٤٣-٢٥٢ سورة الأنعام رقم: ٧٩٦ وآكام المرجان: ٥٧ الباب السادس عشر ولقط المرجان: ٢/٤٢ فصل: هل

كان من الجن نبي أو رسول؟ وتفسير الطبري: ١٣٠/٥.

شوی وو (۱)، ابن حزم رحمته الله نور فرمائی چه دا خبره خو مونږ په یقیننی توگه باندي پیژنو چه جنات هم ویرولې شوی دی (چه هغوی هم مکلف دی)، نو ثابت شوه چه د هغوی کښې هم نبی تیر شوی دی. دلیل هم هغه د الله تعالی ارشاد دی: ﴿يُعْتَقِرُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ الْأَمْثَالَ يَكْمُرُ سَلْمًا مِّنْكُمْ.....﴾ (۱)

علامه بدرالدین شبلی رحمته الله فرمائی چه د حضرت ضحاک رحمته الله د مذهب تائید د قرآن کریم آیت ﴿وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ (۲) په تفسیر کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د ارشاد نه هم کیرې کوم چه ددی آیت په تفسیر کښې د هغوی نه نقل دی چه زمکې هم اووه دی په هره زمکه کښې ستاسو د نبی په شان یو نبی دی اود آدم په شان یو آدم دی. رواه الحاکم (۳)، حافظ ذهبی ددی حدیث تحسین فرمائیلی دی. (۴)
حافظ ابن حجر مکی رحمته الله فتاوی حدیثیه کښې لیکي چه ظاهر قرآن هم د حضرت ضحاک رحمته الله سره دی چه جناتو کښې هم نبی تیر شوی دی مگر اکثر علما، ددی خلاف دی. (۵)

د جمهورو مذهب: جمهور سلفا او خلفا ددی برعکس دا فرمائی چه په جناتو کښې کله هم رسول نه دی تیر شوی خو مره هم چه رسولان راغلی دی ټول هم دانسانانونه راغلی. دا مذهب حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ابن جریج، مجاهد، ابن کلبی، ابو عبید او علامه واحدی رحمهم الله وغیره نه نقل کړې شوی دی. او جمهور علما د آیت مبارک ﴿يُعْتَقِرُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ الْأَمْثَالَ يَكْمُرُ سَلْمًا مِّنْكُمْ.....﴾ تاویل دا فرمائی چه دا د جناتو نه څه خلق وو د الله تعالی د طرف نه باقاعده رسولان نه وو لیکن الله تعالی هغوی په زمکه کښې خواره کړل. چنانچه هغوی د الله تعالی د هغه رسولاتو کلام واوړیدو کوم چه انسانانوته مبعوث شوی وو اود هغې اوړیدو سره هغوی خپل قوم جنات طرف ته واپس راغلل او هغوی او ویرول د الله تعالی کلام (مامورات او منهیات) نی ورته واوړول. والله سبحانه وتعالی اعلم. (۶)

قال ابن حجر المکی: ومعنی ﴿رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ أي: من مجموعکم، وهم الإنس، أو المراد بهم رسل الرسل. الفتاوی الحدیثیه: ۹۸ مطلب: الأصغر أن الجن ليس فيهم نبي ولا رسول.

وقال الزمخشري في الكشاف: ۲/۶۶: واختلف في أن الجن هل بعث إليهم رسل منهم، فتعلق بعضهم بظاهر الآية، ولم يفرق بين مكلفين ومكلفين أن يبعث إليهم رسول من جنسهم، لأهم به أنس، وله ألف. وقال آخرون: الرسل من الإنس خاصة وإنما قيل ﴿رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ لأنه لما جمع الثقلان في الخطاب صرح بذلك، وإن كان من أحدهما، كقوله: ﴿يَخْرُجُ مِنْهَا الذُّلُومُ وَالْمَرْجَانُ﴾ وقيل: أراد رسل الرسل من الجن إليهم، كقوله تعالی: ﴿وَأُولَئِكَ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ﴾ وعن الكلبي: كانت الرسل قبل أن يبعث محمد صلوات الله عليه يبعثون إلى الإنس، ورسول الله صلوات الله عليه بعث إلى الإنس والجن.

(۱) الحدیث مرتخریجه آنفا الصحیحین (منفق علیه) عن جابر رضی الله عنه.

(۲) الفصل فی الملئ: ۱۴۷/۳ و آکام المرجان: ۵۷ الباب السادس عشر، فی بیان هل کان فی الجن نبی قبل بعثة نبینا..... ولفظ المرجان: ۲ عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ - ۱۸۴.

(۳) سورة الطلاق: ۱۲.

(۴) المستدرک للحاکم: ۹۳/۲ وصححه ابن حجر المکی فی الفتاوی الحدیثیه: ۶۹

(۵) تلخیص المستدرک للذهبی بذیل المستدرک: ۹۳/۲ و آکام المرجان: ۵۸ ددی حدیث متعلق اباحت اول الكتاب کښې په باب ماجاء فی سبع أرضین کښې راغلي دي

(۶) الفتاوی الحدیثیه: ۹۴ مطلب لم یبعث إلى الجن نبی قبل نبینا قطعا.

(۷) آکام المرجان: ۵۷ ولقط المرجان: ۴۳-۴۲ والتوضیح لابن الملئ: ۲۲۱/۱۹.

(بِحَسَابٍ): نَقْعًا: داهم دترجمة الباب حصه ده. په دې عبارت تفسیریه سره هم امام بخاری رحمته الله علیه خپله مدعی حاصل کړې ده. آیت مبارک ﴿فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَحْتَالُ بِخَسَاوٍ وَلَا رَهَقًا﴾^(۱)، کنبی نی د لفظ بخس شرح او فرمائیله چه دا د نقص او کمی باره کنبی دې. اودې سره نی د جناتو مکلف کیدل هم ثابت کول ځکه چه څوک په خپل رب باندي ایمان لری هغه ته به د هیڅ نقصان انديښنه نه وی. او چه کوم کافر وی هغه به ویریرې چه د څه نقصان ښکار نه شی. دا ویره ترهه د جناتو دمکلف کیدو دلیل دې چونکه د آیت تعلق هم دهغوی ذات سره دې.^(۲)

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَبَاً﴾ / الصافات: ۱۵۸ / قَالَ: كُفَّارٌ قُرْنِيٌّ: الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ، وَأُمَّهَاتُهُمْ بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ. قَالَ اللَّهُ: ﴿وَلَقَدْ عَلِمْتِ الْجِنَّةَ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝﴾ / الصافات: ۱۵۸ / سَخَّرَ لِلْحِسَابِ. ﴿جُنْدًا مُحْضَرُونَ ۝﴾ / يس: ۷۵ / عِنْدَ الْحِسَابِ. حضرت مجاهد بن جبر رحمته الله علیه (۳) آیت مبارک ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ ...﴾

په تفسیر کنبی فرمائی چه دقریشو کافرانو به ونیل چه فرښتې نعوذبالله دالله تعالی لونه دی او د هغوی میښندې د پیریانود سردارانو لونه دی.

د آیت مبارک شرح او تفسیر: د حضرت مجاهد رحمته الله علیه دا تعلیق حسب سابق امام بخاری رحمته الله علیه د خپل موقف د ثابتولو دپاره ذکر کړې دې چه جنات مکلف دی. هغه په دې توگه چه د کافرانو عقیده د ملائکه باره کنبی دا وه چه هغوی نعوذبالله د الله تعالی چه د هر څه نه پاک اولونې دې لونه دی. د اولاد د اثبات دپاره به بیا د زوج ضرورت وی نودهغوی عقیده داوه چه د جناتو د سردارانو د لونه و نه د الله تعالی نعوذبالله واده شوې دې د کوم په نتیجه کنبی چه فرښتې پیدا شوې. دغه شان هغوی د رب کریم او جناتو په مینځ کنبی رشته داری ثابتولو کوشش کړې دې اودا عقیده نی خپله کړه چه جنات د رب کریم سخرگننی ده. نعوذبالله من ذلك.

الله تعالی ذکر شوی آیت مبارک کنبی دهغوی د دې فضول او فاسدې عقیدې شناعت او قبح واضح کولو سره ارشاد او فرمائیلو چه دا څنگه کیدې شی چه دهغه خپل مخلوق سره خسروانه تعلقات او رشته دارنی وی؟ حالانکه کوم چه سخرگننی گر خولې شی هغوی ته پخپله دا حقیقت په ښه شان سره معلوم دې چه د قیامت په ورځ به هغوی هم د خپل رب قادر په مخکښې د حساب کتاب د پاره حاضرېږی. سخرگننی خو یونعمت دې (۴) چرته دهغوی نه هم څه تپوس پوښتنه کیدې شی؟ حضرت تهانوی رحمته الله علیه لیکي: هغه خلقو الله تعالی او جناتو کنبی هم رشته دارنی گر خولی دی د کوم بطلان چه نور هم زیات ښکاره دې ځکه چه بی بی د کوم کار دپاره وی د هغې نه حق تعالی منزله دې او چه کله زوجیت محال دې نو صهریت کوم چه دهغې فرع ده نیز محال دې (۵)

(۱) سورة الجن: ۱۳.

(۲) عمدة القاری: ۱۵۴/۱۸۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۳) د حضرت مجاهد بن جبر رحمته الله علیه حالات کشف الباری کتاب العلم باب الفهم فی العلم: ۳۰۷/۳ کنبی تیرشوی دی

(۴) قال الله تعالی: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا جَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾ [سورة الشعراء: ۵۴/۸]

(۵) بیان القرآن: ۲۶۰/۳.

د مذکوره تعلیق شرح: حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ په دې تعلیق کښې دبخاری شریف په ټولو نسخو کښې «وَأَمَّا هُمْ» راغلي دي. البته د ابوذر رضی اللہ عنہ په نسخه کښې «وَأَمَّا هُمْ» ضمير جمع مؤنث سره دي خو بهتر او اولني دي. (۱)

سروات جمع ده ددې مفرد سراه دي چه پخپله هم جمع ده او ددې مفرد سري دي. دکوم معنی چه د سردار ده لکه چه سروات جمع الجمع ده. (۲) خو حافظ صاحب رضی اللہ عنہ دا د سرة جمع گر خولي ده يعنی شريفې بنخي. (۳)

د آيت مبارك د حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ دا تفسير حضرت قتادة رضی اللہ عنہ او ابن السائب رضی اللہ عنہ د قول مطابق دي چه دا فرماني چه په آيت کښې «الجنة» نه مراد جنات دي داد يهوديانو رائي وه چه الله تعالى نعوذ بالله په جناتو کښې واده کړي او دهغي په نتیجه کښې فرينتي پيدا شوي. دلته نور دوه اقوال دي ① عوفي رضی اللہ عنہ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روايت کړي دي چه په آيت کښې «الجنة» نه مراد ابليس دي. دا قول د زنادقه ملاعنه طرف ته منسوب دي چه ددې خبرې قائل دي چه الله تعالى او ابليس نعوذ بالله رونزه دي. د خير صدور د الله تعالى نه او د شر صدور د ابليس نه کيږي. په دې صورت کښې نسبت سره د رورولني نسبت مراد دي داهم د مجوسو د گمان په شان باطل دي خو که چه د دوو خدايانو قائل دي. يزدان او اهرمن.

② د قريشو کافران ددې خبرې قائل وو چه فرينتي د الله تعالى لونه دي نعوذ بالله او جنه د فرينتويو نوع دي کوم ته چه جنه وائي. په دې صورت کښې نسب سره د پلار او لور رسته يعنی بنوت مراد وي. علامه عيني رضی اللہ عنہ فرماني «والمعنى جعلوا مما قالوا نسبة بين الله وبين الملائكة، وأثبتوا بذلك جنسية جامعة الله وللملائكة. تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً» (۴)

دا د حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ نه روايت دي کوم چه مصنف رضی اللہ عنہ هم نقل کړي دي. ددې دريو اړو اقوالو مخې ته کيخودو سره دا خبره واضح کيږي چه د الجنة په معنی کښې دوه اقوال دي. ① ملائكة او ② جنات. په رومي صورت کښې به د آيت مبارك معنی دا شي چه فرينتوته هم ددې خبرې علم دي چه دا مشرکان به د جهنم په اور کښې ور اوراندي کولي شي. يعنی د الجنة نه مراد فرينتي دي او ﴿إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ﴾ کښې هم ضمير د مشرکين مکه طرف ته راجع دي. چاچه دا فضول خبره کړي ده. فرينتي الجنة سره ځکه تعبیر کړي شوي دي چه هغوی هم د نظر نه غائب دي لکه څنگه چه جنات دي. (۵)

① عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ وإرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

② عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ التوضیح: ۲۲۴/۱۹ وإرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

③ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

④ عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵.

⑤ حواله بالا وإرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

به دویم صورت کنبی به د آیت معنی داشی چه پخپله جناتو ته هم دا خبره معلومه ده چه هغوی به حساب کتاب ته وړاندې کیری. چنانچه اېنهم کنبی دضمیر مراد جنات دی اود نسبتا نه صهریت یعنی د سخرگننی رشته مراد ده. (۱)

قوله: مستحضر للحساب: هغه جنات به د حساب کتاب دپاره حاضرولې شی. په دې عبارت کنبی (مُحْضَرُونَ) تفسیر او توضیح کړې شوی دې. چه د احضار نه د حساب دپاره حاضرول مراد دی. دلته د تانیث د صیغې سره مستحضر دې خو په بعض نسخو کنبی سیحضرون راغلي دي. مفهوم ئی تقریباً بودي. (۲)

[جُنْدٌ مُحْضَرُونَ] داد سورت یس د یو آیت مبارک حصه ده. ددې نه اول دا آیاتونه دی [وَأَتَّخِذُوا مِن دُونِ اللَّهِ إِلَهًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ] لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ] (۳) ددې آیاتونو په ظاهره د جناتو سره هېڅ تعلق نشته دې لیکن دلته دا د ماقبل سورت صافات د آیت مبارک (إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ) د تاکید دپاره ذکر کړې شوی دی چه دلته هم د احضار نه احضار للحساب مراد دي البته علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چه د سورت یس په دې آیت کنبی الهه نه جنات مراد کیدې شی ځکه چه کافرانو داهم د خدانی په توگه خپل کړی وو. دغه شان سابقه آیت سره به ددې آیت تعلق هم ثابت شی. (ویمتثل أن يقال: لفظ «إِلَهًا» في الآية متناول للجن، لأنهم أيضاً اتخذوا هم معابدهم. والله أعلم) (۴)

ابوذر د حموی او مستملی وغیره نه (جُنْدٌ مُحْضَرُونَ) صیغه د مفرد سره نقل کړې دي خو کشمیهنی جمع سره (جُنْدٌ مُحْضَرُونَ) نقل کړې دي. اوهم دغه زیات مناسب دی ځکه چه دا د قرآن کریم الفاظ دی. (۵) د مذکورہ تعلق مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه دا تعلق ذکر کولو سره خپله مدعی ثابتہ کړې ده چه جنات مکلف دی د دوی نه به حساب اخستلې شی د کومې چه پخپله هم هغوی ته علم دي. (۶) د مذکورہ تعلق تخریج: د حضرت مجاهد رحمته الله علیه دا تعلق امام فریابی رحمته الله علیه په خپل موصول سند سره څه اضافي سره داسې روایت کړې دي: «قال كفار قریش: قالوا: الملائكة بنات الله. قال أبو بكر (الصدیق رضی الله عنه): فبن أمهاتهم؟ قالوا: بنات سروات الجن» (۷) دغه شان د سورت یس د آیت تفسیر هم د حضرت مجاهد رحمته الله علیه دي کوم چه فریابی رحمته الله علیه «أدم، عن ورقاء، عن ابن أبي نعيم، عن مجاهد» په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. والله اعلم بالصواب. (۸)

(۱) زاد المسیر: ۳۲۵/۶ روح المعانی: ۱۴۵/۱۲/۸ الصافات: ۱۵۹ و بیان القرآن: ۲۶۰/۳ عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵-۱۸۵ التوضیح: ۲۲۴-۲۲۳/۱۹

(۲) فتح الباری: ۳۴۳/۶ تغلیق التعلیق وتعلیقانه: ۵۱۴/۳

(۳) سورة یس: ۷۵-۷۶

(۴) شرح الکرمانی: ۲۱۰/۱۳ عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵

(۵) عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ إرشاد الساری: ۳۰۶/۵

(۶) عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵

(۷) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ تغلیق التعلیق: ۵۱۴/۳ تفسیر مجاهد: ۵۷۱ سورة الصافات. وتفسیر ابن جریر: ۶۹/۲۳/۱۰

(۸) تغلیق التعلیق: ۵۱۴/۳ تفسیر مجاهد: ۵۶۱ سورة یس: ۷۵

دمذکورہ تعلیق ترجمہ الباب سرہ مناسبت: ددی تعلیق ترجمہ الباب سرہ مناسبت بالکل واضح دی
چہ علمت الجن انهم سیحضرون للحساب کنبی دی. د کوم نہ چہ د جنات مکلف کیدل واضح دی (۱)

الحديث الاول

۳۱۳۲- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي
صَعْصَعَةَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ لَهُ: إِنِّي أَرَاكَ
مُحِبُّ الْغَنَمِ وَالْبَادِيَةَ، فَإِذَا كُنْتَ فِي غَنَمِكَ وَبَادِيَتِكَ، فَأَذْنُتِ بِالصَّلَاةِ، فَارْفَعِ صَوْتَكَ بِالنِّدَاءِ، فَإِنَّهُ «لَا
يَتَمَمُّ مَدَى صَوْتِ الْمُؤَذِّنِ حَرْبٌ وَلَا أَلْسٌ وَلَا شَيْءٌ غَرًّا لَمْ يَدَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: سَمِعْتُهُ
مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (۱) [۵۸۳]

ترجمہ: عبد اللہ بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ فرمائی چہ حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ ماتہ اونیل چہ زہ کورم
چہ ستا چیلٹی او کلی دیر خوئی دی. کله چہ تہ خیلو چیلوسرہ یا پہ خیلو کلو کنبی نی اود موئخ
دپارہ اذان ورکری نوخپل آواز د اذان پہ وخت اوچت ساتہ خکہ چہ د مؤذن اذان ترکومی پوری ہم
یوانسان یا جن یا بل خہ خیز واوری نود قیامت پہ ورخ بہ هغه خیز دهغه دپارہ گواھی ورکوی
ترجمہ: حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا حدیث ما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ پخپله اوریدلې دی
دا حدیث پہ کتاب الاذان کنبی تیر شوی دی لهذا پہ ترجمہ باندی اکتفا کری شوی ده (۲)

تراجم رجال

قتیبہ: دا شیخ الاسلام قتیبہ بن سعید ثقفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب افساء السلام کنبی
تیر شوی دی. (۳)

مالک: دا امام دارالہجرتہ امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی
او تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من الذین الفرار من الفتن لاندی بیان کری شوی دی. (۴)
عبدالرحمن بن عبداللہ بن عبدالرحمن بن عبداللہ بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی
صعصعہ رضی اللہ عنہ دی. (۵)

ابیہ: (عبداللہ بن عبدالرحمن): دا عبداللہ بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعہ رضی اللہ عنہ دی.

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۶ فتح الباری، ۳۴۶/۶.

(۲) قوله: أن أباسعید الخدری رضی اللہ عنہ: الحدیث، مرتخریجہ فی کتاب الاذان باب رفع الصوت بالنداء.....

(۳) کتاب الاذان باب رفع الصوت بالنداء رقم: ۶۰۹.

(۴) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۰، ۸۰/۲.

(۶) دأبوصعصعہ نوم عمرو بن زید دی. چہ پہ جاہلیت کنبی وڑلې شوی. دہغه خلور خامن وو. حارث، جابر، قیس او
ابو کلاب دا خلور وارہ صحابہ کرام دی. رضی اللہ عنہم پہ دوی کنبی درې پہ مختلف غزوات کنبی شہیدان شوی حضرت حارث
رضی اللہ عنہ پہ جنگ یمامہ کنبی او حضرت جابر او کلاب رضی اللہ عنہما غزوہ موتہ کنبی شہیدان شوی او قیس رضی اللہ عنہ پہ جنگ بدر کنبی
ساقی او پہ جنگ احد کنبی مقاتل وو التوضیح: ۱۹/۲۲۴ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۶.

۲۶

ابو سعيد خدری: دا مشهور صحابی حضرت سعد بن مالک بن سنان رضی اللہ عنہ دی. ددی بزرگانو تذکرہ کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندی بیان کری شوی دی. (۱)
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث دی جملہ سره دی
«لا یسمع مدی صوت المؤمنین ولا انس، الا یتهدله...» د کوم نه چه په واضحه توگه سره ثابتیری چه جنات به هم د قیامت په ورځ په محشر کبسی جمع کولی شی دهغوی حساب کتاب به کیپی کوم چه دمكلف کیدو علامت دی. (۲) بل دی حدیث سره د جنات وجود هم ثابتیری. (۳)

۱۳- باب: قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿وَأَذْصَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ - إِلَى قَوْلِهِ - أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ / الأحقاف: ۲۹-۳۲.

د ترجمه الباب مقصد: د صحیح بخاری شریف یو شارح دلته د غرض ترجمه او دهغی مقصد نه دی چیرلې صرف حضرت شیخ الحدیث صاحب رضی اللہ عنہ غرض ترجمه خودلې دی. هغه فرمائی چه زما په نیز امام بخاری رضی اللہ عنہ د دی ترجمه او د آیت مبارک په ذریعه دامام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ د مستدل طرف ته اشاره کری ده د چامذهب چه د جنات باره کبسی دادی چه دوی ته د طاعات ثواب نه ملاویری صرف د عذاب نه خلاصی ملاویری. په دی باندی په تیر شوی باب کبسی هم خبره شوی ده. دامام اعظم رضی اللہ عنہ مستدل په ترجمه الباب کبسی ذکر شوی آیت مبارک دی چه په دی کبسی صرف د عذاب نه د خلاصی ذکر دی د طاعات په بدله کبسی د جنت ملاویدلو هیڅ ذکر نشته دی.

فلاجیون رضی اللہ عنہ تفسیر احمدی کبسی لیکی: «وقال امامنا الأعظم أبو حنيفة: إهم لم يتأبوا كالأانس، وغاية إيمانهم أنهم ينجون من العذاب، لأنه قال في آخر هذه الآية: ﴿يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيَجْرِمَكُمْ مِّنْ عَذَابِ إِلِيمٍ﴾ هكذا ذكر في المدارك والكشاف والبيضاوي...» (۴)

مکمل آیات کریمه او دهغی ترجمه: امام بخاری رضی اللہ عنہ چه کوم آیاتونه د ترجمه الباب جز او حصه جوړ کری دی هغه دادی: ﴿وَأَذْصَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلُوا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ﴾ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿يَقَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيَجْرِمَكُمْ مِّنْ عَذَابِ إِلِيمٍ﴾ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ (۵)

(۱) كشف الباري: ۸۳/۲-۸۰

(۲) فتح الباري: ۳۴۶/۶ إرشاد الساري: ۳۰۶/۵.

(۳) عمدة القاري: ۱۸۲/۱۵.

(۴) الكنز المتواری: ۲۱۴/۱۳ والأبواب للكاندهلوی: ۲۱۱/۱ والتفسيرات الأحمدية: ۶۶۰ حتم تنزيل الكتاب، والبيضاوي مع حاشية الشهاب الخفاجي: ۴۸۲/۸ سورة الاحقاف، والكشاف: ۳۰۴/۴ ومدارك التنزيل: ۲۱۹/۳-۲۱۸.

وقال الإمام الكرمانی رحمته اللہ علیہ: وقد جرى بين الإمامين أبي حنيفة ومالك، رحمهما الله في المسجد الحرام مناظرة في هذه المسئلة. فقال أبو حنيفة: نوابهم السلامة عن العذاب، متمسكا بقوله تعالى: ﴿يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيَجْرِمَكُمْ مِّنْ عَذَابِ إِلِيمٍ﴾ وقال مالك: لهم الكرامة بالجنة، وحكم الثقلين واحد، قال تعالى ﴿وَلَنْ نَّعَاقِبَهُمْ بِمَنَاقِبِهِمْ﴾ وقال: لم يظن أن الله قبلهم ولا جان. شرح الكرمانی: ۲۱۰/۱۳.

(۵) سورة الأحقاف: ۲۹-۳۲.

او کله چه مونږ د جنات یو جماعت ستا طرف ته راوستل چه قرآن پاک نی اوریدلو. غرض چه کله هغه خلق قرآن له راؤرسیدل نو ونی ونیل چه خاموش شنی. بیا چه کله قرآن اولوستلی شو هغه خلق خپل قوم د خبر رسولودپاره واپس لاړل. ونی ونیل ای روڼو! مونږ یو کتاب اوریدلی راغلی یو. چه د موسی علیه السلام نه پس نازل کړې شوې دې چه د خپل خان نه د مخکینو کتابونو تصدیق کوی. د حق او نیغې لارې طرف ته لاڅوډنه کوی. ای روڼو! تاسو د الله تعالی طرف ته د رابلونکو وینا او مننی او په هغې باندې ایمان راورنی الله تعالی به ستاسو گناهونه معاف کړی اود دردناک عذاب نه به م محفوظ کړی. او څوک چه د الله تعالی طرف ته د رابلونکو وینا نه منی نو هغه په زمکه کښې الله تعالی ته ماتې نه شی ورکولې اود الله تعالی نه سوا به بل هیڅوک دهغه حامی هم نه وی داسې خلق په صریح گمراهنی کښې دی. (ترجمه حضرت تهانوی علیه السلام^(۱))

(مَصْرُفًا) / الكهف: ۵۳ / مَعْدَلًا. (صَرَفْنَا): أَي وَجَّهْنَا.

قوله: (مَصْرُفًا): مَعْدَلًا: داد ابو عبیده رضی الله عنه تفسیر دې. په کوم کښې چه هغه مصرف -

بکسر الراء - تفسیر معدل سره کړې دې. د کوم معنی چه د لارې او د تیختې د ځانی ده. ترجمه الباب کښې د ذکر شوی آیت لفظ [صَرَفْنَا] سره دامام بخاری رضی الله عنه ذهن حسب عادت د یوبل آیت مبارک طرف ته منتقل شوې. چرته چه [مَصْرُفًا] راغلی دې. یعنی [وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرُفًا] چه هغه مجرمین به د جهنم د اور نه بچ کیدو دپاره دامان ځانی نه مومی. چنانچه ددې آیت طرف ته اشاره او کړې شوه^(۲)

(مَصْرُفًا) اسم مکان دې یا اسم زمان. بعض حضرات مثلاً ابوالبقاء رضی الله عنه اود هغه ملگری دا مصدر گرځوی علامه سمین حلبی رضی الله عنه دا سهو گرځولې ده. او که چرې (مَصْرُفًا) په فتح د راء وی نو ددوی دا خبره به صحیح و دلکه چه د زید بن علی رضی الله عنه په قراءت کښې د راء فتحه سره دې خوبکسر الراء په صورت کښې مصدر گرځول په هیڅ توگه صحیح نه دی^(۳)

(صَرَفْنَا) أَي وَجَّهْنَا: دا دامام بخاری رضی الله عنه خپل تفسیر دې. په کوم کښې چه هغوی د [مَصْرُفًا] معنی وجها سره کړې ده چه مونږ (دا جنات) متوجه کړل، لاږ مو ورته اوخودله^(۴)

دباب مناسبت سره یو بل حدیث اودهغې ترجمه: امام بخاری رضی الله عنه ددې ترجمه الباب لاندې څه حدیث نه دې ذکر کړی. خوددې باب مناسب د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هغه حدیث دې په کوم کښې چه د حضور پاک صلی الله علیه و آله عکاظ ته تلل اود جناتو د حضور پاک د تلاوت د اوریدو ذکر دې. پوره حدیث دا دې:

^(۱) بیان القرآن جدید: ۳/۴۰۴ سورة الأحقاف.

^(۲) عمدة القاری: ۱۵/۸۷ فتح الباری: ۶/۳۴۷ مجاز القرآن: ۱/۴۰۷ سورة الکهف

^(۳) روح المعانی: ۲۸۳/۸ سورة الکهف. قال السمین الحلبي رحمه الله: والمصرف يجوز أن يكون اسم مكان أو زمان. وقال ابوالبقاء: (مَصْرُفًا) أي: انصرفا، ويجوز أن يكون مكانا.

قلت: وهذا سهو. فإنه جعل المفعول بكسر العين مصدر المضارعه بفعل بالكسر من الصحيح. وقد نصوا على أن اسم مصدر هذا النوع مفتوح العين. واسم زمانه ومكانه مكسورها. نحو: المضرب والمضرب. وقرأ زید بن علی (مَصْرُفًا) بفتح الراء. جعله مصدرا. لأنه مكسور العين في المضارع، فهو كالمضرب بمعنى الضرب. ولبتأبالبقاء ذكر هذه القراءة، ووجهها بما ذكره قبل الدرالمصون: ۴/۴۶۵.

^(۴) فتح الباری: ۶/۳۴۷ وقال العینی رحمه الله: ۱۵/۱۸۷ وقيل وفقنا بصرفنا إياهم عن بلادهم اليك

«عن ابن عباس رضی الله عنهما، قال: انطلق النبی صلی الله علیه وسلم فی طائفة من اصحابه، عامدين الى سوق عکاظ، وقد حیل بین الشياطين و بین خير السماء، وأرسلت عليهم الشهب، فرجعت الشياطين الى قومهم، فقالوا: مالکم؟ فقالوا: حیل بیننا و بین خير السماء، إلا شیء، حدث، فأضربوا مشارق الأرض ومغاربها، فأنظروا ما هذا الذي حال بینکم و بین خير السماء، فأنصرف أولئك» (۱)

یعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د صحابه کرامو رضی الله عنہم د یو جماعت سره د عکاظ بازار ته دتلو اراده او کره روان شو، په داسې حال کښې چه د شیطانونو او آسمانی خبرونو په مینځ کښې بندیز لگولې شوې وو او په شیطانونو باندې شهابونه وریدل چنانچه کله چه شیطانون خپل نوم طرف ته (ناکام) واپس شو نو قوم تپوس او کړو څه خبره ده؟ نو هغوی او ونیل چه زمونږ اود آسمانی خبرو په مینځ کښې بندیز لگولې شوې دې او په مونږ باندې شهابونه راوړولې شی. نو قوم او ونیل چه ستاسو اود آسمانی خبرو په مینځ کښې د بندیز هیڅ وجه نشته سوا ددې نه چه څه نوې خبره رابنکاره شوې ده. د زمکې د مشرقونو او مغربونو (څلور واره طرفونو) ته خواره شنی او اوگورنی چه ستاسو اود آسمانی خبرونو په مینځ کښې حائل شوې دا څه څیز دې؟

چنانچه هغه جنات کوم چه د تهامه طرف ته وتلې وو د نبی کریم صلی الله علیه وسلم طرف ته وراوگرځیدل حضور پاک هغه وخت نخله (دیوځانی نوم دې) کښې وو. د عکاظ د بازار دتلو اراده شی کړې وه حضور پاک صحابه کرامو ته د سحر موندو ورکولو. کله چه جناتو قرآن واوړیدو نو په غور سره شی ددې تلاوت اوریدو او ونی ونیل په خدانی هم دغه دې کوم چه زمونږ اود آسمانی خبرو په مینځ کښې حائل جوړ شوی دی. هم په دې موقع چه کله هغوی خپل قوم جناتو ته واپس اورسیدل نو ونی ونیل ای روترو' مونږ عجیبه (مضامین حامل) قرآن واوړیدو چه درشد او هدایت طرف ته لار خوده کوی. نومونږ خو پدې باندې ایمان راوړې دې او (اوس) مونږ دخپل رب سره بل هیڅوک شریک نه گنږو. نو الله تعالی په خپل نبی باندې وحی نازل کړه: ﴿قُلْ أُوْحِي إِلَيَّ أَنَّهُ اسْمَمَةٌ نَّفَرَمِنَ الْجِنِّ﴾ (۲) چنانچه په دې آیاتونو کښې د جناتو خبرې اترې په ذریعه دوحی رسول الله صلی الله علیه وسلم ته خودلې شوې دی.

چنانچه امام بخاری رحمته الله علیه مذکوره آیات د ترجمه الباب حصه جوړولو سره هم ددې حدیث طرف ته اشاره کړې ده. دوباره ددې د ذکر کولو حاجت نه دې گنږلې. (۳)

۱۴- باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾ / البقرة: ۱۶۴.

دترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه د ملاتکه، ابلیس او جن وغیره ذکر کولو نه پس اوس د حیواناتو دتخلیق ذکر کوی چه دا هم دالله تعالی مخلوق دې لکه چه ملاتکه او جن وغیره ټول الله سبحانه وتعالی حیات وغیره د حیواناتو نه مخکښې پیدا کړی دی یا دا چه ددې ټولو تخلیق د نوع انسانی دتخلیق نه مقدم دې.

(۱) صحیح البخاری کتاب الأذان باب الجهر بقراءة صلاة الصبح رقم: ۷۷۳ و کتاب التفسیر رقم: ۴۹۲۱ و صحیح مسلم کتاب

الصلاة باب الجهر بالقراءة فی الصبح..... رقم: ۴۴۹.

(۲) سورة الجن: ۱.

(۳) فتح الباری: ۳۴۷/۶ الكنز المنواری: ۲۱۴/۱۳ نور تفصیل دپاره اوگورنی التوضیح لابن الملقن: ۲۲۶-۲۲۵.

حافظ رحمته فرماني: «كأنه أثار إلى سبق خلق الملائكة والجن على الحيوان أو سبق جميع ذلك على خلق آدم»^(١)، دحيواناتو تخليق دانساني نوع په تخليق باندي مقدم دي. په دي باندي دمسلم شريف حديث هم دلالت كوي په كوم كنبې چه راغلي دي «إن خلق الدواب كان يوم الأربعاء»^(٢)

دحضرت گنگوهي رأيي: فقيه النفس حضرت گنگوهي رحمته ددي ترجمة الباب مقصد دا بناني چه امام بخاري رحمته په فلاسفه باندي رد او دهغوي دفعيه كول غواري خوك چه دا وائي چه الله تبارك وتعالى «العباد بالله» صرف عقل اول پيدا كړو، په دي كائنات كنبې په دي عالم كنبې په رنگ او بوني كنبې چه دا څه بنه يا بد كيږي ددي ټولو تعلق د عقل عاشر سره دي كوم چه هغوي په عقل فعال سره موسوم كوي.^(٣)

ځكه چه عادت هم دغه دي چه د وړو وړو څيزونو نسبت لويو او عظيم خلقو ته نه شي كولې په دي وجه د فلاسفه په قول ولي الله تعالى به مچ وغيره هم پيدا كوي؟ دومره عظيم ذات كيدو سره به هغه دومره وړوكي اوسپك كار كوي، نه داسې نه ده، بلكه دا ټول په عقل عاشر سره پيداشوي. چنانچه امام بخاري رحمته په دوي رد او كړو اودا ترجمه ئي قائم كړه چه هر څيز كه هغه لوني دي او كه وړوكي، ذره وي او كه غر، زمكه وي او كه آسمان ټول دهغه عظيم صفاتو والا ذات پيدا كړي دي.

لامع كنبې دي: «ولما كانت العادة اربية بأن العظم لا ينسب إليه الحقيق، وقد كانت الفلاسفة زعمت أنه تبارك وتعالى لم يخلق إلا العقل الأول، وجمله ما يتكون في عالم الكون والفساد فإنه إلى العقل العاشر، دفعه (الإمام البخاري رحمه الله) بأن كل ذرة من ذرات العالم، وكل دابة ما على الأرض - صغيرة كانت أو كبيرة، حقيرة أو ذات خطر - فإنما خلقه الله تبارك وتعالى، ومنه الخلق والأمر، فتبارك الله أحسن الخالقين»^(٤) د قرآن كريم ډير آياتونه هم صراحتاً په دي باندي دلالت كوي چه دهر څيز خالق الله تعالى دي.^(٥)

^(١) فتح الباري: ٣٤٧/٦ ولامع الدراري: ٢٨٤/٧-٢٨٣.

^(٢) په ظاهره دلته د حافظ صاحب رحمته نه تسامح شوي دي چه دخلق الدواب نسبت ئي يوم الأربعاء، طرف ته او كړو حاله كه صحيح يوم الخميس دي. په مسند احمد وغيره كنبې هم دغه دي. اوگورئ: ٣٢٧/٢ صحيح مسلم كتاب صفة القيامة... باب ابتداء الخلق... رقم: ٢٧٨٩.

^(٣) قال صاحب غياث اللغات: إن العقل قوة في نفس الإنسان، يميز بها دقائق الأشياء، وهو المسمى بالنفس الناطقة، وعند الحكماء بجيء بمعنى الملك، والمعروف عندهم أنه تعالى وتقدس خلق ملكا واحدا، وهو الذي يقال له: العقل الأول. وهذا الملك خلق ملكا ثانياً والفلك الأول، وهذا الملك الثاني خلق ملكا ثالثاً والفلك الثاني، - وهلم جرا، إلى أن - خلق الملك التاسع الملك العاشر والفلك التاسع، وهذا الملك العاشر يقال له عندهم: العقل الفعال، وهو الذي خلق جميع العالم والأشياء كلها، ويقال: إن العقل العاشر هذا هو جبريل عليه الصلاة والسلام، كما صرح بذلك في المبيذى [١٦٩ فصل في كيفية توسط العقول بين الباري تعالى وبين العالم الجسماني]. وقال صاحب البرهان: إن العقل العاشر هو المسمى بنور محمد، وكتابة أبيضاعن جبريل عليهما الصلاة والسلام. انتهى معرباً مختصراً من غياث اللغات. تعليقات لامع الدراري: ٣٨٥/٧ والكنز المتواري: ٢١٦-٢١٧/١٣.

^(٤) لامع الدراري: ٣٨٧/٧-٣٨٣ والكنز المتواري: ٢١٩/١٣-٢١٥.

^(٥) فقد قال عزاسمه: ﴿خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَعَفَا عَذْوَةَ﴾ [الأنعام: ١٠٢] وقال عزاسمه: ﴿إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ [القدر: ٤٩] قال الكرمانى: التفسير خلقنا كل شيء بقدر، يستفاد منه أن يكون الله خالق كل شيء، فتح الباري: ٤٤٦/١٦ كتاب التوحيد باب (٥٦) ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْبَلُونَ﴾ انظر للاستزادة: تعليقات لامع: ٣٨٥/٧.

لفظ دابه او د امام بخاری حسن ترتیب: د دابه لغوی معنی ده خوئیدل، رابنکل او تلل یعنی «مأیدب علی الأرض»، او په عرف کبني ددي استعمال ذوات الاربیع یعنی د خلورو خپرو والاخناور دپاره کيږي. په دې وجه بعض حضراتو دا لفظ اس سره او بعض خر سره خاص کړې دي. خودلته چه کوم مراد دامام بخاری رضی الله عنه دې هغه لغوی معنی ده یعنی هر ساه والا په زمکه باندي تلونکې خوئیدونکې او الوتونکې. (۱)

د امام بخاری رضی الله عنه حسن ترتیب او گورنی چه هغوی دلته په ترجمه الباب کبني درې آیاتونه ذکر کولو سره د خناورو ټول قسمونه کوم چه درې دي، استیعاب او احاطه کړې ده. هغه انواع ثلاثه دادی: ① په زمکه باندي چه کوم زنده سر چینجی وغیره اوسیرې دهغې طرف ته نی په لفظ حیات سره اشاره او کړه ② کوم خناور چه په زمکه باندي گرخی دهغې طرف ته نی ﴿ وَمَا مِنْ ذَابِيَةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا 》 سره اشاره او کړه ③ کوم چه په هوا باندي الوزی یعنی مرغنی دهغې طرف ته نی په آیت مبارک ﴿ أُولَئِكَ يَرْوُونَ إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفْتًا وَيَقْبِضْنَ 》 په ذریعه سره اشاره او کړه. (۲) دغه شان ټول انواع د حیواناتو د ترجمې لاندې راغلل. ولله دره.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الثُّعْبَانُ الْحَيَّةُ الدَّامِرُ مِنْهَا

ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چه ثعبان مذکر مار ته وائی. په دې تعلیق کبني د لفظ ثعبان په ذریعه د قرآن کریم آیت ﴿ فَأَذَاهِى ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ 》 (۳) طرف ته اشاره کړې شوې ده او د دې تفسیر د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په حواله سره بیان کړې شوې چه مذکر مار ته ثعبان وائی، ذکر کولو سره د دې دپاره مقید کړې دي چه د حیه اطلاق مذکر او مؤنث دواړو صنفونو په مارانو باندي کيږي. په دې کبني چه کومه تاء ده هغه تاء د وحدت ده. تاء د تانیث نه ده لکه چه د تمره تاء د وحدت دپاره ده. (۴)

د مذکورې تعلیق تخریج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذکورې بالا اثر امام طبری رضی الله عنه په خپل تفسیر کبني د مثنی په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۵) دغه شان ابن ابی حاتم رضی الله عنه هم په خپل طریق سره دا موصولاً ذکر کړې دي (۶) بعض حضراتو فرمانيلى دي چه ثعبان لونی مار (اژدها)، ته وائی که هغه مذکر وی او که مؤنث. خو په آیت مبارک کبني هم مذکر مراد دي لکه چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د تفسیر نه ظاهر دی.

وَيَقَالُ: الْحَيَّاتُ أَجْنَسٌ: الْجَانُّ وَالْأَقَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. ﴿ أَخِذْ بِنَاصِيَتِهَا 》 / هود: ٥٦ / فِي مَلِكِهِ وَسُلْطَانِيهِ.
وَيَقَالُ: (صَافَات) بُسْطٌ أَجْنَعْتُهُنَّ (يَقْبِضْنَ) / الملك: ١٩ / يَضْرِبْنَ بِأَجْنَعْتِهِنَّ.
وَيَقَالُ: الْحَيَّاتُ أَجْنَسٌ: الْجِنَانُ وَالْأَقَاعِي وَالْأَسْوَدُ أَوْ وَنِيلِي شَوِي دِي چه دمارانو ډير جنسونه او قسمونه دي لکه جنان دی افاعی دی او اسود. په دې جمله کبني دمارانو د مختلفو اجناسو وضاحت

(۱) فتح الباری: ۳۴۷/۶ تعلیقات اللامع: ۲۸۵/۷.

(۲) تعلیقات للامع: ۳۸۴/۷.

(۳) سورة الأعراف: ۱۰۷.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۷/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۰۶/۵ معجم النحو والصرف: ۱۴۴ ارسیدیه.

(۵) جامع البیان (تفسیر الطبری): ۱۰/۶ الأعراف.

(۶) فتح الباری: ۳۴۷/۶ تعلیقات: ۵۱۴/۳ والدر المنثور: ۱۰۶/۳.

کړې شوي دي. د اصيلی په نسخه کې الحيات اجناس اجناس په خانی الحان اجناس ليکلي دي. خود قاضي عياض په قول صحيح اولني دي. (۱) يعنی الحيات اجناس، خکه چه جان پخپله جنس دي نوددي د اجناس کيدو څه معنی؟ دا جمله په حقیقت کې د مجاز القرآن مصنف حضرت ابو عبیده معمر المشنی رضی الله عنه کلام دي. کوم چه هغوی د سورة القصص د تفسیر لاندې ذکر کړي دي. (۲)

قوله: :: جان: (۳) جان نون مشدد سره، داد یو قسم مار دي وړوکي پر قیدونکي سپین مار چه نري او سپک وي. ابن الاثير رضی الله عنه ليکلي دي دا عموماً په کورونو کې وي. (۴)

قران کریم اود موسي عليه السلام همسا: د حضرت موسي عليه السلام مشهوره معجزه همسا (چوکي) ته قران کریم مختلف تعبيرات ورکړي دي. چرته ني دي ته (کَانَهَا جَانٌ) (۵) ونيلي او چرته (حَيَّةٌ تُسْفِي) (۶) او چرته (تُعْبَانُ مَيْيْنٌ) (۷) اوس دا ټول هم د يو څيز متنوع اوصاف دي.

چنانچه ددي يو جواب دادې چه دغه چوکي په شروع کې د جان شکل اختيار کړو کوم چه وړوکي وي بيا په مزه مزه هغه ثعبان (لوني مار) کې بدل شو کله چه هغه ډير لوني شو نو هغوی عليه السلام هغه په زمکه باندې او غور زولو نو هغه د جادو وگړو ټول ماران تير کړل. ددي دويم جواب حافظ رضی الله عنه دا نقل کړي دي چه هغه په منډه کې د حيه په شان نقل و حرکت کې د جان په شان اود شيونو په تيرولو کې د ثعبان په شان وو. والله اعلم بالصواب. (۸)

قوله: :: والأفعى: داد افعی جمع ده بنسخې ماري ته وانی ددي نر ته أفعوان - بضم الهمزة والعين - وانی. دده کنیت ابو حيان او ابو يحيى دي خکه چه دي د زرو کالو پورې ژوندې وي د ده په خاصیتونو کې يودادې چه د ده سترگه زخمی کړې وفوری صحيح کيږي اودې کله هم سترگه نه رپوي. (۹)

قوله: :: الأساود: دا د اسود جمع ده تور مار ته وانی. ابو عبیده رضی الله عنه فرماني ((هي حمة فيها سواد)) داد ټولو نه خبيث مار وي. ده ته سالخ هم وانی خکه چه دي هر کال خپله څرمن بدلوي کومه چه د سپين

(۱) حواله بالا عمدة القاری: ۱۸۷/۱۵.

(۲) فتح الباری: ۳۴۷/۶ کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۰۲-۵۰۱.

(۳) علامه عینی جنان بکسر الجیم وتشديد النون ذکر کړي دي کوم چه د جان جمع ده. انظر العمدة: ۱۸۷/۱۵.

(۴) النهاية: ۲۹۶/۱ باب الجیم مع النون.

(۵) سورة القصص: ۳۱.

(۶) سورة طه: ۲.

(۷) سورة الأعراف: ۱۰۷.

(۸) فتح الباری: ۳۴۸/۶-۳۴۷. قال الإمام عبدالقادر الرازی رحمه الله: فإن قيل: قد ذكر الله تعالى عصا موسى عليه السلام بلفظ الحية والثعبان والجان، وبين الثعبان والجان تناف. لأن الجان الحية الصغيرة..... والثعبان الحية العظيمة.....؟ قلنا: أراد أنها في صورة الثعبان العظيم وحقه الحية الصغيرة وحرکتها، وبزیدها قوله: (فَلَمَّا رَأَاهَا تُهَيَّجُ كَانَهَا جَانٌ). الثانی: أنها كانت في أول انقلابها تُثَقَل حية صغيرة صفراء دقيقة، ثم تنورم، ويتزايد جرمها، حتى تصير ثعباناً، فأريد بالجان أول حالها. وبالثعبان مآلها. مسائل الرازی من غرائب آي التنزيل: ۲۲۰-۲۱۹ سورة طه.

(۹) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵ إرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

رنگ وی. (۱) حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ابو داؤد او نسائی کنبی حدیث دی په هغې کنبی دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به په دعا کنبی فرمائیل «أعوذ بالله من أسد وأسود» (۲) ددی نه ده د خبثت او شرارت اندازه کیدی شی چه د الله تعالی نبی پاک هم د ده د شر نه پناه غواری.

د مارانو هغه عجیبه عادتونه: علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه مارتو د خوراک دپاره هغه ملاونه شی نو دی د پرخی په څاڅکو باندې گذاره کوی او د یوې مودې پورې هم په دغه څاڅکو باندې وخت تیروی څنگه چه د ده عمر زیاتیری د ده بدن وړوکی کیږی مار او به نه څکی خو د شرابو ډیر شوقین دی. که شرابو ته په هغه طریقه دی اوری نو دومره څکی چه بې خوده شی چه بعض وخت د ده په مرگ باندې خبره حصاریری. د بریند سپری نه تختی د اور په لیدو سره خوشحالیری او ددی په لټون کنبی سرگردانه وی. بل دا چه پینوسره ډیره زیاته مینه کوی او ددی ډیر شوقین دی. (۳)

(أَيْدِيَنَا صَيْبَهَا): فِي مَلِكِهِ وَسُلْطَانِهِ: په دی کنبی امام بخاری رحمته اللہ علیہ د قرآن کریم آیت «مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا» (۴) طرف ته اشاره کړې ده. د کوم معنی چه دا ده یو ساه والاخیز داسې نه دی د چاتندی چه د هغه په قبضه کنبی نه وی یعنی هر ساه والا د هغه په قدرت او سلطنت کنبی دی. د هغه د دائره اختیار نه څوک بهر وتلی نه شی. فی ملکه و سلطانه، د ابو عبیده رضی اللہ عنہ د تفسیر جمله ده. (۵) د ناصیه مخصوص بالذکر کولو وجه هم دغه ده چه عرب د اطاعت او انقیاد، تسلیم اورضا دپاره دغه پورته جمله استعمالوی. «لِأَصِيَةِ فُلَانٍ فِي بَدِ فُلَانٍ» چه فلانکی د فلانکی تابعدار دی. په دی وجه به هغه د جنگی قیدی د تندی وینسته پرې کول کله چه به هغه دی آزادولو. دا به ددی خبرې طرف ته اشاره وه چه دا زما غلام او تابعدار دی. (۶)

وَيُقَالُ: (صَافَاتٍ) بَطُّ أَجْمَعَتُهُنَّ / (يَقْبِضَنَّ) / الْمَلِكِ: ۱۹ / يَضْرِبَنَّ بِأَجْمَعَتُهُنَّ: په دی عبارت کنبی آیت مبارک (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ قَوْقُهُمْ صَفَّتْ وَيَقْبِضَنَّ) (۷) طرف ته اشاره کړې ده او د آیت کلمه صافات وضاحت نی کړې چه ددی معنی ده هغه مرغو خپلې وزرې خورې کړې دی. بیانی د یقبضن معنی او خودله چه هغه مرغنی په الوتو کنبی ورزې وهی.

اوس د آیت مبارک مطلب دا شو چه آیا دا خلق مرغو ته په نظر دغور او ژوروالی نه گوری چه دا مرغنی دهغوی په سرونو باندې الوزی. کله خپلې وزې الوتوسره خوروی کله نی راغونډې کړی خپل خان طرف ته نی دننه کړی. په هوا کنبی بغیر د هغه سهارې او دریری. مگر د الله تعالی په قدرت باندې قربان شم چه هغه راپریوخی نه نه گلهې وهې کیږی. سبحان الله الخالق القادر علی کل شیء دا په حقیقت

(۱) حواله جات بالا.

(۲) سنن ابن داؤد کتاب الدعوات باب ما یقول الرجل إذا نزل المنزل رقم: ۲۶۳۰ و سنن النسائی الکبری کتاب عمل الیوم والليلة رقم: ۵۶۳.

(۳) إرشاد الساری: ۳۰۷/۵-۲۰۶ کتاب الحيوان للدمیری: ۱/۴۴ الأسود السالغ والمنظرف فی کل فن منظر:

۲/۱۸۱ (الأفعی). دارالکتب العلمیة وعمدة القاری: ۱۵/۱۸۸.

(۴) سورة الهود: ۵۶.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۸ فتح الباری: ۶/۴۸ ومجاز القرآن: ۱/۲۹۰ سورة هود.

(۶) التفسیر الکبیر للرازی: ۹/۱۸/۱۲ سورة هود.

(۷) سورة الملك: ۱۹.

کتابي دامام تفسیر حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ قول دي چه هغوی ددي په تفسیر کنبی ارشاد فرمائیلي دي. دا تفسیری اثر ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ د ابن ابی نجیح رضی اللہ عنہ په طریق سره موصولاً نقل کړي دي. (۱)
ترجمه الباب سره ذایات مناسبت: دلته لکه څنگه چه وړاندې تیرشو امام بخاری رضی اللہ عنہ درې آیاتونه ذکر کولو سره د حیواناتو ټول انواعو طرف ته اشاره کړي ده او دا ټول انواع دلغوی معنی په اعتبار سره په دابه کنبی داخل دي. والله اعلم بالصواب.

الحديث الاول

۳۱۳- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ: «اقتلوا الحيات، واقتلوا ذئب الطفتين والأبتر، فإنهن يظلمن البعير، وتسقيطان الحبل» (۱)

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیرشوی دي. (۲)
هشام: دا هشام بن یوسف صنعانی قاضی یمن رضی اللہ عنہ دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الحمض باب غسل الحائض رأیها.... په ضمن کنبی راغلي ده. (۳)
معمر: دا معمر بن راشد آزدي بصری رضی اللہ عنہ دي. ددوی تذکره بدء الوحي او کتاب العلم باب کتابة العلم کنبی راغلي ده. (۴)
الزهري: دامحمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دي. ددوی مختصر تذکره بدء الوحي په دریم حدیث کنبی راغلي ده. (۵)
سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشي عدوی رضی اللہ عنہ دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب الحياء من الإیمان کنبی راغلي دي. (۶)

(۱) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵.

(۲) قوله: عن ابن عمر رضی اللہ عنہما الحدیث، رواه البخاری ایضاً، فی الباب الآتی. باب خیر مال المسلم غنم.... رقم: ۳۳۱۰ و ۳۳۱۲ و فی المغازی باب شهود الملائكة بدراً، رقم: ۴۰۱۶ و مسلم رقم: ۵۸۳۴-۵۸۲۵ فی الصلاة (کتاب الحيوان) باب قتل الحيات وغيرها. وأبو داود رقم: ۵۲۵۵-۵۲۵۳ فی الأدب، باب قتل الحيات والترمذی رقم: ۴۸۲ فی کتاب الأحكام باب ما جاء فی قتل الحيات واین ماجه فی الطب، باب قتل ذی الطفتین رقم: ۳۵۸۰.

(۳) کشف الباری: ۶۵۷/۱.

(۴) کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰۲.

(۵) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۶) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۷) کشف الباری: ۱۲۸/۲.

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما ددوی تفصیلی حالات کتاب ایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی الاسلام.... لاندی بیان کرې شوی دی. (۱)

قوله: :: أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يخطب على المنبر، يقول: اقتلوا الحميات، واقتلوا

ذالطفتين والأبتر: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چه هغوی د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه په منبر باندې خطبه ور کوله نو دهغوی نه ئی واوړیدل فرمائیلي ماران وژنئ او په شاه باندې د دوو کرخو والا او د وړې لکنی والامار هم وژنئ.

ذالطفتين معني: دا د طفیه تشبیه ده. دطاء مهمله ضمه او فاء په سکون سره دي. هغه مارت ته وائی د کوم په شاه باندې دوه سپینې کرخي وی. (۲)

ذالابتر معني: د بتر معنی ده قطع کولو او ابتر هغه مارت ته وائی د کوم چه یا خو لکنی نه وی یا دیره وړه وی. (۳)

نصر بن شمیل رضی اللہ عنہ فرمائی چه دا د شین رنگ وی (د ده د زهر دا اثر دي چه) کله حامله بنخه دي ته گوری نو د هغې حمل فوری توگه باندې پریوخی. (۴)

قوله: :: فإنهما يطمسان البصر: خکه چه دا دواړه ماران د سترگو نظر ختموی. طمس د باب نصر نه دي طمس ددې مصدر دي. طمس عینه اوبصره معنی ده رندونکې نظر ختمونکې. قرآن کریم کښې دکافرانو باره کښې الله تعالی فرمائیلي دی: (وَلَوْ شَاءَ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ) (۵)

د ابن عمر رضی اللہ عنہما په دې حدیث کښې د ابن ابی ملیکه په طریق کښې «ويذهب البصر» راغلي دي. (۶) خو د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا په روایت کښې «فإنه يلمس البصر» (۷) د کوم معنی چه د لتولو ده. یعنی هغه د نظر د نقصان د رسولودپاره لتون کوی. خود مسلم شریف په روایت کښې د ابن عمر رضی اللہ عنہما یو طریق کښې «يخطفان البصر» (۸) راغلي دي د کوم معنی چه د اخستلو او اوچتولو ده. (۹) علامه دمیری رضی اللہ عنہ فرمائی چه ددې جملې دوه مطلبونه دي: ① الله تعالی دهغه په سترگو کښې څه خاصیت او دیعت کیخو دي دي چه کله دهغه سترگوسره یوانسان د نظر ملاولو کوشش کوی نو دا دواړه دهغه نظر ختموی. ② دي چه کله څوک نښه جوړوی تک ورکوی نو دهغه سترگې نشانه کوی. صحیح مطلب اولني دي. (۱۰)

(۱) کشف الباری: ۱/۶۳۷

(۲) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۸ ارشاد الساری: ۵/۳۰۷.

(۳) حواله جات بالا.

(۴) فتح الباری: ۳۴۸/۶ والمنهاج للنووی: ۱۴/۴۹۹.

(۵) سورة يس: ۶۶

(۶) وړاندې باب کښې دا روایت راځي حدیث رقم: ۳۳۱۰.

(۷) وړاندې باب کښې دا روایت راځي حدیث رقم: ۳۳۰۸.

(۸) مسلم شریف کتاب الحيوان (السلام) باب قتل الحيات رقم: ۵۸۳۳.

(۹) لسان العرب مادة: خطف.

(۱۰) حياة الحيوان: ۲/۱۳۲.

ابن حزم رحمته الله هم اولني مطلب اصح گنرلي دي. علماء حيوانيات ليكلي دي چه د مارانو يوقسم كوم ته چه ناظر وائي كه دهغه نظر په يو انسان باندي پريوخي نوهغه غريب زر مپشي. (١)
ابن الجوزي رحمته الله كشف المشكل كني فرمائي چه د عراق بعض علاوق كني د مارانو داسي قسمونه هم دي چه خپل كتونكي صرف په خپل نظر سره وژني. څه داسي قسمونه هم دي كه دهغه په لار باندي څوك تير شي نو مړ كيري دهغه لار هم زهرژنه كيري. (٢)

قوله: ويستسقطان الحبل: اودا دواړه د بنخي حمل ضائع كوي. يستسقطان د باب استفعال نه صيغه دمضارع ده چه دلته د يسقطان په معني كني ده او حبل حمل ته وائي. مطلب دا چه كله د حامل بنخي نظر ددي دواړو قسمونو په مار باندي پريوخي نود ويرې د وجې نه دهغې حمل پريوخي (٣)
په كوم كني چه څه زهريلانه وي خو څه ديرييزات خطرناك او خبيث وي. دكوم نه چه د دوو دلته په حديث كني ذكر او كړې شو. اوشراح هم په خپلو خپلو علاوق او دعلم مطابق د ديرو قسمونو باره كني او فرمائيل په دي سره د نورو انواعو او قسمونو نفی نه كيري. والله اعلم.
د دواړو انواعو د تخصيص وجه: دلته حديث باب كني نبي اكرم رحمته الله د ذوالطفيتين او ابتر په خصوصيت سره ذكر او كړو اوددي د وژلو حكم ني او فرمائيلو علامه داؤدي رحمته الله ددي دا وجه بيانوي چه جنات او شيطانان ددي دواړو شكل نه اختياروي. يعني هغوي د دور كرخو والامار يا لكني كتي شوي مار په شكل كني اخوا ديخوا نه گرخي راگرخي. كله چه دغه دواړه او وژلې شي نو حقيقي ماران به وي جنات به نه وي. ځكه چه څنگه په وړاندي روايت كني راخي چه پخپله رسول الله رحمته الله د ذوات البيوت يعني په كورونو كني اوسيدونكي مارانو د وژلونه منع فرمائيلې ده. ځكه چه جنات ددوي شكل اختياروي په دي وجه ددي دواړو تخصيص او كړې شو چه دا جن نه شي كيدي. (٤)
قَالَ عَبْدُ اللَّهِ (٥): نَبِينَا أَنَا أَطَارِدُ حَيَّةً لِأَقْتَلَهَا، فَكَأَنِّي أَبُو لِيَابَةٍ: لِأَتَقْتَلَهَا، فَقُلْتُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ رحمته الله قَدْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحَيَّاتِ. قَالَ: إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبَيُوتِ، وَهِيَ الْعَوَامِرُ.

(١) حياة الحيوان: ١٣٢٢/٢ والأوجز: ٣٧٥/١٧.

(٢) كشف المشكل لما في الصحيحين: ١٠٧/٢ كشف المشكل من مسند أبي لبابة الأنصاري رضي الله عنه رقم: ٥٨٢/٦٩٨

(٣) أرشاد الساري: ٣٠٧/٥ عمدة القاري: ١٨٨/٥ فتح الباري: ٣٤٨/٦. دا دهغه د زهرو خاصيت دي قال الإمام النووي رحمه الله: معناه: أن الحامل إذا نظرت إليهما وخافت أسقطت الحمل غالباً. وقد ذكر مسلم في روايته رقم: ٥٧٨٧ عن الزهري أنه قال: يرى ذلك من سهما... المنهاج: ٤٥٠/١٤-٤٤٩.

بهر حال د مارانو ديرو انواع اواقسام دي. ونقل السهيلي عن العمودي: أن الله تعالى لما أهبط الحية إلى الأرض أنزلها بسجستان، فهي أكثر أرض الله حيات، ولولا العريد (وهي حية عظيمة تأكل الحيات) يأكلها، ويفنى كثيرا منها، لخلت من أهلها لكثرة الحيات. حياة الحيوان: ٢٨٧/٨ الحية.

وقال الجاحظ: الحيات ثلاثة أنواع. نوع منها لا ينفع للسعته تريباق، ولا غيره. كالثعبان والأفعى، والحية الهندية. نوع منها ينفع للسعته التريباق، وما كان سواهما مما يقتل، فإنما يقتل بواسطة الفزع. أوجز: ٣٦٣/١٧.

(٤) وإنما أمر بقتلها، لأن الجن لا تتمثل بها..... وهي عن قتل ذوات البيوت، لأن الجن تتمثل بها. عمدة القاري: ١٨٨/١٥.

(٥) قوله: فنادني أبو لبابة: الحديث. أخرجه البخاري أيضا في الباب القادم. باب خير مال المسلم.... رقم: ٣٣١١، ٣٣١٢ ومسلم كتاب السلام. (الحيوان)، باب قتل الحيات وغيرها، رقم: ٥٩٣٤-٥٨٢٥، ابوداؤد رقم: ٥٢٥٥-٥٢٥٢ في الأدب باب قتل الحيات، والترمذي رقم: ٤٧٣ في كتاب الأحكام باب ماجاء في قتل الحيات وابن ماجه في الطب، باب قتل ذى الطيتين، رقم: ٢٥٨٠

وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ: قَرَأَ أَبُو لُبَابَةَ، أَوْ زَيْدُ بْنُ الحَطَّابِ. وَتَابَعَهُ يُونُسُ وَابْنُ عِيْنَةَ وَاسْحَقُ الكَلْبِيُّ وَالزُّبَيْدِيُّ. وَقَالَ صَالِحٌ وَابْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَابْنُ مُجَمِّعٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِحٍ، عَنِ لَبْنِ عُمَرَ: رَفَعْنَا أَبُو لُبَابَةَ وَزَيْدُ بْنُ الحَطَّابِ. [٣١٣٤، ٣١٣٥، ٣٧٩٢].

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَبِينَا أَنَا أَطَارِدُ حَيَّةً لِأَقْتَلَهَا، فَنَادَانِي أَبُو لُبَابَةَ: لَا تَقْتُلَهَا. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی ہے ہفہ وخت چہ زہ یو مار پسی شاتہ لگیدلی ووم چہ ہفہ اووزنم. حضرت ابولبابہ رضي الله عنه ماتہ آواز را کہو چہ دا مہ ورثہ.

د عبد الله نه حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما مراد دے. (١) اوددی خانی نه ہفہ دہفہ واقعہ ذکر کوی چہ

دہغوی اود حضرت ابولبابہ رضي الله عنه پہ مینخ کنبی پینہ شوے وہ اطار د باب مفاعله نه دمضارع متکلم صیغہ ده. دکوم معنی چہ یو خیز پسی شاتہ تلل. (٢)

حضرت لبابہ انصاری رضي الله عنه: دا د رسول الله صلی الله علیہ وسلم صحابی خان قربانونکی ملگری حضرت ابولبابہ بن عبد المنذر انصاری مدنی رضي الله عنه دی. (٣)

امام زہری رضي الله عنه او خلیفہ بن خنیا طبرہ رضي الله عنه دہفہ نوم بشیر خودلی دی. (٤) خو امام احمد، امام ابن معین، حافظ ابن ہشام، ابوزرعہ دمشقی، حافظ ابونعیم اصفہانی او امام مسلم رحمہم اللہ ددوی نوم رفاعہ بن عبد المنذر خودلی دی. (٥) اود بعض حضراتو خیال دادی چہ رفاعہ پخپلہ دہغوی نوم نه دی بلکہ دہغوی د رور نوم دی. چنانچہ دہفہ دود رونہ وو، یو رفاعہ او دویم مبشر. (٦) خوپہ خپل کنیت ابولبابہ سرہ مشہور وو. (٧)

دمشہور قول مطابق د نیکہ نوم نی زبیر بن زید بن مالک دی. (٨) دمدینہ منوری مشہورہ قبیلہ اوس سرہ دہغوی تعلق وو. (٩) دہغوی مور نسبیہ بنت زید بن ضبیعہ ده. (١٠)

بعض حضرات وائی چہ حضرت ابولبابہ رضي الله عنه پہ غزوہ بدر کنبی شریک وو خو صحیح خبرہ دا ده چہ حکماً دی بدری دی مگر ہغوی پہ غزوہ بدر کنبی شرکت نه وو کری. پہ حقیقت کنبی داسی شوے وو چہ حضرت ابولبابہ رضي الله عنه ہم د نورو صحابہ کرامو رضي الله عنہم پہ شان د حضور پاک صلی الله علیہ وسلم پہ ملگریا کنبی د بدر د پارہ روان شوے وو مگر دمقام روحاء نه نبی کریم صلی الله علیہ وسلم د عامل پہ توگہ ہفہ مدینہ تہ واپس کری وو.

(١) عمدة القاری: ١٨٩/١٥ فتح الباری: ٣٤٨/٦ إرشاد الناری: ٣٠٧/٥.

(٢) حوالہ بالا ولسان العرب، مادة: طرد.

(٣) تہذیب الکمال: ٢٣٢/٣٤ الترجمة: ٧٥٩١ باب اللام من الکنی، وتہذیب التہذیب: ٢١٤/١٢.

(٤) حوالہ جات بالا، بعض حضراتو بسیر - بایہ اوسین سرہ - خودلی دی تہذیب ابن حجر: ٢١٤/١٢ خو امام زمخشری وغیرہ بہ قول دہغوی نوم مروان وو. انظر الکشاف: ٢٠٧/٢ سورة الانفال. الآية: ٢٧.

(٥) حوالہ جات بالا والاستیعاب بہامش الإصابہ: ١٦٨/٤ وتعلیقات تہذیب الکمال: ٢٣٢/٣٤ سیرة ابن ہشام: ٤٥٦/١ ومعرفة الصحابة: ٢٨٠/٢.

(٦) تہذیب الکمال: ٢٣٢/٣٤ تہذیب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والإصابہ: ١٦٨/٤ القسم الأول/اللام.

(٧) قال العینی غلبت علیہ کنیتہ: ١٨٩/١٥.

(٨) تہذیب الکمال وتعلیقاتہ: ٢٣٢/٣٤.

(٩) تہذیب الکمال: ٢٣٢/٣٤ والإصابہ: ١٦٨/٤.

(١٠) تہذیب الکمال: ٢٣٣/٣٤.

دغزه نه فارغ کیدو نه پس د بدر د غنیمت نه هغوی ته حصه هم ملاؤ شوه اود بدری صحابه اجر هم دغه شان حضرت ابولبابه رضی الله عنه حکماً بدری شو. (۱)

حضرت ابولبابه رضی الله عنه په بیعت عقبه کښې شریک وو. هغه د خپل قوم د نماننده او نقیب په حیثیت سره د حضور پاک سره ملاقات کړې وو. (۲)

ابن عبدالبر رضی الله عنه فرماني چه دې په غزه احد او باقی پاتې ټولو غزواتو کښې رسول الله صلی الله علیه و آله سره شریک وو. د فتح مکه په موقع باندې د بنی عمرو بن عوف جهنډا ددوی په لاس کښې وه. (۳)

دې د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله او حضرت عمر رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوی. د دوی دواړه خامن حضرت سائب او حضرت عبدالرحمن، بل حضرت ابن عمر، سالم بن عبدالله بن عمر، نافع مولی ابن عمر، عبدالله بن کعب عبدالرحمن بن یزید بن جابر او عبیدالله بن ابی یزید وغیره روایت د حدیث کوی. (۴)

د حضرت ابولبابه رضی الله عنه انتقال د حضرت عثمان غنی رضی الله عنه د شهادت نه پس د حضرت علی رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې شوې. (۵) خود یو قول مطابق د ۵۰ هجری نه پس (د معاویه رضی الله عنه په خلافت) کښې انتقال شوې. (۶)

بخاری مسلم ابوداؤد او ابن ماجه رحمهم الله ددوی نه روایات اخستی دی. (۷) په صحیح بخاری کښې دهغوی صرف هم دغه حدیث باب دې. رضي الله عنه وعنهم (۸)

د حضرت ابولبابه نه ټول پنځلس (۱۵) احادیث نقل دی. په کوم کښې چه یو حدیث متفق علیه دي. (۹)

قلت: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أمر بقتل الحيات: نو ما او وئیل رسول الله صلی الله علیه و آله د مارانو د وژلو حکم ورکړې دي. داد ابن عمر رضی الله عنه قول دي. خو ابولبابه رضی الله عنه هغه دمذکوره مار د وژلو نه منع کړو نو هغه حضرت ابولبابه رضی الله عنه ته او وئیل چونکه د حضور پاک حکم دي په دي وجه ئی وژنم.

قال: انه نهی بعد ذلك عن ذوات البيوت: حضرت ابولبابه رضی الله عنه او فرمائیل ددې نه پس حضور پاک د کور د مارانو د وژلو نه منع فرمائیلې وه.

قتل حیات سره متعلق مختلف روایات: په حدیث باب کښې راغله چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه یومار پسې شاته روان وو چه هغه او وژنی. خو د حضرت ابولبابه رضی الله عنه په وینا باندې منع شو. په وړاندې باب

(۱) حواله جات بالا وسیره ابن هشام: ۶۱۲/۲ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والاستیعاب بهامش الإصابه: ۱۶۸/۴ والإصابه: ۱۶۸/۴.

(۲) تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والإصابه: ۱۶۸/۴.

(۳) حواله جات بالا. والاستیعاب بهامش الإصابه: ۱۶۸/۴.

(۴) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره او گورنی تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴.

(۵) حواله بالا. عمدة القاری: ۱۸۹/۱۵ خرد حافظ تهذیب: ۲۱۴/۱۲ او اصابه: ۱۶۸/۴ کښې خو هم دغه دی کوم چه نو د حضرت فرماني چه د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت نه پس د حضرت علی رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې د حضرت ابولبابه رضی الله عنه انتقال شوې مگر فتح الباری: ۶۳۴۸ کښې دی. (مان فی اول خلافة عثمان علی الصحیح) چه تقریباً د ۲۴ یا ۲۵ هجری زمانه جوړیږی. په ظاهره دا تسامح دي. د روستو یونانیخ نه چرته سهو شوي ده ځکه چه د فتح الباری په حاشیه کښې دی (فی نسخة: فی آخر) هم دغه نسخه صحیح ده. خصوصاً په نورو نالیفاتو کښې ددې خلاف دی. والله اعلم.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والإصابه: ۱۶۸/۴.

(۷) تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ وخلاصة الخزر جی حرف اللام من الکنی: ۴۵۸.

(۸) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۸۹/۱۵.

(۹) وخلاصة الخزر جی حرف اللام من الکنی: ۴۵۸.

کښې هم دغه حدیث د ابن ابی ملیکه رضی الله عنه په طریق راځي په هغې کښې دی: «أن ابن عمر کان یقتل الجاهات، ثم نهی، قال: إن النبی صلی الله علیه وسلم هدم حائطه، فوجد فيه سلخ حبة، فقال: انظروا این هو؟ فنظروا، فقال: اقتلوه فکنت اقتلها لذلك» (۱)

یعنی حضرت ابن عمر رضی الله عنهما به ماران وژل چه (ناڅاپي، بیا منع کړې شواو ونی فرمائیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم خپل یو دیوال ماتولو چه دهغې دننه خلقوته د مار یویوت ملاؤ شو (چه ددې خبرې دلیل وو چه دلته د مار داوسیدوخانی دې، حضور پاک اوفرمائیل دا اولتونی کله چه نی اولتولو نو ملاؤ شو. نو حضور پاک اوفرمائیل دا مر کړنی. نو هم په دې وجه به ما دا وژل.

ددې روایت نه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دمذکورہ فعل وجه معلومه شوه چه هغوی به ماران ولې وژل. بیانی هم پخپله ددې نه منع فرمائیلې. غالباً دا به د حضور پاک د وفات نه پس شوې وی. د ممانعت وجه هم په دې روایت کښې ذکر ده. «فلقمت أبا الهابة، فأخبرني أن النبي صلی الله علیه وسلم قال: لا تقتلوا الجنان إلا کل أبتري طفيتين، فإنه یقطع الولد...» (۲)

نو زما ملاقات حضرت ابولبابه رضی الله عنه سره اوشو نوهغه ماته اوخودل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلې دې چه ماران مه وژتنی. د جنان نه مراد جنان البیوت دې لکه چه د حضرت نافع رضی الله عنه په طریق کښې دی. (۱)

د جنان البیوت د وژلو ممانعت ولې دې؟ لکه څنگه چه تاسو پورته اوکتل چه اول د مارانو د وژلو مطلقاً اجازت وو. بیا ددې حکم تخصیص اوکړې شو چه جنان مه قتل کوئی. ددې ممانعت وجه څه وه؟ نو په دې باندې تفصیلی رنرا ددې روایت نه پریوخی کوم چه امام مسلم رضی الله عنه ذکر کړې دې چه هغه یوخل د مشهور صحابی حضرت سعید خدری رضی الله عنه په کور کښې حاضر شوم. فرمائی چه صحابی رسول دغه وخت په مانځه کښې مشغول وو. نو ما دهغه د فارغ کیدو انتظار کولو. ناڅاپي د کور په گوټ کښې چرته چه کهجورې وې ما څه حرکت محسوس کړو. کله چه مې هلته اوکتل نویومار وو. دهغه د وژلو دپاره ما ورپوپ کړو. نو حضرت ماته اشاره اوکړه چه کینه نوزه کیناستم. کله چه هغوی د مانځه نه فارغ شو نو د کور یوحصې طرف ته نی اشاره اوکړه او ونی فرمائیل چه آیا دا کوته وینی؟ ما ونیل اوجی. حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه اوفرمائیل په دې کمره کښې زمونږ یو ځوان اوسیدو د چا چه نوې نوې واده شوې وو. مونږ د غزوه خندق دپاره حضور پاک سره اووتلو نو دې ځوان په نیمه ورځ کښې د غزوه نه اجازت اخستو سره خپل کور ته واپس شو. حسب معمول یوه ورځ چه هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د کور ته د تلو اجازت واخستو نو حضور پاک ورته اوفرمائیل چه خپله وسله ځان سره واخله لاړشه. زما اندیښنه ده چه بنوقریظه تاته څه نقصان اونه رسوی. د ارشاد مطابق هغه ځوان خپله وسله واخسته او دخپل کور طرف ته روان شو. چه ونی کتل نو دهغه بی بی د دروازې په مینځ کښې ولاړه وه. دې په غیرت کښې راغلو او خپله بی بی په نیزه باندې د وهلو دپاره ورمخکښې شو نو بی بی ورته اوونیل صبر اوکړه نیزه ښکته کړه او کورته دننه راشه دې دپاره چه تاته زما د کور نه د بهر وتلو وجه او سبب معلوم شی (تادی مه کوه). نو چه هغه ځوان کورته وردننه شو ونی کتل چه یو ډیر لوئی مار دې چه د بستري نه راتاؤ شوې دې. دا ځوان دهغه مار طرف ته ورمخکښې شو او هغه نی په خپله نیزه کښې

(۱) صحیح البخاری باب خیر مال المسلم غنم... رقم: ۳۳۱۰.

(۲) حواله بالا رقم: ۳۳۱۱.

(۳) حواله بالا رقم: ۳۳۱۲.

اوپیللو. اوبهر راغلو د کور په صحن کښې ئی هغه نیزه ورخښه کړه. ناخاپی مار دهغه خانی نه راتاؤ شو او په هغه باندي ورپریتلو. اوس پته نه لگی چه په دغه دوارو کښې اول کوم یومر شو هغه مار که خوان؟ (یعنی دواړه فوری مړه شو). حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنہ وائی چه مونږ رسول الله ﷺ له راغلو او ټوله واقعه مو ورته بیان کړه. مونږ دا هم اوونیل چه دعا او کړه چه دغه خوان راژوندي شی حضور پاک او فرمائیل «استغفروا لصاحکم»، دخپل ملگری دپاره استغفار او کړنی «دی مړ شوې بیا نه شی راژوندي کیدی، بیا حضور پاک او فرمائیل «إن بالمدينة جنا قد أسلموا، فإذا رأيتم منهم شيئاً فذنوه ثلاثة أيام، فإن بدا لكم بعد ذلك فاقتلوه، فإنما هو شيطان»، یعنی په مدینه منوره کښې جنات هم دی چه مسلمانان شوی دی که چرې تاسو خلق دهغې نه څه نابلد څیز اووینشی نو دغه جن درې ورځې خبردار کړنی، بیا که چرې مناسب ښکاری (چه هغه نه منع کیږی، نوهغه مړ کړنی ځکه چه هغه شیطان دی) مسلمان جن نه دی.

په دې حدیث سره دا خبره په پوهه کښې راغله چه په کورونو کښې اوسیدونکی مارانو باره کښې احتیاط کول پکار دی کیدی شی چه هغه د مار په خانی جن وی. دغه شان به د جناتو د دښمنی ښکار شی لکه چه پورته په مذکوره واقعه کښې هغه خوان انصاری صحابی چه دهغه د دښمنی ښکار شو. چنانچه په کورونو کښې اوسیدونکو مارانو باره کښې ددې حدیث شریف نه لارخودنه ملاویرې چه ترکومی پورې هغه اونه ویرولې شی خبردار نه کړې شی هغه مه وژنشی د تنبیه نه پس هم که هغه په کور کښې گرځی راگرځی نوهغه ناقض عهد دی هغه وژل بالکل صحیح دی. ځکه چه هغه د هغه عهد خلاف ورزی او کړه کومه چه جناتو رسول الله ﷺ سره کړې وه چه هغوی به ستاسو د امت په کورونو کښې نه اوسیرې او خپل خان به نه ښکاره کوی. اوس دخلقو په وړاندي ښکاره کیدو سره هغه وعده خلافی کړې ده نوهغه ته چه کوم حرمت حاصل وو هغه ختم شو او هغه دعامو مارانو په درجه کښې راغلو او عام ماران وژل بالکل صحیح او جائز دی.

علامه طحاوی رحمته الله علیه فرمائی: «لا بأس بقتل الكل، لأنه صلى الله عليه وسلم عاهد الجن أن لا يدخلوا بيوت أمته، ولا يظهروا أنفسهم، فإذا خالفوا فقد نقضوا عهدهم، فلا حرمة لهم، وقد حصل في عهده صلى الله عليه وسلم وفيهم بعدة الضرر بقتل بعض الجنات من الجن، فالحق أن الحل ثابت، ومع ذلك فالأولى الإمساك عما فيه علامة الجن، لا للحرمة، بل للدفء الضرر المتوهم من جهتهم...»^(۱)

کورني ماران به څنگه ویروي؟ پورته ذکر شو چه په کور کښې چرته ما رښکاره شی نوهغه ته به تنبیه کولې شی اوس به تنبیه اندار به څنگه وی، په دې کښې مختلف اقوال دی. قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائی چه ابن حبیب رحمته الله علیه د نبی کریم ﷺ نه دا الفاظ نقل کړې دی چه کوم سرې مار اووینی هغه دې دا کلمات وائی: «ألعدك، بالعهد أخذ عليكم سلمان بن داؤد أن لا تؤذونا»^(۲)

او د ترمذی شریف په روایت کښې دی چه حضور پاک داسې فرمائیلی «إذا ظهرت الحية في المسكن، فقولوا لها: إننا نأسلك بعهد نوح وعهد سليمان بن داؤد أن لا تؤذينا، فإن عادت فاقتلوها»^(۳)، هم ددې په شان الفاظ ابوداؤد

(۱) أوجز المسالك: ۲۶۵/۱۷ نور او کورنی شرح مشکل الآثار: ۳۸۱/۷ باب بیان مشکل ماروی عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الحيات من إطلاق قتلها... رقم: ۴۶۰.

(۲) شرح النووي على صحيح مسلم: ۴۹/۱۴ وإكمال المعلم: ۱۵۵/۷ والديباج للسيوطي: ۲۵۴/۵ ونيل الأوطار: ۲۹۷/۸.

(۳) سنن الترمذی کتاب الصيد، باب ماجاء في قتل الحيات: رقم: ۱۴۸۵.

شريف کنبې هم دی. (۱) خو امام مالک رحمته الله فرماني چه دومزه اندازه باندې وينا کول جائز دی. «أحرج عليك الله واليوم الآخر أن لا تهملونا ولا تؤذينا» (۲)

قاضي عياض رحمته الله او علامه نووي رحمته الله وغيره فرماني چه امام مالک رحمته الله دا کلمات د حديث مبارك الفاظ «ان لهذه البيوت عوامر، فإذا رأيتهم شيئاً منها أخرجوا عليها ثلاثاً» (۳) نه اخستي دی د کوم مطلب او معنی چه داده (ای ماره) که زمونږ په مينځ کنبې پاتې شوې يا زمونږ مخې ته بسکاره شوې يا زمونږ طرف ته واپس راغلي نوته به په سختی او مشکل کنبې پریوخی. (۴)

ثومره ورځې انذار دي او کړي: اوس پورته په روايت کنبې د ثلاثا الفاظ راغلي دي. اوس د ثلاثا نه څه مراد دي؟ په دې کنبې د محدثينو حضراتو اختلاف پيدا شوې دي. بعض حضرات وائي چه درې ځل به نې ویرني، تنبيه به ورکولې شي. خو جمهور علماء امت لکه علامه دميري رحمته الله فرماني نيزدي موده د انذار درې ورځې ده. د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه د روايت بعض طرق کنبې ددې صراحت دي «فأذنوه ثلاثة أيام» (۵) په دې کنبې د ايدان نه مراد هم انذار دي. (۶) مطلب دا دي چه دي به درې ورځې ویرولې شي. په دې دوران کنبې که څو ځل هم په ورځ کنبې مخې ته راغلو نوده پنبې کيږي به نه. عيسى بن دينار رحمته الله فرماني: «ينذروا ثلاثة أيام، ولا ينظر إلى ظهورها، وإن ظهرت في اليوم مراراً» (۷)

که د انذار نه باوجود هم هغه منع نه شو: که چرې د دريو ورځو د تنبيه او انذار نه باوجود هم هغه مار په کور کنبې گرځيدونکې بسکاره شو او منع نه شو نو دهغې په وژلو کنبې هيڅ حرج نشته دي ځکه چه هغه د عوامر البيوت نه نه دي اونه هغه جن مسلم دي بلکه هغه شيطان دي د کوم چه وژل بالکل مباح دی. هم د دي نه په «فإنما هو شيطان» سره تعبير کړې شوې دي ابن حزم ظاهري رحمته الله فرماني: «معناه، إذا لم يذهب بالإنذار علمتم أنه ليس من عوامر البيوت، ولا من أسلم من الجن، بل هو شيطان، فإنه لا حرمة له فأقتلوه ولن يعزل الله له سبيلاً للانتصار عليكم بشأته، بخلاف العوامر ومن أسلم.....» (۸)

ايا د انذار حکم مديني منوري سره خاص دي؟ امام مازري رحمته الله فرماني چه د مدينه النبی صلى الله عليه وسلم ماران به بغيرد انذار او تنبيه نه نه شي وژلې. ترکومي چه دنورو علاقو د مارانو تعلق دي که هغه په کورونو کنبې وي که د زمکې په څه حصه کنبې هغه بغيرد انذار نه مدوب دي. د دغه احاديث صحيحه په رنرا کنبې په کومو کنبې چه د هغې د وژلو حکم راغلي دي لکه چه ددې باب په حديث کنبې راغلي دي «أقتلوا الحميات.....» اود مسلم شريف يو روايت دي. «خمس فواسق يقتلن في الحل

(۱) ابوداؤد کتاب الأدب باب في قتل الحيات رقم: ۵۲۶۰ وشرح الزرقاني على المؤطا: ۳۸۸/۴.

(۲) شرح النووي على مسلم: ۱۴/۱۴ والأجز السالك: ۳۶۹/۱۷.

(۳) حواله جات بالا وشرح الزرقاني: ۳۸۸/۴ وإكمال المعلم: ۱۵۶/۷.

(۴) عمده القاری: ۱۸۹/۱۵ وفتح الباری: ۳۴۹/۶.

(۵) دا حديث اوس تير شوې دي.

(۶) أجز السالك: ۳۷۲/۱۷.

(۷) حواله بالا فتح الباری: ۳۴۹/۲ والمنتقى: ۳۰۲/۷ وإكمال المعلم: ۱۶۱/۷.

(۸) الأوجز: ۳۸۳/۱۷ کتاب الاستئذان.

والمحرم)؛^(۱) په دې کښې دحيه هم ذکر دې او انذار چرته هم ذکر نه دې. بل هغه حديث په کوم کښې چه په مقام مني^(۲) کښې مخې ته راتلونکی مار ذکر دې چه رسول الله ﷺ دهغې د وژلو حکم ورکړې وونه په هغې کښې د انذار ذکر شته اونه صحابه کرامو ﷺ هغه تنبيه کړې وو. هم ددغه احاديثو په بنياد باندې ډيرو علماؤ د مارانو وژل مطلقاً مستحب گرځولی دی.^(۳) دې نه علاوه امام مالک رحمته الله عليه دا حکم بنار يوسره خاص کړې دې چه مدينه منوره او نور بنارونه دي په دې کښې انذار او تنبيه مناسبت ده په صحراگانو او کولاؤ ميدانونو کښې ددې ضرورت نشته.^(۴)

په مانځه کښې د مار وژلو حکم: د مونځ دادا کولو په وخت که يومار يا لړم مخې ته راشی نو دهغې په وژلو کښې مطلقاً هيڅ حرج نشته دې. او که چرې څه اندېښنه او خطر ه وی چه ددغه مار نه بچ شی کوم چه نيغ روان دې د سپوږمښی په شان پر قيری او سپين دې ځکه چه دا د جنات نه دې نو دغه بغيرد وژلو پرېخودل اولی دی. والله اعلم بالصواب.^(۵)

قوله: وهى العوامر: هغه (ذوات البيوت) په کورونو کښې اوسيدونکی دی. په دې جمله کښې د ذوات البيوت تفسير کړې شوي دي. دا د امام زهري رحمته الله عليه کلام دي کوم چه مدرج فى الخبر دي. چنانچه د معمر رحمته الله عليه په طريق کښې ددې تصريح ده.^(۶) عوامر جمع د عامرة ده، دا عمر - بفتح العين - نه مشتق دي. طول بقا اود عمر زياتوالی ته وائی. اهل لغت علامه جوهری رحمته الله عليه وغيره فرمائی چه «عمار البيوت سكانها من الجن» دې نه مراد په کورونو کښې اوسيدونکی جنات دی. هغوی ته عوامر ځکه وائی چه دوی په کورونو کښې د اوږدې مودې پورې اوسيرې. خو د څه حضراتو وينا ده چه دوی ته عوامر د عمر د اوږدوالی د وجې نه وائی. د جناتو عمر ډير اوږد وی اود صدو پورې ژوندی وی.^(۷)

خود حديث په مناسبت سره دلته روميې معنی زياته صحيح ده. ځکه چه د حضور ياك مقصد دهغوی د عمر اوږدوالی خودل نه دی بلکه دا خودل دی چه د مار په شکل کښې بعض وخت جنات هم په انسانی کورونو کښې اوسيرې. په دې وجه کتل پکار دی چه چرته جن خونو وژلې کيرې چه بيا دهغوی په دښمنی باندې واوړی. والله اعلم بالصواب.

^(۱) مسلم كتاب الحج باب ما يندب للمحرم وغيره قتله من الدواب..... رقم: ۲۸۶۲ حديث عائشه.

^(۲) صحيح البخارى كتاب بدء الخلق باب خمس من الدواب رقم: ۳۳۱۷ وكتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰

^(۳) شرح النووي على مسلم: ۴۴۹/۱۴ والأوجز: ۳۶۴/۱۷.

^(۴) شرح النووي على مسلم: ۴۴۹/۱۴ والأوجز: ۳۶۵/۱۷ وشرح الزرقانى: ۳۸۶/۴ إكمال المعلم: ۱۵۵/۷ فتح البارى: ۳۴۹/۶ عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵ التوضيح: ۲۳۲/۱۹.

^(۵) الدر المختار: ۵۰۹/۲-۵۰۸ كتاب الصلاة باب ما يفسد فى الصلاة وما يكره فيها، مطلب: الكلام على اتخاذ المسبحة، وتبيين الحقائق: ۱۶۶/۱ كتاب الصلاة باب ما يفسد فى الصلاة وما يكره، ومرافى الفلاح: ۳۰۰ إكمال المعلم: ۱۵۸/۷ والأوجز: ۲۶۷-۳۶۸/۱۷.

^(۶) قال الزهري وهى العوامر. مسند الإمام أحمد: ۴۰۷/۵ حديث أبى لبابة عن النبى صلى الله عليه وسلم رقم: ۱۶۸۴ عالم الكتب.

^(۷) عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵ فتح البارى: ۳۴۹/۶ إرشاد البارى: ۳۰۷/۵ التوضيح لابن الملقن: ۲۳۲/۱۹ الصحاح للجوهري: ۷۴۱ مادة: غمر.

د انسانانو اومارانود د بنمنی سبب: امام طبری رحمته الله علیه خپل تفسیر^(۱) کښې په سند متصل سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړې دې د الله تعالی د بنمن ابلیس لعین په مخ د زمکې ټولو ځناورو او څاروو سره د معامله برابرولو کوشش او کړو چه څوک دې جنت ته اوسوی نو ټولو ځناورو انکار او کړو. تردې چه هغه مار سره خبره او کړه او ونی ونیل که ته ما د جنت دننه حصی ته بوځې نوزه به تاد بنی آدم نه بیچ کوم اوته به زما په پناه کښې نی تاته به څوک نقصان نه شی دررسولې. نو مار دهغه خبره اومنله او په خپله شاه باندي سور کړو جنت ته نی دننه بوتلو. په دې وجه به حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائیل: «اقتلوا حیث وجدتموها، اخفروا ذمة عدو الله»^(۲)، مار چه کوم ځانی هم ملاؤ شی هغه وژنتی دالله تعالی د بنمن پناه ماته کړنی.

قوله: «وقال عبدالرزاق^(۳) عن معمر^(۴) فرأنی ابولبابه، أوزید بن الخطاب:

او عبدالرازق رضی الله عنه د معمر رضی الله عنه نه روایت کولو سره په شک کښې او فرمائیل چه زه ابولبابه رضی الله عنه یا زید بن الخطاب رضی الله عنه اولیدم.

حضرت زید بن الخطاب: دا دامیر المؤمنین حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه د پلار شریک رور حضرت زید بن الخطاب بن نفیل قرشی عدوی رضی الله عنه دې. ابو عبدالرحمن^(۵) ددوی کنیت دې. د دوی دمور نوم اسماء بنت وهب بن حبیب یا اسماء بنت حبیب بن وهب دې. دې د امیر المؤمنین حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه په عمر کښې مشر وو. مخ غنم رنگې او قد ډیر اوږد وو. بدری دې په غزوه بدر او نورو ټولو غزواتو کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله سره وو.^(۶) حضرت زید رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه نه اول اسلام قبول کړې وو. په مهاجرین اولین کښې دهغوی شمیر دې. حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله د حضرت زید رضی الله عنه او حضرت معن بن عدی عجلائی رضی الله عنه په مینځ کښې مواخاة قائم کړې وو.^(۷) د بدر په ورځ حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته اوونیل چه زما زغره تاسو واچونی نو حضرت زید رضی الله عنه او فرمائیل «إنی أریدمن الشهادة ما ترید» څنگه چه ته شهادت غواړې داسې زه هم شهادت غواړم نو دواړو حضراتو زغری وانچولې. «فترکاهما جمیعاً»^(۸)

مشهور او تاریخی جنگ یمامه کوم چه دمسیلمه کذاب خلاف جنگیدلې وو کښې حضرت زید رضی الله عنه د مسلمانانو علمبردار وو. د اسلامی لښکر جهندا دهغه په لاس کښې وه. هغه ده په لاس کښې نیولې یو شان مخکښې ورروان وو. تردې چه د بنمن په صفونو کښې ورننوتلو او توره شی چلوله او آخر

^(۱) تفسیر طبری: ۲۷۵/۱.

^(۲) التوضیح لابن الملقن: ۲۳۳/۱۹ نوادر الأصول فی احادیث الرسول: ۸۱/۱ الباب الخامس والثلاثون.

^(۳) د امام عبدالرازق صنعانی رضی الله عنه تذکره کشف الباری کتاب الإیمان: ۲۱/۲ کښې راغلي ده.

^(۴) د امام معمر بن راشد رضی الله عنه تذکره کشف الباری کتاب العلم: ۳۲۱/۴: ۲۱/۲ کښې راغلي ده.

^(۵) تهذیب الکمال کښې د طباعت د غلطی په وجه د ابو عبدالرحمن په ځانی عبدالرحمن لیکلې دې او گورنی: ۶۵/۱۰.

^(۶) حواله بالا سیر اعلام النبلاء: ۱۲۹۸/۱ الإصابه: ۵۱۸/۲.

^(۷) تهذیب الکمال: ۵/۱۰ عرفم الترجمة: ۱۲۲۰۵: الإصابه: ۱۵۶۵/۱ القسم الأول.

^(۸) حوالا بالا سیر اعلام النبلاء: ۲۹۸/۱.

^(۹) حواله جات بالا حضرت معن عدی هم په جنگ یمامه کښې شهید شوي.

حواله جات بالامزی دا واقعه دغزوه احد خودلې ده. والله أعلم.

شهيد شو. (١) نو جهندا پريوتله كومه چه حضرت سالم مولى ابو حذيفه رضي الله عنه دوباره اوچته كره. (٢)
 دهغوى د شهادت دا واقعه ربيع الاول ١٢ هجرى د ابوبكر صديق په زمانه كښې پيښه شوه. (٣)
 حضرت عمر رضي الله عنه ته چه كله دهغوى د شهادت خبر ملاؤ شو نو د يرزيات خفه شو او ونى فرمائيل چه
 زمانه اول نى اسلام قبول كړو او د شهادت په شان عظيم نعمت هم ورته زما نه مخكښې ملاؤ شو. (٤)
 نور به نى فرمائيل چه كله به هم باد صباد چلیدلو نوماته به د زید رضي الله عنه خوشبونی راتلله. (٥)
 ده به د حضرت نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه د حديث روايت كولو. خود دهغوى نه د حديث روايت كونكو كښې
 دهغه خونى عبدالرحمن او وراره ابن عمر رضي الله عنهما شامل دى. (٦) په كتب سته كښې د حضرت زید بن
 خطاب رضي الله عنه نه صرف هم دغه يو حديث باب نقل دې. كوم چه امام بخارى تعليقا نقل كړې دې. (٧) د دوى
 نه صرف درې احاديث نقل دى په كوم كښې چه يو متفق عليه دې. رضي الله عنه وارضاه. (٨)
 د مذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمته الله عليه په دې تعليق سره «وقال ابن عبدالرازق عن معمر...» داخود ل
 غواړي چه هم دغه روايت باب د امام زهرى رحمته الله عليه نه معمر بن راشد رحمته الله عليه هم نقل كړې دې. خو په هغې
 كښې په شك سره روايت كړې دې چه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما سره حضرت ابولبابه ملاؤ شوي وو
 يا دهغه تره محترم حضرت زید بن الخطاب رضي الله عنه. (٩)
 د پورته ذكر شوي تعليق موصولا تخریج: دا تعليق امام مسلم رحمته الله عليه په خپل صحيح (١٠) كښې نقل
 كړې خو دې مگر د دې الفاظ نى نه دى ذكر كړى خو امام احمد رحمته الله عليه په خپل مسند (١١) كښې او امام
 طبرى رحمته الله عليه خپل معجم (١٢) كښې هم په دې طريق د معمر رحمته الله عليه سره د دې الفاظ هم ذكر كړى دى. (١٣)

(١) حافظ مزى رحمته الله عليه دهغوى د قاتل نوم رحال بن غفوه ليكلي دې. خود جمهورو راني داده چه حضرت زید رحال قتل كړې
 وو. او گورنى تهذيب الكمال و تعليقاته: ١٠/١٦٥ حافظ د عسكرى په حواله سره ليكلى دى چه د حضرت زید د قاتل نوم
 صبيح بن محرس دې. هشيم بن عدى فرماني چه دهغه قاتل اسلام قبول كړې وو. خو حضرت عمر رضي الله عنه د خپل خلافت په
 زمانه كښې دا ونيلى وو چه ما سره به نه اوسيرې تهذيب التهذيب ٣/٤١٢ نور او گورنى الاستيعاب بهامش الإصابه: ٥٤٤/١

(٢) تهذيب الكمال: ١٠/٦٥ سير اعلام النبلاء: ٢٩٨/١

(٣) تهذيب الكمال: ١٠/٦٦ سير اعلام النبلاء: ٢٩٨/١.

(٤) حواله جات بالا.

(٥) حواله جات بالا.

(٦) سير اعلام النبلاء: ٢٩٨/١٠.

(٧) حواله بالا تهذيب الكمال: ١٠/٦٦ تهذيب ابن حجر: ٤١١/٣.

(٨) خلاصة الخزر ج١: ١٢٨ معرفة الصحابة: ٢/٣٢٦ الزلزو والمرجان فيما انفق عليه الشيخان: ٣/٧٣ رقم: ١٤٤٢.

(٩) عمدة القارى: ١٥/١٨٩ فتح البارى: ٦/٣٤٩ أرشاد السارى: ٥/٣٠٧.

(١٠) صحيح مسلم كتاب السلام باب قتل الحيات رقم: ٥٨٢٥.

(١١) مسند احمد: ٣/٥٢٢ رقم: ١٥٨٤٠، مصنف عبدالرزاق: ١٠/٤٣٣ رقم: ١٩٦١٦.

(١٢) المعجم الكبير: ٥/٣٠ باب رفاعه بن عبدالمنذر... رقم: ٤٤٩٨.

(١٣) فتح البارى: ٦/٣٤٩ عمدة القارى: ١٥/١٨٩.

قوله: وتابعه یونس وابن عیینة والکلبی والزبیدی: او دمعمر متابعت یونس بن یزید (۱) سفیان بن عیینة (۲) اسحاق بن یحیی کلبی (۳) او محمد بن الولید زبیدی (۴) رحمهم الله کړې دي. د مذکورہ متابعت مقصد: د دې متابعت مقصود او مطلوب دادې چه پورته ذکر شوی څلورواړه حضرات محدثین دمعمر بن راشد رضی الله عنه متابعت او موافقت کړې دي چه دا روایت شک سره دي. او دې حضراتو اربعه هم دا روایت شک سره روایت کړې دي چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ملاقات چاسره شوې وو؟ حضرت ابولبابه رضی الله عنه سره یا حضرت زید بن خطاب سره (۵) د متابعتو مذکورہ موصولاً تخریج: دامام یونس بن یزید رضی الله عنه روایت امام مسلم رضی الله عنه په خپل صحیح کښي ذکر کړې دي (۶) خود دې الفاظ ئي نه دي نقل کړي. د الفاظو سره پوره روایت ابو عوانه رضی الله عنه ذکر کړې دي (۷) د سفیان بن عیینة رضی الله عنه روایت امام احمد رضی الله عنه (۸) او امام حمیدي رضی الله عنه (۹) په خپل خپل مسند کښي دهغه نه نقل کړې دي. بل د دوی روایت امام مسلم رضی الله عنه امام ابو داؤد رضی الله عنه (۱۰) هم موصولاً نقل کړې دي (۱۱) او د اسحاق بن یحیی کلبي رضی الله عنه روایت دهغه په نسخه کښي موجود دي (۱۲) او د محمد بن الولید زبیدی رضی الله عنه روایت موصولاً امام مسلم رضی الله عنه په خپل صحیح کښي ذکر کړې دي (۱۳) و قال صالح وابن ابی حفصه وابن مجمع عن الزهري عن سالم..... د مذکورہ تعليق مقصد: د دې دویم ذکر شوی تعليق نه دامام بخاری رضی الله عنه مقصد دادې چه دې دريو اړو حضراتو صالح بن کیسان (۱۴) ابن ابی حفصه (۱۵) او ابن مجمع رحمهم الله هم دا روایت د امام زهري رضی الله عنه نه روایت کړې دي. خودې دريو اړو حضراتو واؤ جمع استعمال کړې دي په خلاف د وړاندې

(۱) ذ یونس بن یزید ابلی رضی الله عنه حالات کشف الباری: ۱/۴۶۳ او ۳/۲۸۲ کښي راغلی دی.

(۲) ذ سفیان بن عیینة رضی الله عنه حالات کشف الباری ۱/۲۳۸ او ۳/۱۰۲ کښي راغلی دی.

(۳) ذ اسحاق بن یحیی کلبي رضی الله عنه د حالاتو د پاره او گورني کتاب الأذان باب أهل العلم..... أحق بالإمامة.

(۴) ذ محمد بن الولید الزبیدی حالات کشف الباری ۳/۳۹۱ کښي تیر شوی دی.

(۵) فتح الباری: ۶/۳۴۹ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹.

(۶) صحیح مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۷.

(۷) فتح الباری: ۶/۳۴۹ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹.

(۸) مسند الإمام احمد: ۲/۹ رقم: ۴۵۵۷.

(۹) مسند الإمام الحمیدي: ۲/۲۷۹ رقم: ۶۲۰.

(۱۰) رواه مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۷ وأبردازد کتاب الأدب باب فی قتل الحيات رقم: ۵۲۵۲.

(۱۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۰ فتح الباری: ۶/۳۴۹.

(۱۲) فتح الباری: ۶/۳۴۹.

(۱۳) رواه مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۶.

(۱۴) ذ صالح بن کیسان رضی الله عنه حالات کشف الباری: ۲/۱۲۱ کتاب الإيمان کښي تیر شوی دی.

(۱۵) ذ محمد بن ابی حفصه ميسره البصری رضی الله عنه د حالاتو د پاره او گورني کتاب مواقيت الصلاة باب وقت العصر.

خلورو وارو حضراتو. ددی دريوارو حضراتو د روايت مطابق به اوس مطلب داشی چه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه ملاقات حضرت ابولبابه رضي الله عنه او حضرت زيد بن خطاب رضي الله عنه دوارو سره شوي. (۱) د مذکورہ تعلیقاتو موصولاً تخریج: ① د حضرت صالح بن کیسان رضي الله عنه موصولاً تخریج امام مسلم رضي الله عنه (۲) کړې دي. خوددې الفاظ ئی نه دي ذکر کړي. البته ابو عوانه رضي الله عنه ددې الفاظ ذکر کړي دي. (۳) د محمد بن ابی حفصه رضي الله عنه روايت موصولاً دهغه په نسخه کښې دي. (۴) د ابراهيم بن اسماعيل بن مجمع رضي الله عنه د روايت موصولاً تخریج امام بغوی رضي الله عنه (۵) حافظ طبراني رضي الله عنه (۶) او ابن السکن رضي الله عنه کتاب الصحابه کښې کړې دي. (۷)

حافظ ابن السکن رضي الله عنه د ابن مجمع روايت نقل کولونه پس فرمائی چه د ابن مجمع رضي الله عنه اود جعفر بن برقان رضي الله عنه نه علاوه زما په علم کښې يوکس داسې نه دي چاچه په خپل روايت کښې دواړه صحابه جمع کړې وي. يعنی د واؤ جمع سره صرف هم دي دواړو تلامذة زهري رضي الله عنه روايت کړې دي اود دواړو د امام زهري رضي الله عنه نه په سماع اوروايت کښې کلام دي. (۷)

چه د ابن السکن رضي الله عنه خبره هم مخې ته کيځودې شی نو دا به څلور حضرات شی چه جمع سره روايت کوي درې هغه حضرات کومو چه بخاري شريف کښې ذکر دي او څلورم جعفر بن برقان. عجيبه خبره داده چه د ابن السکن رضي الله عنه نظر خپلې مخې ته د بخاري شريف موجوده نسخه باندې پرينوتو په کوم کښې چه صالح بن کیسان او ابن ابی حفصه هم ذکر دي. فسبحان من لا يذهل ولا يغفل، لا تأخذة سنة ولا نوم خود ابن السکن رضي الله عنه د طرف نه دا وئيلي شی چه ابن ابی حفصه او صالح موصول روايات دهغوی په علم کښې به نه وي راغلې. بهر حال د روايت بالجمع والا څلور حضرات دي او کومو حضراتو چه شك سره روايت کړې دي هغه پنځه دي اود دغه څلورو وارونه صالح بن کیسان رضي الله عنه نه علاوه هيڅ يوکس داسې نه دي چه په ضبط او اتقان کښې د دغه پنځو وارو حضراتو محدثينو برابري او کړې شی. (۸)

د بحث خلاصه: ددې ټولو خلاصه دا شوه چه امام زهري رضي الله عنه نه دا روايت نقل کونکی حضرات درې قسم دي: ① چه بغير د شك نه صرف حضرت ابولبابه رضي الله عنه ذکر کوي لکه هشام بن يوسف عن معمر حديث باب. ② څوک چه شك سره د حضرت ابولبابه رضي الله عنه او حضرت زيد بن الخطاب رضي الله عنه دواړو ذکر کوي لکه دغه پنځه واره حضرات د چا ذکر چه امام بخاري رضي الله عنه وقال عبد الرزاق عن معمر.... وتابعه يونس.... کښې کړې دي. ③ کوم چه بغير د شك نه د دواړو حضراتو صحابه کرامو رضي الله عنه ذکر کوي لکه صالح، جعفر، ابن ابی حفصه او ابن مجمع رحمهم الله تعالى.

(۱) عمدة القارى: ۱۹۰/۱۵ فتح البارى: ۳۴۹/۶.

(۲) صحيح مسلم كتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۵.

(۳) عمدة القارى: ۱۹۰/۱۵ فتح البارى: ۳۴۹/۶.

(۴) رواه البغوى فى معجم الصحابة: ۴۹/۲ رقم: ۲۴ زيبدين الخطاب بن نفيل.

(۵) رواه الطبرانى فى الكبير: ۳۱/۵ باب الرء رفاعه.... رقم: ۴۹۹ و ۸۱/۵ اباب الزاى. زيبدين الخطاب رقم: ۴۶۴۵.

(۶) عمدة القارى: ۱۹۰/۱۵ فتح البارى: ۳۴۹/۶.

(۷) حواله جات بالاو تفلين التعليق: ۵۱۷/۳.

(۸) فتح البارى: ۳۴۹/۶ هدى السارى: ۴۹ تفلين التعليق: ۵۱۷/۳.

راجح شه دی؟ اوس سوال دا پیدا کیری چه په دی در یواره قسمه روایاتو کنبی راجح کوم یو دی؟ ددی جواب دی رومبې قسم یعنی کوم چه بغیرد شک نه د حضرت ابولبابه رضی الله عنه په ذکر مشتمل دی. امام بخاری رضی الله عنه خپل طریق هم په دی باندي دلالت کوی چه هغوی په دی باب کنبی دهشام بن یوسف عن معمر روایت اول بیان کړې دي. په کوم کنبی چه صرف د ابولبابه رضی الله عنه ذکر دي. بل حدیث باب امام بخاری رضی الله عنه په وړاندي باب کنبی هم د نورو طریقو ذکر کړې دي. ^(۱) په هغې کنبی هم صرف د حضرت ابولبابه رضی الله عنه ذکر دي. ^(۲) امام صالح جزره رضی الله عنه هم فرمائی چه په دی حدیث کنبی د حضرت زید بن الخطاب رضی الله عنه ذکر سهو دي صحیح حضرت ابولبابه رضی الله عنه دي. والله اعلم بالصواب. ^(۳)

ابن مجمع: دا ابواسحاق ابراهیم بن اسماعیل بن مجمع انصاری مدنی رضی الله عنه دي. ^(۴) دي د امام زهری، عمرو بن دینار، ابوالزبیر محمد بن مسلم، هشام بن عروه او یحیی بن سعید انصاری رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. اوددوی نه روایت کونکو کنبی حاتم بن اسماعیل، عبدالعزیز بن محمد الدراوردي، ابن ابی حازم، ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دي. ^(۵) امام یحیی بن معین رضی الله عنه فرمائی «ضعیف لیس بشی» ^(۶) ابن المواق رضی الله عنه فرمائی «لا یحتمر به» ^(۷) ابوزرع رضی الله عنه د ابونعیم رضی الله عنه په حواله سره فرمائی چه هغوی د دوی باره کنبی ونیلی دی «لا یسوي حدیثه فلین» ^(۸) دده حدیثونه ددوو پیسو برابر هم نه دی. امام ابو حاتم رازی رضی الله عنه فرمائی «کثیر الوهم، لیس بالقوی، یکتب حدیثه، ولا یحتمر به» ^(۹) امام بخاری رضی الله عنه فرمائی «یلاوی عنه، وهو کثیر الوهم عن الزهری» ^(۱۰) امام نسائی رضی الله عنه فرمائی ضعیف. ^(۱۱) حاکم ابواحمد رضی الله عنه فرمائی: «لیس بالمتین عندهم» ^(۱۲) ابن ابی خيثمه رضی الله عنه د جعفر بن عون رضی الله عنه په طریق سره لیکلی دی چه ابن مجمع رضی الله عنه په غوږ کونې وو. د امام زهری رضی الله عنه سره به د حدیث د سماع دپاره کیناستلو او په ډیره گرانه به نی خه اوریدل. ^(۱۳)

^(۱) صحیح البخاری باب خیر مال المسلم غنم... رقم: ۳۳۱۱ و ۳۳۱۲.

^(۲) فتح الباری: ۴۹/۶ معجم کبیر طبرانی: ۳۱/۵ رقم: ۴۵۰۸-۴۵۰۰ رفاعه بن عبدالمنذر رقم الترجمة: ۴۳۵.

^(۳) تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ رقم الترجمة: ۷۵۹۱ باب اللام من الکنی.

^(۴) تهذیب الکمال: ۴۵/۲ رقم الترجمة: ۱۴۸ تهذیب ابن حجر: ۱۰۵/۱.

^(۵) د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره اوگورنی حواله جات بالا.

^(۶) تهذیب الکمال: ۴۶/۲ تهذیب التهذیب: ۱۰۵/۱.

^(۷) اكمال مغلطای: ۱۸۱/۱ رقم: ۱۸۶.

^(۸) تهذیب الکمال: ۴۶/۲ تهذیب التهذیب: ۱۰۵/۱.

^(۹) حواله جات بالا، والجرح والتعديل: ۳۶/۱/۱ باب حرف الألف رقم: ۱۹۷.

^(۱۰) تاریخ البخاری الکبیر: ۳۷۱/۱/۱ باب ابراهیم رقم: ۸۷۲ اكمال مغلطای: ۱۸۰/۱.

^(۱۱) کتاب الضعفاء للنسائی: ۲۸۳ تهذیب الکمال: ۴۷/۲ تهذیب ابن حجر: ۱۰۵/۱.

^(۱۲) اكمال مغلطای: ۱۸۱/۱ تهذیب ابن حجر: ۱۰۵/۱ تعلیقات تهذیب الکمال: ۴۷/۲.

^(۱۳) حواله جات بالا.

امام ابن حبان رحمته الله فرمائی «کان بقلب الأسانید، ويرفع المراسل»^(۱) ابو احمد عدی رحمته الله فرمائی «وومع ضعفه بکتاب حدیثه...»^(۲) امام بخاری رحمته الله دهغوی سره استشهاد کری دې او تعلیقاً نئی روایت ددې باب لاندې نقل کری دې چه دهغوی په نیز د ابن مجمع معتبر او قابل استشهاد کیدو دلیل دې.^(۳) او ابن ماجه رحمته الله هم ددوی نه روایت اخستی دې.^(۴)

ترجمة الباب سره حدیث مطابقت: حدیث باب ترجمه الباب سره مطابقت واضح دې چه ذوالطفیتین او ابتر دغه شان وغیره نور مارانو ټولو باندې د دابه اطلاق کیری.^(۵)

۱۵- باب: خَيْرَ مَا لِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ

اختلاف نسخ: دلته دمستقل باب الفاظ د ابوذر رحمته الله وغیره په نسخه کسبې دی. خود نسفی رحمته الله او اسماعیلی رحمته الله په نسخو کسبې دباب لفظ نشته دې. عام شارحین دا باب د ناسخینو غلطی گنری اود باب د الفاظو حذف ته اولی وائی. ددې وجه داده چه دلته صرف د شروع په دوو حدیثو کسبې دغنم ذکر دې باقی احادیثو کسبې د غنم هیخ وجود نشته دې. بل حضرت گنگوهی رحمته الله او حضرت شیخ الحدیث رحمته الله دې ته باب فی باب وائی او هم دغه راجح دی. والله اعلم.^(۶) په دې باب کسبې ټول خواریس احادیث ذکر دی. په کوم کسبې چه اولنې حدیث دحضرت ابوسعید خدری رحمته الله دې.

الحديث الاول

۳۱۳۳- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَا لِ الرَّجُلِ غَنَمٌ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يُفْرِدُ بَيْنَهُ مِنَ الْفِتَنِ» [۱۹] (۷)

ترجمه: دحضرت ابوسعید خدری رحمته الله نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمائی دی هغه زمانه نیز دې ده چه کله به دمسلمان بهتر مال چیلنی وی. په کومې پسې چه به د غرونو څو کو اودباران مقاماتو کسبې هغه خپل دین د فتنو نه بچ کولوسره مندی تررې وهی. دا حدیث کتاب الایمان کسبې تیرشوی دې اوددې رح هم هلته په تفصیل سره شوی ده.^(۸) په دې وجه

(۱) کتاب المجروحین: ۱۰۳/۱.

(۲) الكامل لابن عدی: ۲۳۲/۱ وقال العقیلی فی الضعفاء الکبیر: ۴۳/۱ بکتاب حدیثه: وفی روایة الترمذی عنه (ترتیب العلل: ۳۹۳/۱ رقم: ۱۱۰ صدوق إلا أنه بطلط. وكذا انظر تعلیقات إكمال مغلطای: ۱۸۰/۱).

(۳) تهذیب الكمال وتعلیقاته: ۴۷/۲ والجمع لابن الفیسرانی: ۲۱/۱.

(۴) تهذیب الكمال: ۴۷/۲. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

(۵) عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵.

(۶) الكنز المتواری: ۲۱۹/۱۳ ولامع الدراری مع تعلیقاته: ۳۸۷/۷.

(۷) قوله: عن أبي سعيد خدری رضی الله عنه: الحدیث، مرتخریجه فی کتاب الایمان: ۸۰/۲.

(۸) کشف الباری: ۸۸/۲-۸۳.

دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا کولې شی.

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابي اويس مدني اصحبي رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر... كنيته تيرشوی دی. (۱)

مالك: دا ابو عبد الله مالك بن انس مدني اصحبي رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره بدء الوحي او کتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن كنيته ذكرشوي ده. (۲)

عبد الرحمن بن عبد الله: دا عبد الرحمن بن عبد الله بن عبد الرحمن ابي صعصعه دې. ابيه: دا عبد الله بن عبد الرحمن بن الحارث بن ابي صعصعه دې.

ابوسعيد خدری: دا مشهور صحابی رسول سعد بن مالك بن سنان ابوسعید خدری انصاری رضي الله عنه دې. ددې دريو اړو حضراتو تذکره کتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاتدې بيان كړې شوی ده. (۳)

تنبيه: حافظ جمال الدين مزی رضي الله عنه تحفة الاشراف كنيته د ابومسعود جیانی رضي الله عنه په تقلید كنيته دا ليكلی دی چه د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه دا حديث په دې طريق سره كتاب الجزية كنيته دې. چه ددې دواړو حضراتو تسامح دې لكه څنگه چه تاسو گورنی چه دا حديث بدء الخلق په دې باب كنيته راغلې دې نه چه په كتاب الجزية كنيته. (۴)

د باب دویم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۱۲۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «رَأْسُ الْكُفْرِ نَحْوُ الْمَشْرِقِ، وَالْفَخْرُ وَالْخِيَلَاءُ» [ص: ۱۳۸] فِي أَهْلِ الْخَيْلِ وَالْإِبِلِ، وَالْفُتَادِ بَيْنَ أَهْلِ الْوَبْرِ، وَالسَّكِينَةُ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ» [۳۱۲۹-۳۱۳۰] (۵)

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرماني چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمانيلى دی د کفر سرغنه د مشرق طرف ته دې. بې خايه فخر او کبر داسونو والود او بنانو والواد د خناورو لکوسره چغې وهونکی کلی والو خصوصیت دې او سکینت (وقار) په چیلو والو کنيته دې.

(۱) کشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۲) کشف الباری: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۳) کشف الباری: ۸۲/۲ - ۸۱.

(۴) تحفة الاشراف مع النکت النظراف: ۳۷۵/۳ - ۳۷۴ رقم: ۴۱۰۳ فتح الباری: ۳۵۱/۶.

(۵) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً في مواضع من كتابه: كتاب المناقب باب قول الله تعالى: ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ رقم: ۳۴۹۹ وكتاب المغازی باب قدوم الأشعر بين وأهل اليمن رقم: ۴۳۸۸-۴۳۹۰ ومسلم في صحيحه كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان رقم: ۸۵ والترمذي في سننه: كتاب الفتن باب ماجاء في الدجال: لا يدخل المدينة رقم: ۲۲۴۴.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تينسى دمشقى رضي الله عنه دي. ددوى اجمالى حالات بدء الوحي والحديث الثانى او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليلته الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دي. (١)

مالك: دا ابو عبدالله مالك بن انس مدنى اصبحى رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحي والحديث الثانى او كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن كنبى ذكرشوى ده. (٢)

ابو الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذكوان رضي الله عنه دي.

الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رضي الله عنه دي. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب خب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان لاندې تيره شوي ده. (٣)

ابو هريره: دا مشهور صحابى حضرت ابو هريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب امور الايمان كنبى تيرشوى دي. (٤)

تنبیه: ددې حديث شرح كتاب احاديث الانبياء او كتاب المغازى كنبى راغلي ده. په دې وجه دلته د دوباره كولو ضرورت نشته دي. (٥)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث او سابقه حديث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ الغنم كنبى دي. (٦)

دباب دريم حديث د حضرت ابو مسعود رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

٣٣١- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرٍو أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: أَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ تَحْوَالَيْمَيْنِ فَقَالَ «الإيمانَ يَمَانٌ هَاهُنَا، أَلَا إِنَّ الْقَسْوَةَ وَغِلْظَ الْقُلُوبِ فِي الْقَدَّادِينَ، عِنْدَ أَصُولِ أَدْنَابِ الإِبِلِ، حَيْثُ يَطْلَعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ فِي رَيْبَعَةٍ، وَمَضَرَ» [٣٩٩٤، ١٣١٢٦، ١٣٣٠٤] (٧)

(١) كشف الباري: ٢٨٩/١ و ١١٣/٤.

(٢) كشف الباري: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

(٣) كشف الباري: ١١/٢-١٠.

(٤) كشف الباري: ٦٥٩/١.

(٥) صحيح البخارى كتاب احاديث الانبياء باب (بأيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى) وكشف الباري كتاب المغازى: ٦٠٩-٦١٠.

(٦) عمدة القارى: ١٩١/١٥.

(٧) قوله: عن عقبه بن عمرو أبى مسعود: الحديث، أخرجه البخارى فى المناقب باب قول الله تعالى (بأيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى) رقم: ٣٤٩٨ و كتاب المغازى باب قدوم الأشعر بين وأهل اليمن رقم: ٤٣٨٧ و كتاب الطلاق باب اللعان رقم: ٥٣٠٣ و مسلم كتاب الإيمان باب نفاضل أهل الإيمان رقم: ٥١.

تراجُم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدي بصرى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاتدي راغلي. (١)

يحيى: دا يحيى بن سعيد قطان تيممي رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاتدي ذكر كرى شوي ده. (٢)

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابي خالد احمسي بجلي رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لاله وهداه، لاتدي راغلي دي. (٣)

قيس: دا قيس بن ابي حازم احمسي بجلي رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم الدين النصيحة.... كني راغلي ده. (٤)

عقبه بن عمرو ابو مسعود: دا مشهور بدرى صحابي ابو مسعود عقبه بن عمرو انصاري رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية... به ذيل كني بيان كرى شوي دي. (٥)

ترجمة الباب سره حديث مناسبت: ددي حديث ترجمة الباب سره مناسبت تيرشوي باب (ويت فيها من كل دابة) سره دي. بنكاره خبره ده چه ابل يعنى او بن به دابه كني داخل دي او مخلوق دي. ددي حديث شرح كتاب المغازي كني راغلي ده. (٦)

د باب خلورم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع

٣٣٢- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا، وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَبِيْقَ الحِمَارِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهُ رَأَى شَيْطَانًا» (٧)

(١) كشف الباري: ٢/٢٧٢.

(٢) كشف الباري: ٢/٢٧٢.

(٣) كشف الباري: ٢/٢٧٩.

(٤) كشف الباري: ٢/٧٦١.

(٥) كشف الباري: ٢/٧٤٨.

(٦) كشف الباري كتاب المغازي: ٦١١-٦٠٩ عباب قدوم الاشعر بين وأهل اليمن.

(٧) قوله عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم أيضا، كتاب الذكر... باب استحباب الدعاء عند صباح الديكة رقم: ٢٧٢٩ وأبو داود كتاب الأدب باب ما جاء في الديك واليهانم رقم: ٥١٠٢ والترمذي كتاب الدعوات باب ما يقول إذا سمع نبيق الحمار رقم: ٣٤٥٥ والنسائي في الكبرى كتاب عمل اليوم والليلة، باب ما يقول إذا سمع الديكة رقم: ١٠٧٨٠.

تراجم رجال

قتیبه: دا شیخ الاسلام قتیبه بن سعید ثقفی بغلانی رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب إقضاء السلام کنبی تیرشوی دی. (۱)

الیث: دامشهور امام لیث بن سعد فهمی دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث کنبی راغلی دی. (۲)
جعفر بن ربیع: دا جعفر بن ربیع بن شرجیل بن حسنه قرشی مصری رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب التهم باب التهم فی الحضرة المجد الماء کنبی تیرشوی دی. (۳)

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمرز الاعرج قرشی رضی الله عنه دی. ددی دواړو محدثینو حضراتو تذکره کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان لاندې تیره شوی ده. (۴)
ابوهریره: دامشهور صحابی ابوهریره دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب امور الایمان کنبی تیرشوی دی. (۵)

قوله: **أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا سمعتم صياح الديكة، فليأمنوا** حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائی دی کله چه تاسو دچرگ بانگ (اواز) واوړنی.....

د لفظ دیکه تحقیق: دیکه جمع د دیک ده چرگ ته وائی. ددی جمع قلت ادیاک او جمع کثرت دیوک اودیکه ده. ابن سیده رضی الله عنه لیکلی دی چه ددی مؤنث ته دجاج وائی. خو علامه داؤدی رضی الله عنه فرمائی چه بعض وخت د دجاجه اطلاق په دیک باندې هم کیږی. (۶)

د چرگ یو خصوصیت: د چرک یو ډیر اهم خاصیت دادی چه دی د شپې وختونه ډیر ښه پیژنی هغه د شپې په مختلف حصو کنبی بانگ کوی په کوم کنبی چه ډیر کم فرق وی. دی نه علاوه د سحر کیدو په وخت اوددی نه پس یو شان بانگونه کوی. په دی کنبی ډیره کمه غلطی کوی که شپې ډیرې وږې وی او که لونی. (۷) حافظ رضی الله عنه فرمائی خکه بعض شافعیه (قاضی حسین، متولی او رافعی) (۸) فتوی ورکړې ده چه د سحر د وخت په معامله کنبی په تجربه کار چرگ باندې اعتماد کولې شی. د دی تائید د حضرت خالد بن زید جهنی رضی الله عنه د مرفوع حدیث نه هم کیږی په کوم کنبی چه راغلی دی چه چرگ ته بدې درې مه واینی خکه چه هغه د مانخه د پاره رابلل کوی. «لا تسبوا الديك، فإنه يدعو إلى الصلاة» اللفظ

فائدة: امام بخاری رضی الله عنه د حدیث صرف هم دلته ذکر کړې دی په صحیح بخاری کنبی بل چرته نه دی ذکر کړې. تحفة الأشراف: ۱۵۵/۱۰ رقم: ۱۳۶۲.

(۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۲) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۳) کشف الباری کتاب التیمم: ۱۶۰ باب التیمم فی الحضرة إذا لم يجد.....

(۴) کشف الباری: ۱۱/۲.

(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۶) عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ إرشاد الساری: ۳۰۹/۵ والمحكم: ۸۰/۷ التوضیح: ۲۴۳/۱۹.

(۷) عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ إرشاد الساری: ۳۰۹/۵ والمحكم: ۸۰/۷ فتح الباری: ۳۵۳/۶.

(۸) فتح الباری ۳۵۳/۶ وإرشاد الساری: ۳۰۹/۵.

قوله: فأسألو الله من فضله، فإنما رأات ملكا: د الله تعالی د هغه د فضل سوال کوه څکه چه

هغه فرېسته لیدلې ده. مطلب دادې چه د چرگ د بانگ په وخت دعا کول پکار دی څکه چه هغه فرېستې ته گوری نوبانگ کوی. که چرې دغه وخت څوک دعا کوی نو فرېستې به دهغه په دعا باندې آمین وائی د هغه دپاره به استغفار کوی اود هغه د عاجزنی او اخلاص گواهی به ورکوی. دغه شان به د فرېستې اوبنده دعاگانې خپل مینځ کښې موافق کیدو سره د قبیلدو سبب جوړیږی. قاضی عیاض رحمته فرمائی: «إنما أمرنا بالدعاء حينئذ، لتؤمن الملائكة، وتستغفر، وتشهد للداعي بالتضرع والإخلاص...»^(۲)

بل د حدیث شریف نه دا هم مستفاد شوچه چرته صلحاء وغیره موجود وی هلته دعا کول مستحب دی دهغوی د وجود په برکت سره به ان شاء الله قبلیری^(۳).

چرگ ته بدې ردې نه دی وئیل پکار: بعض نادان خلق د چرگ بانگ اوریدو سره خفه کیږی چه خوب خرابیږی او هغه ته بدې ردې وائی. ددې نه حضور پاک منع فرمائیلې ده. مسند بزار کښې یو روایت دې چه د حضور پاک خواکې یو چرگ بانگ او وئیل نو هلته موجود یوسړی او وئیل اللهم العنه ای الله په ده باندې لعنت راووروه. دې اوریدو سره حضور پاک او فرمائیل «مه، کلا، إنه يدعوالی الصلاة» چه نه هیڅ کله نه، هغه د مانځه دپاره رابلل کوی.^(۴)

حضرت حلیمی رحمته فرمائی دې نه معلومه شوه چه هر هغه څیز یا سړې د چانه چه د خیر په کارونو کښې استفاده کولې شی هغه ته کنځلې نه دی کول پکار اونه دهغه توهین او تذلیل کول پکار دی. بلکه د هغه اکرام او هغه سره نیک سلوک کول پکار دی. نور فرمائی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مبارک ارشاد «فإنه يدعوالی الصلاة» مطلب دا نه دې چه هغه په حقیقت کښې «صلوا» یا «حانت الصلاة» وائی. بلکه ددې مطلب دادې چه عادت هم دغه دې چه چرگ د سحر په راخو سره یا د نمبر په زوال سره دغه وخت کښې بانگونه وائی. دا دهغه طبعی عادت دې په کوم چه الله تعالی هغه پیدا کړې دې. د هغه د آواز په اوریدو سره د خلقو خیال د مانځه طرف ته ځی. ددې دا مطلب هیڅ کله نه دې چه که د هغه د بانگ نه علاوه بل څه قرینه یا دلالت نه وی نو مونځ به ادا کوی. البته که چرته یو داسې چرگ دې دکوم باره کښې چه ډیر ځل تجربه ده چه هغه غلطی نه کوی نوصحیح ده اودا به یوقسم اشاره وی. «ولیس معنی قوله (ﷺ): فإنه يدعوالی الصلاة، أن يقول بصوته حقيقة: صلوا، أو حانت الصلاة، بل معناه: أن العادة جرت بآنه بصر عند طلوع الفجر وعند الزوال، فطرة فطرة الله عليها، فيذكر الناس بصراخه الصلاة. ولا يجوز لهم أن يصلوا بصراخه من غير دلالة سواها، إلا من جرب منه ما لا يخلف، فمصدر ذلك له إشارة والله الموفق»^(۵)

(۱) الحدیث أخرجه أبو داؤد كتاب الأدب باب في الديك والبهائم رقم: ۵۱۰۱ والإمام أحمد: ۱۹۳/۵-۱۹۲-مسند زيد بن خالد رضي الله عنه. رقم: ۲۲۰۱۹ وابن حبان في صحيحه: ۳۸/۱۳-۳۷ كتاب العظير والإباحة، باب ما يكره من الكلام وما لا يكره، ذكر

الزجر عن سب المراء الديكة..... رقم: ۵۷۳۱ والنسائي كتاب عمل اليوم والليلة رقم: ۱۰۷۸۱.

(۲) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ والمفهم: ۵۸/۷-۵۷.

(۳) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ إرشاد الساری: ۳۰۹/۵ التوضیح: ۲۴۴/۱۹.

(۴) حواله جات بالا ومسند بزار: ۱۶۸/۵ رقم: ۱۷۶۳.

(۵) فتح الباری: ۳۵۳/۶ شرح القسطلانی: ۳۰۹/۵.

قوله: «وإذا سمعتم نهبق الحمار فتعوذوا بالله من الشيطان، فإنه رأى شيطاناً أو كلبه چه تاسو خلق د خر د هینزاری آواز واژرنی نود شیطان مردود نه دالله تعالی پناه غوارنی خکه چه هغه شیطان لیدلې دې. په حدیث باب کنبې د حمار ذکر دې خود حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کنبې د نباح الکلب اضافه هم نقل ده چه دسپې د غپاری په وخت هم تعوذ عمل مستحب دې. (۱)

اوس مطلب دا شو چه که خروى او که سپې کله چه په هینزاری شی یا په غپاری شی نود الله تعالی په پناه کنبې راتلل پکار دی. دې دپاره چه د شیطان د شر نه محفوظ پاتې شی اود هغه د وسوسو نه په حفاظت کنبې شی. قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائی «وفائدة الأمر بالتعوذ لما يخشى من شر الشيطان وشر وسوسته، فلهذا إلى الله في دفع ذلك» (۲)

ایا خوره شیطان ته هم په کتو سره هینزېرې؟ حضرت مولانا محمد یحیی کاندهلوی رحمته الله علیه په خپل تقریر کنبې لیکلې دی چه د حدیث شریف الفاظ «فإنه رأى ملكاً، فإمبارأت شيطاناً» (۳) معنی دا نه ده چه چرگ کله هم بانگ وائی نو هغه فریښتې ته په کتلو سره آواز کوی اوخر چه کله هم هینزېرې نو هغه شیطان لیدلې دې یعنی د هغه بانگ ورکول اود خر هینزېدل فریښتې یا شیطان ته کتل مستلزم نه دی بلکه د چرگ د بانگ اوخر د هینزیدو نور اسباب او عوارض هم کیدې شی بلکه اکثر هم نور اسباب او عوارض وی.

په دې وجه د حدیث شریف صحیح محمل دادې چه ددې دواړو آواز کله په دې وجه هم وی چه چرگ فریښته اوخر شیطان اولیدلو. اوس چونکه زمونږ د انسانانو دپاره د دې تفریق ممکن نه دې چه کوم یو آواز د بل څه سبب د وجې نه دې او کوم یو د فریښتې یا شیطان په لیدو سره دې؟ نو مناسب او مستحب هم دغه دی چه دا ځناور کله هم آواز کوی هغه وخت دعا کوئی یا تعوذ کوئی دې دپاره چه دعا او تعوذ دواړو نه هر یو په خپل موقع او محل باندې واقع وی سره ددې چه په هر یو کنبې د فریښتې یا شیطان لیدل نه وی شوی.

دې نه علاوه د دعا زیاتوالی شرعاً مطلوب هم دې سره ددې چه دعا په محل د اجابت کنبې واقع نه وی. په دعا کنبې بخل نه دی کول پکار. دغه شان تعوذ هم په شیطان باندې موقوف نه دې. ښکاره خبره ده چه بنده له هر وخت او هر لمح کنبې د دعا او تعوذ ضرورت وی. والله اعلم بالصواب (۴)

یوه اهم فائده: ددې حدیث یو اهم خصوصیت دادې چه انمه خمسه بخاری، مسلم، نسائی، ابوداؤد اوترمذی رحمهم الله ټولو دا حدیث هم د یوشیخ نه نقل کړې دې یعنی په دې حدیث کنبې د ټولو شیخ قتیبه رحمته الله علیه دې. (۵)

(۱) رواه ابوداؤد کتاب الأدب باب فی الدبک... رقم: ۵۱۰۳ والإمام أحمد: ۳۰۶/۳ رقم: ۱۴۳۳۴ والعاکم: ۲۸۴/۴-۲۸۳ رقم: ۷۷۶۲

(۲) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۳/۱۵ ومثله فی التوضیح: ۲۴۴/۱۹.

(۳) داد ابوداؤد شریف د روایت الفاظ دی، اوگورنی ابوداؤد مع البذل: ۲۹۶/۱۳ رقم: ۵۱۰۲.

(۴) حواله بالا.

(۵) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵.

دخرساتلو حکم: مشهور مالکی عالم علامه ابی دحدیث باب نه استدلال کولوسره فرمانیلی دی چه په دې حدیث سره د خر پاللو اوساتلو مرجوحیت ثابتیږی ځکه چه د ده وجود په کور کنبې د شیطان داخلې ته مستلزم دې چه په کور کنبې خړوی نو شیطان به هم داخلېږی په دې وجه خرنه دې ساتل پکار مگر د حضرت داخبره صحیح نه ده ځکه چه په حدیث شریف کنبې دا راغلی دی چه هغه شیطان لیدلې دې اورویت دخول ته مستلزم نه دې بلکه داسې ویناکول زیات مناسب دی چه په دې حدیث سره دخرساتلو راجحیت ثابتیږی. ځکه چه کیږی داسې چه شیطان په کور کنبې داخلېږی خو بنسکاری نه اوس که خر په کور کنبې موجود وی نو هینزیدو سره به دهغه د موجود کیدو اود داخلې د کوشش اطلاع به کوی. اودغه شان به په تعوذ سره د شیطان ویستل آسان شی. دې نه علاوه پخپله حضور پاک سره یغفور نومې یو خر وو که چرې دخرساتل صحیح نه وی نو حضور پاک به ولې ساتلو؟ والله اعلم. (۱)
ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث شریف ماقبل باب سره مطابقت واضح دې چه دیک، ملک، حمار او شیطان دا ټول دابه او مخلوق کنبې داخل دی.
پنځم حدیث د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنہما دې.

الحدیث الخامس

۳۱۲۸- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا كَانَ جُنْحُ اللَّيْلِ، أَوْ أَمْسَتُمْ، فَكُفُّوا صَبِيَّانِكُمْ، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ جَيْبَيْهِ، فَإِذَا ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقُوا الْأَبْوَابَ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَفْتَحُ بَابًا مُغْلَقًا» قَالَ: وَأَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، نَحْوَمَا أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، وَلَمْ يَذْكُرْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ - [۳۱۰۶] (۲)

تراجم رجال

اسحاق: دلته د اسحاق نه مراد د شراح بخاری اختلاف دې چه اسحاق غیر منسوب راغلي دې چنانچه ابن راهويه هم مراد کيدې شی. لکه چه د ابونعیم په نیز ددې تصریح ده او ابن منصور هم ځکه چه روح بن عبادة رضی الله عنه د دواړو شیخ دې خو حافظ مزی رضی الله عنه په تحفة الاشراف کنبې د ابن منصور کیدل اختیار کړی دی. (۳)
بهر حال که چرې ابن راهويه رضی الله عنه مراد دې نو ددوی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم لاندې راغلی دی. (۴)

(۱) شرح الأبي المالکی علی صحیح مسلم: ۱۴۴/۷ حدیث قوله ﷺ: إذا سمعتم صياح الديكة.... من كتاب الذكر.

(۲) قوله: جابر بن عبدالله... الحديث، من تخريجہ أنفا فی باب ذکر إبليس....

(۳) فتح الباری: ۲۵۲/۶ عمدة القاری: ۱۹۳/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۰۹/۵ شرح الکرمانی: ۲۱۴/۱۳ تحفة الاشراف: ۲۲۲/۲ رقم:

(۴) ۲۴۴۶ أحادیث جابر بن عبدالله رضی الله عنہما.

(۵) کشف لباری: ۴۲۸/۳.

او كه چري ابن منصور مراد دي نودهغوى حالات كتاب الايمان باب حسن اسلام المرء لاندي تيرشوى دى (١)
روح: دا ابو محمد بن عباده قيسى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان لاندي
تيرشوى دى. (٢)

ابن جريج: دا ابو الوليد عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج اموى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الحوض
باب غسل الخائض رأس زوجها... كنبى راغلي. (٣)

عطاء: دا مشهور تابعى محدث حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم
باب عظة النساء.. كنبى تيرشوى دى. (٤)

جابر بن عبدالله: دا مشهور صحابى جابر بن عبدالله رضي الله عنه دي. (٥)

باب سره د حديث مطابقت: باب سره د حديث شريف مطابقت په دي معنى دي چه دلته د شيطان ذكر
دي او هغه هم په دابه كنبى داخل دي.

قوله: وأخبرني عمرو بن دينار سمع جابر....

دمذكوره عبارت مقصد: دا د ابن جريج رضي الله عنه كلام دي او اخبرني عطاء باندي عطف دي. دلته هغه
د حضرت عطاء رضي الله عنه او عمرو بن دينار رضي الله عنه په روايتونو كنبى فرق بنانى چه ما د حديث د او اړو
حضراتو نه اوريدلې دي. خود عمرو بن دينار رضي الله عنه روايت كړې شوى حديث كنبى «وَأَذْكُرُوا لِلَّهِ
عَلَيْهِ» الفاظ نشته دي. (٦)

د باب شپږم حديث د حضرت ابو هريره رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

٣١٢٩- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فُقِدَت أُمَّةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا
يُدْرِي مَا فَعَلَتْ، وَإِنِّي لَأَرَاهَا إِلَّا الْفَارَ، إِذَا وَضِعَ هَذَا الْبَانُ الْإِبِلَ لَمْ تَشْرَبْ، وَإِذَا وَضِعَ هَذَا الْبَانُ
الشَّاءَ كَرَيْتُ» فَحَدَّثْتُ كَعْبًا فَقَالَ: أَنْتَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهُ؟
قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ لِي مِرَارًا، فَقُلْتُ: أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَةَ؟ (٧)

(١) كشف الباري: ٤٢٠/٢.

(٢) كشف الباري: ٥١٨/٢.

(٣) كشف الباري كتاب الحوض: ٢٠٤.

(٤) كشف الباري: ٣٧/٤.

(٥) ددوى د حالاتو د پاره او گورنى كتاب الرضوء باب من لم ير الرضوء إلا من المخرجين.

(٦) عمدة القارى: ١٩٥/١٥.

(٧) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم. كتاب الزهد والرقائق. باب فى الفار. وانه مسخ رقم: ٢٩٩٧ فالحديث ما

اشق عليه الشيخان، ولم يخرج غيرهما.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسمعیل تیمی تیبو ذکی رضی الله عنه دې. د دوی حالات اجمالاً بده الوحي او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهدى..... په ضمن کښې راغلی دی (۱).
وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان بصری رضی الله عنه دې. د دوی مختصر حالات کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال لاندې تیر شوی دی (۲).

خالد: دا مشهور محدث خالد بن مهران الحذاء رضی الله عنه دې. د دوی تذکره کتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب په ذیل کښې راغلی دی (۳).
محمد: دا مشهور تابعی حضرت محمد بن سیرین بصری رضی الله عنه دې. د دوی تذکره کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان لاندې په تفصیل سره راغلی ده (۴).

ابوهریره: دا مشهور صحابی ابوهریره دې. د دوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیر شوی دی (۵).

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: فقدت أمة من بني إسرائيل، ولا يدري

ما فعلت، وإنني لأراها إلا الفار: حضرت ابوهریره رضي الله عنه د نبی کریم صلى الله عليه وسلم ته نقل کوي چه حضور پاک او فرمائیل چه د بنی اسرائیلو یو جماعت ورك شو معلومه نه ده چه هغوی څه څه او کپه. اوزما گمان او خیال دادې چه هغوی (اوس) مړې دي. مطلب دا چه د بنی اسرائیلو یو جماعت د الله تعالی د عذاب ښکار کیدو سره نست او نابود شو. چاته نه ده معلومه چه دهغوی څه انجام اوشو. البته زما خیال دې چه هغوی مسخ شوی او مړې ترې جوړې شوی دي. اوس چه دا کومې مړې دي هم دهغه مسوخه جماعت دنسل نه دي.

أراها دهمزه په ضمه سره دگمان او خیال په معنی کښې دې او فار دهمزه سکون سره فآرة جمع ده یعنی مړې (۶).

قوله: إذا وضع لها ألبان الإبل لم تشرب، وإذا وضع لها ألبان الشاء شربت کله چه

دهغوی مخې ته د اوبن پینی کیخودې شی نو هغه نه څکی او کله چه دهغوی مخې ته د چیلو پینی کیخودې شی نو څکی وړاندې کوم چه نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرمائیلې وو چه مړې د بنی اسرائیلو د یو جماعت مسوخه شکلونه او صورتونه دي نو دا مبرهن کولوسره او فرمائیل چه یو ددې دلیل دادې چه کله هغوی ته د اوبنانو پینی کیخودلې شی نو نه څکی خو د چیلو پینی څکی. د صحیح مسلم په

(۱) کشف الباری: ۱/۲۳۳ الحدیث الرابع: ۳۷۷/۲.

(۲) کشف الباری: ۲/۱۱۸.

(۳) کشف الباری: ۳/۳۶۱.

(۴) کشف الباری: ۲/۵۲۴.

(۵) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۶) حواله جات بالا وأرشاد الساری: ۵/۳۱۰.

روایت کنبی کوم چه هم دابن سیرین رضی الله عنه دې مگر طریق بل دې «وآیه ذلك أنه بوضع...» الفاظ دی (۱) بنی اسرائیلو باندې چونکه اوښ حرام وو هغوی دهغه د نورو اجزاء سره سره به نی دهغې پیښی هم نه ځکل (۲) اومره هم د اوښ پیښی نه ځکی نو دا دلیل شو چه د مړې تعلق هم دغه ممسوخه جماعت سره دي اودا هم ددې جماعت د نسل نه دي. (۳)

یواشکال اودهغې جواب: دحدیث باب نه دا معلومه شیوه څه که یوساد والامسخ کړې شی نو هم په دغه ممسوخه شکل کنبی دهغه نسل چلیږی اوهغه نه فنا کیږی. د مسلم شریف یو روایت دي کوم چه د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل دي په هغې کنبی دي چه یو صحابی تپوس اوکړو چه «یا رسول الله، القردة والخنازیر مما مسخ؟» آیا بیزوگان او خنزیران د انسانی شکل نه مسخ کیدوسره دي صورت ته رسیدلی دي؟ نو حضور یاک ارشاد افرمانیلو «ان الله عزوجل لم یهلك قوماً، أو یعذب قوماً، فیجعل لهم نسلًا، وإن القردة والخنازیر کانوا قبل ذلك» (۴)

دکوم حاصل چه دادې چه کوم قوم دالله تعالی د عذاب ښکارشی فناشی نسته اونا بود شی دهغوی نسل نه چلیږی باقی پاتې شو بیزوگان او سور نو دا د اول نه راروان دی. ددوی وجود د بنی اسرائیلو د بعض خلقو بیزوگان او سور کنبی بدلیدو نه د اول نه وو. کله چه الله تعالی نور ځناور پیدا کړل هغه وخت نی دوی هم پیدا کړی وو اوددوی د وجود د یو امت یا جماعت دمسخ کیدو سره هیڅ تعلق نسته دي.

چنانچه د مسلم شریف ددې روایت نه معلومه شوه چه د ممسوخه امت نسل نه چلیږی اوس ددې دواړو احادیثو په مینځ کنبی تعارض دي. ددې جواب دادې چه په دواړو احادیثو کنبی هیڅ تعارض نسته دي. دحدیث باب تعلق د وحی نه وړاندې وخت سره دي او په دې باندې قرینه لفظ اراهه دي چه زما گمان او خیال دي چه... بیا چه وحی سره یقینی خبره معلومه شوه نو دغه نی په بله موقع باندې ارشاد افرمانیلو. ددې ذکر د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په حدیث کنبی دي اودا خبره واضحه شوه چه دمرو هیڅ یوممسوخه جماعت سره څه تعلق نسته دي اونه د دوی نسل د یو داسې جماعت نه مخکنی راجلیدلی دي. والله اعلم بالصواب. (۵)

(۱) مسلم شریف کتاب الزهد والرقائق باب الفارة وأنه مسخ رقم: ۷۴۵۷.

(۲) عمدة القاری: ۱۹۴/۱۵ والعذب النمبر: ۲۸۷/۴ سورة الأعراف والتحریر والتنویر: ۲۷۸/۲ سورة البقرة. مسندأبی داؤد الطیالسی: ۱۵۱/۳-۱۵۰ رقم: ۲۸۵۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۹۳/۱۵ الکوثر الجاری: ۲۲۱/۶ التوضیح: ۲۴۶/۱۹.

(۴) صحیح مسلم کتاب القدر باب أن الأجال والأرزاق... رقم: ۶۷۷۲.

(۵) عمدة القاری: ۱۹۴/۱۵ التوضیح: ۲۴۵/۱۹ فتح الباری: ۳۵۳/۶ الکوثر الجاری: ۲۲۱/۶. قال القسطلانی فی شرحه: ۳۱۰/۵: وقد اختلف فی المسوخ. هل یكون له نسل أم لا؟ فذهب أبو إسحاق الزجاج وابن العربی أبویکر إلى أن الموجود من القردة من نسل المسوخ. تمسکا بحديث الباب. وقال الجمهور: لا. وهو المعتقد. لحدیث ابن مسعود رضی الله عنه عند مسلم مرفوعاً: إن الله لم یهلك قوماً أو یعذب قوماً فیجعل لهم نسلًا. وأن القردة والخنازیر كانوا قبل ذلك. [صحیح مسلم. فی القدر. باب بیان أن الأجال... رقم: ۶۷۷۳-۶۷۷۰ وأجابوا عن حدیث الباب بأنه علیه الصلاة والسلام قاله قبل أن یوحى إليه بحقیقة الأمر فی ذلك وإنما لم یجزم به بخلاف النبی، فإنه جزم به. كما فی حدیث ابن مسعود].

قوله: «فحدثت کعباً، فقال أنت سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقوله؟ قلت: نعم، قال

لي مراراً، فقلت: أفأقرأ التوراة؟» چنانچه ما دا حدیث حضرت کعب رضی اللہ عنہ ته واؤرولو نوهغوی استفساراً ماته اوونیل چه ایا واقعی دا خبره تاسو دنی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې ده؟ ما وونیل اوجی هغه مانه خوخل ددې سوال تپوس اوکرو (آخر، ماورته اوونیل چه ولې زه تورات وایم څه؟) د حدیث قائل حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې فرمائی چه کله ما دغه پورته ذکر شوي حدیث حضرت کعب رضی اللہ عنہ ته واؤرولو نوهغه ماته اوونیل چه واقعی تا دا حدیث اوریدلې دې؟ اوایا دا واقعی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم حدیث دې دا سوال هغوی خوخل اوکرو آخرزه صبر نه شوم او دا مې ورته اوونیل چه ولې زه تورات وایم څه اودهغې مطالعه کوم څه. یعنی دا هم حدیث دې که نه چه دنی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه مې اوریدلې دې، د خپل خان نه نی نه وایم اونه نی د تورات نه نقل کوم.

قوله: «فأقرأ التوراة؟» کښې همزه استفهام انکاری دې مطلب دادې چه زه تورات نه وایم دمسلم

شريف په روایت کښې دا الفاظ دي «(فأنزلت على التوراة؟)» (۱) چه تورات په ما باندي نه دې نازل شوي چه دهغې نه تاسو خلقو ته واؤروم. (۲)

ددې نه داخبره مستفاد شوه چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ به د اهل کتاب نه څه نه نقل کول بل دا خبره هم مستفاد شوه چه دغه شان یوصحابي څه روایت نقل کړې په کوم کښې چه د رائي او اجتهاد څه دخل نه وي نوهغه حدیث به د مرفوع په حکم کښې وي. (۳)

چنانچه د مسند احمد یو روایت کښې دي چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د شروع نه ددې حدیث نسبت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم طرف ته نه دې کړې خوچه کله کعب رضی اللہ عنہ بار بار تپوس اوکرو نو بیاني او فرمانیل چه زه دخپل طرف نه نه وایم نه ما تورات لوستلې دې هم د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حدیث اوروم (۴) غالباً دې دواړو حضراتو ته د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ هغه حدیث نه وو رسیدلې دکوم ذکر چه د مسلم شريف په حواله سره هم اوس تیر شو په دې وجه هغوی تر آخره پورې هم په دې باندي وو چه د مسوخ نسل چلیږي. تفصیل هم اوس تیر شو.

حضرت کعب رضی اللہ عنہ: دا مشهور مخضرم تابعی، حضرت کعب بن ماتع رضی اللہ عنہ دې. د یمن معروف قبیلې حمیر سره نی تعلق لرلو. په دې وجه ورته حمیری وائی. ابواسحاق د دوی کنیت دې او په کعب الاحبار سره پیژندلې شی. (۵)

حضرت کعب رضی اللہ عنہ مذهباً یهودی وو دنی کریم صلی اللہ علیہ وسلم زمانه نی لیدلې ده مگر مسلمان شوي نه دي. اسلام نی د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په زمانه کښې دهغوی په لاس باندي قبول کړو د یو روایت مطابق عهد فاروقی کښې اسلام قبول کړې او راجح هم دغه قول دې. (۶)

(۱) صحیح مسلم کتاب الزهد والرقائق باب فی الفار وانه مسخ رقم: ۷۴۵۷.

(۲) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۴/۱۵ إرشاد الساری: ۳۱۰/۵ التوضیح: ۲۴۶/۱۹.

(۳) فتح الباری: ۳۵۳/۶.

(۴) مسند احمد: ۵۰۸/۲ رقم: ۱۰۶۰۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۱۸۹/۲۴ تهذیب ابن حجر: ۱۳۸/۸ و کتاب النقات: ۳۳۳/۵.

(۶) حواله جات بالا الإصابة: ۳۱۵/۳ قال الحافظ: والراجع أن إسلامه كان في خلافة عمر.

په اسلام باندې مشرف کیدو نه پس حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه سره نې د موالات رسته قائم کړه. حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه فرمائی یوخل حضرت عباس رضی الله عنه د کعب احبار رضی الله عنه نه تپوس او کړو چه آخر څه وجه وه چه تاسو د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې اسلام قبول نه کړو او نه په عهد صدیقی کښې په اسلام مشرف شوې او په عهد فاروقی کښې مسلمان شوې؟ حضرت کعب رضی الله عنه او فرمائیل چه زما پلار (چه یهودی وو) د تورات یوه حصه اولیکله اومانه نې حواله کړه او ونې و نیل چه هم په دې باندې عمل کوه او په خپل ټولو مذهبی کتابونو باندې نې مهر (سل) اولگولو اومانه نې چه د ځونې په پلار باندې کوم حق وی دهغې قسم واخستو چه زه به دامهر نه ماتوم او نه به دغه کتابونه گورم او مطالعه کوم به نې. اوس چه ما کله او کتل چه اسلام خو شان غالب کیږي او په بقاع عالم کښې خوریري نوسوچ می او کړو چه ددغه کتابونو په کتلو کښې هیڅ حرج نشته دې. زمانفس ماته اوونیل چه کیدې شی په دې کښې څه داسې علم وی چه ستا پلار تانه پتې کړې وی اوس دا اووایه. چنانچه ما مهر مات کړو او هغه کتابونه مې اولوستل نو ماته په هغې کښې د نبی کریم صفات محموده اودهغوی د امت حالات لوستل ملاؤ شو. حق چونکه واضح شوې وو په دې وجه زه مسلمان شوم. (۱)

حضرت کعب رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه مرسلأ روایت د حدیث کوی. بل حضرت صهیب رومی، حضرت عمر فاروق او حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه هم د حدیث روایت کوی. خودهغوی انتقال د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه مخکښې شوې. اوددوی نه د حدیث روایت کونکی حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت معاویه، حضرت ابوهریره، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غوندي جلیل القدر صحابه کرام نه علاوه دهغه میرنې ځونې تبیع حمیری، او مالک بن ابی عامر اصجی، عطاء بن ابی رباح، عبدالله بن ضميره سلولی، عبدالله بن رباح انصاری، مطور ابوسلام، ابو رافع صانع، عبدالرحمن بن مغیث، روح بن زبناح، یزید بن حمیر غوندي اساطین علم شامل دی. (۲)

امام ابن سعد رضی الله عنه د هغوی شمیر د اهل شام د تابعین طبقه اولی کښې کړې دی او فرمائیلی دی په آخر عمر کښې هغوی په شام کښې اوسیدل اختیار کړی وو او په شروع کښې دمدينې اوسیدونکې وو. (۳) چا د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه په مخکښې دهغوی ذکر او کړو نو ونې فرمائیل ((ان عند ابن الحمیرة لعلماء کثیرا)) (۴) چه روره ابن الحمیریه سره خو ډیر زیات علم دې. حضرت معاویه رضی الله عنه به فرمائیل ((ألا، إن أبا الدرداء أحد الحكماء، ألا إن عمرو بن العاص أحد الحكماء، ألا إن كعب الأحبار أحد العلماء، إن عنده لعلم كالنار، وإن كنا فيه، لغير ظن)) (۵) واؤره ابوالدرداء او عمرو بن العاص رضی الله عنهما دواړه د ارباب او دانش نه دی. واؤره کعب احبار رضی الله عنه د لویو علماؤ نه دې هغوی سره د میوو (د کثرت) په شان علم دې اگرچه مونږ دهغوی د شان او حق قدر اونه کړې شو.

ابومعمر رضی الله عنه وائی چه حضرت عبدالله بن سلام او کعب بن احبار دواړو ملاقات حضرت عمر رضی الله عنه سره شوې. عبدالله بن سلام رضی الله عنه کعب نه تپوس او کړو چه ارباب علم څوک دی؟ نو ونې فرمائیل ((الذین

(۱) تهذيب الكمال: ۱۹۱/۲۴ رقم الترجمة: ۴۹۸۰ طبقات ابن سعد: ۴۴۵/۷.

(۲) ذ شيوخ او تلامذه ذ تفصيل ذ پاره او گورنی: تهذيب الكمال: ۱۹۰/۲۴-۱۸۹ تهذيب التهذيب: ۴۳۸/۸.

(۳) طبقات ابن سعد: ۴۴۵/۷ تهذيب الكمال: ۱۹۰/۲۴ تهذيب التهذيب: ۴۳۸/۸.

(۴) طبقات ابن سعد: ۴۴۶/۷ تهذيب الكمال: ۱۹۱/۲۴ تهذيب التهذيب: ۴۳۹/۸.

(۵) تهذيب الكمال: ۱۹۲/۲۴ تهذيب: ۴۳۹/۸.

يعملون به، به حقيقت كنبې لونی عالم هغه دې چه په علم باندي عمل كوی. بیانی تپوس او كړو چه آخر په كومه وجه به د علماؤ د زړونو نه علم او چت كړې شی حالانكه هغوی به دابنه یاد كړې هم وی اوبنه به پوهه شوې هم وی؟ كعب او فرمانييل د دې وجه به دا وی چه هغوی به خپل حاجات د خلقو مخې ته ايردی د لالچ او طمع به ښكار شی. حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه او فرمانييل تاسو رښتیا او ونييل (١) د حضرت كعب انتقال كله شوې؟ په دې كنبې دوه اقوال دي. ٣٢ هجري او ٣٤ هجري مشهور قول دویم دې چه ٣٤ هجري كنبې وفات شوې. د انتقال په وخت دهغوی عمر مبارك يوسل څلور كاله وو د شام مشهور ښار حمص كنبې دهغوی وفات شوې. (٢) دا حضرات صحابه كراموسره غزوات ته تلې وو او دهغوی وفات هم د غزوي دپاره تللوسره په لاركنبې اوشو. د صائفه طرف ته تلونكي لښكر حصه وو چه بيمار شو او هم په دغه بيمارني كنبې دهغوی انتقال اوشو رحمه الله رحمة واسعة (٣) حضرت كعب رضي الله عنه سنن ثلاثه، اود ابن ماجه رضي الله عنه د تفسير راوی دې. (٤)

خو په صحيحين كنبې دهغوی هيڅ يو روايت نشته دې. حافظ جمال الدين مزي رحمته الله عليه نه دلته تسامح شوې دې چه هغوی حضرت كعب رضي الله عنه دبخاري شريف راوی گرځولې دې. اوبه بخاري شريف كنبې دهغوی نه يو روايت هم نشته دې. (٥)

ترجمة الباب سره حديث مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې كنبې دمختلف ساه والو څيزونو ذكر دې اوهغه ټول په مخلوق اودابه كنبې داخل دي. د باب اووم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث السابع

٣٣٠- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيْرٍ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُوْنُسُ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، بِحَدِيثٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لِلْوَزْرِغِ الْفُوَيْسِقُ» وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَمْرًا بِقَتْلِهِ وَزَعَمَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِهِ- [١٤٣٣] (٦)

(١) تهذيب الكمال: ١٩٢/٢٤.

(٢) حواله بالا تهذيب ابن حجر: ٤٣٩/٨ نقات ابن حبان: ٣٣٤/٥.

(٣) سير اعلام النبلاء: ٤٩١/٣-٤٩٠ تهذيب الكمال: ١٩١/٤.

(٤) تهذيب ابن حجر: ٤٣٩/٨ تهذيب الكمال: ١٩٣/٢٤ سير اعلام النبلاء: ٤٩٠/٣.

(٥) قال الحافظ ابن حجر رحمه الله في التهذيب: ٤٣٩/٨ هذا - أي حديث حميد بن عبد الرحمن سمع معاوية... جميع ما له في البخاري. وليست هذه برواية عنه، فالعجب من المؤلف (المزي) كيف يرقم له رقم البخاري. فيهم أن البخاري أخرج له. وكذا رقم في الرواة عنه على معاوية بن سفيان رقم البخاري، معتمدا على هذه القصة، وفي ذلك نظر، وقد وقع ذكر الرواية عنه في مواضع، في مسلم، في أواخر كتاب الأيمان، وفي حديث أبي معاوية عن الأعمش. عن أبي صالح، عن أبي هريرة رضي الله عنه: إذا أدى العبد حق الله وحق مواليه كان له أجران. فحدثت به كعبا، فقال كعب: ليس عليه حساب، ولا على مؤمن منهد. [صحيح مسلم، كتاب الإيمان باب ثواب العبد وأجره إذا نصح لسيده... رقم ١٦٦٦/٤٣٢٢] قلت والصواب مع ابن حجر. وقال ابن حجر في التفریب: ثقة مخضرم. "تعلیقات تهذیب الكمال: ١٩٣/٢٤.

(٦) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، مر تخريجه في الحج، باب ما يقتل المحرم من الدواب...

تراجم رجال

سعید بن عفیر: دا ابو عثمان سعید بن کثیر بن عفیر رضی الله عنه دی.
ابن وهب: دا مشهور محدث ابو محمد عبدالله بن وهب مسلم قرشی رضی الله عنه دی. ددوی دواړو حضراتو
تذکره کتاب العلم باب من یرد الله به غیرا یفقهه.....، لاندې تیره شوی ده. (۱)
یونس: دا یونس بن یزید ایللی قرشی رضی الله عنه دی. ددوی مختصر حالات بدء، الوحي او مفصل حالات
کتاب العلم باب من یرد الله به غیرا یفقهه.....، لاندې تیره شوی ده. (۲)
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی الله عنه دی. ددوی مختصر تذکره بدء،
الوحي دریم حدیث کتبې تیره شوی ده. (۳)
عروة: دا حضرت عروه بن زبیر بن عوام مدنی رضی الله عنه دی. ددوی اجمالی حالات بدء، الوحي دریم حدیث
حدیث او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین الی الله أدومه لاندې بیان کړې شوی دی. (۴)
عائشه رضی الله عنها: حضرت عائشه رضی الله عنها حالات بدء، الوحي ددویم حدیث لاندې راغلی دی. (۵)

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للوزغ: الفوسق: د حضرت عائشه رضی الله عنها نه
روایت دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم د چمچور کني بابت کنبې فرمانیلې چه دا فسادې او موذی خناور دی.
دوزغ لغوي او صرفي تحقیق: وزغ د واژ او زاء فتحه سره د وزغة جمع ده. ددې نورې ډیرې جمعې
راخی لکه اوزاغ، وزغان، وذاغ او ازغان چمچور کني ته وائی اودې ته سام ابرص هم وئیلې شی (۱)
للو زغ کنبې چه کوم لام جاره دې هغه د عن په معنی کنبې دې مطلب دې «قال للوزغ: أي عن الوزغ»، چه د
چمچور کني باره کنبې فرمانیلې... (۲) فوسق د تصغیر صیغه ده او دا تصغیر د حقارت او ذم په غرض
سره دې. ددې نور تفصیل به وړاندې راخی. ان شاء الله.

قوله: ولم اسمعه أمر بقتله: ما د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم نه ددې د قتل کولو باره کنبې څه فرمانیل نه دی
اوریدلی. دا د حضرت عائشه رضی الله عنها قول دی هغه فرمانی چه چمچور کني وژل پکار دی که نه؟ په دې
باره کنبې ما د حضور پاک نه څه نه دی اوریدلی. په شریعت کنبې ددې موذی خناور د وژلو حکم دې
په دې وجه د عائشه رضی الله عنها دا قول په عدم قتل باندې دلیل نه شی جوړیدې ځکه چه د هغې رضی الله عنها عدم
سماع (نه اوریدل) د عدم وقوع دلیل نه دې هغې به نه وی اوریدلی مگر نورو ډیرو صحابه کرامو خو

(۱) کشف الباری: ۲۸۲/۳-۲۷۶.

(۲) کشف الباری: ۳/۳۸۲.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۶) أرشاد الساری: ۵/۳۱۰.

(۷) أرشاد الساری: ۵/۳۱۰.

اوریدلې دې (۱) دې نه علاوه د باب د روایت خلاف، د مضمون روایت پخپله د عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه نقل دې په کوم سره چه د چمچور کښی وژل ثابتیږی. چنانچه مسند احمد وغیره (۲) کښی دې چه د هغې رضی اللہ تعالیٰ عنہا په کوټه کښی یوه نیزه پرته وه. چا دهغې باره کښی تپوس او کړو نوحضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا او فرمائیل چه مونږ په دې باندي چمچور کښی وژنو ځکه چه نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیه و آله وسلم فرمائیلی دې چه کله ابراهیم علیه السلام د نمرود په اور کښی واچولې شو نو دمخ د زمکې هریو ځناور څاروی خفه وو او هر ځناور د دغه د نمرود اور د یخولو او خپل پخپله دهغې د یخولو کوشش کښی وو بغیر د دغه مردود چمچور کښی چه هغې د اور نور تیزولو دپاره هغې ته پوکی ورکول. په دې وجه حضور پاک د دې د قتل حکم ورکړې وو (۳)

خود حافظ صاحب رحمته الله علیه رجحان دادې چه هم د صحیح بخاری روایت صحیح دې چه حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا د چمچور کښی د وژلو بابت کښی د نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیه و آله وسلم نه څه نه دی اوریدلې. پاتې شوه خبره د مسند احمد وغیره د روایت چه په دې کښی اخیړنا الفاظ راغلی دی «فإن النبي صلى الله عليه وسلم أخيراً...» نودا په مجاز باندي محمول دی چه حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا نیغ په نیغه د رسول الله صلی اللہ تعالیٰ علیه و آله وسلم نه د چمچور کښی باره کښی څه نه وو اوریدلې بلکه د بعض صحابه کرامو نه نی حدیث اوریدلې وو د کوم تعبیر چه هغې اخیړنا سره او کړو. چنانچه داخیړنا نه مراد اخیړ الصحابة دې

ددې مثال د حضرت ثابت بنانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دا ارشاد دې «خطبنا عمران...» چه مونږ ته عمران بن حصین رضی اللہ تعالیٰ عنہ خطبه راکړه نودهغه مراد دلته «خطب أهل البصرة» وی ځکه چه پخپله حضرت ثابت بنانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ د حضرت عمران بن حصین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نه نیغ په نیغه نه دې اوریدلې. والله اعلم بالصواب (۴)

قوله: وزعم سعد بن أبي وقاص أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتله: او سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ او فرمائیل چه حضور پاک د چمچور کښی د وژلو حکم ورکړې. زعم، د قال په معنی کښی دې اوس ددې جملې «وزعم سعد» قائل څوک دې؟ په دې کښی درې احتمالات دی ① ددې قائل حضرت عروه رضی اللہ تعالیٰ عنہ دې دغه شان به حدیث متصل شی ځکه چه دهغه سماع د حضرت سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ نه ثابته ده. ② حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا ددې جملې قائله ده نودا روایت به القرین عن القرین شی چه یوملگری د بل ملگری نه واوړیدو. دا احتمال عینی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اقرب ګرځولې دې «ويعلم أن يكون عائشة رضي الله تعالى عنها، وهذا أقرب من حيثته ما يقتضيه التركيب» (۵) ③ ددې جملې قائل امام زهري رضی اللہ تعالیٰ عنہ دې دغه شان به دا روایت منقطع شی ځکه چه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ نه دامام زهري رضی اللہ تعالیٰ عنہ سماع نشته دې حافظ صاحب رحمته الله عليه دا آخری احتمال ته صحیح او راجح و نیلې دې (۶)

(۱) قال ابن التين رحمه الله، لا حجة فيه، إذ لا يلزم من عدم سماعها عدم الوقوع... عمدة القارى: ۱۹۴/۱۵ فتح البارى: ۳۵۲/۶.

(۲) مسند الإمام أحمد: ۸۲/۶ رقم: ۲۵۰۳۹ ومسند أبي يعلى الموصلى: ۳/۴ رقم: ۴۳۴۰ أول حديث من مسند عائشة وسنن النسائي، كتاب المناكف باب قتل الوزغ، رقم: ۲۸۲۴ وسنن ابن ماجه كتاب الصيد، باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۳۱.

(۳) عمدة القارى: ۱۹۴/۱۵ فتح البارى: ۳۵۲/۶ إرشاد السارى: ۳۱۱/۵.

(۴) فتح البارى: ۳۵۴/۶.

(۵) عمدة القارى: ۱۹۴/۱۵.

(۶) فتح البارى: ۳۵۴/۶ إرشاد السارى: ۳۱۱/۵.

وجه د ترجیح. حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ دریم احتمال راجح گر خو لوسره فرمانی چه امام دارقطنی رحمته اللہ علیہ خپل کتاب غرائب مالک کنبی د حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا او حضرت سعد رضی اللہ عنہ د وارو احادیث د ابن وهب رحمته اللہ علیہ په طریق سره نقل کړی دی. د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت عن یونس ومالك معان ابن شهاب عن عروه عن عائشه په سند سره دې خو په اتصال کنبی هیڅ شک نشته. خو ابن وهب رحمته اللہ علیہ د حضرت سعد حدیث عن ابن شهاب عن سعد ابی وقاص په سند سره ذکر کړې دې حالانکه د ابن شهاب سماع لکه چه اوس پورته تیرشو د حضرت سعد رضی اللہ عنہ نه ثابت نه ده په دې وجه دویم روایت منقطع شو (۱)

یوه اهم تنبییه: دا ټول تفصیل د ابن وهب رحمته اللہ علیہ د طریق په اعتبار سره دې گنی هم دغه حدیث سعد مسلم او ابوداؤد وغیره (۲) کنبی معمر عن الزهري په طریق سره دې. په دې کنبی ابن شهاب زهري د حضرت سعد خوئی عامر بن سعد نه روایت کوی دغه شان روایت متصل کیږی. لکه چه ابن شهاب معمر بن راشد ته کله حدیث واؤرولو نو پوره سندنی موصولاً ذکر کړو او یونس بن یزید ته په اورولو سره نی ارسال او کړو. والله اعلم بالصواب. (۳)

د چمچور گنی د وژلو حکم: د باب د چمچور گنی متعلق د احادیثو نه معلومه شوه چه حضور پاک د دې موذی خناور د وژلو حکم ورکړی وو. په دې وجه د دې وژل مستحب دی. د دې په وژلو باندې د اجر وعده ده. چنانچه د ابوهریره رضی اللہ عنہ یو روایت کوم چه مسلم شریف وغیره (۴) کنبی دی. چه د چمچور گنی په وژلو باندې د سلو نیکو ملاویدلو وعده ده او هم د دغه روایت په یو طریق (۵) کنبی د اویاؤ نیکو ملاویدلو خودلې شوی دی. چه دا څوک په اول وار سره او وژنی هغه ته به سل یا اویا یعنی دیري زیاتې نیکنی ملاویرې. چه په دوو وارو باندې او وژنی هغه ته به څه کمې او په دريو وارو باندې وژونکی ته به په دوو وارو باندې وژلو والا نه څه کمې نیکنی ملاویرې.

د چمچور گنی د وژلو علت: د دې د وژلو علت او سبب هم دغه دې چه دا خناور دیرزیات خبیث الطبع اود کمینه فطرت والا دی. لکه چه وړاندې تیرشو حضرت ابراهیم علیه السلام چه کله نمرود لعین په اور کنبی واچولو نو په مخ د زمکې هر یو خناور او مرغنی د دغه اور د مر کولو کوشش او کړو او په دغه عمل کنبی نی خپله حصه واچوله بغیر د چمچور گنی نه چه هغې د خپل کمینه فطرت عین مطابق د اور د زیاتولو دپاره په هغې کنبی پوکی وهل. په دې وجه د دې په کتلوسره د وژلو کوشش کول پکار دی. دې نه علاوه د دې خناور زهر دیرزیات تیز اثر کونکی دی چه د خوراک څښاک په څیزونو کنبی پریوخی نو د دیر زیات نقصان او هلاکت سبب جوړیږی.

علامه نووی رحمته اللہ علیہ د مسلم شریف حدیث «من قتل وزغة فی اول ضربة فله کذا وکذا احسنه» (۱) په تشریح کنبی فرمانی: «المقصود به الحث علی بقتله، والاعتناء به، وحرصه علی ان یقتله بأول ضربة، فإنه إذا اراد ان یضرب

(۱) حواله جات بالا.

(۲) صحیح مسلم کتاب السلام باب استحباب قتل الوزغ رقم: ۲۲۳۸ و سنن ابی داؤد کتاب الأدب باب فی قتل الأوزاغ رقم: ۵۲۶۲ و صحیح ابن حبان: ۴۵۹/۸ کتاب الحظر والإباحة باب قتل الوزغ رقم: ۵۶۰۶ و مسند الإمام أحمد: ۱/۱۷۶ رقم: ۱۵۲۳.

(۳) تغلیق التعلیق: ۵۱۹/۳ و هدی الساری: ۴۱۲ و فتح الباری: ۳۵۴/۶ إرشاد الساری: ۳۱۱/۵.

(۴) مسلم کتاب الحيوان باب اس تحباب قتل الوزغ رقم: ۵۸۴۶ و ابوداؤد کتاب الأدب باب قتل الأوزاغ رقم: ۵۲۶۳ و ۵۲۶۴ و الترمذی کتاب الصيد باب ماجاء فی قتل الوزغ رقم: ۱۴۸۲ و ابن ماجه کتاب الصيد باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۶۹.

(۵) صحیح مسلم کتاب الحيوان رقم: ۵۸۴۸-۵۸۴۶.

ضربان رما انفلت وفات قتله» (۱)

دباب اتم حدیث د حضرت ام شریک رضی اللہ عنہا دی

الحديث الثامن

۳۳۱- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جَبْرِ بْنِ شَيْبَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أُمَّ شَرِيكٍ، أَخْبَرَتْهُ «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَمْرَهَا بِقَتْلِ الْأَوْذَاعِ» [۳۱۸۰] (۲)

تراجم رجال

صدقه بن الفضل: دا امام ابو الفضل صدقه بن الفضل مروزی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب العلم والعظة... لاتدی تیره شوې ده. (۳)

ابن عیینہ: دا مشهور محدث سفیان بن عیینہ هلالی رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کتبی او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا... کتبی راغلی دی. (۴)
عبد الحمید: دا عبد الحمید بن جبیر بن شیبہ بن عثمان مکی رضی اللہ عنہ دی. (۵)
سعید بن المسیب: دا مشهور تابعی حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل... لاتدی تیره شوې ده. (۶)

حضرت ام شریک: دا حضرت ام شریک عامریه انصاریه دوسیه رضی اللہ عنہا ده. ددې نوم غزیه بنت دودان بن عمرو بن عامر دی. (۷) خو ابن سعد رضی اللہ عنہ ددې نوم غزیه بنت حکیم بن جابر لیکلې دی. (۸)
حضرت ام شریک رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د حدیث روایت کوی او ددوی نه د حدیث روایت کونکو کتبی حضرت جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ حضرت سعید بن المسیب عروه بن زبیر او شهر بن حوشب رحمهم الله وغیره شامل دی. (۹)
د امام ابوداؤد رضی اللہ عنہ نه علاوه نور اتمه خمه ددې روایات په خپل خپل مصنفات کتبی ذکر کړی دی.

(۱) شرح النووي علی مسلم: ۴۵۵-۴۵۶/۱۴ کتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ.

(۲) قوله ام شریک رضی الله عنها، الحديث، أخرجه البخاری أيضا، كتاب أحاديث الأنبياء باب قوله تعالى ﴿وَأَتَّخِذَ اللَّهُ بُنُورَهُمْ خُلُقًا﴾ رقم: ۳۳۵۹ ومسلم كتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ، رقم: ۵۸۴۲-۵۸۴۳ والنسائي كتاب الحج باب قتل الوزغ رقم: ۲۸۸۵ وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۶۸.

(۳) كشف الباری كتاب العلم: ۳۸۸/۴.

(۴) كشف الباری: ۲۳۸/۱ الحديث الاول: ۱۰۲/۳.

(۵) ددوی د حالاتو دپاره او گورنی كتاب الصوم باب صوم يوم الجمعة.....

(۶) كشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ تهذيب التهذيب: ۴۷۲/۱۲.

(۸) حواله جات بالا، والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۵۴/۸.

(۹) د شیوخ او تلامذه دپاره او گورنی تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ تهذيب التهذيب: ۴۷۲/۱۲.

رضي الله عنها وأرضاها. (١)

قوله: «أن أم شريك أخبرته أن النبي صلى الله عليه وسلم أمرها بقتل الأوزاغ: حضرت سعيد بن المسيب رضي الله عنه فرماني چه حضرت ام شريك رضي الله عنها هغه ته او خودل چه نبی صلى الله عليه وسلم هغې ته د چمچوركو د وژلو حكم وركړې وو. ددې حديث نه ثابته شوه چه چمچوركني چرته هم بنكاري هغه وژل پكاردې. تفصيل اوس تيرشو.

ترجمه الباب سره د حديث مطابقت: حضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ام شريك رضي الله عنها دواړو اجاديثو كښې د وزغ ذكر دې كوم چه مخلوق دې او په دابه كښې داخل دې. دباب نهم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث التاسع

۳۱۳۲- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ [ص: ۱۳۹]: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اقتُلُوا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ، فَإِنَّهُ يَلْتَمِسُ الْبَصَرَ، وَيُضِيبُ الْحَبْلَ» تَابَعَهُ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ أَبُو سَامَةَ (٢)

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا ابو محمد عبد الله بن اسماعيل هباري كوفي رضي الله عنه دې. عبيد لقب دې. دده حالات كتاب الحمض باب نقض المرأة شعرها.... لاندې راغلي دي. (٢)

ابو اسامه: دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفي رضي الله عنه دې. ددوي تفصيلي حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كښې تيرشو. (٣)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدي رضي الله عنه دې.

ابيه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحي دويم حديث كښې اجمالاً او كتاب الايمان باب احب الدين الى الله ادومه كښې تفصيلاً تيره شوي ده. (٥)

عائشه: دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې تيرشوي دي. (١)

(١) تهذيب الكمال: ٣٥٧/٣٥٧ ددې باره كښې د نورو تفصيلاتو د پاره الاصابه: ٤٦٧/٤-٤٦٦-٤٦٦ رقم: ١٣٤٧.

(٢) قوله: عن عائشة رضي الله عنها، الحديث، أخرجه البخاري في نفس هذا الباب رقم: ٣٣٠٩ ومسلم في السلام كتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ٥٨٢٤ والنسائي في مناسك الحج باب قتل الوزغ رقم: ٢٨٣١ وابن ماجه في الطب باب قتل ذي الطفيتين رقم: ٣٥٧٩.

(٣) كشف الباري: كتاب الحيض: ٣٩٨ إرشاد الساري: ٣١١/٥.

(٤) كشف الباري: ٣/٤١٤.

(٥) كشف الباري: ١/٢٩١، ٢/٤٣٦-٤٣٢.

قوله: «قالت: قال النبي صلى الله عليه وسلم: اقتلوا إذا الطفيتين، فإنه يطمس البصر،

ويصيب الجبل» حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمانيلی دی چه دوو کرخو والامار ورننی خکه چه هغه سترگي بي نوره او حمل ته نقصان رسوی. ددی حدیث شریف شرح مخکنی تیره شوی ده.

قوله: «تابعه حماد بن سلمة...» امام بخاری رحمته الله ددی متابعت د ذکر کولونه مقصد دادی چه ددی حدیث دهشام بن عروه نه تخریج کنی حماد بن سلمه هم د ابواسامه رضي الله عنه متابعت کړې دي. (۱)
 د مذکورہ متابعت تخریج: د حماد بن سلمه رضي الله عنه مذکورہ بالا متابعت امام احمد رضي الله عنه خپل مسند کنی عفان عن حماد بن سلمة... (۲) په طریق سره موصولاً ذکر کړې دي. (۳)
 دباب لسم حدیث هم د حضرت عائشه رضي الله عنها دي.

الحديث العاشر

۳۳۳- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَتْلِ الْأَبْتَرِ وَقَالَ: «إِنَّهُ يُصِيبُ الْبَصَرَ، وَيُذْهِبُ الْجَبَلَ» (۴)

تراجم رجال

: مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخيه ما یحب لنفسه لاندې راغلي. (۱)

یحیی: دامشهور محدث ابو سعید یحیی بن سعید القطان تميمی رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخيه...، لاندې ذکر کړې شوی ده. (۲)

یوه اهم فائده: امام بخاری رحمته الله په دې روایت کنی په ابتر باندي اقتصار کړې دي. سابقه حدیث کنی ذوالطفیتین باندي اقتصار کړې وو. دواړه روایتونه د حضرت عائشه رضي الله عنها دی حالته د ابن عمر رضي الله عنهما چه کوم حدیث مخکنی تیر شوی دي په هغې کنی دواړه هم په یو روایت کنی جمع کړې شوی دی. بل په مسلم شریف کنی هم پخپله د حضرت عائشه رضي الله عنها د روایت په یو طریق کوم چه د ابو معاویه رضي الله عنه دي (۳) کنی دواړه امور هم په یو روایت کنی راجمع کړې شوی دی. لهذا باب هذا

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۲) فتح الباری: ۳۵۴/۶ إرشاد الساری: ۳۱۱/۵ عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵.

(۳) مسند الإمام أحمد مسند عائشة: ۱۳۴/۶ رقم: ۲۵۵۳۹.

(۴) فتح الباری: ۳۵۴/۶ عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵ إرشاد الساری: ۳۱۱/۵.

(۵) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مرتخریجه آنفا.

(۶) کشف الباری: ۲/۲.

(۷) کشف الباری: ۲/۲.

(۸) مسلم شریف کتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ۵۸۲۴.

کنبی امام بخاری رحمته الله دواړه امور چه کوم د جدا جدا روایتونو په ذریعه ذکر کړی دی دهغی وجه یا خو ضبط راوی دې چه چا یوڅه ضبط کړی او چا بل یا دا اختلاف د اوقات سماع په اختلاف باندي محمول دې والله اعلم. (۱)

ددې حدیث شرح هم شاته تیره شوی ده.

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: حضرت عائشه رضی الله عنها ددې دواړو احادیثو مناسبت بالباب لفظ ذوالطفیتین او ابتر کنبی دې چه دا دواړه مخلوق دی اودابه دی. د باب یولسم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې

الحديث الحادي عشر

۲۳۴/۲۳۵- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَبِي يُونُسَ الْقَشِيرِيِّ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ ابْنَ عَمْرٍو، كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَاتِ لَمْ تَمُتْ، قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدَمَ حَاطَةَ بَطَالَهُ، فَوَجَدَ فِيهِ سِلْعَ حَيَّةٍ، فَقَالَ: «انظروا أين هو»، فَنظَرُوا، فَقَالَ: «اقتلوه»، فَكُنْتُ أَقْتُلُهَا لِذَلِكَ، فَلَقِيْتُ أَبَا لُبَابَةَ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا تَقْتُلُوا الْجِنَّانَ، إِلَّا كُلَّ ابْتَرَذِي طَفِيئَتَيْنِ، فَإِنَّهُ يُسْقِطُ الْوَلَدَ، وَيُدْهِبُ الْبَصَرَ فَاقْتُلُوهُ» (۲)

تراجم رجال

عمرو بن علي: دا حافظ عمرو بن علي بن بحر صيرفي بصري رحمته الله دې. (۳)
ابن ابي عدي: دا محمد بن ابراهيم بن ابي عدي السلمی رحمته الله دې. (۴)
ابو يونس قشيري: دا ابو يونس حاتم بن مسلم بصري قشيري رحمته الله دې. (۵) ابو صغيره د ده د مور پلار دې خو بعض ونيلى دی ابو صغيره دده ميرني پلار دې. (۶)
دې د عطاء بن ابي رباح عمرو بن دينار، ابن ابي مليكه، سماك بن حرب، نعمان بن سالم او ابو قزعة رحمهم الله وغيره نه د حدیث روایت کوی. اودده نه د حدیث روایت کونکو کنبی شعبه بن حجاج، عبد الله بن مبارك، ابن ابي عدي، يحيى بن سعيد القطان، روح بن عبادة، عبد الله بن بكر سهمي او محمد بن عبد الله انصاري غوندي اساطين علم و عرفان شامل دی. (۷)

(۱) الكونثر الجارى: ۲۲۲/۶.

(۲) قوله أن ابن عمر..... الحديث، مرتخر بجه في الباب السابق.

(۳) ددوى د حالاتو د پاره او گورنى كتاب الوضوء، باب الرجل يوضئ صاحبه.

(۴) ددوى د حالاتو د پاره او گورنى كتاب الفسل باب إذا جامع، ثم عاد، ومن دار على.....

(۵) بضم القاف وفتح الشين المعجمة وسكون الباء آخر الحروف، وبالراء...نسبة إلى قشير بن كعب بن ربيعة. عمدة القارى: ۱۹۵/۱۵.

(۶) حواله بالا ونهذيب الكمال: ۱۹۴/۵ وإكمال مغلطای. ۲۷۲/۳ تهذيب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

(۷) حواله جات بالا.

حافظ ذهبی رحمته اللہ علیہ فرمائی: «(الإمام الصدوق... من نهلاء المشائخ)»^(۱) ابن سعد رحمته اللہ علیہ فرمائی «(كان ثقة إن شاء الله)»^(۲) امام احمد رحمته اللہ علیہ فرمائی «ثقة، ثقة»^(۳) امام ابن حبان رحمته اللہ علیہ د هغوی ذکر الثقات کنبی کرې.^(۴)

خلاصه دا شوه چه ابویونس قشیری رحمته اللہ علیہ متفق علیه ثقہ دې. د چانه دهغوی متعلق جرح نقل نه ده دې د انمه سته راوی دې. ټولو ددوی احادیث اخستی دې.^(۵)

تقریباً د ۱۵۰ هجری پورې ژوندې پاتې دې دهغې نه پس انتقال شوې. رحمه الله رحمة واسعة.^(۶) ابن ابی ملیکه: دا ابوبکر عبدالله بن عبیدالله ابی ملیکه رحمته اللہ علیہ دې. د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.....» لاندې راغلي ده.^(۷)

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.... لاندې تیرشوی دې.^(۸)

قوله: لا تقتلوا الجنان الاكل أبتزدي طفتين....

یواشکال اوډ هغې جواب: ددې حدیث شرح په تیرشوی باب کنبی راغلي ده. د تیرشوی باب حدیث الفاظ دا وو. «(اقتلوا اذا الطفتين والأبتن)» په کوم کنبی چه واؤ راغلي وو. ددې نه معلومېږي چه دا دواړه جدا جدا صنف دی خو ددې باب حدیث کنبی بغيرد واؤ نه دې د کوم نه چه معلومېږي دا دواړه هم یو صنف دی.

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ ددې اشکال دوه جوابونه ورکړي دي: ① دا واؤ د جمع بین الوصفین دپاره دې د جمع بین الذاتین دپاره نه دې. دغه شان به د حدیث شریف مطلب داشی چه هغه مار وژنشی کوم کنبی چه دواړه وصفه موندلې شی. ددې مثال دا جمله ده «مررت بالرجل الکریم والنهمة المبارکة» په دې مثال کنبی «الکریم والنهمة المبارکة» دواړه د رجل وصف دی دغه جدا جدا ذاتونه نه دی چه ددغه بنده تیریدل الرجل الکریم سره هم وی او النهمة المبارکة سره هم.

دغه شان په حدیث باب کنبی او ذوالطفتین نه هم یو ذات مراد دې. ② دې نه علاوه په دې دواړو امورو کنبی څه منافات نشته دې چه ددې دواړو صفتونو نه په یوصفت سره متصف دقتل حکم

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۲۵۳/۶.

(۲) طبقات ابن سعد: ۲۷۰/۷ | کمال مقلطای: ۲۷۲/۳.

(۳) الإكمال: ۲۷۲/۳ تهذیب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

(۴) الثقات لابن حبان: ۲۳۶/۶.

(۵) تهذیب الکمال: ۱۹۵/۵.

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۲۵۴/۶.

(۷) کشف الباری: ۵۴۸/۲.

(۸) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

در کړې شوي دي او چه کوم د دواړو صفاتو حامل وي دهغې هم د وژلو حکم ورکړې شي ځکه چه په دي مارکبني کله دا دواړه صفتونه جمع کيږي او کله نه. والله اعلم بالصواب. (۱)

دباب دوولسم حديث هم د ابن عمر رضي الله عنهما دي.

الحديث الثاني عشر

[۲۱۵]- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَّاتِ، فَحَدَّثَهُ أَبُو بَابَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ جَنَّاتِ الْبُيُوتِ، فَأَمَّاكَ عَنْهَا» [۲۱۳] (۲)

تراجم رجال

مالک بن اسماعیل: دا ابو غسان مالک بن اسماعیل بن زیاد نهدی کوفی رضي الله عنه دي. (۳)

جرير بن حازم: دا ابونصر جرير بن حازم بن زيد ازدي بصری رضي الله عنه دي. (۴)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رضي الله عنهما دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتن فی المسجد په ذیل کبني راغلی دي. (۵)

ابن عمر: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.... لاتدي تيرشوی دي. (۶)

ددې حديث شرح هم په مخکيني باب کبني تيره شوي ده.

ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د دواړو روايتونو ترجمه الباب سره مطابقت واضح دي په دي کبني د مار او دهغه دمختلف انواع ذکر دي او ټول دابه دي.

۱۶- باب: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ فَوَاسِقٌ، يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ

د ترجمه الباب تحليل لغوي، صرفي او نحوي: باب تنوين سره دي خمس موصوف او فواسق ددې صفت دي. بيا مبتداء خو يقتلن فعل مجهول ددې خبر دي. (۷)

(۱) شرح الکرمانی: ۲۱۹/۱۳ عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵ شرح القطنی: ۳۱۲/۵.

(۲) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، مرتخریجه فی الباب السابق.

(۳) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان.

(۴) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد.

(۵) کشف الباری: ۶۵۱/۴

(۶) کشف الباری: ۶۳۷/۱

(۷) عمدة القاری: ۱۹۶/۱۵ شرح القطنی: ۳۱۲/۵.

دواب جمع ده د دابه، دب بدب دهبأ د باب ضرب نه د خونیدو په معنی کښې دې مگر ددې اطلاق اوس په زمکه باندې دهر یو تلونکی باندې کیږي بلکه دا لفظ هر یوساه والاته شامل دې که مذکر وی او که مؤنث په دې باندې د ټولو مفسرینو اتفاق دې. (۱)

فواسق جمع د فاسق ده، د فسق نه مشتق دې د کوم معنی چه خروج ده. فاسق ته هم په دې وجه فاسق وائی چه هغه د الله تعالی د اطاعت نه خارج کیږي. (۲) په حدیث کښې ذکر شوی پنځو وارو ساه والاته فواسق په دې وجه وئیلی شوی دی چه دا د عصمت او حفاظت نه خارج دی. د فسادې کیدو د وجې ته د قتل مستحق دی. هر هغه څیز چه طبعاً تکلیف ورکونکې وی هغه قتل ول شرعاً صحیح دی. چنانچه معلومه شوه چه استحقاق قتل صرف په دې پنځو کښې منحصر نه دې بلکه ددې نه علاوه هم که چرته یو ځناور د تکلیف سبب جوړیږي نو هغه به وژلې شی. دلته د عدد څه مفهوم نشته دې. (۳) فی الحرمه د قید نه معلومیږي چه غیر حرم کښې دا او هر موذی قتل کول په طریق اولی جائز دی. (۴)

دې نه علاوه دا امر هم په ذهن کښې ساتل پکار دی چه د سرخسی په نسخه کښې د ترجمه الباب په الفاظو کښې دا زیاتوالې هم دې «[ذا وقع الذباب في شراب أحدكم فاهضمه]» لیکن حافظ رحمته فرمائی چه دا الفاظ بی محل دی ددې دلته هیڅ معنی نشته دې. (۵)

د ترجمه الباب مقصد: دلته هم د دواب ذکر دې اود تخلیق حیوانات خبره روانه ده. بیا ددې باب لاندې امام بخاری رحمته شپږ احادیث ذکر کړي دی په کوم کښې چه اولنې حدیث د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دې.

الحديث الاول

[۳۳۱] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ قَوَائِمٌ يُقْتَلَنَّ فِي الْحَرَمِ: الْفَأْرَةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْحَدْيَاءُ، وَالْغُرَابُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ" [۱۴۲۲] (C)

(۱) قال الإمام الفخر الرازي رحمته في تفسيره: قال الزجاج: الدابة اسم لكل حيوان. أن الدابة اسم مأخوذ من الدبيب. وبنيت هذه اللفظة على هاء التأنيث، وأطلق على كل حيوان ذي روح، ذكرًا كان أو أنثى، إلا أنه بحسب عرف العرب اقتص بالفرس. والمراد بهذا للفظ في هذه الآية الموضوع الأصلي اللغوي، فبدخل فيه جميع الحيوانات. وهذا متفق عليه بين المفسرين. ولا شك أن أقسام الحيوانات وأنواعها كثيرة، وهي الأجناس التي تكون في البير والبحر والجبال. والله يحصيها دون غيره، وهو تعالى عالم بكيفية طبائعها، وأعضائها، وأحوالها، وأغذيتها، وسومها، ومساكنها، وما يوافقها، وما يخالفها. فالإله المدبر لأطباق السماوات والأرضين وطبائع الحيوان والنبات. كيف لا يكون عالماً بأحوالها؟ التفسير الكبير للرازي: ۱۴۹-۱۴۸/۹-سورة هود، الآية: ۶

(۲) شرح نووي: ۳۵۲/۸.

(۳) قال الإمام أحمد بن إسماعيل الكوراني رحمه الله: وسمى هذه الخمس فواسق، لخروجها عن العصمة، واستحقت القتل، لأنها مفسدة، والمؤذی طبعاً يقتل شرعاً، ولذلك يقتل ماسوی هذه من المؤذيات ولا مفهوم للعدد "الكوثر الجاری: ۲۲۳/۶. نور اوگورنی هدایه: ۴۱/۴ كتاب الذبائح فصل فيما يحل اكله... وشرح الكرماني: ۲۱۸/۱۳-۲۱۷.

(۴) عمدة القاری: ۱۹۶/۱۵ شرح القسطلانی: ۳۱۲/۵.

(۵) فتح الباری: ۳۵۶/۶.

(۶) قوله: عائشة رضي الله عنها: الحديث، من تخريجه في كتاب جزاء الصيد، باب ما يقتل المحرم من الدواب.

ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی د پنخو ساه والا خیزونو وینه په حرم کنبی هم حلال ده، مریه، لرم، تپوس، کارغه او لیونې سپې.

تراجم رجال:

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې راغلي. (۱)

یزید بن زریع: دا یزید بن زریع تمیمی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۲)

معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره بدء الوحي او کتاب العلم باب کتابه العلم کنبی راغلي ده. (۳)

الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر تذکره بدء الوحي په دریم حدیث کنبی او تفصیلی کتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته کنبی راغلي ده. (۴)

عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. ددې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دویم حدیث کنبی او اجمالی په کتاب الإیمان باب أحب الدين إلى الله أدومه کنبی تفصیلاً تیره شوې ده. (۵)

عائشة رضي الله عنها: د حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې راغلي دي. (۶)

دا حدیث کتاب جزاء الصيد، باب ما يقتل المحرم من الدواب کنبی هم راغلي دي. د باب دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دي.

الحديث الثاني

[۲۱۳۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ، مَنْ قَتَلَهُنَّ وَهُوَ مُحْرِمٌ فَلَا جَنَاحَ عَلَيْهِ: الْعَقْرَبُ، وَالْقَارَةُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ، وَالغُرَابُ، وَالْحِدَاةُ" - [۱۷۳] (۷)

ترجمه: د حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما نه روایت دي چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی پنخه ساه والا خیزونه دی چه هغه خوک په احرام کنبی هم اوورنی نو په هغه باندي څه گناه نشته دي، لرم، مریه، لیونې سپې، کارغه او تپوس.

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الوضوء باب غسل المنی وفرکه وغسل ما یصیب من المرأة.

(۳) کشف الباری: ۱/۴۶۵، ۴/۳۲۱.

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.

(۶) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۷) قوله: عن عبدالله... الحديث، مرتخریجه کتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب.

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: دا عبدالله بن مسلمة بن قعنبى مدنى رضي الله عنه دى. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن به ذيل كنبى تيرشوى دى. (١)

مالك: دا امام دار الهجرة امام مالك بن انس اصحبى مدنى رضي الله عنه دى. ددوى اجمالى حالات بدء الوحي او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى. (٢)

عبدالله بن دينار: دا عبدالله بن دينار مولى ابن عمر رضي الله عنه دى. ددوى حالات اجمالاً (كتاب الإيمان باب امور الإيمان)، كنبى تيرشوى دى. (٣)

ابن عمر: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دى. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس.... لاندې تيرشوى دى. (٤)

د دې حديث شرح كتاب جزاء الصمد، باب ما يقتل المحرم من الدواب كنبى هم تيره شوي ده. دباب دريم حديث د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه دى.

الحديث الثالث

[٣٣٨]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ كَثِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، رَفَعَهُ، قَالَ: «خَيْرُ الْأَنْبِيَاءِ، وَأَوْكُو الْأَسْقِيَةَ، وَأَحْيُوا الْأَبْوَابَ وَاكْفُوا صِبْيَانَكُمْ عِنْدَ الْعِشَاءِ، فَإِنَّ لِلْجِنِّ لِيَلْحِنَ اثْتِسَارًا وَخَطْفَةً، وَأَطْفُوا الْمَصَابِعَ عِنْدَ الرَّقَادِ، فَإِنَّ الْقَوْبِقَةَ رَمَّمَا اجْتَرَّتِ الْقَتِيلَةَ فَأَخْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ»، قَالَ: ابْنُ جُرَيْجٍ وَحَبِيبٌ، عَنْ عَطَاءٍ «فَإِنَّ لِلشَّيَاطِينِ» [٣١٦] (٥)

ترجمه: د حضرت جابر رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلى دى چه لوبنى پتونى، مشكيزي تړنى، دروازي بندونى، د ماښام نه ماشومان بهر وتلونه منع كړنى خكه چه د جناتو دپاره (دغه وخت، خوريدل او اوچتول وى. د اوده كيدو په وخت باتنى (چراغونه، مړې كونى خكه چه اكثر وختونو كنبى مړې باتنى راكارې دغه شان دكور خلق اوسوزوى.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدى بصرى رضي الله عنه دى. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلي. (١)

(١) كشف الباري: ٨٠/٢

(٢) كشف الباري: ٢٩٠/١، ٩٠/٢

(٣) كشف الباري، ٥٨٨/١، ٥٨٨/٢، ١٣٥/٣

(٤) كشف الباري: ٦٣٧/١

(٥) قوله: عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما: الحديث، من تخرجه قبل ابواب من هذا الكتاب فى صفة إبليس.....

حماد بن زید: دا حماد بن زید بن درهم جهضمی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب ایمان باب المعاصی من امر الجاہلیہ... (لاندی راغلی دہ. ۲)

کثیر: دا ابوقرۃ کثیر شنظیر - ہکمر الشین والظاء المعجمین، بینہما نون ساکنہ (۳) مازنی ازدی رضی اللہ عنہ دی (۴) دی د عطاء، مجاہد، حسن بصری، محمد بن سیرین، انس بن سیرین او یوسف بن الحکم رحمہم اللہ وغیرہ نہ د حدیث روایت کوی. اود دوی نہ د حدیث روایت کونکو کنبی سعید بن ابی عروبہ، حماد بن زید، عبدالوارث بن سعید، ابان بن یزید العطار، حفص بن سلیمان، ابو عامر الخزار، عباد بن عباد او بشر بن المفضل رحمہم اللہ وغیرہ نہ علاوہ یولونی جماعت شامل دی (۵) دامام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ خوئی عبد اللہ رضی اللہ عنہ وانی چہ ماد پلار نہ د کثیر بن شنظیر بابت کنبی معلومات او کرل نوونی فرمانتل چہ صالح سرے دی. بیانی او فرمانیل خلقو دہغہ نہ روایات کپی دی او احادیث نی اخستی دی (۶)

ابن سعد رضی اللہ عنہ فرمانی «کان ثقة ان شاء الله» (۷) ابن عدی رضی اللہ عنہ فرمانی: «ولیس فی حدیثہ شیء من المنکر، وأحادیثہ أرجوان تكون مستقیمة» (۸) امام بزار رضی اللہ عنہ فرمانی «لیس بہ بأس» (۹) ابویکر اثرم رضی اللہ عنہ فرمانی «هو من ینکتب حدیثہ ویشتہی» (۱۰) ابن معین رضی اللہ عنہ فرمانی: صالح (۱۱) نور فرمانی ثقة (۱۲) دا خو وو دہغوی تعدیل چہ دیرو حضراتو محدثینو ہغہ معتبر گر خولے دی خوبیل طرف تہ پہ ہغوی بانندی جرح ہم کپی شوی دہ او ہغہ تہ او دہغہ مرویات تہ غیر معتبر و نیلی شوی دی:

چنانچہ ابن معین رضی اللہ عنہ فرمانی: «لیس ہشیء» (۱۳) ابن حزم رضی اللہ عنہ فرمانی: «ضعیف جدا» (۱۴) عمرو بن علی رضی اللہ عنہ وانی چہ یحیی بن سعید رضی اللہ عنہ ددوی پہ واسطہ سرہ تحدیث نہ کولو (۱۵) ابوزرعہ رازی رضی اللہ عنہ

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۱۹/۲.

(۳) إرشاد الساری: ۳۱۳/۵ فتح الباری: ۲۵۶/۶ عمدة القاری: ۱۹۶/۱۵.

(۴) تہذیب الکمال: ۱۲۳/۲۴-۱۲۲ رقم الترجمة: ۴۹۴۵ وحوالہ جات بالا.

(۵) ذ شبرخ اونلامذہ ذہارہ اوگورنی تہذیب الکمال: ۱۲۳/۲۴.

(۶) الجرح والتعدیل: ۲۰۷/۷ باب الشین من الکاف رقم: ۸۵۴.

(۷) الطبقات الکبری: ۲۴۳/۷ وتعلیقات تہذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴.

(۸) الکامل لابن عدی: ۷۱/۶ رقم: ۱۶۰۵.

(۹) کشف الأستار: ۲۱۱/۲ کتاب الحدود باب ماجاء فی السئلة رقم: ۱۵۳۷.

(۱۰) تعلیقات تہذیب الکمال: ۱۲۳/۲۴ ثقات ابن شاہین: ۱۱۷۷.

(۱۱) تہذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴.

(۱۲) روایہ عثمان بن سعید الدارمی فی تاریخہ رقم: ۷۱۸ تعلیقات تہذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴.

(۱۳) تہذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴ روایہ عباس الدوری عنہ، تہذیب التہذیب: ۴۱۸/۸.

(۱۴) تعلیقات تہذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴ تہذیب التہذیب: ۴۱۹/۸.

(۱۵) تہذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴ تہذیب التہذیب: ۴۱۹/۸ کتاب المجروحین: ۲۲۷/۲ رقم: ۸۹۲.

فرمانی «لین» (۱) امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی: «لیس بالقوی» (۲) ابن حبان رضی اللہ عنہ فرمائی: «کان کثیر الخطأ، علی قلة روايته، ممن بروي عن المشاهير أشياء منأكبر، حتى خرج بها عن حد الاحتجاج، إلا فيما وافق الأثبات» (۳)
یعنی د مرویات د قلت باوجود کثیر الخطا و، دې د هغه خلقونه دې چه د مشاهیر امت نه منکر احادیث نقل کوی. دکوم په وجه چه به دې د حد د احتجاج او استدلال نه هم خارج کیږی البته داخبره ده چه چرته نی د اثبات موافقت کړې وی. لکه څنگه چه تاسو او کتل چه کثیر بن شنظیر رضی اللہ عنہ باره کښې دوه اقوال دی. بعض محدثینو حضراتو که چرته هغه د اعتماد قابل گرځولې دې نو بعض نور نی د حدیث په روایت کښې ناقابل اعتبار گرځوی.

قوله: فضیل: د کثیر بن شنظیر رضی اللہ عنہ باره کښې علامه ساجی رضی اللہ عنہ قول هم فیصله کن معلومیږی چه کثیر اگرچه څه کمزور دی ددوی باره کښې بعض محدثینو ته اشکال هم دې مگر دې صدوق دې اود خپلې رښتونولې او صدق د وجې نه ددې خبرې قابل دې چه د هغوی احادیث قبول کړې شی چنانچه فرمانی «صدق، وفيه بعض الضعف، ليس بذلك، ويحتمل لصدقه» (۴)

دانه سته نه امام نسائی رضی اللہ عنہ نه علاوه نورو پنځو وارو حضراتو دهغوی روایات په خپل خپل کتاب کښې اخستی دی. (۵) امام بخاری رضی اللہ عنہ دهغوی نه صرف دوه احادیث اخستی دی. یو حدیث باب د کوم متابعت چه روایت باب په آخره کښې ابن جریج او حبیب معلم کړې دې. دویم کتاب العمل فی الصلاة کښې د کوم متابعت چه په مسلم شریف کښې په طریق د لیث موجود دې. (۶) په دې وجه کم نه کم په امام بخاری رضی اللہ عنہ باندې خوددې روایت د وجې نه څه اعتراض نه شی کیدی.

یوه اهم فائده: امام حاکم رضی اللہ عنہ فرمائیلی دی چه د یحیی بن معین رضی اللہ عنہ دا عادت و وکه چرې یو قلیل الروایه شیخ یا د محدث دهغوی په وړاندې تذکره کیدله نوکله کله به نی فرمانیل «لیس بشی ع» مطلب دا چه د دغه صاحب د احادیثو شمیر دومره نه دې چه په هغې کښې مشغولیت اختیار کړې شی. (۷) مقصود جرح به نه کیدله. چنانچه دکثیر بن شنظیر باره کښې د یحیی بن معین رضی اللہ عنہ ارشاد «لیس بشی ع» په دې مطلب باندې محمول کول پکار دی خاص کر چه کله دهغه نه دکثیر تعدیل هم نقل دې لکه څنگه چه اوس تیرشو.

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء... کښې تیرشوی دی. (۸)

(۱) حواله جات بالا، الجرح والتعديل: ۲۰۷/۷ المنفى فی الضغفاء: ۲/۲۲۶ رقم: ۵۰۸۳.

(۲) تهذيب الكمال: ۱۲۴/۲۴ تهذيب ابن حجر: ۴۱۹/۸ والضغفاء والنروكين: ۱۸۸ رقم: ۵۲۳ باب الكاف.

(۳) كتاب السجود: ۲۲۷/۲ رقم: ۸۹۲ تعليقات تهذيب الكمال: ۱۲۴/۲۴.

(۴) هدى السارى: ۶۰۹ حرف الكاف، من الفصل التاسع، وتهذيب التهذيب: ۴۱۹/۸.

(۵) حواله جاب بالا، تهذيب الكمال: ۱۲۵/۲۴.

(۶) صحيح البخارى كتاب العمل فى الصلاة، باب لا يرد السلام فى الصلاة رقم: ۱۲۱۷ ومسلم كتاب المساجد باب تحريم الكلام

فى الصلاة رقم: ۵۴۰.

(۷) فتح البارى: ۶/۳۵۶ تهذيب التهذيب: ۴۱۹/۸ عمدة الفارى: ۱۹۶/۱۵.

(۸) كشف البارى: ۳۷/۴.

جابر بن عبدالله الانصاري: دا مشهور محدث حضرت جابر بن عبدالله انصاري رضي الله عنه دي. (۱)

قوله: عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما رفعه: د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه نه مرفوع روایت دي. علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه رفعه په دي وجه او فرمانيلي شو چه رفع عام ده. چه واسطه سره وي يا بغيرد واسطې وي بل عام ده. روایت د حديث سره مقارن و متصل ده يا نه ده؟ چنانچه رفعه فرمانيلو سره دي طرف ته اشاره او کره چه دلته رفع بغيرد واسطې روایت د حديث سره متصل او مقارن ده. (۲)

خو حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني د اسماعيلي په نسخه کښې د حماد بن زيد رضي الله عنه نه روایت په دوو طريقو سره نقل دي او په دواړو کښې قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تصريح ده. «د رفعه الفاظ نسته دي». (۳)

ددې حديث شريف شرح چونکه مخکښې شوې ده په دي وجه صرف په ترجمه باندې اکتفا کولې شي. (۴)

په دي روایت کښې «ولکفتوا صيائكم عند العشاء» راغلي دي چه د ماسخوتن په وخت يعنی د شپې خپل ماشومان د کورونو نه بهر وتلونه منع کوئي خود دي حديث په نورو طرق (۵) کښې داسې الفاظ راغلي دي چه د مساء يعنی ماينام په معنی دلالت کوي په دي وجه مونږ په ترجمه کښې د ماينام وخت ذکر کړې دي. په حديث باب او نورو طرق کښې هيڅ منافات نسته دي. دلته د ماينام آخري وخت او ددې طرق نه د شروع وخت مراد دي. والله اعلم.

قوله: قال ابن جريج وحبيب عن عطاء: فإن الشيطان: ابن جريج رحمته الله او حبيب معلم عطاء نه «فإن الشيطان.....» الفاظ نقل کړي دي.

د متابعت مقصد: ددې متابعت مقصد د حضرت عطاء په شاگردانو کښې د باب روایت نقل کولو کښې کوم لفظي اختلاف شوې دي هغه واضح کول دي. چنانچه فرماني چه د کثير په روایت کښې د جن (جنات) لفظ دي خو ابن جريج رحمته الله او حبيب معلم رحمته الله د شيطان الفاظ نقل کړي دي. په اصل کښې د لفظي اختلاف دي په حقيقت کښې هيڅ تضاد نسته دي. ځکه چه کيدې شي دا دواړه صنف هغه وخت اخوا ديخوا خوريري جنات هم او شيطانان هم. داد علامه کرمانی رحمته الله جواب دي. بعض علماء حضرات فرماني چه د جن او شيطان دواړو حقيقت هم يو دي په دوي کښې فرق صرف صفات او عادات په بنياد باندې دي. په دي وجه څه تضاد نسته دي. والله اعلم. (۶)

(۱) ددوي د حالاتو د پاره او گورني کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المغربين.

(۲) شرح الکرمانی: ۲۱۸/۱۳ شرح الفسطاني: ۳۱۳/۵ عمدة القاری: ۱۹۶/۱۵.

(۳) فتح الباری: ۳۵۶/۶ شرح الفسطاني: ۳۱۳/۵.

(۴) کشف الباری کتاب الأشربة باب نغطية الإناء: ۴۳۷ کتاب الاستئذان باب لا تترك النار، و باب غلق الأبواب: ۱۴۱، ۱۴۴.

(۵) صحيح البخاری کتاب الأشربة باب نغطية الإناء رقم: ۵۶۲۳ کتاب بدء الخلق باب صفة إبليس.... رقم: ۳۲۸۰.

(۶) شرح الکرمانی: ۲۱۹/۱۳ عمدة القاری: ۱۹۷/۱۵ إرشاد الساری: ۳۱۳/۱۵ لکونثر الجازی: ۲۲۴/۶.

دمذكوره متابعاتو موصولاً تخريج: ابن جريج عبد الملك بن عبد العزيز رضي الله عنه (١) د متابعت موصولاً تخريج امام بخارى رضي الله عنه د تيرشوي باب په شروع كښي كړې دي. اود حبيب معلم رضي الله عنه (٢) د متابعت موصولاً تخريج ابويعلى موصلي رضي الله عنه (٣) ابن حبان رضي الله عنه (٤) او امام احمد رضي الله عنه (٥) خپل خپل كتاب كښي د حماد بن سلمه رضي الله عنه په طريق سره ذكر كړې دي (٦).
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د دي حديث مناسبت «فران الفويحة رعا.....»
كښي دي.
د باب څلورم حديث د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع

[٣١٩] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ، فَتَزَلَّتْ {وَالْمُرْسَلَاتُ عُرْفًا} [المرسلات: ١] فَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ، إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ مِنْ جُحْرِهَا، فَأَبْتَدَرْنَاهَا لِنَقْتُلَهَا، فَسَبَقْتَنَا فَدَخَلَتْ جُحْرَهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «وَقَيْتُ شَرَكُمُ كَمَا وَقَيْتُمْ شَرَهَا» وَعَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ، قَالَ: وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا [ص: ١٣٠] مِنْ فِيهِ رَطْبَةٌ وَتَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: حَفْصٌ، وَأَبُو مَعَاوِيَةَ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ قَرْمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [١٤٣٣] (٧).

تراجم رجال

عبدة بن عبدالله دا ابوسهل عبدة بن عبدالله خزاعي بصري رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب العلم باب من أعاد الحديث لثلاثة لفهم عنه لاندې تيرشوي دي. (٨)
يحيى بن ادم: دا يحيى بن آدم بن سليمان قرشي مخزومي رضي الله عنه دي. (٩)

(١) د عبد الملك بن عبد العزيز رضي الله عنه د حالاتو دپاره اوگورني كشف الباري: كتاب الحيض: ٤١٢.

(٢) د حبيب معلم رضي الله عنه د حالاتو دپاره اوگورني كتاب الحج باب الطواف بعد الصبح والعصر.

(٣) ١٨٤/٢ رقم: ١٧٦٥. امام بخاري رضي الله عنه الأدب المفرد: ٦٣٣-٢/٢٤٤ باب ضم الصبيان عند فورة العشاء رقم: ١٢٣١.

(٤) ٢٣٠/٣ كتاب الطهارة باب الماء المستعمل ذكر العلة التي من أجلها..... رقم: ١٢٧٣.

(٥) مسند أحد: ٣/٣٦٢ رقم: ١٤٩٥٩.

(٦) فتح الباري: ٦/٣٥٧ عمدة القاري: ١٥/١٩٧ شرح الفسطاني: ٥/٣١٣ تغليق التعليق: ٣/٥٢٠.

(٧) قوله: عن عبدالله رضي الله عنه: الحديث، مرتخر بجه كتاب جزاء الصيد باب ما يقتل المحرم من الدواب.

(٨) كشف الباري: ٣/٥٧٦.

(٩) ددوي د حالاتو دپاره اوگورني كتاب الفسل، باب الفسل بالصاع وغيره.

اسرائیل. دا مشهور محدث اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق سبیبی همدانی کوفی رضی الله عنه دې ددوی حالات کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة... لاندې بیان کړی شوی دی. (۱)
 منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رضی الله عنه دې ددې دريواړو محدثینو حضراتو تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاماً معلومة لاندې تیره شوې ده. (۲)
 ابراهیم: ابراهیم: دا مشهور فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رضی الله عنه دې علقمه. دا د ابن مسعود رضی الله عنه مشهور شاگرد حضرت علقمه بن قیس نخعی کوفی رضی الله عنه دې عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې ددې څلورو وارو بزرگانو تفصیلی تذکره کتاب الايمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلي. (۳)

قوله: قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غار، فنزلت (وَالْمُرْسَلَاتُ عُرْفًا)

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرماني چه مونږ رسول الله صلی الله علیه و آله سره په غار کښې وو چه دغه وخت سورت والمرسلات نازل شو.
 په دې حدیث کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د هجرت نه وړاندې ښکاره کیدونکي یو واقعه بیانوي. په دې کښې چه دکوم غار تذکره ده هغه منی کښې وو. لکه چه کتاب الحج کښې ددې صراحت راغلي دي. (۱)

قوله: فإننا لتلقاها من فيه، إذ خرجت حية من جحرها: نومونږ د نبی کریم صلی الله علیه و آله د مبارکې خلې نه (اوریدوسره) یادول چه یومار د خپلې سوړې نه راووتلو.

قوله: لتلقاها: تلقى نه مشتق دې دکوم معنی چه قبلول یادول او حاصلول وغیره ده. (۵) فيه، په حالت جری کښې دې چونکه من جاره دې ددې اصل فوه دې یعنی فم (خله). «جحرها - بتقدیم الجهم المضمومة على الهاء المبهمة الساكنة» سوړې ته وائی. ددې جمع أبحار ده. (۲)

قوله: فابتدرناها، لنقتلها، فسبقتنا، فدخلت جحرها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

وقيت شرکم، كما وقيتم شرها: چنانچه مونږ دهغه د وژلو دپاره دهغه طرف ته ورمندږه کړه مگر هغه زمونږ نه مخکښې اووتلو او په خپله سوړه کښې ننوتلو، نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل هغه ستاسو د شر نه محفوظ پاتې شو لکه څنگه چه تاسو خلق د هغه د شر نه محفوظ پاتې شونئ.

(۱) کشف الباری: ۵۴۶/۴

(۲) کشف الباری: ۲۷۰/۳-۲۶۶

(۳) کشف الباری: ۲۵۳/۲-۲۵۷

(۴) صحیح البخاری کتاب الحج باب ما یقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰.

(۵) الکوثر الجاری: ۲۲۵/۶ القاموس الوحید، مادة: تلقى.

(۶) إرشاد الساری: ۳۱۴/۵-۳۱۳

وقمت، او وقتتم دواړه مجهول صیغې دي. وقامة مصدر نه په معنی دحفاظت او لفظ شر دواړو خایونو کښې منصوب علی المفعولیه دي. (۱)

یواشکال اودهغې جواب اشکال دادې چه مار وژل خو د ثواب کاردې اوهم خیر اوخیر دې مگر حضور پاک دا په شر سره تعبیر کړو داوولې؟ ددې جواب دادې چه خیر اوشر دامور اضافیه نه دی. د مار وژل خودهغه صحابه کرامو د پاره د خیر عمل وو مگر د دغه مار د پاره ټول شر وو هغه وژلې کیدو نودهغه مار رعایت کولو سره ئی قتل ته شر اوونیل. (۲)

قوله: وعن إسرائيل عن الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله..... مثله

د مذکوره تعلیق مقصد دلته دا اوخودلې شو چه یحیی بن آدم رضی الله عنه دا وانی چه اسرائیل بن یونس رضی الله عنه لکه چه روایت باب منصور عن ابراهیم په طریق سره نقل کړې دې دغه شان سلیمان الاعمش عن ابراهیم په طریق سره هم روایت کړې دي. لکه چه دا اوخودلې شو چه دا روایت هم د ابراهیم رضی الله عنه دې په دې کښې هیڅ اختلاف نشته دي. (۱)

د مذکوره تعلیق تخریج: دلته دوه احتماله دي. ① پورتني عبارت عطف دي اود حدیث د سند لاندې داخل دي نوڅکه خوددې د تخریج ضرورت نشته دي. دغه شان به موصول بالسند السابق وی ② پورتني عبارت تعلیق دي نودا تعلیق موصولاً بونعیم رضی الله عنه مستخرج کښې «یحیی بن آدم عن اسرائیل عن منصور والأعمش معاً» په طریق سره ذکر کړې دي. (۲)

قوله: قال: وإنا لتلقاهما من فيه رطبة ابن مسعود رضی الله عنه فرمانی چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم مبارکه

رطبه ددې آیاتونو په تلاوت سره اوچه شوې نه وه چه مونږ هغه ته یاد کړل. شارحینو حضراتو ددې جملې دوه مطالب لیکلې دي ① رطبه تازه کهجورې ته وانی دلته د نبی صلی الله علیه و آله وسلم د سورة المرسلات نازلیدونه پس، اولنې او د شروع تلاوت ته سهولت او آسانتی کښې رطبه سره تعبیر کړې شوې دي لکه څنگه چه تازه کهجورې یا میوې خوراک آسان وی. په دې صورت کښې به مطلب داشی چه مونږ د نبی صلی الله علیه و آله وسلم دخلې مبارکې نه د تازه کلام اوریدو سره یادول ② رطبه نه رطوبت فم یعنی توکانرې مراد دي او مطلب دادې چه ددې آیاتونو د نازلیدلونه پس حضور پاک ددې په تلاوت کښې مشغول شو. تردغه وخت پورې دحضور پاک په خله مبارکه کښې توکانرې اوچې شوې هم نه وې چه مونږ دا آیاتونه یاد کړل چنانچه دا سرعت د اخذ نه کنایه ده. هم دغه دویمه معنی او مطلب راجح دي. (۳)

(۱) عمدة القاری: ۱۹۷/۱۵، ارشاد الساری: ۳۱۴/۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۹۷/۱۵، الکوثر الجاری: ۲۲۵/۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵-۱۹۷، فتح الباری: ۳۵۷/۶.

(۴) الکوثر الجاری: ۲۲۵/۶، تغلیق التعلیق: ۵۲۱/۳.

(۵) فتح الباری: ۳۵۷/۶، شرح الکرمانی: ۲۱۹/۱۳.

د کتاب الحج روایت ہم پہ دے بانڈی دال دے چرتہ چہ دا الفاظ دی: «وان فاه لرطب بها»^(١) علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «قوله: رطبة أي غضة طرية في أول ما تلاها، ووصفت التلاوة بالرطوبة لسهولة لسهولتها، ويحتمل أن يكون المراد من الرطوبة: رطوبة فمه، یعنی: إهم أخذوها عنه قبل أن يهف عرقه من تلاوعها، كذا قاله الشراح. (قلت) هذا كناية عن سرعة أخذهم على الفور حين سمعوه، وهو يقرأ، من غير تأخير ولا توان»^(٢)

قوله: وتابعه أبو عوانة عن مغيرة: او ابو عوانہ رحمۃ اللہ علیہ د مغیرہ رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کولوسرہ د اسرائیل متابعت کری دے۔ د ابو عوانہ رحمۃ اللہ علیہ نہ وضاح یشکری^(٣) او مغیرہ رحمۃ اللہ علیہ نہ ابن مقسم رحمۃ اللہ علیہ د^(٤) مراد دی د مذکورہ متابعت مقصد: پہ دے متابعت سرہ بیان کری شوی دی چہ مغیرہ بن مقسم رحمۃ اللہ علیہ ہم د اسرائیل پہ دے امر کنبی موافقت کری دے چہ د ابراہیم بن یزید رحمۃ اللہ علیہ شیخ علقمہ رحمۃ اللہ علیہ دے^(٥)۔
د مذکورہ متابعت تخریج: د ابو عوانہ رحمۃ اللہ علیہ دا متابعت موصولاً امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کتاب التفسیر کنبی سورۃ المرسلات پہ تفسیر کنبی ذکر کری دے^(٦)، دے نہ علاوہ دا متابعت امام طبرانی رحمۃ اللہ علیہ دے^(٧) ہم موصولاً ذکر کری دے^(٨)۔

قوله: وقال حفص وأبو معاوية وسليمان بن قمر عن الأعمش، عن إبراهيم عن الأسود عن عبد الله:

د مذکورہ بالا تعليق مقصد: پورته چہ کوم طریق تیرشوی دے پہ ہغے کنبی اسرائیل عن الأعمش عن ابراہیم عن علقمہ عن عبد اللہ پہ سندسرہ د باب روایت نقل کولو۔ پہ دے طریق کنبی د ابراہیم شیخ علقمہ گر خولے شوی وو خو امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلتہ دا فرمانی چہ دے دریوارو محدثینو حضراتو حفص، ابو معاویہ او سلیمان بن قمر رحمہم اللہ د اسرائیل مخالفت کری دے چہ اعمش عن ابراہیم پہ طریق کنبی اسرائیل د علقمہ شیخ ابراہیم وئیلی وو۔ خو دا دریوارو حضرات فرمانی چہ د ابراہیم شیخ اسود بن یزید دے علقمہ نہ دے۔ حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چہ جریر بن عبد الحمید ضبی ہم د دے دریوارو حضراتو موافقت کری دے^(٩)۔

د مذکورہ تعلیقاتو موصولاً تخریج: ① د حفص بن غیاث رحمۃ اللہ علیہ روایت مسنداً امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کتاب الحج او کتاب التفسیر کنبی ذکر کری دے^(١٠)۔

^(١) صحیح البخاری کتاب الحج باب ما یقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰۔

^(٢) عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵۔

^(٣) ددوی د حالاتو دیارہ او گورنی کشف الباری: ۴۴۴/۱۔

^(٤) ددوی د حالاتو دیارہ او گورنی کتاب الصوم، باب صوم یوم و افطار یوم۔

^(٥) فتح الباری: ۶۸۷/۸ کتاب التفسیر سورۃ والمرسلات (باب بلا ترجمہ)

^(٦) صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ والمرسلات رقم: ۴۹۳۱۔

^(٧) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۱۹/۱۰ رقم: ۱۱۰۱۵۸ الاختلاف عن الأعمش فی حدیث عبد اللہ۔

^(٨) فتح الباری: ۶۸۷/۸ کتاب التفسیر وعمدة القاری: ۱۹۸/۱۵۔

^(٩) حوالہ جات بالا وارشاد الساری: ۳۱۴/۵۔

^(١٠) کتاب الحج باب ما یقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰ و کتاب التفسیر باب قوله: «هَذَا يَوْمًا يَنْظِقُونَ» رقم: ۴۹۳۴۔

① دابومعاویہ ضریر رضی اللہ عنہ حدیث امام احمد رضی اللہ عنہ پہ خپل مسند کنبی او امام مسلم رضی اللہ عنہ خپل صحیح کنبی موصولاً ذکر کری دی. (۱)

② سلیمان بن قرم رضی اللہ عنہ د روایت بارہ کنبی حافظ رضی اللہ عنہ خودا فرمائیلی دی چه دا روایت موصولاً چرتہ راغلی دی ماته نه ده معلومه. (۲)

خو عینی رضی اللہ عنہ دا دعوی کرې ده چه د سلیمان روایت موصولہ فتوح کنبی موجود دی. (۳)

د بحث خلاصہ: ددی ټولو تعلیقاتو او متابعاتو خلاصہ دا شوه چه دباب دا روایت د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ دوو جلیل القدر شاگردانو علقمه رضی اللہ عنہ او اسود بن یزید رضی اللہ عنہ دواړو نه نقل دی. کله د یو نه روایت شوې او کله د بل نه. واللہ اعلم.

وقال حفص وأبو معاوية وسليمان بن قمر.....

تراجم رجال

حفص: دا حفص بن غياث رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الغل باب المضمضة والاستنشق فی الجنابة په ضمن کنبی راغلی دی. (۴)

ابومعاویہ: دا ابومعویہ محمد بن حازم ضریر رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب العلم باب الحماء فی العلم لاتدی تیرد شوې ده. (۵)

سلیمان بن قمر: دا ابوداؤد سلیمان بن قمر بن معاذ تمیمی ضبی رضی اللہ عنہ دی. بعض حضراتو د نیکه طرف ته منسوب کولو سره سلیمان بن معاذ هم وئیلې دی. (۶)

دی د ابواسحاق سبیعی، ابویحیی قنات، عطاء بن سائب، ابن المنکدر، اعمش، سماک بن حرب، عاصم بن یهدله رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. ددوی نه روایت کونکو کنبی سفیان ثوری (وهومن أقرانه) ابوالجواب، حسین بن محمد مروزی، یعقوب بن اسحاق حضرمی، یونس بن محمد مؤدب، ابوالاحوص، بکر بن عیاش او ابوداؤد طیالسی رحمهم الله وغیره شامل دی. (۷)

عبدالله بن احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ وانی:

«کان أبی یتم حديث قطبة بن عبد العزيز وسليمان بن قمر ومن يدعي عبد العزيز بن سباه، وقال: هؤلاء قوم ثقات، وهم أئمة حديثنا من سفیان وشعبة، وهم أصحاب كتب، وإن كان سفیان وشعبة أحفظ منهم»، (۸)

① مسند الإمام أحمد، مسند عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ: ۵۶/۱ رقم: ۴۳۵۷ وصحیح مسلم کتاب السلام باب قتل الحيات وغيرها. رقم: ۵۸۲۴

② فتح الباری: ۳۵۷/۶ إرشاد الساری: ۳۱۴/۵ هدی الساری: ۴۹.

③ عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵ نور تفصیل دپاره اوگورنی فتح الباری: ۶۸۷/۸ کتاب التفسیر وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف:

۵/۷ رقم: ۹۱۶۳ و ۱۰۳/۷ رقم: ۹۴۳۰ مسند عبدالله بن مسعود رضی الله عنه.

④ كشف الباری: ۴۶۷.

⑤ كشف الباری: ۴/۶۰۵.

⑥ تهذيب الكمال: ۵۱/۱۲ رقم الترجمة: ۵۵۵ تهذيب ابن حجر: ۲۱۳/۴ إكمال مغلطای: ۸۱/۶

⑦ د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۵۲/۱۲-۵۱

⑧ تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲-۵۲ تهذيب التهذيب: ۲۱۳/۴.

یعنی زما والد صاحب به د قطبه سلیمان او یزید احادیث لتول او فرمائیل به نی چه دا تول ثقه خلق دی. د سفیان او شعبه په مقابله کښې دهغوی حدیثونه زیات مکمل او تام دی او هغوی سره کتابونه هم دی. اگر چه شعبه او سفیان ددی خلقو په نسبت د زیات یاداشت او حافظه مالکان دی

لیکن دې سره د امام احمد رضی الله عنه نه دا هم نقل دی: «(لا أرى به بأساً، ولكنه كان يفرط في التشيع)»^(۱)، د شیعیت په معامله کښې خان خوښی وو. یحیی بن معین رضی الله عنه فرمائی ضعیف: «(نور فرمائی «لئیس بشیء»)^(۲) امام ابو زرعه رضی الله عنه فرمائی «(لئیس بذلك)»^(۳) امام ابو حاتم رضی الله عنه فرمائی: «(لئیس بالمتین)»^(۴) امام نسائی رضی الله عنه فرمائی: ضعیف: «(۵)»

ابن عدی رضی الله عنه د سلیمان بن قرم رضی الله عنه د اهل بیت فضائل: وغیره باندې یو څو روایات نقل کړي دي نه پس ئې په سلیمان باندې تبصره کولو سره لیکلی دی: «(وله أحاديث حسان إفرادات، وهو خير من سلمان بن أرقم بكثير، وتدل صورة سلمان هذا على أنه مفرط في التشيع)»^(۶)

یعنی چه ښکلی احادیث کوم چه د افراد د قبیل نه دی هغه سره دی. هغه د سلیمان بن ارقم نه څو درجې بهتر دي. خود سلیمان د مخ د سهرې نه هم دغه معلومېږي چه غالی شیعہ دي

یوشخصیت اودوه نومونه: حافظ ابن عدی رضی الله عنه د سلیمان بن قرم ضیبی او سلیمان بن معاذ ضیبی چه د سماک بن حرب، عطاء بن سائب او ابواسحاق رحمهم الله نه روایت کوي او دهغوی نه امام ابو داؤد طیالسی رضی الله عنه روایت کوي، په مینځ کښې تفریق کړې دي او فرمائیلې دي چه دوه جدا جدا شخصیات دي دواړه یو نه دي. ددوی خیال دادې چه دا سلیمان بن معاذ رضی الله عنه بصری دي حافظ ابن عدی رضی الله عنه نور فرمائی چه سلیمان بن معاذ رضی الله عنه نیک نام راوی دي

د متقدمین نه د چاکلام دهغوی باره کښې ما نه دي لیدلې دهغوی روایت کړې شوی احادیث هم صحیح دي. البته بعض منکر روایتونه ئې هم دي.^(۷)

مغالطه چاته شوې ده؟ په اصل کښې دلته امام بخاری رضی الله عنه ته مغالطه شوې ده.^(۸) هم هغوی د تولو نه اول دي دواړو کښې فرق بیان کړې دي. بیا دهغوی په اتباع کښې ابن حبان رضی الله عنه د ابن عدی، عقیلې رضی الله عنه او ابن القطان رضی الله عنه د سلیمان بن قرم بن معاذ او سلیمان بن معاذ په مینځ کښې د فرق

(۱) الضعفاء الكبير للعقيلي: ۲/۱۳۷ رقم الترجمة: ۶۲۵ تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲

(۲) رواية عباس الدوري عنه في تاريخه: ۲/۲۳۴

(۳) تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲ والجرح والتعديل: ۴/۱۳۲ رقم: ۵۹۷/۵۷۱۶ تهذيب التهذيب: ۴/۲۱۳

(۴) حواله جات بالا

(۵) حواله جات بالا والمعنى في الضعفاء: ۱/۴۲۱ رقم: ۲۶۱۳

(۶) تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲ تهذيب التهذيب: ۴/۲۱۳

(۷) حواله بالا والکامل لابن عدی: ۳/۲۵۷ (ملخصاً) رقم: ۷۳۵

(۸) الکامل: ۳/۲۷۴-۲۷۳ رقم: ۷۴۵/۱۳ تهذيب التهذيب: ۴/۲۱۴ تهذيب الكمال: ۵۴/۱۲

(۹) التاريخ الكبير: ۳/۳۳ رقم: ۱۸۷۱ باب القاف من السين، ۲/۲۳۹ رقم: ۱۸۹۴ باب الميم

(۱۰) قال ابن حبان في ابن قزم: كان رافضياً غالباً في الرفض. ويقلب الأخبار مع ذلك، المجروحين له: ۱/۱۸ رقم: ۴۰۹ وقال في

ابن معاذ: شيخ من أهل البصرة... يخالف النقات في الأخبار. المجروحين له: ۱/۱۹ رقم: ۴۱۲

(۱۱) الضعفاء الكبير للعقيلي: ۲/۱۳۶

قول ذکر کرې دې. (۱)

حقیقت څه دې؟ حقیقت دادې چه دواړه هم د یوکس نومونه دی. هم سلیمان بن معاذ سلیمان بن قرم دې. دیرزیات محدثین حضرات او انمه اسماء الرجال ددې تصریح کرې ده. لکه امام ابو حاتم (۲) امام عبدالغنی بن سعید مصری، حافظ دارقطنی (۳) حافظ لالکانی (۴) امام طبرانی (۵) او امام ابن عقده (۶) رحمهم الله وغیره (۷) حافظ عبدالغنی بن سعید (۸) خپل تصنیف ایضاح الاشکال کنبې فرمائی: «ان من فرق بینهما فقد اخطا». (۹)

دا مغالطه ولې اوشوه؟ په اصل کنبې امام ابوداؤد طیالسی (۱۰) د سلیمان بن قرم (۱۱) د تلامذه نه دې. لیکن چه کله دهغوی نه روایت کوی نو د ابن قرم په ځانی باندې ابن معاذ وانی. اوس هغه داسې ولې کوی نو حقیقت خو صرف هم الله تعالی ته معلوم دې. خو حافظ ابو حاتم رازی (۱۲) د دې وجه دا لیکلې ده چه خلقو ته پته او نه لگی چه دا شیخ مجروح دې (۱۳) او ابن عقده (۱۴) داعمل د امام ابوداؤد طیالسی (۱۵) غلطی او تسامح گر خولې دې. (۱۶)

بهر خال د امام طیالسی (۱۷) په دې عمل سره دغه محدثینو حضراتو ته مغالطه اوشوه چا چه دا دواړه (سلیمان بن قرم او سلیمان بن معاذ) په مینځ کنبې فرق کرې دې او دانسی گنرلی دی چه د طیالسی (۱۸) والابل یو راوی دې ابن قرم نه دې. والله اعلم.

د بحث خلاصه: ددې ټول بحث خلاصه دا ده چه سلیمان بن قرم ضعیف راوی دې خو امام بخاری (۱۹) د متابعت په توگه دهغه نه صرف هم دا یو حدیث روایت کرې دې. هغه هم تعلیقاً نه چه اصالتاً. ځکه چه دومره مضر نه دې. په نورو حضراتو کنبې امام ابن ماجه (۲۰) نه علاوه څلورو وارو حضراتو ددوی روایات قبول کرې دی. (۲۱)

اعمش: دامشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی الاعمش (۲۲) ددوی حالات

(کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیر شوی دی. (۲۳)

(۱) تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۴/۱۲ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴.

(۲) الجرح والتعديل: ۱۳۲/۴.

(۳) تعلیقات الدارقطنی علی المجروحین واکمال مغلطای: ۸۱/۶.

(۴) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ واکمال للمغلطای: ۸۱/۶ تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۴/۱۲.

(۵) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۱/۱۲.

(۶) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴.

(۷) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ واکمال للمغلطای: ۸۱/۶ و تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۴/۱۲.

(۸) حواله جات بالا.

(۹) حواله جات بالا والجرح والتعديل: ۱۳۲/۴.

(۱۰) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴.

(۱۱) و ذکره الحاکم فی باب من عیب علی مسلم اخراج جدیدهم، وقال: غمزوه بالقلوب فی الشیع، وسوء الحفظ، تهذیب ابن حجر:

۲۱۴/۴ واکمال للمغلطای: ۸۲/۶ تهذیب الکمال: ۵۴/۱۳ هدی الساری: ۶۴۳ فصل فی سیاق من علق البخاری سینا..

(۱۲) اوگورنی: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

ابراهیم: دا مشهور فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رضی اللہ عنہ دی. (د حدیث مسند سند اوگورنی).

الاسود: دا اسود بن یزید نخعی کوفی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب العلم باب من ترک بعض الأخیار مخافة... لاندی تیرشوی دی.

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دی. (د حدیث مسند سند اوگورنی) د حدیث نه مستنبط بعض فوائد: ددی حدیث نه معلومه شوه چه مار په حرم کنبی وژل جائز دی بل دا هم معلومه شوه چه مار د هغه سورې ته په ورننوتلوسره هم وژلې کیدی شی. (۱) د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه مار هم موذی ځناور دې اود باب په شروع کنبی دا تصریح راغلی ده چه د فواسق قتل په پنځو ساه والا ځناور وکنبی منحصر نه دې بلکه هر هغه ساه والا ځناور کوم چه موذی وی د هغه وژل جائز دی چنانچه مار هم موذی دې لهذا دده وژل هم جائز دی. دباب پنځم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دی.

الحدیث الخامس

[۲۳۰]- حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «دَخَلَتِ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ رِيظَتَهَا، فَلَمْ تَطْعَمَهَا، وَلَمْ تَدَعْهَا تَأْكُلْ مِنْ خَشَائِشِ الْأَرْضِ» قَالَ: وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ- [۲۳۶] (۲)

تراجم رجال

نصر بن علي: دا ابو عمرو نصر بن علي بن نصر بن علي بن صهبان بن ابي ازدي، جهضمی بصری رضی اللہ عنہ دی. دده د نیکه نوم هم نصر بن علي دی. (۱) په دې وجه نیکه ته نسی نصر بن علي الکبیر او صاحب ترجمه ته الصغیر سره جدا کړې دي. (۲) د ۱۶۰ هجری نه پس پیدا شوې. د کبار محدثینو نه وو. حافظ ذهبی رضی اللہ عنہ فرمائی ((الحافظ العلامة الثقة)) (۳)

دې د یزید بن زریع، معتمر بن سلیمان، نوح بن قیس الحرائی، عبدربه بن بارق، یحیی بن ابي زانده، عبد الاعلی بن عبد الاعلی، سفیان بن عیینه، درست بن زیاد، بشر بن المفضل، حارث بن

(۱) فتح الباری: ۳۵۷/۶.

(۲) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، مرتخرجه في كتاب المساقاة. باب فضل سقى الماء.

(۳) دې هم د کبار محدثینو نه دي اوگورنی تهذيب الكمال: ۳۵۴/۲۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۶/۱۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۳۵۵/۲۹ رقم: ۴۰۶ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۳/۱۲ تهذيب التهذيب: ۴۳۰/۱۰ رقم: ۷۸۰.

(۵) سیر اعلام النبلاء: ۱۳۳/۱۲ أيضا الكاشف: ۱۸۷/۳ رقم: ۵۸۹۶.

جبر، عبدالعزیز در اوردی، عمر بن علی، ابن علیہ عیسی بن یونس رحمهم الله په شان اساطین علم حدیث نه روایت کوی. اود ده نه ائمه سته، بل ابوزرعه، ابوحاتم، ذهلی، بقی بن مخلد، عبدالله بن احمد، عبدالاهوزی، اسماعیل قاضی، ابن ابی الدنیا، ابن خزیمه، عبدالله بن محمد بن یاسین، قاسم بن زکریا مطرز، محمد بن محمد بن سلیمان باغندی، ابوبکر بن ابی داؤد، ابوالقاسم، ابوحامد حضرمی او یحیی بن محمد بن صاعد رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. (۱)

امام احمد بن حنبل رضی الله عنه نه روایت دې: «ما به بأس، ورضیته» (۲)، ابن حاتم رضی الله عنه فرمائی ثقة. (۳)، امام نسائی رضی الله عنه او ابن خراش رضی الله عنه فرمائی ثقة. (۴)، عبدالله بن محمد فرهیانی رضی الله عنه فرمائی: «نصر عندي من نملاء الناس» (۵)، خشنی رضی الله عنه فرمائی: «ما كتبت بالبصرة عن أحد أعقل من نصر بن علي» (۶)، چه په بصره کښې ما د چانه حدیث نه دې لیکلې چه د نصر بن علی نه زیات عاقل او هوښیار وی. بهر حال نصر بن علی رضی الله عنه متفق علیه او ثقة دې. مسلم بن قاسم رضی الله عنه فرمائی: «هو ثقة عند جميعهم» (۷)

د قضا پیشکش اود نصر بن علی رضی الله عنه رد عمل: حافظ ابوبکر بن ابی داؤد رضی الله عنه فرمائی چه عباسی خلیفه مستعین بالله د قضا د پیشکش سره خپل قاصد امام نصر بن علی رضی الله عنه ته اولیگلو اود دې دپاره نی دهغوی تعین او کړو. چنانچه امیر بصره عبدالملک هغه راوغوښتلو اود دې عهدې قبلولو حکم نی ورته ورکړو. نصر بن علی رضی الله عنه او فرمائیل زه کور ته ځم استخاره کول غواړم. دې وینا کولو سره هغه دامیر نه په غرمه کښې واپس شو. کورته راغلو دوه رکعته مونځ نی ادا کړو او ونی فرمائیل «اللهم! ان كان لي عندك خير فاقبضني اليك» که چرته زما دپاره تاسره څه خیر وی نوزما روح واخله. دې وینا کولو سره اوده شو. روستو چه کله کور والو پاسولو نوچه ونی کتل د هغه انتقال شوې وو. (۸)

امام بخاری (۹)، محمد بن اسحاق سراج، بکر بن محمد قزاز ابراهیم بن محمد کندي او ابن حبان (۱۰)، رحمهم الله وغیره قول دادې چه ۲۵۰ هجری بصره کښې انتقال شوې. غالباً د ربیع الثانی میاشت وه یو قول د ۲۵۱ هجری هم دې لیکن رومبې قول صحیح دې (۱۱)، دې د اصول سته راوی دې. کما مر. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

(۱) د شیوخ اونلامده دپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۲۹/۳۵۸-۲۵۶.

(۲) الجرح والتعديل: ۸/۳۲۷ رقم: ۱۵۹ تهذیب ابن حجر: ۱۰/۴۳۰ تهذیب الکمال: ۳۹/۳۵۸ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۴.

(۳) حواله جات بالا.

(۴) تهذیب ابن حجر: ۱۰/۴۳۰ تهذیب الکمال: ۳۹/۳۵۸ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۴ تاریخ الخطیب: ۱۳/۲۸۸.

(۵) تهذیب الکمال: ۲۹/۳۵۹ تاریخ بغداد: ۳/۲۲۸ تهذیب التهذیب: ۱۰/۴۳۰ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۴.

(۶) تهذیب التهذیب: ۱۰/۴۳۱.

(۷) تهذیب ابن حجر: ۱۰/۴۳۱ تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۹/۳۶۱.

(۸) تهذیب ابن حجر: ۱۰/۴۳۱ تهذیب الکمال: ۲۹/۳۶۱-۳۶۰ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۴ تاریخ الخطیب: ۱۳/۲۸۹ شذرات

الذهب: ۲/۱۲۳ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸.

(۹) تاریخ بخاری الصغیر: ۲/۳۹۱ تهذیب الکمال: ۲۹/۳۶۱ تاریخ بغداد: ۱۳/۲۸۹.

(۱۰) کتاب الثقات لابن حبان: ۹/۲۱۸.

(۱۱) تهذیب الکمال: ۲۹/۳۶۱ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۶ تاریخ بغداد (مدینه السلام): ۱۳/۲۸۹ الکاشف: ۳/۱۸۷.

عبد الاعلیٰ دا عبد الاعلیٰ بن عبد الاعلیٰ شامی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۱)

عبید اللہ بن عمر: دا مشهور محدث حضرت عبد اللہ بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الوضوء باب التبرز فی البهوت کنبی راغلی دی. (۲)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت ابولبابہ نافع مولیٰ ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتاویٰ المسجد پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۳)

ابن عمر: دا مشهور صحابی حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب ایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: بنی الإسلام علی خمس... لاندی تیرشوی دی. (۴)

قوله: عن النبی ﷺ قال: دخلت امرأة النار فی هرة: د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت دی چه حضور یاک فرمانیلی دی یوہ بنسخہ دی یوہ پیشو د وجہ نہ جہنم کنبی داخل شوه.

قوله: امرأة: ددغه بنسخی نوم خہ ور؟ دا معلومہ نہ شوه، حافظ رضی اللہ عنہ او عینی رضی اللہ عنہ وغیرہ دلتہ د لاعلمنی اظہار کرې دی. (۵)

خود روایاتونہ دومرہ پتہ لگی چه دهغی تعلق بنوحمیر سرہ وو. نور دا چه هغه یوہ تورد او پرده بنسخہ وه. (۶) البتہ یوروایت کنبی «امرأة من بنی اسرائیل...» (۷) الفاظ وارد شوی دی. دکوم نہ چه معلومیہی چه ددغه بنسخی تعلق بنی اسرائیل سرہ وو او بنوحمیر خو عرب وو؟

ددی جواب دادی چه پہ دی دوارو کنبی خہ منافات او تضاد نشته دی خکہ چه د بنوحمیر یوجماعت پہ یہودیت کنبی داخلیدو سرہ ددین پہ توگہ دا خپل کرې وو. چنانچه د قوم پہ توگہ ددی بنسخی نسبت بنوحمیر طرف تہ او کرې شو او د مذهب پہ توگہ د بنو اسرائیل طرف تہ دا منسوب کرې شوه. (۸)

دغه بنسخہ مؤمنہ وه گہ کافرہ؟ علامہ نووی رضی اللہ عنہ فرمانی چه ددی روایت نہ معلومیہی چه دہرہ (پیشو) قتل حرام دی. دا ترل اود خوراک خبناک نہ بندول ہم حرام دی. ہم پہ دی وجہ هغه بنسخہ پہ دوزخ کنبی داخل شوه. د حدیث د ظاہر نہ دا معلومیہی چه هغه بنسخہ مسلمہ وه لیکن هغه د پیشو پہ ترلو او نھرہ ساتلو سرد جہنم کنبی داخل کرې شوه. (۹)

لیکن قاضی عباض رضی اللہ عنہ فرمانی چه کیدی شی دغه بنسخہ کافرہ وی او هغی تہ دهغی دکفر د وجہ نہ عذاب ور کرې شوی وی اود پیشو د تنگولو او سزا ور کولو د وجہ نہ د هغی پہ عذاب کنبی اضافہ

(۱) ددوی د حالاتو د پارہ او گورنی کتاب الفسل باب إذا ذکر فی المسجد أنه جنب.....

(۲) کشف الباری: ۲۶۰/۵.

(۳) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

(۴) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

(۵) فتح الباری: ۳۵۷/۶ عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵.

(۶) حوالہ جات بالا، و مسند ابی داؤد الطیالسی: ۳۵۴/۲ مسند جابر بن عبد اللہ، رقم: ۱۸۶۱ و مسند الإمام أحمد: ۳/۳۷۴ رقم: ۱۵۰۸۲ و حلیة الأولیاء: ۲۸۴/۶.

(۷) صحیح مسلم کتاب الکسوف باب ما عرض علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی صلاة الکسوف.... رقم: ۲۱۰۰ عن جابر رضی اللہ عنہ

(۸) فتح الباری: ۳۵۷/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ إرشاد الساری: ۳۱۴/۱۵.

(۹) فتح الباری: ۳۵۷/۶ عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵ شرح النووی: ۲/۲۳۶ إكمال إكمال المعلم مع شرحه مکمل إكمال إكمال: ۵۶/۶

شوی وی. هغه ښځه د عذاب مستحق شوی ځکه چه هغه مؤمنه نه وه. د مؤمنانو صفاتر خود کبانر نه په توبه کولوسره معاف کیږی. په دې وجه چه کله گناه معاف شوه نود سزا او عذاب څه معنی؟ ځکه چه هغه هم کافره وه په دې وجه ورته عذاب کیدلو او د پیشو په تکلیف کولوسره عذاب په هغې باندي زیاتی. (۱)

خو بیا هم علامه نووی رحمته الله علیه فرمائی چه صحیح هم دغه دی چه هغه مسلمه وه نه چه کافره. ددې دوزخ ته داخلیدلو سبب هم هغه پیشو وه نه چه کفر. کما هو ظاهر الحدیث. ترکومی پورې چه ستاسو (قاضی عیاض) ددې خبرې تعلق دې چه پیشو تنگول صفاتر کښې داخل دی چه د کبانر نه اجتناب او احتراز په صورت کښې معاف کیږی. نوددې جواب دادې چه پیشو تنگول صغیره پاتې نه شو بلکه ددغه ښځې د اصرار د وجې نه کبیره جوړه شوې وه. دې نه علاوه په حدیث کښې مخلد فی النار کیدو ذکر چرته دې چه اشکال دې وی؟ (۲)

راجح څه دی؟ لیکن دلته د قاضی عیاض رحمته الله علیه خبره صحیح ده هغوی چه د کافره کیدو کوم احتمال ذکر کړې دې هغه صحیح دې. د ابو نعیم رحمته الله علیه تاریخ اصفهان (۳) اود علامه بیهقی رحمته الله علیه البعث والنشور (۴) کښې تصریح ده چه هغه ښځه کافره وه. ابن الملقن رحمته الله علیه هم خپل یو قول هم دغه ذکر کړې دې چه هغه ښځه کافره وه اود هغه دویم قول د امام نووی رحمته الله علیه موافق دې. (۵)
د حضرت عائشه رضی الله عنها رانې هم دغه ده چه هغه ښځه کافره وه اودا حدیث دهغه احادیثونه دې دکوم د وجې نه چه حضرت عائشه رضی الله عنها په حضرت ابوهریره رضی الله عنه باندي اعتراض کړې دې او فرمائیلی دی. «هل تدري ما كانت المرأة؟ ان المرأة مع ما فعلت كانت كافرة، وان المؤمن اكرم على الله عزوجل من ان يعذبه في هرة، فاذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فانظركم كيف تحدث؟» (۶) یعنی آیا تاته پته ده چه هغه ښځه څه وه؟ هغه ښځه کوم څه چه هغې او کړل دهغې سره کافره وه. د مؤمن شان او مرتبه دالله تعالی په نیز ددې نه ډیره اوچته ده چه د یوې پیشو د وجې نه هغې ته عذاب ورکړی..... والله اعلم بالصواب.

قوله: ربطها، فلم تطعمها، ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض: دغه ښځې پیشو ترلې وه هغې باندي نی څه نه خوړل اونه نی هغه خلاصوله چه هغه د زمکې چینجی وغیره نه نی څه خوړلې وې. د خشاش څه، مثله ده یعنی په دې باندي ضمه، فتحه یا کسره دریواړه حرکات لوستل جائز دی. حشرات الارض یعنی چینجو وغیره ته وائی لکه مږه کوم چه د پیشو یو ډیر خوښ خوراک دې. (۷)

(۱) شرح النووی علی مسلم: ۲/۲۳۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ کمال المعلم للقاضی: ۳/۳۰۸.

(۲) حواله جات بالا.

(۳) تاریخ اصفهان (أخبار اصفهان): ۲/۱۵۴ تحت ترجمة رقم: ۱۳۴۱ محمد بن النعمان بن عبدالسلام، وعمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ التوضیح: ۱۹/۲۵۲.

(۴) کتاب البعث والنشور للبيهقي: ۱/۷۹ باب قول الله تعالى عزوجل: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغْفِرُ...﴾ رقم: ۴۸ باب ما يستدل به النبي صلى الله عليه وسلم.... رقم: ۱۹۱-۱۹۰ وفتح الباری: ۶/۳۵۸.

(۵) التوضیح: ۱۹/۲۵۲ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ فتح الباری: ۶/۳۵۸.

(۶) إرشاد الساری: ۵/۳۱۴ فتح الباری: ۶/۳۵۸ مسند أحمد: ۲/۱۹ رقم: ۱۰۷۳۸.

(۷) إرشاد الساری: ۵/۳۱۴ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ فتح الباری: ۶/۳۵۸ شرح النووی علی مسلم ۲/۲۳۶.

هدیث نه مستنبط فوائده: ددی حدیث نه معلومه شوه چه پیشوگانې ساتل او هغه ترل جائز دی په دې شرط چه دهغې د خوراک خبناک انتظام هم اوکړی. دغه حکم د ټولو ساتونکو خناورو او مرغو دې بل دې د خوراک خبناک انتظام دهغې په مالک باندي په دې صورت کښې واجب دې چه که چرې دا سستقل او تری. قاله القرطبی والنووي. (۱)

دې نه علاوه دا هم مستفاد کیږی چه د پیشوگانو وغیره تمليک (بیا بیع و شراء) جائز دی. چنانچه یو زوایت کوم چه د همام بن منبه رضی الله عنه په طریق سره دې (۲) په هغې کښې «هرة لها» الفاظ دی یعنی هغه پیسو د دغه ښځې مملوکه وه. والله اعلم بالصواب. (۳)

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د حافظ ابن حجر رضی الله عنه د رانې مطابق خوترجمه الباب سره ددی حدیث مناسبت واضح دې چه هغه هغه ټول احادیث شاتنی باب نمبر ۱۴ سره یوځانې کوی. د مینخ دوه ابواب ((باب غیر مال المسلم...)) و ((باب خمس من الدواب...)) د موقع او محل په اعتبار سره حذف کول اولی گرځوی اودا د ناسخینو غلطی گرځوی. (۴) د باب نمبر ۱۴ عنوان وو «باب قول الله تعالی ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾» بغیرد څه شک نه زیر بحث حدیث دې سره مناسبت لری چه هره هم په دابه کښې شامل ده اوهر دابه مخلوق دې.

نور شراح عینی قسطلانی رحمهما الله وغیره دلته دمناسبت بیانولوته تعرض نه دې کړې مگر زمونږ داکابر علماء دیوبند نه حضرت گنگوهی رضی الله عنه فرماتی: «ثم ان جمیع ما آورده فی الباب (۵) من الروایات فمقصود منها أن للدواب ذکر أفعالها، غیر أن بعض الروایات لما كانت تتضمن فائدة أزيد من هذا القدر نه عليها بزيادة لفظ الباب (۶) هناك، وأورد الرواية المتضمنة لتلك الفائدة...» (۷)

یعنی امام بخاری رضی الله عنه په دې باب کښې څومره روایات نقل ړی دی دهغه ټولو مقصود دغه دې چه په هغې کښې دواب (ساه والو) ذکر دې. مگر په دې کښې بعض روایات چونکه دې سره زیاتې فاندې ته متضمن دی نودا فائده (جدیده) زانده باندي د تنبیه کولو دپاره لفظ باب هلته اضافه اوکړه او بیانی دغه روایت راوړلو کوم چه دغه فاندې ته متضمن وو. خلاصه دا شوه چه دلته د ناسخین صحیح بخاری د تغلیط ضرورت نشته اودا د باب فی باب د قبیل نه دې. حضرت شیخ الحدیث زکریا کاندهلوی رضی الله عنه هم دا راجح گرځولی دی. (۸)

(۱) عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵ فتح الباری: ۳۵۸/۶ شرح النووی علی مسلم: ۲۳۶/۲ شرح القرطبی علی مسلم: ۶/۵ کتاب البر والصلة، باب عذبت امرأة فی هرة. رقم: ۲۵۳۰.

(۲) صحیح مسلم کتاب البر والصلة... باب تحريم تعذيب الهرة... رقم: ۶۶۷۹.

(۳) عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۳۶۰/۶.

(۵) أي باب قول الله تعالی: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾.

(۶) هو أصل مطرد من أصول التراجم المذكورة فی المقدمة، وهو الأصل السادس منها. تعليقات اللامع: ۳۸۷/۷، همداشان اوگورنی کشف الباری: ۱۷۲/۱ اصل نمبر ۱۲ فصل اول تراجم بخاری مقدمة الكتاب.

(۷) لامع الدراری: ۳۸۷/۷.

(۸) تعليقات اللامع: ۳۸۷/۷.

قوله: قال: وحدثنا عبد الله عن سعيد المقبري عن أبي هريرة: (۱)

د عبارت مطلب او د حدیث تخریج: د قال ضمیر عبد الاعلی سامی رضی الله عنه طرف ته راجع دی او په دې عبارت کښې امام بخاری رضی الله عنه د دې حدیث یو بل طریق طرف ته اشاره کړې ده. اودا حدیث دکوم طرف ته چه امام اشاره کړې ده په مسلم شریف کښې موصولا موجود دی. (۲)

د باب شپږم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحدیث السادس

[۲۸۶۱]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "نَزَلَ نَبِيُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَحْتِ شَجَرَةٍ، فَلَدَغَتْهُ نَمْلَةٌ، فَأَمَرَ بِهَا زَوْجًا خَرَجَ مِنْ تَحْتِهَا، ثُمَّ أَمَرَ بِبَيْتِهَا فَأُحْرِقَ بِالنَّارِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: قَهْلًا نَمْلَةٌ وَاحِدَةٌ- [۲۸۶۱] (۳)

ترجمه: د انبياء کرام عليهم الصلوات والتسليمات نه يو محترم نبی (عزير عليه السلام يا موسى عليه السلام) د يوې ونې لاندې د آرام په غرض سره کوز شو. چرته چه يوميرې هغه ته تک ورکړو. نو هغوی دخپل سامان دهغه ځانې نه د اوچتولو حکم ورکړو. بياني د ميرې د سورې باره کښې حکم او فرمائيلو. دغه شان نې د دې ميرې سوره اوسوزوله. (په دې باندې) الله تبارک و تعالی وحی نازل کړه چه تا صرف د يو ميرې (کوم چه تکليف در رسولې وو) باندې اکتفاء اونه کړه؟

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابي اويس مدنی اصبحی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره أن يعود في الكفر... کښې تیر شوی دی (۴)

مالک: دا ابو عبد الله مالک بن انس مدنی اصبحی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره بدء الوحي او کتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن کښې ذکر شوي ده. (۵)

ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان مدنی قرشي رضی الله عنه دې.

الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشي رضی الله عنه دې. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذکره ((کتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان)) لاندې تیره شوي ده. (۶)

(۱) د حضرت سعيد مقبري رضی الله عنه حالات کشف الباری: ۲/۲۳۶ کتاب الإيمان او حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات کشف

الباری: ۱/۶۵۹ کتاب الإيمان کښې تیر شوی دی

(۲) صحیح مسلم کتاب السلام باب تحریم قتل الهرة رقم: ۲۲۴۲.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخریجه فی کشف الباری کتاب الجهاد ۲/۳۵۵-۳۵۴.

(۴) کشف الباری: ۲/۱۱۳.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۰، ۲/۸۰.

(۶) کشف الباری: ۲/۱۱-۱۰.

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی. (۱)

دا حدیث کتاب الجهاد کښې تیرشوی دې او دې سره متعلق څه مباحث هم هلته تیرشوی دی. په دې وجه به مونږ دلته یو څو فوائد ذکر کوو. (۲)

د مېرې عجیبه او هیرانوونکې عادتونه: د رزق په لتون کښې هر ساه والا مختلف حیلي متنوع اسباب او ډیرې طریقې اختیاروی. خو په دې کښې د ټولونه حیلې باز ساه والا میرې دې. د ده د عجیبه عادتونونه یو دا هم دې چه که ده ته چرته څه خیز ملاؤ شی نو دې هغه یوازې د خور لو کوشش نه کوی بلکه د خپلې برادرني نور هم خبروی. هم دگر منی د موسم نه د یخننې د موسم خوراک راجمع کول شروع کوی. که چرته د دانود خرابیدو خطر ه وی نو هغه د زمکې سر ته راوړی دې دپاره چه تازه هوا پرې اولگی. که چرته زمکه کنستلوسره خپله سوره (کور) جوړوی نو هغه په کور وورې انداز کښې جوړوی نیغه نی نه جوړوی دې دپاره چه د باران اوبه دا اود ده خوراک خراب نه کړی. په ساه والا خیزونو کښې

د ده په شان بل نه شته چه د خپلې جوسې نه زیات وزن اوچتوی. (۳)

د ټول کال خوراک ئې یوه دانه د غنم: علماؤ لیکلی دی چه حضرت سلیمان عليه السلام د یومیرې نه تپوس او کړو چه ستا د یو کال دپاره څومره خوراک کافی دې؟ نومیرې جواب ورکړو د غنم یوه دانه. سلیمان عليه السلام حکم او کړو چه دا میرې په یو بوتل کښې بند کړنی او د ده د خوراک په توگه د غنم یوه دانه کیږدنی. ټول کال هغه بوتل پروت وود کال تیریدو نه پس سلیمان عليه السلام هغه بوتل راوغوښتلو اوسرنې ترې لرې کړو نو چه ونی کتل میرې ژوندې اوسلامت موجود وو او هغه صرف نیمه دانه خورلې وه حضرت سلیمان عليه السلام میرې ته اوونیل چه تاخو ونیلی وو چه زما د یو کال خوراک د غنم یوه دانه ده؟ میرې په جواب کښې عرض او کړو ای د الله تعالی نبی! تاسو یو ډیر عظیم الشان بادشاه ینی اوبه ډیرو زیاتو امورو او معاملاتو کښې مشغول ینی نوزما اندیښنه پیدا شوه چه تاسو ما چرته هیر نه کړنی او په دې باندي دوه کاله تیر شی. په دې وجه ما نیمه دانه او خورله او نیمه مې د بل کال دپاره اوساتله چه د اولرې مړ نه شم. چنانچه حضرت سلیمان عليه السلام د دغه میرې په پوهه عقل د دماغو په بیدارنی او هوښیارنی باندي ډیر حیران او متاثر شو. (۴)

د کمزورو په ذریعه د رزق رسول: دامام دارقطنی رحمته الله وغیره په حواله سره علامه دمیری رحمته الله حیاة الحیوان کښې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ یو حدیث نقل کړې دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی چه میرې مه وژنشی. ځکه چه یوخل حضرت سلیمان عليه السلام د صلاة استسقاء په نیت سره اووتلو نو چه ونی کتل یو میرې په شا باندي پروت دې او هغه خپل واره واره لاسونه خپې (د آسمان طرف ته) اوچت کړی وو اودا الفاظ ئې ونیل: «اللهم، انا خلق من خلقك، لاغنى لنا من فضلك، اللهم، لا تؤاخذنا بذنوب عبادك المخاطبين»

(۱) کشف الباری: ۶۵۹/۱

(۲) کشف الباری کتاب الجهاد دوم: ۳۵۸-۳۵۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۹ فتح الباری: ۳۵۹/۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۹ تعلیقات اللامع: ۳۹۵/۷.

وَأَسْتَقْنَا مَطْرًا، تَنْهَيْتَ لَنَا بِهِ شَجْرًا، وَأَطْعَمْنَا أَمْثَرًا»^(۱)، یعنی ای الله مونږ هم ستاسو په ټولو مخلوقاتو کښې یو مخلوق یو. مونږ هم ستاد فضل او کرم نه مستغنی نه یو، ای الله ته د خپلو خطا کارو بندیکانو رانیول زموږ نه اونه کړې. او زموږ د پاره داسې باران او وړوې د کوم په ذریعه چه زموږ د پاره بوتی ونې راوټوکوی او مونږ ته (د هغې) میوې را کړې.

حضرت سلیمان علیه السلام دا ټول منظر لیدلو سره خپلو ملگرو ته او فرمائیل واپس لارښی زموږ د پاره دا کافی شوی دی او تاسو د نورو مخلوقاتو په عوض سره خړوب کولې شئ.^(۲)

ذعربی ژبې د وسعت یو مثال: په روایت باب کښې راغلی دی «ثم أمر بهيتمها» هم دغه روایت شاته په

کتاب الجهاد کښې هم راغلي دي هلته «فأمر بقية النمل...»^(۳)، الفاظ دي؟ چنانچه د میړې سوړې یا کور ته قریه و نیلې شوې ده او روایت باب کښې چه کوم د بیت الفاظ دي او هغه روایت بالمعنی دي. او قریة النمل معنی ده ددوی د جمع کیدو ځانی.^(۴)

اهل عرب به او طان کښې تفریق کوی چنانچه انسانی مسکن ته د وطن نوم ورکوی اود ازمری اوسیدو ځانی ته عرین او غایة داوښ د پاره عطن د هوسنی د پاره کناس، لیوه د پاره و جار د مرغود پاره عش اود مچې د پاره کور اود مېړې د پاره نافق استعمالوی.^(۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: په ساه والا خناور و کښې چه کوم موذی وی هغه وژل جائز دی هم په دې کښې میړې هم داخل دی چه د تکلیف وغیره سبب جوړشی نود دې وژل جائز دی. قاضی عیاض علیه السلام فرمائی «وفیه دلیل علی جواز قتل النمل، وکل مؤذ»^(۶)

۱۶- باب: إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْبِسْهُ، فَإِنْ فِي أَحَدِي جَنَاحَيْهِ دَاعَوْفِي الْأُخْرَى شِفَاءً.

اختلاف نسخ: لکه څنگه چه وړاندې تیر شو د شراح بخاری عمومی رانې هم دغه ده چه بعض ناسخینو کتاب بدء الخلق کښې څه بې جوړه تراجم ذکر کړی دی. کومو چه د دغه تراجم لاتدي ذکر کړې شوی احادیثو سره څه تعلق نه لری. هم دغه مسئله دلته هم ده. حافظ ابن حجر، علامه عینی او علامه قسطلانی رحمهم الله وغیره فرمائی چه د حضرت ابوهریره علیه السلام حدیث ذباب نه وړاندې د ابوذر په نسخه کښې دهغوی د بعض شیوخ په حواله سره «باب إذا وقع.....» په عنوان سره ترجمه الباب قائم کړې شوې دي خود نورو ناسخینو په نسخو کښې دا عبارت یا ترجمه محذوف ده او د دغه

^(۱) مشکوة المصابیح، کتاب الصلاة باب الاستسقاء، الفصل الثالث رقم: ۱۵۱۰ وسنن الدار فطنی: ۲/۶۶ کتاب الاستسقاء رقم: ۱

وشرح مشکل الآثار: ۱/۲۳۱ رقم: ۸۷۵

^(۲) حياة الحيوان: ۲/۵۰۲ باب النون النمل، فائدة اخرى وإرشاد الساری: ۳۱۵/۵.

^(۳) صحيح البخاری کتاب الجهاد باب (بلا ترجمه) رقم: ۳۰۱۹.

^(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۹ شرح القسطلانی: ۱۵/۳۱۴ فتح الباری: ۶/۳۵۸.

^(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۹ فتح الباری: ۶/۳۸۸.

^(۶) إكمال المعلم: ۷/۱۶۵ کتاب السلام رقم: ۲۲۳۱ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۹ شرح القسطلانی: ۵/۳۱۴ فتح الباری: ۶/۳۵۸ شرح

السنة للبقوی: ۶/۲۸۸.

شرح حضراتو په قول هم دغه اولی دی. (۱) اود گنگوهی رضی الله عنه او شیخ الحدیث کاندهلوی رضی الله عنه په نیز دا ترجمه هم دباب فی باب دقبیل نه ده او زیاتی فاندې ته متضمن ده. (۲)

ذو جمة الباب مقصد: ددې باب لاندې درج شوی احادیثو کښې ذباب (مچ) ذکر دې اود بعض نورو ساه والاخیزونو هم ذکر دې اودا ټول مخلوق دی. بیا دې دا خبره ښکاره وی چه دې کښې شپږ احادیث دی په کوم کښې چه اولنې حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.

الحديث الاول

[۳۳۲] - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَتَبَةُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ حُنَيْنٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَاهُ رِيرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا وَقَعَ الذَّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَقِمْهُ ثُمَّ لِيُزِعْهُ، فَإِنْ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاعٍ وَالْأُخْرَى شِفَاءً» [۵۳۳۵] (۳)

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه حضور پاک فرمانيلی دی چه که چرته ستاسو (خوراک) څښاک څیز کښې مچ پریوخی نوهغې ته غوږه ورکړنی بیانی راوېاسنی ځکه چه دهغې په یو وزر کښې بیماری او بل کښې شفا وی.

تراجم رجال

خالد بن مخلد: دا ابو الهیثم خالد بن مخلد کوفی بجلی رضی الله عنه دی.

سليمان: دا ابویوب سلیمان بن بلال رضی الله عنه دی. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم باب طرح الامام المسألة علی اصحابه..... لاندې راغلي ده. (۴)

عتبه بن مسلم: دا عتبه بن مسلم مدنی رضی الله عنه دی بنو تميم مولى دې هم دغه عتبه بن ابى عتبه هم دې (۵)

دې د عبید بن حنین، حمزه بن عبداللہ بن عمر، نافع بن جبیر بن مطعم، ابوسلمه بن عبدالرحمن، عبداللہ بن رافع بن خدیج او عکرمه مولى ابن عباس رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی او دوی نه د حدیث سماع کونکو کښې ابن اسحاق، سلیمان بن بلال، اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر، محمد بن جعفر بن ابی کثیر، مسلم بن خالد زنجی، سعید بن ابی بلال، ابراهیم بن ابی یحیی او یوسف بن یعقوب الماجشون رحمهم الله وغیره شامل دی. (۶)

(۱) فتح الباری: ۳۶۰/۶ عمدة القاری: ۲۰/۱۵ شرح القسطلانی: ۳۱۵/۵.

(۲) لامع الدراری مع تعلیقاته: ۳۸۷/۷ والأبواب والتراجم: ۲۱۲/۱.

(۳) قوله: سمعت أباه ريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضا كتاب الطب باب إذا وقع الذباب في الإناء رقم: ۵۷۸۲ وأبو داود في سننه، كتاب الأطعمة، باب في الذباب يقع في الطعام. رقم: ۳۸۴۳ وابن ماجه في سننه كتاب الطب باب

الذباب يقع في الإناء رقم: ۳۵۰۵.

(۴) كشف الباری: ۱۳۷/۳-۱۳۵.

(۵) تهذيب الكمال: ۳۲۳/۱۹ وتهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷ والجرح والتعديل: ۴۹۱/۶ رقم الترجمة: ۲۰۶۵.

(۶) د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره او گورنی حواله جات بالا.

ابن حبان رضی اللہ عنہ هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي. (۱) حافظ ذهبی رضی اللہ عنہ فرماني صدوق. (۲) حافظ خزر جي رضی اللہ عنہ فرماني ثقة. (۳) حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرماني ثقة. (۴) عتبه بن مسلم رضی اللہ عنہ د امام ترمذی رضی اللہ عنہ نه علاوه د نور ائمه سته راوی دي. رحمه الله رحمة واسعة. (۵)

تنبیه (د امام بخاري يو وهم): خطيب بغدادی رضی اللہ عنہ موضح کښې ليکلی دی چه امام بخاري رضی اللہ عنہ عتبه بن ابي عتبه او عتبه بن مسلم په مينځ کښې فرق کړې دي او خپل تاريخ (۶) کښې دواړه جدا جدا شمير کولو سره د هر يو ترجمه جدا ليکلي ده. حالانکه صحيح دا ده چه دا دواړه يودی (۷) هم دغه عبدالغني بن سعيد ازدي رضی اللہ عنہ نه هم نقل دي. (۸) په ظاهر امام ته ځکه وهم شوي دي چه د عتبه شاگرد سعيد بن ابي هلال کله د عتبه نه روايت د حديث کوي نو کله عتبه بن مسلم فرماني اوبل وخت عتبه بن ابي عتبه. والله اعلم بالصواب. (۹)

عبيد بن حنين: دا ابو عبد الله عبيد بن حنين مولى زيد بن الخطاب عدوی رضی اللہ عنہ دي. (۱۰)

ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات کتاب الايمان باب امور الايمان کښې تير شوي دي. (۱۱)

يوه بله تنبيه: حافظ د عبيد بن حنين رضی اللہ عنہ باره کښې ليکلی دی چه بخاري شريف کښې دهغوی د حديث باب نه علاوه بل يو حديث نشته دي. (۱۲)

دا دهغوی تسامح دي صحيح بخاري کښې دهغوی نور هم روايات دي. (۱۳)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم: إذا وقع الذباب في شراب أحدكم، فليغسه، ثم

لينزعه، فإن في إحدى جناحيه داء، والأخرى شفاء.

د الذباب تحقيق: حافظ ابن التين فرماني چه ذباب جمع ده د ذبابة خو ابو هلال عسکری فرماني ذباب پخپله مفرد دي او ددي جمع ذبان دي. عامة الذباب ذبابة واحد د پاره او ذبان جمع دپاره يادوي نو دا غلط دي. ددي لفظ په حقيقت کښې نور هم ډير اقوال دي ليکن زړه ته لگيدونکې خبره د ابن سيده

(۱) كتاب الثقات: ۲۵۰/۵ و تهذيب الكمال: ۳۲۳/۱۹.

(۲) الكاشف: ۲/۲۴۰ رقم: ۳۷۱۳.

(۳) خلاصة الخزر جي: ۲۵۸ من اسمه: عتبه.

(۴) تقريب التهذيب: ۱/۶۵۴ رقم: ۴۴۵۸.

(۵) تهذيب الكمال: ۳۲۴/۱۹.

(۶) التاريخ الكبير: ۲/۶/۵۲۴ رقم: ۳۱۹۵-۳۱۹۶.

(۷) موضح أو هام الجمع والتفريق: ۱/۱۶۱ تهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷ تعليقات تهذيب الكمال: ۳۲۳/۱۹.

(۸) تهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷.

(۹) تهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷.

(۱۰) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الصلاة باب الخرخة والمرقى المسجد

(۱۱) كشف الباری: ۶۹۰/۱.

(۱۲) فتح الباری: ۱۰/۲۵۰ کتاب الطب.

(۱۳) د کتاب الصلاة محوله باب رقم: ۴۶۶ تحفة الاشراف: ۳/۳۹۵ رقم: ۱۴۵ مسند سعد بن مالك ابو سعيد الخدري رضی اللہ عنہ

ده كومه چه هغوی په المحکم^(١) کنبې ذکر کړې ده. چه ذبابة مستعمل خو نه دې مگر ابو عبید د احمر نه هم دغه نقل کړې دی. صحیح ذباب دې. قرآن کریم کنبې راغلی دی ﴿وَأَنْ يَلْبَسَهُمُ الذَّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَفِيدُونَ مِنْهُ ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ﴾^(٢) ددې تفسیر مفسرین حضراتو په واحد سره کړې دي.^(٣) د شراب نه مراد: دلته د شراب په مفهوم کنبې هر قسم بهیدونکې څیز شامل دې. په قرآن کنبې د شاتو دپاره هم د شراب لفظ استعمال کړې شوې دې. فرماینلی دی ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾^(٤) بلکه د صحیح بخاری او ابوداؤد شریف^(٥) هغه روایت زیات جامع دې په کوم کنبې چه د اِناء لفظ دې. په لوبنی کنبې خو ماکولات او مشروبات دواړه وی مطلب دادې چه که ستاسو د خوراک څښاک په څیزونو کنبې مچ پریوخی.^(٦) دې نه علاوه د حضرت ابوسعید خدری^(٧) او حضرت انس^(٨) په روایت کنبې د طعام لفظ راغلي دي.^(٩) لیکن څنگه چه اوس موبنو او خودل

اِناء لفظ زیات جامع دې.

قوله: فليغمسه: غمس د باب ضرب نه په معنی د غوږې ورکولو داخلولو.^(١٠) ابو عبیده^(١١) فرمائی مطلب دادې چه دې پوره مچ له د خوراک څښاک په څیز کنبې غوږه ورکړنی دې دپاره لکه څنگه چه بیماری وتلې ده چه هغه شان ترې شفا هم راوخی.^(١٢) **څومره غوږې ورکول پکار دي یو یا درې؟** دباب په روایت کنبې دا مصرح نه دې چه څومره ځل به دې مچ له غوږه ورکول وی؟ صرف هم دغه دی چه غوږه ورکولو سره ئی راویاسنی وئی غورزونئ. یو بل روایت کوم چه د حضرت انس بن مالک^(١٣) دې. په هغې کنبې دی چه: «کنا عند انس، فوق ذباب فی اِناء، فقال انس یا صعبه، فغمسه فی ذلك اِناء ثلاثا، ثم قال: بسم الله، وقال: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم امرهم ان یغملوا ذلك»^(١٤)

(١) المحکم: ١٠/١٥٤ الذال والباء مادة: ذب ب.

(٢) سورة الحج: ٧٣.

(٣) عمدة القاری: ١٥/٢٠٠ التوضیح: ١٩/٢٥٧ فتح الباری: ١٠/٢٥٠ رقم: ٥٧٨٧.

(٤) سورة النحل: ٦٩.

(٥) صحیح البخاری کتاب الطب باب اذا وقع الذباب فی اِناء رقم: ٥٧٨٢ سنن أبی داؤد کتاب الأطعمة باب فی الذباب یقع فی اِناء رقم: ٣٨٤٣.

(٦) عمدة القاری: ١٥/٢٠٠ فتح الباری: ١٠/٢٥٠.

(٧) سنن ابن ماجه کتاب الطب باب الذباب یقع فی اِناء رقم: ٣٥٠٤ وابن حبان: ٣/٢١٨ کتاب الطهارة باب البیاء. ذکر الأسر بنفس الذباب فی اِناء رقم: ١٢٤٤.

(٨) القاموس الوحید مادة: غمس عمدة القاری: ١٥/٢٠٠.

(٩) عمدة القاری: ١٥/٢٠٠.

(١٠) كشف الأستار. کتاب الأطعمة باب الذباب یقع فی اِناء رقم: ٢٨٦٦ ومجمع الزوائد للمیثمی: ٥/٣٨ کتاب الأطعمة باب فی الذباب... والأحادیث المختارة للضیاء المقدسی: ٥/٢٠٧-٢٠٦ رقم: ١٧٣٥.

د کوم حاصل چه دادي چه ثمامه بن عبدالله بن انس رضي الله عنه په قول حضرت انس رضي الله عنه درې ځل مج له په لوبښي کښې غوپه ورکړه. بسم الله نى اوونيله اوونى فرمانيل چه رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ ته ددې حکم را کړې دې.

هم دغه حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هم نقل دې حافظ فرماني: «ودواه حماد بن سلمة عن ثمامة، فقال: عن أبي هريرة ورواهما أبو حاتم، وأما الدارقطني، فقال: الطريقان محتملان»،^(۱) چنانچه دواړه صورتونه صحيح دى. د تليث و الاروايت په مبالغه باندي محمول دې.^(۲)

قوله: فإن فى إحدى جناحيه داع... يعنى ددې په يووزر کښې بيمارى ده. د ابوداؤد شريف^(۳) روايت کښې احد دې يعنى مذکر دې خو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې ځکه چه لفظ جناح مذکر او مؤنث دواړه شان استعماليرې. يو قول دادې چه تانيث جناح په اعتبار ديد دې خو صفغاني رحمته الله عليه

«أحد جناحيه» يعنى د مذکر و الاروايت ته راجح ونيلې دې اود تانيث د احتمال نى انکار کړې دې.^(۴) داع نه څه مراد دې؟ د مج جبلت او طبعى عادت هم دغه دې چه کله هغه څه د خوراک څښاک په څيز کښې پريوځى نو هغه وزر اول پريوځى کوم کښې چه بيمارى وى دې دپاره چه خپل خان بچ کړې شى.^(۵) نو مقصد خوددې کار نه خپل خان بچ کول وى خود ده په دغه وزر کښې زهر ريا د جديد محاورې مطابق جراثيم، وى. يو روايت^(۶) کښې د زهر تصريح راغلي ده نود داع، نه مراد زهر دى.^(۷) د زهر و الا وزر کوم يو وى؟ حافظ ابن حجر فرماني ددې حديث د يو طريق نه چه په کوم يو وزر کښې بيمارى ده او کوم کښې شفا؟ ماته معلومه نه شوه او ددې تعيين مې اونه کړې شو ليکن بعض علماء ليکلى دى چه هغوى په دې معامله کښې تامل کړې دغور او فکر لار نى خپله کړې نو معلومه شوه چه مج په يو څيز کښې د پريوتلو په وخت خپل گس وزر سره خپل خان بچ کوى يعنى په خپل گس اړخ باندي پريوځى د کوم نه چه معلومه شوه چه د هغه په ښى وزر کښې شفاء ده. چنانچه ليکي: «ولم يقل فى شىء من الطرق تعيين الجناح الذي فيه الشفاء من غيره، لكن ذكر بعض العلماء أنه تأمله، فوجدته يعنى بمنأحه الأيسر، فعرف أن الأيمن هو الذي فيه الشفاء، والمناسبة فى ذلك ظاهرة»^(۸)

(۱) فتح البارى: ۱۰/۲۵۰.

(۲) التوضيح لابن الملقن: ۲۵۶/۱۹.

(۳) سنن أبى داؤد كتاب الأطعمة باب فى الذباب يقع فى الإناء رقم: ۳۸۴۳.

(۴) فتح البارى: ۲۵۱/۱۰ شرح الفسطانى: ۳۱۵/۵ عمدة القارى: ۲۰۱/۱۵.

(۵) كما فى رواية أبى داؤد، رقم: ۳۸۴۴ و ابن حبان: ۵۵/۱۲ كتاب الأطعمة باب آداب الأكل رقم: ۲۵۰ مؤمنند أحمد: ۲۳۰/۲ رقم: ۷۱۴۱ مؤمنند أبى هريرة. وقال أفلاطون: الذباب أحرص الأشياء، حتى إنه يلقى نفسه فى كل شىء، ولو كان فيه هلاكه. فتح البارى: ۲۵۰/۱۰.

(۶) الطب النبوى لأبى نعيم: ۲/۴۰ عرقم: ۶۹۳.

(۷) بذل المجهود: ۵۶۸/۱۱ عرقم: ۲۸۴۳ فتح البارى: ۲۵۱/۱۰ التوضيح لابن الملقن: ۲۵۴/۱۹ عمدة القارى: ۲۰۱/۱۵.

(۸) فتح البارى: ۳۵۱/۱۰.

حدیث په حقیقت باندې محمول دي که په مجاز د پورتنی تفصیل نه معلومه شوه چه په حدیث شریف کې د مچ بازه کېنې کوم ونیلی شوی دی چه د ده په یو وزر کېنې بیماری یا زهر وی نو دا حقیقت دي که مجاز؟ بعض حضراتو د داء نه مجاز ادا الکبر مراد اخستی دي او د شفاء نه مراد د کبر علاج گر خونې شوي دي چه دغه شان مچ له پوره غوږه ور کولو سره تواضع پیدا کېږي او تکبر ختمیږي ځکه چه عموماً دا کتلې شی چه په خوراک کېنې د داسې قسم څه څیز پریوخی نو بنده خوراک پریږدي او دغه شان هغه خوراک ضائع کېږي (۱)

چنانچه صاحب بحر د سراج نه نقل کړی دی چه بعض علماء وائی چه دي نه داء الکبر مراد دي لیکن پخپله صاحب البحر وائی چه دا ضعیف دی ځکه چه بیا د جناحین تذکري او د شفاء د تذکري هېڅ څه ضرورت نشته دي نه علاوه دا موقف د حدیث د نص خلاف دي (۲)

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د دي حدیث ذباب مطابقت ترجمه الباب سره واضح دي چه ذباب هم د مخلوقات د قبیل نه دی
ذباب دویم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی

الحدیث الثاني

[۳۳۳]- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرُقِيُّ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبْنِ سَبْرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: غَفِرَ لِمَرْأَةٍ مُؤْمِمَةٍ، مَرَّتْ بِكَلْبٍ عَلَى رَأْسِ رَجُلٍ يَلْهَثُ، قَالَ: كَأَدِ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ، فَتَزَعَتْ خُفَّهَا، فَأَوْتَقَتْهُ بِخِمَارِهَا، فَتَزَعَتْ لَهُ مِنَ الْمَاءِ، فَغَفِرَ لَهَا بِذَلِكَ- [۳۳۸۰] (۳)

تراجم رجال

الحسن بن الصباح دا الحسن بن صباح ابوعلی واسطی ثم بغدادی رضی الله عنه دي ددوی تذکره کتاب الإیمان باب زیادة الإیمان و تقصانه کېنې راغلي ده (۴)

اسحاق الأزرق دا اسحاق بن یوسف بن یعقوب بن مرداس مخزومی ابو محمد الأزرق رضی الله عنه دي (۵)
عوف دا عوف بن ابی جميله الاعرابی عبدي بصری رضی الله عنه دي ددوی تذکره کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان کېنې تیره شوي ده (۶)

(۱) حواله بالا توضیح: ۲۵۶/۱۹.

(۲) قال صاحب البذل: والظاهر أن الداء والشفاء محمولان على الحقيقة. فإن لها شواهد ونظائر. كالنحلة يخرج من بطنها الشراب النافع. وينبت من إبرها السم النافع. فلا باعث للحمل على المجاز. بذل المجهود: ۵۶۸/۱۱ كتاب الأطعمة.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. رواه البخاري في كتاب الأنبياء باب بعد ياب حدیث الفار رقم: ۳۴۶۷ ومسلم رقم: ۵۸۱۵-۸۱۴ هني كتاب الحيوان. باب فضل سفي البهائم المعرمة وإضعافها.

(۴) كشف الباری: ۲/۲۶۷

(۵) ددوی د تذکره د پاره اوگورنی کتاب الحج باب أين یصلی الظهر يوم التروية؟

(۶) كشف الباری: ۲/۵۲۲

الحسن: دا مشهور تابعی محدث حسن بصری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکرہ کتاب ایمان باب المعاصی من امر الجاهلیة ولا یکفر صاحبها بارتکابها الا بالشک کنبی راغلی ^(۱)

ابن سیرین: دا مشهور محدث محمد بن سیرین انصاری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکرہ کتاب ایمان باب اتباع الجنائز.... کنبی تیره شوی ده. ^(۲)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب ایمان باب امور ایمان کنبی تیر شوی دی. ^(۳)

قوله: **عن ابوهريرة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: غفر**

لامرأة مؤمنة مرت بكلب على رأس ركي يلمث قال: كما يقتله العطش. د ابوهریره رضی اللہ عنہ

نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه د یوی زناکاری بنسخی مغفرت (صرف په دی خبره باندی) او کړې شو چه هغه د یوسپی خواکې تیریدله چه د تندي د سختی (نیزدی وه چه مړ شوی وی) د وجې نه د یوکوهی په غاړه باندی رچیدلو. غفر فعل ماضی مجهول دی. غفرانا ددی مصدر دی.

د مومسه معنی اوماده د اشتقاق: د مومسه معنی فاجره او زانیه ده ددی جمع مامس مومات او موامس ده. ^(۴) خو اصحاب حدیث ددی جمع میامیس لیکي. په یو حدیث شریف کنبی راخی «الاموات جریج حتی

ینظرفی وجه المیامیس» ^(۵) اود حضرت ابووائل شقیق بن سلمه رضی اللہ عنہ یو روایت کنبی «اکثر تبع الدجال اليهود وأولاد الموامس» چه د دجال لعین اتباع کونکی عموماً زانیات او فاجراتو اولاد وی. الفاظ دی ^(۶)

ددی لفظ اصل اوماده د اشتقاق کنبی اختلاف دی. بعض دا مهموز او بعض دا مثال واوی گړخولی دی. یعنی د مومس نه مشتق دی یعنی دا د اصحاب عربیت رانی ده. ^(۷)

خو ابن السماک رضی اللہ عنہ دا مهموز گړخوی. ابن قرقول رضی اللہ عنہ فرمائی چه که همزه سره دا لفظ صحیح دی نو دا «ماس الرجل» نه دی. دکوم معنی چه ده د بنده دومره ورا نیدل چه هډو نصیحت قبول نه کړی

دغه شان و نیلی شی «ماس بین القوم» د قوم په مینخ کنبی فساد خورول او ورانی پیدا کول. ^(۸) علامه عینی د مهموز کیدو احتمال رد کولو سره فرمائیلی دی که چرې مومسه د ماس نه مشتق وی نو اسم فاعل به نی ماسه وی په دی وجه د علامه عینی په قول زما په نیزدا لفظ دباب فعللة نه دی یعنی

مومس، دوسوس په وزن باندی. ددی باب نه د اسم فاعل د مؤنث دپاره هم مومسه دی. والله اعلم ^(۹)

^(۱) کشف الباری: ۲/۲۲۰.

^(۲) کشف الباری: ۲/۵۲۴.

^(۳) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

^(۴) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۱.

^(۵) رد ذلك فی حدیث جریج العابد. انظر صحیح البخاری کتاب الصلاة باب مسح الحصاصی الصلاة رقم: ۱۲۰۶ عن ابی هریره رضی اللہ عنہ

^(۶) رواه أبو نعیم فی الفتن، عن وکیع: ۲/۵۴۷ رقم: ۱۵۳۴ مکتبة التوحید، القاهرة.

^(۷) النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۴/۳۱۸ مادة مومس، باب المیم مع الواو، ومجمع بحار الأنوار: ۴/۳۳ مادة: مومس

^(۸) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۲-۲۰۱ والمحكم لابن سیده: ۸/۲۹ مقلوبه: مومس.

^(۹) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۲.

د رکي معني او ضبط: رکي دراه فتح کاف کسره او ياه تشديد سره دي. کوهی ته وانی په دي شرط چه دهغې مندير یعنی اوچته غاړه نه وی. ددي جمع رکايا ده. (۱)
 د يلهث معني لغوي او صرفي تحقيق: يلهث دباب فتح نه دفعل مضارع صيغه ده لهشا ددي مصدر دي. دتندي او گرمی د سختی نه ژبه بهر راوتلو ته يلهث وانی. «أي يخرج لسانه من شدة العطش والمحس» (۲) او «كاد يفتله العطش» ديوراوی تفسیری جمله ده.

قوله: فلزعت خفها، فأوثقته بخمارها، فلزعت له من الباء، فغفر لها بذلك: چنانچه هغه

بنځې خپله موزه او ووستله هغه نې خپلې لويټې پورې اوتړله اودهغه سپی دپاره نې څه اوبه راښکلې. ددي عمل په وجه دهغه بنځې مغفرت او کړې شو. مطلب دادې چه کله دغه گناهگارې بنځې د دغه سپی بې بسی اوليدله او دتندي د وجې نه نې دهغه تکليف اوليدلو نود يوساه والاخناور کيدو د وجې نه نې په هغه سپی باندي رحم راغلو اودهغه دتندي د لرې کولو دپاره نې دا اوکړو چه خپله موزه نې خپلې لويټې پورې اوتړله اوکوهی ته نې ورکوزه کړه اوکله چه هغه په اوبوباندي لمده شوه نوهغه نې راښکله اودهغې اوبه نې نچورې کړې او په سپی باندي اوڅکلې. د دغه بنځې دا وړوکې شان عمل دالله تعالی دومره خوښ شو چه صرف هم په دي عمل باندي نې دهغې بخښنه اوکړه. چنانچه ددي حديث شريف نه دا فائده مستفاد شوه چه الله تعالی بعض وخت د خپل خاص فضل او احسان مظاهره کولوسره په يو وړوکي شان نيك عمل سره ترکبانر پورې معاف کوي. (۳)

خناورو سره ښه سلوک: ددي حديث نه دا هم معلومه شوه چه خناورو سره هم ښه سلوک کول پکار دي هغوی ته تکليف نه دی ورکول پکار. هغه هم دالله مخلوق دي. مشهور حديث شريف دي چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی «ارحموا من فی الارض برحمتکم من فی السماء» (۴)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددي حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دي معنی دي چه کلب یعنی سپی هم دالله تعالی مخلوق دي. دباب دريم حديث د حضرت ابوطلحه رضی الله عنه دي.

الحديث الثالث

[۳۳۳]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَفِظْتُهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ كَمَا أُنْكَرَ هَا هُنَا أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَدْخُلِ الْمَلَأَبِغَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ»- [۳۰۵۳] (۱)

(۱) حواله بالا وإرشاد الساری: ۳۱۶/۵.

(۲) مجمع بحار الأنوار: ۱۸/۴ مادة: لهث.

(۳) التوضیح لابن الملقن: ۲۵۹/۱۹ عمدة القاری: ۲۰۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۳۱۶/۵.

(۴) الحديث أخرجه الترمذی أبواب البر والصلة باب ماجاء فی رحمة الناس رقم: ۱۹۲۴ وأبو داؤد کتاب الأدب باب فی الرحمة رقم: ۴۹۴۱ وأحمد فی مسنده: ۱۶۰/۲ رقم: ۶۴۹۴ مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علي بن عبدالله المدیني رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسی صلی اللہ علیہ وسلم فی البحر الی الخضر لاندی تیره شوی ده. (۱)

سفیان: دامشهور امام محدث سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحي الحديث الأول کنبی او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کنبی تیر شوی دی. (۲)

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحي دریم حدیث لاندی راغلی دی. (۳)

عبدالله: دا عبدالله بن عتبه بن مسعود الهذلي رضی اللہ عنہ دی. (۴)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما دی. ددوی اجمالی تذکرہ بدء الوحي الحديث الرابع او تفصیلی کتاب الايمان باب كفران العمير وكفر... کنبی شوی ده. (۵)

ابو طلحة: دا زيد بن سهل ابو طلحة الانصاري النجاري رضی اللہ عنہ دی. (۶)

دکما انک ههنا معنی: حضرت سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ چه کله دا حدیث حضرت علی بن المدیني رضی اللہ عنہ ته واورولو نودا ئی آفرمائیل چه ما دا حدیث د امام زهري رضی اللہ عنہ نه اوریدلې او یاد کړې مې دي. چنانچه څنگه ستاسو موجودگی زما په وړاندې یقینی ده دغه شان زما د امام زهري رضی اللہ عنہ نه اوریدل اودا یادول هم یقینی دی. علامه کرمانی رضی اللہ عنہ لیکي: ((یعنی کمالاشک فی کونک فی هذا المكان كذلك لاشک فی حفظی منه)) (۷)

دا حدیث نیز دې یو څو بابونه وړاندې تیر شوي دي. هم هلته ددې شرح هم شوي ده. (۸)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت لفظ کلب او ملائكة کنبی دي چه دواړه دالله تعالی مخلوقات دي. والله اعلم.

دباب خلورم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دي.

(۱) قوله: عن أبي طلحة رضي الله عنهم: الحديث، من تخريجه سابقا. باب إذا قال أحدكم: آمين....

(۲) كشف الباري: ۳۳۱/۳.

(۳) كشف الباري: ۲۳۸/۱ و ۱۰۲/۳.

(۴) كشف الباري: ۳۲۶/۱.

(۵) ددوی تذکره کتاب الصلح باب إذا اصطحرا على الصلح... کنبی راغلی ده.

(۶) كشف الباري: ۲۰۵/۲ و ۴۳۵/۱.

(۷) ددوی دتذکره دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي يفتسل به شعر الإنسان.

(۸) شرح الكرمانی: ۲۲۱/۱۳ عمدة القاری: ۲۰۲/۱۵ ارشاد الساری: ۳۱۶/۵ قال الكوراني الحنفی رحمه الله: اراد تحقيق السماع.

الکونر الجاری: ۲۲۷/۶.

(۹) فی باب سلف عن قريب: باب إذا قال أحدكم: آمين....

الحديث الرابع

[٣٣٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِ الْكِلَابِ» (١)

تراجم رجال

عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تينسى دمشقى رضي الله عنه دى. ددوى اجمالى حالات بدء الرحي او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليله العلم الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى. (٢)
مالك: دا امام دار الهجرة امام مالك بن انس اصجى مدنى رضي الله عنه دى. ددوى اجمالى حالات بدء الرحي او تفصيلى حالات كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى. (٣)
نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رضي الله عنه دى. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد په ذيل كنى راغلى دى. (٤)
عبد الله بن عمر: د مشهور صحابى حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنهما حالات كتاب الايمان باب الايمان، وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام..... لاندې تيرشوى دى. (٥)
دباب پنځم حديث د حضرت ابو هريره رضي الله عنه دى.

الحديث الخامس

[٣٣٦]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، عَنْ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، حَدَّثَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَمَسَكَ كَلْبًا يَنْتُضُ مِنْ عَمَلِهِ كُلِّ [ص: ١٣١] يَوْمٍ قَبْرًا ظِلًّا لِكَلْبٍ حَرَبٍ، أَوْ كَلْبٍ مَاشِيَةٍ [ص: ٣٨٤]» (٦)

(١) قوله: عن عبد الله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث. أخرجه مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب... رقم: ١٥٧٠ والنسائي فى سننه. كتاب الصيد، باب الأمر بقتل الكلاب، رقم: ٤٢٨٨ والترمذى فى جامعه، كتاب الصيد باب ماجاء: من أمسك كلبا..... و رقم: ١٤٨٨ وابن ماجه فى سننه. كتاب الصيد، باب قتل الكلاب رقم: ٣٢٠٢.

(٢) كشف الباري: ٢٨٩/١ الحديث الثانى: ١١٣/٤.

(٣) كشف الباري: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

(٤) كشف الباري: ٤٥١/٤.

(٥) كشف الباري: ٤٣٧/١.

(٦) قوله: أن أبا هريرة رضى الله عنه: حدنه الحديث، منخرجه فى كشف الباري: كتاب البيوع... والمزارعة: ٤١٩.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسمعیل تیمی تبوذکی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات اجمالاً بَدْءِ الخَلْقِ او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة الهدى...، په ضمن کنبی راغلی دی (۱)

همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۲)

یحیی: دا یحیی بن ابی کثیر الطائی ابو النضر الیمانی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم کنبی تیره شوې ده. (۳)

ابوسلمة: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان لاندې راغلی. (۴)

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیر شوی دی. (۵)

دباب شپږم حدیث د حضرت سفیان بن ابی زهیر شنئی رضی اللہ عنہ دی.

الحديث السادس

[۲۳۷] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، سَمِعَ سَفْيَانَ بْنَ أَبِي زُهَيْرِ الشَّنِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ «مَنْ أَقْتَنَى كَلْبًا، لَا يُغْنِي عَنْهُ زَرْعًا وَلَا ضَرْعًا، نَقَصَ مِنْ عَمَلِهِ كُلِّ يَوْمٍ قِيرَاطًا»، فَقَالَ السَّائِبُ: أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِي وَدَبِّ هَذِهِ الْقَبِيلَةَ - [۲۱۹۸] (۲)

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه قعنبی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدين الفرار من الفتن په ذیل کنبی تیر شوی دی. (۶)

سليمان: دا سليمان بن بلال تیمی ابو محمد قرشی المدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیره شوې ده. (۱)

(۱) كشف الباری: ۱/۴۳۳ الحدیث الرابع: ۳/۴۷۷.

(۲) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب مواقیب الصلاة باب من نسی صلاة.

(۳) كشف الباری: ۴/۲۶۷.

(۴) كشف الباری: ۲/۲۲۳.

(۵) كشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۶) قوله: سمع سفیان بن ابی زهیر الشنئی... الحدیث، مر تخريجہ كشف الباری كتاب المزارعة: ۴۲۵.

(۷) كشف الباری: ۲/۸۰.

یزید بن خصیفه: دا یزید بن عبدالله بن خصیفه رضی اللہ عنہ دی. (۱)

سائب بن یزید: دا مشهور تابعی حضرت سائب بن یزید کندی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

سفیان بن ابی زہیر الشنی: دا صحابی رسول حضرت سفیان بن ابی زہیر رضی اللہ عنہ دی. دعبود مشهوری قبیلہ ازدشنوہ طرف تہ منسوب کیدو سرہ شنی سرہ یادیری. (۳)

قوله: أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتنى كلباً، لا يغني عنه

زرعاً، ولا زرعاً، نقص من عمله كل يوم قيراط: سائب بن یزید رضی اللہ عنہ فرمانی چہ ما سفیان بن

ابی زہیر رضی اللہ عنہ فرمانیلو سرہ واوریده چہ هغوی د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نہ اوریدلی دی چہ چا داسی یو سپی اوساتلو چہ هغه تہ نہ پہ زمیندارنی کنبی فاندہ ورکوی اونہ د خناورو پہ خیال ساتلو کنبی... ددغه بندہ دنیکو اعمالونہ ہرہ ورخ یو قیراط کمیبری. اقتنی فعل ماضی دی ددی مصدر اقتناء دی ددی معنی د ساتلو ده. او زرع پہ اصل کنبی تی تہ وائی مگر دلته خاروی مراد دی.

د قیراط معنی او مراد: قیراط د یو وزن نوم دی پہ اکثر علاقو کنبی داد دینار شلمہ حصہ وه اود اهل شام پہ نیز قیراط د دینار د خلیر شتمی حصی نوم دی. خکہ چہ د اهل شام پہ نیز د دینار خلیریش حصی وی. (۴)

دلته پہ حدیث کنبی یقینی ہم دا معنی مراد نہ ده بلکه ددی حقیقی اندازہ ہم اللہ تعالیٰ تہ معلومہ ده اود حدیث مراد دادی چہ د ده دنیک عمل د اجزاء نہ یو جزء ہرہ ورخ کمیبری. دا بغیرد ضرورت نہ د سپی ساتلو سزا ده. (۵)

روایاتو کنبی اختلاف او پہ هغی کنبی تطبیق: دباب پہ دوارو احادیثو کنبی قیراط مفرد راغلی دی خو پہ بعض روایاتو کنبی (لکہ د حضرت ابن عمر او ابوہریرہ رضی اللہ عنہما پہ روایاتو کنبی) قیراطان تشیہ سرد راغلی دی چہ دوه قیراط کمیبری. (۶)

د دی دوارو احادیثو د تطبیق دپارہ علماؤ دا ارشادات فرمانیلی دی: ① د سپو د دوو جدا جدا قسمونو پہ اعتبار سرد حضور پاک دا فرمانیلی. نوچہ د کوم ضرر زیات وی پہ هغی باندی دوه اود کوم چہ کم وی پہ هغی باندی به یو قیراط منها کیبری. ② یا پہ معنوی اعتبار سرہ دا تفریق او کړی شودا د خایونو پہ اختلاف باندی مبنی دی. چنانچہ پہ مدینہ منورہ کنبی دوه قیراط خکہ چہ ددی فضیلت دیر زیات دی او دمدينی نہ بهر به یو قیراط منها کیبری. ③ په لویونسا ریواو کلوکنبی به دوه قیراط

(۱) کشف الباری: ۶۵۸/۱

(۲) ددوی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

(۳) ددوی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس.....

(۴) ددوی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب فضائل المدینة باب من رغب عن المدینة.

(۵) مجمع بحار الأنوار: ۲۵۱/۴ مادة قرط. باب القاف مع الراء.

(۶) عمدة القاری: ۲/۱۵-۲۰ وقال المحدث الكورانی رحمه الله: وقد سلف أن المراد بالقيراط شی من عمله، لا یعلمه غیر الله. أو أعلم رسوله. ولم یبین لنا ذلك. الكوثر الجاری: ۲۲۸/۶.

(۷) انظر صحیح مسلم کتاب المساقاة والمزارعة. باب الأمر بقتل الكلاب... رقم: ۴۰۲۵-۴۰۲۳ و ۴۰۲۸-۴۰۲۷ عن ابن عمر رضی الله عنه. ورقم: ۴۰۲۰ عن أمی هريرة رضی الله عنه.

او په وړو کلو کښې به یو قیراط عمل ضائع کیږي. ⑤ دغه ۱۰۰۰ نووی ﷺ د تحقیق مطابق دا اختلاف د دوو زمانو په اعتبار دې. اول حضور پاک د یو قیراط ذکر او کړو بیا چه نی کله او کتل چه خلق نه منع کیږي نو په دې سختوالي اختیار کړو او د دوو قیراطو ذکر نی او فرمایلو. (۱)

⑤ خو حافظ ابن حجر رحمته قیراطان تشبیه والاروایت راجح گر خولې دې. «لکونه حفظ مالم حفظه الآخر» (۲) ⑥ حضرت شیخ الحدیث رحمته فرمائی چه اول نی د قیراطان حکم او کړو او بیانی د قیراط. ددې وجه داده چه د سپو په معامله کښې په شروع کښې ډیره سختی وه او هغه چه چرته لیدلو د وژلو حکم نی وو لکه چه وړاندې ددې تفصیل راخی ان شاء الله. بیا په دغه حکم کښې تخفیف راغلو. چنانچه د قیراطان تعلق د شدت زمانې سره او د قیراط تعلق د خفت زمانې سره دې. هم دا آخری قول حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته راجح گر خولې دې. (۳)

د اجر نقصان به د کوم څائی نه کیږي؟ بیا د علماء کرامو د نقصان عمل په محل کښې هم اختلاف دې چه دا به د کوم څائی نه کیږي؟ چنانچه علامه عبدالواحد رویانی شافعی رحمته په بحر کښې لیکلی دی چه د ورځې په اعمالو سره یو قیراط او د شپې په اعمالو سره به یو قیراط کمیږي. دویم قول دادې چه د فرائضو نه یو قیراط او د نوافل نه یو قیراط کمیږي. (۴) مگر راجح هم دغه دی چه دا ټول هسې بې وجې قیاسونه دی ځکه چه د دې نقصان محل به څه وی ددې تعیین د قیاس په ذریعه سره نه شی کیدی. د دې قسم امور و توضیح او تنقیح په سماع باندې موقوف کیږي کوم چه دلته موجود نه ده. په دې وجه د دې قیاسونو ضرورت هم په ظاهره هیڅ نشته.

چنانچه د شارع ﷺ مقصد و مطمح صرف دومره اندازه باندې دې چه بغیر د حاجت او ضرورت نه سپی مه ساتنی گنی سزا به ملاویږي چه د بنده د عمل نه به روزانه دوه قیراط اجر کمیږي په دې وجه د فیشن په توگه بغیر ضرورت نه سپی ساتل اودا په کور کښې ساتلونه پرهیز کول پکار دی. لهدا په دې قسم بحثونو کښې د غور او سوچ هیڅ ضرورت نشته دې. علامه ابی مالکی رحمته څه بنکلی ارشاد فرمایلی دې: «والله أعلم بما اراد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذكر القيراط هنا تقديرًا للمقدار. الله أعلم به، والمراد به نقص جزء ما» (۵)

د اجر د نقصان سبب څه دی؟ ① بغیر د ضرورت نه اود فیشن په توگه د دې په کور کښې د ساتلو د وجې نه په اجر کښې چه کوم کمې واقع کیږي دهغې سبب څه دی؟ د امت علماء ددې مختلف اسباب بیان کړی دی:

① ددې د وجې نه په کور کښې د رحمت فرښتې نه داخلېږي. ② تلونکو راتلونکو ته ددې نه تکلیف کیږي چه دا سپی هر تیریدونکې ویروی او هغوی پسې کیږي ③ د شریعت د طرف نه منع کړې شوې څیز ساتل اود شریعت څیره نه منلو دا سزا ده. ④ ښکاره څیره ده چه دا سپی کور کښې وی

(۱) شرح صحیح مسلم للنووی: ۲۳۴/۱۰ عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵ والأوجز: ۲۷۹/۱۷-۲۷۸/۱۷ الکونثر الجاری: ۲۲۸/۶ إرشاد الساری: ۳۱۶، ۵

(۲) فتح الباری: ۵/۵ نکلة فتح الملهم: ۲۴۳/۱

(۳) أوجز المسالك: ۲۷۹/۱۷

(۴) عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵ والأوجز: ۲۷۸/۱۷ وبحر المذهب للرویانی: ۸۹/۵ باب بیع الکلب، وسند الرویانی: ۹۶/۲ رقم: ۸۹۲

(۵) شرح الأبی علی صحیح مسلم: ۲۵۵/۴

نواخواهیدخوا به خله هم وهی او بنده ته به خبر هم نه وی. حالانکه د شریعت حکم د ولوغ کلب باره کنبې واضح دې نود دې غفلت د وجې نه به بنده نه لوبنې وینخی نه به دې له شوره ورکوی په دې وجه به ددې دا سزا وی. (۱)

دا ممانعت تنزیهې دې که تحریمی؟ ددې ټولو احادیثونه هم دغه خبره واضح کیږي چه د ضرورت دپاره که سپی اوساتلې شی نو په هغې کنبې هیڅ حرج نشته اود ضرورت تعیین رسول اکرم ﷺ فرمائیلې چه د فصل د حفاظت دپاره یا د خاروو د حفاظت دپاره یا د بنسکار دپاره وی. ددې ټولو نه علاوه که څوک سپی ساتی نودهغه څه حکم دې؟

ددې جواب دادې چه دا عمل جائز نه دې د احادیثو ظاهر هم په دې باندي دلالت کوی چه دا حکم تحریمی دې. لیکن حافظ ابن عبدالبر مالکی رحمته الله علیه دا احادیث په کراحت تنزیهې باندي محمول کوی چه په دې احادیثو کنبې صرف دومره راغلی دی چه اجر به کمیږي. د گناهگاریدو چرته ذکر نشته دې د حرمت دپاره د گناه کیدل ضروری دی. خو حافظ صاحب ابن حجر رحمته الله علیه دهغوی په دې موقف باندي رد کولوسره فرمائیلې چه د اجر کمې هم یو قسم له گناه ده. یا په حدیث کنبې دنقصان اجر نه مراد دادې چه د سپو ساتلو او پاللود وجې نه چه کومه گناه کیږي هغه د یو قیراط یا دوو قیراطو د اجر برابر کیږي. (۲)

د حافظ ابن حجر د موقف تائید ددې احادیثو نه هم کیږي په کوم کنبې چه دامضمون راغلی دې، چه ملانکه د رحمت په هغه کور کنبې نه داخلېږي په کوم کنبې چه تصویر وی یا سپی. په دې باب کنبې دا حدیث تیر شوې دې. بنسکاره هم دغه ده چه د ملانکو عدم دخول ددې دپاره دې چه په دې کنبې گناه ده. (۳) خلاصه دا شوه چه دا حکم د حرمت دپاره دې چه بغیر ضرورت نه سپی ساتل جائز نه دی.

د کورونو اومکانونو د حفاظت دپاره د سپی ساتلو حکم: په دې کنبې خودامت دعلماؤ اتفاق دې چه د فصل د حفاظت دپاره د خاروو وغیره د حفاظت دپاره سپی ساتلو کنبې څه حرج نشته بالکل جائز دی. البته آیا په دې باندي قیاس کولوسره د حویلی او کور وغیره د حفاظت دپاره سپی ساتل جائز گرځولې کیدې شی. نوددې جواب په اثبات کنبې دې یعنی جائز دی. د اکثر علماؤ فقهاؤ هم دغه رانې ده. چنانچه حافظ رحمته الله علیه د کوڅې یا لارې د حراست او څوکیدارنې دپاره د سپی ساتلو جواز د علماء شوافع نه نقل کړې دې. (۴) هم دغه مذهب شافعیه علامه عینی رحمته الله علیه هم نقل کړې دې او په دې باندي د څه قسم نکیرنه دې کړې د کوم نه چه معلومیږي چه دعلامه عینی حنفی رحمته الله علیه هم دغه موقف دې. (۵)

مالکیه کنبې حافظ ابن عبدالبر رحمته الله علیه خو مطلقاً جلب منفعت او دفع مضرت دپاره ددې قائل دې (۶) خو حنابله کنبې ابن قدامه رحمته الله علیه د کورونو یا لارو وغیره د حفاظت دپاره سپی ساتلو ته ناجائز وانی اوهم دغه قول د هغوی په نیز اصح دې. (۷) انمه احناف کثر الله سوادهم هم د جواز صراحت فرمائیلې

(۱) شرح الکرمانی: ۲۲۲/۱۳ شرح للنووی: علی صحیح مسلم: ۴۸۳/۱۰.

(۲) فتح الباری: ۵/۵ والنهید لابن عبدالبر: ۲۱۹/۱۴.

(۳) تکملة فتح الملهم: ۳۴۳/۱.

(۴) فتح الباری: ۶/۵ کتاب المزارعة.

(۵) عمدة القاری: ۷۱۴/۱۰ کتاب المزارعة.

(۶) النهید لما فی المؤطا من المعانی والأسانید: ۲۱۸/۱۴.

دې چنانچه فتاوی عالمگیری کنبې د اجناس په حواله سره لیکلی دی چه سپې ساتل مناسب نه دی البته که د ډاکوانو یا غلو وغیره ویره وی نوڅه حرج نشته دې دغه شان از مری شریخ او نور خنور وغیره دحراست او څوکیدارنی په غرض سره ساتلو کنبې څه بدینت نشته دې او د ذخیرې په حواله سره لیکلی دي «وهمب أن یعلم بأن اقتناء الکلب لأجل الحرس جائز شرعاً...»^(۱)

د سپو ساتلو د ممانعت حکمتونه: شریعت مطهره چه د سپو ساتلو، بغیرد ضرورت د ساتلو نه ممانعت فرمائیلې دي. په دې کنبې ډیر حکمتونه دی امام الهند حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته علیه په دې باندې رنرا اچولوسره فرمائیلې دی چه په دې کنبې حکمت او راز دادې چه دخپل جبلت او فطرت په اعتبار سره سپې د شیطان په شان دي ځکه چه د ده عادت لویې توقې اوغصه کول دي، بیا دې په گندگني کنبې اوسیرې خلقو ته تکلیف رسوی او شیطانی الهامات او وسوسې قبلوی.^(۲) علامه دمیری رحمته علیه لیکلی دی چه سپې د ښه تازه غوښې په ځانی مردهاره خوړل ډیر خوښوی، گندگي خوری اوخپل قي کرې شوې څیز دوباره خوری.^(۳) دده توکانې دانسان دپاره ډیرې مضر دي. زهرزني

دی په دې وجه بغیرد ضرورت نه دده نه ځان ساتل او هم لرې اوسیدل بهتر دي. والله اعلم

قوله: فقال السائب: أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال:

إي، ورب هذه القبلة: سائب رحمته علیه د حضرت سفیان رحمته علیه نه تپوس اوکړو چه آیا واقعی تاسو دا حدیث د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم نه اوریدلې دي؟ نوهغوی اوفرمائیل چه بالکل ددې قبلې په رب قسم.

قوله: كلبه إي حرف ايجاب: کلمه د ای دهمزه زیر سره حرف ايجاب دي دنعمر په معنی کنبې دي

یعنی اوجی بالکل وغیره. په دې باندې خود ټول نحاة اتفاق دي چه دا کلمه همیشه د قسم نه وړاندې راځی مگر د چانه پس راځی په دې کنبې د نحاة اختلاف دي. د جمهور نحاة په نیز داد خبر ورکونکی تصدیق لکه «قامزید» د تپوس کونکی (سائل) ته د خبر ورکولو دپاره «هل قامزید؟» او د یوکار طلب کونکی سره د وعدې کولو دپاره لکه «اضرب زید» د پاره استعمالیږی چنانچه ددې ټولو په جواب کنبې اي راځی لکه چه د ان نه پس نعر راځی.^(۴) خود ابن حاجب رحمته علیه په نیز دا کلمه د استفهام سره خاص ده یعنی صرف د استفهام نه پس راځی^(۵) لکه چه په کلام الله کنبې راغلی دی ﴿وَلَسْتَ تُبْشِرُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قَوْلُ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ﴾^(۶)

(۱) المغنی لابن قدامة: ۱۷۳/۴ رقم: ۳۱۵۸.

(۲) الفتاوی العالمگیریه (الهندي): ۳۶۱/۵ والموسوعة الفقهية: ۱۲۴/۳۵.

(۳) حجة انه البالغة، مبحث فی تطهير النجاسات: ۱۸۵/۱.

(۴) حياة الحيوان للدميري: ۲۲۶/۲.

(۵) عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵ ومغنی اللیب: ۱۵۹/۱ تفسیر المفردات.....

(۶) حواله جات بالا والکافی: ۱۲۰ حروف الايجاب مکتبه رحمانیه.

(۷) سورة یونس: ۵۳

البتة په نعم او ای کنبې فرق دي او هغه دا چه د نعم نه پس قسم کيدل ضروري نه دی او د ای نه پس د قسم کيدل ضروري دی او د دې مقسم به هميشه لفظ رب لفظ الله او لعمری وی. والله اعلم. (١)

قوله: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب» حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرماني

چه حضور پاك د سپو د وژلو حكم وركړې وو.

د سپو د وژلو حكم: د اسلام په شروع كنبې د سپو د وژلو حكم وو. حضور پاك حكم وركړې وو چه په مدينه منوره كنبې دي يو سپې هم په نظر رانه شی بلکه هغه وژنتی خكه چه خلق نوی نوی مسلمانان شوی وو. د جاهليت د زمانې د ډيرو خرابو عادتونو نه يو عادت د سپو ساتل هم وو. د اسلام قبلولونه پس هم د بعضو خلقو هغه پخوانې شوق باقي وو په دې وجه نبی اکرم ﷺ په سختی سره د دې د ختمولو حكم جاری كړو. حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه فرماني:

«أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، حتى إن المرأة تقدر من البادية بكلبها، فنقتله، ثم صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قتلها، وقال: عليكم بالأسود البهمذي النقطتين، فإنه شيطان» (٢)

يعنى نبی کریم ﷺ مونږ ته د سپو د قتل کولو حكم راكړې وو د دې حكم په ځانی راوړلو كنبې نی دومره سختی اختیار كړې وه چه كه يوه بنخه به د خپل سپی سره د کلی نه د مدينې ښار ته راتله نوبیا به هم مونږ د هغې سپې وژلو. بیا حضور پاك د سپو د قتل کولونه منع او فرمائیله او ارشاد نی او فرمائیلو چه په دې كنبې كوم يو ډير تك تور وی او خاپونو والاوی صرف هغه قتل كونی خكه چه هغه خو شیطان وی.

بیا لكه څنگه چه جابر رضي الله عنه او فرمائیل چه په دې حكم كنبې كمې راغلو او مذكوره حكم صرف د تور سپی پورې محدود شو چه دغه وژنتی. دغه شان د حضرت عبد الله بن مغلل رضي الله عنه روایت كنبې دی:

«أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، ثم قال: ما بالهم وبال الكلاب؟ ثم رخص في كلب الصيد و كلب الغنم» (٣)

ددې روایاتونه معلومه شوه چه د اسلام په شروع كنبې په دې معامله كنبې شدت وو بیا تخفیف او شو. دائمه اربعه مذاهب: په دې خبره خود امت د علماؤ اجماع ده چه كلب عقور (چك لگونكې سپې) وژل جائز دی. په دې كنبې د چاهم اختلاف نشته دي. خو هغه سپې كوم چه بې ضرر وی د هغې وژل جائز دی كه نه؟ د ائمه اربعه په دې مسئله كنبې مختلف اقوال دی.

امام مالك رضي الله عنه حدیث باب (حدیث ابن عمر رضي الله عنهما) نه استدلال كولو سره دا موقف اختیار كړې دي چه داستثنائی صورتونو نه علاوه د سپو وژل جائز دی د دې د وژلو حكم هغه منسوخ نه گنزی بلکه محكم ورته وائی.

(١) معجم النحو والصرف: ١٢١.

(٢) صحيح مسلم كتاب المساقاة والمزارعة. باب الأمر بقتل الكلاب..... رقم: ١٥٧٢ وسنن أبي داود كتاب الصيد. باب في اتخاذ الكلب للصيد وغيره. رقم: ٢٨٤٦.

(٣) الحدیث اخر چه مسلم كتاب الطهارة باب حكم ولوغ الكلب رقم: ٥٣٢/٢٨٠ و كتاب المساقاة..... باب الأمر بقتل الكلاب رقم: ١٥٧٣ وأبو داود كتاب الصيد باب ماجاء في اتخاذ الكلب للصيد. رقم: ٢٨٤٥ والترمذی كتاب الصيد باب ماجاء في قتل الكلاب رقم: ١٤٨٦ و باب ماجاء من أمسك كلبا..... رقم: ١٤٨٩ و ابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الكلاب رقم: ٣٢٠١-٣٢٠٠.

مگر نور انمه حضرات فرمائی چه بی ضرر سپی وژل جائز نه دی هغوی دا د سپو دوژلو حکم منسوخ منی. ناسخ حدیث حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہما دی. (۱)

د ملاحظه یو اعتراض اودهغی جواب: د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دا حدیث په بخاری شریف کنبی هم دومره دی چه «ان رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب» خود مسلم شریف یو روایت کوم چه د عمرو بن دینار رضی اللہ عنہ په طریق سره دی په هغی کنبی دا اضافه هم ده: «الا کلب صید او کلب غنم او ماشیه» بل په دی کنبی دا اضافه هم ده «فقهل لابن عمر: ان ابا هريرة يقول: او کلب زرعة، فقال ابن عمر: ان لابی هريرة زرعا» یعنی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ته چا دا اوونیل چه ابوهریره رضی اللہ عنہ خو دا هم فرمائی چه «او کلب زرعة» او هغه سپی چه د فصل د حفاظت دپاره وی، نو حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما او فرمائیله چه د ابوهریره رضی اللہ عنہ خود زمیندارنی کار دی. (۲)

هم دا روستو ذکر کړې شوي اضافه بنیاد جوړولو سره بعض ملحدین په حدیث باندي اعتراض کوی او وائی چه صحابه کرام رضی اللہ عنہم په روایات حدیث کنبی به په یو بل باندي شک کولو او العیاذ باللہ هغوی به یو بل باندي د حدیثو په وضع کولو کنبی تهمت لگولو چه هغوی د خپل نفسانی خواهش مطابق احادیثو کنبی تصرف کولو په دی وجه احادیث هیخ کله حجت نه شی کیدی.

هم ددی محلدینو په دی قسم اعتراضاتو باندي متاثر کیدو سره بعض هغه مصنفین کوم چه خپل نسبت د اسلام طرف ته کوی مگر ددی قسم بی بنیاد واقعات بنیاد جوړولو سره په اسلام باندي د اعتراض کولو هیخ یوه موقع د لاس نه نه پریردی او هغه نی په خپلو کتابونو کنبی نقل کړه. مقصد نی صرف دا دی چه احادیث د تنقید نښه جوړ کړی او صحابه کرام رضی اللہ عنہم چه دامت یو مقدس ترین طبقه ده په هغوی باندي تعریض او کړی. نستغفر الله العظيم.

مگر دا اعتراض بی خایه او فضول دی صرف یوه کینه ده دکومی اظهار چه په مختلفو طریقو سره کولی شی. حقیقت دادی چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په دی قول کنبی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ باندي تنقید نه دی کړې شوې چه دهغوی پتی دی نوځکه هغوی د پتی د سپی باره کنبی اضافه کوی. حالانکه نبی صلی اللہ علیه و آله و سلم دا نه دی فرمائیلی ددی نفوس قدسیه باره کنبی ددی تصور پورې کول روا نه دی چه هغوی دی د دی وړو وړو څیزونو دپاره د دنیا دمعمولی فاندی دپاره به د رسول الله صلی اللہ علیه و آله و سلم په احادیثو کنبی خیانت کوی او په هغی کنبی به د خپل ذاتی غرض دپاره څه اضافه کوی چنانچه دابن عمر رضی اللہ عنہما دا قول نه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د روایت د توهین دپاره دی اونه په دی کنبی د شک دپاره دی. بلکه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ددی قول غرض او مقصد دادی چه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ خود زمیندارنی کار دی په دی وجه هغه ددی اضافه د یادولو دپاره اهتمام او کړو او نښه نی یاد کړو. عرف او عادت هم دغه دی څوک چه کوم څیز سره راگیروی اود کوم څیز سره چه د چا شغل وی دهغی سره متعلق امور دهغه سری په نسبت زیات یاد ساتی اودهغی اهتمام کوی چه څوک هغی سره راگیر نه وی اونه نی څه شوق وی. په دی کنبی د حیرانتیا څه خبره نشته دی. بله هم دغه زیاتې چه د پتی د

(۱) المنقی: ۲۸۹/۷ ماجاه فی امر الكلاب مطبعة السعادة، مصر، والأوجز: ۲۸۱/۱۷-۲۸۰-عمدة القاری: ۲۰۲/۱۵ الموسوعة الفقهية: ۱۳۲-۱۳۳/۳۵ شرح النووي علی مسلم: ۴۷۹/۱۰، والمغنی: ۱۷۳/۴ کتاب البیوع باب حکم قتل الكلب واقتنانه وتربیة الخبز والصغیر رقم: ۳۱۵۷ والمفهم: ۴۸/۴ کتاب البیوع باب ماجاء فی قتل الكلاب..... رقم: ۱۶۶۲.

(۲) صحیح مسلم کتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب رقم: ۴۰۱۹.

حفاظت دپاره د سپی ساتلو اجازت دې، حضرت ابن المغفل رضی اللہ عنہ (۱) او حضرت سفیان بن ابی زهري رضی اللہ عنہ (۲) په روایاتو کښې هم موجود دې ظاهره خبره ده چه هغوی هم د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې دې. دې نه علاوه هم پخپله د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د روایت په یو طریق د کوم مدار چه حضرت ابوالحکم عبدالرحمن بن ابی نعیم البجلي رضی اللہ عنہ دې (۳) کښې هم دا اضافه موجود ده. چنانچه داسې ښکاری چه کله ابن عمر رضی اللہ عنہما دا اضافه واوړیده او هغوی ته پوخ یقین حاصل شو چه دا هم د نبی صلی اللہ علیہ وسلم مبارک کلمات دی نو هغوی رضی اللہ عنہما هم دا روایت کړل. او راتلونکو احادیثو کښې ددې اضافې سره روایت کولو که چرې د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ باندې اعتراض کول وې لکه چه د دغه ملحدینو فاسد گمان دې نو هغه به هیڅ کله دا پخپله نه روایت کولو. والله اعلم بالصواب.

خلاصه دا شوه چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په دې زیاتې سره منفرد نه دې او که چرې منفرد شوي هم وې نو دا زیاتې به مقبول و مرضی وې. امام نووی رحمته اللہ علیہ فرماني: «والمأصل أن أبا هريرة قالس متفرداً بهذه الزيادة، بل وافقه جماعة من الصحابة في روايتها، عن النبي صلى الله عليه وسلم، ولو انفرد بها لكانت مقبولة مرضية مكرمة» (۴).

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: دباب آخری دريوارو احاديثو يعنى حديث ابن عمر حديث ابى هريره او حديث سفیان بن ابى زهير رضی اللہ عنہما ترجمة الباب سره مناسبت لفظ کلبا يا کلاب کښې دې کوم چه مخلوق دې.

تتمه (خلاصه کتاب بدء الخلق): امام بخاری رحمته اللہ علیہ کتاب بدء الخلق کښې ۱۶۰ مرفوع احاديث ذکر کړې دي په کوم کښې چه ۲۲ تعليقات دي. باقی ۱۳۸ موصول روایات دي. بيا په دې کښې دا احاديث کوم چه مکرر دي دهغې شمير ۹۳ دي باقی ۱۶۷ احاديث په اول خل دي کتاب کښې راغلي دي. بل په دې کتاب کښې د صحابه کرامو او تابعينو وغيره ۴۰ آثار هم دي. (۵)

(۱) مرنخريجه أنفا.

(۲) ددې باب د ټولونه آخری حديث مراد دې.

(۳) صحيح مسلم كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب..... رقم: ۴۰۲۹.

(۴) شرح النووي على صحيح مسلم: ۴۸۰/۱۰ كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب.

(۵) فتح الباری: ۳۶۰/۶.

مصادر و المراجع

- ① القرآن الكريم
- ② الابواب والتراجم لصحيح البخارى، للشيخ العلامة محمد بن زكريا الكاندهلوى رحمه الله تعالى المتوفى ١٤٠٢ هـ سعيد كراتشى
- ③ الاثار الموفوعة في الاخبار الموضوعه، للعلامة ابى الحسنات محمد عبدالحى بن محمد عبدالحليم اللكنوى، رحمه الله تعالى (١٢٤٢ هـ / ١٣٠٤ هـ) دار الكتب العلمية بيروت
- ④ الاحاد والمشائى للإمام ابى بكر احمد بن عمرو بن فضال الشيبانى (ابن ابى عاصم رحمه الله تعالى المتوفى ٢٨٧ هجرى دارالراية الرياض الطبعة الاولى ١٢١١ هجرى - ١٩٩١ م
- ⑤ الاحاديث المختارة للشيخ الامام ضياء الدين ابى عبد الله محمد بن عبد الواحد بن احمد الحنبلى المقدسى رحمه الله تعالى المتوفى ٦٢٣ هجرى الطبعة الرابعة ١٢٢١ هجرى دار المحضر بيروت
- ⑥ الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان، للأمير ابن بلبان الفارسى، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى: ١٩٨٨ م
- ⑦ أحكام القرآن، للإمام أبى بكر محمد بن عبد الله المعروف بأبن العربى رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٥٣، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ⑧ احياء علوم الدين للإمام شيخ الاسلام محمد بن محمد الغزالى رحمه الله تعالى المتوفى ٥٠٥ هجرى دار الكتب العربية (في مجلد واحد) بيروت
- ⑨ أخبار مكة فى قديم الدهر وحديثه، للإمام أبى عبد الله محمد بن إسحاق بن العباس الفاكهى المكى رحمه الله تعالى، من علماء القرن الثالث الهجرى، تحقيق: عبد الملك بن عبد الله بن دهيش، الطبعة الثانية ٥١٣٣/١١١٣ م
- ⑩ ادب الكاتب للإمام ابى محمد عبد الله بن مسلم بن قطيبة الدينورى رحمه الله تعالى المتوفى ٢٧٦ هجرى دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثالثة ١٢٢٢ هجرى
- ⑪ الأدب المفرد للإمام أبى عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بردزبه الرضارى رحمه الله، (٥١٩٢-٥٢٥٦) دار السلام/ مكتبة المعارف، رياض / دار البشائر الإسلامية / الصدف بيكشرز، كراتشى
- ⑫ إرشاد السارى للإمام المحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ دار الكتب العلمية / المطبعة الكبرى الأمرية بيولاقي مصر المحمية سنة ١٣٢٣ هجرى (الطبعة السابعة)
- ⑬ الاستذكار، للإمام المحافظ أبى عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر (٥٣٣)، دار إحياء التراث العربى.
- ⑭ الاستيعاب فى أسماء الأصحاب (بهما مش الإصابة)، للإمام المحافظ أبى عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر الماكى رحمه الله، المتوفى سنة: ٢٤٣ هجرى، دار الفكر، بيروت. ط:
- ⑮ الاستيعاب فى أسماء الأصحاب للإمام المحافظ ابى عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر الماكى رحمه الله تعالى المتوفى ٢٤٣ هجرى دار الفكر بيروت الطبعة الاولى ١٢٢٣ هجرى ١٢٠٩ هجرى - ١٩٨٩ م

- ١٦) أسد الغابة في معرفة الصحابة للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد بن عبد الرزاق بن عبد الواحد الشيباني المعروف بأبن الأثير الحجزري رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٧) الاسرار المرفوعة في الاخبار الموضوعة للملا علي بن سلطان محمد نور الدين الهروي القاري (١٠١٤ هجري) المكتب الاسلامي بيروت الطبعة الثانية ١٢٠٦ هجري
- ١٨) الاصابة في تمييز الصحابة للإمام الحافظ أبي الفجر احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العقلافي الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى ٨٥٢ هجري دار الفكر بيروت دار المحيل بيروت
- ١٩) الاضداد للإمام أبي بكر محمد بن قاسم بن محمد بن بشار المعروف بأبن الانباري رحمه الله تعالى المتوفى ٣٢٨ هجري المكتبة العصرية بيروت
- ٢٠) اعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز احياء التراث الاسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
- ٢١) الأعلام الأشهر الرجال والنساء من العرب والمستشرقين والمستشرقين للإمام الشيخ خير الدين الزركلي رحمه الله الطباعة الخامسة عشرة: ٢٠٠٢م دار لعلم للملايين لبنان
- ٢٢) اعلام النبوة للإمام أبي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي رحمه الله تعالى المتوفى ٢٥٠ هجري الطبعة الاولى ١٩٨٧م دار الكتاب العربي بيروت
- ٢٣) أكام المرجان في غرائب الاخبار واحكام الجان للعلامة المحدث القاضي بدر الدين أبي عبد الله محمد بن عبد الله الشبلي الحنفي رحمه الله تعالى المتوفى ٧٦٩ هجري دار الغد للجديد القاهرة الطبعة الاولى ١٢٣٠ هجري
- ٢٤) أكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض البصري رحمه الله تعالى المتوفى ٥٢٢ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع دار الكتب العلمية بيروت
- ٢٥) أكمال أكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام عبد الله محمد بن خلفه الوشائي الأبي المالكي البخاري المتوفى سنة ٨٢٤ و ٨٢٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٢٦) إكمال التهذيب الكمال للعلامة علاء الدين مغلطاني ابن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤١٢ هجري، الحديثة للطباعة والنشر
- ٢٧) الأنساب، للإمام أبي يوسف سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور التميمي السمعاني رحمه الله المتوفى سنة ٥١٢ هجري دار الفكر للطباعة والنشر بيروت
- ٢٨) الانواع في مواسم العرب للعلامة أبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري رحمه الله تعالى المتوفى ٢٤٦ هجري دار المعارف العثمانية حيدرآباد كرن الهند الطبعة ١٩٤٨م
- ٢٩) اوجز المسالك للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢ هجري دار القلم دمشق
- ٣٠) البحر الرائق شرح كز الدقائق للإمام العلامة الشيخ زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بأبن نعيم المصري الحنفي المتوفى سنة ٩٤٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٣١) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ الإمام أبي بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي رحمه الله المتوفى: ٢٩٣ هجري الطبعة الأولى: ٣٠١ هجري، مؤسسة علوم القرآن بيروت
- ٣٢) بحر المذهب للإمام أبي المحاسن عبد الواحد بن اسماعيل الروياني الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى: ٥٠٢ هجري الطبعة الاولى ٣٠٩ هجري دار الكتب بيروت

- ٣٢ الهداية والنهاية للإمام المحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير بالدمشق رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ دار احيا التراث العربي
- ٣٣ الهدر الساري، حاشية لفيض الباري: حضرت مولانا بدر عالم ميرنهي (١٣٨٥هـ) المكتبة الرشيد كونه
- ٣٤ الهدور السافر في احوال الاخرة للعلامة جلال الدين عبدالرحمن بن ابي بكر بن سابق الدين الخضير السبوطي رحمه الله المتوفى ٤٤٤ هجري دار الكتب العلمية ٣٣١ هجري
- ٣٥ البعث والنشور للإمام احمد بن الحسين بن علي البهقي رحمه الله تعالى المتوفى ٢٥٨ هجري الطبعة الاولى: ٣٠٠ هجري مرك الخدمات والابحاث الثقافية بيروت
- ٣٦ بذل المجهود للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنبوري رحمه الله المتوفى سنة ٣٣٦ هجري مركز الشيخ ابي الحسن الندوي الهند
- ٣٧ بيان القرآن للشيخ مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله المتوفى سنة ٣١٢ هجري إدارة التاليفات الاثرية ملتان
- ٣٨ البيان والتبيين للعلامة ابي عثمان عمرو بن بحر الحافظ رحمه الله تعالى المتوفى ٢٥٥ هجري دار الكاب العلمية بيروت
- ٣٩ تاج العروس للشيخ أبو الفيض سيد محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني المعروف بالمرتضى الزبيدي (١٣٠٥هـ) دار الهداية
- ٤٠ تاريخ اسماء الثقات للعلام عمر بن احمد بن عثمان المعروف بابن شاهين رحمه الله المتوفى (٢٨٥ هـ) الطبعة الاولى: ٣٠٢ هجري الدار السلفية الكويت
- ٤١ تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن محمد أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٨ هجري دار الكتاب العربي
- ٤٢ تاريخ اصهبأ (اخبار اصهبان) لابي نعيم احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق الاصهباني رحمه الله تعالى، المتوفى (٣٢٠ هجري) دار لكتب الطبعة الاولى (٣١٠ هجري)
- ٤٣ تاريخ بغداد: حافظ أحمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي m (متوفى ٣١٢ هـ). دار الكتب العربي بيروت لبنان،
- ٤٤ تاريخ الخميس في احوال أنفس نفيس: شيخ حسين بن محمد بن الحسن الديار بكرى المالك م (متوفى ٣١٦ هـ) مؤسسة شعبان بيروت،
- ٤٥ تاريخ الصغير للحافظ النقاد شيخ الاسلام ابي عبدالله اسماعيل بن ابراهيم البخاري رحمه الله تعالى المتوفى (٢٥٦ هجري) دار المعرفة بيروت
- ٤٦ تاريخ الطبري (تاريخ الرسل الملوك) للإمام جعفر محمد بن جريرة الطبري رحمه الله المتوفى: ٣٢٠ هجري الطبعة الثانية: دار المعارف مصر
- ٤٧ تاريخ العباس الدوري عن ابي زكريا يحيى بن معين رحمه الله تعالى المتوفى (٢٢٢ هجري) مركز البحث العلمي واحياء التراث الاسلامي مكة المكرمة الطبعة الاولى: ٣١١ هجري
- ٤٨ تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي رحمه الله تعالى المتوفى (٢٨٠ هجر) عن ابي زكريا يحيى بن معين رحمه الله المتوفى (٢٢٢ هجر) دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٤٩ التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الاسلام ابي عبدالله بن اسماعيل بن ابراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٥٠ تاريخ مدينه السلام (راجح: تاريخ بغداد)
- ٥١ تاريخ يحيى بن معين، للإمام يحيى بن معين بن عون المزي البغدادي رحمه الله المتوفى: ٢٢٢ هجري دار القلم

للطباعة والنشر والتوزيع بيروت

- ٥٢) تبين الحقائق للإمام فخر الدين بن عثمان بن علي الزيلعي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤٦٣ دار الكتب العلمية
- ٥٣) تحذير الناس من انكار ابن عباس رضي الله عنهما، لحجة الاسلام قاسم العلوم والخيرات مولانا محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى المتوفى (١٢٩٤ هجري) ادارة تحقيقات اهل سنت / اداة العزيز كوچرانواله
- ٥٤) تحرير تقريب التهذيب تأليف الدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الأنور الطبعة الأولى : ٣١٤ هجري مؤسسة الرسالة بيروت
- ٥٥) التحرير والتنوير للشيخ محمد الطاهر بن محمد بن محمد بن عاشور التونسي رحمه الله المتوفى (٣٩٣ هجري) الدار التونسية للنشر تونس
- ٥٦) تحفة الأحوذى بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبي العلي محمد بن عبد الرحمان ابن عبد الرحيم كفور رحمه الله المتوفى سنة ١٣٥٣ هجري دار الفكر
- ٥٧) تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المنقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزني رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٢ هجري الطبعة الثانية: ٣٠٣ هجري المكتب الإسلامي بيروت
- ٥٨) تحفة الباري شرح صحيح البخاري للإمام شيخ الإسلام يحيى بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافعي رحمه الله ا لمتوفى سنة ١٢١٦ هجري دار الكتب العلمية / دار ابن حزم / مكتبة الرشد
- ٥٩) تدريب الراوي شرح تقريب النواوي: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي M (متوفى ٩١١ هـ) المكتبة العلمية مدينه منورة،
- ٦٠) تذكرة الحفاظ: حافظ أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبى M (متوفى ٤٣٨ هـ). دار المعارف العثمانية الهند،
- ٦١) تذكرة وسوانح الامام الكبير مولانا محمد قاسم النانوتوي للشيخ عبد القيوم الحقاني حفظ الله القاسم الكي ذمى جامعه ابوهريرة نوشهريه
- ٦٢) ترتيب العلل (علل الترمذي الكبير) لابي طالب القاضى مكتبة النهضة العربية / عالم الكتب بيروت : (٣٠٩ هجري)
- ٦٣) تعليقات احياء علوم الدين (المعنى حمل الاسفار فى الاسفار) للامام زين الدين ابى الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله تعالى المتوفى (٨٠٦ هجري) دار الكتاب العربى بيروت
- ٦٤) تعليقات الاسماء والصفات للاستاذ عبد الله بن محمد بن الحاشدي مكتبة السوادى جدة
- ٦٥) تعليقات التدريب الراوي للاستاذ عبد اللطيف المطبوع بن ذهل تدريب الراوي الطبعة الثانية: ٣١٢ هجري
- ٦٦) تعليقات خلاصة الخزرجى المطبوع مع الخلاصة لم يعرف كاتبه مكتب المطبوعات الاسلامية حلب
- ٦٧) تعليق التعليق للشيخ سعيد عبد الرحمان موسى المكتبة الاثرية لاهور
- ٦٨) تعليقات الدارقطنى على المجروحين لابن حبان للامام المحدث الحافظ الكبير لعلى ابن عمر الدارقطنى رحمه الله المتوفى [٢٨٥ هجري] دار الكتاب الاسلامى القاهرة الطبعة الاولى [٣٣٣ هجري]
- ٦٩) تعليقات الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه على المصنف لابن ابى شعبة ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشى الطبعة الاولى [٣٢٤ هجري] شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن
- ٧٠) تعليقات لا مع الدراري للامام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله تعالى المتوفى (٣٠٢ هجري) المكتبة الامدادية مكة المكرمة ط: ٣٩١ هجري --- ١٤٦١ م
- ٧١) تعليق التعليق: للحافظ ابى الفضل أحمد بن على بن حجر شهاب الدين المعروف بابن حجر العسقلان M الشافعي (متوفى ٨٥٢ هـ) المكتبة الاثرية باكستان

- ٤٢) تفسير ابن أبي حاتم (تفسير القرآن العظيم) للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي المحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٤ هجري الطبعة الأولى بمطبعة دائرة المعارف العثمانية بميدرا أباد دكن الهند/ دار الكتب العلمية
- ٤٣) تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيي الدين السنةاني محمد الحسين بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفى ٥٨١ هجر طبع: ٢٠٠١ هجري دار طبعة للنشر والتوزيع الرياض
- ٤٤) تفسير البيضاوي (انوار التنزيل واسرار التأويل) للقاضي الإمام ناصر الدين أبي سعيد عبد الله بن عمر البيضاوي الشافعي رحمه الله المتوفى: ٢٨٥ هجري دار الكتب العلمية الطبعة الأولى [١٣١٤ هجري]
- ٤٥) التفسيرات الاحمدية في بيان الايات الشرعية للعالم الجليل الشيخ احمد الموعود بمال جيون الجونغوري رحمه الله تعالى المطبع الكرمي الواقع بهماي الهند
- ٤٦) التفسير الخازن للإمام العلامة علاء الدين علي محمد بن المعروف بالخازن رحمه الله تعالى المتوفى [٥٠٥ هجري] وحيدى كتب خانه بشاور
- ٤٧) تفسير روح البيان للعلامة اسماعيل حقي بن مصطفى الاستانبولي رحمه الله تعالى المتوفى [٥٤٤ هجري] احياء التراث العربي بيروت
- ٤٨) التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): إمام أبو عبد الله فخر الدين محمد بن عمر الحسين رازي (متوفى ٥١٠٠ هـ). مكتب الاعلام الإسلامى إيران،
- ٤٩) التفسير لابن كثير للعلامة الجليل الحافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى (متوفى ٥٤٤ هـ) دار الفكر بيروت،
- ٥٠) تفسير الضحاك للإمام أبي القاسم الضحاك بن مزاحم البلخي الهلالي المتوفى ٥٥ هجري الطبعة الأولى [٣٠٠ هجري] جمع ودراسة وتحقيق الدكتور محمد شكري احمد الزاويتي دار اللام القاهرة مصر
- ٥١) تفسير عبد الرزاق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٠ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ٥٢) تفسير ماجدي مولانا عبد الماجد دريا آبادي رحمه الله عليه مجلس نشرات اسلام كراچى اشاعت [٣١٨ هجري] تفسير ماوردي (انظر النكت والعيون)
- ٥٣) تفسير مجاهد للإمام المحدث المفسر مجاهد بن جبر المكي المخزومي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٠ هجري] دار الفكر الاسلامى الحديثة مصر
- ٥٤) تفسير النسفي (انظر مدارك التلايل وحقائق التأويل)
- ٥٥) تفسير الطبري (جاهم البيان عن تأويل اي القرآن) للإمام جعفر محمد بن جريرة الطبري رحمه الله المتوفى: ٣٢٠ هجري تحقيق الادكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي دار هجر مركز البحوث والدراسات العربية والاسلامية
- ٥٦) تفسير عثمانى لشيخ الإسلام العلامة شهير احمد عثمانى رحمه الله المتوفى: ٣١١ هجري دار الإشاعت كراتشى
- ٥٧) تفسير القرآن العظيم: حافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى (متوفى ٥٤٤ هـ) الطبعة الأولى: ٣٢١ هجري الفاروق الحديثة للطباعة والنشر القاهرة/ مؤسسة قرطبة دار الفكر بيروت،
- ٥٨) تفسير القرآن العظيم لسر سيد احمد خان طبع: ١٩١٨ م: دوست ايسويس ايشن لاهور
- ٥٩) تفسير الكشاف عن حقائق غرامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل للعلامة جار الله القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٣٨٠ هجري الطبعة الأولى: ٣١٨ هجري مكتبة العبيكان الرياض
- ٦٠) التفسير المظهرى، للعلامة القاضي محمد ثناء الله رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٥ هجري حافظ كتب خانه كويته دبو باكستان

- ٩١) التفسير الوسيط للإمام المفسر أبي الحسن علي بن أحمد بن محمد الواحدي النيسابوري الشافعي رحمه الله المتوفى [٣١٨ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ٩٢) تقيد المهبيل وتميز المشكل للإمام أبي علي الحسين بن محمد الغساني الجبائي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٨ هجري] وزارة الأوقاف المملكة العربية السعودية
- ٩٣) التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد للإمام الحافظ أبي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٣١٣ هجري الكعبة التجارية مكة المكرمة
- ٩٤) التوضيح لشرح الجامع الصحيح ، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بأبن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٣ هجري وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية
- ٩٥) مهذب تأريخ دمشق الكبير للإمام الحافظ أبي القاسم علي المعروف بأبن عاكر الشافعي رحمه الله المتوفى [٤٠٥ هجري] دار المسير بيروت الطبعة الثانية ١٣٩١ هجري
- ٩٦) تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ هجري دار الرشيد، سوريا حلبس
- ٩٧) مهذب الأسماء واللغات للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا يحيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٩٨) مهذب التهذيب للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى : ٨٥٢ هجري مؤسسة الرسالة
- ٩٩) مهذب الكمال في أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٢ هجري مؤسسة الرسالة
- ١٠٠) مهذب اللغة للإمام أبي منصور محمد بن أحمد الأزهر الهروي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٤٠ هجري] دار أحياء التراث العربي بيروت الطبعة الأولى (٢٠٠١) م
- ١٠١) جامع الأحاديث (الجامع الصغير وزوائد والجامع الكبير) للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله المتوفى : ٤٠٥ هجري، الطبعة الأولى : ١٣٨٨ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٠٢) جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام محمد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بأبن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦ هجري دار الفكر
- جامع البيان عن تأويل القرآن راجع إلى تفسير الطبري
جامع الترمذي (انظر: سنن الترمذي)
- ١٠٣) جامع الدروس العربية للشيخ الغلابيني مشنورات المكتبة العصرية بيروت
- ١٠٤) الجامع لأحكام القرآن، للإمام أبي عبد الله بن محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ١٢١ هجري دار أحياء التراث العربي
- ١٠٥) الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٤ هجري الطبعة الأولى [٣٢٢ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ١٠٦) الجزء القراءة خلف الإمام للإمام عبد الله بن محمد بن اسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى [٢٥٦ هجري] الطبعة الأولى [٣٠٠ هجري] المكتبة السلفية
- ١٠٧) الجمع بين الصحيحين للإمام المحدث محمد بن فتح الحميدي رحمه الله المتوفى : ٣٨٨ هجري دار ابن حزم
- ١٠٨) الجهاد لابن أبي عاصم للإمام أحمد بن عمرو بن الضحاك بن مخلد الشيباني رحمه الله تعالى المتوفى [٣٨٤ هجري] مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة

- ١٢٩ حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) للإمام العلامة سلمان الجمل رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٠ هجري] قديمي كتب خانة
- ١٣٠ حادي الارواح الى بلاد الافراح للإمام محمد بن ابي بكر ايوب المعروف بأبن قيم المجوزية رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥١ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣١ حاشية الدسوقي (على الشرح الكبير) للإمام العلامة الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٢ حاشية السندي على صحيح البخاري للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٠٨ هجري قديمي كتب خانة
- ١٣٣ حاشية السهارةنبوري على صحيح البخاري للشيخ المحدث احمد على السهارةنبوري رحمه الله المتوفى : ١١٤٠ هجري قديمي كتب خانة كراتشي
- ١٣٤ حاشية الشهاب على تفسير البضاوي (عناية القاضى وكفاية الراضى) للشيخ احمد بن محمد بن عزمقاضى الفضاة الملقب بشهاب الدين الخفاجى المصري الحنفى رحمه الله المتوفى : ١١٦٩ هجري الطبعة الأولى : ٢١٤ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٣٥ حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوى الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢١ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٦ حجة الله البالغة لإمام الكبير لاشيخ احمد المعروف بشاة ولى الله ابن عبد الرحيم الدهلوي رحمه الله قديمي كتب خانة كراتشي
- ١٣٧ الحجة للقراءة السبعة للإمام المقرئ ابي على الحسن بن احمد بن عبد الغفار الفارسى الاصل رحمه الله المتوفى [٢٤٤ هجري] دار المأمون للتراث الطبعة الثانية [٢٢٣ هجري].
- ١٣٨ الحجة فى قراءة السبع للإمام المقرئ ابي عبد الله الحسين بن احمد بن خالويه رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤٠ هجري] دار الشروق بيروت الطبعة الرابعة [٢٠١ هجري]
- ١٣٩ حلية الأولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبى نعيم أحمد بن عبد الله الإصفرهائى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٠ هجري دار الفكر بيروت/ دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٠ حياة الحيوان الكبيرى لابي البقاء كمال الدين محمد بن موسى بن عيسى الدميرى الشافعى رحمه الله تعالى المتوفى [٨٠٨ هجري] دار الكتب بيروت الطبعة الثانية [١٢٢٢ هجري]
- ١٤١ ختم الشفاء للإمام محمد بن عبد الله بن محمد بن احمد بن مجاهد القيسى الدمشقى الشافعى الشهير بأبن ناصر الدين رحمه الله تعالى المتوفى [٨٢٢ هجري] دار البشائر الاسلامية الطبعة الثانية [١٢٢١ هجري]
- ١٤٢ خلاصة الخزرجى (خلاصة تهذيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٢ هجري مكتب المطبوعات الإسلامى بجلب
- ١٤٣ الدر المختار للإمام العلامة علاء الدين محمد بن على بن محمد الحصكفى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري دار علم الكتب
- ١٤٤ الدر المصون فى علوم الكتاب المكنون للإمام شهاب الدين أبى العباس بن يوسف ابن محمد بن إبراهيم المعروف بالمهمين الحلبي دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٥ دلانل النبوة لأبى بكر أحمد بن الحسين البيهقى رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٨ هجري دار الكتب العلمية / المكتبة الأثرية لاهور/ دار الريان للتراث
- ١٤٦ الديباج على صحيح مسلم الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر بن سابق الدين الخضرى

السيوطي رحمه المتوفى : ١١ هجري الطبعة الاولى : ٣١١ دار ابن عثان للنشر والتوزيع السعودية/ادارة القرآن
والمحدث الاسلامية كراتشي

- ١٢٤ ديوان الحماسة: أبو تمام حبيب بن أوس بن حارث طاعى m (متوفى ٥٢١هـ). مير محمد آرام ياغر كراچي،
- ١٢٥ ديوان الفرزدق لامام الشعراء همام بن غالب بن صعصعة بن ناجية رحمه الله تعالى المتوفى [٣ هجري]
دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الاولى [٣٠٤ هجري]
- ١٢٦ رد المختار للفقهاء العلامة محمد أمن بن عمر الشهير بأبن عابد بن رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٢ هجري عالم الكتب/
دار الثقافة والتراث دمشق سورية
- ١٢٧ رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للإمام المحدث الشاه ولي الله رحمه
الله المتوفى سنة ٤٢٢هـ قديمي كتب خانه
- ١٢٨ روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني للعلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الألويسي
البغدادى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٠هـ دار الكتب العلمية/دار احياء التراث العربى
- ١٢٩ الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام للإمام المحدث عبد الرحمن السهلي رحمه الله المتوفى : ٥١١
هجري الطبعة الأولى : ٣٨٤ هجري دار الكتب اسلامية
- ١٣٠ زاد السير في علم التفسير للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجزري رحمه الله
المتوفى سنة ٥١٤ هجري الطبعة الثانية : ٣٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٣١ زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الزرعي الدمشقي
المعروف بأبن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٥ هجري مؤسسة الرسالة/مكتبة المنار الإسلامية
- ١٣٢ سؤالات الاجري (سؤالات أبي عبد الاجري ابا داؤد السجستاني) للإمام ابي داؤد صاحب السنن رحمه الله تعالى
المتوفى [٥٤٥ هجري] الناشر الجامعة الاسلامية [٣١٩ هجري]
- ١٣٣ سؤالات الحاكم للدارقطني للإمام علي بن عمر الدارقطني البغدادي رحمه الله تعالى مكتبة المعارف
الرياض الطبعة الاولى [٣٠٣ هجري]
- ١٣٤ سبل السلام شرح بلوغ المرام، للإمام العلامة محمد بن اسماعيل الصنعافى رحمه الله المتوفى : ٤٨٢ هجري
- ١٣٥ سبل الهدى والرشاد في سيرة خير العباد للإمام محمد بن يوسف الصالحى الشامى رحمه الله المتوفى : ٥٢٢ هجر
وزارة الأوقاف لجنة إحياء التراث الإسلام مصر
- ١٣٦ سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن يزيد الربيع ابن ماجه القزوينى رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٣
هجري دار السلام
- ١٣٧ سنن الترمذي الترمذي للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله
المتوفى سنة ٢٤٩
- ١٣٨ سنن الدارقطني للإمام الحافظ الكبير علي بن عمر الدارقطني رحمه الله المتوفى سنة ٢٨٥ هجري دار نشر الكتب
الإسلامية لاهور/ مؤسسة الرسالة/ دار المعرفة بيروت
- ١٣٩ سنن النسائي للإمام أبي عبد الرحمن بن شعب النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري دار السلام
- ١٤٠ سنن أبي داؤد للإمام الحافظ أبي داؤد سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأذدي السجستاني رحمه الله المتوفى سنة
٢٤٥ هجري دار السلام
- ١٤١ سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبدالله بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٨
هجري مؤسسة الرسالة
- ١٤٢ سمط النجوم العوالي في انباء الاوائل والتوالي للشيخ بن حسين بن عبد الملك العصامى رحمه الله تعالى المتوفى

- ١٣١ [٣ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
السنن الكبرى: إمام حافظ أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (متوفى ٥٢٨هـ) دار الكتب العلمية بيروت
مجلس دائرة المعارف الإسلامية بهند
- ١٣٢ السنن الكبرى: إمام حافظ أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي ٣١١ (متوفى ٥٢٨هـ) نشر السنة ملتان،
- ١٣٣ سوانح قاسمى: علامه سيد مناظر احسن كيلان ٣١١ (متوفى ٥٣٤هـ مطابق ١١٤١م) مير محمد آرم باغ كراچى،
- ١٣٤ السيرة الحلبية (انسان العيون فى سيرة الأمين المأمون): علامه على بن برهان الدين الحلبى ٣١١ (متوفى ٥٣٢هـ) المكتبة الإسلامية بيروت،
- ١٣٥ السيرة النبوية لابن هشام (مع الروض الأنف) إمام أبو عبد الملك بن هشام المعافى البصرى ٣١١ (متوفى ٥٣هـ) مكتبه فاروقيه ملتان،
- ١٣٦ سيرة المصطفى صلى الله عليه وسلم مولانا محمد ادریس كاندهلوي رحمه الله متوفى: ١١٩١ هجرى دار الاشاعت / كتب خانہ مظہری کراچی
- ١٣٧ شذرات الذهب فى أخبار من ذهب للإمام شهاب الدين أبى الفلاح عبد الحى بن أحمد بن محمد العكرى الحنبلى الدمشقى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٩ هجرى دار ابن كثير دمشق / بيروت طبعة ٢٠١٦
«ابن بطلال (انظر شرح صحيح البخارى)
«شرح لابي على صحيح مسلم (زاجع اكمال اكمال المعلم
- ١٣٨ شرح الزرقانى على المواهب اللدنية للإمام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقانى رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢ هجرى دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٩ شرح صحيح البخارى لأبى الحسن على بن خلف بن عبد الملك ابن بطلال البكري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٩ هجرى دار الكتب العلمية / مكتبة الرشيد رياض
- ١٤٠ شرح العقائد النسفية للعلامة سعد الدين التفتازانى رحمه الله تعالى المتوفى [٤٩٢ هجرى] الطبعة الاولى [٣٢٠ هجرى] مكتبة البشري كراتشى
- ١٤١ شرح الكرمانى (الكواب الدراري) للإمام العلامة شمس الدين محمد بن يوسف على الكرمانى رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٦ هجرى إحياء التراث العربى
- ١٤٢ الشرح الكبير مع حاشية الدسوفى للإمام أبى البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفى سنة ١٢٠١ هجرى دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٣ شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبى زكريا يحيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٤٦ هجرى دار المعرفة / المطبعة المصرية بالأزهر
- ١٤٤ شرح النووي على صحيح مسلم (مطبوعه مع صحيح مسلم) إمام أبو زكريا يحيى بن شرف النووي ٣١١ (٦٤٦ هـ). قديمى كتب خانہ کراچی،
- ١٤٥ شرح لباب المناسك) المسلك المتقسط فى المنسك المتوسط على لباب المناسك للإمام السندى رحمه الله للعلامة على بن سلطان المعروف بملا على القارى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٣٣ هجرى دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٦ شرح مشكل الآثار للإمام المحدث الفقيه أبى جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢١ هجرى، الطبعة الثانى [٣٢٤ هجرى] مؤسسة الرسالة
- ١٤٧ الشفاء بتعريف حقوق المصطفى للعامل المحقق القاضى أبى الفضل عياض اليمصى رحمه الله المتوفى ٥٣٢ هجرى دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٤٨ شعب الإيمان للإمام أبى بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٨ هجرى الطبعة الاولى

- ١٦٣ [٢٢٢ هجري] مكتبة الرشيد الرياض
صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان للإمام المحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله
المتوفى سنة ٢٥٢ هجري الطبعة الثانية [٢٢٢ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت
- ١٦٤ الصحيح لابن خزيمة للعلامة أبي بكر محمد بن اسحاق بن خزيمة السلمي رحمه الله المتوفى ٢٢٠ هجري المكتب
الإسلامي بيروت
- ١٦٥ صحيح البخاري للإمام أبي عبد الله بن إسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هجري دار السلام
- ١٦٦ صحيح الإمام مسلم للإمام المحافظ أبي الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله
المتوفى سنة ٢٦١ هجري دار السلام
- ١٦٧ صور من حياة الصحابة للدكتور عبد الرحمن رافت الباشا رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٦ هجري دار النفائس
بيروت]
- ١٦٨ الطبقات الكبرى للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبد الله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ٢٤٠ هجري دار
صادر بيروت / مكتبة الخانجي القاهرة
- ١٦٩ طبقات الخليفة للإمام أبي عمرو خليفة بن خياط بن خليفة بن خياط العصفري رحمه الله تعالى المتوفى [٢٢٠ هجري]
دار الفكر بيروت
- ١٧٠ الطب النبوي للإمام أبي نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد الاصفهاني رحمه الله تعالى المتوفى [٢٢٠ هجري] دار
ابن حزم الطبعة [٢٠٠٦ م]
- ١٧١ الطراز الأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز للعلامة المؤيد بالله يحيى بن حمزة بن علي بن إبراهيم العلوي
الطالبي المتوفى [٢٤٥ هجري] المكتبة العنصرية بيروت
- ١٧٢ الضعفاء والمتروكون للإمام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني رحمه الله المتوفى سنة
[٢٠٣ هجري] دار الوعي الحلب
- ١٧٣ عارضة الأحوذى للإمام أبي بكر محمد بن عبد الله المعروف بأبن العربي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٥٢٢
هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٧٤ عجالة نافعه (فأرسى / اردو). حضرت شاه عبدالعزیز صاحب محدث دهلوی m (متوفى ١٢٢٩ هـ). مطبوع مع
فوائد جامعته مكتبة الكوثر
- ١٧٥ العذب الثمير من مجالس الشنقيطي في التفسير للعلامة محمد أمين بن محمد المختار بن عبد القادر الشنقيطي
رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤٣ هجري] عالم الفوائد مكة المكرمة الطبعة الثانية [٢٢٢ هجري]
- ١٧٦ العرش للإمام شمس الدين أبي عبد الله بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤٨ هجري]
عمادة البحث الإسلامي بالجامعة الإسلامية المدينة المنورة الطبعة الثانية [٢٢٢ هجري]
العظمة لابي الشيخ (انظر: كتاب العظمة)
- ١٧٧ العقائد النفية المطبوع مع شرحه لتفتازاني رحمه الله تعالى المتوفى [٤٩٢ هجري] الطبعة الاولى [٢٢٠ هجري]
مكتبة البشري كراتشي
- ١٧٨ العلل الواردة في الأحاديث النبوية للإمام المحافظ أبي الحسن علي ابن عمر ابن أحمد بن مهدي الدارقطني رحمه
الله المتوفى ٢٨٥ هجري دار طيبة
- ١٧٩ العلل ومعرفة الرجال للإمام أبي عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله المتوفى ٢٤١ هجري
الطبعة الثاني ٢٢٢ هجري دار الخاني الرياض
- ١٨٠ عمدة القاري للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد العمري رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٥ هجري دار الكتب
العلمية / إدار الطباعة المنيرية

- ١٧٦ غريب الحديث لابي عبيد القاسم بن سلام رحمه الله تعالى (متوفى ٥٣٣هـ). دائرة المعارف العثمانية حيدرآباد الدكن [ط: ٣٨٠هـ جري] دار الكتاب العربي بيروت [ط: ٣٩١هـ جري] مركز البحث جامعه ام القرى مكة المكرمة.
- ١٧٧ غياث اللغات فارسي، غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رام يوري طبع ١٢٥٩هـ
- ١٧٨ الفائق في غريب الحديث: علامه جار الله أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري (متوفى ٥٣٨هـ). دار الفكر بيروت،
- ١٧٩ الفتاوي الحديثية لشيخ الاسلام احمد بن محمد بن علي بن حجر المكي الهيثمي رحمه الله تعالى المتوفى [٥٤٠هـ جري] مير محمد كتب خانه كراتشي / دار الفكر بيروت
- ١٨٠ الفتاوي الهندية في مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان (الفتاوي العالمية) للعلامة الهام الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام دار الكتب العلمية بيروت
- ١٨١ فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢هـ جري دار المعرفة دار الكتب العلمية / دار السلام
- ١٨٢ فتح الملمم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثمانى رحمه الله المتوفى ٣٠٩هـ جري دار القلم
- ١٨٣ الفصل في الملل والاهواء والنحل للإمام المحدث ابو محمد علي بن احمد بن سعيد بن حزم الاندلسي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥١هـ جري] مكتبة الخانجي القاهرة
- ١٨٤ فضائل الاوقات للإمام احمد بن الحسين بن علي البيهقي الخراساني رحمه الله المتوفى [٢٥٨هـ] مكتبة المنارة مكة المكرمة الطبعة الاولى [٣١٠هـ جري]
- ١٨٥ عقاله نأفعه (مع فوائدي جامعه). حضرت شاهه عبدالعزیز صاحب محدث دهلوی M (متوفى ٥٣٣هـ). نور محمد آرام باغ كراچی،
- ١٨٦ فهم فلکیات سيد شبير احمد عثمانی صاحب كاكاخيل حفظه الله مكتبه دار العلوم كراچی
- ١٨٧ فيروز اللغات مصنف الحاج مولوي فيروز سنز لاهور كراچی دوسرا اي ڈيشن فيروز اللغات اردو جديد، ان ايسوي اشاعت
- ١٨٨ فيض الباري علي صحيح البخاري للفقيه المحدث الشيخ محمد أنور الكشمير ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ٢٥٢هـ جري دار الكتب العلمية المكتبة الرشيد كوته
- ١٨٩ فيض القدير شرح الجامع الصغير للعلامة محمد عبد الرؤف بن تاج العارفين المناوي رحمه الله المتوفى : ٢٢٠هـ جري الطبعة الثانية: ٣٠٩هـ جري دار المعرفة بيروت
- ١٩٠ فيوض قاسمي فارسي (الفيوض القاسمية الفارسية) مجموعة ردود للاسئلة الواردة على الامام محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى
- ١٩١ القاموس الوحيد لمولانا وحيد الزمان قاسمي كبرانوي رحمه الله تعالى ادارة اسلامية لاهور
- ١٩٢ الكافية للعلامة جمال الدين عثمان ابن الحاجب رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠١هـ جري] مكتبة رحمانية اردو بازار لاهور
- ١٩٣ الكاشف عن حقائق السنن الشهير بشرح الطيبي للعلامة حسن بن محمد بن الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٢هـ جري [ادارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي
- ١٩٤ الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب السنة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٨هـ جري دار القبلة للثقافة الإسلامية جدة مؤسسة علوم القرآن جدة
- ١٩٥ الكامل في التاريخ: علامه أبو الحسن عز الدين علي بن محمد بن الأثير الجزري M (متوفى ٥٤٠هـ) دار الكتاب

- العربي، س
- ٢٣٦ الكامل في الضفاء الرجال للإمام المحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ٢١٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ دار الفكر بيروت
- ٢٣٧ كتاب الاسماء والصفات للإمام أحمد بن الحسين علي البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥٨ هجري] دار احياء التراث العربي بيروت
- ٢٣٨ كتاب الامالي لابي علي القالي (مع ذيل الامالي والنوادر) للإمام اللغوي ابي علي اسماعيل بن القاسم القالي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥١ هجري] المكتبة العصرية بيروت
- ٢٣٩ كتاب البعث والنشور (راجع البعث والنشور يبقني رحمه الله تعالى)
- ٢٤٠ كتاب الثقات للإمام المحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٢ هجري الموافق سنة ٩١٥ دار الفكر
- ٢٤١ كتاب الثقات لابن شاهين (انظر تاريخ اسماء الثقات)
- ٢٤٢ كتاب الجمع (بين كتابي الكلاباذي والاصبهاني) رحمه الله تعالى) للإمام محمد بن ظاهر علي المقدسي المعروف بابن التفسيراني رحمه الله تعالى المتوفى [٥٠٤ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [٢٠٥ هجري]
- ٢٤٣ كتاب الدعوات الكبير للإمام ابي بكر أحمد بن الحسين بن علي بن موسى البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥٨ هجري] طبع ١٣٣ هجري، منشورات مركز المحظوظات والتراث
- ٢٤٤ كتاب الزهد ويلييه كتاب الحقائق للإمام وعلق عليه. شيخ الاسلام عبد الله بن المبارك المروزي رحمه الله المتوفى [١٨١ هجري] حققه وعلق عليه الاستاذ المحدث المحقق الشيخ حبيب الرحمان الاعطى دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية ١٣٢٥ هجري
- ٢٤٥ كتاب السنة للإمام ابي بكر أحمد بن عمرو بن ضحاك الشيباني (ابن ابي عاصم) رحمه الله تعالى [٢٨٤ هجري] كتاب المتكبة موسى (٢٨٤ هجري)
- ٢٤٦ كتاب العظمة ابي محمد بن محمد بن جعفر بن حيان لأنصاري المعور بابن الشيخ الصبهاني كتابا رحمه الله تعالى المتوفى ٢٦٩ هجري ٢٦٩ هجري دار لعبة الرياض
- ٢٤٧ كتاب عمل اليوم اللية للإمام ابي عبد الرحمان بن شعيب بن علي الخراساني النسائي رحمه الله المتوفى [٢٠٢ هجري]
- ٢٤٨ كتاب العين للإمام الامي خليل بن احد الفراهيد التميمي رحمه الله تعالى المتوفى [١٤٤ هجري] دار مكتبة الهلال بيروت
- ٢٤٩ كتاب الفتن لابي عبد الله نعيم بن حماد المروزي رحمه الله تعالى الطبعة الاولى ٣١٢ هجري مكتبة التوحيد القاهرة
- ٢٥٠ كتاب المجروحين للإمام المحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٢ هجري الموافق سنة ٩١٥ دار المعرفة بيروت
- ٢٥١ كتاب الميسر للإمام ابي عبد الله فضل الله بن الصدر الامام السعيد تاج الملة والدين الحسن التوزبشتي رحمه الله تعالى المتوفى [١٦١ هجري] مكتبة نزار مصطفى الباز مكة المكرمة الرياض
- ٢٥٢ كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للباحث العلامة محمد علي التهانوي رحمه الله مكتبة لبنان ناشرون بيروت
- ٢٥٣ كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي (متوفى ٨٠٤ هـ). مؤسسة الرسالة طبع اول ١٣٠٥ هـ

- ٣١٨ كشف الباري للشيخ سليم الله خان مد ظله المكتبة الفاروقية كراتشي
- ٣١٩ كشف الخفاء ومزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس للحافظ ابى الفداء اسماعيل بن محمد العجلوني الجراحي المتوفى [٥١٢ هجرى] الطبعة [٣٢٤ هجرى] دار احياء التراث العربى
- ٣٢٠ كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون: ملا كاتب جلبى مصطفى بن عبد الله المعروف به حاجى خليفه (متوفى ٥١٤ هـ). مكتبة المثنى بغداد، ألفت فوتواستنبول،
- ٣٢١ الكشف عن وجوه القراءات السبع وعللها وحججها للإمام المقرئ ابى محمد مكى بن ابى طالب القيسى رحمه الله تعالى المتوفى [٣٢٤ هجرى] مؤسسة الرسالة الطبعة الثالثة [٣٠٣ هجرى]
- ٣٢٢ كشف المشكل من حديث الصحيحين للإمام الحافظ جمال الدين أبى الفرج عبد الرحمن بن على بن محمد الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٥١٤ هجرى ط ٣١٨ هجرى
- ٣٢٣ الكوكب الدرى للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنبوهى رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٣ هجرى مع تعليقات المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله تعالى ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشى ط: ٣٠٤ هجرى، ١١٨٤ م لكنؤ
- الكوكب الدرى (راجع إلى شرح الكرماني)
- ٣٢٤ الكوثر الجارى إلى رياض أحاديث البخارى للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعى ثم الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٨١٣ هجرى دار احياء التراث العربى
- ٣٢٥ كنز العمال فى سنن الاقوال والافعال للعلامة علاء الدين على المتقى بم حسام الدين الهندي رحمه الله المتوفى: ٨٤٥ الطبعة الثانية: ١٢٢٢ هجرى دار الكتب العلمية، بيروت
- ٣٢٦ الكنز المتوارى للشيخ العلامة محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢ هجرى مؤسسة الخليل الإسلامى فيصل آباد
- ٣٢٧ الكنى والأسماء للإمام مسلم بن الحجاج القشيري رحمه الله تعالى المتوفى [٢١١ هجرى] عمادة البحث الإسلامى بالجامعة الإسلامية المدينة المنورة الطبعة الاولى [٣٠٣ هجرى]
- ٣٢٨ الزاؤل والمرجان فيما اتفق عليه الشيخان وضعه الاستاذ محمد داؤد عبد الباقي رحمه الله تعالى المتوفى دار احياء الكتب العربية
- ٣٢٩ لامع الدرى على جامع البخارى للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنبوهى رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٣ هجرى مكتبة الإمدادية مكة مكرمه
- ٣٣٠ لسان العرب للإمام العلامة أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقى البصرى المتوفى سنة ٤٤٤ هجرى إحياء التراث العربى / مؤسسة التاريخ الإسلامى بيروت لبنان / نشر أدب الخوذة قم ايران ٣٠٥ هجرى
- ٣٣١ لسان الميزان للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ الطبعة الأولى: ١٣١٢ مكتبة المعارف العلمية لاهور
- ٣٣٢ لفظ المرجان للإمام الحافظ جلال الدين السيوطى رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٥ هجرى، مكتبة القرآن للطبع والنشر والتوزيع القاهرة
- ٣٣٣ اللغات التنقيح فى شرح مشكوة المصابيح للعلامة المحدث الشيخ عبد الحق محدث دهلوى (متوفى ٥١٥ هـ) دار النوادر دمشق سوريا الطبعة الاولى: ٣٢٥ هجرى
- ٣٣٤ مجاز القرآن للإمام ابى عبيدة معمر بن المنى التميمى البصرى رحمه الله تعالى المتوفى ٢٠٩ هجرى، مكتبة الخانجى القاهرة الطبعة الاولى [٣٨١ هجرى]
- ٣٣٥ مجمع بحار الأنوار للشيخ العلامة اللغوى محمد ظاهر الصديق الهندي الججراتى المتوفى سنة ٩١٦ هجرى الموافق

- سنة ١٥٤٨ طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بميد رآباد الدكن الهند
 مجمع الزوائد ومنع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن ابي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى : ٨٠٤ هجري الطبعة
 الأولى دار الفكر بيروت (٣٣)
- مجل اللغة للإمام اللغوي ابي الحسن احمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٥ هجري]
 الطبعة الثانية [٣٠١ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت (٣٤)
- مجموع فتاوى شيخ الإسلام ابن تيمية: حافظ تقي الدين أبو العباس احمد بن عبد الحلیم حرّانى m
 (متوفى ٥٢٨ هـ). طبعة الملك فهد، (٣٥)
- محرف قرآن علامه سيد تصدق بخاري مد ظله اذاعة العلم والتحقيق نو شمرة
 المحكم والمحيط الأعظم للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي المعروف بأبن سيده رحمه
 الله المتوفى سنة ٢٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت (٣٦)
- المحلى بالأثار للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هجري
 دار الكتب العلمية بيروت لبنان (٣٧)
- مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٦١٦ هجري دار الكتب العلمية
 بيروت، لبنان (٣٨)
- المخصص للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي المعروف بأبن سيده رحمه الله المتوفى
 سنة ٢٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت (٣٩)
- مدارك تنزيل واسرار التأويل للإمام الفقيه عبد الله بن احمد النسخي رحمه الله تعالى المتوفى [١٠ هجري]
 الطبعة الأولى [٣١١ هجري] قديمي كتب خانه (٤٠)
- مراقى الفلاح بأمداد الفتاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة حسن بن عمار بن علي الشرنبلالي الحنفي رحمه الله
 تعالى دار الكتب العلمية بيروت (٤١)
- مراجعة المفاتيح شرح مشكوة المصاييح: علامه نور الدين علي بن سلطان القارى (متوفى ٥١٣ هـ). مكتبة امداديه
 ملتان، (٤٢)
- مسائل الرازي من غرائب اي التنزيل للإمام اللغوي محمد بن ابي بكر عبد القادر الرازي رحمه الله تعالى
 المتوفى [٦١٦ هجري] مكتبة علوم اسلاميه بشاور (٤٣)
- المستدرک على الصحيحين: حافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاكم نيشابوري (متوفى ٥٠٥ هـ)
 دار الفكر بيروت، (٤٤)
- المستطرف في كل فن للإمام شهاب الدين محمد بن أبي الفتح الأبهشي المحلى رحمه الله المتوفى سنة ٨٠ هجري
 مكتبة الجمهورية العربية مصر (٤٥)
- مسند الحميد للإمام المحدث أبي بكر بن الزبير القرشي المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفى سنة ٢١١ هجري
 للطباعة والنشر (٤٦)
- مسند الرويانى للإمام ابي بكر محمد بن هارون الرويانى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٤ هجري] الطبعة الاولى
 [٣١١ هجري] مؤسسة قرطبة القاهرة (٤٧)
- مسند عبد بن حميد (المنتخب) للإمام الهام ابي محمد بن حميد بن نصر الكسى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٢٩ هجري]
 الطبعة الاولى [٣٠٨ هجري] مكتبة السنة القاهرة (٤٨)
- أبي عوانة للإمام الجليل أبي عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائيني رحمه الله المتوفى سنة ٢١١ هجري دار المعرفة
 بيروت لبنان (٤٩)

- ٣٣) مسند ابويعلى موصلى للامام الحافظ احمد بن على بن المشنى التيمى رحمه الله المتوفى : ٢٠١ هجرى دارالمعرفة بيروت لبنان
- ٣٤) مسند الامام احمد بن حنبل للامام احمد بن حنبل رحمه الله المتوفى سنة ٢٤١ هجرى مؤسسة الرسالة / عالم لكتبس
- ٣٥) مسند الطيالسي للامام الحديث سليمان بن داود بن الجارود رحمه الله المتوفى : ٢٠٢ هجرى، دارالكتب العلمية / دار هجر للطباعة والنشر
- ٣٤) مشارق الانوار على صحاح الاثار للقاضى ابى الفضل عباض بن موسى بن عباض الحيمى البسى المالكي رحمه الله تعالى المتوفى [٥٣٢ هجرى] دار التراث بيروتس
- ٣٥) مشكوة المصابيح: شيخ ابو عبد الله ولى الدين خطيب محمد بن عبد الله (متوفى ٤٠١ هجرى، الطبعة الثانية [١٢٩٩] المكتب الاسلامى
- ٣٥) المنصف لابن أبى شيبه للامام أبى بكر عبد الله بن محمد بن أبى شيبه رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٥ هجرى شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن / إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان
- ٣٦) المنصف لعبد الرازق للامام المحدث ابى بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠١ هجرى] الطبعة [١٣٩٢ هجرى] دارالكتب الاسلامى بيروت / منشور المجلس العلمى هند
- ٣١) المصنوع فى معرفة الحديث الموضوع للعلامة نور الدين على بن سلطان القارى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٣ هجرى] مكتب المطبوعات الاسلامية حلب
- ٣٦) معارف القرآن لامام المحدثين مولانا محمد ادرى الكاندهلوى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٢ هجرى] قرآن محل لاهور
- ٣٦) معارف القرآن. للعلامة مولانا المفتى محمد شفيق الديوبندى رحمه الله تعالى طبع [٢٠٥ هجرى] ادارة المعارف كراتشى
- ٣٦) معالم السنن شرح سنن الامام أبى داود رحمه الله لامام أبى سليمان حمد بن محمد بن الخطاى البسى رحمه الله المتوفى سنة ٢٨١ هجرى طبعه وصححه محمد راجب الطباخ فى مطبعة العلمية بجلبس
- ٣٦) معانى القرآن للامام ابى زكريا يحيى بن زياد بن عبد الله الديلمى الفراء رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٤ هجرى] دار المصرية للتأليف والترجمة مصر الطبعة الاولى
- ٣٦) المعجم الاوسط للامام الحافظ أبى القاسم سليمان بن أحمد الطبرانى رحمه الله المتوفى سنة ٢١٠ هجرى دار الحرمين بالقاهرة
- ٣٦) معجم البلدان للشيخ الامام شهاب الدين ابى عبد الله ياقوت بن عبد الله الحموى الرومى البغدادى رحمه الله طبع: ٢١٤ هجرى دار صادر بيروت
- ٣٦) معجم الصحابة للامام الحافظ ابى الحسين عبد الباقي بن قانع البغدادى رحمه الله تعالى المتوفى (٢٥١ هجرى) مكتبة نزار مصطفى الباز مكة المكرمة الطبعة الاولى [٢١٨ هجرى]
- ٣٦) معجم الصحاح للامام اسماعيل بن حماد الجوهري المتوفى سنة ٢٢٢ هجرى دار المعرفة بيروت لبنان
- ٣٤) المعجم الصغير للامام ابى القاسم سليمان بن احمد بن احمد الطبرانى رحمه الله تعالى [٢٠٢ هجرى] دار المعرفة بيروت لبنان
- ٣٤) المعجم الكبير للامام الحافظ أبى القاسم سليمان بن أحمد الطبرانى رحمه الله المتوفى سنة ٢١٠ هجرى الطبعة الثانية دار احباء التراث العربى بيروت
- ٣٤) المعجم الفهرس الالفاظ الحديث النبوي (الف) وي منك - وي (ب) منسج مطبعة بريلى فى ليدن [٢١٥ م]

- ٢٢٤) معجم النحو والصرف [معجم القواعد العربية] للاستاذ عبد الغنى الدقر حفظ الله مكتبة محمودية كونهت لاهور
- ٢٢٥) معرفة الثقات للإمام احمد بن عبدالله بن صالح ابى الحسن العجلي الكوفي رحمه الله تعالى المتوفى [٢١١ هجري] مكتبة الدار المدينة المنورة
- ٢٢٦) المعرفة والتاريخ للإمام ابى يوسف يعقوب بن سفيان الفسوي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤٤ هجري] دار الكتب العلمية
- ٢٢٧) معرفة الصحابة لأبى نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبى نعيم الأصبهاني رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ دار الوطن للنشر/ دار الكتب العلمية بيروت # المعنى عن حمل الاسفار فى الاسفار (راجع تعليقات احياء علوم الدين)
- ٢٢٨) المعنى فى ضبط اسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة والقابهم وانسابهم للعلامة محمد طاهر بن على الهندي رحمه الله المتوفى [١٨٦ هجري] الرحيم الكديمى كراتشى
- ٢٢٩) المعنى فى الضعفاء للإمام أبى عبدالله شمس الدين محمد بن أبى أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى : ٤٣٨ هجري دار احياء التراث العربى قطر
- ٢٣٠) المعنى فى الفقه الإمام مالك رحمه الله للإمام موفق الدين أبى محمد عبدالله بن احمد بن قدامة رحمه الله المتوفى : ١٢٠ هجري دالفكر/ دار عالم الكتب الرياض
- ٢٣١) معنى اللبيب عن كتب الاعراب للإمام جمال الدين عبدالله بن يوسف بن احمد ابن هشام الانصارى رحمه الله تعالى المتوفى [٤١١ هجري] قديمى كتب خانة كراتشى
- ٢٣٢) مفتاح صحيح البخارى للشيخ فضل الهى بن غلام حسين المكتبة الاسلامية جو كوال جيلم
- ٢٣٣) الشذرات القران : لعلامة ابى القاسم حسين بن محمد بن الفضل الملقب بالرغب الأصفهاني (متوفى ٥٠٢ هـ) دار الكتب العلمية بيروت [٢٢٥ هجري]
- ٢٣٤) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم للإمام الحافظ ابى العباس أحمد بن عمر بن ابراهيم القرطبي رحمه الله المتوفى : ١٥١ هجري الطبعة الأولى : ١٢٤ هجري دار ابن كثير، دمشق
- ٢٣٥) المقاصد المحسنة فى بيان كثير من الاحاديث المشتهرة على السنة للعلامة الدين ابى الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوي رحمه الله تعالى المتوفى [١٠٢ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [٢٢٤ هجري]
- ٢٣٦) مكائد الشيطان للإمام ابى بكر عبدالله بن محمد القرشى المعروف ابن ابى الدنيا رحمه الله تعالى المتوفى [٢٨١ هجري]
- ٢٣٧) المنتقى (شرح مؤطا الإمام مالك) للإمام القاضى أبى الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجي رحمه الله المتوفى سنة ٢٣٣ هجري دار الكتب بيروت لبنان
- ٢٣٨) المنهاج شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبى زكريا محمى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٦ هجري دار المعرفة/ المطبعة المصرية بالأزهر
- ٢٣٩) منحة الباري (تحفة الباري) للإمام شيخ الإسلام محمى بن زكريا بن محمد الأنصارى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ١٢١٦ هجري مركز الفلاح للبحوث العلمية/ دار الكتب العلمية بيروت
- ٢٤٠) الموسوعة اقوال ابى الحسن الدار قطنى فى رجال الحديث وعلله لمجموعة من المؤلفين الطبعة الاولى [٣٠١ هجري] عالم الكتب للنشر والتوزيع بيروت
- ٢٤١) الموسوعة الفقهية ووزارة الأوقاف والشنون الإسلامية الطبعة الثانية : ٣٠٢ هجري طباعة ذات السلاسل ا لكويت
- ٢٤٢) موضع اوهام الجمع والتفريق للإمام ابى بكر احمد بن على بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله تعالى المتوفى [٣١٣ هجري] المعرفة بيروت

- (٢٩١) الموضوعات الصنفاني للإمام الحسن بن محمد الهندي الصفاني رحمه الله تعالى المتوفى [١٥٠ هجري] دار المأمون/دارالكتب
- (٢٩٢) الموطأ للإمام مالك بن انس الاصمعي رحمه الله تعالى المتوفى [٤٩١ هجري] دارالكتب العلمية/احياء التراث العربي
- (٢٩٣) المنهد على المنفذ للإمام الجليل خليل احمد السهارنفوري رحمه الله تعالى المتوفى [٣٣٦ هجري] ادارة الرشيد كراتشي
- (٢٩٤) الميبيذ (شرح هداية الحكمة) كمال الدين حسين بن معين الدين رحمه الله تعالى المتوفى كتب خانة مجيديه ملتان/المطبع المجتبانى دهلى
- (٢٩٥) ميزان الاعتدال في نقد الرجال للإمام ابى عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان بن قايمار الذهبى رحمه الله المتوفى: ٤٣٨ هجري دارالمعرفة بيروت
- (٢٩٦) النبراس على شرح القعاند للإمام الحافظ ابى عبد الرحمن عبد العزيز بن ابى حفص احمد بن حامد الفرهاوى رحمه الله المتوفى: ٣٣٩ هجري مكتبة الرشيدية كوئته
- (٢٩٧) النحو الوافي للاستاذ النحوي الكبير عباس حسن رحمه الله تعالى المتوفى [٣٩٨ هجري] دارالمعارف
- (٢٩٨) نسيم الرياض في شرح شفاء القاضي عياض للعلامة احمد بن عمر شهاب الدين الخفاجى المصرى رحمه الله المتوفى: ١٠٦٦ هجري المكتبة السلفية المدينة المنورة
- (٢٩٩) النكت الظرف على الاطراف للحافظ ابن حجر العسقلانى رحمه الله تعالى المتوفى [٥٥٢ هجري] المطبوع بذيبل تحفة الاشراف
- (٣٠٠) النكت والعيون للإمام ابى الحسن على بن محمد بن حبيب البصرى البغدادي الشهير بالمأوردى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥٠ هجري] دارالكتب العلمية بيروت
- (٣٠١) نوادر الاصول في معرفة احاديث الرسول للعلامة ابى عبد الله محمد الحكيم الترمذى رحمه الله تعالى المتوفى (٣٢٠ هجري) الطبعة الاولى مكتبة الامام البخارى مصر دار الجبل بيروت [٢٩٢ هـ]
- (٣٠٢) النهاية في غريب الحديث والاثار، للإمام أبى مجد الدين أبى السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بأبى الأثر رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦ هجري
- (٣٠٣) نيل الأوطار شرح متقى الأخبار للشيخ الإمام محمد بن على الشوكانى رحمه الله المتوفى سنة ٣٥ هجري دارالكتب العلمية بيروت لبنان
- (٣٠٤) وفيات الأعيان انباء الزمان للعلامة ابى العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابى بكر بن خلكان رحمه الله المتوفى: ٦٨١ هجري، دار صادر بيروت
- (٣٠٥) الهداية للإمام برهان الدين ابى الحسن على بن ابى بكر المرغينانى رحمه الله تعالى المتوفى [٥٩١ هجري] مكتبة شركت علمية ملتان
- (٣٠٦) هداية النحوقدمى كتب خانة
- (٣٠٧) هدى السارى للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٢ دار السلام رياض
- (٣٠٨) الهيئة الكبرى مع شرحها السماء الفكرى (الفلكيات) للشيخ محمد موسى الروحانى البازي، رحمه الله تعالى المتوفى (٣٣٨ هجري) التصنيف لاهور، الطبعة (٣٢٥ هجري)

تسهیل و تکمیل

[پښتو]

معارف القرآن

پښتو ترجمه او کمپوزنگ

مرکز التحقیق والعلوم العصریه

زیر نگرانی: مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس،

امداد العلوم، جامعہ اسلامیہ چارسدہ

تسهیلات و تکمیلات از شاه فیصل

- ① د خلاصہ تفسیر په مینځ کښې د آیاتونو جملې لکول مثلاً ټول تعریفونه الله تعالی لرو دې د دې نه وړاندې ((الحمد لله)) لکول.
 - ② د یوې جملې د تفسیر نه وړاندې په .. قوله تعالی .. سره د هغې تفسیر شروع کول
 - ③ د شیخ الهند رحمه الله په جاني د آسانتیا دپاره د مولانا شاه فیصل د فهم القرآن ټکي په ټکي او روانه ترجمه لکول
 - ④ په معارف کښې د عربي او فارسي شعرونه په پښتو کښې ترجمه کول
 - ⑤ په کومو آیاتونو کښې هې مفتی صاحب اختصار کړې دې هلته د نورو تفاسیرونو نه تفسیر نقل کول او په لاندې حاشیه کښې لکول
- په آخری مراحلو کښې دې انشاء الله ډیر زر به ستاسو د الماروزینت جوړ شي.

خوږونکی

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پېښور

موبائیل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵